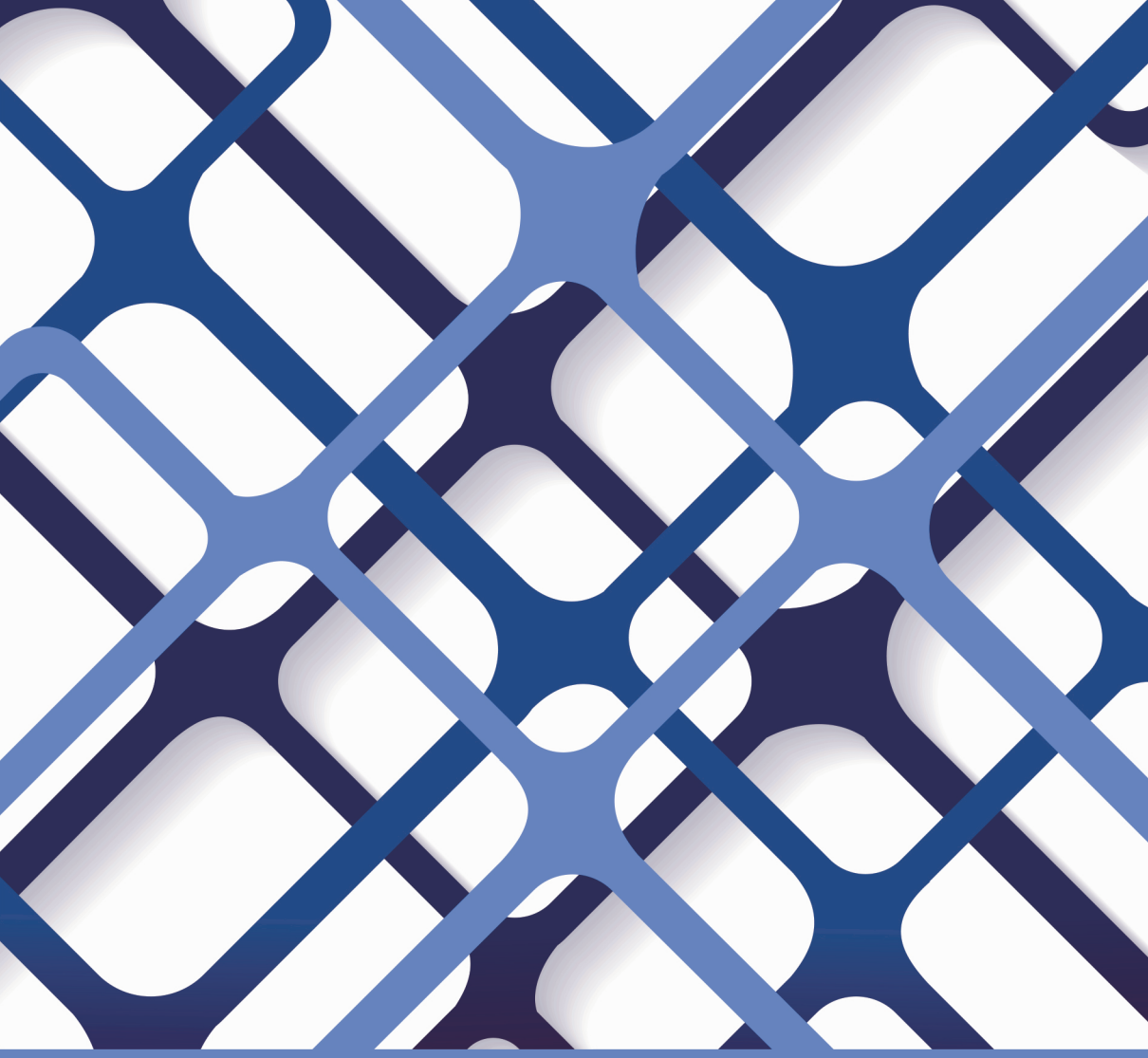

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER-II

EYLÜL/2021

EDİTÖRLER
DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE SUNAL

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç T asarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Ayşe Çatalcalı Ceylan
Dr. Öğr. Üyesi Gözde Sunal
Birinci Basım / First Edition • © Eylül 2021
ISBN • 978-625-8002-23-2

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler- II

Eylül 2021

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. AYŞE ÇATALCALI CEYLAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE SUNAL

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

BORSA İSTANBUL DA YER ALAN ÇİMENTO SEKTÖRÜ FİRMALARININ RİSK ODAKLI PERFORMANS DEĞERLEMESİ; TOPLAM RİSKE GÖRE PERFORMANS ÖLÇÜMLERİNDEN SHARPE ORANI VE M^2 ORANI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Umut Tolga GÜMÜŞ & Dilara AŞAMAN.....1

Bölüm 2

GAZNELİ SULTAN I. MESÛD'UN EVLİLİKLERİ

Ahmet YILMAZ.....15

Bölüm 3

MOĞOLLAR'IN ANADOLU'YU İŞGALİ SÜRECİNDE ORTA ANADOLU BEYLİKLERİNİN BİRBİRİYLE İLİŞKİLERİ

Nagehan VURGUN.....31

Bölüm 4

YEMEK KAMYONLARI (FOOD-TRUCK) AKIMININ BİLİNİRLİK VE TERCİH EDİLME DURUMU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Duygu DÜZLÜOĞLU & Fulya SARPER.....43

Bölüm 5

MEVLEVİ ŞAİR ESRÂR DEDE'NİN MANEVİ YOLCULUĞU

Ceylan KAN.....73

Bölüm 6

FİJİTAL PAZARLAMA KAPSAMINDA ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK İÇEREN REKLAMLARDA TÜKETİCİ ALGILARININ SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mehmet Uğur BEŞER & Duygu TALİH AKKAYA.....93

Bölüm 7
TÜRK OCAKLARI ÜÇÜNCÜ KURULTAYI ZABITLARINDA OCAKLARIN TEŞKİLATLANMASINA DAİR YAPILAN GÖRÜŞMELER

Neslihan ALTUNCUOĞLU 125

Bölüm 8
YÖNETİM BİLİMİ VE FONKSİYONLARI

Adem ÖZDEMİR & Turgay TOKSOY & Mustafa VURAL 153

Bölüm 9
AB İKLİM EYLEMİ VE AVRUPA YEŞİL ANLAŞMASI'NIN ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNE YÖNELİK DÜZENLEMELERİ

Alpaslan ALPASLANOĞLU 185

Bölüm 10
TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: SAW YÖNTEMİ

Naci YILMAZ.....215

Bölüm 11
ÖRGÜTSEL ADALETİN ÖRGÜTSEL KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Seçil ULUFER KANSOY 233

Bölüm 12
MADEN SEKTÖRÜNDEKİ İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ MADEN ÇALIŞANLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Berna GÜR 255

Bölüm 13
İSLÂM DOKTRİNİNDE DEVLET VE CEMİYET

Etem ÇALIK 275

Bölüm 14
HOSFTEDE'İN KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA BİRLİKTE PAYLAŞIM EKONOMİSİ UYGULAMALARININ TÜRKİYE ÖZELİNDE TARTIŞILMASI VE ÖNERİLER
Neslihan PAKER 293

Bölüm 15
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EKMEK TÜKETİM DURUMLARI VE İSRAFLARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Münevver KAYA & Fulya SARPER 315

Bölüm 16
ERGENLERİN SORUNLARI VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK AÇISINDAN OKUL SOSYAL HİZMETİNİN ÖNEMİ
Ahmet EGE 351

Bölüm 17
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE'DE SALGIN HASTALIKLAR (1946-1950)
Nermin Zahide AYDIN 375

Bölüm 18
SOSYAL MEDYADA PAGANİK İMGELER: İNSTAGRAM ÖRNEĞİ
Selver MERTOĞLU 399

Bölüm 19
TÜRK BASININDA SAVAŞ HABERLERİ: SÖZCÜ VE POSTA GAZETELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Zeki OKYAY & Aydın YEŞİLYURT 413

Bölüm 20
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK ALGILARI
Hande ŞAHİN & Aygen ÇAKMAK 449

Bölüm 21
SURİYELİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR SOSYOEKONOMİK DURUM ARAŞTIRMASI: OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
Yasin ÇAM & Kemal AYDIN 467

Bölüm 22
BAĞLANMA STİLLERİ İLE DUYGU DURUM, KAYGI VE KİŞİLİK BOZUKLUKLARI İLİŞKİSİNİN YAPILAN ARAŞTIRMALAR KAPSAMINDA İNCELENMESİ
Ezgi KESER & Hadiye KÜÇÜKKARAGÖZ 489

Bölüm 23
LİSANS ÖĞRENCİLERİNDE KAYGI VE MÜZİKLİ DİYALOG
E. Ceylan AKBULUT & Melike CEYLAN 509

Bölüm 1

BORSA İSTANBUL DA YER ALAN ÇİMENTO SEKTÖRÜ FİRMALARININ RİSK ODAKLI PERFORMANS DEĞERLEMESİ; TOPLAM RİSKE GÖRE PERFORMANS ÖLÇÜMLERİNDEN SHARPE ORANI VE M^2 ORANI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Umut Tolga GÜMÜŞ[1]
Dilara AŞAMAN[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi,Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Aydın, Türkiye, ugumus@adu.edu.tr , Orcid:0000-0001-7363-8660

2 Yüksek Lisans Öğrencisi Dilara AŞAMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Muhasebe ve Finansman Programı, E posta: dilara.asaman@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1628-5691

GİRİŞ

Dünyada toplam üretim ve tüketim seviyelerine bakıldığında Türk Çimento Sektörü önemi vurgulanması gereken bir sektördür. Çimento sektörü Türkiye de inşaat alanındaki büyümeler ile beraber gelişme sağlamaktadır. Çimento sektörünün arz esnekliği oldukça düşüktür. Bunun nedeni ise yüksek yatırımlar gerektirmesi ve yatırımların faaliyet haline geçmesinin uzun zaman almasından kaynaklıdır.

Modern portföy yönetiminin temeli risk ile getiri arasındaki ilişkiyi kurmaktır. Yatırımcıların finansal okuryazarlık seviyeleri göz önünde bulundurulmadan finansal sistem sürekli gelişim sarf etmiştir. Sermaye piyasalarında da risk söz konusudur. Rasyonel yatırımcılar yaptıkları yatırımlardan en yüksek faydayı sağlamak ve riskleri miniminize etmek istemektedirler. Yatırımcıların beklenen faydayı sağlayabilmeleri için öncelikle optimum portföy oluşturmaları ve sonrasın da doğru stratejiyi belirlemeleri gerekmektedir. Başka bir ifade ile belirli bir riskte yüksek getiri sağlamak veya belirli bir getiride en düşük riski sağlamak en temel amaçlarıdır. Değişen ve gelişen piyasalar gün geçtikçe yatırımcıların optimum portföy oluşturmasını ve doğru karar alabilmelerini zorlaştırmış durumdadır.

Yatırım performans değerleme yöntemleri; toplam riske göre, sistematik riske göre, potansiyel maksimum kayba göre ve piyasa zamanlamasına göre performans ölçüm yöntemi olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır. 1950'ler de Harry Markowitz, risk kavramına hiç değinilmediğini tespit etmiştir. Getiri ile risk her daim yan yana kullanılırken riskin nasıl yatırım seçimine dahil edileceği bir bilinmezlik konusuydu. Markowitz optimal portföy yöntemini geliştirerek bu bilinmezliği gidermeye çalışmıştır.

Çalışmada; Borsa İstanbul da işlem gören çimento sektörü firmalarının risk odaklı performans değerlemesi toplam risk ayrımına göre yapılmıştır. Çalışmada 2019 yılı çimento sektörü firmaları Sharpe Oranı ve M^2 Oranına göre analiz edilmiştir. Her bir işletme için son bölümde değerlemelere ve yorumlara yer verilmiştir.

Risk odaklı çalışmalar yapılmasına karşın sektörel bazda bakıldığında yerli ve yabancı literatür de yeterince araştırma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmada oluşan bu boşluk doldurulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde literatür taramasına yer almaktadır. İkinci bölümde, yatırım performans değerleme yöntemlerinden toplam risk hakkında bilgi ve yöntemler hakkında genel bilgi yer verilmiştir. Daha sonra üçüncü bölümde ise Sharpe Oranı ve M^2 Oranı ile analizler yapılmıştır. Son bölümde ise analiz süreci ve analiz sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Analiz sonuçlarından elde edilen bilgiler yorumlanarak öneriler oluşturulup son bölümde sunulmuştur.

1.BÖLÜM

1.1 LİTERATÜR TARAMASI

Ülkemizde Borsa İstanbul da işlem gören işletmelerin yatırım performans değerleme yöntemlerine yönelik birden fazla yerli ve yabancı araştırmalar yapılmıştır. Ancak sektörel bazda bu çalışmalara örnek Türkçe literatürde oldukça azdır. Çalışmalara örnek olarak aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Bunlar;

Yayın Adı	**Yayın Konusu**
(TEKER, KARAKURUM, & TAV, 2008)	Çalışmada 20 farklı fonun performansları riske göre değerlendirilmiştir. Türkiye de olan yatırım fonları yurtdışı performans ölçütlerine göre değerlendirilerek, yatırım fonları risk odaklı performans değerleme sistemine göre sıralama yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda sermaye piyasalarında tartışma konusu olan yatırım fonları performans sıralaması sorununa akademik yönden yaklaşım sunulmaktadır.
(YÜCEL, 2016)	Çalışma 2005-2016 mali yıllarında Borsa İstanbul kapsamında kesintisiz olarak hesaplanan endekslerin performans ölçütleri ile riske dayalı performans ölçütlerini karşılaştırıştır. Yatırımcıların karar verme süreçleri analiz sonucunda ortaya çıkan ölçütlerin sıralanması ile desteklenmiştir. Risk temelli performans ölçümünde Sharpe, Jensen, Treynor, Fama, Sortina, M^2, T^2 ölçütleri kullanılmıştır. Spearman sıra korelasyon testi ile risk temelli performans ölçütleri değerlendirilmiştir.
(GÖKGÖZ & GÜNEL, 2012)	Yapılan çalışmaya Türk Sermaye Piyasası'nda bulunan yatırım araçları dahil edilmiştir. Performans değerlemesi yapılmıştır. Çalışmada temel verilere yer verilmiştir. Çalışma dört farklı risk oranı ile Sharpe Oranı, Sortino Oranı, Treynor Oranı ve Jensen Oranı analiz edilmiştir.2008 ve 2009 yılları 6 aylık periyodlar halinde ayrılarak A ve B tipi fonlara ilave değişken fonlarda toplam fon değerlerine göre seçilen onar adet yatırım fonuna uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda analizlerin anlamlı sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmıştır.
(TEMİZEL & BAYÇELEBİ, 2015; TEMİZEL & BAYÇELEBİ, 2015)	Çalışmada Türkiye'de ve Dünya'da fon performans ölçümünde Yatırım Fonu Endüstrisinin kullandığı metotlar, veri setleri ve analiz dönemleri ele alınarak hangi metodun daha avantajlı veya hangi metodun daha dezavantajlı olduğu belirlenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle güncel performans değerlenmesi ortaya konulmuştur.

(UYAR & GÖKÇE, 2015)	Çalışmada 2008 Krizinin Borsa İstanbul'da yer alan bankacılık sektörü hisselerinden oluşturulmuş bir portföye etkisi Sharpe oranı ve Jensen performans ölçütü ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak 2008 Küresel Ekonomi Krizinde bankacılık hisse senetlerinin performanslarının düşük olduğu ancak piyasanın üzerinde bir performans gösterdikleri ortaya konulmuştur.
(EGE, TOPALOĞLU, & COŞKUN, 2011)	Yapılan çalışmada 2008-2010 mali yılları Türkiye'de faaliyet gören seksen adet emeklilik fonu , Sharpe ve Modigliani oranı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda en iyi ve en kötü performans gösteren fonlar ortaya konulmuştur.
(MORTAŞ & GARİP, 2015)	Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören sektör endeksleri ve hisse senetleri 2013 yılı verileri aylık olarak risk düzeyleri Değişim Katsayısı ve Sharpe Oranı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda negatif korelasyon ilişkisi bulunan hisse senetleri ile portföyde yer alan hisse senetleri çeşitlendirilerek risk minimum seviyelere düşürülebilmektedir.
(AKÇAYIR, Doğan, & DEMİR, 2014)	Çalışmada portföy seçim yöntemi ve ortalama varyans modeli Borsa İstanbul 50 Endeksinde yer alan işletmeler üzerinde risk faktörü analiz edilmiştir. Günlük kapanış verileri çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda portföy seçim yöntemi ile getiri oranları kuadratik programlama ile uygulandığında daha düşük riskli olduğu ortaya konulmuştur.

2.BÖLÜM

2.1 YATIRIM PERFORMANS DEĞERLEME YÖNTEMİ

Risk birden fazla performans ölçüm teknikleri ile ölçülebilmektedir. Risk kavramı oldukça önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Portföy oluşturmanın amacı; belirli bir getiri oranında riski minimum seviyeye indirgemektir. Standart sapma ile riski ifade eden ölçütler Sharpe, Sortino ve M^2 ölçütleridir. Bu modellerin yanı sıra riski beta ile ölçen modellerde bulunmaktadır. Bu modeller ise; Treynor Endeksi, Jensen Ölçütü ve Değerleme Oranıdır. Portföy performansının ölçümü yatırım yaparken dikkat edilmesi gereken en önemli unsurdur. Risk ile getiri yatırım faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır.

2.2 SHARPE ORANI

Model William F. Sharpe tarafından 1966 yılında bulunmuştur. Sharpe Oranı riske göre performans ölçme tekniklerinden biridir. En çok kullanılan ve en kolay uygulanabilen bir yöntem olarak tanımlanabilir. (FROHLICH, PENNATHUR, & SCHNUSENBERG, 2006) Sharpe ölçütü portföy

toplam riskini göz önünde bulundurur. Oran aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$S = \frac{r_p - r_f}{\sigma_p}$$

r_p = Portföyün Getirisi

r_f=Risksiz Faiz Oranı

σ_p=Portföyün Standart Sapmasını (p portföyünün toplam riski) ifade etmektedir.

Sharpe Oranı portföy beklenen değeri ve risksiz faiz oranı arasındaki fark olarak tanımlanır. Risk priminin portföy standart sapmasına oranı ile elde edilmektedir. Daha yüksek endeks değeri, riske göre daha fazla düzeltilmiş getiriyi ifade etmektedir. (LIOW, 1997)

2.2 M^2 ORANI

M^2 Oranı risk ölçütü olarak Sharpe Oranındaki gibi toplam riski veya standart sapma oranını kullanır. Genellikle piyasa volatilitesine göre değerlendirilir. Böylelikle fonlar getirilerine bakılarak karşılaştırılabilir. M^2 yönteminde fonlar aynı volatilite ile değerlemeye katılmaktadır. Genellikle piyasa volatilitesi değerlendirilir. Getirilere bakılarak basitçe fonlar karşılaştırılabilir.

$$M^2 = r_{p^*} - r_m$$

Piyasaya göre düzenlenmiş getiri aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$r_{p^*} = \left[r_p \frac{\sigma_m}{\sigma_p} + \left[1 - \frac{\sigma_m}{\sigma_p} \right] r_f \right]$$

M^2 formülüne dahil edildiğinde;

$$M^2 = \left[r_p \frac{\sigma_m}{\sigma_p} + \left[1 - \frac{\sigma_m}{\sigma_p} \right] r_f \right] - r_m = \left[\frac{r_p - r_f}{\sigma_p} \right] \sigma_m - (r_m - r_f)$$

$$M^2 = (Sharpe\ Oranı)\sigma_m - (r_m - r_f)$$

Formüllerde ;

M^2 = Performans Ölçütü

r_{p^*} = Riske Uyarlanmış Getiriyi

r_p = Fonun Getirisini

r_f =Risksiz Faiz Oranını

σ_p = Fonun Standart Sapmasını

σ_m =Benchmarkın Standart Sapmasını ifade etmektedir.

Orana yatırım fonu ile piyasayı karşılaştırabilmek için hazine bonosu eklenmektedir.

3.BÖLÜM

3.1 ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİLER VE UYGULAMA

Çalışma Borsa İstanbul da işlem gören çimento sektörü işletmelerini kapsamaktadır. Analize dahil edilen işletmeler aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya Dahil Edilen İşletmeler

BİST KODU	İŞLETME ADI
AFYON	Afyon Çimento Sanayi T.A.Ş
AKCNS	Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş
BTCIM	Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayi A.Ş
BSOKE	Batısoke Soke Çimento Sanayi T.A.Ş
BUCİM	Bursa Çimento Fabrika A.Ş
CMENT	Çimentaş İzmir Çimento Fabrika T.A.Ş
CMBTN	Çimbeton Hazırbeton ve Prefabrik Yapı Elemanları Sanayi ve Ticaret A.Ş
CIMSA	Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş
GOLTS	Göltaş Göller Bölgesi Çimento Sanayi Ve Ticaret A.Ş
KONYA	Konya Çimento Sanayi A.Ş
NIBAS	Niğbaş Niğde Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş
NUHCM	Nuh Çimento Sanayi A.Ş
OYAKC	Oyak Çimento Fabrikaları A.Ş

Yapılan araştırmada 2019 yılında, Borsa İstanbul Taş ve Toprak Endeksinde faaliyet gösteren çimento sektöründeki firmaların aybaşı ve ay sonu kapanış fiyatlarını kapsamaktadır. Yer verilen on iki firmanın aybaşı ve ay sonu kapanış fiyatlarına Kamu Aydınlatma Platformundan ulaşılmış ve Excel yardımıyla kullanılan veriler tablo haline getirilmiştir. Araştırmaya dahil edilecek olan finansal oranlar aşağıda tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaya Dahil Edilen Bazı Oranlar

ÖLÇÜTLER
Hisse Aybaşı ve Ay Sonu Kapanış Fiyatı
BİST100 Aybaşı ve Ay Sonu Kapanış Fiyatı
Gösterge Tahvil Aybaşı ve Ay Sonu Kapanış Fiyatı
Hisse, Piyasa ve Gösterge Tahvil Getirisi
Hisse, Piyasa ve Gösterge Tahvil Beklenen Getirisi
Hisse ve Piyasanın Varyansı
Hisse ve Piyasanın Standart Sapması
Hisse ve Piyasanın Kovaryansı
Kovaryans Ortalaması
Hisse ve Piyasanın Korelasyonu
Portföyün Beklenen Getirisi
Portföyün Riski

Tabloda bahsedilen bazı ölçütlerin formülleri aşağıdaki gibidir;

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Bazı Formüller

FORMÜL	
BEKLENEN GETİRİ	$E(R_i) = \sum_{j=1} n \frac{R_{i_j}}{n}$
STANDART SAPMA	$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1} n \frac{[R_i - E(R_i)]\text{^}2}{n}}$
VARYANS	$\sigma_1^2 = \sum_{i=1} n \frac{[R_i - E(R_i)]\text{^}2}{n}$

3.2 SHARPE ORANI VE M^2 ORANI UYGULAMASI

Çalışmanın bu bölümünde Sharpe ve M^2 Oranı ile yapılan analizlere yer verilmiştir. Risk ölçümünde bazı oranlar kullanılmıştır.

3.2.1 Sharpe Oranı Uygulaması

Toplam riske göre performans ölçümü öncelikle en çok kullanılan ve en yaygın olan Sharpe Oranı ile analiz edilmiştir. Çalışmada çimento sektöründe faaliyet gösteren on üç firmanın 2019 yılı aybaşı ve ay sonu kapanış verilerine yer verilmiştir. Aylık Sharpe Oranı uygulama verileri aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4. Sharpe Oranı Uygulaması

	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK
AFYON	0,86	0,74	0,81	1,15	1,39	2,08	1,66	1,28	1,15	0,85	0,57	0,36
AKCNS	0,67	0,56	0,63	0,82	0,98	1,14	1,01	0,83	1,02	0,78	0,53	0,44
BTCIM	0,42	0,38	0,41	0,56	0,69	1,02	0,84	0,62	0,69	0,57	0,46	-0,19
BSOKE	0,49	0,43	0,47	0,69	0,91	1,12	0,93	0,78	0,82	0,64	0,49	1,00
BUCİM	0,57	0,47	0,56	0,68	0,83	1,21	1,01	0,80	0,95	0,73	0,54	0,40
CMENT	0,51	0,54	0,57	0,63	0,99	1,09	0,86	0,94	1,17	0,85	0,56	0,43
CMBTN	0,80	0,71	0,82	0,92	1,28	1,74	1,45	1,16	1,15	0,84	0,56	0,36
CIMSA	0,67	0,53	0,76	1,18	1,45	2,08	1,69	1,30	1,34	1,11	0,79	0,58
GOLTS	0,79	0,74	0,78	1,24	1,32	1,60	1,32	1,08	1,07	0,92	0,61	0,40
KONYA	0,90	0,78	0,81	1,04	1,18	1,52	1,29	1,05	1,08	0,89	0,58	0,37
NIBAS	0,40	0,24	0,28	0,16	0,26	0,22	0,07	-0,04	-0,32	-0,25	0,16	0,15
NUHCM	0,70	0,77	0,78	1,01	1,13	1,38	1,15	1,00	0,99	0,75	0,60	-0,04
OYAKC	0,59	0,56	0,59	0,71	0,75	0,88	0,84	0,73	0,77	0,61	0,38	0,37

Tabloya işletmeler bazında incelendiği zaman Ağustos ayına kadar Sharpe Oranlarının Pozitif yönde olduğu saptanmıştır. Ağustos, Eylül, Ekim ayında ise Niğde Beton Sanayi Aş.'nin Sparpe Oranı negatif yönde çıkmıştır. Batı Anadolu ve Nuh Çimento Sanayinin ise Sharpe Oranının Aralık ayında negatif olduğu saptanmıştır. Sharpe oranı ile analiz edilen işletmelere bakıldığında genel olarak çocuğunun performansının başarılı olduğu ortaya konulmuştur.

Şekil 1. Sharpe Oranı Uygulamasının Grafik Gösterimi

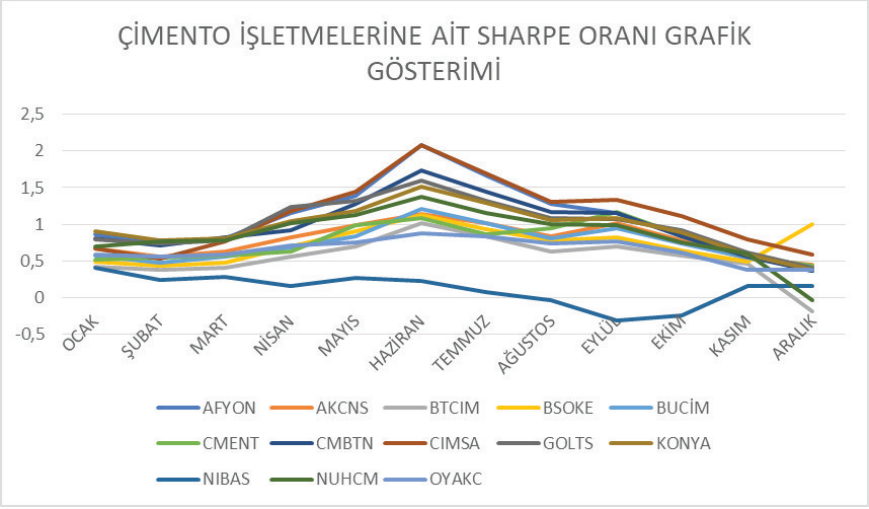

Yukarıdaki şekil grafiğine bakıldığında Sharpe Oranı verileri daha iyi anlaşılmaktadır. Şekilde Niğde Beton Sanayi A.Ş'nin diğer tüm işletmelere göre negatif yönde ayrıştığı görülmektedir.

3.2.2 M^2 Oranı

M^2 Oranı risk ölçütü olarak Sharpe Oranındaki gibi toplam riski veya standart sapma oranını kullanmaktadır. Çalışmada çimento sektöründe faaliyet gösteren on üç firmanın 2019 yılı aybaşı ve ay sonu kapanış verilerine yer verilmiştir. Aylık Sharpe Oranı uygulama verileri aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Her bir ay için analiz edilen M^2 Oranı verileri aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 5. M^2 Oranı Uygulaması

	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK
AFYON	-0,02	0,07	0,15	0,17	0,16	-0,05	-0,06	0,11	-0,05	-0,04	0,04	0,04
AKCNS	-0,03	0,06	0,14	0,15	0,13	-0,10	-0,10	0,08	-0,06	-0,05	0,04	0,05
BTCIM	-0,05	0,05	0,13	0,14	0,12	-0,11	-0,11	0,07	-0,09	-0,06	0,03	-0,07
BSOKE	-0,04	0,05	0,13	0,14	0,13	-0,10	-0,11	0,08	-0,08	-0,06	0,03	0,16
BUCİM	-0,04	0,05	0,14	0,14	0,13	-0,10	-0,10	0,08	-0,07	-0,05	0,04	0,05
CMENT	-0,04	0,06	0,14	0,14	0,13	-0,10	-0,11	0,09	-0,05	-0,04	0,04	0,05

CMBTN	-0,02	0,07	0,16	0,15	0,15	-0,07	-0,07	0,10	-0,05	-0,04	0,04	0,04
CIMSA	-0,03	0,05	0,15	0,17	0,16	-0,05	-0,06	0,11	-0,04	-0,02	0,08	0,08
GOLTS	-0,02	0,07	0,15	0,17	0,15	-0,07	-0,08	0,10	-0,06	-0,04	0,05	0,05
KONYA	-0,02	0,07	0,15	0,16	0,15	-0,08	-0,08	0,10	-0,06	-0,04	0,04	0,04
NIBAS	-0,05	0,04	0,12	0,11	0,09	-0,15	-0,16	0,02	-0,17	-0,13	-0,02	0,00
NUHCM	-0,03	0,07	0,15	0,16	0,14	-0,09	-0,09	0,09	-0,06	-0,05	0,05	-0,04
OYAKC	-0,04	0,06	0,14	0,14	0,12	-0,12	-0,11	0,08	-0,08	-0,06	0,01	0,04

Tabloya bakıldığında genel olarak M^2 Oranı verilerinin negatif olduğu saptanmıştır. İşletmelerin şubat, mart, nisan ve mayıs ayları pozitif veriler vermektedir. Aralık ayında ise sadece Nuh Çimento negatif yönde olduğu ortaya konulmuştur. Daha iyi anlaşılabilmesi için M^2 Oranı tablosu şekil grafik haline çevrilmiştir.

Şekil 2 . M^2 Oranı Uygulaması Grafik Gösterimi

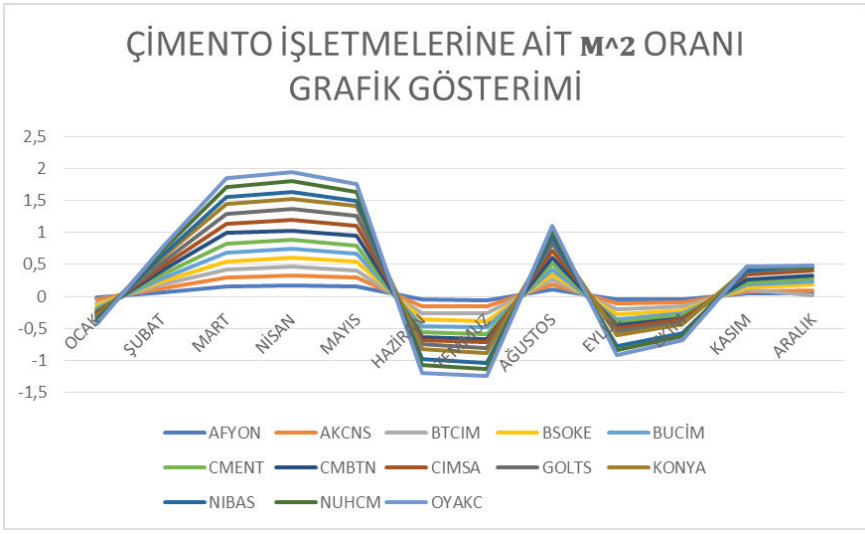

4.SONUÇ

Dünyada toplam üretim ve tüketim seviyelerine bakıldığında Türk Çimento Sektörü önemi vurgulanması gereken bir sektördür. Türkiye de çimento sektörü inşaat alanındaki büyümelere paralel olarak gelişimini sürdürmektedir.

Yatırım performans değerleme yöntemleri; toplam riske göre, sistematik riske göre, potansiyel maksimum kayba göre ve piyasa zamanlamasına göre performans ölçüm yöntemi olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır.

Çalışmada; Borsa İstanbul da işlem gören çimento sektörü işletmeleri toplam risk odaklı performans değerlemesinden toplam risk ayrımına göre

yapılmıştır. Çalışmada 2019 yılı çimento sektöründe yer alan on üç firma Sharpe Oranı ve M^2 Oranına göre analiz edilmiştir.

Toplam riske göre performans ölçümü yapılırken en sık kullanılan yöntem Sharpe Oranıdır. 2019 yılı ay sonu ve aybaşı verileri analiz edildiğinde Ağustos, Eylül ve Ekim ayında Niğde Beton Sanayi Aş.'nin Sparpe Oranı negatif yönde çıkmıştır. Yani toplam riske göre performansı olumsuz çıkmıştır. Batı Anadolu ve Nuh Çimento Sanayinin ise Sharpe Oranının Aralık ayında negatif olduğu saptanmıştır. Sharpe oranı ile analiz edilen işletmelere bakıldığında genel olarak çocuğunun performansının başarılı olduğu ortaya konulmuştur.

Toplam riske göre performans ölçümünde ikinci olarak M^2 Oranı kullanılmıştır. İşletmelerin şubat, mart, nisan ve mayıs ayları pozitif veriler vermektedir. Yani performansları olumludur. Aralık ayında ise sadece Nuh Çimento negatif yönde bir performans göstermiştir. Genel olarak bakıldığında Sharpe oranında performans pozitif yönde çıkmaktaydı. Oysa M^2 Oranında genel bakış çok daha farklı durumdadır. M^2 Oranı toplam riske göre performans yönünden oldukça olumsuz olduğu ortaya konulmuştur.

Kaynakça

AKÇAYIR, Ö., Doğan, B., & DEMİR, Y. (2014). ELTON-GRUBER KISITLI MARKOWİTZ KUADRATİK PROGRAMLAMA MODELİ İLE PORTFÖY OPTİMİZASYONU: BİST-50 ÜZERİNE BİR UYGULAMA. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 2.

BİRGİLİ, E., & TUNA, G. (2010). MARKOWİTZ VE TEK ENDEKS MODELLERİNİN UYGULANMASI ;İMKB 30ENDEKSİ ÜZERİNDE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-18.

COŞKUN, Y. (1999). *PORTFÖY PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİ.* ANKARA: YETERLİK ETÜDÜ .

EGE, İ., TOPALOĞLU, E., & COŞKUN, D. (2011). TÜRKİYE'DEKİ EMEKLİLİK YATIRIM FONLARININ YATIRIM PERFORMANSLARININ ANALİZİ. *EKONOMİ BİLİMLERİ DERGİSİ*, 79-89.

FROHLICH, C., PENNATHUR, A., & SCHNUSENBERG, O. (2006). Are Mutual Fund Performance Measures Created Equal? An Analysis of Mutual Fund Performance and Ranking. *Working Paper*, 34.

GÖKGÖZ, F., & GÜNEL, M. (2012). TÜRK YATIRIM FONLARININ PORTFÖY PERFORMANSLARININ ANALİZİ. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3-25.

KORKMAZ, T., & UYGURTÜRK, H. (2007). TÜRK EMEKLİLİK FONLARININ PERFORMANS ÖLÇÜMÜNDE REGRESYON ANALİZİNİN KULLANILMASI . *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 37-52.

LIOW, K. (1997). The historical performance of Singapore property stocks. *Journal of Property Finance*, 111-125.

MORTAŞ, M., & GARİP, O. (2015). OPTİMUM PORTFÖY SEÇİMİ VE BİST'TE İŞLEM GÖREN FİRMALAR ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 245-282.

TEKER, S., KARAKURUM, E., & TAV, O. (2008). YATIRIM FONLARININ RİSK ODAKLI PERFORMANS DEĞERLEMESİ. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 89-105.

TEMİZEL, F., & BAYÇELEBİ, B. (2015). YATIRIM FONU PERFORMANS DEĞERLEMESİNDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR VE TEFAS SONRASI DÖNEM İÇİN TÜRKİYE ÖNERİSİ. *Business & Management Studies*, 273-289.

TEMİZEL, F., & BAYÇELEBİ, B. (2015). Yatırım Fonu Performans Değerlemesinde Güncel Yaklaşımlar Ve TEFAS Sonrası Dönem İçin

Türkiye Önerisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 273-289.

UYAR, U., & GÖKÇE, A. (2015). 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİNİN BANKACILIK HİSSE SENETLERİ PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 209-225.

YÜCEL, Ö. (2016). BİST Endekslerinin Risk Temelli Performans Karşılaştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 151-164.

Bölüm 2

GAZNELİ SULTAN I. MESÛD'UN EVLİLİKLERİ

Ahmet YILMAZ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi; Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. ahmet.yilmaz@amasya.edu.tr ORCID No:0000-0003-3825-2660.

Giriş

Türk tarihi bir bütün olarak düşündüğü zaman tarihi süreç içerisinde arka arkaya kurulmuş olan halef selef bütün Türk devletleri, siyasi, içtimai ve kültürel açıdan pek farklılık göstermezler. Yani devleti hanedanlar temsil eder ve hanedanlar değiştikçe devletin ismi de değişir, aslında hepsi aynı devlettir. Dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda büyük devletler kuran Türklerin sosyo-kültürel bakımdan belkide en önemli özelliği aile yapısının güçlü olması ve sağlam temellere dayandırılmasıdır.

Türklerin toplumun temel çekirdeği olarak gördükleri aileye ve evlilik yoluyla tesis ettikleri akrabalık (veya sıhrî akrabalık) bağlarına büyük özen gösterdikleri kaynaklarda sıklıkla zikredilmektedir. Türk toplumunda ilk sosyal yapı olan aile bütün içtimai bünyenin temeli konumundadır ve kan akrabalığı esasına dayanmaktadır. Türklerin dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmalarına rağmen varlıklarını ve öz benliklerini muhafaza etmeleri aile yapısına verdikleri ehemmiyetten kaynaklanmaktadır (Kafesoğlu, 1998, s. 227-228).

Her toplumun kendine özgü aile düzeni içerisinde meydana getirdiği, aile tipinin değişmesi bütün sosyal yapıyı değiştirebilir. Bu açıdan Türk aile yapısı kendi içerisinde dikkate değer özellikler taşımaktadır. Türk aile sisteminin temelleri, Türk siyasi sosyal neredeyse tüm müesseselerine ve bireylerinin davranışlarına derinden tesir etmiştir (Kafesoğlu, 1998, s. 227-229). Aile ve evlilik her dönem olduğu gibi ortaçağ Türk devletlerinde de önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde gerçekleşen evlilik örneklerine göz attığımızda çoğu zaman siyasi bir amaçla gerçekleştiği ve hem toplum hayatında hemde devlet yönetiminde önemli bir yer edindiği aşikardır. Türk tarihindeki güçlü devletlerden biri olan ve çalışmamızın konusunu teşkil eden Gazneliler zamanında da benzer örneklere rastlanmaktadır. İsmini başkentleri Gazne şehrinden alan Gazneliler Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da (963-1186) yılları arasında hüküm sürmekle birlikte kendilerinden sonraki Türk devletlerine de pek çok yönden etki etmişlerdir (Yâkût el-Hamevî, 1977, s. 227; Merçil, 1989, s. 1; Yılmaz, 2018, s. 104-105).

Gazneliler'de Alptegin zamanından itibaren önemli evlilik örneklerine rastlanmaktadır. Alptegin tarafından satın alınan ve kızıyla evlenen Sebüktegin, yetenekleri sayesinde Sâmânî sarayında Alptegin'in himayesinde hızla yükseldi ve nihayetinde Gazne tahtının sahibi oldu 27 Şaban 366 (20 Nisan 977). Alptegin'in bütün köleler içerisinden Sebüktegin'e kızını vermesi onda gördüğü liderlik vasıfları ile bağlantılıdır. Sebüktegin ise Alptegin gibi güçlü bir liderin kızıyla evlenerek kendi siyasi istikbalini garanti altına almıştır (Nizâmü'l-Mülk, 2013, s. 83; Bosworth, 1963, s. 39-40; Nazım, 931, s. 28 vd).

Alptegin'in kızıyla evlenen, devletin gerçek kurucusu ve ilk hükümdarı olarak kabul edilen Sebüktegin, Gazne tahtına oturup hükümdar olduktan sonra devlet içi meselelere önem verdi. Elde ettiği fırsatı iyi değerlendirmeyi bilen, Sebüktegin, ordu ve askerler ile olan bağını geliştirmeye gayret ederek onlara iyi davranmaya özen gösterdi. O, kendisini askerlerinden farklı görmedi. Gerek yönetim gerekse zenginlikte askerin içinden biri olduğunu herkese hissettirdi. Sebüktegin, kendi iktâlarından elde ettiği imkânlarla askerlerine haftada iki kez yemek verdi. Sebüktegin, askerlerin hoşuna giden davranışları sayesinde kısa zamanda onların desteğini sağladı (Curfâdakânî, 1357, s. 20; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 318; Şebânkâreî, 1363, s. 34; Bosworth, 1963, s. 41-42). Sebüktegin'in hızlı yükselişiyle orantılı olarak Gaznelilerin sınırları da genişlemeye başladı. Alptegin'in kızıyla siyasi ve stratejik bir evlilik gerçekleştiren Sebüktegin, Zâbülistan bölgesinden soylu bir ailenin kızıyla da bir evlilik yaptı. Gerçekleşen bu evlilikten Sebüktegin'in büyük oğlu olan Ebû'l-Kâsım Mahmûd, 10 Muharrem 361 (2 Kasım 971) tarihinde Buhara'da dünyaya geldi. Bu nedenle Türk-İslam tarihinin müstesna liderlerinden olan Sultan Mahmûd'a (Mahmûd Zâvulî) derlerdi (Nizâmü'l-Mülk, 2013, s. 83; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, 2018, s. 314; el-Cüzcânî, 2015, s. 30; Nazım, 1931, s. 176). Sebüktegin dönemiyle birlikte siyasi bir kimliğe bürünen Gazneliler, etrafındaki devletlerle iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdiler. Bilhassa Türkistan hanlarıyla kız alıp vermek suretiyle sıhrî akrabalık bağlarını güçlendirmeye önem verdiler. Sebüktegin'in Pendnâme'de bahsettiği vasıflara uygun iyi bir devlet adamı olarak yetiştirilmesine özen gösterdiği oğlu Mahmûd, devletin başına geçince babasına benzer bir politika izledi (Merçil, 1975, s. 206 vd.).

Sultan Mahmûd, Horasan'da Gazneliler adına istikrarı sağladıktan sonra, İlig Nasr'ın kendisini tebrik etmek için gönderdiği fetihnâmenin akabinde gelişen ikili ilişkileri iyi değerlendirerek Karahanlılar ile bir güven anlaşması yapmaya muvaffak oldu Cemâziyelevvel 391 (Mart 1001). Buna göre Ceyhun nehri iki taraf arasında sınır kabul edildi. O dönem için iki tarafında işine gelen böyle bir anlaşmanın tenkidi için İlig Nasr'ın Sultan Mahmûd'a kızını vermeyi kabul etmesi ve sıhrî akrabalık kurulması, muhtemelen gerçek niyetleri gizleyen bir samimiyet gösterisiydi. Fazla uzun sürmemesine rağmen Gazneliler ve Karahanlılar arasında evlilik yoluyla dostluk gerçekleşti (Curfâdakânî, 1357, s. 249-250; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 472; Nazım, 1931, s. 67; Hunkan, 2007, s. 156).

Gaznelilerin evlilik yoluyla akrabalık kurdukları diğer bir hanedan ise Me'mûnîler'dir. Kaynaklar, Gaznelilerin Me'mûnîler ile ilk temasının buranın hâkimi Me'mûnîler'den Ebü'l-Abbas Me'mûn, Sultan Mahmûd'un kız kardeşi Hurre Kâlicî ile evliliğiyle başladığını ve ilerlediğini aktarmaktadır. Zamanla değişkenlik gösteren Gazneli- Me'mûnî ilişkileri

belli bir seviyenin üzerine çıkamadığı gibi iki taraf arasında tam güven ortamı da sağlanamadı. Sultan Mahmûd, Harezm'i ilk fırsatta ele geçirmenin planlarını yaparken Me'mûn ise Gazneliler'e hep kuşkuyla yaklaştı (Curfâdakânî, 1357, s. 374; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 542; Beyhakî, 2019, s. 635; Gerdîzî, 1363, s. 395; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, 2018, s. 317; Mîrhând, 1338, s. 111; Nazım, 1931, s. 57-58). Nihayetinde Sultan Mahmûd ve Me'mûnîler'den Harezmşâh Ebü'l-Abbas Me'mûn arasında bir anlaşma gerçekleşti. Buna göre Ebü'l-Abbas Me'mûn Gazneliler'e tabi oldu ve hutbeyi Sultan Mahmûd adına okutmayı kabul etti. Hutbenin Gazneliler adına okunduğunu haber alan Me'mûn'un kumandanları bu durumu kabul etmeyerek başkaldırdılar (Curfâdakânî, 1357, s. 374-375; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 542; Beyhakî, 2019, s. 642-643; Gerdîzî, 1363, s. 395; Mîrhând, 1338, s. 111-112; Barthold, 1990, s. 296-297; Nazım, 1931, s. 58). İsyan eden kumandanlar Me'mûn'u öldürerek yerine on yedi yaşındaki yeğeni Ebü'l-Hâris Muhammed'i geçirdiler Şevval 407 (17 Mart 1017). Yaşananları öğrenen Sultan Mahmûd eniştesi Me'mûn'un intikamını almak bahanesiyle, gerçekte ise Harezm'i zaptetmek için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Âmül yolundan ihtiyatla harekete geçerek bölgeye geldi. Güçlü Gazneli ordusu Harezm kuvvetlerini hezimete uğratarak buranın başşehri Gürgenç'e girdi, böylece Me'mûnîler'e son verildi (3 Temmuz 1017). Eniştesine yapılanlara dayanarak bölgeyi ele geçiren ve Harezm'i Hâcib Altuntaş'ın yönetimine veren Sultan Mahmûd Gazne'ye döndü (Curfâdakânî, 1357, s. 375-376; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 542-543; Beyhakî, 2019, s. 643-645 vd; Gerdîzî, 1363, s. 395-396; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, 2018, s. 317; Mîrhând, 1338, s. 112-113; Nazım, 1931, s. 58-60; Barthold, 1990, s. 297-298; Bayur, 1987, s. 159-160). Gazneli hükümdarları Alptegin'den itibaren evlilik yoluyla akrabalık kurulmaya ve bu yolla ikili ilişkilerini güçlendirilmesine önem vermişlerdir. Bu durum kısa süren saltanat mücadelesinden sonra devletin yönetimine geçen Sultan I. Mesûd zamanında da devam etmiştir.

Mesûd'un Gazne Tahtına Geçmeden Önceki Faaliyetleri

Gazneli Sultan I. Mesûd, 338 (998) tarihinde Gazne'de dünyaya geldi. el-Cûzcânî, ise Mesûd'un doğum tarihinin kardeşi Muhammed ile aynı gün olduğu kaydetmektedir (el-Cüzcânî, 2015, s. 37; Nazım, 1979, s. 133; Merçil, 2004, s. 346). Babası Sultan Mahmûd Büst ve Zemîndâver yoluyla Gûr gazasına gittiği zaman iki oğlu, Emir Mesûd ve Emir Muhammed ile kardeşi Yusuf'un Zemîndâver'de bıraktı (Beyhakî, 2019, s. 97 vd). Sultan Mahmûd, Gûrlular'ı itaat altına almak üzere 405 (1014-1015) yılında Büst şehrinden hareket ederek Gûr ve Zemindâver'e sınırı olan Havâbîn üzerine yürüdü. Sultan Mahmûd bu sefere yanında oğlu Mesûd'u da götürmüştü. Mesûd da babasının güvenini boşa çıkarmayarak bu savaşta büyük bir yararlılık ve kahramanlık göstermişti. Mesûd,

savaşlarda gösterdiği başarılardan dolayı babası Sultan Mahmûd tarafından savaşın ardından veliaht ilan edildi (Beyhakî, 2019, s. 100; Nazım, 1931, s. 72). Elde edilen zaferlerdeki katkısı sayesinde her geçen gün daha fazla ön plana çıkan Mesûd, kısa zaman sonra Sultan Mahmûd Herât şehrinin idaresini kendisine verince Emir Mesûd Herât'a giderek oraya yerleşti (408/1017) (Curfâdakânî, 1357, s. 367; Gerdîzî, 1363, s. 397; Nazım, 1979, s. 133; Merçil, 2004, s. 346).

Sultan Mahmûd ve Mesûd'un arasındaki iletişimin fitnecilerinde körüklemesiyle bozulması sonucunda babası tercihlerini diğer oğlu Muhammed'den yana kullandı. Sultan Mahmûd, vefat etmeden önce ülkesinin topraklarını beş Muhammed ve Mesûd arasında paylaştırdı. Fakat Mesûd bu taksimde kendisine adaletsizlik yapıldığı için babasına karşı gücendi. Gelişmelerden haberdar olan Sultan Mahmûd ölümünden az bir zaman önce Mesûd'u veliahtlıktan uzaklaştırarak Gazneli topraklarının hepsini Muhammed'e bıraktı (Beyhakî, 2019, s. 115-116; el-Cüzcânî, 2015, s. 38-39; Halilî, 1387, s. 135). Sultan Mahmûd'un ölümünden sonra tahta Muhammed'in geçmesi üzerine iki kardeş arasında saltanat mücadelesi başladı. Kardeşi karşısında üstünlük sağlayan Emir Mesûd, 422 yılının 8 Cemaziyelâhir (3 Haziran 1031) tarihinde askeri düzen içeresinde halkın sevgi gösterileri ve büyük bir debdebeyle Gazne'ye ulaşarak tahtın yeni sahibi oldu (Beyhakî, 2019, s. 238; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 23; Halilî, 1387, s. 152; Gerdîzî, 1363, s. 426).

Sultan I. Mesûd'un Evlilikleri

Kaynaklarda Gazneli Sultan I. Mesûd'un evlilikleri, nişan merasimleri ve ailesiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Emir Mesûd, ilk evliliğini Karahanlı hanedanından Arslan Han Mansûr'un kızıyla yaptı. Karahanlılar ve Gazneliler arasında gelişen dostane ilişkilerin bir sonucu olarak İlig Nasr'ın sağlığında Arslan Han Mansûr kızını, Sultan Mahmûd'un oğlu Emir Mesûd'a nişanlamış ve bunu İlig Nasr onaylamıştı. Gazneliler ve Karahanlılar arasında elçiler aracılığıyla dostluğu perçinlemek için Arslan Han Mansûr'un kızını kıymetli çeyiz ve hediyelerle birlikte Belh'te bulunan Emir Mesûd'a getirdiler. Her yeri güzelce süslenmiş Belh'te gösterişli bir düğünden sonra Karahanlı prensesi Sultan Mahmûd'un oğlu Mesûd ile nikahlandı (408/1017-1018) (Curfâdakânî, 1357, s. 366-367; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 566-567; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, 2018, s. 316; Nazım, 1931, s. 53; Bayur, 1987, s. 156-170; Barthold, 1990, s. 299; Hunkan, 2007, s. 166).

Evlilik hakkında bilgi veren Kaşgârlı Mahmud, Karahanlı prensesi gerdek gecesi Mesûd'u, ayağıyla dokunarak yere yıkmış ve "Kız ile güreşme, kısrak ile yarışma" ata sözü bu olaydan sonra söylenir olmuştur, demektedir. Aynı olayı *Divân-ü Lügât-it Türk*'ten aktaran Barthold

ise gelin ile damadın ilk gece sonu döğüşe varan kavgaya tutuştuklarını söylemektedir (Kaşgârlı Mahmud, 1985, s. 474; Barthold, 1990, s. 299). Emir Mesûd, bu evliliğini Sultan Mahmûd tarafından Herât'ın yönetimi kendisine verdiği (408/1017) yılında bu şehre gelip yerleştiği zaman gerçekleştirdi. (Curfâdakânî, 1357, s. 367; Gerdîzî, 1363, s. 397; Nazım, 1931, s. 72-153-167; Nazım, 1979, s. 133; Bosworth, 1963, s. 227; Merçil, 2004, s. 346).

Emir Mesûd'un, ikinci evliliğini İbn Kâkûveyh'in kızıyla gerçekleştirdi. Sultan Mahmûd, küçük oğlu Emir Muhammed'in kendisinden sonra yaşanabilecek taht mücadelesinde önünü açmak ve Emir Mesûd'u, Gazne'den uzaklaştırmak için Irak-ı Acem'e sefer düzenleyip burayı hâkimiyet altına aldıktan sonra Irak'ın idaresini ona vermişti. Emir Mesûd bu nedenle Irak'ta bulunup burayı tek başına (müstakil) idare ederken İbn Kâkûveyh'in kızıyla evlendi. İbn Kâkûveyh, ilk başlarda Irak idaresinde Mesûd'un nâibliğine getirildi. Fakat sonradan isyan edip bağımsız olmaya çalışsa da başarılı olamadı (Mîrhând, 1338, s. 127; Hândmîr, 1380, s. 385; Bosworth, 1963, s. 227).

Emir Mesûd, üçüncü evliliğini babasını vefatından sonra tahta geçtiği zaman Karahanlı hanedanından Kadır Han'ın kızı Şah Hatun ile yaptı. Daha önce de zikrettiğimiz Semerkând görüşmesine (Mart-Nisan 1025) göre Gazneliler ve Karahanlılar arasında akrabalık tesis edilmesi için Kadır Han Yûsuf oğlu Buğra Han Muhammed ile Sultan Mahmûd'un kızı Hürre Zeyneb ve Kadır Han kızı ile Sultan Mahmûd'un oğlu Muhammed'in nikahlanmasına karar verilmişti. Fakat Muhammed daha önce aktardığımız üzere hapsedilince bu evlilik gerçekleşememişti. Bunun için aynı kızı Emir Mesûd'a nikahlamak istediler. Emir Mesûd, bu konuda Hâce Ahmed ve Ebû Nasr ile istişare ederek Rebiülevvel 421 (Mart 1031)[1] kızın kendisiyle nikâhlanmasını istemek ve iki hanedan arasındaki ahit, akit ve ittifakı yenilemek üzere biri nedîmlerden, birisi de kadılardan olmak üzere iki kişinin elçi olarak gitmesine karar verildi ve bu doğrultu da Ebû'l-Kâsım Hasîrî ve Kadı Ebû Tâhir Tebbânî elçi olarak seçildiler. Daha sonra Türkistan hanına gönderilmek üzere çok itinalı bir mektup ve iki müşafehe[2] hükümdarların sözlü olarak söylediği ve kâtiplerin yazıya geçirdi emir ve ferman yazıldı. Ardından Kadır Han'a sunulmak üzere ve evlilik merasimi için gerekli olan kıymetli hediyeler hazırlandı. Bunlar

1 Beyhakî bu olayın 421 yılında 3 Rebiülevvel Pazartesi günü gerçekleştiğini kaydetmektedir. Fakat Pazartesi günü Rebiülevvel ayının dördüncü gününe denk gelmektedir. Tercümede de hicri takvimin miladi karşılığı verilirken bu tarih 4 Rebiülevvel olarak kabul edilip, miladi tarih olarak 1 Mart 1031 yılı verilmiştir. Bu yüzden biz de olayın tarihi olarak sadece ay ve yıl verdik. Beyhakî, 2019, s. 181.

2 Bir göreve atanan kimsenin veya elçinin hükümdarın huzuruna çıktığı zaman şifahi olarak kendisinden söylenilmesi istenilen konuların yazıya aktarılmış şeklidir. Kendisine müşafehe verilen kişi veya elçi orada yazılanlara göre vazifesini yapar ve söyleyeceklerini ona göre söylerdi. Enverî, 1270, s. 261.

çok külfetle tedarik edilmiş kıymetli birçok eşyaydı. İçlerinde, incilerle süslenmiş, iki kadeh bundan başka altın işlemeli elbiseler ve diğer her cinsten ve neviden Rum, Bağdat, İsfahan ve Nişabur elbiseleri, türlü türlü ipek ve keten top top kumaşlar ve misk, öd, amber ve "yekdâne denilen iki inci gerdanlık vardı. Han ve oğlu Buğrategin Süleyman ile hatunlara, gelinlere, halalara, hâciblere ve ileri gelen kimselere ayrı ayrı hediyeler hazırlandı. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra elçilik heyeti Rebiülevvel 421 (Mart 1031) ayının sonuna doğru Belh'ten hareket ederek ve Kâşgar'da bulunan Kadır Han'ın yanına gitmek için yola çıktılar. (Beyhakî, 2019, s. 181-182-203; Nazım, 1931, s. 55; Bosworth, 1963, s. 119-178; Barthold, 1990, s. 314; Hunkan, 2007, s. 172-175; Bayur, 1987, s. 172; Yılmaz, 2020, s. 284).

Ebû'l-Kâsım Hasîrî ve Kadı Ebû Tâhir Tebbânî, yanlarındaki elçilerle beraber Kadır Han ile görüşüp, anlaşabilmek için Türkistan'a gelmelerinin üzerinden yaklaşık üç yıl geçti. Nihayetinde bu heyet Kadır Han'ın kızını Sultan Mesûd'a, Buğrategin'in kızını da Emir Mevdûd'a almak için fikir birliğine vardılar ve kızların nikahlarını kıydılar. Fakat bu sırada Kadır Han vefat etti. Yerine veliaht olan büyük oğlu Buğrategin Süleyman geçti ve kendisine Arslan Han unvanı verdiler. Bu ve buna benzer bazı olaylar nedeniyle Belh'ten, Türkistan'a gelen Gazneli heyetinin ziyareti oldukça uzun sürdü. Neticede kendilerine verilen vazifeyi yerine getiren Gazneli heyeti, Kâşgar'da yaklaşık dört yıl kaldıktan sonra Karahanlı Arslan Han'ında yanlarına dahil ettiği kendi elçileriyle beraber Gazne'ye dönerken yolda Emir Mevdûd için nikahlanan kız öldü. Heyet Pervan'a geldiği zaman Kadı Ebû Tâhir Tebbânî hastalanarak burada vefat etti. Ebû'l-Kâsım Hasîrî başkanlığındaki elçilik heyeti ve Kadır Han'ın Emir Mesûd'a nikahlanan kızı Şah Hatun bir mahfe içerisinde, her tarafı her tarafı muazzam süslenmiş Gazne'de büyük bir debdebe ve kutlamayla karşılandı 19 Şevval 425 (6 Eylül 1034) (Beyhakî, 2019, s. 393-394; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 68; Bosworth, 1963, s. 178; Barthold, 1990, s. 314; Bayur, 1987, s. 190; Hunkan, 2007, s. 185-186).

Gelin Şah Hatun Irak'tan Belh yolu üzerinden buraya geldi ve saltanat tahtına oturdu. Oldukça gösterişli karşılamanın ardından elçiler ve gelin Şah Hatun'un mahfesi Şeckâv'a gelerek burada kaldı. Ertesi gün Şevval'in çıkmasına sekiz gün kala (9 Eylül 1034) tarihinde teşrifatçılar, muhafızlar reisi ve mihmandar yedek atlar ile gidip Arslan Han'ın elçilerini alıp getirdiler. Şehrin süslenmesini ve saçılan dinarları gören elçiler hayretler içinde kaldılar. Elçiler atlarından indirdiler ve kendilerine yiyecek ikram ettiler. İkindiye doğru memleketin bütün ayan, eşraf kadınları ve hizmetçileri Şeckâv'dan gelini karşılamaya gittiler ve oradan şehre gelmek için muhteşem bir alay düzenlediler. Birkaç gün şehir böyle süslü kaldı. Ahali şenlik yaptı ve herkes gönlünce eğlendi. Nihayet organizasyon sona erdi.

Bir süre sonra Karahanlı elçileri huzura kabul edilerek anlaşmaları onaylattı. Devamında ziyafetler ve çevgan oyunları yapıldıktan sonra Sultanın birçok iltifatına mazhar olduktan sonra izzet ve ikam ile Türkistan'a yolcu edildiler. Böylece iki taraf arasında elçilerin ve mektupların katkısıyla iyi bir dostluk ile sıhri akrabalık tesis edildi (Beyhakî, 2019, s. 394; Hunkan, 2007, s. 186).

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Sultan Mesûd, dördüncü evliliğini Ebû Kâlincâr'ın kızıyla gerçekleştirdi. Ziyârîlerden, Menûçihr'in ölümünün ardından "Şerefülmeâlî" lakabıyla oğlu Enûşirvân (Nûrşivan) tahta çıktı ve metbû tanıdığı Sultan Mahmud'a vergi ödedi. Enûşirvân (Nûrşivan) (23 Mart 1032) tarihinde Gürgan'da (Cürcân) vefat edince başarılı işlere imza atan ve eskiden beri buranın idaresini eline almak isteyen dayısı Ebû Kâlincâr, Sultan Mesûd'a mektup yazarak Gürgan'ın kendisine verilmesini istedi. Sultan Mesûd, onun bu talebini olumlu karşıladı ve Mihrigân'da Belh'e gittiği zaman burada görüştükten sonra bazı şartlar karşılığında Ebû Kâlincâr'ın emirliğini tasdik ettiler. Ebû Kâlincâr'ın emirliği tasdik edilip menşuru yazıldıktan sonra mükemmel hilatler hazırlanarak kendisine verilmek üzere elçilere teslim edildi (Beyhakî, 2019, s. 310; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 2-53; Nazım, 1931, s. 77-79; Merçil, 2013, s. 499; Bosworth, 2002, s. 523; Bosworth, 1963, s. 75; Madelung, 1975, s. 216).

Daha sonra 10 Cemaziyülevvel (13 Nisan 1033) tarihinde Sultan Mesûd'un fermanıyla vezirin oğlu Abdulcebbar'a hilatler giydirilerek, Nîşâbur'a hareket etmeden önce Gürgan valisi Ebû Kâlincâr'ın vermekle yükümlü olduğu borçlarının tahsil edilmesini ve nikahlanan kızının getirilmesi talimatı iletildi. Sultan Mesûd'un bu emrinden sonra Vezir Abdussamed'in oğlu Abdulcebbar, hadim ve mahfeyle beraber Ebû Kâlincâr'ın kızını getirmek için Gürgan'a gitmek için yola çıktı. Seçkin ve gösterişli bir ekiple Gürgan'a giden Abdulcebbar kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra hediyeler, vergi borcu ve Ebû Kâlincâr'ın kızıyla beraber geri döndü. Gürgan'dan dönen elçiler ve heyet gündüz vakti debdebeyle şehre giriş yaptı. Nişâbûr'un yüksek tabakasına mensup önemli kimselerin hanımları gelini karşılamak için şehirden yarım fersah dışarı çıktılar. Gürganlılar'ı ve Ebû Kâlincâr'ın kızını muhteşem bir karşılamayla izzet ve ikramlarla Nişâbûr'a getirdiler. Gelinin mahfesi ve maiyetini Sultan Mesûd'un fermanıyla cennet köşkleri gibi süsledikleri Hasenek'in köşküne köşk ve sarayına götürdüler. Gelini, mürebbiyelerini, dadılarını, hizmetkarlarını, hadimlerin karılarını ve cariyeleri buraya yerleştirdiler. O, gece öyle fazl mum ve meşale yaktılar ki her taraf gündüz gibi oldu. Harem-i sultaninin hadimleri haremin kapısında oturdular. Dergâhın önüne çok sayıda piyade ve nöbetçiyle beraber bir hâcib tayin edildi. Sultan Mesûd'un fermanıyla saraya bazı hediyeler gönderildi. Gece yarısı sultanın haremindeki bütün kadınlar Şâdyâh'dan oraya geldiler. Sultan Mesûd, ertesi günü

saraya çok sayıda altın, mücevher ve zarif şeyler gönderilmesini emretti. Nişâbûr'un yüksek tabakasından kadınların davet edildiği ziyafetler verildi. Bütün bunlar yaşanırken gelin mahfenin içindeydi, kimse onun yüzünü görmedi. Sultan Mesûd, yatsı namazı vaktinde Şâdyâh'dan maiyetindeki kalabalık grupla yola çıkarak Hasanek'in köşküne geldi. (Beyhakî, 2019, s. 344-358-365; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 53-54; Bosworth, 1963, s. 75; Madelung, 1975, s. 216).

Sultan Mesûd, gözünün güneşi, gelinin ay yüzünü gördü. O güneşi görmekle Cürcânlıların iftihar ve şerefi arttı. O gün zifaf oldular. Sultan, ertesi günde haremde zevk ve sefayla meşgul olduktan sonra üçüncü günü geceye doğru Şâdyâh'a geldi. Böylece Sultan Mesûd, Ebû Kâlincâr'ın kızıyla göz alıcı bir organizasyonla evlendi. Sonrasında ise (2 Recep/3 Haziran 1033) tarihinde gelinin mahfesi ile Gürgan'dan beraber gelen Ebû Kâlincâr'ın hadimlerine ve elçilerine şanlarına layık hilatler verildi. Ayrıca bir de valilere özel verilen gayet muhteşem bir hilat Ebû Kâlincâr'a verilmek üzere elçilere teslim edildi. Bunlar ertesi günü Gürgan'a gittiler. Ebû Kâlincâr'ın kızının gelin alayıyla beraber çeyiz olarak gelen kıymetli eşyalara dair detayları mutribe Sitti Zerrin'den duyup aktaran Ebu'l-Fazl Beyhakî bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Ebû Kâlincâr'ın kızı Sultan Mesûd'un pek yakın idi ve hatta hâcibe olmuştu. Sultan onunla saraylılara her hususta haberler gönderirdi. Gelinin beraber getirdiği çeyiz arasında bir taht vardı ki sanki bostan idi. Tahtın zemini gümüş şeritten örülmüştü. Bunun üzerine altından yapılmış üç ağaç dikmişlerdi. Bu ağaçların yaprakları zümrüt firuze ile meyveleri türlü türlü yakuttan yapılmış idi. Sultan Mesûd, bu tahtı gördüğü zaman çok beğendi. Ağaçların dört yanına yirmi tane nergislik konulmuş, bunların çiçekleri altın, gümüşten ve çeşitli mücevherlerden yapılmıştı. Bu nergislerin dört yanına da gümüş ve altın tabaklar koymuşlar ve bunların içine de amber ve kâfur şemâmeler doldurmuşlardı. Getirilen çeyiz eşyasından biri böyleydi, artık diğerlerinin de nasıl olduğunu sen bundan kıyas et." Böylelikle Sultan Mesûd iki taraf arasında kıymetli hediyeleşmenin olduğu uzun süre hafızalarda kalan debdebeli bir düğünün ile Ebû Kâlincâr'ın kızıyla evlendi. (Beyhakî, 2019, s. 366-367).

Sultan Mesûd'un, bu dört evliliği dışında bir tanede yarım kalmış nikahı bulunmaktadır. Mesûd'un amcası Emir Yusuf'un iki kızı vardı. Bunlardan biri yetişkin diğeri ise henüz yetişkin değildi. Babası Sultan Mahmûd bu kızlardan yetişkin olanı Emir Muhammed'e ve küçük kızı da hatırı kalmasın diye Emir Mesûd'a nikahladı. Sultan Mahmûd, Emir Muhammed'in Küçük Meydan karşısındaki sarayında ona dillere destan düğün yaptı ve iltifatlarda bulunduktan sonra şahane bir hilat ile değerli hediyeler verdi. Düğünden sonra Sultan Mahmûd maiyetiyle beraber oradan ayrıldı. Fakat o gece gelin ateşlendi. Yatsı namazı vakti tahtırevanlar getirdiler.

Gazne ırmağının kenarları seçkin davetlilerin hanımlarıyla doldu, çok sayıda mum ve meşale yaktılar. Bu şenlikler esnasında zaten rahatsızlanıp, ateşlenen gelini alıp zifaf için hazırlanan Emir Muhammed'in köşküne götürdüler. Fakat hastalığı artan biçare kız mücevherlerin içinde ömrünün baharında öldü. Şenlikler eşliğinde düğüm sürerken gelinin vefat ettiği öğrenildi ve hemen Sultan Mahmûd'a haber verildi. Bu acı olayı öğrenen ve çok üzülen Sultan Mahmûd, ertesi günü Emir Mesûd'a nikahlanmış olan kızın Emir Muhammed'e nikahlanmasını emretti. Babasının bu davranışı Emir Mesûd'un çok ağırına gitti fakat bir şey söyleyemedi. Bu kız o dönem henüz küçük bir çocuktu, bu nedenle onu Emir Muhammed'in sarayına götürmediler. Bu olaylardan bir müddet sonra Sultan Mahmûd vefat etti. Sonrasında Emir Muhammed'in Gazne'de tahta oturduğu zaman on dört yaşında olan bu kızın ona vardığı aktarılmaktadır. Yaşanan bu talihsiz nikah hadisesinden ve taht mücadelesi esnasında amcasının Sultan Mahmûd'un, Emir Muhammed'i veliaht yapmak hususundaki fikrine riayet etmesinden dolayı Emir Mesûd amcası Emir Yusuf'u hiç hazzetmezdi (Beyhakî, 2019, s. 232; İbnü'l-Esîr, 2016, s. 22; Bosworth, 1963, s. 232; Bosworth, 1975, s. 187-189).

Sultan Mesûd'un, ailesi hakkında bilgi veren kaynaklar Mevdûd, Mecdûd, Saîd, Abdurrezzâk isminde dört oğlu olduğu zikredilmektedir. Şehzadelerinden, Emir Saîd yakalandığı çiçek hastalığı veya cinsel bir rahatsızlıktan yüzünden (Aralık 1038) tarihinde öldü. Oğullarına karşı oldukça cömert ve düşkün olan Sultan Mesûd, Saîd'in ölüm haberinden sonra çok üzüldü, ağladı, sızladı perişan oldu. Sultan Mesûd, merhum oğlu Saîd'i şehzadeleri içinde diğerlerinden çok severdi. Bu yüzden onu kendisine veliaht yapmıştı. Fakat Tanrı Emir Mevdûd'a babasının yerine geçmeyi nasip etti (Beyhakî, 2019, s. 488-490-530-531; el-Cüzcânî, 2015, s. 40; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, 2018, s. 319-320; Merçil, 1989, s. 76-77).

Sonuç

Bu çalışmada Gazneli Sultan I. Mesûd zamanında gerçekleşen evlikler farklı yönleriyle aktarılmaktadır. İslamiyetin kabulüyle birlikte kurulan ilk Müslüman-Türk devletlerinden Gazneliler'in Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da uzun yıllar güçlü bir siyasi yapı tesis etmesi tesadüf değildir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre devletin kuruluşundan itibaren Gazneli Sultanları bazı istisnalar dışında evliliklerini siyasi amaç ve strateji ile gerçekleştirmişlerdir. Alptegin ile başlayan bu felsefe sonraki dönemlerde devletin başına geçen diğer hükümdarlar tarafından da benimsenmiştir. Karşılıklı kız alıp verme ile kurulan dostluk ve akrabalıkların devlete olan bağlılığı arttığı gözükmektedir. Gazneliler hakkında bilgi veren eserlerde bilhassa Beyhakî'de, Gazneli Sultanlarının evlilik konusunda oldukça titiz davrandıkları ve gelin olacak kızın asaletine

çok dikkat etikleri zikredilmektedir. Gazneliler evliliklerin çoğunu siyasi amaçlarla yapmalarına rağmen, kız alıp verirken özel hususlara da dikkat etmişlerdir. Örneğin müslüman olmayan ve kim oldukları belli olmayan kimselere, statüleri ve mevkileri ne olursa olsun itaat etmelerine rağmen kız verilmediği görülmektedir. Gazneli Sultan Mahmûd bu tarz durumlarda evliliklerin gerçekleşebilmesi için önce bu kimselerin müslüman olmalarını şart koşmuştur. Evliliklerde işin duygusal tarafı bir kenara bırakılsa da yine de bazı özel kriterlere dikkat edilmiştir. Gazneliler zamanında gerçekleşen evliliklerin önemli siyasi etkileri olmakla beraber bu tarz akrabalıkların Sultan Mesûd döneminde de devam ettiği görülmektedir. Sonuç olarak Gazneliler zamanında önemli siyasi dikkat çekici evliliklerin yapıldığı ve bunun benzer örneklerin kurulan ilk Türk devletlerinden beri Türk kültür ve medeniyetinin uzandığı çeşitli sahalarda Türk devletleri arasında canlı bir şekilde sürdüğü açıktır.

Kaynaklar

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: TTK Yay.

Bayur, Yusuf H. (1987). *Hindistan tarihi,* C. I. Ankara: TTK Yay.

Bosworth, C. E. (1963). *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040. Edinburgh University Press.*

_____ (1975). The Early Ghaznavids. R.N. Frye (Edited by), *The Cambridge History of Iran From the Arab Invasion to the Saljuqs* içinde (s.162-197), C. IV. Cambridge: Cambridge University Press.

_____ (2002). "Ziyârids", *El²*, C. IX.

Curfâdakânî, Ebü'ş-Şeref Nâsıh b. Zafer. (1357 hş.). *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, Neşr. Ca'fer Şiâr. Tahran: Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap.

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (Çev. Necati Lügal/Haz. Hicabi Kırlangıç). Ankara: TTK. Yay.

Enverî, Hasan. (1270 hş.). *Istılâhât-ı Dîvânî-i Devre-i Gaznevî ve Selçukî*. Tahran: İntişarat İlmi.

Gerdîzî. (1363 hş.). *Zeynu'l Ahbâr,* Neşr. Abdulhay Habîbî. Tahrân: Dunyâ-i Kitâb.

Halilî, Halilullâh, *Saltanat-i Gaznevîyân,* İntişârât-i Emirî, Kâbil 1387 hş.

Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî. (2018). *Târîh-i Güzîde*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yay.

Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî. (1380 hş.). *Târîh-i Habîbü's-Sîyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer,* II, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran.

Hunkan, Ömer S. (2007). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (2016). *el-Kâmil fi't-Târîh,* I-X, (Trc. Abdullah Köşe-Ahmet Ağırakça-M. Beşir Eryarsoy-Yunus Apaydın-Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Ocak Yayıncılık.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

Kaşgârlı Mahmud. (1985). *Divân-ü Lügât-it Türk* C. I. (Çev: Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Madelung, W. (1975). The Minor Dynasties of Northern Iran. R.N. Frye (Edited by). *The Cambridge History of Iran (From the Arab Invasion to the Saljuqs)* C. IV. içinde (s.198-250). Cambridge: Cambridge University Press.

Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yay.

_____. (1996). “Gazneliler” *DİA*, C. XIII, İstanbul.

_____. (2004). “Mes’ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, C. XXIX. Ankara.

_____. “Sebügtegin Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi)”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,* VI, Cüz, 1/2, İstanbul 1975.

_____ . (2013). “Ziyârîler”, *DİA*, C. XXXXIV. İstanbul.

Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî. (2015). *Tabakât-ı Nâsırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşâhlar),* (Trc. ve Notlar Erkan Göksu). Ankara: TTK Yayınları.

Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh. (1338 hş.). *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, C. IV. Tahran: İntişârât-i Pîrûz.

Nazım Muhammed. (1931). *The Life and Times of Sultan Mahmûd of Ghazna*. Cambridge At University Press.

_____ “Mes’ûd”, *İA*, C. VIII. MEB, İstanbul: 1979.

Nizâmü’l-Mülk. (2013). Siyâset-Nâme, (Haz. Mehmet Altay Köymen). Ankara: TTK Basımevi.

_____ . (1979). “Mes’ûd”. *İA*, C. VIII. İstanbul: MEB.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1363 hş.). *Mecmau’l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran: Müessese-yi İntişârât-i Emir-i Kebîr.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî. (1977). *Mu’cemü’l-Büldân*, C. IV. Beyrut: Dâr Sâdır.

Yılmaz, A. (2020). Türk Kültüründeki Hediyeleşme Geleneğinin Gazneliler’e Yansıyan Uygulamaları. *IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 17 Aralık. Ankara.

_____. (2018). “Alp Tegin’in Sâmânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Tohâristan’daki Faaliyetleri”, *Tarih Okulu Dergisi* (TOD), Mart, Yıl 11, Sayı XXXIII.

Ekler

Ek 1: Gazneli Sultanların Soy Kütüğü

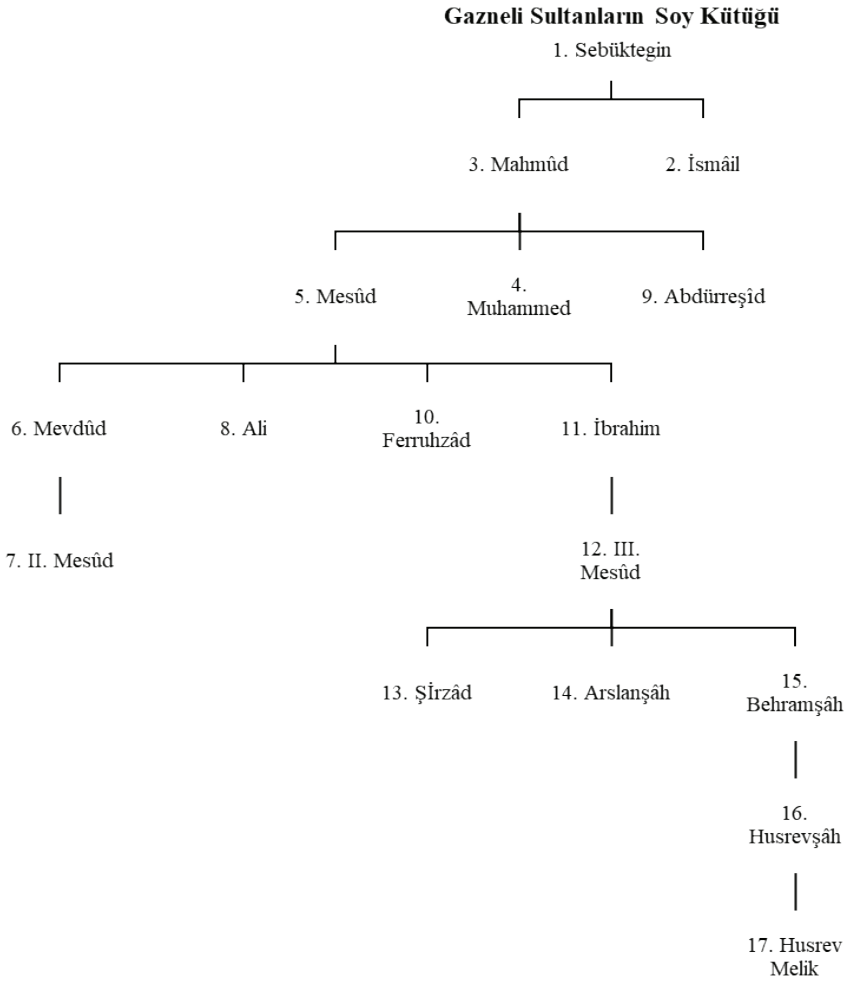

Ek 2: Gazneli Devleti Haritası

XI. yüzyılda Gazneliler (Merçil 1996, 481).

Bölüm 3

MOĞOLLAR'IN ANADOLU'YU İŞGALİ SÜRECİNDE ORTA ANADOLU BEYLİKLERİNİN BİRBİRİYLE İLİŞKİLERİ

Nagehan VURGUN[1]

1 Dr. Nagehan VURGUN, ORCID ID: 0000-0002-6785-003X

Moğollar'a ve Selçuklular'a karşı Karamanoğlu-Eşrefoğlu ittifakı

Moğolların gittikçe Selçuklu ülkesine hâkim olmaları, Selçuklu devlet adamlarını birer kukla haline getirmeleri, Anadolu'yu merhametsizce sömürmeleri bazı Selçuk ve Türkmen beylerinin Anadolu istiklalini korumak için harekete geçmesine sebep olmuştur. Bunlardan ilki Selçuklu Beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddîn, Moğollar'a karşı giriştiği mücadelede Memlûk Sultanı Baybars'tan beklediği yardım gelmediği için, Moğollar tarafından öldürülmüştür (Aksarayî, 2000:84).

Diğer taraftan Şemsüddîn Mehmed Bey de Hatîroğlu ile aynı zamanda harekete geçmiş, Baybars'tan sancak ve bayraklar alarak Konya'ya yürümüştür. Bu harekât esnasında Mehmed Bey'in yanında kendi kuvvetleriyle birlikte Eşref ve Menteşeoğulları yer almıştır. Anonim Selçuk-nâme bu bilginin tek kaynağı olup söz konusu harekâtta Eşrefoğulları kuvvetlerinin başında yer alan beyin ismi açıkça belirtilmemiştir ancak bu kişinin Eşrefoğlu Süleyman Bey olduğu düşünülmektedir (Koca, 2012:102). Tarihî kayıtlara göre, Eşrefoğulları ilk defa tarih sahnesinde burada görülecektir.

Moğollar ve Moğol hâkimiyetindeki Selçuklu idaresi karşısında Karamanoğulları ile birlikte Süleyman Bey'in ortak hareketi daha sonraki dönemlerde de sürmüştür. Karamanoğulları ve Eşrefoğulları Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip ederek Moğollar'a ve Selçuklular'a karşı hareket etmede veya hâkimiyet alanlarını genişletmede hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Bu ortak hareketlerden biri de 1285 yılında yapılmıştır. Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev, İlhanlı Sultanı Argun Han tarafından öldürülmüş ve yerine II. Gıyaseddin Mesud geçirilmiştir. Ancak öldürülen sultanın annesi II. Gıyaseddin Mesud'un iktidarına itiraz etmiş topraklardan iki torununa pay verilmesini isteyerek Karamanoğlu Bey ile Eşrefoğlu Beyliği'ni Konya'ya davet etmiştir. Yapılan anlaşmaya göre; beylerbeyliği Karamanoğlu Güneri Bey'e, saltanat nâibliği ise Eşrefoğlu Süleyman Bey'e verilmiştir. Moğollara ve Moğol hâkimiyeti altındaki Selçuklu idaresi karşısında Süleyman Bey ve Güneri Bey şehzadelere destek vermek için ordularıyla beraber Konya'ya gelmiştir. Şehzadelerin henüz çocuk yaşta olmaları sebebiyle onları tahta çıkarıp görevlerini yapmışlardır. Daha sonra Keyhüsrev'in annesi, Moğollar tarafından tahta çıkarılan II. Mesud'a bir teklifte bulunarak torunları ve kendisi arasında saltanat taksimi yapılmasını istemiştir. II. Mesud bu teklifi kabul etmemiş, ardından çocuklar üzerine ordu göndermiştir. Selçuklu ordusu karşısında duramayan ve savaşı göze alamayan Güneri Bey ve Süleyman Bey kendi bölgelerine çekilmiştir (Koca, 2012:103).

1291'de Argun Han'ın vefatıyla İlhanlı Devleti'nin başına Geyhatu geçmiştir. Bu dönem yıllardır ağır vergi ve baskılardan bunalan uç Türkmenlerinin bağımsız hareket etmeye başladığı bir dönemdir. Karamanlı

beyliği ve diğer Türkmenlerden oluşan bir ordu Konya üzerine yürüyerek şehri kuşatmışlar ve Selçuklu Sultanı II. Mesud yeni İlhanlı hükümdarı Geyhatu'yu Andolu'ya çağırmıştır. Bu davete icabet eden Geyhatu, Karamanlılar üzerine yürüyerek çok sayıda Türkmeni öldürtmüş ve onların yoğun olduğu Larende şehrini ateşe vermiştir. Karamanlıları bertaraf ettikten sonra istikametini Eşrefoğullarının topraklarına çevirerek onların ülkesinde de yağma, tahrip ve katliamlarda bulunmuştur (Kaya, 2013:132). Bu aşamada şu soru aklımıza gelmektedir. İlhanlı hükümdarı Geyhatu Karamanoğullarının Konya üzerine yürümesi sonucunda neden Eşrefoğulları beyliğini de cezalandırmıştır. Bu konuyla ilgili kaynaklardan yeterli bilgi elde edilememektedir. Fakat iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimal coğrafi yakınlık, ikinci ihtimal ise Karamanlıların Konya üzerine yaptığı seferde, Eşrefoğlu Türkmenleri de yer almaktadır.

Bu olaylar üzerinden Karamanoğulları ve Eşrefoğullarının ilişkilerini genel çerçevede inceleyecek olursak; Karamanoğulları ve Eşrefoğulları Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip ederek Moğollar'a ve Selçuklular'a karşı hareket etmede veya hâkimiyet alanlarını genişletmede hiç bir fırsatı kaçırmamışlardır. Eşrefoğullarının tarih sahnesine ilk çıkışı Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1277 Konya'ya yaptığı baskın neticesinde Eşrefoğullarının bu ordu da yer alması ile olmuştur. Yine bu iki beylik, 1285'te yeniden bir ortak harekâtla Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev taraftarlığının öncülüğünü yaparak, Selçuklu iktidarı üzerinde önemli roller oynamıştır. Selçuklu iktidarına yön vermeye çalışarak, kendi otoritelerini bu olay karşısında ortaya koymuş ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi tarafından istenen yardımı geri çevirmemiştir. Olaydan da anlaşıldığı üzere Selçuklu Devleti yaşadığı taht kavgaları sonucu oluşan iç karışıklıklar karşısında kendisine yakın hissettiği beyliklerden yardım talep ederek olayları çözümlemeye çalışmıştır.

Moğol istilâsından sonra kurulan Türk Beylikleri (Uluçay, 2012:353)

Eratna Devleti'nin Zayıflaması ve Bu Süreçte Karamanoğullarının Rolü

Eratna Devleti Emîr Eratna adına kurulmuş olup Eratnalılar'ın çevrede bulunan Türkmen beyliklerinden biri olan Karamanlılar ile bazen iyi bazen kötü münasebetler içinde bulundukları kaynaklarda ifade edilmektedir. Mesela, kendisini Osmanlı'ya rakip gören Karamanoğlu beyliği, I. Murat'ın Rumeli'de geniş fetihlerde bulunmasına karşı Ankara Ahîleri ve Eratnalılar ile ittifak kurarak Bursa önlerine kadar ilerlemişlerse de I. Murat tarafından geri püsürtüldüler. Emîr Eratna 1352 yılında vefat edince iki oğlu İzzeddîn Cafer Bey ile Gıyâseddîn Mehmed Bey taht mücadelesine başlamış, Veziri Hoca Ali Şah'ın bilgi ve isteği ile Gıyâseddîn Mehmed Bey tarafından Cafer Bey hapsedilmiş, böylelikle babası Eratna Bey döneminde sağlanmış olan birlik ve beraberlik bozulmuş, ardından da taht mücadeleleri başlamıştır.

Muhalif emirler, Emîr Seyyîd'in liderliğinde Gıyâseddîn Mehmed Bey'i Konya'ya çekilmek zorunda bırakmış, Cafer Bey'i "İzzeddîn" unvanıyla tahta çıkarmışlardır. İzzeddîn Cafer Bey, 10 Ağustos 1354 itibarıyla Eratna tahtına geçmiş, ilk olarak kardeşi Gıyâseddîn Mehmed'i destekleyen devlet erkânını görevden almış ve görev yerlerine kendi taraftarlarını getirmiştir. Ancak bilindiği gibi Cafer Bey'in saltanatı kısa sürmüş ve bu saltanat döneminden sonra Karamanoğlu beyliğine sığınan kardeşi yeniden tahta geçmiştir.

Karamanoğlu Mehmed Bey ve Karamanoğlu Alâeddin Bey'in arkadaş olması nedeniyle Karamanoğlu Süleyman bey Eratnaoğlu Mehmed Bey'in

yeniden tahta geçmesi için o sırada Konya valisi olan Davud ve Kökez idaresinde yer alan orduyu Kayseri'ye göndermiştir. Karamanlı ordusu Kayseri'ye gelmiş, Erciyes Dağı eteklerinde Cafer Bey'in ordusu ile mücadele etmiştir. Yedi aylık kuşatmaya rağmen Mehmed Bey ve arkadaşları Kayseri Kalesi'ni alamamıştır. Mehmed Bey ağabey Cafer Bey'e karşı taht mücadelesinde başarısız olmasına rağmen Karamanoğlu Alâeddin Bey'in aracı olması ile Sultan Süleyman'dan Konya'da oturma iznine yeniden sahip olmuştur.

Konya Erzurum arasındaki bölgede yer alan Eratna Devleti'nde idari birliğin ve beraberliğin kaybedilmesi, devlet erkânının perişanlığının ortaya çıkması, Eratnalıların komşularını harekete geçirmiş ve Karamanlılar ilk darbeyi vurmuştur. Eratnalıların son dönemlerinde Moğol kabileleri devleti çok huzursuz bırakmıştır. Samagar ve Çaykazan Moğolları Karamanoğullarının kışkırtması ile Eratnalılara hücum etmişlerdir (Gül, 2005: 122). Karamanoğlu Alâeddin Bey durumu değerlendirerek harekete geçmiş, Konya'yı ele geçirmiş, ardından Niğde ve Aksaray'ı da alarak Kayseri yolunu açmıştır.

Karamanoğlu, Moğol kuvvetlerinin de yardımı ile 1375-1376 yılları arasında Kayseri'ye hücum etmiş, ancak Kayseri'yi zaptetmiş bulunan Karamanoğlu Kadı Burhaneddîn'den çekinerek ondan antlaşma şartlarının tespitine yardımcı olmasını talep etmiştir (Göde, 1994:89-95). Karamanoğlu bir süre sonra maiyetinde bulunan Moğol kuvvetlerinin hareketlerinden şüphelenerek bazı şartlarla Kayseri'nin idaresini Kadı Burhaneddîn'e bırakmış ve Konya'ya geri dönmüştür. Fakat Kadı Burhaneddîn, kesin olarak Kayseri'den Karamanlıları tamamen temizlemeye karar vermiş, şehri geri almıştır. bu gelişmeler sonucunda Kadı Burhaneddîn Kayseri'yi Karamanlıların tahribat ve mezaliminden kurtararak, ilk kez askerî kabiliyet ve enerjisini gösterme fırsatı bulmuş ve önemli bir zafer kazanmıştır.

Karamanoğlu Beyliğinin Kadı Burhaneddîn Devleti ile İlişkisi

Kadı Burhaneddîn Ahmed'e komşu olan beylikler Karamanoğulları, Amasya Emirliği Erzincan Emirliği ile kuzeydeki Türkmen emirlikleri idi. Kadı Burhaneddîn daha önceden bu beylikler üzerinde hâkimiyet kurmuş ancak sonradan beyliklerin muhalefeti ve düşmanlığı ile karşı karşıya kalmıştır. Sivas'ın Memlûk ordusu tarafından kuşatılması esnasında Kayseri emiri olan Cüneyd, devlete karşı ortak saldırıya geçmiştir. Sırayla düşmanlarını itaat altına almaya başlayan Kadı Burhaneddîn'in sıradaki hedefi Kayseri kalesi sahibi Cüneyd Bey'di. Cüneyd Memlûkleri Kadı Burhaneddîn'e karşı kışkırtmaktan geri kalmadığı gibi, Karamanoğlu Beyliği ile de işbirliği içerisine girmiştir. Aralarında anlaşma yaptıktan sonra Karamanoğlu'nun yardımı ile Kayseri bölgesinde devlete bağlı Türkmen ve Moğollar'a saldırmıştır. Bunun üzerine Kadı Burhaneddîn, Cüneyd'in

üzerine yürümüş, Cüneyd, Karamanoğlu beyliğinden yardım almış fakat bu mücadele neticesinde Kadı Burhaneddîn'e sadakatını arz etmek zorunda kalmıştır (Yücel, 1987:36-39).

Kadı Burhaneddîn'in Karamanlılarla Savaşını ve Kayseri'yi fethetmesini ve Osmanoğlu'nun Konya'ya gelmesi sonucunda Kadı Burhaneddîn'den yardım istemesini bir de dönemin kaynağı olarak görülen Esterâbadî'nin Bezm u Rezm isimli eserinden aktaralım. "*Eratna hükümdarı Ali Bey zamanında Karamanoğlu ve askerî birlikler Kayseri'ye gelmişler, fakat Moğol askerlerinden korkarak kendi ülkelerine dönmek istemişlerdir. Kayseri'yi fethedip kaleyi ele geçirmenin zor olduğunu anlayınca orada bıraktığı adamlarını ve askerlerini Sultan'a emanet edip, onun emrine vermek istedi. Fakat Sultan yararı olmayacağını düşündüğü o anlaşmaya yanaşmak istemedi. Sultan, Karamanoğlu'na Larende, Konya ve Heraklive'de kendi kullanımına bırakılmasını şart koştu. Karamanoğlu bu anlaşmayı kabul etti. Çok geçmeden Karaman Türkmenleri Kayseri'de uygunsuz hareketlerde bulunup karışıklık çıkardılar. Sonunda saldırı düzenleyip şehri ele geçirdiler*." (Esterâbadî,1990:104-106).

Aradan bir süre geçince Kadı Burhaneddîn'in nâibi Larende'den döndü. Karamanoğlu'nun teslim etmeye söz verdiği mülk onuşunda anlaşmazlık çıktığını, Karamanoğlu'nun o anlaşmazlığa müdahale edip ilgilenmediğinden bahsetti. Kadı Burhaneddîn, Karamanoğlu'nun kötülük ve riyâkarlığını anlayınca onun adamlarını Kayseri'den çıkarıp atmağa, onların kökünü kazıyıp yok etmeğe karar verdi. Sonunda önüne çıkan o zalimleri Kayseri'den sürdü. Onların baskısını zavallıların üzerinden kaldırarak yönetimi eline aldı (Esterâbadî,1990:104-106).

Kadı Burhaneddîn Sivas'ta iken haberciler gelip, Osmanoğlu'nun Karamanoğlu'nun üzerine yürüdüğünü, Konya'yı kuşattığını ve Moğolların çoğunun onunla birleştiğini haber verdiler. Karamanoğlu, Kadı Burhaneddîn'e elçi göndererek ondan yardım istedi ve ordusuyla Kırşehir'e gelen Kadı Burhaneddîn, Karaman'a haberci göndererek ''Hiç Beklemeden bize katılın'' dedi. Fakat Karamanoğlu, işi ağırdan almaya durup bekleyerek vakit öldürmeye başladı. Sonunda da kendisine yardım için gelmiş, onun için hazineler ve defineler harcamış olan Kadı Burhaneddîn'i ihmal ederek Osmanlı sultanı Emir Bâyezid'in tarafına meyletti (Esterâbadî,1990:362). Beyşehir'i Bâyezid'a geri vererek sulh yaptı.

Alâeddin Ali Bey'in Timur bağlılığının haberini alan Kadı Burhaneddîn, Timur'un aleyhinde hareket etmesi sebebiyle iki taraftan sıkışmıştır. Bunun yanında Karamanoğlu, Burhaneddîn'e ait bazı bölgelere saldırmış, bunun sonucunda Burhaneddîn Karamanoğlu üzerine yürümüştür. Aksaray, Salime ve Zincirli kalelerini almış, Niğde Kalesi'ni kuşatmış fakat alamamıştır (Uzunçarşılı, 2011:14).

Karamanoğlu Alâeddin, Kadı Burhenddîn'in amansız rakipleri arasında idi. Doğrudan bu iki beylik hiç savaşmamıştır fakat Karamanoğlu Kadı Burhaneddîn'in düşmanlarına destek vererek bu devleti yıpratmaya çalışmıştır. Mesela yıkıcı faaliyetlerde bulunarak devleti yıpratan Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in isyanında Karamanoğlu'nun teşvik etmiştir. Şeyh Müeyyed, bu isyanla Kayseri'yi ele geçirmek istemiş ve Karamanoğlu'nu bu şehre davet ederek, şehri ona teslim etmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. Kadı Burhaneddîn, Kayseri için mücadeleye girişerek, bu şehri tekrar hâkimiyeti altına almıştır. Şeyh Müeyyed'i öldürüp onu isyana teşvik eden Karamanoğlu'nun topraklarını taarruz ile yağmalamıştır (Uzunçarşılı, 2011:14). Kadı Burhaneddîn'in vefatından sonra halk, oylama ile Osmanlı hâkimiyetini seçerek Yıldırım Bâyezid'a tâbi olmuştur.

Kadı Burhaneddîn'in Eratna Devletindeki Görevleri ve Hizmetleri

Kadı Burhaneddîn'in Eratna Devleti ile münasebeti, Eratnalılar Devleti hükümdarı Mehmed Bey tarafından babasının yerine Kayseri kadısı tayin edilmesiyle başlamıştır. 1374'de 21 yaşında iken Kayseri beldesinin kadılığı ve şer'i yöneticiliği Kadı Burhaneddîn'e verilmiştir. Kadılık döneminde kısa bir süre içerisinde din ve diyanet işlerinde, şeriat ve emniyet konularında büyük bir düzelme gözlemlenmiştir. Zorbalar tarafından el konulup gasp edilmiş mescitler, okullar tekkeler, hastaneler gibi kutsal yerler zalimlerin elinden geri alınmıştır (Esterâbadî,1990:84-86). Eratna'nın vefatıyla Eratnalı Beyler arasında iktidar mücadelesi başlamış, Moğol ve Türkmen toplulukları ayaklanmış, ülkede büyük karışıklıklar meydana gelmiştir. Mücadelenin galibi Ali Bey olmuştur. Ali Bey'in yönetimde gösterdiği gevşeklik, her tarafa yayılınca yakında ve uzakta bulunan emirler, ülkenin yönetimini ele geçirmeyi akıllarına koymuşlardır. Ülkesinin uzaklığı bakımından herkesten daha yakın, askerlerinin sayısı bakımından herkesten daha üstün olan Karamanoğlu, bunlardan birisidir. Moğollardan Samagar ve Çaygazan'ın ordusundan bir grup, Ali Bey'in üzerine yürümüştür. Ali Bey Sivas'a kaçmış Karaman askerlerinden oluşan birlik onu takip etmiştir. Kadı Burhaneddîn, Ali Bey'i kurtarıp yeniden hayata kavuşturmuştur. Bu olay Kadı Burhaneddîn'in şöhretini arttırmıştır (Esterâbadî,1990:102-103).

Devlet adamlarının baskı ve tehditleri sebebiyle Eratna hükümdarı Ali Bey tahtını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya idi. Emirlik Ali Bey'e verildikten sonra (1378)'de Kadı Burhaneddîn vezirlik makamına getirilmiştir. Devletin emirleri, ülkenin ileri gelenleri, kâtipler, memur ve askerler, Burhaneddîn'in ülke meselelerini çözme yeteneğini kendi gözleriyle görüp, onun bilgi ve becerisine itibar etmişledir. 1380 yılında Ali Bey'in vefatı ile birlikte Vezir Kadı Burhaneddîn, kendine bağlı olan kişileri bir araya getirdiği bir mecliste devletin mevcut durumu ile bu duruma yönelik tedbirlerle

ilgili detaylı açıklamalar yapmış, meclis tarafından kabul edilen şartlar çerçevesinde yönetim Kılıç Arslan'a bırakılmıştır (Esterâbadî,1990:134-136).

Kılıç Arslan Kadı Burhaneddîn'i kendisi için yönetime rakip olarak görmüştür. Kılıç Arslan'ın yönetiminden memnun olmayanlar, en kısa sürede tam yetki ile Kadı Burhaneddîn'in devlet yönetiminde rol almasını talep etmiştir. Bu talebi bastırabileceğini düşünen Kılıç Arslan ise Kadı'nın Sivas'tan uzak kalması ile sorunun çözüleceğini sanmıştır (Yücel, 1987:5-7). Eratna Beyliği'ne tam olarak hakim olabilmek için Kılıç Arslan Kadı Burhaneddîn'i öldürmeyi planlamış ancak Kadı Burhaneddîn daha erken hareket ederek Kılıç Arslan'ı ve ardından da amcası Keyhüsrev'i öldürmüştür (Merçil, 2013:268).

Kılıç Arslan'ın 1381'de öldürülmesi sonrasında halk meclisi başkentte toplanmış, bu öldürme olayında Kadı Burhaneddîn'in haklı olduğu yönünde karar vermiş ve oy çokluğu ile emirlik makamına Ali Bey'in oğluna naib olması için makamına Kadı Burhaneddîn'i getirme yönünde karar almıştır. 1381 yılının başında Burhaneddîn nâiblik görevi ile emîrlik makamına gelmiş, iktidarını merkezde büyük oranda kurup yerleştirdikten sonra dışarıya yönelmiştir.

Kadı Burhaneddîn'in Eski Eratna Beyleriyle Mücadeleleri

Amasya Emîri Hacı Şadgeldi, Kadı Burhaneddîn Ahmed'in iktidarı karşısında bir muhalefet ve düşmanlık politikası başlatmış, bu politika giderek güçlenmiştir. Kadı Burhaneddîn'in hükümdarlığına muhalefet ve düşmanlık politikası güden kişiler arasında Şadgeldi'nin oğlu Amasya Emîri Ahmed, Tokat Emiri Şeyh Necib, Erzincan valisi Mutahharten, Kayseri valisi Ömeroğlu Cüneyd,Niksar hâkimi Tâceddîn gibi beyler yer almıştır (Koca, 2012:210). Ancak muhalif güçler bir lidere sahip değildir. Buna rağmen her biri Kadı Burhaneddîn'e karşı yürütülen düşmanca politikaları desteklemek için hazır konumdadır. Fakat zaman içinde muhalif güçlerle giriştiği her mücadeleden başarılı bir şekilde çıkan Kadı Burhaneddîn, hepsine gücünü kabul ettirmiştir.

Kadı Burhaneddîn'in Eratna Devleti'nin hizmetinde görev almış bazı ahilerle de mücadele halinde olduğunu görmekteyiz. Anadolu Ahilerinden ve Kayseri şehir esnafından olduğu bilinen Ahi Nevruz, Eratna hükümdarı Ali Bey'in emirliğini yaptığı için, Eratnaoğullarına büyük bir sevgi ve muhabbet beslemiştir. Kadı Burhaneddin'e karşı girişimlerde bulunmuş olan Ahi Nevruz'un asıl amacı Eratnaoğullarını yeniden tahta geçirmek olmuştur. Kayseri ve Sivas şehrinde güçlü bir esnaf muhiti ile büyük muhalefet hareketleri sergilemiş bu yüzden Kadı Burhaneddîn bu guruba karşı harekete geçmeyerek, dengeleri gözetmek durumunda kalmıştır (Hacıgökmen, 2006:221).

İktidarını sınırlayan komutanlardan bir tanesini daha saf dışı bırakan Kadı Burhaneddîn, kendisini hukuki olarak da hâkim kılmak için yeterli kudreti hissetmiştir. Esasında Kadı Burhaneddîn, Eratnaoğlu Ali Bey'in çocuk yaştaki oğlunun hükümdarlık makamına sahip olmasına rağmen nâibliği boyunca bütün nüfus ve hükmü ele geçirmiş, bir sultan gibi hükümdarlık yapmıştır. Ardından İslâm hukuk ve ananelerine uygun olan bir kanun çerçevesinde fiilî durumunu uygun hale getirip saltanatını ilân etmiştir.

Genel olarak Kadı Burhaneddîn'in amacını Eratna Devleti'ni yeniden ihya etmek olarak algılayabiliriz. Bu sebeple o rakiplerini yok etmek yerine daima egemenliği altına almayı amaçlamıştır. Kayseri, Tokat ve Kırşehir çevrelerini ele geçirerek egemenlik sahasını genişleten Kadı Burhaneddîn, 18 yıl süren hükümranlık için ilk adımını atmıştır. Şartlar ve zaman olgunlaştığı anda kendi devletini kurmuştur. Bu bölüm Esterâbadî de şu şekilde anlatılmaktadır. Kadı Burhaneddîn için Sultan ifadesini kullanarak, "*Sultan kalbine padişahlık sevdasını yerleştiren, tahtı kendinin malı gibi gören, zorba Hacı Şadgeldi'nin gailesinden kurtulduktan sonra huzur içinde padişahlık tahtına oturdu. Rum (Anadolu), Suriye ve Irak diyarlarına birbiri ardına haberciler ve müjdeciler göndererek bu durumdan onları haberdar etti."*(Esterâbadî,1990:238) Müslüman hükümdarlara mektup ve elçiler göndererek tahta geçtiğini duyurmuştur. Bu aşamada Eratna emirinin doğal mirasçısı konumunda olarak devlet tahtı üzerinde hak iddiasında bulunma olasılığı bulunan kişileri güçsüz bırakarak kendi iktidarını sağlam hale getirmiştir (Yücel, 1987:9).

KAYNAKÇA

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud (2000), Müsâmeretü'l-Ahbâr, (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ESTERÂBADÎ (1990), Bezm u Rezm, (çev.Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÖDE, Kemal (1994), Eratnalılar(1327-1381), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

GÜL, Muammer (2005), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali (2006), ''Kadı Burhaneddîn Devletinde Ahilerin Faaliyetleri'' Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi, S.16, Konya, ss.215-224.

KAYA, Abdullah (2013), "İlhanlıların Anadolu'da Türkmen Beylerine Karşı Politikası", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.VI, S.2, Erzincan, ss.293-326.

KOCA, Salim (2012), Anadolu Türk beylikleri Tarihi, Berikan Yayınları, Ankara.

MERÇİL, Erdoğan (2013), Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.

ULUÇAY, Çağatay (2012), İlk Müslüman Türk Devletleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2011), Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

YÜCEL, Yaşar (1987), Kadı Burhaneddîn, Türk Beylikler Dizisi;36, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bölüm 4

YEMEK KAMYONLARI (FOOD-TRUCK) AKIMININ BİLİNİRLİK VE TERCİH EDİLME DURUMU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Duygu DÜZLÜOĞLU[1]
Fulya SARPER[2]

1 Sorumlu Yazar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE; https://orcid.org/0000-0003-1799-7049
2 Sorumlu Yazar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE; https://orcid.org/0000-0001-6386-9385

* 'Yemek Kamyonları (Food-Truck) Akımının Bilinirlik ve Tercih Edilme Durumu Üzerine Bir Çalışma' İsimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

21. yüzyılda gelişmekte olan ülkelerde kentli nüfusun artması ve tüketicilerin büyüyen şehirlerde hareket özgürlüğünün azalması yeni yemek tüketim alışkanlıklarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Şehirlerde yaşayan birçok insanın yemek ihtiyacını karşılamak için sınırlı zamanının olması, çalışan nüfus için yiyecek içecek imkanı sunan kurumların varlığının az olması gibi nedenlerden dolayı günümüzde dışarıda yemek tüketme alışkanlığı oldukça artmıştır. Sokak gıda ticareti, gelişmekte olan ülkelerde en hızlı gelişen iş kollarındandır. İşgücüne katılan ve yaşadığı yerden uzakta çalışan insanların sayısı arttıkça sokak gıdaları en erişilebilir gıda kaynağı olarak tercih edilmeye başlanmıştır. Sokak lezzetleri, dünyada tarih boyunca hemen hemen her yerde varlığını sürdürmüştür. Sosyal, ekonomik, teknolojik, kültürel ve sanatsal gelişmelerle birlikte ulusal kimliğin oluşmasında önemli rol oynayan sokak lezzetleri hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak tüketilmekle birlikte yerel mutfak geleneğinin bir parçasını oluşturmaktadırlar (Demir vd., 2018).

Özkul ve Kanyılmaz'ın (2012) yaptığı bir araştırma sonucunda seyyar olarak en çok satışı yapılan ürün, %22,0 'si nin simit olduğu belirlenmiştir. % 14,0'nün döner/kokoreç satışı, %12,0'sinin meyve/sebze satışı olduğu tespit edilmiştir. Seyyar satıcıların bu malların satışını tercih etmesinin en önemli nedenleri arasında, halk tarafından daha çok tercih edilmesi, mala ulaşımın daha kolay olması ve malın maliyetinin az olması özelliği bulunmaktadır.

Yemek kamyonu yani Food-Truck akımının ortaya çıkışı 1866 yılında Teksas'ta gezici sığır beslemek için yaratılan 'chuckwagon' adlı kamyona dayanmaktadır. Dizayn edilen bu vagonda kurutulmuş fasulye, kahve, mısır unu ve benzeri muhafaza edilmesi kolay olan genellikle kurutulmuş veya tuzlanmış veya tütsülenmiş gıda maddeleri bulunmaktaydı. Modern gıda kamyonunun ortaya çıkışı ise 1872 yılında Walter Scott'un küçük bir kapalı vagona keserek açtığı pencereden sandviç satmasıyla başlamıştır. 1880'li yıllara gelindiğinde Thomas H. Buckley, Massachusetts'teki Worcester'de öğle vagonları üretmekteydi; lavabo, buzdolabı, ocak, ayrıca renkli pencereler ve diğer süsleme özellikleri ile tanıtılan çeşitli modelleri ortaya çıkmıştır. Taşınabilir gıda kamyonları, "roachcoaches", "gut trucks" isimleri ile şantiye, fabrika gibi yerleri dolaşması sonucu yaygınlaşmıştır (Gökçe ve Sunar, 2017). Bugün, bazı bölgelerdeki gıda kamyonlarını ülkenin dört bir yanındaki şehirlerde, küçük kasaba ve banliyölerde, ofis ve endüstri parkları gibi beklenmedik yerlerde görülmektedir (http://ij.org, 2019).

1. Yemek Kamyonları (Food-Truck)

Sokak yemeği, hemen hemen her ülkede yaygın tüketim alanına sahiptir. Ancak, her kültürde farklı çeşitte sokak yemeği ve sokak yemeği tüketenler arasında farklı bir ilişki vardır. Son yıllarda özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yabancı literatürde "Food-Truck" olarak bilinen Türkçeye ise gıda kamyonu olarak çevrilen tekerlekli restoran sayısı hızla artmaktadır. İlk olarak 1800'lü yılların sonlarında ABD'de eski bir ordu vagonuna iç raflar ve mutfak gereçleri, yiyecek ve tıbbi malzemeler stoklanarak ortaya çıkmıştır. Dizayn edilen bu vagonda kurutulmuş fasulye, kahve, mısır unu ve benzeri muhafaza edilmesi kolay olan genellikle kurutulmuş veya tuzlanmış veya tütsülenmiş gıda maddeleri bulunmaktaydı. Modern gıda kamyonunun ortaya çıkışı ise 1872 yılında Walter Scott'un küçük bir kapalı vagona keserek açtığı pencereden sandviç satmasıyla başlamıştır. 1880'li yıllara gelindiğinde Thomas H. Buckley, Massachusetts'teki Worcester'de vagonlar üretmekteydi. Zamanla lavabo, buzdolabı, ocak, ayrıca renkli pencereler ve diğer süsleme özellikleri ile tanıtılan çeşitli modelleri ortaya çıkmıştır. Taşınabilir gıda kamyonları, "roachcoaches", "gut trucks" isimleri ile şantiye, fabrika gibi yerleri dolaşması sonucu yaygınlaşmıştır (Gökçe ve Sunar, 2017).

2014 yılı istatistik verilerine göre Türkiye nüfusunun %16,5'ini (12 milyon 782 bin 381 kişi) 15-24 yaş arası gençler oluşturmaktadır. Dolayısı ile Türkiye'de fast food tüketen gençler, ciddi bir pazar payını oluşturmaktadır. Pazar için gençlerin hayati önemi vardır. Çünkü gençler üzerinde etkili olmak sadece 7'den 70'e uzanan bir marka ve imaj bağımlılığı değil, yeni nesillere kadar uzanan kârlı bir stratejidir. Türk tipi fast food örnekleri, döner, pide çeşitleri, köfte ve kebap gibi ızgara çeşitleri, gözleme, tost ve sandviç gibi kantin ürünleri, çiğ köfte, simit ve poğaça gibi pastane ürünleri olarak sıralanabilir. Bunların yanı sıra hamburger ve pizza gibi batı tarzı fast food ürünleri tüketilmektedir (Uğur, 2018).

Türkiye'de Türk yemeklerinden oluşan yiyecek kamyonlarının yanı sıra dünya lezzetlerini de bulmak olasıdır. İstanbul'da belirli lokasyonlarda bulunan taco kamyonları "taco departman" ile Meksika kültürünü yansıtmakta, falafalleri ile meşhur "Gangon mutfak", kahvesi ile ünlü "Manıvela Coffee Truck" hizmet sunmaktadır. Bu yiyecek kamyonlarının müşterilere en büyük katkısı yiyeceklerin ayaklarına kadar gidiyor olmasıdır. Fakat ruhsatlandırma ile ilgili problem yaşadıklarından her yerde park halinde duramamakta ve bazı şehirler özel lisans ile birlikte izin şartı istemektedirler (www.academia.edu, 2020).

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, önemi, varsayımları, kapsam ve sınırlılıkları ile ilgili bilgilere, araştırmanın evren ve örneklemi

ile verilerin toplanma şeklinin belirlenmesine ve verilerin analiz şekline ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Konusu

Dünyada hızla yayılan sokak yemeği kültürü aslında çok eskiden beri var olan daha basit ve sağlıksız donanımlarla varlığını Türkiye'de de sürdürmektedir. Türkiye'de balık-ekmek, köfte-ekmek, nohut-pilav, midye dolma, kokoreç, dürüm gibi çeşitlendirilebilecek lezzetlerle tanınan, seyyar arabalarda satılan sokak yemeklerini festivallerde, konserlerde, etkinliklerde veya maç sonrasında tercih edilmektedir. Yemek kamyonları (Food-Truck) ise seyyar satıcılığın bir alt başlığı olmakla beraber daha modern ve ilgi çekici görünümlerle tüketicilerin tercihleri arasında yerini bulmaya çalışan yeni bir akımdır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, yemek kamyonlarının bilinirliği ve tercih edilme durumlarını belirlemek amacıyla planlanıp yürütülmüştür. Yapılan araştırma son yıllarda önemini, bilinirliğini ve gelişimini artıran yemek kamyonlarının demografik değişkenlerin tüketim sıklığı ve tercih edildiği öğün-yemek ilişkinin belirlenmesi, yemek kamyonlarını tercih etme nedenlerinin tespit edilmesi, yemek kamyonlarının tercih edilmesinde önem arz eden etkenlerin belirlenmesi amacını taşımaktadır.

Bu çalışmada yapılması planlanan araştırmalar sonrasında elde edilecek verilerin hem satıcıların hem de tüketicilerin Food-Truck akımı hakkında bilgi edinmelerini sağlayacak ve bilinçlilik düzeylerini arttıracağı düşünülmektedir.

2.3. Varsayımlar

Bu çalışma, konuya yönelik, belirlenen sayıdaki tüketicilerden bilgi toplanması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bilgi toplanması öngörülen tüketicilerin sayısı araştırmanın yöntem bölümünde açıklanmakla birlikte, bu çalışmayla ilgili olarak varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:

Araştırma kapsamında görüşülecek kişiler bu araştırmaya katılmakta gönüllüdürler.

Araştırmaya katılan kişilerin yemek kamyonları (Food-Truck) hakkında bilgi sahibidirler.

Araştırmada kullanılan veri toplama tekniği araştırmanın amacına uygundur.

Araştırma için seçilen örneklem, evreni temsil etmektedir.

2.4. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bütün illerde araştırma yapmanın olanaksızlığı, yüksek maliyetler ve zaman kısıtlılığı göz önünde bulundurularak, veri toplamada bazı sınırlılıklara göre hareket edilmiştir. Söz konusu bu sınırlılıklar şöyle sıralanabilir:

- Araştırma, Ankara ili Çankaya ilçesindeki kişiler ile sınırlı tutulmuş ve gönüllü kişilere uygulanmıştır.
- Araştırmada zaman, maliyet ve kontrol güçlüklerinden dolayı örneklem alma yoluna gidilmiştir.
- Araştırmada evreni oluşturan birimlerin sayıca fazla olmasından dolayı anket yoluyla veriler toplanmıştır.
- Araştırmada kullanılan anketin uygulanma zamanı Ankara'nın mevsim şartları dikkate alınarak Nisan-Haziran 2020 tarihleri ile sınırlı tutulmuştur.

2.5. Araştırmanın Önemi

Çalışmanın önemi ise Türkiye'de sayıları hızla artan yemek kamyonlarının (Food-Truck'ların) ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki göz ardı edilemeyecek etkilerinin farkındalığının araştırılmasını sağlayarak toplum bilincini, birçok alandaki gündem hareketliliğini takip edilip bireylerde bu farkındalığın ne derece olduğunu ortaya koymada etkili olacaktır. Türkiye'de uzun yıllardır etkisini sürdüren fast-food akımının ardından gelen ve yeni bir iş kolu olarak değerlendirilecek olan yemek kamyonları (Food-Truck'lar) başta Avrupa olmak üzere Türkiye'de de sokak aralarında, şehirlerarası yollarda, iş merkezlerinin, gece mekanlarının önlerinde yerini almaktadır. Neredeyse her kültürün mutfağından örnekler bulunarak, kültürel etkileşimi açık hale getirerek toplumsal, kültürel kaynaşmayı sağlayacaktır. Türkiye ekonomisine de büyük katkısı olan yemek kamyonlarının (Food-Truck'ın) tercih edilme durumları değerlendirilecektir.

2.6. Araştırmanın Materyal ve Yöntemi

Ankara ili Çankaya ilçesinde yaşayan bireylerin yemek kamyonları (Food-Truck) bilinirliğini ve tercih edilme durumlarını belirlemek amacıyla o ilçede yaşayan birey sayısı tespit edilmiştir. Bu bireylerden 417 kişi çalışma kapsamına alınmıştır. Hazırlanan anket formu gönüllü kişilere uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizleri ilgili istatistik programları ile yapılmıştır. Demografik değişken verilerinin ortalamaları ile yemek kamyonlarının (Food-Truck) akımının bilinirlik ve tercih edilme durumu ortalamalarının karşılaştırılması için parametrik olmayan analiz tekniklerinden Anova-oneway testi, T-Test, Chi-square Corralation, Kruskal Wallis testi ve Mann-Whitney testi uygulanmıştır.

İçerik analizi ankete katılan katılımcıların yaşları, eğitimleri dikkate

alınarak yapılan araştırmanın tüketici açısından değerlendirilmesi ve sonucuna ulaşılması amacıyla yapılmaktadır. Söz konusu olan akımın neden tercih edildiği, hijyen durumunun öğrenilmesi, hızlı üretilmesi ve tüketilmesi, paket servisi, tüketici yaş aralığı, üreticinin eğitim durumu, işletmenin eve/okula/iş yerlerine olan uzaklığının, harcanan fiyatın miktarı, kullanılan sosyal medyanın varlığı ve etkin kullanım düzeyi ile çeşitliliğinin değerlendirilmesi gibi sorulara cevap aramak için yapılmıştır.

Uygulanan anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, yas, medeni durumu, aylık gelir durumu, eğitim düzeyi) ilişkin çeşitli sorular yer almaktadır.

Anketin ikinci bölümü ise; katılımcıların, sokak yiyeceklerinin tüketim sıklığını, bu yiyeceklere harcanan tutarı, daha çok hangi öğünlerde tüketim için tercih edildiğini ve hangi ortamda tüketildiğine ilişkin görüşlerini ortaya koymak üzere belirlenen sorulardan oluşmaktadır.

Anketin üçüncü bölümünde ise, yemek kamyonu (Food-Truck) ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler belirlenmiştir. Ankette yer alan dörtlü likert ölçeğiyle (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) oluşturulmuştur.

Anket soruları bilgisayar ortamında ilgili istatistik programlarıyla ile değerlendirilmiştir. Düz ve çapraz tablolar hazırlanarak; bu tabloların yorumları yapılmıştır. Bütün bu çalışmalar tamamlandıktan sonra elde edilen veriler değerlendirilerek ulaşılan sonuçlar rapor haline getirilmiştir.

2.7. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Ankara ili, Çankaya ilçesinde bulunan araştırmaya katılmaya gönüllü kişilerden oluşan örneklem grubu belirlemiştir. Evreni temsil eden örneklem 417 katılımcıdan oluşmaktadır.

Ankara ilinde faaliyet gösteren yemek kamyonları (Food-Truck) incelendiğinde belediye sisteminde net bir sayı bulunamamaktadır. %95 güven aralığı ve 0,05 hata payına sahip evren büyüklüğü 2.464 olan araştırma için toplanması gereken veri sayısı 328'dir. (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017). Bu sebeple Çankaya ilçesinde yaşayan birey sayısının (946.609) %10.0'lık dilimi göz önünde bulundurularak 417 bireye anket uygulanması gerektiği hesaplanmıştır. Anketin uygulanma zamanı Ankara'nın mevsim şartları dikkate alınarak Nisan-Haziran 2020 tarihleri ile sınırlı tutulmuştur.

2.8. Veri Toplama Tekniği

Araştırma kapsamında kullanılan anket soruları araştırmacı tarafından dikkatle hazırlanıp yüz yüze anket tekniği kullanılarak Nisan-Haziran 2020 tarihleri arasında uygulanmıştır. Çalışmada kullanılacak anket oluş-

turulduktan sonra anket formuna ilişkin bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmada elde edilen veriler ile güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yemek kamyonları (Food-Truck) akımının bilinirlik ve tercih edilme durumunu saptamak amacıyla oluşturulan bu anketin Cronbach's Alpha değeri; 0,941 şeklinde tespit edilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde katılımcıların, sokak yiyeceklerinin tüketim sıklığını, bu yiyeceklere harcanan tutarı, daha çok hangi öğünlerde tüketim için tercih edildiğini, hijyenik bulma durumlarını ve hangi ortamda tüketildiğine ilişkin görüşlerini ortaya koymak üzere belirlenen soruların güvenirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha değeri; 0,826 şeklinde tespit edilmiştir.

Anketin üçüncü bölümünde ise, Food-Truck (yemek kamyonu) ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler için oluşturulan dörtlü likert ölçeğinin (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) güvenirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha değeri; 0,969 tespit edilmiştir. Bir ölçeğin güvenilir olması için bu değerin minimum 0,70 olması gerektiği düşünüldüğünde değerin güvenirliği yüksek olduğu saptanmıştır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017). Bundan dolayı anket formunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

2.9. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler bilgisayar ortamında ilgili istatistik programları ile değerlendirilmiştir. Güvenirlik değerlerinin ölçülmesi için Cronbach's Alpha Testi, demografik değişkenler için Frekans Analizi Testi, yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tüketim sıklığı ve tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler arasında ilişkin bulgular için T Testi ve Anova-oneway Testi ve anlamlılık ilişkileri için ise Chi-Square Testi uygulanmıştır. Yemek kamyonlarında satılan ürünlere yapılan harcama ile demografik değişkenler arasında ilişkin bulgular için T Testi ve Anova-oneway Testi uygulanmıştır. Yemek kamyonlarında satılan ürünlerde katkı maddesi oluşu ile demografik değişkenler arasında ilişkiye dair bulgular için Frekans Analizi, T Testi ve Anova-oneway Testi uygulanmıştır. Yemek Kamyonlarında satılan ürünlerin tüketildiği ortam ile demografik değişkenler arasındaki bulgular için Mann Whitney U Testi, Kruskal Wallis Testi, Frekans Analizi Testi uygulanmıştır. Yemek kamyonlarındaki gıdaların hijyeni ile alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitiminin demografik değişkenler arasındaki bulgular için Chi-Square, Korelasyon Testi ve Frekans Analizi Testi uygulanmıştır. Yemek kamyonları hakkında düşünceler ile demografik değişkenler arasında ilişki araştırmak için Frekans Analizi, T-Testi ve Anova-oneway testi kullanılmıştır. Yeme alışkanlığı ile demografik değişkenler arasında ilişki araştırmak için Frekans Analizi, Mann Whitney U testi ve Kruskal

Wallis testi kullanılmıştır. Yemek yeme hızı ile demografik değişkenler arasında ilişki araştırmak için Frekans Analizi, T-Testi ve Anova-oneway testi kullanılmıştır. Yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile demografik değişkenler arasında ilişki araştırmak için T-Testi ve Anova-oneway testi kullanılmıştır.

2.9.1 Bulgular

Bu başlıkta kişilerin demografik bulguları, araştırma problemine yönelik yanıtladıkları kendilerini tanıtan bazı bulgular ve araştırma problemine yönelik gerçekleştirilen analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Özelliklerinin Dağılımları (n=417)

Demografik Dağılım	**Sayı**	**%**
Cinsiyet		
Kadın	240	57,6
Erkek	177	42,4
Yaş Aralığı		
15-24	81	19,4
25-34	255	61,2
35-44	65	15,6
45>	16	3,8
Medeni Durum		
Bekar	268	64,3
Evli	132	31,7
Boşanmış	17	4,1
Eğitim Durumu		
Okuryazar değil	1	0,2
Okuryazar	5	1,2
İlköğretim	17	4,1
Lise	51	12,2
Üniversite	316	75,8
Lisansüstü/Doktora	27	6,5
Mesleki Durum		
Ev hanımı	30	7,2
İşsiz	20	4,8
Memur	88	21,1
İşçi	194	46,5
Emekli	6	1,4
Serbest meslek	22	5,3
Öğrenci	57	13,7
İkamet Durumu		
Kendi evinde aile ile birlikte	289	69,3
Öğrenci yurdunda	18	4,3

Öğrenci evinde	9	2,2
Kendi evinde yalnız	73	17,5
Diğer (Kirada)	26	6,2
Aylık Geliriniz		
<500TL	31	7,4
501- 1000 TL	31	7,4
1001-2000 TL	26	6,2
2001- 3500TL	154	36,9
3501-5000 TL	92	22,1
5001TL>	82	19,7

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların %42,4 erkek, %57,6 kadın; %19,4'ü 15-24, %61,2'si 25-34, %15,6'sı 35-44 ve %3,8'i 45 ve üzeri yaş aralığında; %64,3'ü bekar, %31,7'si evli ve %4,1'i boşanmış oldukları; %0,2'si okuryazar olmadığı, %1,2'si okuryazar, %4,1'i ilköğretim, %12,2'si lise, %12,2'si lise, %75,'i üniversite ve %6,5'i lisansüstü/doktora eğitimi aldıkları; %46,5'inin işçi, %21,1'inin memur, %13,7'sinin öğrenci, %4,8'inin işsiz,%1,4'ünün emekli, %5,3'ünün serbest meslek, %7,2'sinin ev hanımı olduğu; %69,3'ü kendi evinde ailesiyle birlikte, %4,3'ü öğrenci yurdunda, %2,2'si öğrenci evinde, %17,5'i kendi evinde yalnız ve % 6,2'si kirada yaşadıkları; %7,4'ü aylık 500 TL altında, % 7,4'ü 501-1000 TL aralığında, %6,2'si 1001-2000 TL aralığında, %26,9'u 2001-3500 TL aralığında, %22,1'i 3501-5000 TL aralığında, ve % 19,7'si 5001 TL ve üzeri aralığında aylık geliri olduğu tespit edilmiştir.

H_0: yemek kamyonlarında satılan yiyeceklerin tüketim sıklığı ile demografik değişkenleri arasındaki ilişki bağımsızdır.

H_1: yemek kamyonlarında satılan yiyeceklerin tüketim sıklığı ile demografik değişkenleri arasında bir ilişki vardır.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tüketim sıklığı ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan kokorecin, nohut-pilavın, balık-ekmeğin, gözlemenin, kumpirin, midye dolmanın, köfte-ekmeğin, dönerin, çiğ köftenin, soğuk sandivicin, sosisli sandivicin, pizzanın, hamburgerin, waffle, nuggetin tüketim sıklığı ile cinsiyet, eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Çetin'in (2007) yetişkin tüketicilerin besin tercihleri ve sağlıklı beslenmeye yönelik tutumları üzerine yapmış olduğu çalışmada kadın tüketicilerin en çok tercih ettiği ayaküstü satılan yiyecekler sırasıyla simit-poğaça (1.35 ± 1.32), kumpir (0.88 ± 1.18) ve gözleme (0.78 ± 1.03); erkek tüketicilerin tercih ettiği yiyecekler ise sırasıyla simit-poğaça (0.96 ± 1.25), balık ekmek (0.83 ± 1.14) ve kokoreçtir (0.77 ± 1.20). Baş, Sangu, Kaya,

Kuşdemir ve Atalay (2000), hızlı hazır yemek sistemi üzerinde yaptıkları bir araştırmada; çalışmaya katılan bireylerin %23,6' sının peynirli poğaçayı, %21,3'ünün simidi, %15,1'inin kaşarlı tostu ve %43,9'unun yeşil salatayı her gün; %35,1'inin et döneri, %25,9'unun tavuk döneri, %34,5'inin köfte ekmeği, %32,2'sinin kıymalı pideyi haftada en az bir kez yediklerini belirlemişlerdir. Aşık Akşit'in (2019) çalışmasında tüketicilerin en çok tercih ettikleri sokak yiyeceğinin % 20,1 ile balık-ekmek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamız ile paralellik göstermektedir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tüketim sıklığı ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan simit-poğaçanın tüketim sıklığı ile mesleki durum ve aylık geliri istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple $H_ı$ hipotezi kabul edilmektedir. Ancak simit-poğaçanın tüketim sıklığı ile cinsiyet ve eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık görülmediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Özçelik ve Sürücüoğlu (1998)'nun tüketicilerin fast food türü yiyecek tercihleri üzerine yaptıkları araştırmada; tüketicilerin %17.50'sinin poğaça, %15.25'inin simidi her gün tükettikleri belirlenmiştir.

Özmetin'in (2006) gıda tüketim alışkanlıklarındaki değişim üzerine yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin %56,4'ünün döner tükettikleri belirlenmiştir. Sağlam'ın (1991) hızlı (hazır) yemek sistemleri üzerine yapmış olduğu çalışmada kadınların %20,1'i, erkeklerin %26,5'i haftada bir döner tükettikleri saptanmıştır. Bu sonuçlar ile çalışmamızın sonuçları paralellik göstermektedir. Sünnetçioğlu ve Yıldırım'ın (2018) yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin %15,9'unun sandiviç tükettikleri saptanmıştır. Bu araştırmada sandivicin ne çok ne de az tercih edildiği ortama bir tüketim oranına sahip olduğu bilinmektedir. Kadınların iş hayatına katılması, yemek yapma sürelerinin kısalması, kolay ve hızlı hazırlanan yiyeceklerin kurtarıcı rol oynaması vb. sebeplerden dolayı sandiviç türlerinin tercih edildiği düşünülmektedir. Sert ve Kapusuz'un (2010) öğrencilerin açıkta satılan gıdaları tercih etme nedenleri üzerine yapmış oldukları çalışmada tüketicilerden %6,2'sinin çiğ köfteyi ara sıra tercih ettikleri saptanmıştır. Sayılı ve Gözenek (2013), öğrencilerin %49,53'ünün haftada birden fazla, %19,81'inin her gün, %17,45'inin haftada bir kez, %13,21'inin ise ayda birden fazla fast-food tükettiğini saptamıştır. Eğitim durumu üniversite olan tüketicilerin sosyal hayatlarındaki hareketliliğin yoğun olmasına karşın kısıtlı zamana sahip olmaları hızlı hazır yemekleri tercih etmelerinde etkili olmaktadır. Öğrencilerin ise haftada birden fazla tercih etmesinde ev ortamından uzak olmaları, yemek yapma imkanlarının az olması ve kısıtlı zamana sahip olmalarıyla hızlı hazır yemekleri tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Sayılı ve Gözenek (2013)'in çalışması ile bu çalışmanın sonuçları paralellik göstermektedir. Korkmaz (2005) tüketicilerin fast food

tüketimin alışkanlığının çoğunlukla üniversiteye başladıktan sonra %48,4 arttığını belirtmiştir. Kayışoğlu ve İçöz (2012) ise eğitim düzeyinin fast food tüketim alışkanlığına etkisini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, eğitim düzeyi arttıkça fast food tüketiminin düştüğü sonucuna varmışlardır. Lise öğrencilerinin %43,0'ı, yüksekokul ve meslek yüksekokulu öğrencilerinin %36,5'i, fakülte öğrencilerinin %29,2'si fast food yiyeceklerini sulu yemeğe tercih ettiklerinin belirtmişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ise Kayışoğlu ve İçöz (2012)'ün çalışması ile paralellik göstermektedir. Eğitim düzeyi arttıkça fast-food ürünlerini tercih etme durumu değişkenlik göstermektedir. Sarıkaya ve Korkmaz'ın (2012) yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin %35,5'i nuggeti ayda bir tükettikleri tespit edilmiştir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tüketim sıklığı ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan payların tüketim sıklığı ile eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Cinsiyet ile payların tüketim sıklığı arasındaki ilişki anlamsızdır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

H_0: yemek kamyonlarında satılan yiyeceklerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenleri arasındaki ilişki bağımsızdır.

H_1: yemek kamyonlarında satılan yiyeceklerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenleri arasında bir ilişki vardır.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan kokorecin, nohut-pilavın, gözlemenin, midye dolmanın, simit-poğaçanın, dönerin, pizzanın tercih edildiği öğün ile cinsiyet, eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tengiz'in (2018) yapmış olduğu araştırmada tüketicilerin sokakta satılan ürünlerin tüketim vakitleri %48,4'ü öğle ve %50,4'ü akşamda yoğunlaşmaktadır. %1,2'si sabah saatlerinde de sokak yemekleri azda olsa tercih edilebilmektedir. Amerika'da üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, erkeklerin %84,0'ının ve kadınların %58,0'ının öğlen yemeklerini haftada en az 1(bir) kez fast food işletmelerinde yediği, üniversite öğrencilerinin %82,0'ının de haftada en az 1(bir) kez akşam yemeğinde de tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Sürücüoglu vd.(2015)'nin yapmış olduğu çalışmada öğrenciler hızlı ketleşme, ulaşım sorunları, günlük okul programlarının getirdiği zorunluluklar gibi birçok sosyal nedenle akşam öğünü dışındaki hemen hemen tüm besin gereksinimlerini dışarıdan sağlamakta-

dırlar. Öğrenciler için bu yerler okul kantini ya da okul çevresindeki fast food işletmeleridir. Nohut-pilav satan seyyar satıcıların daha çok akşam saatlerinde cadde ve sokaklarda faaliyet göstermesi akşam iş çıkışlarında, eğlence merkezlerinin kapanış saatlerinden sonra faaliyet göstermesi tercih edilmesinde büyük etken taşımaktadır.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan balık-ekmeğin tercih edildiği öğün ile mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Ancak cinsiyet ve eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Wyne et al (1994) tarafından Güney Kore'de hızlı hazır yiyecek tüketim sıklığını belirlemek için yaptıkları bir araştırmada; Seul' de oturan kişilerin tükettikleri hızlı hazır yiyecek çeşidinin diğer bölgeler de oturanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmada batıya özgü hızlı hazır yiyeceklerden en sıklıkla tüketilenlerin sandviç, hamburger, patates kızartması olduğu, fakat geleneksel hızlı hazır yiyecek ürünlerin daha çok tercih edildiği saptanmıştır (Surucuoglu ve Cakıroglu, 2000). Yıldırım ve Sünnetçioğlu (2018)'nun yapmış olduğu çalışmada tüketicilerden %37,0'ı sokakta satılan geleneksel hazır yiyeceklerden olan gözlemeyi tükettikleri tespit edilmiştir

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan kumpirin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan kumpirin tercih edildiği öğün ile eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Kıngır vd. (2015)'nin üniversite öğrencilerinin fast food tercih etme durumları üzerine yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin %5,0'ı kumpiri tükettikleri saptanmıştır. Kıngır'ın yapmış olduğu araştırmanın sonuçları bu çalışmamızı destekler niteliktedir. Sormaz vd. (2015)'nin fast food yemekleri üzerine yapmış oldukları çalışmada midye dolma ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Çalışmamıza bakıldığında ise midye dolma ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Tablo 7'ye bakıldığında; yemek kamyonlarında satılan köfte-ekmeğin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonların-

da satılan köfte-ekmeğin tercih edildiği öğün ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Dereköy'ün (2006) tüketicilerin beslenme alışkanlıkları üzerine yapmış olduğu çalışmada kadınların %48,0'ı, erkeklerin %58,1'i her gün simit-poğaça tükettikleri saptanmıştır. Çalışmamızda ise kadınların %50,0'ı, erkeklerin %39,5'i simit poğaçayı kahvaltıda tercih etmektedir. Tengiz'in (2018) üniversite öğrencilerinin fast food tüketim davranış ve tutumuna dair yapmış olduğu çalışmada kadın tüketicilerin % 14,0'ı, erkek tüketicilerin ise % 16,7'si döneri tercih etmektedir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan çiğ köftenin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Ancak eğitim durumu ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Aşık Akşit'in (2019) yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin %4,5'i çiğ köfte tercih etmektedir. Tengiz (2018)'in çalışmasında ise erkek tüketicilerin % 12,7'si, kadın tüketicilerin %18,9'u çiğ köfte tüketmektedir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan soğuk sandivicin tercih edildiği öğün ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan soğuk sandivicin tercih edildiği öğün ile eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan sosisli sandivicin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan sosisli sandivicin tercih edildiği öğün ile eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Özçelik ve Sürücüoğlu'nun (1998) yapmış olduğu çalışmada tüketiciler sosisli sandiviç %39,25'i tercih etmez iken %2,25'i her gün tükettikleri tespit edilmiştir. Kayışoğlu ve İçöz (2012); üniversite öğrencilerinin %52,0'ının fast foodları hızlı olduğu için tercih ettiğini, tercih edilen en

fazla fast food çeşidinin hamburger ve pizza olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında farklı eğitim düzeylerinin fast food tercih etme nedenleri ve tercih edilen fast food ile anlamlı bir ilişki ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan hamburgerin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, eğitim durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan hamburgerin tercih edildiği öğün ile mesleki durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Tengiz (2018)'in Güney Kore de yapmış olduğu çalışmada, batıya özgü fast food yiyeceklerden sıklıkla tüketilenlerin sandviç, hamburger ve patates kızartması olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızda hamburgerin %66,9'u kadınlar, %55,3'ü erkekler, %58,0'ı memurlar, %76,8'i işçiler, %45,6'sı da öğrenciler tarafından akşam öğünlerinde tercih edildiği saptanmıştır. Öğrencilerin yemek yapma imkanlarının kısıtlı olması, kadın ile erkeklerin çalışma hayatında olmasıyla yemek yapma süre ve imkanlarının azalması gibi sebepler hızlı hazır yiyeceklere yönelmede, fast food türünün tercih edilmesinde etkendir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan waffle yiyeceğinin tercih edildiği öğün ile mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan waffle yiyeceğinin tercih edildiği öğün ile cinsiyet ve eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile demografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan nuggetin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan nuggetin tercih edildiği öğün ile eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Sormaz vd. (2015)'nin beslenme kültüründe fast foodun etkisi üzerine yapmış olduğu çalışmada nuggetin (t-testi=1.207) cinsiyet ile anlamlılık ilişkisi t-testi analizinde bağımsız sonuçlanmıştır ($p>0.05$).

Yemek kamyonlarında satılan ürünlerin tercih edildiği öğün ile de-

mografik değişkenler için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda yemek kamyonlarında satılan payların tercih edildiği öğün ile eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yemek kamyonlarında satılan payların tercih edildiği öğün ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile demografik değişkenler arasında ilişki araştırmak için frekans analizi, t-testi ve Anova-oneway testi kullanılmıştır.

H_1: alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile katılımcıların demografik değişkenleri arasındaki ilişki bağımsızdır.

H_0 *: alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile demografik değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

Alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda, alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile katılımcıların cinsiyeti, medeni durum, eğitim durumu, ve ikamet yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Ama alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile katılımcıların yaşı, mesleği ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Aslan (2005) tarafından yapılan bir çalışmada personelin %33.3'ünün gıda, hijyen ve sanitasyon eğitimi aldığı ancak %66,7'sinin böyle bir eğitim almadığı belirlenmiştir. Kurt ve Sarper'in (2019) yapmış olduğu çalışmada personelin %97,0'si gıda güvenliği, hijyen, sanitasyon, beslenme ve sağlık konularında eğitim almış, %3,0'ı ise eğitim almamıştır. Kayışoğlu ve İçöz (2012)'ün eğitim düzeyinin fast food tüketimi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapmış olduğu bu çalışmada eğitim düzeyi ile fast food kaynaklı zehirlenme arasında önemli ilişki bulunmuştur ($\chi2=48.07$; $P<0.01$). Bunun dışında daha çok genç kitlenin sokak yiyeceklerine karşı tutumu olumlu iken yaş arttıkça olumsuz bir tutuma ve satın alma niyetine doğru gidildiği ve daha çok sağlık riski algılandığı tespit edilmiştir. Bu durumda yaş arttıkça kişilerin daha çok sağlık problemleri olduğu ve bunun sebeple daha seçici oldukları ve özel yiyecekleri tercih ettiği düşünülebilmektedir.

Katılımcılara 'yemek kamyonlarını hijyen açısından neden yetersiz gördüklerini belirtmeleri istenmiştir. Bu yönlendirilen soruya verilen yanıtlardan benzer olan ve anlamlı bir değeri olmayanları çıkartılarak açık ve net yanıtlar Tablo 2'de belirtilmektedir.

Tablo 2. Tüketicilerin Yemek Kamyonlarına ve Yemek Kamyonlarında Satılan Yiyeceklere Olan Yaklaşımları

İşletmenin Hijyen Durumu	Sayı	%
Saklama koşullarının yetersizliği, yeterli su ve sabun temininin olmamasından kaynaklı hijyeniklik durumu düşündürücüdür.	11	2,6
Gerekli hijyen ve sağlık koşullarının sağlanmadığı düşüncesindeyim.	112	26,7
Personel Bilgi, Bakım ve Davranış Durumu		
Havalandırma koşulları, personel eğitimi, gıdanın kendi hijyen koşulları gibi faktörler bu durumu belirler. Bu konuların bilinmemesi tüketicide (çoğunlukla havalandırma koşullarının yetersizliği, personelin yeterli donanımda olmaması ve ürünün hasattan itibaren güvenilirliği) sorgulanmaya başlanmaktadır.	44	10,6
Çalışanların yeterli bilgiye sahip olmadığını düşünmekteyim.	16	3,8
Eldiven ve bone kullanan satıcı görmedim. Örnek olarak köfte nerde yapılıyor nasıl yapılıyor nasıl bir et kullanılıyor bilemiyoruz o yüzden yeterli olmadığı düşünülmektedir.	12	2,9
İşletmecilerin bu konuda yeterli eğitim ve bilgiye sahip olmadıklarını düşünmekteyim.	17	4,1
Fiziki Unsurlar		
Toz engelleyici yok ve herkesin mutfağa yakın olması hijyenik görüntü oluşturmamaktadır.	5	1,2
Birçok satıcı özellikle et ürünlerini düzgün muhafaza etmemekte ve mikrobiyal faaliyetin gelişmesini çabuklaştıracak sıcaklıkta bulundurmaktadır. Ayrıca bazı yiyeceklerin hava ile ortamı kesilmemesi düşündürücü olmaktadır.	7	1,7
Nerede satıldığına bağlı olarak hijyeniklik durumunun değişeceğini düşünmekteyim.	5	1,2
Tam anlamıyla bir gıda hijyenin oluşması için belli başlı kriterlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden yemek kamyonları seyyar oldukları için (Etkin havalandırma, depolama vb.) gibi ihtiyaçları tam anlamıyla karşılayamamaktadır.	27	6,5
Yiyeceklerin dış etkenlerden yeterince korunduğunu düşünmüyorum. Sadece hijyen açısından değil aynı zamanda uygun sıcaklık koşulları da sağlanamayabilir ki bu durum da birtakım riskleri oluşturmaktadır.	22	5,4
Kısıtlı bir alanda, kısıtlı imkanlar ile sokakta üretme-pişirme durumu sebebiyle hijyenik olduğunu düşünülememektedir.	23	5,6
Arka planını göremediğimiz için şüpheler oluşturmaktadır.	9	2,1
Ürünün Hijyen Durumu		
Ürün çeşidi fazla olduğu için çapraz kontaminasyon gibi bulaşma etkinliklerinin fazla olduğunu düşünmekteyim.	6	1,4
Bütün gün ayni eldivenle is yapanlar varken veya hem urun hazırlayıp hem de karta/paraya/yüzüne dokunanlar varken hijyenin yeterli olduğu düşülememektedir.	8	1,9
Sofraya kadar gecen süreç şeffaf olarak anlatılmadığı için hijyen durumundan emin olunamamaktadır	6	1,4

Hijyenik olduğunu düşünmüyorum çünkü çok büyük hacimli kazanlara açık şekilde dakikalarca bekletiliyor.	7	1,7
Ellerinde bulunan eldivenle hem ücret alıp ayrıca yine aynı elleriyle yiyecek vermeleri hijyene dikkat edilmediğini göstermektedir.	11	2,6
İşletmenin İmajı		
Ortam steril bir ortam değil ve bu yiyecekleri yapan insanların o küçücük kamyon içerisinde yeterince temiz olabileceğini düşünmüyorum. İşletme küçük olduğundan kullanılan malzemelerin kalitesi de yetersiz olabilmektedir.	12	2,9
Aslında bu aracın konumu, yiyeceklerin korunumuna ve her araç tipine göre değişmektedir. İlkel satış araçlarında yiyeceğin korunma durumunu yetersiz bulmaktayım.	9	2,2
Profesyonel olarak yapan işletmelerde yeterli olduğunu düşünürken seyyar olarak satışı yapılan yiyeceklerin hijyeninden emin olunamamaktadır.	10	2,4
İşletmenin Denetim Durumu		
Denetim yapılmadığı için satıcının kişisel hijyenine kalmış oluyor ve bu da bazı yerlerde eksikliğine neden olmaktadır.	7	1,7
Belediyeler tarafından denetlendiği ve hijyen ve güvenlik sertifikasını her araçta görülemediği için tam olarak sağlıklı ve hijyenik bulunamamaktadır.	15	3,6
Denetimin yetersiz ve bilgisiz kişilerin yapması, önceden haber verilmesi, eğitim yetersizliği, sorumluluk bilincinin olmaması hijyenik olmadığını düşündürmektedir.	3	0,7
Ürünün İçerik Durumu		
Dışarıda yapılan yemeklerin genelinde katı yağdır tadını güzelleştirecek baharatlar ve soslar kullanılır fakat bunların içeriği nedir tam olarak anlaşılamamaktadır.	5	1,2
Sokakta satılan yiyecekleri yeterince hijyenik bulmuyorum. Çünkü aynı yağda belki binlerce kez kızartılacak ürünler kızartılmaktadır.	8	1,9

*Birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

Tablo 2'ye bakıldığında %29,3'ü işletmenin hijyen durumu, %21,4'ü personel bilgi, bakım ve davranış durumu, %23,7'si fiziki unsurlar, %9,0'ı ürünün hijyen durumu, %7,5'i işletmenin imajı, %6,0'ı işletmenin denetim durumu ve % 3,1'i ürünün içerik durumunun sokak yemeklerinin tercih edilmesinde etkili olan sebepler olarak saptanmıştır.

Yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile demografik değişkenler arasında ilişki araştırmak için frekans analizi, t-testi ve Anova-oneway testi kullanılmıştır.

H_1 : katılımcıların yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_0*: katılımcıların yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile demografik değişkenler arasında ilişki bağımsızdır.*

Yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile demografik değişkenler arasında ilişkinin belirlenmesi için kullanılan analizlerin değerleri sonucunda, katılımcıların yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile onların cinsiyeti, eğitim durumu, mesleği ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sebeple H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Ama katılımcıların yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile onların yaşı, medeni durumu ve ikamet yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 3. Yemek Kamyonlarındaki Ürünlerin Tüketim Tercihine Etki Eden Değişkenlerin Dağılımı

Food-Truck Ürünlerinin Tüketim Tercihine Etki Eden Değişkenler	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Ort.	S.S.
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		
Yemek kamyonları (Food-Truck) hakkında bilgim var.	44	10,6	191	45,8	166	39,8	16	3,8	2,37	0,722
Yemek kamyonları yani Food-Truck yemek kamyonları ülkemizde çok tercih edilmektedir.	39	9,4	177	42,4	184	44,1	17	4,1	2,43	0,718
Yemek kamyonlarındaki (Food-Truck'taki) yiyeceklerin müşterinin gözü önünde hazırlanmasından dolayı tercih ederim.	33	7,9	93	22,3	211	50,6	80	19,2	2,81	0,835
Farklı mutfak kültürlerinden pratik yemeklerin sunulması tercih etmemde etkendir.	32	7,7	74	17,7	236	56,6	75	18,0	2,85	0,802
Yiyeceklere ödenen ücret tercih sebebimdir.	34	8,2	86	20,6	216	51,8	81	19,4	2,82	0,835
Bu ürünlerin doyurucu olmasının etkisi vardır.	26	6,2	78	18,7	222	53,2	91	21,8	2,91	0,805
Bu ürünlerin hızlı üretilmesinin etkisi vardır.	32	7,7	64	15,3	213	51,1	108	25,9	2,95	0,848

Bu ürünlerin hızlı tüketilmesinin etkisi vardır.	16	3,8	36	8,6	177	42,4	67	16,1	3,00	0,752
Bu ürünlerin beslenme alışkanlıklarına uygun olmasının etkisi vardır.	49	11,8	127	30,5	189	45,3	52	12,5	2,59	0,854
Bu ürünlerin al-götür (paket) servisi sayesinde istenilen yerde ve zamanda tüketilmesinin etkisi vardır.	36	8,6	58	13,9	201	48,2	122	29,3	2,98	0,882
Bu ürünlerde yiyecek çeşitliliğinin az olmasının tercih edilmesinde etkisi vardır.	46	11,0	124	29,7	184	44,1	63	15,1	2,63	0,870
Bu ürünlerin standart lezzet ve kaliteye sahip olmasının etkisi vardır.	34	8,2	79	18,9	230	55,2	74	17,7	2,82	0,815
Bu ürünlerin hijyen şartlarına uygun olmasının etkisi vardır.	51	12,2	145	34,8	189	45,3	32	7,7	2,48	0,806
Bu ürünlerin güvenilir olmasının etkisi vardır.	45	10,8	136	32,6	198	47,5	38	9,1	2,55	0,804
Bu ürünlerin müşterinin istediği gibi hazırlanabilmesinin tercih edilmesinde etkisi vardır.	30	7,2	68	16,3	198	47,5	121	29,0	2,98	0,862
İş yerinin/ okulun/ evin vs, yakınlarında bu tür ürünleri satan işletmelerin bulunmasının etkisi vardır.	25	6,0	56	13,4	191	45,8	145	34,8	3,09	0,845
Çevremdeki arkadaşlarımın/ ailemin tercih etmesinde satın almamın etkisi vardır.	30	7,2	73	17,5	185	44,4	129	30,9	2,99	0,880
Bu ürünlerin gıda güvenliği kriterlerine göre hazırlanmasında tercih edilmesinde etkisi vardır.	48	11,5	109	26,1	177	42,4	83	19,9	2,71	0,915
Bu ürünlerin tercih edilmesinde sosyal medyanın etkisi vardır.	39	9,4	76	18,2	188	45,1	114	27,3	2,90	0,907
Sunulan hizmetin yeterliliği yeniden aynı mekana gitme kararımı etkilemektedir.	31	7,4	52	12,5	204	48,9	130	31,2	3,04	0,857

Ortam ambiyansı tercihimi etkilemektedir.	32	7,7	77	18,5	202	48,4	106	25,4	2,92	0,861
İşletmenin kolay erişebilirliği tercih etmemde etkisi vardır.	26	6,2	57	13,7	202	48,4	132	31,7	3,06	0,837
Çalışan personelin bakımlı olması tercih etmemde etkilidir.	32	7,7	71	17,0	196	47,0	118	28,3	2,96	0,872
Personelin bilgi ve deneyimi tercih faktörüdür.	28	6,7	76	18,2	202	48,4	111	26,6	2,95	0,846
Müşterilerin hepsine eşit şekilde davranılması sokak yiyeceklerini tercih etmemde etkendir.	31	7,4	72	17,3	206	49,4	108	25,9	2,94	0,853

Tablo 3'de belirtildiği gibi yemek kamyonlarındaki (Food-Truck'taki) ürünlerin tüketim tercihine etki eden değişkenlere bakıldığında;

Tüketiciler "*Yemek kamyonları (Food-Truck) hakkında bilgim var."* ifadesine 2,37±0,722 cevap ile katılmamışlardır.

Katılımcılar "*Yemek kamyonları (Food-Truck) yani yemek kamyonları ülkemizde çok tercih edilmektedir.*" ifadesine 2,43±0,718 ile katılmamışlardır.

Katılımcılar "*Yemek kamyonlarındaki (Food-Truck'taki) yiyeceklerin müşterinin gözü önünde hazırlanmasından dolayı tercih ederim*" ifadesine 2,81±0,835 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Farklı mutfak kültürlerinden pratik yemeklerin sunulması tercih etmemde etkendir*" İfadesine 2,85±0,802 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Yiyeceklere ödenen ücret tercih sebebimdir*" İfadesine 2,82±0,835 ile cevapla kararsız kalmışlardır.

Katılımcılar "*Bu ürünlerin doyurucu olmasının etkisi vardır*" İfadesine 2,91±0,805 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin hızlı üretilmesinin etkisi vardır*" İfadesine 2,95±0,848 cevapla kararsız kalmışlardır.

Katılımcılar "*Bu ürünlerin hızlı tüketilmesinin etkisi vardır*" İfadesine 3,00±0,752 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin beslenme alışkanlıklarına uygun olmasının etkisi vardır*" İfadesine 2,59±0,854 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin al-götür (paket) servisi sayesinde istenilen*

yerde ve zamanda tüketilmesinin etkisi vardır" İfadesine 2,98±0,882 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerde yiyecek çeşitliliğinin az olmasının tercih edilmesinde etkisi vardır*" İfadesine 2,63±0,870 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin standart lezzet ve kaliteye sahip olmasının etkisi vardır*" İfadesine 2,82±0,815 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin hijyen şartlarına uygun olmasının etkisi vardır*" İfadesine 2,48±0,806 ile katılmamışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin güvenilir olmasının etkisi vardır*" İfadesine 2,55±0,804 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin müşterinin istediği gibi hazırlanabilmesinin tercih edilmesinde etkisi vardır*" İfadesine 2,98±0,862 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*İş yerinin/ okulun/ evin vs, yakınlarında bu tür ürünleri satan işletmelerin bulunmasının etkisi vardır*" İfadesine 3,09±0,845 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Çevremdeki arkadaşlarımın/ ailemin tercih etmesinde satın almamın etkisi vardır*" İfadesine 2,99±0,880 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin gıda güvenliği kriterlerine göre hazırlanmasında tercih edilmesinde etkisi vardır*" İfadesine 2,71±0,915 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Bu ürünlerin tercih edilmesinde sosyal medyanın etkisi vardır*" İfadesine 2,90±0,907 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler *"Sunulan hizmetin yeterliliği yeniden aynı mekana gitme kararımı etkilemektedir"* İfadesine yüksek düzeyde 3,04±0,857 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Ortam ambiyansı tercihimi etkilemektedir*" İfadesine 2,92±0,861 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*İşletmenin kolay erişebilirliği tercih etmemde etkisi vardır*" İfadesine 3,06±0,837 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Çalışan personelin bakımlı olması tercih etmemde etkilidir*" İfadesine 2,96±0,872 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Personelin bilgi ve deneyimi tercih faktörüdür*" İfadesine yüksek düzeyde 2,95±0,846 cevapla kararsız kalmışlardır.

Tüketiciler "*Müşterilerin hepsine eşit şekilde davranılması sokak yiyeceklerini tercih etmemde etkendir*" İfadesine yüksek düzeyde 2,94±0,853 cevapla kararsız kalmışlardır.

Umur ve Kaya'nın (2010) yaptığı çalışmada ise katılımcılar ilk olarak en çok hızlı yiyecek işletmelerinin temiz olmasına (ort.4,4000) önem vermektedir. İkinci olarak, personelin güler yüzlü olmasına (ort. 4,1699), üçüncü olarak da hizmetin zamanında sunulmasına (ort. 4,1507) önem vermektedirler.

Yapılan çalışmamızda yemek kamyonlarında (Food-Truck'ta) satılan yiyeceklerin tüketiciler tarafından hızlı tüketilebilme durumundan (ort. 3,00), iş yerinin/ okulun/ evin vs, yakınlarında bu tür ürünleri satan işletmelerin bulunmasından (ort. 3,09), sunulan hizmetin yeterliliği yeniden aynı mekana gitme kararımı etkilemesinden (ort. 3,04) ve işletmenin kolay erişebilirliğinden (ort. 3,06) dolayı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Yemek kamyonlarından (Food-Truck'tan) tüketimi tercih eden bireylerin %42,4'ü erkek, %57,6'sı kadın olduğu tespit edilmiştir. Yaş dağılımına bakıldığında %19,4'ü 15-24, %61,2'si 25-34, %15,6'sı 35-44 ve %3,8'i 45 ve üzeri yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %64,3'ü bekar, %31,7'si evli ve %4,1'i boşanmış katılımcılardır. Katılımcıların %0,2'si okuryazar değil, %1,2'si okuryazar, %4,1'i ilköğretim, %12,2'si lise, %12,2'si lise, %75,'i üniversite ve %6,5'i lisansüstü/doktora eğitimi aldıkları saptanmıştır. Mesleklerine bakıldığında %46,5'inin işçi, %21,1'inin memur, %13,7'sinin öğrenci, %4,8'inin işsiz,%1,4'ünün emekli, %5,3'ünün serbest meslek, %7,2'sinin ev hanımı olduğu tespit edilmiştir. İkamet durumuna bakıldığında katılımcıların %69,3'ü kendi evinde ailesiyle birlikte, %4,3'ü öğrenci yurdunda, %2,2'si öğrenci evinde, %17,5'i kendi evinde yalnız ve %6,2'si kirada yaşadıkları belirlenmiştir. Çalışmaya katılan katılımcıların %7,4'ü aylık 500 TL altında, %7,4'ü 501-1000 TL aralığında, %6,2'si 1001-2000 TL aralığında, %26,9'u 2001-3500 TL aralığında, %22,1'i 3501-5000 TL aralığında, ve %19,7'si 5001 TL ve üzeri aralığında aylık geliri olduğu tespit edilmiştir.

Yemek kamyonlarında satılan kokorecin, nohut-pilavın, balık-ekmeğin, gözlemenin, kumpirin, midye-dolmanın, köfte-ekmeğin, dönerin, çiğ köftenin, pizzanın, hamburgerin, waffle ın, nuggetin tüketim sıklığı ile cinsiyet, eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Yemek kamyonlarında satılan simit-poğaçanın tüketim sıklığı ile mesleki durum ve aylık geliri istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ancak simit-poğaçanın tüketim sıklığı ile cinsiyet ve eğitim durumu arasında an-

lamlı bir farklılık görülmediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Yemek kamyonlarında satılan soğuk sandivicin tüketim sıklığı ile eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Cinsiyet ile soğuk sandivicin arasındaki ilişki anlamsızdır ($p>0,05$). Sosisli sandivicin tüketim sıklığı ile eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Cinsiyet ile sosisli sandivicin arasındaki ilişki anlamsızdır ($p>0,05$). Payların tüketim sıklığı ile eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ancak cinsiyet ile paylar arasındaki ilişki anlamsızdır ($p>0,05$).

Yemek kamyonlarında satılan kokorecin, nohut-pilavın, gözlemenin, midye dolmanın, simit-poğaçanın, dönerin, pizzanın, hamburgerin, payların tercih edildiği öğün ile cinsiyet, eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Balık-ekmeğin tercih edildiği öğün ile mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ancak cinsiyet ve eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. ($p>0,05$). Kumpirin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Yemek kamyonlarında satılan kumpirin tercih edildiği öğün ile eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır($p>0,05$). Köfte-ekmeğin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$); ancak eğitim durumu ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Çiğ köftenin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ancak eğitim durumu ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır($p>0,05$). Soğuk sandivicin tercih edildiği öğün ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ancak eğitim durumu, mesleki durumu ve aylık geliri ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır($p>0,05$). Sosisli sandivicin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ancak eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Waffle yiyeceğinin tercih edildiği öğün ile mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$) ancak cinsiyet ve eğitim durumu ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Nuggetin tercih edildiği öğün ile cinsiyet, mesleki durumu ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$) ancak eğitim durumu istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile katılımcıların cinsiyeti, medeni durum, eğitim durumu, ve ikamet yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Ama alınan gıda güvenliği ve hijyen eğitimi ile katılımcıların yaşı, mesleği ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Katılımcıların gıda güvenliği ve hijyen eğitimi alışı ile yemek kamyonlarındaki gıdaların hijyeni hakkındaki görüşleri arasında paralellik göstermektedir. 15. soruda "14. soruya cevabınız hayır ise hijyen açısından neler yapılmalıdır lütfen belirtiniz."diye sorulmuştur. Verilen cevaplara bakıldığında sadece medeni durum ile verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Katılımcıların yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile onların cinsiyeti, eğitim durumu, mesleği ve aylık geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Ama katılımcıların yemek kamyonları ürünlerinin tüketim tercihine etki eden değişkenler ile onların yaşı, medeni durumu ve ikamet yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Gerçekleştirilen bu çalışmayla elde edilen sonuçlar doğrultusunda gastronomi alanında yapılacak çalışmalara zemin oluşturması ya da yeni araştırma konularını yönlendirmesi, tüketicilerin sosyo-demografik verilerinin sokak lezzetlerinin tüketimine ilişkin gelecek araştırmalara ipuçları sunması amacıyla bu çalışma bulguları derlenerek başlıklar halinde aktarılmıştır. Bu çalışmadan hareketle gelecek çalışmalara öneriler sunmak mümkündür. Çalışma kapsamında verilebilecek öneriler aşağıdaki gibidir:

- Öncelikle yerel yönetimlerin sokak yemeği satıcılarını denetleyerek gıda güvenliğini ve tüketici sağlığını koruması gerekmektedir. Üreticilere verilecek olan eğitimler ve bu alanda getirilecek düzenlemelerle sokak yemeklerini daha güvenilir hale getirilmesi faydalı olacaktır. Örneğin sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ya da belediyelerde üreticilere temel hijyen ve sanitasyon kurallarına ilişkin eğitimler sağlanması ya da girişimcilere verilecek ruhsatlarla sokak yemeği işinin yaygınlaştırılması ile kayıt dışı sektör olarak görülmesini engellemek mümkün olabilir.
- Yemek kamyonları (Food-Truck) adı altında yayımlanmış olan akademik çalışmalar alanında yetersizdir. Bu sebeple bu konuda da çalışmalar yapılarak tanıtımı sağlanabilir.
- Tüketicilerin tercihini artırmak için yemek kamyonlarında (Food-Truck'larda) hijyen ve güvenlik sertifikalarının görünür yerlerde bulunması gerekmektedir. Aynı zamanda belediyelerin de denetimi daha sık yaparak tüketicilerin gözünde güvenilir, hijyenik ve sağlıklı işletme imajını oluşturması gerekmektedir. Böylece daha çok tüketici kitlesinin dikkati çekilebilir.

- Ulusal ve uluslar arası etkinliklerin olduğu etkinlik dönemlerinde yemek kamyonları (Food-Truck) ön plana çıkartılmalı ve yapılan etkinliklerin yakınlarında yemek kamyonlarının (Food-Truck'ın) konumlanabileceği yerler organize edilmelidir. Yemek kamyonları (Food-Truck'lar) için özel festivaller düzenlenmesi tanıtımında etkili bir yöntemdir. Fuarlarda yemek kamyonları (Food-Truck) akımının tanıtımı ve bilgilendirilmesi yapılmalıdır. Yemek kamyonlarını (Food-Truck'ları) tanıtan broşürler hazırlanabilir. Yemek kamyonlarının (Food-Truck'ların) olumlu-olumsuz, ekonomik, kültürel ve çevresel etkileri incelenerek hakkında daha çok bilgilendirilme yapılabilir. Sokak yiyeceklerinin içerikleri ve sahip oldukları besin değerleri hakkında tüketiciler bilgilendirilebilir.
- Farklı tatlar tatma nedeni ile dışarıda yemek yiyen tüketicilere yönelik yeni kurulacak yemek kamyonları (Food-Truck) istasyonları pazarda olmayan ürünlerden oluşan menüler oluşturabilir. Mevcut yemek kamyonları (Food-Truck) belli aralıklarla örneğin iki ayda bir, üç ayda bir sabit menülerine ek yiyecek ve içecekleri menülerine ilave edebilirler. İlave ettikleri bu ürünleri sabit basılı menülerinin dışında, farklı bir biçimde, örneğin ürünün resminin olduğu, kullanılan malzemelerin, yiyeceklerin içerdiği besin öğünlerini, yedikleri yiyeceklerin porsiyon olarak içerdiği kalori miktarlarını, yiyeceklerin gramajlarını ve yapım yönteminin anlatıldığı ve üretimden servise kadar olan sürecin fotoğraflarla anlatıldığı ufak bir broşür şeklinde müşterinin dikkatine sunabilirler. Böylece yeni ürüne müşterinin dikkati tam olarak çekilecek, daha fazla tercih edilmesi sağlanabilir.
- Sokak yiyeceklerini kimlerin, neden ürettikleri ve tükettikleri konuları incelemeye değer diğer konular olarak önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Aslan, S. (2005). *HACCP ve ISO 9001 kalite belgeli catering firmalari ile diger firmalarin gida guvenligi konusunda mevcut durumlarinin karsilastirilmasi ve personel egitiminin tespit edilmesi* (Yuksek Lisans Tezi, Gazi Universitesi Egitim Bilimleri Enstitusu, Ankara).

Aşık Akşit, N. (2019). *Yerli Turistlerin Sokak Yiyeceklerine Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi*. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi,4 (1), 47-61.

Baş, M., Sangu, Ş., Kaya, H., Kuşdemir, R. ve Atalay, G. (2000). Fastfood/hızlı hazır yemek sistemi üzerine bir araştırma. *III. Uluslararası Beslenme ve Diyetetik Kongresi, Kongre Bildirileri Kitabı*, Hacettepe Üniversitesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü, 224.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Pegem Yayınları, 58.

Çetin, E.C. (2007). *Yetişkin Tüketicilerin Besin Tercihleri ve Sağlıklı Beslenmeye Yönelik Tutumları Üzerine Cinsiyet Faktörünün Etkisi.* Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 54.

Demir, Ş., Akdağ,G.,Özata, E., Sormaz, Ü. (2018). Sokak Lezzetlerinin Gastronomik Değeri: İstanbul Sokak Lezzetleri, Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 590.

Dereköy, S. (2006). Ankara İli Polatlı İlçesinde İlköğretim 7, Sınıf Öğrencilerinin Fiziki Büyüme Durumları ve Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 41.

Ekerim F. Tanrısever C. (2018). Tekerüstü lezzetler Lezzetler. https://www.academia.edu/39562292/TEKER%C3%9CST%C3%9C_T%C3%9CRK_LEZZETLER%C4%B0_GASTROB%C3%9CS_ Erişim Tarihi: 02.05.2020

Frommer, R., Gall, B. Food-Truck Nedir? (2012). https://ij.org/wp-content/uploads/2015/03/foodtruckfreedom.pdf Erişim Tarihi:05.01.2019

Gökçe, F., Sunar, H. (2017). 3. *Turizm Şurası 1-3 Kasım 2017 Tebliğler Kitabı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2, 148-150.

Kayışoğlu S, İçöz A (2012). *Eğitim Düzeyinin Fast Food Tüketim Alışkanlığına Etkisi.* Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 9(2): 16-19.

Kılıç, T. (2010). *Kentsel Mekanların Kullanımı ve Seyyar Satıcılık: Diyarbakır Örneği.* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: 31-61.

Kıngır, S., Karakaş, A., Şengün, H-İ., Çenberlitaş, İ. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Fast-Food Tercih Etme Sebeplerinin Belirlenmesi: Dicle Üniversitesi Örneği. Journal of Travel and Hospitality Management, 12 (3), s.102-119.

Korkmaz S (2005). *Fast Food (Hızlı Yemek) Pazarında Rekabetçi Stratejilerin Etkinliği: Üniversite Gençliğinin Tercihlerinin Analizi.* Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi. 2005 Sayı: 2: 31-36.

Kurt, M. & Sarper, F. (2019). *Opinions of the Workers in the Hotel Kitchens of Cappadocia Region on Kitchen Hygiene Situations*. New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences, 6(4), 67–78.

Özçelik, A.Ö. ve Sürücüoğlu, M.S. (1998). *Tüketicilerin Fast Food Türü Yiyecek Tercihleri.* Gıda, 23(6); 437-444.

Özmetin, S. (2006). Gıda tüketim alışkanlıklarındaki değişim üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya:11.

Özkul, M., Kanyılmaz, C. (2012). *Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), 53.

Sağlam, F. (1991). Hızlı hazır yemek sistemi (fast food) üzerindeki bir çalışma. Beslenme ve Diyet Dergisi, 20(2); 188-195.

Sarıkaya, N., Korkmaz, N. (2012). *Kültürel Farklılıkların Dondurulmuş Gıda Tüketim Kalıplarına Etkisi: Polonya-Türkiye Karşılaştırması.* Tuketici ve Tuketim Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 47-79.

Sayılı, M. Gözenek, B. (2013). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğrencilerinin Fast-Food Tüketim Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi.* Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2): 011-028.

Sert, S., Kapusuz, F. (2010). *Açıkta Satılan Gıdalar: Öğrencilerin Görüşleri ve Tercih Etme Nedenleri Üzerine Bir Araştırma.* Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi, 5(3), 25-35.

Sormaz, Ü., Sürücüoğlu, M., Akan, L. (2015). *Beslenme Kültüründeki Eğilim: Fast Food Yemek Tercihleri,* DergiPark, 23(6), 1211-1220.

Sünnetçioğlu, S., Yıldırım, H-M. (2018). *Sokak Yiyeceklerinin Tüketiminde Satıcıya Olan Güven, Algılanan Risk, Algılanan Fayda, Tutum ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(3), 2814.

Sürücüoğlu, M-S., Çakıroğlu, F-P. (2000). *Ankara Üniversitesi Öğrencilerinin Hızlı Hazır Yiyecek Tercihleri Üzerinde Bir Araştırma*, Tarım Bilimleri Dergisi, 6 (3), 116.

Tengiz, Z. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Fast Food Tüketimine Yönelik Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi,* Yayımlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ: 34-74.

Tunçel, H., Kılıç, T. (2010). Kentsel Mekanların Kullanımı ve Seyyar Satıcılık: Diyarbakır Örneği, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 21-24.

Uğur, U. (2018). *Gençlerin Fast Food Tüketimlerinin Sembolik Tüketim Kapsamında Değerlendirilmesi: Sivas İlinde Bir Araştırma,* Akademik Bakış Dergisi, 67.

Umur, K., Kaya,D. (2010). *Hızlı Yiyecek (Fast Food) Tüketicilerinin Özellikleri ve Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Mersin Örneği,* Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 113-119.

Bölüm 5

MEVLEVİ ŞAİR ESRÂR DEDE'NİN MANEVİ YOLCULUĞU[1]

Ceylan KAN[2]

1 Bu çalışma 2021 yılında tamamlanan "Esrâr Dede Divanı'nda Din ve Tasavvuf" adlı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Milli Eğitim Bakanlığında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, kanceylan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4006-604X

GİRİŞ

Tasavvuf, salt temizlik anlamına gelen saffetten türer. Genel itibariyle tasavvuf, Müslümanların gönlünü ilahi aşka varma noktasında terbiye eden onların din, ahlak ve estetik dünyalarını zenginleştiren, iyi bir insan iyi bir mümin olmalarına yardımcı olan unsurları öne çıkaran bir disiplini temsil eder (Kara, 1922, s.5). Bu disiplin, tasavvuf yoluna giren her salikin gönlünde farklı bir hale bürünür. Bundan dolayı tasavvufun tek bir tanımını yapmak, onu birkaç ifadeye sığdırmak imkânsızdır. Tasavvufu tüm benliği ile yaşayan ve nihayetinde onda yok olan Cüneydi Bağdadi onu: "Her şeyden alakayı kesip Allah ile olmaktır." ve "Allah'ın sendeki seni öldürüp kendisi ile diri kılmasıdır." şeklinde tanımlar (Bilgin, 1995 s.62).

Tasavvuf fikri, düştüğü kalpte ruhun dönüşümüne zemin hazırlar. Ledüniyyat bilgisi artıkça müminin gönül gözü açılır, benlik algısı değişir. Uhrevi ve dünyevi bakış açısındaki değişim kulun kendini ifade etme, yaşadıklarını aktarma ihtiyacını da beraberinde getirir. Bu sebepten ötürü müminin kulluk bilincini pekiştiren her bir tem birçok şairin gönlünden süzülerek kaleminde somutlaşır. Böylece tasavvuf, edebiyatın bir parçası haline gelir ve bu sanat dalına birçok şair kazandırır.

Tasavvufu yaşayış şekli farklılaştıkça bu farklılığı yansıtan müesseseler ve tarikatlar ortaya çıkar. Bu tarikatlardan biri de Mevlevi tarikatıdır. Mevlana'nın yarattığı manevi tesir, yüzyıllarca etkisini sürdürür ve nihayetinde sistemleşerek Mevlevilik kültürünü oluşturur. Bu kültürün sanata verdiği değer, eğitim kurumlarının izlediği yöntemler sanatçı yönü olan müminlerin yetişmesine zemin hazırlar.

Mevlevilik kültürünün Klasik Türk şiirine kazandırdığı şairlerden biri de Esrâr Dede'dir. Onun tasavvuf ve şairlik yolculuğu tarikata intisabı ile başlar. Esrâr Dede, mananın gizemini hakikatin sırrını çözmek için kalbinde ve zihninde tasavvufi manada bir süreç başlatır. Kimi zaman zorlu kimi zaman aşk dolu bu süreç şairin kalemine yansır. Onun tasavvufi yönü, dünya görüşü sanatla yoğrularak şiirlerinde zuhur eder. Esrâr Dede, tarikata kırklı yaşlarında intisap eder. Dolayısı ile şairin tasavvuf ile tanışması geç denilebilecek bir yaşta olur. Şair, ömrünün son dokuz yılını kendini bulma yolculuğuna adar ve bu yolculuğun her merhalesine özelikle divanında yer alan şiirlerinde değinir.

Tasavvuf ile Tanışmasından Önceki Hayatında Esrâr Dede

Şair, Mevlevi tarikatına intisap etmeden önce tasavvuftan bihaber devlet memuru olarak geçirir. Esrâr, bu yıllarından bahsederken büyük bir üzüntü ve pişmanlık içerisindedir. Bu pişmanlık, mutlak hakikat ile geç tanışmanın verdiği kederin sonucudur. Şair, arkadaşlarının dünya ve içindekilere olan ilgisi ve arzusuna eşlik ettiği için pişmandır. Esrâr, cahil ve hay-

van diye tanımladığı bu dönemdeki arkadaşları ile geçen vakitte benliğini kaybettiğini onlarla ettiği her sohbetin boş ve anlamsız olduğunu düşünür:

Celis-i dūn ararmış bezmine dünyā vü mā-fihā

Kemāle erdik ammā yanlarından ragbetim gitdi (G.246/4)[1]

Ḳalıp nā-dān arasında hemān bir pula degmezmiş

Ṣaçıp bi-hūde bunca gevher-i māhiyyetim gitdi (G.246/6)

Meger erbāb-ı ʻirfān ẓann olan ḥayvānmış cümle

Tehi-bād-ı hevā bunlarla vakt-i ṣohbeṭim gitdi (G.246/7)

Esrâr'ın arkadaşlarına bu denli kızgın olmasının sebeplerinden biri de onların külah ve hırka ile alay ediyor olmalarıdır. Çünkü onların inançları yüzeyseldir. Şair, bu düşüncelerinden dolayı onları hakir olarak görür:

Külāh u ḫırḳa ile bir alay ḫar-meşrebān gördüm

Helāk-ı ḥayf ḥayf oldum elimden rādetim gitdi (G.246/8)

Henûz îmânı yokdur da'vi-i irfân eder câhil

Ne sırdır bu düşündükçe Hudâyâ fikretim gitdi (G.246/10)

Esrâr, şayet tasavvuf yolunu değil devlet kademelerinde ilerlemeyi tercih etse idi bir âcizin emrinde olacağını söyler:

Nûr-ı ʻinâyet oldu bize şuʻle-i ʻitâb

Me'mûr olursak emr-i ʻacizle mükerremiz (G.104/6)

Esrâr'ın kırk yaş öncesi pişmanlığı sadece memuriyeti ile ilgili değildir. Aynı zamanda şair, ömrünün büyük bir kısmını nefsi duygularının tesiri altında geçirdiği için de pişman ve mahcuptur. Dünlerinden gelen bu mahcubiyetini şair, samimiyetle aşağıdaki mısralarında ifade eder:

Geldi sana Esrâr velı hâli diger-gûn

Aldatdı anı nefs ü hevâ eyledi meftûn

Mahcûb gözü gönlü eli boş talebi dûn

Cibril gibi şerh-i sadır-ı destine merhûn

Yâ Hazret-i Şârih meded Allâh içün olsun

1 Alıntılanan beyitler, Osman Horata (2019) tarafından hazırlanan Esrâr Dede Divânı adlı çalışmadaki beyit numaraları esas alınarak numaralandırılmıştır.

Şerh eyle benim sadrımı bir âh içün olsun (Müs.1/5)

Esrâr Dede'nin Şeyh Galip İle Tanışması ve Tarikata İntisabı

Tüm bu pişmanlıklar, Esrâr Dede'yi kendini anlamaya, dünya hayatındaki tercihlerini belirlemeye ve bu anlam arayışındaki gayesini saptamaya teşvik eder. Şairin dünyaya bakan gözlerini gönlüne yönlendiren onun hayatının yönünü değiştiren hocası Şeyh Galip olur. O, Şeyh Galip rehberliğinde tasavvuf yolculuğuna başlar ve onun sayesinde tarikata intisap eder. Şeyh Galip, Esrâr Dede'nin içindeki cevheri fark etmesini sağlar ve onu bulunduğu bohem hayattan kurtarır (Genç, 2018, s.3). Esrâr, hasta düşen gönlünün dermanını Mesnevi ile hemhal olan Şeyh Galip'te bulur. Nitekim bu tanışma sonrası şairin hüzün dolu kalbi bir gülistana dönüşür. İç huzurunu hocası sayesinde bulan Esrâr, bu sebepten ötürü hocasına kul köle olmaktan da yüksünmez ve onun sayesinde başına hidayet kuşu doğduğunu söyler:

Olsa gulâmı çok mu Esrâr gedâsı Gâlib'in

Mürşid-i tab'ım oldu bu hüsn-i edâsı Gâlib'in

Haste-i 'aşka bes bu ihsân-ı devâsı Gâlib'in

"Hazret-i Mesnevi'dedir şerh ü şifâsı Gâlib'in

Sarf-ı nigâh edip 'abes şerh-i şifâya neyleyim (Tah.9/7)

Gülistân-ı safâdır kulbe-i ahzân-ı dil şimdi

Hazân-ı zühd-i huşkâsâ beni zanneyleme soldum (G.76/1)

Sâyesinde başıma şems-i hidâyet dogdı

Hazret-i Gâlib'e bir bende-i maglûb olalı (G.235/6)

Bu tanışma sonrası sıkı bir etkileşime giren Şeyh Galip ve Esrâr Dede zaman içerisinde birbirine bağlanır ve aralarında Mevlana ve Şems'e benzer bir dostluk ilişkisi kurulur. İhsan Mahvi Esrâr Dede'deki Şeyh Galip sevgisi üzerine şu değerlendirmeyi yapar: "...Bu sebeple Şeyh Galib'in Esrâr Dede üzerinde feyyaz bir tesiri vardır, fakat bu tesir Esrâr Dede 'nin eşarından ziyade hüviyyet-i dervişanesinde, irfan-ı manevısinde görülmektedir. Esrâr Dede tari'k-i feyz refik-i Mevlevî'de mazhar olduğu mertebe-i ulviyeyi Şeyh Galip Dede'nin hadeka-i marifetinden müşahede ettiği için:

Şadr-an-şadr eriştik bu deme

Dile gelmem kime geldim giderim

Zan olan yerde vücidum yokdur

Zann-ı Galip'de veli müstet'rim

demiş, bütün irfaniyle şeyhine medyun olduğunu ilan etmiştir." (Ergun, 1945, s.1345) Esrâr Dede ve Şeyh Galip'in dostluğu onlar üzerine araştırma yapan birçok edebiyat araştırmacısının da dikkatini çeker. Mualim Naci, bu iki dostun arasındaki samimiyeti "fevkalâde" ifadesi ile izah eder(Naci, 1358, s. 58).Fatin ise tezkiresinde Şeyh Galip'in Esrâr Dede'nin hem arkadaşı hem de sırdaşı olduğunu söyler(Çiftçi, 2017, s.25). Şairlik ve Mevlevilik ortak paydasında buluşan bu iki Hak aşığı dostluklarını her fırsatta yaptıkları sohbetler ile pekiştirir. Tasavvuf yolculuğunda müridin şeyh ile yaptığı sohbetlerin ehemmiyeti büyüktür. Çünkü bu sohbetler müridin kulluk bilincini şekillendirir. Bu anlamda Esrâr Dede, şeyhi ile yaptığı sohbetlere önem verir ve bu sohbetlerden keyif alır. Şair, özellikle İstanbul Boğazı'nda şeyhi ile yaptığı bu sohbetleri El-Beyyine süresinin 8. ayetinde geçen, içinde ırmaklar akan Adn cennetine benzetir. Esrâr, şairliğine ve maneviyatına dair bütün dersleri Şeyh Galip'ten aldığını ifade ederek onun hayatındaki önemini vurgular:

Sâye-i Hazret-i Gâlib'de Bogaz içre bu şeb

Zevk-i "min-tahtihe'l-enhâr" idi bana her sû (G.207/15)

Gayn Gâlib Dedem olup hakkâ

Dersi ben andan almışım Esrâr (K.11/19)

Şeyh Galip ile tanışmanın akabinde gelen Mevlevi tarikatına intisap Esrâr Dede'nin hayatının yönünü tamamen değiştirir. O artık memuriyet hüviyetinden sıyrılarak Hak aşığı olma yoluna girer. Bu bağlamda tüm samimiyeti ile tövbe eder ve Allah'ın merhametine sığınır. Ruhunu safileştirme gayesinde olan şair, henüz dünya hayatındayken bu bilince vardığı için şükür duygusu içerisindedir. Bu şükrün yönü çoğu zaman bu bilince varmasını sağlayan Mevlevi tarikatına intisabına yöneliktir:

Çok şükür Hakk'a hele dagdagadan kurtardı

Ne deniyim bilirim kendimi dünyâda iken (Tk.4/8)

Mesnnevi'yi kıble-i tahkik edelden rûhuna

Hâlet-i feyz-i nefes Esrâr'dan zâhir olur (G.52/6)

Âhir erişip kâfile-i Mevlevîyâna

Âzâde-ser-i berzah-ı râh-ı hatar oldu (G.247/18)

Erdi bünyâdına seyl-âb-ı sirişkimle halel

Olmadan hışt-ı lahid gerd-i reh-i semt-i ecel (Tk.2/2)

Tarikat intisabından sonra gelen huzurun tarifini şair, Hz. Âdem'in Firdevs cennetinde bulunduğu zamana telmih yaparak anlatır:

Hoş vakt idi ol ki yâr ile hem-dem idim

Şeb-tâbe-seher meclisine mahrem idim

Yâdına gelir mi ey dil ol demler kim

Her gûşe Behişt idi vü ben 'Âdem idim (R.103)

Esrâr Dede, tarikata intisabından sonra her Müslüman gibi Kelime-i Tevhid getirerek Allah'tan başka ilah olmadığına and içer. Şair, Allah'ın ilk ve son olduğunu ve her şeyin ancak O, ol derse oluvereceğini ifade ederek kulluk bilincini gösterir:

Vücûd-ı câmi'-i vahdet 'Alı Veliyyu'llâh

Hakık ati şeref-i "lâ-İlâhe illâ'llâh" (K.3/1)

Müdır-i dâ'ire-i nokta "kâf u nûn"fermâ

Kadır-i kudret-i eşyâ Celâl celle celal (K.9/10)

Nefs ile Mücadele ve Çekilen Sıkıntılar

Esrâr Dede, tarikata intisabından sonra ruhun varlığını idrak eder ve ruhunda nefsi ile zorlu bir mücadele başlatır. Böylece dünyevi hayata dair tüm renklerden arınmaya çalışan şairin tasavvuf yolundaki zorlu imtihanı da başlamış olur. Nefs, tasavvuf fikrinin en önemli nosyonlarından biridir. Mutasavvıf manevi fikriyatının merkezine bu kavramı yerleştirir ve düşünce hayatını büyük ölçüde bu kelimeye yüklediği anlamla şekillendirir. Tasavvufun amacına ulaşmasında bir engel olarak görünen nefs, kavramsal boyutunun da ötesinde insanın özünü anlaması ve bilmesinde bir mücadele unsuru olarak görülür. Bu mücadelenin sebebi ise nefsin kötülüğe meyli olmasıdır (Uyar, 2016, s.168). Esrâr Dede'nin nefsi ile mücadelesi tasavvuf ile geç tanışmasından dolayı zorlu geçer. Şair, sonsuz rahatlığın nefsi duygulardan vazgeçmek ile mümkün olacağı bilincindedir; fakat nefsin arınması belli bir süreç ve imtihan aşamalarından sonra gerçekleşir. Her mutasavvıfın nefs noktasında amacı aynı olsa da yaşadığı zorluklar birbirinden farklıdır. Esrâr Dede, ömrünün büyük bir kısmını nefsinin hâkimyeti ile geçirir. Bu bağlamda şairin dünyaya dönük gözü tasavvuf ile tanışması ile bir anda kapanmaz o, kimi zaman nefsine yenik düşer ve tasavvuf çizgisinden uzaklaşır. Dünya hayatına ait güzellikler şaire küfr telkin eder, onun nefsini aldatır:

Halâsa râhat-ı 'ukbâya ermez ey Esrâr

'Adû-yı nefs ile sulh edip düzenlik eden (G.195/5)

O vak-it kendimi erbâb-ı vefâ sandım ben

El-amân gâ'ile-i nefsime aldandım ben (Tk.4/3)

Her ne etdiyse bana nefs-i bed-âyin etdi

Tab'a küfrân-ı ni'am tavrını telkin etdi (Tk.4/16)

Esrâr Dede'nin nefs noktasında terk etmekte zorlandığı hallerden biri de beşeri aşktır. Nitekim şair, tarikata intisabından sonra bir saneme gönlünü kaptırır. Tasavvuf yolculuğunda çok hoş karşılanmayan bu durum Esrâr'ın tarikattaki arkadaşları tarafından dışlanmasına ve şeyhi ile arasının açılmasına neden olur. Kafirlikle suçlanmasına sebebiyet veren bu durum karşısında şair, kendisi ile alay edilmemesini bunun başına gelen bir kaza olduğunu söyler:

Yârân-ı tarikat beni tekfîr ederler

Kem bir saneme bende olup ehl-i hevâdır (G.94/8)

Ta'n eyleme uşşâk-ı perîşâna azîzim

Geldi mi senin başına hiç hükm-i kazâdır (G.94/10)

Yaptığı hatadan dolayı şair, divanında yer alan "dokunma" adlı gazeli ile şeyhi Galip'ten kendisini af etmesini ister:

Kâküllerine ol mehin ey şâne dokunma

Zencîri kırar bu dil-i dîvâne dokunma (G.226/1)

Gül-berg misâli cigerim pâreliyorsun

Ey bâd-ı seher ol gül-i handana dokunma (G.226/2)

Şâhım senin Esrâr sadâkatlu kulundur

Lutf eyle o dervîş-i perîşâna dokunma (G. 226/7)

Şeyhinin gönlünü almayı başaran Esrâr, nefsini terbiye etmeye devam eder. O sevgiliye ait unsurlar karşısında aciz kalmamak için büyük bir çaba harcar. Çünkü sevgiliye ait güzellik unsurları şairin gönlündeki nuru azaltır:

Kâkül istilâ edip her vech ile

Nûr iken kâfirsitâna döndü ruh (G.220/10)

Bir başka beyitinde şair, sevgilinin güzel yüzünde Hz. Muhammed'in nurunu görür. Bunu bir hata olarak gören şair, günah işlediğini nefsine tekrar yenik düştüğünü düşünür ve sufinin kendisini uyarmasını hata yaptığını söylemesini ister:

Ben nûr-ı Muhammed görürüm rûy-ı sanemden

Sen söyle ki ey sûfî bu küfr ü bu hatadır (G.93/14)

Şairin nefs ile mücadelesinde en büyük silahı Mesnevi'den dinlediği öğretiler olur. O Mesnevi'ye kulak vererek endişelerinden kurtulmaya çalışır. Bu bağlamda şair, nefsine esir olmak istemeyenlerin de Mesnevi'ye kulak vermesi gerektiğini tembihler:

Nefsi riyâzet-pişe kıl bir kez sonun endişe kıl

Kendini şir-i bişe kıl dinle sadâ-yı "bi-ş'nev"i (G.248/12)

Gayra nazar etme hemân ol Mesnevi'den ders-hˇân

Nefse esir olma âmân dinle sadâ-yı "bi-ş'nev"i (G.248/15)

Tasavvuf yolunda yol almak aynı zamanda birçok sıkıntıyı ve fedakârlığı da beraberinde getirir. Nefsi ile mücadele de çoğu zaman galip zaman zaman da mağlup olan şair, bu yolun getirdiği sıkıntı ve sorumluluklardan yüksünmez. Çünkü o, gerçek ferahlığın sıkıntılardan sonra geldiği bilincindedir. Şair, vahdet ülkesini arzularken çektiği sıkıntıları Hz. Yusuf benzetmesi üzerinden anlatır. Hz. Yusuf da birçok sıkıntı çektikten sonra belli makamlara nail olmuş ferahlığa kavuşmuştur:

Sâdım ki gam u elemle yâr oldum men

Hûn-ı cigerimle bâde-hâr oldum men

Hicrân ile ol rütbede me'lûfum kim

Müstagnî-i vuslat-ı nigâr oldum men (R.116)

Câh-ı vücûdun içre dile mülk-i vahdeti

Mısır 'Aziz-i Yûsuf'a çeh bağışladı (G.256/5)

Olması bâr-keş-i saltanat oldu dahi güç

Yûsuf'u eylemeden çâh-ı belâya mahbûs (G.115/7)

Ruhunu safileştirip onu gerçek özgürlüğüne kavuşturmayı amaçlayan Esrâr Dede'nin nefs ile mücadelesi çile eğitimi ile devam eder. Şair, Mevlevi tarikatının kurallarına uygun olarak çilesini 1001 günde Şeyh Galip gözetiminde tamamlayarak mutlak hakikate açılan kapıyı aralar. Esrâr, Mevlana'nın cemiyetinin dergâhında halvete çekilir ve orada aşkın cömertliğine tanıklık eder. Ruhu ve gönlü ile baş başa kalan şair, çile eğitimi esnasında yaşadığı manevi hazzı Hz. İsa'nın feleklere çekilmesi olayına telmih yaparak anlatır:

Sâha-i halvetkede-i 'aşkdır

Dergeh-i cem'iyyet-i Monlâ-yı Rûm (G.9/7)

Halvetgeh-i eflâkda rûhu'l-kudsüm

Dergâh-ı "'arefnâk"da rûhu'l kudsüm (G.135/11)

Çile eğitimi ile manevi yolculuğundaki ilk mücadeleyi başarı ile tamamlayan Esrâr Dede, bu eğitimi esnasında verilen tüm nimetleri bir lütuf olarak görür. Çünkü şaire göre, ancak çilesini tamamlayanlar Mesnevi'nin sırlarına nail olacaktır:

Kıldılar çille-i meydânlarını tekmil

Delicek gûşlarını nükte-i sırr-ı "bi-ş'nev" (Kıt.5/3)

Hakikate varmada kararlı bir duruş sergileyen Esrâr Dede'yi nefsi, yolundan alıkoyamaz. O, kesret âlemine karşı arzularını kaybeder ve tasavvuf yolunda yeni bir bakış açısı kazanır. Çokluktaki birliği görmeyi başaran şair, kesrette vahdeti bulma arzusu ile vahdet köşesinde kesret âlemine yüz çevirir. Şairin ruhu, dünyanın tüm renklerinden arınarak mana âleminin nuru ve temizliği ile dolar:

Menim kâlâ-fürûş-ı encümengâh-ı tahayyür kim

Metâ'-ı kesreti tâ gûşe-i vahdetde terk etdim (G.181/4)

Gedâdan şâhı farka gelmedim tevhide me'mûrum

Garik-i vahdet-i mahzım hevâ-yı kesretim gitdi (G.246/17)

Mahv edip reng-i letâfet nakşını

Nûr-ı pâk-i lâ-mekâna döndü ruh (G.41/8)

Esrâr Dede'nin Tasavvuf Yolculuğundaki Rehberleri ve Feyz Kaynakları

Hakikate varma yolculuğunda Esrâr Dede, özelikle Mevlana ve onun izinden yürüyen birçok kişiden etkilenir. Şair, etkilendiği şahısların maneviyatını ruhunda ve gönlünde özümseyerek pusulasını bulur. Mevlana tesiri Esrâr' ın maneviyatına, kişiliğine şairliğine derinden tesir eder. Mevlana, Esrâr Dede'nin mutlak aşk yolculuğundaki yegâne rehberidir. Esrâr'a göre onun kaderi Mevlana'nın etkisi ile şekillenir. Mevlana onun kıblesi olur ve o, bu kıble sayesinde menfi bütün arzularından sıyrılarak hakikate yürür:

Hiç kimseye yok minnetimiz dünyâda

Hem kalmadı hiç matlebimiz 'ukbâda

Allâhil eriz dünye vü 'ukbâ ne demek

Mevlâyileriz sâye-i Mevlânâ'da (R.135)

Hazret-i pir-i Celâlü'l-Hakk 'ın

Dest hükmündeki tig-i kaderim (G.183/18)

Kurb-ı "vescüd ve'kterib"dir menzili Esrâr eger

Kıblesin buldu ise derviş-i Mevlânâ-perest (G.163/5)

Gönül bağı ile kurulan bu etki, Esrâr'ın Mevlana'yı zihninde ve gönlünde İslam dininin en mukaddes kişi ve unsurları ile özdeşleştirmesine, onlarla birlikte anmasına neden olur. Şair, Hıristiyan akidesinden yola çıkarak, Mevlana'nın Hz. İsa'nın işareti olduğunu söyler. Bir başka beyitinde ise Esrâr, Mevlana'nın geleceğinin Miraç gecesi Hz. Muhammed'e müjdelendiğini tasavvur eder. O Mevlana'nın sohbetlerinde Kuran'ın manasını çözer:

Mübeşşer oldu İncil içre âyin-i semâ'ından

Mesihin remz ü ımâsı Celâlü'ddın-i Rûmi'dir (K.8/10)

Müjde-i teşrif-i Monlâ vahy olup Mi'râc'da

Farz oldu ehl-i derde ol gece gûya semâ' (G.4/10)

Ma'ni-i Kur'ân'a olur âşnâ

Gûş-zen-i sohbet-i Monlâ-yı Rûm (K.6/9)

Esrâr, manevi gelişiminin en önemli kaynaklarından biri olarak gördüğü Mevlana'yı peygamberlik makamına kadar yüceltir. Şaire göre Mevla-

na aşkın peygamberi, onun biricik eseri Mesnevi ise ona indirilen kitaptır. Bir başka beyitinde ise şair, Mevlana'yı peygamberin mirasçısı olarak tanımlar:

Hakk anı peygam-ber-i 'aşk eyledi

Mesnevi'dir âyet-i Monlâ-yı Rûm (K.6/8)

'Ulûm-ı hâss-ı mi'râc-ı visâl-i Ahmed'inin hep

Verâset ile yek-tâsı Celâlü'ddin-i Rûmî'dir (K.8/7)

Mevlana felsefesinin ve bu felsefenin etkisi ile manevi yolculuğa çıkan müminlerin aşk ile bu denli hemhal olmasının nedeni, Mevlana ile Şems arasındaki manevi aşk muhabbetidir. Bu muhabbetin esintisi Esrâr'ın ruhuna da değer. Bu bağlamda Esrâr'ın inanç dünyasında Mevlana'dan sonra en çok etki eden isim Şems olur. Esrâr Dede, Şems'i feyzin, aşkın kaynağı olarak görür. Ruhunu bu kaynak ile besleyen şair, bu sayede hakikati bulur. O, Şems'in feyzi ile toprak iken altına dönüşür ve ruhunu aşk ile doldurur:

Feyzi Şemsü'l-Hak'dan almış gâlibâ

Berk-i âh-ı 'âşıkâna döndü ruh (Kıt.41)

Hâk idim feyz-i Şems zer kıldı

Sikke urdu o kim yâ kılıcı (G.257/9)

Şair, Şems'in ehemmiyetini ifade ederken sık sık onu gök cisimleri ile birlikte anar. Şair, başta güneş olmak üzere tüm felek âlemini Şems karşısında aciz duruma düşürür. Şems'in karşısında güneş mahcuptur. Kendisini Şems'in kölesi olarak tanımlayan Esrâr, bu konumundan dolayı güneşin ve ayın kendisine esir olduğunu tasavvur eder:

Görücek kevkebe-i nûr-ı celâl-i Şems'i

Âftâb dogduguna hayli utandı bu sabâh (G.39/9)

Bende-i Şemsü'l-Hak-ı Tebrîzi'yim

Çâkerimdir mâh-tâb u âfitâb (G.19/19)

Esrâr Dede'nin benlik algısının Mevleviliğe yönelmesindeki en büyük etki Şeyh Galip'e aittir. Şeyh Galip, tasavvuftan önceki Mehmed'in Esrâr olma yolculuğunu başlatır ve bu yolculuk boyunca da ona eşlik eder. Manevi olgunluğa Şeyh Galip rehberliğinde erişen şair, hocasına derin bir sevgi ve muhabbetle bağlıdır. Çünkü o, Şeyh Galip sayesinde ruhu ile bü-

tünlük kazanır, dert ve gamdan kurtularak huzura erer:

Himmet-i Hazret-i Gâlib ile bî-şübhe bu şeb

Gam gidip geldi yine zevk-i dem-â-dem yerine (G. 207/15)

Hâliyâ feyz-i Hazret-i Gâlib

Cân-ı Esrâr-ı nâbe-sâmândır (G.209/9)

Esrâr Dede'nin tasavvufi fikirleri İslamiyet'in tesiri altında şekillenir. Bu bağlamda şair, Müslümanlığın değer verdiği şahıslar ile benimsediği olay ve olguları kendi tasavvufi anlayışıyla sentezleyerek dini tasavvufi akidesini netleştirir. Bu sebepten dolayı başta peygamberler olmak üzere, tüm sahabeler, halifeler, din büyükleri Mevlevi çizgisinde yürüyen âlimler olarak tasavvur edilir. Böylece şair, mutlak aşka vuslat yolculuğunda emin adımlarla ilerler. Esrâr, dergâhının çar yâr dediği dört büyük halifenin mekânı, kendisini ise Hz. Muhammed'in evlatlarından biri olarak tanımlar:

Hâk-i reh-i çâr-yârdir dergâhım

Men bende-i ashâb-ı Resûlu'llâh'ım

Bin cân ile evlâd-ı Muhammed kuluyum

Hâk-i kadem-i 'Ali Veliyyu'llâhım (R.94)

Hz. Muhammed'den sonra Esrâr'ın manevi tabiatında en çok tesir eder peygamber Hz. İsa olur. Şairin Hz. İsa'ya ve İncil'e özel bir ilgisi vardır. Bundan dolayı Esrâr Dede'nin şiirlerinde sık sık Hz. İsa ve onun mucizelerine değinilir. Hz. İsa'nın can veren nefesi, Esrâr'ın feyz kaynaklarından biri olur:

'Aşk kim ser-nükte-i mazmûn-ı vahdetdir bana

Feyz-i enfâs-ı Mesihi mazhariyyetdir bana (G.1/1)

Esrâr, mutlak hakikate İslam dininin halifeleri ile beraber yürür. Özellikle Hz. Ali'ye karşı derin bir sevgi ve muhabbet besleyen şair, Hz. Ali'yi kelime-i tevhidin şerefi olarak görür:

Çehâr-yârin olup pey-revi girip cem'e

Resûl-i pür-kerem-i Kirdgâr'a dek gideriz (G.108/19)

Vücûd-ı câmi'-i vahdet 'Ali Veliyyu'llâh

Hakikati şeref-i "lâ-İlâhe illâ'llâh" (K.3/1)

Şair, tasavvuf yolunda Ferîdüddin Attar ve Cüneydi Bağdadi gibi mutasavvıflardan da etkilenir. Esrâr, bu etkiyi içinde bulunduğu tarikatın kültürü ile harmanlar ve kendi tabından süzerek yorumlar. O, Ferîdüddin Attar'ın sözlerinden feyz alarak efkârlanır ve kendinden geçer. Bir başka beyitinde ise şair, Cüneydi Bağdadi'nin Mevlevilikten feyz alarak "Ene'l-Hakk" makamına ulaştığını söyler:

Bûy-ı cân-ı Mevlevî ser-mest edip efkârımı

Tab'ıma feyz sühan-ı 'Attâr'dan zâhir olur (G.52/7)

Sakın Mansûr'u feyz-i Mevlevî'den bî-haber sanma

"Ene'l-Hakk"ın da ma'nâsı Celâlü'd-din-i Rûmî'dir (K.8/17)

Mevlevi tarikatına mensup mutasavvıflar, Hakk'a yürürken birbirlerinden etkilenir ve feyz alır. Esrâr Dede de bu etkileşim silsilesinin bir parçası olur. O, tarikat içerisinde kendisinden önce ya da aynı dönemde yaşamış birçok Mevlevi'nin tesiri altında kalır. Bu etkileşime Mevlevi şair Fasih Dede'nin Esrâr'ın tasavvufi tabı üzerindeki yansımalarına örnek verebiliriz. Esrâr Dede, Fasih Dede'yi görmemesine rağmen ona bir dost edası ile yaklaşır ve tüm samimiyetiyle onunla aşk yolunda yanmak istediğini, sahip olduğu keremden kendisine de lütfetmesini ister. Çünkü şaire göre Fasih Dede, onun varmak istediği menzile varmış fenâya kavuşmuştur:

Eyâ şehenşeh-i her dü serâ Cenâb-ı Fasih

Ser-â-ser âyine-i Hak-nümâ Cenâb-ı Fasih (K.14/)

Fenâ-yı zâtını yazmak bekâyı müş'irdir

Bekâdadır nazarında fenâ Cenâb-ı Fasıh (K.14/3)

Feyz yaratan ve yaratılan arasındaki bir akışın remizidir. Bu akış bir nehir misali kaynağından akar ve o kaynaktan izler taşır. Hakk'tan gelen bu kaynak tasavvufî âlemde sûfinin kalbine akar. Onun bu yoldaki ilhamı olur ve tüm düşünce dünyasına sirayet eder. Esrâr Dede, feyzin kaynağına aşkı yerleştirir. Çünkü tasavvuf kültüründe hakikate akıl ile değil aşk ile varılır. Aşk, "ben" den kurtulup sevgilide bütün olma isteğinin gerçekleşme yoludur. Allah'a varmada benliğin, aklın, nefsin perdesini kaldıracak olan aşktır. Sadece akıl, mantık yürüterek Allah'ı bilmek ve ona ulaşmak kula engel çıkarırken iman ve gönül, hakikate vuslat yolculuğunda tek rehberdir (Karaduman, 2020, ss. 428-429). Esrâr Dede, Mutlak Hakikat ile arasındaki perdeleri aşk ile aşılabileceği bilincindedir. O, ruhunu dünyaya istek ve arzularından aşk ile arındırır ve Vahdet'e aşk ile kararlılıkla yürür. Aşk sayesinde şair, masivaya yüz çevirir mutlak aşka teslim olur ve bu

teslimiyette kaybolarak var olur. Aşk, muhabbet ve bilgiyi kendinde birleştirir. Şaire göre aşk, feyz erbabına bağışlanmış bir hediyedir:

Mevlevî meslegini feyzini bâlâ etdi

Vecd ü 'irfânı ber-â-berde kodu cilve-i 'aşk (G.141/8)

Erbâb-ı feyze mevhibe-i evvelidir 'aşk

Feryâd u nâle sonrası nev'an bahanedir (G.75/2)

İlahi aşkın feyzi ile şair, semâ ibadetini yerine getirir. Çünkü Esrâr'a göre semâ, Allah'ın tecellisidir. Onun dudaklarında ah, ahında ise Hakk'ın feyzi vardır:

Mehbit-i feyz-i cenâb-ı 'aşkdır Esrâr dil

Mevlevî-âsâ tecelli-i İlâh eyler semâ' (G.133/7)

Lebimde âh âhım feyz-i Hak hurşid-i mutlakdır

Anın her biri bir Mansûr'dur kim dârdan gelmiş (G.124/2)

Mevleviler, ruhun safileşerek gerçek benliğine kavuşma yolculuğunda Mesnevi'den dersler alır, ona kulak verirler. Mevlana'nın ruhundan dökülen her mısra Mevlevi müminler için feyzin kaynağı olur. Esrâr, Mesnevi'ye kulak vererek hakikati bulma arayışına girer. Şair, Mesnevi'yi kendisine kıble olarak seçtiğinden beri ruhuna feyz nefesinin üflendiğini söyler. Mevlana'da gelen bu feyz tüm âleme sirayet eder:

Mesnevi'yi kıble-i tahkik edelden rûhuna

Hâlet-i feyz-i nefes Esrâr'dan zâhir olur (G.52/6)

Nutk-ı pâk ile edip Mesnevi'yi mürşid-i kül

'Âleme Hazret-i Monlâ'dan erer feyz-i nefes (G.113/8)

Esrâr'ın ruhu meyden aldığı feyz ile beslenir. Mey içtikçe aşka bulaşan şairin görünen ve görünmeyen halleri bu feyz ile şekillenir. Şaire göre, meyin piri şeyhtir. Çünkü ilahi aşk coşkunluğunu yaşayan şeyh, meyden aldığı bu feyzi meyhanede müridlerine dağıtır. Onların gönüllerine aşkı koyar. Meyhaneye dertsiz ve gözyaşı dökmeden geleneler, pirin yanından gam ve kederle ayrılır. Çünkü özün farkındalığı sancılı bir süreçten sonra oluşur. Pir ise bu sürecin en önemli kişisidir. Esrâr da bu biliç ile pirin meclisinden ayrılmaz. Onun sunduğu mey ile kendinden geçer ve bir başka feyz kaynağı olarak gördüğü semâya teslim olur:

Bu meyin feyzidir ahvâl-i derûn u birûn
Ele al câmı da bu hâlet-i agrebden sor (G.53/6)

Her mey-perest meykede-i feyz-i 'aşkda
Ser-mest-i câm-ı himmet-i pir-i mugân mıdır (G.51/8)

Pir-i mey-hâneyi gör kim nazarı 'ayn-ı kerem
Feyz-i bâdeyle gönüllerde kodu cilve-i 'aşk (G.141/6)

Mey-hâne-i füyûz-ı mahabbetde pir-i mey
Pür-derd gönderir girü bî-gam gelenleri (G.263/4)

Gitdikçe mest-i bâde-i cûd u 'atâ edip
Esrâr'ı bezm-i pir-i mugândan ayırmadı (G.254/10)

Semâ eyler şarâb-ı feyz ile mevc-i sabâdan tâk
Külâh-ı Mevlevîdir hûşeler bu bâg-ı dervişe (Kıt.13)

Fenâfillâh'tan Bekâbillâh'a Geçiş

Fenâ; kulun dünyevi bütün arzu ve hazlarından sıyrılıp bunlardan zevk almamasıdır. Kul, kendisini adadığı fenâ yolu ile meşgul olurken geri kalan her şeye yüz çevirir. Onun gönlü bütün mahlukâttan arınarak Hakk'a ulaşma gayesindedir. Bekâ hali, fenâ halinden sonra gelir. Kul, kendisinde yok olup Hakk ile bütünleşir; ruhunu Mevla'nın varlığında eritir. Onun bütün hareketleri Allah ile muvafakat içindedir (Sühreverdi, 2010, s. 672). Fenâ haline varma gayesi ile tasavvuf yolculuğuna başlayan Esrâr Dede, Mevleviliğe intisabı ile beraber ruhunu farklı bir boyuta taşır. Tüm "ben" lerinden adım adım uzaklaşan şair, nihayetinde ruhunu safileştirerek maneviyatı ile bir bütünlük yakalar. Meyhaneleri mesken edinen Esrâr, fenâ denizine ulaşır, bu denizde boğulur ve nihayetinde mutlak hakikatte yok olur:

Beni gark eyleyeli bahr-i fenâ
Hem vücûdum görünür hem yokdur (G.69/8)

Meskeni oldu harâbât-ı fenâ

Varlıgın ifna edip buldu bekâ (Kıt.6/8)

Tasavvuf öncesi ve başlangıcında dünyaya resmine itibar eden, nefsi duygularına hâkim olmakta zorlanan Esrâr, aşk sayesinde fenâ haline erişir. Kendisini fenâ abdalı olarak tanımlayan şair, masivadan sıyrılıp aşkın fenâsında mest olur aklını yitirir. O artık kendi mevcudiyetinden fâni olmuş vücudun hiçbir ehemiyeti olmayan bir diyara ayaksız ve kolsuz bir şekilde kararlılıkla yürümektedir:

Ben abdâl-ı fenâyım iltizâm-ı resm-i dehr etmem

Fenâ-yı 'aşk ile fikr-i rüsûm-ı 'âdetim gitdi (G.246/15)

Fenâ-yı 'aşk ile Esrâr şöyle mestim ki

Fikir tükendi sühanda me'âl mahv oldu (G.244/7)

Fenâ-yı 'aşk ile bî-pâ vü dest olduk ki

Vücûd-ı nâmı anılmaz diyâra dek gideriz (G.108/11)

Tasavvufta, Allah'tan başka her şeye yüz çevrilen merhale "terk-i terktir" Esrâr Dede, artık sadece dünya renklerine değil ahirette vaat edilen güzelliklere de itibar etmez. O, Mevlana'nın açtığı yolda menfi olan tüm duygularından arınarak aşka teslim olur:

Ehl-i dil fitne-i 'ukbâya bile aldanmaz

'Aşk eder anları envâ'-ı mekirden mahrûs (G.115/9)

Hiç kimseye yok minnetimiz dünyâda

Hem kalmadı hiç matlebimiz 'ukbâda

Allâhil eriz dünye vü 'ukbâ ne demek

Mevlâyileriz sâye-i Mevlânâ'da (R.135)

Allah aşkı ile kulağı açılan şair için artık ezan sesi ile çan sesi arasında bir fark yoktur. Çünkü o, artık her iki seste de Allah'ı hatırlar:

Gûşu açılsa 'âşıkın feyz-i cenâb-ı 'aşkdan

Bâng-ı namâzı bir bilir velvele-i derâyile (G.210/2)

Fenâ ile akılını yitiren Esrâr, bekâya Mesnevi'ye kulak vererek yürür. Bekâ mülküne bir anka misali uçan şaire, yüz parça olan Mevlevi hırkası

kol kanat olur. Bir başka beyitin de ise şair, kendisini bekâ kuşlarını avlayan bir doğan olarak tahayyül eder:

Vahy-i Hudâ'dır Mesnevı şer'-i bekâdır Mesnevi

Hak'dan sadâdır Mesnevi dinle sadâ-yı "bi-ş'nev"i (G.248/7)

O şâh-bâz-ı fenâyız ki lâ-mekân içre

Kerûbiyân-ı bekâyı şikâra dek gideriz (G.108/15)

Fenâ halinden sonra daha bilinçli bir evreye, bekâya geçiş yapan Esrâr Dede, artık Allah ile uyum içerisindedir. O, benliğini yok edip Hakk'ın iyi ve güzel sıfatlarıyla tekrar doğar. Nefsinden fanî olan şair Hakk ile bâki olur. Ömrünün son demlerini inzivaya çekilerek geçiren şair, sonsuz ve kesintisiz vahdete aşk ile yürür. Bu aşkın sonu ise sonsuz bir vuslattır:

Ey 'aşk-ı 'aşk-ı 'aşk-ı 'aşk ey vahdet-i bi-intihâ

Ey vahdet-i lâ-yenkati' ey vuslat-ı bî-intihâ (G.8/1)

Kaynakça

Bilgin, A. (2014).Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı. *İlmi Araştırmalar, 0 (1)* , 61-82.

Çiftçi, Ö. (2017). *Fatîn tezkiresi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ergun, S. (1945). *Türk şairleri.* İstanbul: Suhulet Yayınları

Genç, İ. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviye*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Horata, O. (2019). *Esrâr Dede divânı*. Ankara: Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kara, M. (1922).*Tasavvuf ve tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaduman, R.(2020). Klasik türk şiirinden Tanzimat dönemi şiirine Allah'a hitap ve yakarışlarda görülen değişimler. E. Sarıkaya (Ed.) sosyal ve beşeri bilimlerde teori ve araştırmalar içinde (ss.439-438). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Naci, M. (1308). *Esâmî.* İstanbul: Mahmut Bey Matbah.

Sühreverdî, Ş. (2010). *Gerçek tasavvuf*. (Selvi, D. çev. ed.). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Uyar, M. (2016). Tasavvufta Kavramlar Arasındaki Anlamsal Bağların Mahiyeti Üzerine Bir Deneme: Nefs ve İlgili Kavramlar Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 0, (40)*, 167-195.

Bölüm 6

FİJİTAL PAZARLAMA KAPSAMINDA ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK İÇEREN REKLAMLARDA TÜKETİCİ ALGILARININ SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mehmet Uğur BEŞER[1]
Duygu TALİH AKKAYA[2]

1 Doktora Örencisi, Kocaeli Üniversitesi
2 Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7514-8347

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Duygu TALİH AKKAYA'nın danışmanlığında hazırlanan "Fijital pazarlama kapsamında artırılmış gerçeklik kullanılan reklamlarda tüketici algıları: Yalova Üniversitesinde bir araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Yıllardan beri süre gelen pazarlama teknikleri önce geleneksel olarak yapılmış ardından teknolojinin gelişmesiyle dijital hale dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm birden olmamış çoğu zaman dijitalliğin pazarlamaya adaptasyonu çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Yıllardır sahip olunan bilgi birikimi, pazarlama ve ticaret teknikleri, bunlara ilişkin maliyetler ve stratejiler dijitalin kabulünü zamana yaymıştır. Dijitalin egemenliğini ilanı da yaşanan değişim rüzgarıyla fijital pazarlamanın doğmasını tetiklemiştir. İşte bu yeni nesil pazarlama yöntemi olan fijital pazarlama, klasik yani geleneksel iletişim tekniklerini bir kenara bırakarak tüketicilerle daha gerçekçi bir biçimde etkileşime girmeyi amaçlamaktadır. Bu etkileşimin doğal bir sonucu olarak da tüketicilerin ürün deneyimlerini, algılarını ve tutumlarını doğrudan etkilemek için daha sınırsız ve gerçekçi bir strateji olarak fijital pazarlamadan yararlanılmaktadır. Geleneksel pazarlamanın kurallarını kısmen ihtiva ederek dijitalin imkanlarını içeren ve yeni bir harman oluşturan fijital pazarlama ile tüketici algı ve tutumları da daha üst seviyede yaşanmaktadır.

Artırılmış Gerçeklik (AG) kavramının literatüre girmesinin hemen akabinde kendine yer bulduğu saha elbette ki pazarlama sektörüdür. Bilindiği üzere klasik pazarlamanın neredeyse yerini alan dijital pazarlama, farklı teknolojileri kapsamaktadır. Bu noktada AG'nin dijital pazarlamayı dönüştürüp yeni bir tür ortaya çıkarması da sürpriz olmamıştır. Fijital pazarlamada kendine yer bulan AG, gerçek dünyadaki ortamın ve içeriklerin bilgisayar vasıtasıyla meydana getirilen ses, görüntü, grafik ve konum verilerini etkileşime katarak gerçek dünya ile dijitali bir araya getirmektedir.

AG'nin pazarlama ve reklam sektörüne adaptasyonuyla birlikte şirketler ve ajanslar için yeni bir uygulama sahası teşekkül etmiştir. Dijital pazarlamanın neredeyse tüm mecralara hakimiyetinden sonra yenilik arayışına giren reklam üreticileri de son zamanlarda AG araştırmalarını ve uygulamalarını arttırmışlardır (Tülü ve Yılmaz, 2012, s. 189).

Çalışmanın temel amacı, tüketicilerin AG içeren reklamlara yönelik algılarının sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Ayrıca tüketicilerin AG içeren reklamlara ilişkin algı düzeylerinin tespiti de çalışmanın ikincil amacıdır. Veriler 335 tüketiciden toplanmış ve SPSS (Statistical Packet For Social Scieces) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle ilgili literatür incelenmiş ve edinilen bilgiler ışığında hipotezler oluşturulmuş, ardından araştırma modelini test etmek üzere gerekli analizlere, bulgulara ve bulgulara ilişkin sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. Fijital Pazarlama Kavramı

90'larda dijital devrimin başlaması ile markalar için yetersiz gelen geleneksel pazarlama yöntemleri dijital pazarlamaya eğilim göstermeye başlamıştır. Günümüzde ise dijital pazarlama yöntemlerinin fiziksel bir çıktısı olmadan işe yaramadığını fark eden yenilikçi markalar, dijital ve geleneksel pazarlama yöntemlerini harmanlayarak fijital pazarlamaya yönelmiştir. Çünkü fijital pazarlama yöntemleri ile yüksek erişimli, erişim maliyeti düşük ve fiziksel çıktısı olabilen tüketiciye dokunan pazarlama projeleri yaratılabilmektedir (Köse ve Yengin, 2018, s. 80).

Fijital pazarlama, hem fiziksel hem de dijital deneyimlerin dünyalarının birleştirilmesi anlamına gelmekte ve mağaza içi ve çevrimiçi alışveriş arasında geçiş yapabilecek potansiyel müşterilerle iletişim kurmayı içermektedir (Brenner, 2020). Müşterilere en iyi deneyimi sunmak için hem fiziksel hem de dijital kanallar senkronize edilmektedir (Vel, 2005). Fijital dünyanın alt yapısını RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama Teknolojisi) oluşturmaktadır. RFID, kablosuz iletişim teknolojilerinde gelişimini hızla sürdüren ve birçok sektörde uygulanabilen bir teknolojidir. Bu teknoloji temel olarak okuyucu, etiket ve bunlara bağlı antenlerden oluşmakta ve radyo frekansı aracılığı ile etiketten bilgi okunmakta veya yazılmaktadır. Bu şekilde nesnelere yerleştirilen ya da taşınabilir etiketler sayesinde bir çok alanda bilgi saklama, kontrol ve takip işlemi gerçekleştirilebilmektedir (Maraşlı ve Çıbuk, F2015, s. 249). Fijital pazarlamaya örnek olarak fazlaca ürün ve marka verilebilmektedir. Bankacılık ve ekonomi sektöründe Avusturalya Millet Bankası, elektronik sahasında FuelBand ve akıllı bileklikler yakın zamanda önemli inovatif fijital pazarlama ürünleri iken reklamcılık sektörüne ek olarak medya, eğitim, teknoloji, telekomünikasyon, ulaşım sektörü yine fijital pazarlamanın ve fijitalliğin etkilerinin görüldüğü alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fijital pazarlama, pazarlama dünyasında yeni bir kavram olsa da getirdiği avantajlar, fijital pazarlamanın etki sahasını hem arttırmakta hem de pazarlama faaliyetlerinin daha sürdürülebilir ve interaktif olmasına katkıda bulunmaktadır. Artık geleneksel pazarlamanın sistematik yöntemleri bir kenara konularak teknolojinin ve dijital dönüşümün gücü fijital pazarlamanın gücüne güç katmıştır. Dijitalin etkisini bu kadar güçlü bir şekilde hissettirmesiyle de firmalar, pazarlama yöntemlerini değiştirmeye başlamıştır. Örneğin ulaşım sektöründe yer alan bazı havayolu firmaları yolcularına yönelik düzenlediği pazarlama kampanyalarıyla ya da sosyal medya yarışmalarıyla ödüller vermekte ve yolcularının tercihlerini derlemektedir. Fijital pazarlama ile erişimin daha fazla olduğu, bu doğrultuda daha düşük maliyetli ve fizikselliğe dönük kampanyalar üretilebilmektedir. Fijtal pazarlama ile artık billboardlar ve kiosklar da dönüşüme uğramıştır. Örneğin; Coca-Cola firması fijitallik için 2009 senesinde at-

tığı bir adım ile içecek otomatlarına yapay zeka ekleyerek tüketicilerin istediği içecekleri karıştırarak yeni karma içecekler üretmelerine ve bu yeni karma içeceklere de twitter üzerinden yeni isimler bulmayı mümkün kılmıştır. Bu yöntemin avantajı olarak firma tüketicilerin istatistiklerini toplayarak yeni ürünler geliştirirken bunları göz önünde bulundurmuştur. Yiyecek sektöründe yer alan bir başka firma olan McDonald's, Avrupa için İsveç'te kullandığı interaktif billboard ve panolarla fijitali mobil uygulamayla buluşturmuş ve tüketicilere hediye menüler vermiştir. Aynı şekilde mobil uygulama ile yapılan siparişlere de ek kampanyalar sunarak mobil iletişimi özendirmiştir.

Dijital ve fiziksel ortamların iç içe geçmesiyle meydana gelen fijital pazarlama klasik pazarlama unsurlarını dijitalin araçlarıyla birleştirmekte, bilhassa mobil uygulamalar ve interaktif araçlarla dijitalliği bir adım öteye taşımaktadır. Fijital dünya, ekonomiye yön veren ve firmaları, tüketicileri dönüştüren büyük bir güç haline gelmiştir. Fijital pazarlamanın sektöre katkılarıyla birçok marka yerellikten evrenselliğe geçiş yapmakta, aldıkları geribildirimlerle kampanyalarını şekillendirmektedir. Ayrıca fijitalizm ile yeni projeler daha çabuk uygulamaya konulabilmekte ve bunlara ilişkin sonuçlar da daha kısa sürede gözlemlenebilmektedir.

2. Artırılmış Gerçeklik Kavramı

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimler günümüzde internet ve internet tabanlı hizmetlerin kullanımını her geçen gün artırmaktadır. Bu durum işletmelerin tüketicilerle iletişim şekillerine de yansımaktadır. Teknoloji tabanlı meydana gelen gelişmeler dijital bir devrimin yaşanmasına, sosyal ağların toplumsal hayata nüfuz etmesine ve pazarlama pratiklerinin değişmesine neden olmaktadır Pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında en belirleyici unsur ise hiç kuşkusuz teknolojidir (Çakın ve Yaman, 2020, ss. 2-3). Günümüzde birçok teknoloji devinin yeni favorisi olan AG, müşterileri işletmeyle ilişkilendirmek için devrim niteliğinde yollar yaratma konusundaki muazzam fırsatları nedeniyle reklam endüstrisine de heyecan getirmiştir (Kiu vd., 2018, s. 2). AG, görüntü, ses, 3 boyutlu model ve benzeri şekilde bilgisayar tarafından üretilen dijital verilerle gerçek bir dünya ortamının artırılması anlamına gelmektedir (Singh ve Pandey, 2014, s. 25). Zenginleştirilmiş bu yeni ortam sayesinde gerçek hayata fiziksel olarak yerleştirilmesi mümkün olmayan nesne ve olgular, AG'de sanal olarak algılanabilir hale gelmektedir. AG; yazı, resim ve video gibi bilgisayar ortamında oluşturulmuş materyalleri insanların gerçek dünyaları algılamalarının üzerine yansıtan geniş spektrumlu bir teknoloji olarak da tanımlanabilmektedir (Bingöl, 2018, s. 46). AG teknolojisi, tüketicinin çevrimiçi satın alma deneyimini, fiziksel satın alma gerçekliğine yaklaştıran, tüketiciye kişiselleştirilmiş bir ortam, zaman tasarrufu ve ürün çeşitliliği sunan önemli bir gelişme olarak görülmektedir. AG'nin

pazarlama alanında giderek yoğunlaşması, söz konusu teknolojinin tüketici deneyimi ve çevrimiçi satın alma niyeti üzerindeki etkisinin ölçülmesine yönelik ihtiyacı da beraberinde getirmektedir (Duran Tekoğlu ve Sığrı., 2020, s. 121).

AG'nin en önemli avantajı, sanal içeriği tüketicilerin fiziksel ortamlarıyla birleştirmenin eşi benzeri görülmemiş gerçekliğini sunabilmesidir. AG'nin en basit biçimi, metinler, grafikler veya videolar gibi sanal içeriğin, bir mobil cihazın kamerasıyla yakalanan gerçek zamanlı video aracılığıyla gerçek dünyadaki sahnelerin üzerine yerleştirmesidir (Tsai vd., 2020, s. 245). Gerçekliğin güçlendirilmesini ve desteklenmesini sağlayan AG, dijital nesnelerin gerçek dünyaya aktarılmasının yanında kokusal veya dokunsal bilgileri de gerçek dünyadaki kullanıcıların algılarına dahil ederek, katılımcı bir deneyim yaratmaya imkan sağlamaktadır. Bu nedenle, savunmadan sanayiye, tıptan moda, eğitim, oyun ve eğlenceye kadar birçok alan ve disiplinde giderek artan oranda kullanılmaya başlanan AG teknolojisinin son yıllarda, markalar tarafından deneyimsel pazarlama aracı olarak da ön plana çıktığı görülmektedir (Küçüksaraç ve Sayımer, 2016, s. 74). Zaman ve mekandan bağımsız bir şekilde gerçekleştirilen bu deneyimde, tüketiciler ürünü satın almadan önce o ürünün kendisi, ilanı ya da ürünle bağlantılı başka bir platform üzerinde bu teknolojiyi kullanarak ürünle ilgili bilgi alabilmekte, ürünü deneyimleyebilmekte, uygulamanın sunduğu oyun, yarışma ve benzeri eğlence unsurlarıyla keyifli zaman geçirebilmekte, bu aktivitesini sosyal medya gibi platformlarda paylaşabilmekte ve ürünü satın alabilmektedir (Küçüksaraç ve Sayımer, 2016, s. 75).

Boeing araştırmacısı Thomas Preston Caudell tarafından 1992 yılında kullanılmaya başlayan AG'nin ilk kullanım sahalarından bir tanesi askeri sahadır. AG ile ilgili gerçekleştirilen araştırma ve geliştirme çalışmaları diğer alanlara yayılmadan önce askeri amaçlar etrafında şekillenmiştir (Karatay, 2015, s. 49). AG'nin pazarlama dışında kullanıldığı bir diğer saha eğlence sektörüdür. Eğlence sektörü için şüphesiz Pokemon Go tartışılmaz bir simgedir. Mobil bir oyun olan Pokemon Go, mobil cihazlardaki harita özelliğinden faydalanarak oyun karakterlerini gerçek dünyada bulmaya olanak sağlamaktadır. AG'nin oyunlarda kullanımı için yeni bir ilham kaynağı olan Pokemon Go sayısız ödül almıştır.

Şüphesiz ki AG'nin devrim yarattığı en önemli sahalardan birisi ise pazarlamadır. Bilhassa pazarlamanın dijitale evrimiyle birlikte teknolojinin tüm getirileri de pazarlamaya dahil olmuştur. Örneğin; AG'ye yer verilen bir kitabı okuyan birisi, kitapta AG ile ilgili kısma telefonuna okutarak ilgili haber ve reklama ulaşabilmekte, kitap üzerinde reklamı seyredebilmekte, yeni ürünler satın alabilmekte hatta kitabın yazarına soru sorabilmektedir. Aynı şekilde bir otomobil satın almak isteyen birisi yolda

yürürken denk geldiği billboardlara telefonunu okutarak ilgili video ve teknik özellik bilgisine ulaşabilmekte ve otomobili üç boyutlu olarak telefonunda inceleyebilmektedir.

Pazarlama ve reklam faaliyetlerinin dijitale ve fijitale taşınması müşteriler ve kampanyalar hakkındaki istatistiklerin ve verilerin de kolay toplanmasını ve derlenmesini mümkün kılmaktadır. Pazarlama ve reklamcılık faaliyetlerinin üretim sürecinde müşterilerin bilgileri ve hedef kitle düşünüldüğünde, ne tarz ürünlerin ne şekilde ve hangi kanal ile aktarılacağı eldeki verilere bağlıdır. AG için düşünüldüğünde, bir uygulamayı kaç kişinin indirdiği, o uygulamanın hangi coğrafyada daha sık kullanıldığı, kullanım saatleri, kullanıcıların cinsiyet ve yaşları, hangi amaçla kullanıldığı gibi bilgiler uygulama vasıtasıyla yorumlanabilmektedir. Böylece kullanıcı verilerini ölçme ve değerlendirme klasik yöntemlere göre daha kolay ve başarılı olmaktadır.

AG'nin fijitalde kullanımı ile pazarlama ve reklam ürünleri ile ilgili eklemeler ve güncellemeler diğer tekniklere göre daha hızlı gerçekleştirilebilmektedir. Aynı şekilde sadece telefon uygulaması olmasının ötesinde bir AG uygulaması farklı cihazlarda kullanılabilmekte ve farklı mecralarda paylaşılabilmektedir. Bu da AG'nin farklı ortamlarda ve içerik alanlarında paylaşımını mümkün kılmaktadır.

AG teknolojisinin sağladığı avantajların yanı sıra, bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Kullanılan akıllı cihazların çözünürlüğü, farklı marka cihazların kullandığı işletim sistemlerinin değişkenliği AG uygulamalarında farklılıkların oluşmasına neden olabilmektedir. İnsanların AG teknolojisine alışma süreçleri de beklenenden daha zorlu olabilmektedir. Bunun nedenlerinden biri gizlilik kaygısıdır. Tüketicilerin AG teknolojisinden sağladıkları faydanın zaman içerisinde azalma eğilimi gösterebilme ihtimali de vardır. Tüketicilerin zamanla, birbirinin benzeri AG uygulamalarından sıkılmaya başlayacağı da beklenen bir durumdur. Bu nedenle, pazarlamacıların her seferinde farklı, birbirini tekrarlamayan, yaratıcı ve dikkat çekici uygulamalar yapmasında fayda vardır. Bu da AG teknolojisinin sürekli yenilenmesini ve gelişmesini gerektirmektedir. Pazarlamacılar ayrıca, tasarladıkları sanal dünyayı gerçek dünya ile birleştirirken insanların değer verdiği olguları göz önünde tutup, herkes tarafından kabul görecek uygulamalar yürütmelidir (Aytekin vd., 2020, s. 108).

3. AG İçeren Reklamlar ve Uygulama Alanları

Rekabetin hat safhada olduğu serbest piyasada bilinirliğini artırmaya ve kalıcı olmaya çalışan markalar için ürünlerin tanıtımında izlenilen reklam kampanyaları hayati önem taşımaktadır. Markaların reklam kampanyalarında kullandıkları dilden seçtikleri renk kombinasyonlarına kadar olan her şey, marka kimliğini yaratmaktadır. Dolayısıyla, markaların

kendilerini ifade etme yöntemleri teknolojinin yenilikçi ve etkili yapısı vasıtasıyla hedef kitle üzerinde başarılı sonuçlar verebilmektedir. Özellikle teknolojinin içine doğmuş ve onunla büyümüş bireylerin satın alma davranışlarını yönlendirebilmek için markalar, teknolojik uygulama temelli reklam kampanyaları oluşturmaktan çekinmemelidir (Çakın ve Yaman, 2020, s. 4). Günümüzde, tüketilen şeyin ne olduğu veya neden tüketildiği değil o şeyin tüketilmesi gerektiği kanaati yaygınlaşmıştır. Kapital sistemin getirisi olan ihtiyaç dışı alışveriş yapma ve tüketme arzusu günden güne evrime uğramıştır. Bu evrim, teknolojinin getirileriyle harmanlanmıştır. Bu harmanlamanın sonucunda ortaya çıkan bir uygulama da AG'nin reklamlarda kullanımıdır (Köse, 2017, s. 54). AG uygulamalarının kullanıldığı reklam kampanyalarında, satın alma aşamasında kararsız kalan bireylerin ürün ile etkileşime girmesine ve ürünü deneyimlemesine fırsat sunması, bu kampanyaların nihai amacı olan tüketim unsurunu artırdığı yadsınamaz bir gerçektir (Çakın ve Yaman, 2020, s. 4).

AG içerikli reklamlar, tüketicilerin bir bilgisayarı, tableti veya akıllı telefonun kamerasını bir ürüne veya ürün resmine yönlendirmesine olanak tanır. Buna karşılık, tüketiciye fiziksel çevrelerine gömülü ürünün interaktif, dijital bir sunumu sağlanır. Sunumun bir parçası olarak, kullanıcılar öğeyi yakınlaştırıp uzaklaştırabilir, çeşitli açılardan görüntüleyebilir, ürünün renklerini ve boyutlarını değiştirebilir ve çoğu durumda ürünün kullanımda nasıl göründüğünü görebilmektedir (Hopp ve Gangadharbatla, 2016, s. 113).

Dünyada AG teknolojisinin reklamcılık alanındaki uygulamaları oldukça yaygındır. Örneğin American Apparel markası AG uygulamasını kullanarak, mağazadaki müşterilerine ürünün farklı renklerini görme ve ürünü almış olan diğer müşterilerin tecrübelerini okuma imkanı sağlamıştır. Volkswagen de lansman kampanyasını yürütmek için geleneksel bir mecra olan gazeteyi AG uygulaması ile beraber kullanmıştır. Türkiye'de ise 2013 yılında Blippar'ın Milliyet ile yaptığı iş birliği ile Türkiye'de ilk kez bir gazete, AG teknolojisi ile interaktif hale getirilmiştir. Milliyet okuyucuları haberleri sadece okumakla yetinmeyip videolarını izleyebilmiş, fotoğraf albümlerine göz atabilmiştir. Aynı dönemde MediaCat dergisi kapağı da interaktif hale gelmiştir. Selçuk Erdem'in Blippar ve Cafe Crown iş birliği için özel olarak çalışmış olduğu karikatürler ile Cafe Crown da geleneksel mecralarını interaktif hale getirmiştir. Bu uygulamalara dünya çapında pek çok örnek vermek mümkündür (Öztürk Göçmen, 2018, s. 180).

AG'nin reklamcılıkta kullanılmasıyla bu zamana kadar kullanılan yazılı ve basılı materyallere yeni bir soluk getirilmektedir. Bilindiği üzere yazılı ve basılı materyaller üretildikten sonra değiştirilememekte, yeni bir ekleme için yeniden basımı söz konusu olmaktayken AG marifetiyle yazılı

materyal üzerinden ek bir dijitallik ve etkileşim sağlanabilmektedir. Örneğin; Güney Kore'de Tesco firması müşteriyi mağazaya çekmek yerine mağazayı müşteriye götürmeye odaklanmıştır. Bu odaklanmanın bir sonucu olarak da daha az maliyet ve mağaza ile daha çok kar elde etmiş ve lider market olmuştur. Bunun için Tesco, ülkedeki metro istasyonlarında ve otobüs duraklarında oluşturduğu sanal mağazalarla tüm ürünlere erişimi mümkün kılmıştır. Sanal mağazalara ulaşım için de mobil teknolojinin gücünden faydalanmıştır. Tüketici QR kodları okutarak ürünlere ulaşarak sipariş verebilmektedir. Tesco gibi Amazon firması da mağazacılığı sanallaştırarak geniş pazarlara yayılmayı başarmıştır. Bir başka örnek olarak verebileceğimiz Boyner markasının dijital uygulamalarını fiziksel alışveriş ortamında buluşturan Wepublic projesi uygulaması başarıyla sürmektedir.

AG'yi reklamcılık sahasında kullanan bir diğer firma ise Pepsi'dir. Pepsi, pazar payını arttırmak ve Coca Cola ile rekabeti yükseltmek için yenilikçi bir yol izlemiş, AG ile ilgili olarak İngiltere'deki otobüs duraklarına 'Pepsi Max Unbelievable' etkileşimini adapte etmiştir. Çoğu kampanyadaki cep telefonuyla AG uygulamasına erişmenin ötesinde durağa eklenen şeffaf ekranlarla aslan ve uzaylı efektlerini yansıtarak ve bu efektleri gerçek dünyaya aksettirerek farklı bir AG deneyimi yaşatmıştır. Duraktaki efektler, uçan dairelerin sokağa inip ateş etmesini, kocaman bir robotun saldırısını, hayvanat bahçesinden kaçan bir kaplanın sokaktan geçmesini içermekteydi.

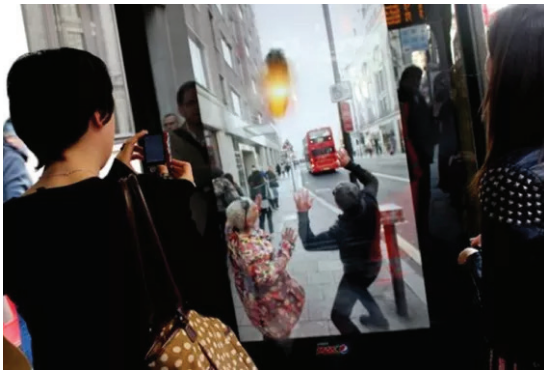

Görsel 1. Pepsi firmasına ait AG reklam örneği (https://talonoutdoor.com)

Bankacılık ve ticaret sektörü de AG uygulamalarından nasibini almıştır. Bu konuda Visa'nın yaptığı AG faaliyeti dikkat çekicidir. Finans sektöründe inovatif çalışmalarıyla tanınan Visa, müşterilerinin gözünde unutulmayacak bir deneyimi hedefleyerek 'Visa İle Yeni Bir Şeyler Dene' hareketini başlatmıştır. Polonya'daki büyük bir alışveriş merkezinde uygulanan çalışmada, alışveriş yapmaya gelen müşteriler yürüdükleri zemindeki bir daireye ulaştıkları andan itibaren kocaman ve gerçekçi hayvan animasyonlarıyla karşılaşmış ve canlı olarak o anlar

kaydedilmiştir. Lemons ve Orange ajansı tarafından gerçekleştirilen bu deneyim AG temasında hazırlanmıştır.

Görsel 2. Visa firmasına ait AG uygulama örneği (http://www.marketingsquad.net)

Spor ve giyim sektöründe de AG uygulamalarına rastlamak mümkündür. Adidas, yaptığı bir mobil uygulama ile ayakkabılarını üç boyutlu olarak AG'nin hizmetine sunmuştur. 'Retail Adidas' uygulaması ile müşteriler telefon ya da tabletlerinden ürün kataloglarına tuttukları kameralar ile cihazların ekranlarında canlanan ayakkabıları üç boyutlu olarak görebilmekte, üç boyutlu bir şekilde erişilebilen ayakkabıların sağına soluna ekrana dokunarak bakabilmektedir. Aynı şekilde ayakkabının rengini, boyutunu ve türünü değiştirmek, ayakkabı ile ilgili detaylara ulaşmak, ayakkabının mağazadaki stok durumuna ulaşmak Adidas'ın AG uygulamasıyla mümkün olmuş ve müşteriler için ayakkabıları adeta ayakkabı kutusundan telefon, tablet ekranına taşımıştır. Adidas ile birlikte Nike de daha sonraki süreçte benzer bir çalışmaya imza atmıştır.

Görsel 3. Adidas firmasına ait AG uygulama örneği (https://wwd.com)

AG teknolojisinin kullanıldığı tüm bu reklamlarda, hedef kitlenin ilgisini çekecek, özellikle sosyal medya üzerinden bir nevi e-wom (electronic word of mouth) ile kampanyaların kulaktan kulağa yayılması esas alınmış; bu şekilde bilinirliğin artması bir yana satışların artışı da gerçekleşmiştir. Bu örnekler üzerinden, farklı deneyimler sunabilen, kullanıcı deneyiminin birincil öneme sahip olduğunun farkında olan, içeriği hayallerin ötesinde zenginleştirebilen ve yeni elektronik mecralar üzerinde gerçek kişilerin tanıtıma katkı sağladığı faaliyetlerin, reklamcılığın gele-

ceğinde de önemli rol oynayacağı söylenebilir (Öztürk Göçmen, 2018, s. 187).

Teknolojiyi sürekli takip ederek, yeniliklerde öncü olan firmalar her zaman pazar yarışında rakiplerinden sıyrılmaktadır. Sanal evrenin getirisi neticesinde insanları eğlendirerek alışveriş yapmalarını sağlamak, bireylerin ilgisini çekmektedir. Zamanı kısıtlı olan ve alışverişe vakit ayırmak istemeyen insanların hayatına oldukça kolaylık sağlayan AG uygulamaları bireylerin oturdukları yerden seçtikleri ürünü istedikleri yerde denemelerine fırsat vermektedir. Durum böyle olunca markalar, bu uygulamaları kullanmalı ve çağın gerisinde kalmamak kaydıyla tutundurma safhasında yerlerini garantilemelidir (Köse ve Yengin, 2018, s. 81).

4. Artırılmış Gerçeklik İçeren Reklamlarda Tüketici Algıları

AG içeren reklamların konusu, sahip olduğu iletişim dili ve üslup, barındırdığı ileti, demografik ve sosyo ekonomik özellikler gibi etmenler izleyenlerin ve tüketicilerin markalara ve ürünlere olan algıları üzerinde şüphesiz ki oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Söz konusu algılardan literatürde en sık kullanılanlar aşağıda özetlenmiştir:

4.1. Bilgi Vericilik

Bilgi vericilik boyutu, reklamların güncel, zamanında ve kolay erişilebilen bilgiler sunma yeteneği anlamına gelmektedir (Ünal vd., 2011, s. 365). Reklamların bilgilendirme düzeyi reklamın etkinliği için önemlidir ve tüketicilerin işletme ve ürünleri hakkındaki algıları üzerinde doğrudan bir etki göstermektedir (Blanco vd., 2010: 4). Reklamların bilgi vericiliği, tüketiciler tarafından yeterli ölçüde algılanmasını, tüketici tarafından satın alma davranışına yönlendirilmesini teşvik etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2012, s. 119). Bu nedenle sunulan reklam içerikleri bilgi vericilik yönünden yeterli ve güvenilir olmalıdır. Ayrıca günümüzde tüketicilerin bilgiye doğrudan ve kısa sürede ulaşma isteği olduğu göz önüne alındığında bilgi vericiliğin önemi bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.

4.2. Bilgi Değeri

Soley ve Reid'e (1983, s. 27) göre reklam, tüketicilerin belirli bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı sosyal ve ekonomik bir güçtür. Dolayısıyla reklamların içerdiği bilginin doğruluğu ve yararlığı ne kadar yüksek düzeyde ise algılanan bilgi değeri de o kadar yüksektir. Değerli algılanmayan reklamlar işletmelerin tüketicilerle etkili iletişim kurabilmelerini engelleyebilmekte ve olumsuz tüketici tepkilerine yol açabilmektedir. Buna karşılık, değeri yüksek olarak algılanan reklamlar ise diğer etkilerle birlikte olumlu tüketici tutumlarının oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Ducoffe ve Curlo, 2000, s. 248).

4.3. Eğlence

Kullanım üzerine gerçekleştirilen doyum araştırmaları eğlencenin tüketicilerin hayal üretme, oyalanma, estetik haz veya duygusal rahatlama ihtiyaçlarını giderme anlamına geldiğini göstermektedir (Ducoffe, 1996, s. 23). Görüleceği üzere, tüketiciler için tüketim davranışlarının eğlence boyutunda hayal, zevk, duygusal doyum, zaman geçirme gibi soyut yönlerin ağır bastığı görülmektedir. Örneğin; Beğenmediği bir elbiseyi arkadaşları almak istediği için satın alma davranışında duygusal rahatlama ihtiyacı yatar. Aynı şekilde bir ürüne sahip olunca mutlu hissetmek ve zevk almak düşüncesi tüketici davranışlarının eğlence boyutuna girmektedir. Özellikle AG, sanal gerçeklik gibi teknolojilerle yapılan reklam ve pazarlama faaliyetleri fazlaca eğlence unsuru barındırdığı için tüketiciler tarafından dikkat çekmektedir.

Reklam bilgisinin eğlence değeri, geleneksel reklamın algılanan değeri ile belirgin şekilde ilişkilidir. Eğlence hizmetleri müşteri sadakatini artırabilmekte ve müşteri için bir değer sunabilmektedir. Bu nedenle eğlenceli bir reklam mesajı alıcılar tarafından daha pozitif bir şekilde algılanmakta ve onların reklamın değeri hususundaki algılarını etkilemektedir (Liu vd., 2012, s. 24).

4.4 Rahatsız Edicilik

Rahatsız edicilik, reklam mesajının ne ölçüde dağınık ve tüketiciler için rahatsız edici olduğu olarak tanımlanabilir (Kim ve Han, 2014, s. 257). Reklam ve pazarlamanın tüketiciler üzerinde rahatsız etme ve negatif etki yaratma ihtimali süreç boyunca her zaman söz konusudur. Bu sebeple reklamların bozma, rahatsız etme gibi negatif yönleri de mevcuttur. Rahatsız edicilik, bir bireyin hayat algısı, inançları, kültürü, gelenekleri vb. konularda reklam ve verilen mesajların negatif etki yaratmasıdır. (Ducoffe, 1996, s. 53). Örneğin; Yakın zamanda ülkemizde de yayınlanan bir şampuan reklamında Hitler'in gösterilmesi oldukça rahatsız edici olmuş ve sosyal medya üzerinden tepki mesajları yazılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda adı geçen rahatsız edicilik faktörünün tüketicilerin algıları üzerinde önemli olduğu sonucuna varılacaktır.

5. Yöntem

Araştırmanın amacı, tüketicilerin AG içeren reklamlara yönelik algıların sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Bu amaçtan yola çıkılarak tüketicilerin AG içerikli reklamlar üzerindeki algıları incelenmiş, söz konusu algıların araştırmaya katılan tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmış ve elde edilen bulgular analiz edilerek değerlendirilmiştir.

5.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın ana temeli, tanımlayıcı araştırma modeline dayanmaktadır. Tanımlayıcı araştırma değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen bir araştırma modelidir. Öncelikle öğrencilerin demografik özellikleri ile AG içerikli reklamlara yönelik algıları arasında farklılık olduğu yönünde bir teorik model geliştirilmiştir. Daha sonra bilgi değeri, eğlence, bilgi vericilik ve rahatsız ediciliğe ilişkin algılar ile öğrencilerin demografik özellikleri arasında farklılıkların olup olmadığı incelenmiştir.

Şekil 4. Araştırma modeli

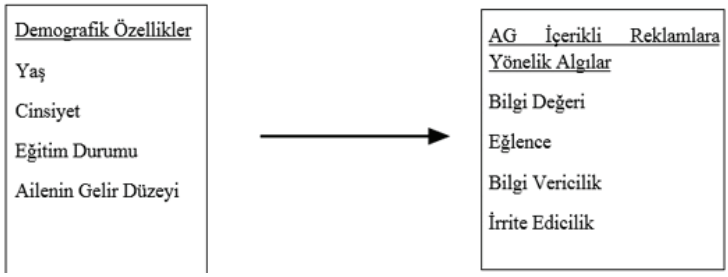

5.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Yalova Üniversitesi'nde 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Yalova Üniversitesi'nin tercih edilmesinin en önemli gerekçesi Yalova'nın gerek öğrenci profili gerekse demografik yapısı itibariyle Türkiye nüfusunun en yoğun olduğu Marmara Bölgesinde yer alması, öğrencilerin tercih edilmesinin nedeni ise genç nüfusu oluşturmaları ve yeni teknolojileri daha fazla kullanmalarından dolayı pazarlamacılar tarafından daha fazla hedeflenmeleridir. Yalova Üniversitesi'nde 2018-2019 eğitim öğretim yılı itibariyle kayıtlı 13.350 öğrenci bulunmaktadır.

Araştırma zaman ve ulaşılabilirlik açısından kısıtlılıklara sahip olduğundan evrenin tamamı yerine, örneklem seçilerek anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Altunışık'a (2007, s. 128) göre, likert tipi ölçek kullanılarak yapılan çalışmalarda ankette yer alan değişken sayısının on katı kadar örneklem kullanılması yeterli görülmektedir. Örnek birimleri tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Bu çerçevede, 335 öğrenciye anket uygulanmış, eksik veriler temizlendikten sonra 319 anket analize dahil edilmiştir.

5.3. Veriler ve Toplanması

Araştırma için gerekli veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin elde edilmesinde Ducoffe (1996, s. 16) tarafından geliştirilen

algı ölçeği kullanılmıştır. Bahsi geçen ölçek çevrimiçi (online) reklamcılık sahasında uygulandığı için, cümle kalıpları ve ifade biçimleri AG için uygun hale getirilmiştir. Ölçekleri meydana getiren ifadelerin tamamı 5 noktalı likert tipi ölçek soruları olarak yer almıştır.(1= Hiç Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum)

Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde AG içerikli reklamlara yönelik algıları ölçmeye yarayan 20 ifadeye yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, araştırmaya katılanlar hakkında tanımlayıcı bilgilerin elde edilmesi amacıyla demografik ve sosyo-ekonomik sorular bulunmaktadır. Katılımcılara öncelikle AG içeren banka kartı, spor ayakkabı ve kola reklamı olmak üzere 3 adet reklam izletilmiş ve hemen ardından anket formunda yer alan sorulara yanıt vermeleri istenmiştir.

5.4. Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmanın bağımsız değişkenleri, ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerinden yaş, cinsiyet, eğitim durumları ve ailelerinin gelir düzeyleridir. Bağımlı değişkenler ise AG içerikli reklamlara yönelik tüketici algılarından oluşan Bilgi Değeri, Eğlence, Bilgi Vericilik ve İrrite Edicilik olarak tespit edilmiştir.

5.5. Araştırmanın Hipotezleri

AG içerikli reklam algıları üzerine yapılan çalışmalar, kullanılan örneklem türleri ve kullanılan veri toplama yöntemleri açısından büyük farklılıklar gösterse de, benzer boyutlara odaklanmışlardır. Katılımcılara tipik olarak yalnızca reklamlara yönelik genel tavırları değil, aynı zamanda reklamın güvenilirliği, bilgilendiriciliği, eğlence değeri, aldatıcılığı ve ürün değeri üzerindeki etkisine yönelik tutumları da sorulmuştur. Araştırma hipotezleri kurulmadan önce konuyla ilgili önceki araştırmalar incelenmiş ve aşağıda özetlenmiştir:

Uğur ve Apaydın (2014, s. 152) tarafından yapılan araştırmada katılımcılara ilk olarak basılı reklam malzemesi gösterilmiş ve söz konusu reklamla ilgili beğeni düzeylerini ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Ardından ikinci bölüme geçilmiş, aynı basılı reklam AG uygulamasıyla beraber gösterilmiştir. Sonuç olarak AG içeren reklamı izledikten sonra ilgili reklamın eğlenceli olduğuna dair algı düzeyleri ilkine göre artmıştır. Kowalczuk ve arkadaşları'nın (2021, s. 366) yaptığı çalışmada ise AG içeren IKEA Place uygulamasını kullanan katılımcılar söz konusu uygulamayı IKEA mobil web sitesini kullananlara göre daha eğlenceli fakat diğer araştırma bulgularının aksine daha az bilgilendirici bulduğunu belirtmiştir. Bayrak Meydanoğlu ve arkadaşları (2020, ss. 1441-1442) tarafından Almanya ve Türkiye'deki tüketiciler üzerinde yapılan çalışmada Türk katılımcıların AG içeren reklamları Alman katılımcılara göre önemli ölçüde

daha bilgilendirici, eğlenceli, değerli ve daha az rahatsız edici, yanıltıcı ve aldatıcı bulmuştur. Yaoyuneyong ve arkadaşları (2016, s. 24) tarafından yapılan araştırma ise AG içeren basılı reklamların eğlence, bilgi vericilik, reklam değeri açısından daha yüksek puanlara, rahatsız edicilik için en düşük puana sahip olduğunu göstermiştir. Mobil AG uygulamalarının tüketiciler üzerindeki etkisini araştıran bir diğer çalışmada katılımcıların tamamı, uygulamaların kullanımını keyifli bulmuştur (Küçüksaraç ve Sayımer, 2016, s. 86). Köse (2017, s. 57) tarafından yapılan çalışmada deneklere AG içerikli reklamlar izletilmiş, elde edilen sonuçlara göre bu reklamlar ilgi çekici ve eğlenceli bulunmuştur. Bir diğer çalışmada katılımcıların % 80.1'i AG ve sanal gerçeklik uygulamalarını kapsayan fijital pazarlama içerikli videoları eğlenceli bulmuştur (Köse ve Yengin, 2018, s. 97). Do ve arkadaşlarının (2020, s. 5) AG içeren mobil reklamlarla ilgili yaptıkları araştırmada ise katılımcıların tamamına yakını söz konusu reklamların eğlenceli olduğunu belirtmişlerdir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında hazırlanan hipotezler aşağıda listelenmiştir. Bu hipotezler kullanılarak tüketicilerin AG içerikli reklamlara ilişkin algılarının sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

H_1: AG içeren reklamlara yönelik algılar yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_2: AG içeren reklamlara yönelik algılar cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_3: AG içeren reklamlara yönelik algılar eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.

H_4: AG içeren reklamlara yönelik algılar ailenin gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.

5.6. Veri Analizi

Bu bölümde ilgili literatürden yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler ışığında anket sonuçları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İstatistiksel analizler için SPSS 23 paket programından faydalanılmış, araştırmada yer alan öğrencilerin demografik ve sosyo ekonomik özellikleri frekans ve yüzde tanımlayıcı istatistikleri kullanılarak belirtilmiştir. Ayrıca ölçekte yer alan ifadelerin toplanacağı boyutları ve bu boyutların sayısını görebilmek amacıyla faktör analizi yapılmış ve söz konusu faktörlerin güvenilirlik değerleri ve madde korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Daha sonra öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik algıları aritmetik ortalama ve standart sapma istatistikleri yardımıyla açıklanmıştır. Son olarak elde edilen verilere t testi ve Anova testi yapılarak değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkileri sınanmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

5.6.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri (n=319)

	f	%		**f**	**%**
Cinsiyet			Eğitim Düzeyi		
Kadın	125	39,2	Ön Lisans mezunu	117	36,7
Erkek	194	60,8	Lisans mezunu	202	63,3
Yaş			Aylık Aile Geliri		
18-20	37	11,6	2000 TL'den az	57	17,9
21-23	172	53,9	2001-4000 TL	152	47,6
24-26	73	22,9	4001-6000 TL	31	9,7
27 ve üstü	37	11,6	6001-8000 TL	54	16,9
			8001-10000 TL	25	7,8
			10001 TL+	-	-

Araştırmaya katılanların cinsiyet bilgilerine bakıldığında öğrencilerin 125'i kadın, 194'ü erkeklerden oluşmaktadır. Yaş bilgilerini içeren frekans dağılımı ele alındığında, ankete katılan öğrencilerin çoğunluğunun 21-23 yaş arasında olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin ailelerinin çoğunluğunun gelir düzeyi 2001-4000 TL arasında değişmektedir. Son olarak eğitim durumları incelendiğinde katılımcıların 202'sinin lisans, 117'sinin ise ön lisans öğrencisi olduğu belirlenmiştir.

5.6.2. Faktör Analizi

Verilere faktör analizi yapılmadan önce söz konusu verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını değerlendirebilmek amacıyla KMO ve Bartlett Testi yapılmıştır. KMO ve Bartlett testlerinin sonuçları incelendiğinde KMO testindeki 0.781 değeri örnek büyüklüğünün yeterli olduğunu gösterirken, Bartlett testinin sonucu da 3468.663 ve p=0.00 güven seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla verilerin faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Ankette yer alan ifadelerin faktör analizine uygun olduğu anlaşıldıktan sonra bu ifadelerin toplanacağı boyutları ve bu boyutların sayısını görebilmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda 5, 10, 15 ve 16. İfadeler birden fazla faktör altında toplandıklarından dolayı analizden çıkarılmış, tekrar faktör analizi yapılmış, rotasyon metodu olarak varimax rotasyonu kullanılmış ve 5 tekrarlama ile ifadelerin 4 faktör al-

tında toplandığı gözlenmiştir.

Yapılan faktör analizi sonucunda ortaya çıkan boyutlar isimlendirilirken, kullanılan orijinal ölçek ve boyutlara ait ifadeler dikkate alınmıştır. Buna göre faktörler 'Bilgi Değeri', 'Eğlence', Bilgi Vericilik' ve 'İrrite Edicilik' olarak isimlendirilmiştir. *Bilgi Değeri* faktörü dört ifadeden oluşmakta ve tüketicilerin AG içerikli reklamların sunduğu bilginin değerli olup olmadığına dair algılarını yansıtmaktadır. *Eğlence* faktörü dört ifadeyi kapsamakta ve AG içerikli reklamların hoş ve eğlenceli olup olmadığına ilişkin algıları ölçmektedir. *Bilgi Vericilik* olarak adlandırılan faktör üç ifadeden oluşmakta ve tüketicilerin AG içerikli reklamların ürün ya da hizmetler için güncel ve iyi bir bilgi kaynağı olup olmadığına dair algılarını yansıtırken *Rahatsız Edicilik* faktörü ise dört ifadeden oluşmakta ve AG içerikli reklamların rahatsız edici ve kafa karıştırıcı olup olmadığına ilişkin algıları ölçmektedir.

Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktör grupları, faktör gruplarına karşılık gelen ifadeler ve ilgili istatistiki değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Sonuç olarak gerçekleştirilen uygulamada model geçerli (4 faktörlü yapıya uygun) ve sonuçlar tutarlı yani güvenilir bulunmuştur. Ayrıca bulunan α değerlerine göre bilgi değeri (0.910), eğlence (0.890) ve bilgi vericilik (0.898) faktörleri oldukça yüksek, rahatsız edicilik faktörü de (0.737) yüksek derecede güvenilirliğe sahiptir.

Tablo 2. Katılımcıların Algılarına Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans	Birikimli Yüzde	Cronbach Alpha	Madde Korelasyon Katsayıları
Bilgi Değeri		5.456	23.140	23.140	.910	
AG içeren reklamlar güncel ürün bilgisi için iyi bir kaynaktır.	.847					,802
AG içeren reklamlar ürün bilgisi için uygun bir kaynaktır.	.842					,733
AG içeren reklamlar eksiksiz ürün bilgisi sağlar.	.916					,885
AG içeren reklamlar yararlıdır.	.846					,859
AG içeren reklamlar değerlidir.	.623					,622

Eğlence		2.526	19.937	43.077	.890	
AG içeren reklamlar eğlencelidir.	.795					,738
AG içeren reklamlar zevklidir.	.838					,824
AG içeren reklamlar hoştur.	.828					,718
AG içeren reklamları izlemek keyiflidir.	.838					,759
Bilgi Vericilik		2.127	15.929	74.002	.898	
AG içeren reklamlar iyi bir ürün bilgisi kaynağıdır.	.883					,758
AG içeren reklamlar ilgili ürün bilgisi sağlar.	.925					,838
AG içeren reklamlar zamanında bilgi verir.	.905					,836
Rahatsız Edicilik		1.731	14.996	59.006	.737	
AG içeren reklamlar rahatsız edicidir.	.795					,612
AG içeren reklamlar sinir bozucudur.	.832					,696
AG içeren reklamlar aldatıcıdır.	.708					,461
AG içeren reklamlar kafa karıştırıcıdır.	.704					,504

Faktörlere ilişkin güvenilirlik değerlerinin hesaplanmasının ardından söz konusu faktörlere ait ifadelerin madde toplam korelasyon katsayıları (Corrected Item-Total Correlation) incelenmiştir. Madde toplam korelasyonundaki değerler, ilgili faktöre ait değişkenlerin ankete katılanlar tarafından aynı doğrultuda anlaşıldığını ifade etmektedir. Söz konusu değerlerin 0.30'un üstünde olması kullanılan ölçeğin güvenilirliğini arttırmaktadır (Büyüköztürk, 2006, s. 32). Tablo incelendiğinde faktörlere ait tüm ifadelerin madde toplam korelasyon katsayıları 0.30'un üzerinde olduğundan kullanılan ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

5.6.3. Katılımcıların AG İçerikli Reklamlara Yönelik Algılarının Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara ilişkin algıları ile ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların anketin birinci bölümde yer alan ifadelere yönelik algıları

İfade	Ortalama	Std.Sapma
Bilgi Değeri	4.0062	.6346
AG içeren reklamlar güncel ürün bilgisi için iyi bir kaynaktır.	4.091	.7737
AG içeren reklamlar ürün bilgisi için uygun bir kaynaktır.	3.781	.8553
AG içeren reklamlar eksiksiz ürün bilgisi sağlar.	3.984	.9466
AG içeren reklamlar yararlıdır.	4.003	.8146
AG içeren reklamlar değerlidir.	4.172	.5975
Eğlence	4,2272	.565
AG içeren reklamlar eğlencelidir.	4.260	.5757
AG içeren reklamlar zevklidir.	4.201	.5235
AG içeren reklamlar hoştur.	4.257	.5744
AG içeren reklamları izlemek keyiflidir.	4.191	.5864
Bilgi Vericilik	4,143	.7987
AG içeren reklamlar iyi bir ürün bilgisi kaynağıdır.	4.266	.6876
AG içeren reklamlar ilgili ürün bilgisi sağlar.	3.972	.9090
AG içeren reklamlar zamanında bilgi verir.	4.192	.7996
Rahatsız Edicilik	2.24275	.7890
AG içeren reklamlar rahatsız edicidir.	2.266	.9942
AG içeren reklamlar sinir bozucudur.	2.295	.9220
AG içeren reklamlar aldatıcıdır.	2.088	.8643
AG içeren reklamlar kafa karıştırıcıdır.	2.322	.3757

Araştırmaya katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik ortalama algı skorları incelendiğinde *bilgi değeri* faktörü ile ilgili algıların ortalama değerinin 4,0062 olduğu görülmektedir. Bu değer, öğrencilerin AG içeren reklamların, güncel ve eksiksiz ürün bilgisi için iyi bir kaynak

olduğunu, dolayısıyla bu reklamlardan edindikleri bilginin de yararlı ve değerli olduğunu ifade ettiklerini göstermektedir. AG içeren reklamlar yeni teknikleri içerisinde barındırdığı için daha hızlı ve daha güncel bir şekilde bilgiyi taşıma avantajına sahiptir. Ayrıca sanal bilginin gerçek bilgi ile biraraya geldiği düşünüldüğünde AG içeren reklamlar tüketici için iyi bir bilgi değeri ve veri yoğunluğuna sahiptir. Bu sonuç konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçları desteklemektedir (Bayrak Meydanoğlu vd., 2020, ss. 1441-1442; Yaoyuneyong vd., 2016, s. 24).

Eğlence faktörü ile ilgili değerlere göz atıldığında ortalama değerin 4.2272 olduğu görülmektedir. Söz konusu ortalamaya göre öğrencilerin AG içerikli reklamları eğlenceli, zevkli bulduklarını ve izlemekten keyif aldıklarını söylemek mümkündür. Sanal ile gerçekliği aynı düzlemde buluşturan AG teknolojisinde özellikle interaktif ve eğlenceli içeriklerin yer alma oranı, diğer reklam tekniklerine göre daha ulaşılabilir olduğu için AG reklamları tüketiciler için daha keyifli bir deneyime dönüşmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar literatürden elde edilen araştırma sonuçları ile paralellik göstermiştir (Do vd., 2020, s. 5; Kowalczuk vd., 2021, s. 366; Köse, 2017, s. 57; Köse ve Yengin, 2018, s. 97; Küçüksaraç ve Sayımer, 2016, s. 86; Uğur ve Apaydın, 2014, s. 152; Yaoyuneyong vd., 2016, s. 24)

Bilgi vericilik faktörüne ait hesaplanan ortalama değer 4.143 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ankete katılan öğrenciler AG içerikli reklamların ürün bilgisi için iyi bir kaynak olduğunu ve zamanında bilgi verdiğini ifade etmişlerdir. AG, bilgiye ve içeriğe ulaşma süresini kısalttığı ve birden çok görüntüyü aktarabildiği için bilgi vericilik yönüyle daha önemlidir. Elde edilen sonuç Yaoyuneyong ve arkadaşları (2016, s. 24) tarafından yapılan çalışma ile paralellik gösterirken Bayrak Meydanoğlu ve arkadaşlarının (2020, ss. 1441-1442) araştırmasından elde edilen sonuçları desteklememektedir.

Rahatsız edicilik faktörüne ait hesaplanan ortalama değer 2.24275'tir. İlgili değer 2,5'in altında kaldığı için öğrencilerin AG içerikli reklamları rahatsız edici ve kafa karıştırıcı bulmadıkları sonucuna varılmıştır. Bu sonuç da diğer faktörlere ait ifadelere ilişkin algılar ile paralellik göstermekle birlikte daha önce yapılan çalışmaları desteklemektedir (Bayrak Meydanoğlu vd., 2020, ss. 1441-1442; Yaoyuneyong vd., 2016, s. 24).

5.6.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde kullanılacak yöntemin belirlenmesi amacıyla öncelikle SPSS 23 paket programı kullanılarak veri setinin dağılımını belirlemeye yönelik bir test olan Kolmogorov Smirnov Z Testi yapılmıştır. Test sonucuna göre anlamlılık değeri istatistiksel an-

lamlılık hesaplamalarında sınır değer kabul edilen 0.05'den küçük olduğu için incelenen değişkenler normal dağılım göstermemekle birlikte ölçeğe ait faktörlerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir (Tablo 4).

Bu testlerde basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılırken George ve Mallery' e (2003, s. 48) göre de -2,0 ile +2,0 olması halinde homojen dağılım ya da normal dağılım olduğu söylenebilir. Verilerde homojen dağılım görüldüğü için non-parametrik analizler yerine güvenirliliği daha yüksek olan parametrik testler (t testi, tek yönlü varyans analizi) uygulanmıştır.

Tablo 4. Ölçeğe ait faktörlerin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

		Bilgi Değeri	Eğlence	Bilgi Vericilik	Rahatsız Edicilik
N	Valid	319	319	319	319
	Missing	0	0	0	0
Skewness		-,339	,104	-,276	1,005
Std. Error of Skewness		,137	,137	,137	,137
Kurtosis		-,757	,022	-,627	,549
Std. Error of Kurtosis		,272	,272	,272	,272

Ankete katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik algılarının yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle Anova testinin ön koşulu olan varyansların homojenliği testi yapılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde bilgi değeri, eğlence ve bilgi vericilik faktörlerine ait değişkenlerin varyanslarının eşit (p>.005), rahatsız edicilik faktörüne ait değişkenlerin varyanslarının ise eşit dağılım göstermediği görülmektedir (p < .005).

Tablo 5. Varyansların homojenliği testi

Faktörler	Levene İstatistiği	df 1	df 2	p değeri
Bilgi Değeri	1,528	3	315	,207
Eğlence	,391	3	315	,759
Bilgi Vericilik	,719	3	315	,542
Rahatsız Edicilik	5,617	3	315	,001

Varyansların homojenliği testinin ardından yapılan Anova testi incelendiğinde ise, ankete katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik rahatsız edicilik faktörüne ilişkin algılarının yaşlarına göre farklılık gösterdiği belirlenmiş ve H1 hipotezi kabul edilmiştir. (p< .005).

Tablo 6. Yaş için ANOVA testi

Faktörler		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	P değeri
Bilgi Değeri	Gruplar arası	15,369	3	5,123	,521	,668
	Grup içi	3098,127	315	9,835		
	Toplam	3113,496	318			
Eğlence	Gruplar arası	14,735	3	4,912	1,920	,126
	Grup içi	805,601	315	2,557		
	Toplam	820,335	318			
Bilgi Vericilik	Gruplar arası	7,754	3	2,585	,787	,502
	Grup içi	1034,639	315	3,285		
	Toplam	1042,393	318			
Rahatsız Edicilik	Gruplar arası	51,186	3	17,062	3,273	**,021**
	Grup içi	1642,305	315	5,214		
	Toplam	1693,491	318			

p= < .005

AG içerikli reklamlara yönelik rahatsız edicilik faktörüne ilişkin algıların hangi yaş grupları arasında farklılık olduğunun belirlenebilmesi için varyansların eşit dağılım göstermediği durumda yapılan testlerden Tamhane T2 testi yapılmış, ve 21-23 yaş arasındaki öğrenciler ile 27 yaş ve üstü öğrencilerin algıları arasında farklılık olduğu gözlemlenmiştir.

21-23 ve 27 ve üstü yaş grubu arasındaki öğrencilerin rahatsız edicilik faktörüne ait ifadelerinin ortalamalarının yer aldığı tablo 15 incelendiğinde ise 21-23 yaş arasındaki öğrencilerin AG içerikli reklamları 27 ve üstü yaş grubundaki öğrencilere göre daha rahatsız edici algıladığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden birisi, gençlerin ürün ve hizmetlere daha çabuk ulaşma isteği olabilir. Yaşça daha genç olanlar AG ile videoları izleyerek zaman kaybetmek yerine direkt olarak ürüne kavuşma arzusu taşıyabilir. Bunun gerçekleşmediği durumda ise AG videoları rahatsız edici gelebilir. Daha ileri yaştaki kesimde ise ürün ve hizmetlere ilişkin tatmin edici bilgilerin kısa sürede aktarılması daha memnun edici gelmiş sayılabilir. Bir diğer gerekçe de 21-23 yaş arasındaki öğrenciler AG ile ilgili videolarda 27 yaş ve üstü yaş grubundaki öğrencilere göre daha fazla rahatsız edici öğe fark edebilir. Bunun gerekçesi de kuşak farkı ve algı düzeyleri olabilir.

Ankete katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik algılarının cinsiyetlerine bağlı olarak değişip değişmediğini kontrol etmek için yapılan t testinde algıların cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği tespit edilmiş ve H2 hipotezi reddedilmiştir (p > .005).

Tablo 7. Cinsiyet için varyansların homojenliği ve t testi

		Varyans eşitliği için Levene Testi				
		F	p	t	df	p
Bilgi Değeri	Varyansların eşitliği varsayımı	.000	.988	1,149	317	,252
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			1,148	264,218	,252
Eğlence	Varyansların eşitliği varsayımı	.804	.371	,785	317	,433
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			,810	290,639	,419
Bilgi Vericilik	Varyansların eşitliği varsayımı	5.593	.019	-,931	317	,353
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			-,947	279,894	,344
Rahatsız Edicilik	Varyansların eşitliği varsayımı	.194	.660	-1,399	317	,163
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			-1,406	268,726	,161

Ankete katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik algılarının eğitim durumlarına bağlı olarak değişip değişmediğini kontrol etmek için yapılan t testinde ise algıların eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiş ve H3 hipotezi kabul edilmiştir ($p<.005$). Tablo incelendiğinde AG içerikli reklamlara yönelik eğlence ve rahatsız edicilik faktörüne ilişkin algıların eğitim durumuna göre değiştiği görülmektedir.

Tablo 8. Eğitim Durumu için Varyansların homojenliği ve t testi

		Varyans eşitliği için Levene Testi				
		F	p	t	df	p
Bilgi Değeri	Varyansların eşitliği varsayımı	1,481	,225	,896	317	,371
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			,883	232,326	,378
Eğlence	Varyansların eşitliği varsayımı	4,199	,041	2,296	317	,022
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			2,306	245,575	,022
Bilgi Vericilik	Varyansların eşitliği varsayımı	4,721	,031	-1,207	317	,228
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			-1,174	222,322	,242

Rahatsız Edicilik	Varyansların eşitliği varsayımı	76,977	,000	-9,196	317	,000
	Varyansların eşitsizliği varsayımı			-7,876	152,974	,000

Eğitim durumuna göre öğrencilerin eğlence ve rahatsız edicilik faktörlerine ait ifadelerinin ortalamalarının yer aldığı tablo 18 incelendiğinde ise lisans öğrencilerinin AG içeren reklamları, ön lisans öğrencilerine göre daha eğlenceli bulduğu görülmektedir. Ayrıca ön lisans öğrencileri lisans öğrencilerine göre AG içerikli reklamları daha rahatsız edici ve sinir bozucu bulmaktadır. Lisans öğrencilerinin AG içerikli reklamlarını daha eğlenceli bulmasının gerekçesi, lisans öğrencilerinin eğitim süresi boyunca ön lisans bölümlerine göre daha fazla kavram, tanımı öğrenip farklı etkileşimleri deneyimleyerek olaylara ve aktarılan içeriklere bakış açılarının daha eğlenceli hale dönüşebilmesi olabilir. Aksi yönde meslek yüksek okulunda okuyan öğrenciler, lisans öğrencilerinin eğitim sürelerine göre daha kısa süre eğitim aldıkları için olaylara ve algılara daha kestirmeden yaklaşma ve sunulan içerikleri daha kısa sürede anlama ve ulaşma ihtiyacını taşıyor olabilirler. Bu ihtiyacın sonucu olarak da AG içeren reklamları seyretmek onlar için rahatsız edici ve zaman kaybı gelebilir.

Ankete katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik algılarının ailelerinin gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için öncelikle Anova testinin ön koşulu olan varyansların homojenliği testi yapılmıştır. Tabloya bakıldığında bilgi değeri, bilgi vericilik ve rahatsız edicilik faktörlerine ait değişkenlerin varyanslarının eşit (p>.005), eğlence faktörüne ait değişkenlerin varyanslarının ise eşit dağılım göstermediği görülmektedir (p<.005).

Tablo 9. Aile gelir düzeyi için varyansların homojenliği testi

Faktörler	**Levene İstatistiği**	**df 1**	**df 2**	**p değeri**
Bilgi Değeri	.266	4	314	.900
Eğlence	2.355	4	314	.054
Bilgi Vericilik	2.686	4	314	.868
Rahatsız Edicilik	1.514	4	314	.198

Varyansların homojenliği testinin ardından yapılan Anova testi incelendiğinde ise, ankete katılan öğrencilerin AG içerikli reklamlara yönelik rahatsız edicilik faktörüne ilişkin algılarının ailelerinin gelir düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiş ve H4 hipotezi kabul edilmiştir (p < .005).

Tablo 10. Aile gelir düzeyi için ANOVA testi

		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	P değeri
Bilgi Değeri	Gruplar arası	22,411	4	5,603	,569	,685
	Grup içi	3091,085	314	9,844		
	Toplam	3113,496	318			
Eğlence	Gruplar arası	12,679	4	3,170	1,232	,297
	Grup içi	807,656	314	2,572		
	Toplam	820,335	318			
Bilgi Vericilik	Gruplar arası	2,618	4	,654	,198	,940
	Grup içi	1039,775	314	3,311		
	Toplam	1042,393	318			
Rahatsız Edicilik	Gruplar arası	57,912	4	14,478	2,780	,027
	Grup içi	1635,579	314	5,209		
	Toplam	1693,491	318			

AG içerikli reklamlara yönelik rahatsız edicilik faktörüne ilişkin algıların ailelerin hangi gelir düzeyleri arasında farklılık olduğunun belirlenebilmesi için varyansların eşit dağılım gösterdiği durumda yapılan testlerden Scheffe testi yapılmış, ailelerinin gelir düzeyi 6001-8000 TL olan öğrenciler ile 8001-10000 TL arasında olan öğrencilerin algıları arasında farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Aile gelir düzeyi 6001-8000 TL ve 8001-1000 TL arasındaki öğrencilerin rahatsız edicilik faktörüne ait ifadelerinin ortalamalarının yer aldığı tablo 22 incelendiğinde ise 8001-10000 TL arası aile gelirine sahip öğrenciler AG içerikli reklamları, 6001-8000 TL arası aile gelirine sahip öğrencilere göre daha rahatsız edici algıladığı görülmektedir. 8001 – 10000 TL arasında aile gelirine sahip öğrenciler için ürün ve hizmet satın almak, ürün ve hizmete ulaşmak 6001-8000TL arası aile gelirine sahip öğrencilere göre daha kısa sürede gerçekleşmesi gereken bir eylem olabileceği için AG reklamlarını seyretmek rahatsız edici ve zaman kaybı gelebilir. Ayrıca 6001-8000TL arası aile gelirine sahip öğrencilere göre 8001-10000 TL arasında aile gelirine sahip öğrenciler için ürün ve hizmetlere ulaşmak daha kolay ve daha sık olabileceği için 8001 – 10000 TL arasında gelire sahip öğrenciler daha seçici ve detaycı olabilmektedir. Bu nedenle AG içeren reklamlardaki ögeleri ve mesajları 6001-8000 TL arası aile gelirine sahip öğrencilere göre daha fazla inceleyebilir ve daha eleştirel yaklaşabilirler.

Tablo 11'de ise araştırma modeli için oluşturulan hipotezlerin sonuçları toplu bir şekilde verilmektedir.

Tablo 11. Araştırma modeline ait hipotezlerin sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H_1: AG içeren reklamlara yönelik algılar yaşa göre farklılık göstermektedir.	Kabul
H_2: AG içeren reklamlara yönelik algılar cinsiyete göre farklılık göstermektedir.	Red
H_3: AG içeren reklamlara yönelik algılar eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.	Kabul
H_4: AG içeren reklamlara yönelik algılar ailenin gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.	Kabul

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşen dünya ve ilerleyen teknoloji ile birlikte tüketicilerin ilgi, istek ve gereksinimlerinde dönüşüm ve değişimler oluşmaya başlamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi'nden bu yana değişken pazar koşullarıyla eş zamanlı olarak günümüz piyasasında ürün ve hizmetlerin alıcı bulabilmesi adına daha çok efor gerektiği aşikardır. Değişen pazar koşulları ve iyileşen teknikler pazarlama ve reklamcılık sahasını da değişime itmiştir. Klasik pazarlamanın yerini dijital pazarlama ve en yeni teknik olarak fijital pazarlama almaya başlamıştır. Klasik pazarlamayı ve eski satış tekniklerini de içerisinde ihtiva eden yeni tekniklere adapte olabilmek işletmeler ve markalar için bir zorunluluk haline gelmiştir. AG uygulamaları, sanal gerçeklik uygulamaları, inovatif ve fijital yaklaşımlar ile işletmeler tüketicilere bir adım daha yaklaşırken yeni deneyimlerin elde edilmesine de ön ayak olmuşlardır.

Çalışmanın temel amacı, tüketicilerin artırılmış gerçeklik (AG) içeren reklamlara yönelik algılarının sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Ayrıca araştırmada AG içerikli reklamlara yönelik algı düzeylerinin tespit edilmesi de amaçlanmıştır. Araştırmanın hedefine yönelik olarak AG ile ilgili hazırlanan anket soruları seçilen cevaplayıcılara iletilerek sorular yanıtlanmış ve elde edilen cevaplar ışığında veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda AG kullanılan reklamların tüketicilerin reklam algıları üzerinde etkili olduğu ve yaş, eğitim durumu ve aile gelir düzeyine göre farklılık gösterdiği, cinsiyete göre ise herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Elde edilen diğer sonuçlara göre AG içerikli reklamları daha genç kesim, üst yaş gruplarına göre daha rahatsız edici bulmakta, eğitim seviyesi daha yüksek olanlar diğerlerine göre daha eğlenceli ve daha az rahatsız edici ve sıkıcı algılamaktadır. AG içeren reklamlara yönelik algılar ailenin gelir düzeyine göre de farklılık göstermektedir. Ailelerinin gelir düzeyi daha yüksek olan tüketiciler için AG içerikli reklamlar daha rahatsız edici iken daha az aile gelirine sahip tüketiciler için AG deneyimi daha keyiflidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Yalova üniversitesi lisans ve ön lisans öğrencileriyle sınırlandırılmış, diğer üniversiteler kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında kullanılan verilerin toplanması kolayda örnekleme yöntemi ile sağlanmıştır. Araştırmanın Türkiye'de gerçekleştirilmesi, sonuçların genelleştirilebilirliğini sınırlamaktadır. Son olarak araştırma, ankette yer alan sorular ve anketi cevaplayan öğrencilerin verdikleri cevaplar ile sınırlıdır. Elde bulgulardan yola çıkılarak varılan netice ve genellemeler, araştırmanın evreni için uygun ve geçerlidir.

Yönetimsel Etkiler

Araştırma neticesinde ortaya çıkan analiz sonuçlarına bakılarak AG teknolojisinin pazarlama ve reklam sahasında kullanımda algıları iyi anlamda etkileyebilmesi için şu önerilerden bahsedilebilir:

- Pazarlama ve reklam odakları fijital pazarlama teknolojisi üzerine eğilmeli ve pazarlama yöntemlerini klasikten dijitale çevirmelidir.

- Gelişen teknoloji ve değişen tüketim alışkanlıkları çerçevesinde rekabetin git gide arttığı pazarlama ve reklamcılık sektöründe işletmeler, belirledikleri hedefler doğrultusunda tüketicileri etkileyebilmek ve onları reklamlar ile daha güçlü bir şekilde satın almaya yönlendirebilmek amacıyla dikkat çekici AG kullanılan reklamlar tasarlamalıdırlar.

- AG ile sunulan reklam ve gerçekleştirilen pazarlama kampanyalarının etkiliği ve reklam etkileşimi değerlendirilmelidir.

- AG ile tasarlanan reklamların başarısı için marka ve kurumların reklamlara yönelik tüketici algılarını iyi tahlil etmesi, bilgi vericilik, rahatsız edicilik, eğlence, bilgi değeri gibi faktörleri iyi şekilde inşa etmelidirler.

- Dijital mecra ve bilhassa mobil uygulamalar ile satış ve alışverişin kolaylaştığı, satış rakamlarının arttığı düşünüldüğünde işletmeler güvenilirlikten de ödün vermemelidir. Bu nedenle işletmeler, AG ile hazırlanan reklamları güvenilir, samimi ve inandırıcı kılmalıdır.

- Ürün ve hizmet pazarlayıcıları, reklam faaliyetlerini oluştururken tüketiciden gelen geribildirimleri göz önünde bulundurmalı, dijitalliğin gücünden faydalanmalı ve tüketicilerin algılarını doğru değerlendirebilmek için değişen koşulları uygun bir şekilde takip etmelidir.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Çalışmanın akademik değerinden hareketle gelecekte yapılacak çalışmalara sunulan öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Hem devlet hem de özel üniversite öğrencilerini kapsayan tesadü-

fi bir örnekleme yöntemi ile oluşturulan araştırma, ilgili sonuçların genelleştirilebilir olmasına imkan sağlayacaktır.

• Yalnızca Türkiye değil yurt dışındaki üniversite öğrencileri üzerinde de ilgili çalışmalar yürütülerek karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilebilir.

• Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı ölçeklerden yararlanılabilir. Elde edilen sonuçlar bu çalışma ile karşılaştırılabilir.

• Anket yönteminin kullanıldığı bu çalışma kapsamında kullanılan modelin, gelecekte gerçekleştirilecek deneysel araştırmalarda yer almasının akademik literatüre olumlu manada katkı sunacağı düşünülmekte olup çalışmanın farklı sosyo-demografik özellikleri barındıran tüketici grupları üzerinde gerçekleştirilmesi araştırma konusunun geliştirilmesi yönünden gerekli görülmektedir.

• AG içeren reklamlara yönelik tüketici algılarını etkileyebileceği varsayılan diğer değişkenlerin ölçülmesi ve söz konusu algıların tutum ve satın alma davranışına etkisinin incelenmesi de yeni çalışmalara fayda getirecektir.

AG'yi, diğer teknolojilerden farklı kılan unsur gerçeklik ve sanallığı bir etkileşime sokarak ortaya bütünleşik bir meta çıkarmasıdır. Fiziki dünyanın yeni ve bütünleşik hali olarak ortaya çıkan veriler, konuma ve gerçek dünyadaki kişilerin kullanım şekline göre değişkenlik gösterebilmektedir. Kişiler yeni fiziki dünyayı hissedebilmekte ve AG ile yeniden yorum getirebilmektedir. AG çok yönlü teknolojilerin bir araya gelmesiyle teşekkül ettiği için birbirinden farklı nitelikteki unsurların niteliği de AG'nin gücünü ve kalitesini etkilemektedir.

Tüm bu verilerin ışığında işletmelerin, diğer pazarlama kampanyalarına karşı üstün gelebilmeleri, satın almaya teşviki arttırabilmeleri ve etkili reklamlar üretebilmeleri için AG'den faydalanmaları git gide bir zaruret halini alacaktır. Zira doğru strateji ve kampanyanın yolu tüketicilerin ilgi, istek ve ihtiyaçlarını en pratik şekilde anlamaktan geçer. Tüketicilerin algılarının doğru yorumlanması ve uygun stratejilerin yaratılması, reklam ve pazarlama kampanyalarının başarısı için elzemdir. Yoğun bir rekabet ortamının görüldüğü pazarlama sektöründe reklam veren ve işletmelerin başarılı olabilmelerine katkı sağlayan AG teknolojisinin tüketici gözündeki algıları, bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere; AG içeren reklamlar tüketici algılarını etkilemektedir. Çalışmada yer alan konu hakkında daha önce yapılmış çalışmalara ek olarak, gelecekte yapılacak araştırmalar için kaynak teşkil etmesi umulmaktadır.

Kaynakça

Aytekin, P., Yakın, V. ve Çelik, B. H. (2020). AG teknolojisinin pazarlamadaki yeri. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 10(39), 87-117. doi: 10.5824/ajit-e.2019.04.004

Bayrak Meydanoğlu, E. S., Çilingirtürk, A. M., Öztürk R. Ve Klein M. (2020). An empirical cross-country study on consumers' attitude towards augmented reality advertising, *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2): 1424-1454. doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1467

Blanco, C. F., Blasco, M. G., ve Azorin, I. I. (2010). Entertainment and informativeness as precursory factors of successful mobile advertising messages. *Communications of the IBIMA*, 10, 1–10.

Bingöl, B. (2018). Yeni bir yaşam biçimi artırılmış gerçeklik (AG). *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi Etkileşim*, 1(1), 44-55. doi: https://doi.org/10.32739/etkilesim.2018.1.8

Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, Ankara: Pegem Yayınları.

Brenner, M. (2020). What is Phygital Marketing? How to Use It and 5 Consumer Marketing Examples, https://marketinginsidergroup.com/marketing-strategy/what-is-phygital-marketing-how-to-use-it-and-5-examples/ adresinden edinilmiştir.

Çakın, Ö. ve Yaman, D. (2020). Fijital (Phygital) pazarlama uygulamaları üzerine bir inceleme: amazon go örneği, *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*. 5(1), 1-10.

Do, H.-N., Shih, W. ve Ha, Q.-A. (2020). Effects of mobile augmented reality apps on impulse buying behavior: An investigation in the tourism field, *Heliyon*, 6(8), 1-9. doi: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04667

Ducoffe, R. H. (1996). Advertising value and advertising on the web. *Journal of Advertising Research*, 36 (5), 21-35.

Ducoffe, R.H., ve E. Curlo., E. (2000). Advertising value and advertising processing. *Journal of Marketing Communications*, 6(4), 247 – 262. doi: https://doi.org/10.1080/135272600750036364

Duran Tekoğlu, A. ve Sığrı, Ü. (2020). AG ile pazarlamanın, tüketici deneyimi ve çevrimiçi satın alma niyeti ile ilişkisi üzerine nitel bir araştırma. *Nitel Sosyal Bilimler*, *2*(2), 116-141. doi: https://doi.org/10.47105/nsb.797292

Göçmen, P. Ö. (2018). AG uygulamaları ile yeni medya reklam tasarımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 22, 175-191.

Hopp, T. ve Gangadharbatla, H. (2016). Novelty effects in augmented reality advertising environments: the ınfluence of exposure time and self-efficacy, *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 37(2), 113-130. doi: 10.1080/10641734.2016.1171179

Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Günümüzde insan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş*, 13. Basım, Evrim Yayınları, İstanbul.

Karatay, A. (2015). *AG teknolojisi ve müze içi eser bilgilendirme ve tanıtımlarının ag teknolojisi yordamıyla yapılması*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.

Kim, Y.J. ve Han, J. (2014), Why smartphone advertising attracts customers: a model of web advertising, flow, and personalization. *Computers in Human Behavior*, 33, 256-269. doi: https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.01.015

Kiu, C. C., Andrew, K.W.N., Lee, W.L. ve Chan, C. W. (2018). Augmented reality technology in digital advertising. *Fourth International Conference on Advances in Computing, Communication & Automation (ICACCA). IEEE*.

Kowalczuk, P., Siepmann, C. ve Adler, J. (2021). cognitive, affective, and behavioral consumer responses to augmented reality in e-commerce: a comparative study. *Journal of Business Research*, 124, 357–373. doi: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.050

Köse, N. (2017). AG uygulamalarının reklam kampanyalarına etkileri. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 1(1). 53-59. doi: 10.17932/IAU.EJNM.m.25480200

Köse, N. ve Yengin, D. (2018). Dijital pazarlamadan fijital pazarlamaya geçişe örnek olarak arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının pazarlama üzerindeki katkılarının incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 77-111. doi: 10.17932/IAU.IAUD.m.13091352.

Küçüksaraç, B. ve Sayımer, İ. (2016). Deneyimsel pazarlama aracı olarak arttırılmış gerçeklik: türkiye'deki marka deneyimlerinin etkileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 51, 73-95. doi: 10.17064/iuifd.289367

Liu, C.-L., Sinkovics, R. R., Pezderka, N. ve Haghirian, P. (2012). Determinants of consumer perceptions toward mobile advertising- a comparison between japan and austria. *Journal of Interactive Marketing*, 26(1), 21-32. doi: https://doi.org/10.1016/j.intmar.2011.07.002

Maraşlı F. ve Çıbuk, M. (2015). RFID teknolojisi ve kullanım alanları. *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 4(2), 249-275. doi: https://doi.org/10.17798/beufen.19847

Sahranç, Ü. (2008). Bir durumluk akış modeli: stres kontrolü, genel özyeterlik, durumluk kaygı, yaşam doyumu ve akış ilişkileri*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(16), 122-144.

Singh, P. ve Pandey, M. (2014). Augmented reality advertising: an impactful platform for new age consumer engagement. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(2), 24-28.

Soley, L. C. and Reid, L. N. (1983). Satisfaction with the ınformational value of television and magazine advertising. *Journal of Advertising*, 12(3), 27–31. doi: https://doi.org/10.1080/00913367.1983.10672845

Tsai, W.-H. S, Tian, S. C. Chuan, C. H. ve Li, C. (2020). Inspection or play? a study of how augmented reality technology can be utilized in advertising. *Journal of Interactive Advertising*, 20(3), 244-257. doi: 10.1080/15252019.2020.1738292

Tülü, M ve Yılmaz, M. (2012). *IPhone ile arttırılmış gerçeklik uygulamalarının eğitim alanında kullanılması.* Akademik Bilişim Konferans Bildirileri.

Uğur, İ. ve Apaydın, Ş. C. (2014). AG uygulamalarının reklam beğeni düzeyindeki rolü. *Humanities Sciences*, 9(4), 145-156.

Ünal, S., Erciş, A., ve Keser, E. (2011). Attitudes towards mobile advertising – a research to determine the differences between the attitudes of youth and adults. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 361-377. doi: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.09.067

Vel, K. P., Brobbey, C. A., Salih, A., & Jaheer, H. (2015). Data, technology, & social media: Their invasive role in contemporary marketing. Remark: Revista Brasileira De Marketing, 14, 421-437.

Yaoyuneyong, G., Foster,J. Johnson, E. ve Johnson, D. (2016) Augmented reality marketing: consumer preferences and attitudes toward hypermedia print ads. *Journal of Interactive Advertising*, 16(1), 16-30. doi: 10.1080/15252019.2015.1125316

İnternet Kaynakları

https://talonoutdoor.com/work/pepsi-max-unbelievable-bus-shelter, Erişim Tarihi: 24.08.2021

http://www.marketingsquad.net/ar/brand-meaning-augmented-reality/, Erişim Tarihi: 24.08.2021

https://wwd.com/business-news/technology/experience-adidas-environmental-impact-of-plastic-1203375069/, Erişim Tarihi: 24.08.2021

Bölüm 7

TÜRK OCAKLARI ÜÇÜNCÜ KURULTAYI ZABITLARINDA OCAKLARIN TEŞKİLATLANMASINA DAİR YAPILAN GÖRÜŞMELER

Neslihan ALTUNCUOĞLU[1*]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, altuncuoglu@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0002-3244-5077

Giriş

Türk Ocakları, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde Türk Milleti'nin varlık ve yokluk mücadelesi verdiği bir sırada ve toplumun hangi fikri esaslara dayanacağının tespiti ile meşgul olunurken kurulmuş, kısa zamanda asker ve sivil aydınların toplandığı, daha sonra Millî Mücadele'nin fikri ve manevi ortamının hazırlandığı bir merkez olarak kurulmuştur (Türk Ocaklarını Tanıyalım, 1995: 8).

II. Meşrutiyet döneminde kurulan Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği gibi Türk milliyetçi kuruluşlarının içerisinde en etkili olan "*Türk Ocağı*" 3 Temmuz 1911'de gayr-i resmi ve 25 Mart 1912'de resmi olarak İstanbul Divanyolu'nda kurulmuştur. Türk Ocağı, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir kilometre taşıdır. Osmanlı kozmopolit iklimi içerisinde tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımının bilinçlendirilmesi, bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenmeyle, Türk Ocağı ile gerçekleşmiştir. 1931 yılında kapanarak yerini 1932'de Halkevleri'ne bırakmış, 1949'da tekrar açılmıştır (Tunaya, 1998: 459). 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile, ülkedeki bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuş, Türk Ocağı da çalışmalarına ancak Nisan 1984'te yeniden başlayabilmiştir (Akyüz,1986: 221).

İlk Kurucular: "*Askeri Tıbbiye*" öğrencilerinin temsilcileri olarak 4. sınıftan Mahmut, Refet, Edhem, Haşim, Celal, Behçet; 3. sınıftan Hüseyin Fikret, Hüseyin Ragıp (Baydur), Muhsin, Neşet, Lütfi, Süleyman; 2. sınıftan Habib Efendi'ler. Öteki üyeler: Remzi, Osman, Hüseyin Baki, Tevfik Fikret, Osman Senai Bey'ler. Hükümete sunulan beyanname altında imzaları olan resmi "*kurucu*" olarak bulunanlar: Şair Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Sabit Bey'lerdir.

İlk Yönetim Kurulu: Ahmet Ferit (Tek) (Reis), Akçoraoğlu Yusuf (ikinci reis), Mehmet Ali Tevfik (Umumi kâtip); Dr. Fuat Sabri (Veznedar) Bey'ler.

Balkan Harbi'nden Sonra Seçilen Yönetim Kurulu: Hamdullah Suphi (Tanrıöver) (Reis), Akçoraoğlu Yusuf (İkinci Reis), Halis Turgut (Umumi Kâtip) (daha sonra Hüseyin Ragıp), Dr. Akil Muhtar (Özden), Dr. Hüseyin Ertuğrul Bey'ler (Tunaya,1998: 458-470).

1918 Yılında İlk Olarak Kurulan "Hars ve İlim Heyeti" Üyeleri: Halide Edip (Adıvar), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Şair Mehmet Emin (Yurdakul), Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuat, Hüseyinzade Ali (Turan) Bey seçilmişlerdir (Sarınay,2004:151).

Meşrutiyet döneminin "*190 tıbbiyeli Türk evladı*", İttihad ve Terakki devleti nasıl istibdattan kurtardıysa, milli bir kültür kurumu da milleti yok olmaktan kurtaracaktır diyerek yola çıkmışlar, 3 Ağustos 1911'de yaptık-

ları toplantıda beklenen kararı almışlar, Türk Ocağı adı altında milli bir örgütün nizamnamesini hazırlamışlar, kurultay bildirisiyle 25 Mart 1912'de resmi makamlara sunmuşlardır.31 Ağustos 1911'de İstanbul'da kurulmuş olan Türk Yurdu Cemiyeti ve dergisi Türk Ocağı ile birleşmiş, Ziya Gökalp Bey'in Selanik'te çıkardığı Genç Kalemler dergisi Ocağa büyük yakınlık göstermiş, Türkçülük akımının lideri, Selanik dönüşü, Ocak ailesine katılmış, İttihat Terakki ile kopmaz bir bağ da böylece kurulmuştur (Tunaya,1998:441-460). Türk Ocağı, nasıl bir ortamda vücut bulmuştu? Osmanlı Devleti, bir Türk çekirdeği etrafında toplanmış, irili ufaklı çeşitli soy ve din gruplarından meydana gelmişti. Gruplar arasındaki farklar, yalnız soy farkı değil, aynı zamanda din, dil ve kültür farkları gibi sosyolojik idi. Müslüman olanların, ilk zamanlarda kuvvetli, sonraları zayıflayan bir din birliği bağından başka birlik bağları yoktu. Hıristiyan unsurların ise, devlete bağlılıkları sırf siyasi bağlardan ibaretti ve bu hal Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ve yıkılmasının başlıca amili olmuştur (Başgil, 1943: 137).

İmparatorluğun bütün azınlıklarının milli uyanışlarını tamamlayıp ayrılıkçı hareketlere başlamasından sonra, Türker'de milliyet duygusunu öne çıkaran faaliyetler hızlanmıştır. Bir taraftan Çarlık Rusya'sından gelen Türk aydınlarının daha çok siyasi Türkçülüğü savunan çizgisi, diğer taraftan dil ve edebiyat çalışmalarıyla kültürel Türkçülük etrafında temelleri atılan Türk milliyetçiliği bir sistem haline getirilmeye başlanmıştır. Gelişen olaylara bağlı olarak gün geçtikçe varlığını hissettiren ideolojik bir akım haline gelen Türk milliyetçiliği, belli dergiler ve cemiyetler etrafında teşkilatlanmaya başlamıştır (Ölçekçi, 2020: 669).

Türk Ocağı'nın Türkçülük anlayışı, Orta ve Doğu Avrupa milliyetçilerinde görüldüğü gibi çok uluslu bir İmparatorluk içinde hâkim unsurun öteki unsurlar karşısında kendini farklılaştırması, üstünlüğünü vurgulaması biçiminde ortaya çıkmıştır (Üstel,1997: 401).

Türk Ocağı'nın amaçlarının ifade edildiği temel kaynak Nizamnameler 'in 1912 tarihli ilk nüshasının ikinci maddesi Ocağın esas amacını tanımlamaktadır. Buna göre, cemiyetin maksadı "Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak" olarak ilan edilmektedir. Nizamnamede belirtilen amaçlara ulaşmak için Türk Ocağı kulüpleri açarak dersler, müsamereler, konferanslar düzenlenmiş, kitap ve risaleler yayınlanmış, mektepler faaliyete geçirilmiştir. Millî bir servet oluşturmak ve korumak için iktisadî ve ziraî teşviklerde bulunulmasına ve milli müesseselerin kurulmasına yardım edilmiştir (Ölçekçi, 2020: 669).

Türk Ocağı salonunda sahnelenen oyunlarda kadın erkek amatör sanatçılar rol almışlar, Ocağın yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde güncel konular işlenmiş, yabancı illerden gelen heyetlerle temas merkezi

Ocak olmuş, Türkler ilk kez ulusal bir hava içerisinde konuşur olmuşlardır (Tunaya,1998: 461).

18 Mayıs 1913 ve 14 Haziran 1918 tarihlerinde Ocağın iki kongresi toplanmıştır (Sarınay,2004:150). Türk Ocağı işgallere karşı süratle harekete geçmiş, milli refleksin gösterildiği yer olmuş, halkı uyandırmış, aydınlatmıştır (Karayaman, 2011:4). Anadolu'nun işgali sırasında başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türk Ocaklıların organize ettiği işgalleri protesto mitingleri yapılmıştır (Özçelik, 2010:21).

Osmanlı döneminde kurulmuş olan Türk Ocağı, yeni rejimde tekrar ortaya çıkmış ve hızla örgütlenmiştir. Ankara'da milli Türk devleti TBMM Hükümeti namıyla kurulduğu sıralarda, Türk Ocağı 'da Ankara'ya yerleşmiştir (Bayrakturan, 1996: 105). Atatürk, Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni Türk Devleti'ni kurup geliştirirken ocakların yetiştirdiği kuşaklardan geniş ölçüde faydalanmıştır (Toksoy,2011:8). Millî Mücadele yıllarında ve sonrasında Türk Ocakları, Cumhuriyetin kurucularıyla el ele, omuz omuza "*Yeni Türkiye*'yi inşa etmede çok önemli görevler ifa etmiştir. Milliyetçilik, toplumsal modernleşme, Cumhuriyet idaresinin getirilmesi, kadınların toplumsal hayatta daha fazla söz sahibi olması gibi fikirleri savunmuş olan Türk Ocakları, İnkılap hareketlerine büyük oranda destek vermiş, inkılapların yaygınlaştırılması, halka öğretilmesi için mücadele etmiştir (Karayaman,2010:6).

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Cumhuriyetin kurucularının İstanbul'dan çıkmadan önce düşündükleri ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz (19 Mayıs 1919) uygulanmasına başladıkları karar "*milli hâkimiyet esasına dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktı*". Bu kararın dayandığı en güçlü muhakeme mantık şuydu: "*Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklalden yoksun bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olma mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülmezdi*." (Kemal Atatürk, 2000:9).

Türk Ocakları, Türklük ülküsünün canlandırılması ve harekete geçirilmesi amacıyla kurulmuştu. Türklük akımının Türk milletine anlatılması, Türk kültürünün araştırılarak ortaya konulması ve milletin bundan haberdar edilmesi Türk Ocakları için çok önemli bir görevdi. Mustafa Kemal, bu münasebetle "*Türk Ocakları milletin harsı üzerinde önemli tesirler yapmalıdır*" diyordu (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1981:142). Yeri gelmişken ilave edelim ki, Mustafa Kemal'in milliyetçilik alanı, Misakı Milli ile sınırları tespit edilen Türkiye'dir. Türkiye topraklarının işlenmesi, mamur hale getirilmesi ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanların refah ve saadetlerini yükseltmenin yegâne amaç olduğunu şu sözleriyle ifade etmiş-

tir. "*Biz haddini bilir kimseleriz. Gerçekleşmesine imkân olmayan emeller sahibi değiliz. Bugün esaret elemleri altında inleyen birçok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de kendi çevrelerinde bağımsızlıklarını kazanmaları ve tam bir bağımsızlıkla memleketlerinin refah ve yükselmesine çalışmaları en büyük temennilerimizdendir*" (İnan, 1971:59).

Türk Ocağı, aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren Cumhuriyet Halk Fırkası ile bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmasının münasip görüldüğü 1931 yılına kadar, bağımsız ama iktidar-hükûmet iş birliği içinde faaliyetlerini sürdürmüştür. 25 Mart 1931'de Hâkimiyet-i Milliye muharririne verdiği demeçte Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocaklarının, Cumhuriyet Halk Fırkası ile bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmalarını uygun gördüğünü, kararının milli müessese hakkında duyduğu itimat ve emniyetin ifadesi olduğunu söylemiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1981:90).

Milli Mücadele yıllarında, Hindistan Müslümanlarından ve diğer yerlerden, doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına gönderilen, toplam olarak 1.050.000 lirayı Osmani tutarındaki parasal yardımlardan 20.04.1923'te Afyonkarahisar Türk Ocağı'na 303 Türk lirası, İstanbul Türk Ocağının ihyası için mezkûr Ocak başkanlığına 3090 Türk lirası, Ankara Türk Ocağı'nın ihyası için, 11.01.1923 tarihli tezkireyle ve Muhiddin Baha Bey vasıtasıyla mezkûr Ocak heyetine 1000 Türk lirası, Bursa'da Türk Ocağı için sarf edilmek üzere, Bursa mebusu Muhiddin Baha Bey emrine 25.01.1923 tarihli tezkereyle 1500 Türk lirası, İzmir havalisinde bazı Türk ocaklarına dağıtılmak üzere, İzmir'de Saruhan mebusu Necati Bey'e, 20.03.1923 tarih ve 6/163 numaralı tezkire ile 2000 Türk lirası, Türk ocağı için Sivas valisi Faik Bey'e, 09.07.1923tarihli tezkireyle 200 Türk lirası, mebus Refik Şevket Bey delaletiyle, İzmir İhtiyat Zabitan Cemiyeti'ne 10.000 Türk lirası Kütahya Türk Ocağı'na 508 Türk lirası, Türk Ocağı için Hamdullah Suphi Bey'e 1000 Türk lirası, Uşak Türk Ocağı için belediye reisine 404 Türk lirası, Muallime ve Muallim Derneği ve Müderrisin Reisi Hamdullah Suphi Bey'e 500 Türk lirası olmak üzere toplam 20.705 Türk lirası verilmiştir (Keskin, 1991: 110-112). Mustafa Kemal Paşa, çıktığı yurt gezilerinde Türk Ocakları şubelerine ziyaretlerde bulunmuş, ocakların sıkıntılarıyla yakından ilgilenmiştir. (Akçiçek ve Karayaman,2007:51). Adana Türk Ocağını ziyaret eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocaklarına bağlılığını ve ocaklı olduğunu dile getirerek 15 Mart 1923'te ocak hatıra defterine; "*Adana Türk Ocağı, Türklük nurunun feyyaz menbaı olsun. Bu ocağın ateşi çok pek çok kadimdir. Adana Türk Ocağı en asil Türk Ocaklarının kızgın ateşleriyle tenmiyye olunmuştur. Ocağın bugünkü nuru ve alevi her kalbi aydınlatıyor. Ben bugün bu alevin sıcak temasında derin sevinç ve saadet hisleri duydum"* (Hacaloğlu, 1994: 9).

20 Mart 1923 yılında Konya Türk Ocağını ziyaretinde ise *""Benim*

bildiğime göre, memleketimizde çok yıllardan beri açılmış ve bugün de kutsal ateşlerle yanan ve alevi onun üyesi olanın kalp ve vicdanını aydın kılan Türk Ocaklarının esas amacı, millete böyle olumlu bir özyapı kazandırmaktır. Türk Ocakları, milletin kültürü üzerinde önemli etkiler yapmalıdır. Zaten bunu yapıyor ve daha çok yapacaktır." İfadelerini kullanmış ve ocakların bir Türk kültür yuvası olarak çalışmalarını istemiştir (Kodal, 2014:304).

Türk Ocağı çatısı altında, tam bir diğerkâmlıkla bir araya gelen, emel ve ihtiraslarını birleştiren Ocaklılar, zamanın uygun olmayan şartları altında her türlü fedakârlığı sergilediler, tam bir azimle Yeni Türk Devleti'nin inşasına koyuldular. Kurultaylarının başlangıç ve açılış tarihi olarak 23 Nisan'ı belirlemiş olmaları bile onların kesintisiz heyecanlarını göstermeye kâfidir…Türk Ocakları Birinci Kurultayı 23-25 Nisan 1924 tarihinde yapılmıştır, 64 delege katılmıştır. Türk Ocakları İkinci Kurultayı 23 Nisan – 1 Mayıs 1925 tarihinde yapılmıştır, kurultay zabıtlarının yayınlanmamış olması sebebiyle basın organlarında yayınlanan çeşitli haberler aracılığıyla bilgi edinilebilmiştir, Kurultaya 85'i aşkın delege katılmıştır (Üstel,1997: 170). Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız Türk Ocakları Kurultayı Zabıtları 1926 yılına aittir. "*Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları*" 23 Nisan 1926 Cuma tarihlidir Kurultay, 23 Nisan 1926 Cuma günü Ankara'da toplanmış, altı gün çalışmış, 28 Nisan 1926 Çarşamba günü tamamlanmıştır.

Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtlarında Ocakların Teşkilatlanmasına Dair Yapılan Görüşmeler

Türk Ocakları'nın üçüncü kurultayı 23 Nisan 1926 Cuma günü Ankara'da toplanmış, altı gün çalışmış, Afyonkarahisar mebusa Ali (Çetinkaya) Bey'in başkanlık ettiği çalışmasını 28 Nisan 1926 Çarşamba günü tamamlamıştır. Türk Ocakları'nın her yıl kurultay düzenlediği, zabıtlarda geçen atıflardan anlaşılmaktadır. 1925 yılında Türk Ocakları'nın şube sayısı 135 iken, bu sayı, müesseseye beslenen derin muhabbet ve irtibatın güçlü bir delili olmak üzere, 217'ye ulaşmıştır. Türk Ocakları bütün vatan sathında, bir elektrik şebekesi gibi, vücut bulmuştur. Özellikle belirtmek lazımdır ki, Türk Ocakları ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri (25 Nisan 1920- 27 Ekim 1923) ve İcra Vekilleri Heyetleriyle (30 Ekim 1923- 25 Eylül 1930) tam bir iş birliği ile çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin lafzından çok mana ve ruhunu anlamamızda, çalışmamıza esas olan "*Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları*" ekseninde Türk Ocaklarının, teşkilatlanma noktasında göstermiş oldukları gayret ve faaliyetlerini görmüş olacağız.

Kurultay Başkanının Belirlenmesi İçin Yapılan Görüşmeler

Kars Delegesi Ağaoğlu Ahmet Bey: Hamdullah Suphi Bey bütün arkadaşlarla temas etmişti. Kendilerini şimdi, makam-ı riyasetten bunu teyit

buyurdular. Dediler ki; arkadaşların arasında böyle bir fikir vardır. Bende söylüyorum ki: Bu fikir açıkça muhterem kongremize teklif edilsin ve çok esaslı olan bu fikir, kabul edilsin atideki kongrelerimiz için de bir düstur olsun (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926: 1).

Türk Ocakları kurultayında herhangi bir mesele konu olursa olsun, kayıtsız şartsız tam bir serbesti dâhilinde karar alınır. Herkes, memleketin hayatında Türklük cereyanının feyyaz eserler bırakması için bu kubbenin altında tam bir hürriyete maliktir.

Kemal Paşa Delegesi Necati Bey: Arkadaşlar, bendeniz yeni geldiğim için müzakerenin şu safhasına dâhil oldum. Türk Ocağı Kurultayı kendisine reis intihap ederken Heyet-i İdareden, bazı zevatı reis intihap etmek salahiyetine maliktir veyahut değildir gibi bir nazariye mevzu-i bahistir. Mesele prensip itibarı ile ifa-yı vazife eden heyetin kurultayda sorulan suallere cevap vermesinden ibarettir. Ben de umumi heyete karşı şunu arz edeyim ki: Çok kuvvetli çalışamadık. Hesap sorduğunuz zaman cevap vermek mecburiyetinde kalan bir arkadaşınızım. Şu hâlde prensip olarak kabul etmek lazımdır ki; Heyet-i İdareye dâhil olan arkadaş kongreye reis olamaz. Prensip budur. Yalnız Ahmet Bey arkadaşımız Heyet-i Aliye'mizi cereyanlar altında bırakılmış bir şekil varmış gibi görmesinde ve bundan müteessir olmasında haklıdır. Çünkü her biriniz müstakilen kurultay azası olduğunuza nazaran Merkez-i Umumi azasından birinin kurultaya reis olamayacağına kailseniz, bunu kurultaya doğrudan doğruya teklif etmek varken niçin telaş edipte Merkez-i Umumiye dâhil olan bir adam reis olmasın diye bir vaziyet ihdas ediyorsunuz. Türk Ocakları Kurultayında herhangi bir mesele mevzu-i bahs olursa olsun bila kayd ü şart serbest-i tam dâhilinde karar alınır. Herkes bila kayd ü şart, memleketin hayatında Türklük cereyanının feyyaz eserler bırakması için herhangi mesele mevzu-i bahs olursa olsun bu kubbenin altında serbest-i kamileye maliktir. Türk Ocaklarının tealisi hususunda herkes serbest-i kamileye malikdir. Şu hâlde mademki prensip olarak merkez-i umumi azası kurultaya reis olamaz. Reyinizi istimal edeceksiniz herhangi arkadaşınız ekseriyet kazanırsa o, reis olur. Eğer reyler Heyet-i İdarede bulunan birinin üzerinde temerküz etmiş ise ondan da istinkâf edemeyiz. Şu reyinizi istimal edersiniz. İntihap edilen arkadaş herhangi bir yerden olursa olsun kabul olunur. Şu hâlde mesele mucib-i münakaşa değildir. Kurultayda rey sahibi olan arkadaşlar reylerini istimal ederler, netice taayyün eder. Onun için reye müracaat edilmesi lazımdır. Ve bu suretle mesele halledilmiş olur (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, s.3).

Kurultay riyaseti için yapılan seçimde Afyonkarahisar mebusu Ali (Çetinkaya) Bey 49 oyla başkanlığa seçilmiş, başkan vekilliğine Mazhar Bey ve kâtipliklere de Dr. Ferit Bey ile Nihat Bey seçilmişlerdir. Seçimde mevcut üye sayısı 109'dur. Ekseriyet-i mutlaka için 5 reye ihtiyaç vardır.

Fakat ekseriyet-i nisbiyeyi kabul edersek riyaset intihabı ve diğer intihaplar tamamdır. Yasa bu noktada sakit olduğu için reyinize arz ediyorum. Ekseriyet-i nisbiyeyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Ekseriyet vardır, kabul edilmiştir. Buyurun Ali Bey Efendi! (Alkışlar) (Ali Bey Makam-ı Riyaseti işgal etti) (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, s.6)

Kurultay Başkanı Ali Bey: Türk Ocakları memleketimizin en canlı, en şuurlu ve mümtaz müessesesidir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, s.6).

Türk Ocakları Merkez Heyetinin Senelik Mesai Raporu

Bazı Teklifler

Nihayete eren bir mesai senesinden sonra, sizi yeniden içtima etmiş görmek ve bu vesile ile size muhabbet ve hürmetimizi arz ve tekrara bir fırsat bulmak merkezi heyetteki arkadaşlarınız için mesut ve hakiki bir mazhariyettir.

Memleket ocaklarını temsil eden büyük heyetinizin huzurunda, geçirdiğimiz senenin milli müessese için her nokta-i nazardan hayırlı bir inkişafa saha olduğunu beyan edebiliriz. Uzun tafsilata girmeksizin maddi ve müspet adetlerle mevcudiyetinden bahsettiğimiz inkişafı kaydedeceğiz.

Geçen sene kurultayımız toplandığı vakit ocakların adedi yüz otuz beş idi. Yeni bir ocağın açılması için merkez heyetin gösterdiği bütün takayyüdât ve takyîdâta rağmen Türk münevver ve milliyetperverleri tarafından müessesemiz hakkında beslenilen derin muhabbet ve irtibatın çok fiili bir delil olmak üzere yukarıda mevzu-i bahsettiğimiz adet, şimdi iki yüz on yediye vasıl olmuştur. Bizim için şayan-ı şükrandır ki, inkişaf bilhassa şarka ve cenup-u şarkiye doğru bir cereyan almıştır. Tarihi vazifesini çok derin bir sezişle idrak etmiş olan ve Türk vatanını maddeten olduğu kadar manen de korumayı kendisine bir vazife bilen Türk münevveri, ocaklarını şarka doğru tevsi ederek iki vazifesini icap ettiği gibi anladığını gösterecektir.

Ocakların muhterem mümessilleri, içtima ettiğiniz salonun duvarında asılı duran ocak haritasına baktığınız vakit, müessesenizin nasıl sıkı bir şebeke halinde bütün memleketi kuşattığına şahit olmuşsunuzdur. Gerek memleket dâhilinde ve gerek memleket haricinde Türk Ocakları hakkında gösterilen büyük alakanın sebeplerini bu harita kadar seri bir suretle bize ihsas edecek vasıtalar azdır. En yakın komşularınızdan uzaklarda yaşayan milletlerin matbuatına kadar bütün medeni dünya, müessesenizin varlığını ve ehemmiyetini her gün biraz daha fazla takdir etmek de ve ona muhtelif neşriyatla bir alaka-i mahsusa göstermektedirler.

Ocak adedi bir sene zarfında ehemmiyeti derhal göze çarpan mühim bir nispet de artığı gibi ocaklı adedi de el ’an bütün ocaklardan beklenilen

cevaplar alınmadığı için elimizdeki vasati adede göre takribî olarak otuz bin adedini bulmuştur. Merkez heyetiniz ocaklının ocağa karşı gösterdiği alakanın da gün geçtikçe arttığını söylemek için kâfi delaile maliktir.

Geçen kurultayın içtima ettiği güne kadar ancak otuz sekiz ocak hususi binalara malik olabilmiş idi. Biten son sene zarfında ise ocakların adedi doksan yediye çıkmıştır. Her binanın kıymeti ayrı ayrı tahmin ettirilecektir.

Ocaklarımızın muhterem mümessilleri kendi müesseselerinin merkezlerini teşkil eden binalardan maada bir takım emlak ve akaratla nasıl mühim bir servet elde etmiş olduklarını derhal takdir edebilirler.

Türk milliyetperverlerinin bütün rüyalarını tahakkuk ettirmiş olan büyük Reisimiz (Gâzi, Müşir Mustafa Kemâl) her vesile ile Türk Ocaklarına teveccüh ve muhabbetini göstermiş ve ocakların halka müfit olabilmesi için hükümet vasıtasıyla olduğu kadar, bizzat kendileri dahi manevi ve maddi yardımlarını mütemadiyen ibzal etmişlerdir.

Ocakların hususi binalara malik olmaları, bir takım varidat menbaları elde etmeleri, Millet Meclisinin ve onun hükümetinin ocak hakkında perverde ettiği müessir dokunaklı ve fiili yardımların bizi en derin minnettarlığa sevk eden bir neticesidir.

Bu vesile ile bizi, Reis-i Cumhurumuza, Türk hâkimiyetinin şerefli ve büyük mümessili olan Millet Meclisine ve onun hükümetine ve bilhassa eski bir ocaklı kalbiyle müessesemizin tekâmül ve itilası için her gün yeni bir imkân hazırlayan Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne his-i şükran ile dolu kurultayın önünde kayıt ve beyan ediyoruz.

Geçen sene zarfında ocaklara tevzi ettiğimiz kitapların adedi beş bin iki yüzdür ve intihap buyuracağınız yeni merkezi heyete şimdiden sonra tevzi edilmek üzere altı bin kitap devrediyoruz.

Mesai programı basılmış ve muhterem heyetinize takdim edilmiştir. Merkezi heyet kemal-i teessürle geçen sene kurultayına ait zabıtnamelerin, zabıt tutmakta pek az mahareti olan bazı gençler tarafından hüsn-ü suretle tespit edilmemiş olması neticesi elân bastırılmadığını beyan eder (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:7-12).

Köycülük

Ankara, Adana, Bursa, Antalya, Trabzon, Samsun, Ayvalık… gibi birçok ocaklarımız köycülük yoluna girmiş ve bu yolda himmetlerini günden güne tevzi etmektedir. Bazı ocaklarınız üç ay zarfında altı bin altı yüz küsür hasta muayene ve tedavi etmiştir. Ankara ocağımız on üç köyün tedavisini üzerine almış ve kendi doktorlarıyla haftanın muayyen gün ve saatlerinde bu köyleri muntazaman muayene ve tedavi etmiştir. Mevcut teşkilatımızın zaafı neticesidir ki size bütün ocaklarımızın terbiye-i bedeniye, tedris

ve tenvir, sıhhî muavenet ve irşat ve telkin nokta-i nazarından yaptıkları büyük ve şayan-ı takdir mesaiyi icap ettiği kadar vuzuh ve sarahatle ifade edemiyoruz. Fakat kurultayın muhterem azası arzu buyurdukları takdirde herhangi bir madde hakkında haiz olduğumuz malumatı arz edeceğiz (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:12).

Mali Vaziyet

Geçen sene kurultayın tespit ettiği elli bin liralık bütçe varidatı bir miktar fazlasıyla tahakkuk ettirilmiştir. Sarfiyat ve varidatı madde madde arz ediyoruz (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:7-12).

Vâridat (Gelirler)	**Lira**	**Kuruş**
Geçen Seneden Müdevver	2	40
Teberruat	40053	----
Karzen Alınan	7505	----
Karzen Verilip İstirdad Olunan	3991	50
Buharalı Talebe Namına Alınan	2112	----
Ziya Gökalp Merhumun Mezar Taşı İçin Ocaklardan Teberru Edilen	1387	45
Yekûn	55050	35

Sarfiyat (Giderler)	**Lira**	**Kuruş**
Ocaklara Muavenet	28400	7
Türk Yurdu'na	7114	20
Masarif-i Mukannene	4447	60
Masarif-i Müteferrika	6032	85
Karzen Alınıp İade Olunan	5455	----
Demirbaş	512	45
Buharalı Talebeye Tediyat	1757	80
Karzen Verilen	160	----
Yekün	53520	7
1926 Senesine Devir Olunan	1530	28
Yekün-i Umumi	55050	35

Afyon Karahisar Delegesi İzzet Ulvi Bey: Ocaklarımız için pek büyük himayetlerini gösteren Gazi Paşa hazretleri ile İsmet Paşa hazretlerine kurultay namına arz-ı tazimat etmesini teklif ederim. Birinci teklifim budur. İkinci teklifim ise, esasen töremizde vardır. İlk Türkçülere selam ve hürmetlerimizin tebliğ edilmesini rica ediyorum. Türkçülüğe hizmet eden ve burada bulunmayan zevata da arz-ı muhabbet ve hürmet edelim. Bunu da teklif ediyorum.

Reis: Efendim, müsaade ederseniz birinci teklifi reyinize arz ediyorum.

İstanbul Delegesi Hamdullah Suphi Bey: Efendim, bir teklif de bendeniz arz edeceğim, müsaade buyursanız arz edeyim. Aynı heyetin Millet Meclisi reisi ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisini de ziyaret etmesi çok muvafık olur kanaatindeyim. Bunun ilavesini teklif ediyorum (Doğru sesleri).

Reis: Teklif edilen şekilde reyinize arz ediyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsınlar! Müttefikan kabul edilmiştir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:12).

Ocak Gelirleri

Hamdullah Suphi Bey: Merkezi heyet size diyoruz ki; geçen sene toplandığımız vakit bize şu vaziyette bir ocak teslim ettiniz. Biz de size şu vaziyette bir ocak iade ediyoruz. Farkları nedir? Geçen sene otuz ocağınız binaya malik değil iken bugün doksan yedi ocağınız bina sahibi olmuştur**.** Şimdi cümleleri açıyorum, izah ediyorum. Yüz ocağınız hususi bir binaya malik ise ve asgari olmak üzere beher binanın on bin lira bir kıymeti varsa bir milyon liralık emlaka maliksiniz demektir. Fakat bu natamamdır, az söyledim, fevkalade az söyledim. Ocakların mühim bir kısmı, yirmi bin, otuz, kırk bin bazen yüz bin bazen iki yüz bin liralık bir kıymete maliktir.

Elimizde ufak saraylarımız var, senevî kırk bin lira varidat veren akaratlara malikiz. Bazı ocaklarınız yalnız bina ile kalmadı, dükkânlar, hanlar, sinemalar elde ettiler, doğrusu birçok liralık emlakımız vardır. Başka hiçbir şey yapmasaydık ve size evvelce göçebe vaziyetinde bulunan ocakları uğraştık, çalıştık binalara sahip ettik. Hatta çoklarına varidat menbaları bulduk deseydik siz bize ne söyleyecektiniz? Şüphesiz memnunuz diyecektiniz. Hükümetin bütün vasıtalarıyla teyit ettiği diğer müesseseler, haklarında dostluğu gösterdiği diğer cemiyetler var. Hükümet hepsi için aynı nispette hayr-ı hah**.**

Fakat o cemiyetleri birer birer zihninizden geçiriniz ve sorunuz onlar böyle bir netice elde etmişler midir? Bu fark neden çünkü merkezi heyetiniz daima hedeflerini takip etmiştir (Alkışlar) (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:17-18)).

Kitap Sağlanması

Hamdullah Suphi Bey: Reis beyefendi kendi beyanatım hakkında maruzatım vardır. Merkezi heyetin raporunu izah ederken, yalnız binalardan bahsetmedim. Merkezi heyetin, on bir bin kitap tedarik edip beş binini tevzi ettiğini altı binini teşekkül edecek merkezi heyete devredeceğini ve muhtelif ocaklara otuz bin liraya yakın bir yardım gönderildiğini, mesai

programının vücuda getirildiğini ifade ettim. Bu izahatımın ilavesini rica ediyorum (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:34).

Ocak Sayısı

Bandırma Delegesi Burhaneddin Halil Bey: 217 Ocağımız vardır. 217'nin üçte ikisi mevcut bulunabiliyor mu? Ben zannederim ki burada o kadar aza yoktur (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:41).

Hars Heyetinin Raporu ile İlgili Görüşmeler

İnebolu Delegesi Mustafa Selim Bey: Sivas Aziziye Delegesi Mustafa Nabi Bey, "Kurultayın Ulu Riyasetine" verdiği önergede, "Büyük Türk âlimi Ziya Gökalp Bey'in ruhunu taziz için heyet-i muhteremenin bir vakfe-i ihtirama davet edilmesini" istiyor, ayakta olarak derin bir huşu ve hürmetle iki dakikalık bir saygı duruşu yapılmıştır. "Efendim, ocaklar bütün Türklerin mefkûre yuvası, aynı zamanda Türklüğün bir kabesidir. Herhalde Ziya Gökalp Bey'in fotoğraflarını salonda görmek isterdim" diyor (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:51).

Efendim hars heyeti mevzu-i bahs olduğu için bilhassa o noktadan söz söylemek istedim. Türk Ocaklarının gayesi Türk harsının Türk duygusunu inkişaf ettirmektir. Hâlbuki bugün Türk Ocaklarının milli bir piyes vermek ve milli harsı göstermek ve temsil etmek için elinde bir eser yoktur. Binaenaleyh ecnebi eserlerinden adapte edilen eserleri temsil etmek mecburiyetinde kalıyorlar. Hâlbuki Türk Ocaklarının en mühim gayesi Türk harsını halka neşr ve tamim etmektir. Maalesef Hars heyetinin bu cihete lüzumu kadar gayret ettiğini göremiyoruz, bu cihetlerin teminini rica ederim.

Ziya Gökalp'ın resimleri için İstanbul'a sipariş verildiğini Hamdullah Suphi Bey söylüyor (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:49).

Biga Türk Ocağı'nda Yaşanan Bir Olay

Adana Delegesi Ferit Celal Bey: Biga Türk Ocağı dans ihtirasına tutulmuş, kendini zapt edememiş, orada kadınlar da bulunmamış, ocaklı arkadaşlar kadın kıyafetine girerek dans etmeye başlamışlardır. İzlediğimiz ilkelere, yapılan inkılâba bundan daha büyük darbe olamaz. Evvela Türk kadınının hür ve şerefli olduğunu söylüyoruz, diğer taraftan da Türk kadınının hayatı içtimaiyemize karışmamış olduğunu, erkeklerin kadın kıyafetine girmesi suretiyle ilan ediyoruz. Bundan daha ayıp bir şey olamaz. Bunu görenler ve duyanlar, Türk Ocakları Orta Oyunu oynatıyor diyecekler ve bu iyi bir fikir vermeyecektir, bu çok ayıptır... Ocak, bir mefkûre yeridir, yoksa bir eğlence mahalli, Orta oyunu yeri değildir. Bu meseleyi tetkik ve kökünden halledelim. Aksi takdirde Ocaklar tamamen başka bir cereyan takip etmiş olur. Ocakların maksadı bu değildir, mefkûreli gençler yetiştirmektir. (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:60-61).

Cemiyetlerin en büyük esası disiplindir. Disiplini olmayan cemiyetlerden hayır gelmez. Türk Ocağında şu durum gösteriyor ki, disiplini hissettirmek için şiddetli cezalar tespit etmelidir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:63).

Hamdullah Suphi Bey: Türk Ocağı bir vakar müessesesidir. Arkadaşlar! Türk kadını 15 sene evvel Ocağımızın içinde Türk erkeği ile toplantıya geldiği vakit biliyor musunuz? Etrafımızda nasıl bir teşni havası oynanmıştır. "*Türk kadınını iğfal ediyorlar, ifsad ediyorlar*" diyorlardı, nutuk irad ediyorlardı "*onu şaşıracaklar, şiir okutuyorlar, kendileriyle beraber oturtuyorlar, onu şaşırtacak ve düşürecekler*", diyorlardı, biz hayır diyorduk. Türk Ocağı mukaddes kalabilmiş bir müessesedir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:64).

Senelerce kadın-erkek beraber toplantı yaptık. Bilirsiniz ki başka yerlerde bu gibi toplantılar olmasına rağmen Ocağımızın içinde, bir tek defa olsun Türk erkeği Türk kadınına söz atmadı, yüksek ve asil bir terbiyenin mesağ vermediği hiçbir harekette bulunmadı, çünkü Türk erkeğinde ahlaki bir inzibat vardır.

Hakiki Türk, inzibat-ı ahlakiye malik olandır.

Arkadaşlar! Bir başka vesileyle evvelce söylemiştim. Bir millet bir ihtiyaç altında mensup olduğu tarz-ı içtimaiyi değiştirip, yeni bir tarz-ı içtimaiye girerse, bunun şeklini tespit edenler kurultaylar değil, birtakım komisyonlar değildir. Medeniyetler bir memlekete girdiği vakit gümrüklere uğramıyor murakabe kabul etmiyor. Fenalıklarıyla iyilikleriyle beraber giriyor. Biz muayyen yerlerde mesulüz, Türk milletinin karşısında, gayri ahlaki bir şeyin ocaklarımızda cereyanına müsaade etmeyiz. Ne vakit bir hataya doğru gidildiğini hissettiysek, derhal elimizi uzattık ve mâni tedbiri almakta gecikmedik.

Efendiler! Dans vakarla memzuç bir harekettir. Bir şekle göre, diğer bir şekildeyse rezilane bir harekettir. Ocağımızın şeref ve haysiyetine göre bu iki şekilden birini intibak edebiliriz.

Arkadaşlar! Türk kadınını müşterek hayata davet ettik mi? Mesai hayatında sizinle beraberiz dedik mi? Eski ananelerimizin pek de hoş görmediği musukiyi ocağımızda menediyor musunuz? Vahşi kavimlerden medeni kavimlere kadar sevinci, kederi ifade eden dansı hangi esaslara istinat ederek menedeceğiz? Dans edeceksiniz, yalnız Türk Ocağı'nı sokak kadınlarının girebileceği bir dans salonu haline korsak, o zaman müessesemizi temiz ve asil mahiyetinden tecrit etmiş oluruz. Muayyen milli günlerde ancak ailelerimize mensup olan kadınlarla, kendi kadınlarımızla Ocağımızın vakarı ve manevi murakabesi altında dans esasını kabul etmeliyiz. Türk Ocağı, buna müntehi olan hareketini 14 sene evvel başlamıştır.

Kadını müşterek hayata çağırdığı gün onu dansa da davet etmişti. O halde benim arz ettiğim şerait dâhilinde ve senenin ancak iki veya üç gününde dans Ocağın içerisine girebilecektir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:65-66).

Türk Yurdu Mecmuası Hakkında

Ağaoğlu Ahmet Bey: Türk Yurdunu bendeniz 4 ay idare ettim. Bilirsiniz ki hemen her nüshasında hiç olmazsa uzun bir makalem bulunmuştur. Birçok arkadaşların yazıları görülmüştür. Türk Yurdunu çıkarmak o kadar müşküldür ve o kadar müşkülatla muhattır ki bunu tasavvur dahi edemezsiniz. Matbuatımız, edebiyatımız, müfekkiremiz, mütalaalarımız, dikkatimiz, itinamız başka yerlere mütevecihtir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:84). Şimdi Hars Heyetine geleceğim. Ben de aynı zamanda Hars Heyetine mensubum. Hars heyetimizin reisi Hamdullah Suphi Bey, birkaç kere Hars Heyetini davet etmiştir. O'nun ricaları, yalvarmaları neticesi olarak bu zevat-ı muhtereme toplanıp, belki bir şey müzakere etmişlerdir. Tamamı, hiç olmazsa ayda iki defa davet edilmişlerdir, toplanamamışlardır. Toplanamamanın sebebi ikidir. Birisi maddi, diğeri ruhidir. Heyet üyeleri, mesela hepimizin göz bebeğimiz gibi sevdiğimiz hürmet ettiğimiz Fevzi Paşa gibi zat-ı muhterem pek önemli işlerle meşguldür, tabiatıyla Hars Heyetinde meşgul olamaz. Hepsi mahmuldür, birçok işlerle meşguldür. İkinci sebep ruhidir, şimdi kaydettiğim sebeptir: Lakaydidir. Bugün mütefekkir sınıfını lakaydi istila etmiştir. Bunu kurultaydan rica edeceğim. Bu lakaydiyi kaydederek bütün Türk milletine arz etmeyi, bunu menetmesini rica edeceğim. Matbuatımız, Türk'ün, Türk milletinin alakadar olduğu ciddi meselelerle alakadar değildir. Mecmuaları açınız, ulemamız, Darülfünun muhitleri, yüksek mektep mensupları, ben de onlara mensubum, içtimai, siyasi, dini, ruhi meselelerin hiçbirini takip etmemiştir. Gidiniz Fransa'ya, İngiltere'ye, Amerika'ya, Rusya'ya göreceksiniz ki bu gibi meselelerde önayak olanlar Darülfünunlardır, yüksek mekteplerdir, büyük mecmua ve gazetelerdir, şairlerdir, mütefekkirler, ediplerdir. Biz de mecmuaları açıp okuyunuz, bu memleketin idealiyle, bu memleketin efkâr ve amaliyle hiçbir alakası, hiçbir nispeti olmayan birtakım hikâyelerden başka bir şey bulamazsınız (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:85).

Harb-i Umumi'de çıkan Türk Yurdu matluba muvafık çıkıyormuş, ben de öyle zannediyordum. Çünkü çok satılıyordu. İlk nüshasını 3-4 defa basmak lüzumu hâsıl olmuştu. Diğer nüshaları da Birinci Dünya Savaşı'na kadar 3000-4000'den aşağıya tenezzül etmemiştir. Hâlbuki şimdi 500-600 nüsha satıyor, bu da satılmaktan ziyade dağıtılmak suretiyledir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:95).

Hars Heyeti Üyelerinin Meşgaleleri

Hamdullah Suphi Bey: Gelemediler ve gelemezler efendim, evet, ayrı bir sahada çalışıyorlar. Köprülü Zade Fuat Beye kim lakayıd diyebilir? O, bütün dünyanın, muayyen bir sahada devam eden hizmetleriyle tanımaya başladığı bir genç âliminizdir. Fakat buraya gelemez, burada çalışamaz. Onu her taraf davet ediyor. Kongrelere, Türkiye namına kaç defa murahhassa olarak gönderdik, senelerden beri git gide artan bir kıymetle neşrettiği eserleri, harsı faaliyet sahasından hariç tutabilir misiniz? Birer birer sayayım mı? Velid Çelebi Efendi bizim ilk tasavvuf âlimlerimizdendir, rica ederim arkadaşlar bunlar artık genç değildirler, hepsi Türk harsı için çalışarak ihtiyarlamış insanlardır. Bunlardan yeniden bir fazla mesai, bir hamle-i mesai beklemeye imkân kalmamıştır. Bunu takdir etmeliyiz. Necip Asım Bey kitap üzerinde gözleri ihtiyarlamış ilk Türk tarihi hocamızdır, Mehmet Emin Bey onun karşısında en derin hürmeti duymamak küfürdür. Biliyorum arkadaşlar bana hak vereceksiniz bunlar hakkında çok ağır şeyler söylendi. Fakat doğru değildir. Müctemian çalışamıyorlar; fakat münferiden çok, pek çok çalışıyorlar ve bundan dolayı ancak minnettarlığımızı söyleyebiliriz. (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:111-112).

Ocaklı Günü

Ocaklı Günü addedilecek olan senenin muayyen bir gününde, tercihen 23 Nisan, bütün ocaklıların gök gömlek giyerek merasime iştirak etmelerini teklif eyleriz.

Ispartalı Tevfik Baytar Nazım Oğuz Doktor Kazım İsmail (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:124).

Türk Ocağı Üyeliğine Dair

Bursa Delegesi Muhyiddin Baha Bey: Efendim, kayıt ve kabul hakkında bendeniz bir takrir verdim. Öyle zannediyorum ki, muhtelif nokta–i nazarı telif eder bir şekildedir. Heyeti idareler namzeti kabul ediyor. Demek ki, reylerini de ona ihsas ediyor, sen iyi adamsın gel diyorlar ondan sonra o adam derneğe geliyor. Dernek sen fena adamsın diyor. Şimdi bir adamın böyle açıktan açığa teşhir edilmesi faideli bir şey olmayacağı gibi o adam için de çok fena bir şeydir. Ocakların kabul hakkında fevkalade kıskanç olmalarını pek muvafık buluyorum. Bunu için başka bir şekil hatırladım. Şekil şudur efendim. Müracaat eden zatın ismi ocak salonuna asılır ocaklılar beyan mütalaaya davet edilir. Denilir ki, bu adam iyi midir, fena mıdır, heyeti idareye haber verilir. Beyaz veya siyah rey vermek suretiyle mesele halledilir.

Merkez Heyetinden Mehmet Emin (Yurdakul) Bey: Bendeniz Türk Ocağını, Türk gençlerinin bir ideal müessesesi olmak üzere telakki ediyorum ve bunun kapısının üzerinde girecek olanlara karşı yazılmış ve

okunması lazım bir yazı görüyorum. Bu yazı "Ey bu kapıdan girecek olan genç! Hırs ve gururu bırak, öyle gir" ibaresinden ibarettir (bravo sesleri). Türk Ocağı aşk ve imanın müessesesidir, hayır ve fazlın müessesidir. Buraya girecek olanlarda bu aşk imanına, bu aşk faziletine karşı derin bir kabiliyet, büyük bir ateş, büyük bir alev bulunmak iktiza eder.

Adana Delegesi Ferid Celal Bey: Efendim, Mehmet Emin Beyefendi gayet veciz, gayet kuvvetli olarak izah ettiler. Ocakların içerisinde 8-10 seneden beri bulunuyoruz. Bilfiil de dışarıda çalışıyoruz. Gördüğümüz birçok mahazır vardır. Ocaklara girecek azalara kapıları açarsak iyi bir şey olmaz. Esbabını izah edeceğim ve gayet amelidir.

Şimdi inkılap memleketin içerisinde bazı fena zümreleri yıkmakla meşguldür. Tagallübü yıkmakla meşguldür. İrticai, sufte zümresini, eşrafı, yıkmakla meşguldür. Tekkeleri ne kadar kötü taazziler varsa hepsini yıkmakla meşguldür.

Arkadaşlar, zanneder misiniz ki, bu yıkılan adamlar boş duruyorlar ve inkılabın bütün ruhuna hürmetkâr oturuyorlar. Hayır, bunlar çok kurnaz insanlardır. Dışarıda çalışan arkadaşlarınız bilirler ki, bunlar hulul kapısı bulurlar. İçeri girerler. Reis-i Cumhur Hazretleri, inkılabın en büyük eli, ocaklara istinat ediyoruz diyor. Yine bütün inkılapçılar ocaklılara istinat ediyor, ne kadar büyük şahsiyetler tanıyorsak bizi bu taazziler kurtaracaktır diyorlar. Bu parlak tevcihler karşısında o dünkü taazziler vazifelerini hiç ihmal etmiyorlar.

Ben ocaklıların üzerinde bir tesir yapmağa; öteki arkadaşlar arasında bir sempati uyandırmağa mecburum. Bu insanlar o heyet-i umumiyede çalışabilir mi arkadaşlar bunun imkânı var mıdır? Binaenaleyh bir senelik namzetlik meselesi çok esaslı bir meseledir. O adam ocağın içine girsin, kaynasın ve ondan sonra aza olsun. Biz İstanbul ocağına girerken birçok sene namzetlik devresi geçirdik. Evet, bizi kaydetmemek için bir sebep yoktu, fakat yaşımız küçüktü, yine oraya devam ettik, sabrettik, bağlandık. Çok şükür eğer bugün bizde biraz, bir parça iman varsa onu oradan almışızdır. Binaenaleyh bu da bir mahzur olamaz. Benim en büyük temennim büyük üstadımın dediği gibi; ocakların bir fazilet ocağı olduğunu herkese ihsas etmektir. Ve bu kapıdan herkes kolayca girememeli ve burası bir ihtiras sahnesi olmamalıdır (şiddetli alkışlar) (bravo sesleri) (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:148-150).

Erzincan Delegesi Hüseyin Enver Bey: Arkadaşlar; mesele çok mühimdir. Ocakların istikbali mevzu-i bahistir. Ocakların hayatında kemmiyyet değil keyfiyet muteber olmalıdır. Çok azalı bir ocak olmaktan ziyade az azalı ve müfit olmak daha iyidir. Bizim birçok müşahedelerimiz vardır. 14-15 seneden beri ocaklara kaydettiğimiz azalar içinden ne meta adamlar çıktığını gözümüzle gördük. Arkadaşlar! İngilizler Türk Ocaklarının bu-

lunduğu mıntıkada Türk ocaklarını bastığı zaman hüngür hüngür ağlayarak aman şu kaydımızı yakın biz ocaklı değiliz diye, ağlayanlar vardı. Bundan başka arkadaşlar; Şeyh Said isyan ettiği zaman bu isyanı telin için telgraf çektiğim vakit benden hesap soran ocaklılar vardı. Bu parayı kesenden mi veriyorsun diyenler vardı, böyle zihniyetiz, mefkûresiz ocaklılar vardı. Binaenaleyh Ocağın kapısını açıp da ulu orta doldurmak doğru bir şey değildir. Sonra Ocak inhilal eder. Ferit Celal Bey arkadaşımızın dediği gibi bir takım mütegallibe vardır ki, ocağın içine bil-iltizam girip inhilal ettirmek istiyorlar (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:151).

Türk Ocağına Girmek İsteyenlerden Mücahede-i Milliyeye Muhalif Olanların Ocağa Kabul Edilmemeleri

İnebolu Delegesi Mustafa Selim Bey: Mücahede-i Milliyeye fiilen ve kavlen ve tahriren muhalif kalan kimselerin bila kayd ü şart Ocağa dâhil edilmemesinin sarahaten zikredilmesini teklif ederim.

Aydın Delegesi Reşid Galib Bey: Arkadaşlar Türk Ocaklarının yasasına böyle bir kayd konulması ocaklık ruhu namına bir ayıp şey telaki ederim (bravo sesleri). Mücahede-i Milliyede, Türklüğün amaline Türk vatanının hürriyeti ve istiklali amaline karşı koyarak düşman unsurlarla beraber çalışmış insanları tabiidir ki, muazzez ve mukaddes Türk ocağı ruhu defeder, tard eder, kendi muhitinde hatta kahreder. Esasen Türk'ün ocaklılığının ruhunda mündemiç keyfiyet iken bu yasamıza koymaklığımızın ocaklılara karşı nevama bir hakaret teşkil eder (çok doğru sesleri). Bu ocaklılara, siz bunu henüz idrak edememiş vaziyettesiniz bunu yasa ile ima ediyoruz demek gibidir. Böyle bir ima ise çok elim ve ocakların gayrı layık bir imadır, o itibarla yasaya bu kaydın ilave edilmemesini arz ederim (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:158).

Ocak Aidatı

Her ocaklı senede en az dört lira vermekle mükelleftir. Talebeden bu miktarın yarısı alınır. Senelik taahhütler dört taksitte verilir. Taksiti zamanında ödemeyen azaya idare heyeti tarafından bir ihbarname gönderiliyor. İdare heyetleri ihbarnamenin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde taksitini ödemeyen azayı istifa etmiş sayabilir. Ancak bu suretle istifa etmiş sayılmasa bile taksitini ödemeyen her aza senelik derneğe iştirak edemez (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:163).

Gençlik Teşkilatı Hakkında

Van Delegesi İshak Refet Bey: Efendiler, gençlik teşkilatı noksandır. Birçok gençler vardır. Bu gençler ocaklara yabancı kalıyorlar. Hâlbuki bunların Ocak ruhu ile meşbu olmaları, Ocak ruhu ile uyanmaları, Ocak ruhuyla yetişmeleri lazımdır (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:183).

Yalova Delegesi Kazım İsmail Bey: Binaenaleyh arkadaşlar gençlik teşkilatına her şeyden evvel azami gayret edilmesini istirham edeceğim. Gereksinimleri itibariyle ocaklara alınamayan ve gerek alındıkları halde muhtelif tesirat altında bulunan ocaklıları kurtarabilmek ve onlara hars itibariyle daimî bir terbiye verebilmek için gençlik teşkilatına lazım gelen ehemmiyeti aff buyurunuz (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:183).

Mesai Encümeninin Araştırma Sonuçları

1- Ocaklılar için muayyen bir alamet-i fârika ile tespiti ve hüviyet varakası tanzimi.

2- Bütün ocaklara milli, edebi ve ilmi eserler, kanunlar, resmi cerâid ve hususi gazeteler tevzinin istikmali.

3- Ocaklarda yapılan ve badema yapılacak olan kütüphaneler merbutu bulunan kıraat salonlarının tarz-ı idarelerine aid talimat ihzarı.

4- Kurultay zabıtlarının behemhâl tabi ve tevzii.

5- Gazi paşa hazretlerinin ufak kıtada birer heykellerinin ve merhum Ziya Gökalp'le, diğer Türk büyüklerinin fotoğraflarının ocaklara irsali ve bedellerinin mukassaten ocaklardan istifası

6- Sene nihayetlerinde her ocaktan alınacak mesai raporlarının bir kül halinde tabı ve tevzii.

7- Türk ocaklarının tesisinde fevkalade faaliyette bulunmuş olanlarla Türklük sahasında çalışmış olanların resimleri ve tercüme-i hallerini ve eserlerini muhtevi olmak üzere her sene bir ocak salnamesinin tanzimi.

8- Ocaklara mahsus olmak üzere her sene bir fazilet mükâfatı ihdası.

9- Umumi bir ocak marşı tertibi.

10- Diğer hayır cemiyetlerine yapıldığı gibi idare-i hususaya ve belediyeler bütçelerine Türk ocakları için de birer yardım faslı açılması hakkında teşebbüsatda bulunulması.

11- Meccani Devletinkinin tevziatında Ocakların da tavassutu.

12- Yasanın suver-i tatbikiyesine ait bir talimat ihzar ve itası.

13- Fevkaladede fakir halk kitlelerine malik bulunan ocaklar menakıbından muayyen adette olmak, ocaklar tarafından tespit edilmek üzere fakir çocukların meccani leyli olarak liselerde veya umumi hayat mekteplerinde yetiştirilmesi esbabının istikmali.

14- Ocaklara aid el ilanlarının pul ilsakından istisnası ve mümkünse ocaklar arasında yapılan muhaberatın ve irsal edilen paketlerin posta pulu ilsakından affı.

15- Türk ocakları azalarının heyet halinde yapacakları ilmi tahkik ve tetebbu seyahatlerinde şimendifer ve vapur gibi vesait-i nakliye ücretlerinin nısfa olarak tediyesi hususunun temini.

16- Ocaklara daimî bir varidat-ı menbai olmak üzere Rum, Ermeni Kilislerine aid akaratdan veya tevzi harici kalmış olan emvalden birer kısmının ocaklara bedel-i mukadderi veya mukayyeti üzerinden ve mübadillere verilmeyen emval-i metruke binalarından bir kısmının müzayede suretiyle değil, takdir-i bedel suretiyle ocaklara itası.

17- Bilhassa Şark ve Orta Anadolu Ocaklarının hemen ekserisi ve Garbi Anadolu ve Trakya Ocaklarından bazıları halen binasız olduklarından, bunlara bina temini.

18- Ocaklarda köycülük teşkilatına ait vezaifin daha şümullü bir şekle ifrağı.

19- Memurin-i Hükümetin ocaklara ait işlerin görülmesini teshilat ibraz etmelerinin suret-i katiyede temini.

20- Türk üdebasının milli heyecanlar uyandıracak eser ve piyesler tertip ve tanzimine davet edilmesi ve bunlardan muvaffak olanlara mükâfat itası.

21- Bilumum hissedarını Türk ocakları azalarından mürekkep olmak ve Türk Ocağı Bankası ismini taşımak üzere bir banka ihdası.

22- Ecnebi memleketlerine ihraç suretiyle memleketimize para getiren mahsulatın kesretle yetiştirildiği mahallelerde her ocağın bir kooperatif teşkiline rehber olması ve bunun için en ziyade sehl-i tatbik bir talimatname tanzimi için erbap-ı ihtisasın veya Ticaret Vekâlet-i Celilesi muevenetlerinin temini.

23- Nevşehir, Çal, Giresun veya Kadıköy nahiyesi gibi istihsalat ve imalatı yalnız bir şeye münhasır kalan mahallelere ocaklar namına birer mütehassıs izamı ve bütün ücretlerinin merkezî heyetçe temini.

24- Trahom**,** sıtma, frengi gibi muhrib ve salgın hastalıklarla çocuk hastalıkları ve doğum işleri ve hayvanat arasında salgın şeklinde icra-yı hükmedip, veba-yı bakari, çiçek, çam, şarbon gibi hastalıklardan insan ve hayvanların korunma çarelerini ihtiva etmek ve hastalığa yakalanmış olanlara karşı yapılacak tedabiri muhtevi olmak üzere köylünün anlayabileceği, açık lisanla yazılmış risaleler tab ve köylülere tevzi.

25- Türk harsına, ait milli filmler yaptırılarak meccanen köylerde ve

kasabalarda gösterilmesi ve her ocağa birer fotoğraf makinesi temini.

26- Sineması olan veya tesisi arzusunda bulunan ocaklara film tevziatı yapmak ve film tedarikinde teshilat göstermek üzere merkezde bir büronun teşkili.

27- Ocak binalarının aynı tarzda Türk üslûbuyla inşası ve tefrişi için rehberler meydana getirilmesinin temini.

28- Merkezî Heyete tevcih edilen suallere ve gönderilen mektuplara behemhal müspet veya menfi bir cevap itası hususunun temini ve icap ediyorsa Merkezî Heyet teşkilatının buna göre tevsii.

29- Merkezî Heyet muavenet-i nakdiyesinin en ziyade ihtiyacı olan ocaklara itası ve Şark vilayetlerinin tercihen nazar-ı dikkate alınması.

30- Merkezde bir ocak matbaasının tesisi.

31- Ocaklardan Avrupa'ya staj ve tahsil için talebe gönderilmesi ve ocak murahhaslarından mürekkep bir heyetin her sene ucuz vesaitle Avrupa'ya tetkik seyahatine izamı.

32- Türkiye de Türkçe lisandan gayrı lisan istiamalinin men-i çarelerinin teharrisi.

33- Ocaklıların aile isimlerinin behemhal ocak defterine kaydı.

34- Ocaklılar arasında selamlaşma kelimelerinin kurultayca tespiti.

35- Ocaklıların seyyanen (bey veya efendi) kelimelerinden yalnız birisini istimal için her ikisinden birisinin intihabı.

36- Sırf Türklük propagandasıyla meşgul olan Türk Yurdu mecmuasına makaleler itası suretiyle muavenet-i kalemiye temini.

37-Yerli mamulatın istihlaki için her ocaklının ve behemhal dâhili mamulat istiamalini ve bu hususta müessir propaganda yapılması.

38- Muhtelif ocakların raporlarından istimzaç edilen sonuçların verdiği kanaatlere göre Türk ocakları daimî ve muntazam bir idare ve teftiş ve murakabe altında bulundurulmak lazımdır. Ocakların yekahenk olarak faaliyette bulunması ve gayelerimizin inhâf etmemesinin temini için merkezî heyetin daimî faaliyette bulunması lüzumludur.

39- Ocakların yapacakları işler hakkında muayyen ve etraflı bir mesai programına ihtiyaç vardır (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:184-186).

Burdur Delegesi Cevdet Bey'in Ocağın Gelecekteki Faaliyetleri Hakkında Kurultaya Sunduğu Görüşleri

Muhterem kurultayımızdan Türk ocaklarının istikbal faaliyeti hakkın-

da kısacık bazı dileklerde bulunacağız. Mesai programımızın en mühim bir kısmını Türk Milli sanatları işgal ediyor. Binaenaleyh ocaklarımızın mesaisine bu hususta feyizli bir veçhe vermek lazımdır. Bir zaman bütün dünyayı hayret ve takdire sevk eden (Türk Çiniciliği) ölmek üzeredir. Halıcılığımız pek fecii bir devreye dâhil olmuştur (Kösele). Ve deri işçiliğimiz mahvolmaktadır. Bu ve buna mümasil pek çok milli sanayiimiz ortadan kalkmak üzere bulunuyor. Burada her ocağın muhterem mümessilleri toplanmışlardır. Sözlerimiz bu sanatlarla alakadar olan ocakların muhterem murahhaslarınadır. Her murahhas yerine avdet ettiği zaman bu milli sanayimize ait heyeti merkeziyeye mufassal malumat vermelidir. Öyle zannediyorum ki, şimdiye kadar çinicilik, halıcılık hakkında heyeti merkeziyeye müracaat vakıa olmamıştır. Netice olarak şunu arz edelim ki milli ve iktisadi nokta-i nazardan pek mühim olan bu işlerle mahalli ocaklar şiddetle alakadar olmalı ve dileklerini dertlerini heyet-i merkeziyeye bildirmeli ve derman aramalıdırlar. Sonra korkarız ki pek çoğunda olduğu gibi bu milli sanatlarımızı yalnız Avrupa müzelerinde görmek mümkün olabilecektir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:232).

Merkez Heyeti Üyeleri ve Aldıkları Oy Sayısı

Rey veren azanın adedi 79'dur.

Hamdullah Suphi Bey: 76

Necati Bey: 74

Mehmet Emin Bey: 73

Doktor Ekrem Tok Bey: 71

Doktor Ferit Hasan Bey: 71

Alâeddin Bey: 65

Avukat Mehmet Salih Bey: 64

Doktor Hüseyin Enver Bey: 64

Doktor Reşit Galip Bey: 63

Doktor Refet Bey: 56

Ragıp Bey: 51

Mimar Hikmet Bey 44 rey almışlardır. Diğer birkaç zat bunlardan daha az rey almışlardır.

Yedek azalık için,

İshak Refet Bey: 66

Abdulmuttalip Bey: 65

Cevat Bey: 65

İsmail Hakkı Bey: 65

İzzet Ulvi Bey: 58

Cemil Behçet Bey: 49

Şükrü Yusuf Bey: 44 rey almışlar. Şu hâlde 12 arkadaş usulen ihraz-ı ekseriyet ederek heyet-i merkeziyeye teşkil etmişlerdir (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:262).

Hamdullah Suphi Bey'in Değerlendirme Konuşması

Arkadaşlar 15 senelik bir hayata malik olan müessesemizin ilk tesisi o zamandan bugüne gelinceye kadar geçirdiği safhalar hepimizin hatırındadır. Çok düşman ve çok nefret ve istikrah havası ile dolu bir mahiyet içinde 5-10 kişinin kalbinde doğan yeni bir aşktan vücuda gelen müessesemiz birçok felaketler ortasında kökünün temas ettiği harikulade bir membadan dolayı her belayı atlatarak, daima ve daima inkişaf etmektedir. Vaktiyle İstanbul'un birçok köşesinde gençlerin ziyaretgâhı olan ve kapısının üstünde aziz bir isim (Türk Ocağı) ismini okuduğumuz bu müessese şimdi memleketimizin her köşesinde karşımıza çıkıyor. Senelik kurultaylarımız her sene daha kalabalık olarak içtima ediyor. Çünkü ocaklar artıyor. Ve biliyoruz ki bize emanet ettiğiniz vazife memlekette deruhte edilen vazifelerin en büyüklerindendir. Muhakkak sizi görür gibi o hakikati de görerek söylüyorum. Daha büyük inkişaflara doğru gideceğiz. Pek yakında bir zaman gelecektir ki bir Türk ocaklısı memleketin bir ucundan bir ucuna, şehirlerin üstünde iman ve fazilet mabetleri gibi yükselen Türk ocaklarına uğrayarak gidecektir. Arkadaşlar gelecek sene daha kalabalık olarak toplanacaksınız. Bu hayalimin gözleri görüyor. Yalnız o gün geldiği vakit hepimiz hakikat gözüyle göreceğiz. Burada 300'e yakın murahhas toplanacak. Bazı ufak hatalarımız oldu. Bazı ocaklar kendilerini temsil edemediler. Gelecek sene bütün ocaklar kendilerini temsil edeceklerdir. 300-350 Türk ocağı hep birden iştirak ederek gelecek sene burada toplanacağız. Varlığımızı o zaman daha iyi hissedeceğiz. Bu sene kuvvetli teşkilat yaptınız, merkez heyeti arkadaşlarınız bundan dolayı size minnettardır. Gelecek sene sizi memnun edecek yeni mesaiden bahsedeceğiz. Siz memnuniyetinizi bize ifade ettiğiniz vakit biz geçecek mesai senesinin azami mükâfatını almış olacağız. Merkez Heyeti arkadaşlarım namına ve kendi namıma size derin minnettarlığımı ifade ediyorum (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:264).

Murakabe Heyeti Seçiminin Sonucu

Reye iştirak eden zevat 66 dır. Nesip Bey 61, Kemal Ziya Bey 59, Yahya Naci Bey 59 rey alarak Murakabe heyetine intihap olunmuşlardır.

Cemil Bey 63, Fikri Bey 59, Nihat Bey 59 reyle Murakabe heyeti yedek azalığına intihap olunmuşlardır. Efendim başka müzakere edilecek mevat kalmamıştır. Gerek hariçten gelen arkadaşlara ve gerekse buradan tevkîl edilen arkadaşlara muvaffakiyetler temenni eder, kemal-i hürmet ve samimiyetle cümlenizi selamlayarak vazifemize nihayet veririm (Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları, 1926:265).

Sonuç

Türk Ocakları Üçüncü Kurultay'ı 23 Nisan 1926'da yapılmış, 28 Nisan 1926 Çarşamba günü tamamlanmıştır. Kurultay Başkanlığı için yapılan seçimde Afyonkarahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey 49 oyla başkanlığa seçilmiş, başkan vekilliğine Mazhar Bey ve kâtipliklere de Ferit Bey ile Nihat Bey seçilmişlerdir. Seçimde mevcut üye sayısı 109'dur.

1925 kurultayı toplandığı zaman ocak sayısı 135 adet iken, merkez heyetin gösterdiği bütün çabalar ve Ocak hakkında beslenilen derin muhabbet ve irtibatın fiili bir delili olarak bu sayı 217'ye yükselmiştir. Ocakların bir şebeke halinde bütün memleketi kuşattığı ifade edilmiş. Ocak sayısında göze çarpan mühim bir nispet de artış olduğu, üye sayısının takribi 30.000' e yükseldiği vurgulanmıştır. 1925 kurultayında ancak 38 Ocak hususi binalara sahip iken Ocakların sayısı 97' ye çıkmıştır. 1925 kurultayında Ocaklar da mevcut kitap sayısı 5200 iken bu sayı 6000' e yükselmiştir

Kurultay'da, Gazi Mustafa Kemal'in Türk Ocaklarına olan muhabbet ve ilgisinden bahsedilmiş, ocakların halka faydalı olabilmesi için hükümet vasıtasıyla olduğu kadar, bizzat kendilerinin dahi manevi ve maddi yardımlarını mütemadiyen yaptıkları ifade edilmiştir. Ocaklara fiili yardımlarından dolayı Gazi Mustafa Kemal, Millet Meclisi ve hükümete minnettar olduklarını ifade etmişlerdir.

Birçok Ocağın köycülük yoluna girmiş olduğu ifade edilmiştir. Bazı ocaklarda üç ay zarfında altı bin altı yüz küsür hasta muayene ve tedavi edilmiştir. Ankara Ocağı on üç köyün tedavisini üzerine almış ve kendi doktorlarıyla haftanın muayyen gün ve saatlerinde bu köyleri muayene ve tedavi etmiştir.

Ocaklardan seçilecek bir heyetin, Gazi Paşa ile İsmet Paşa'ya kurultay namına arz-ı tazimat etmesi, ilk Türkçülere selam ve hürmetlerin tebliğ edilmesi, Türkçülüğe hizmet eden ve burada bulunmayan kişilere hürmet edilmesi, bu heyet tarafından Millet Meclisi Başkanı ve Genel Kurmay Başkanı'nın ziyaret edilmesi kararlaştırılmıştır. Türk Ocağının en büyük esasının disiplin olduğu vurgulanmıştır.

Türk Yurdu dergisinin hazırlanması sürecinde yaşanan sıkıntılardan bahsedilmiştir. Kültür Heyetinin oldukça meşgul oldukları bu yüzden yeterince toplanamadıkları dergide yaşanan sıkıntıların temel sebebinin bu ol-

duğu ifade edilmiştir. Kültür heyeti başkanı Hamdullah Suphi Bey'in, sıklıkla toplantı düzenlediği fakat toplanılamadığı belirtilmiştir. Basın-yayın organlarının, Türk milletinin alakadar olduğu ciddi meselelerle alakadar olmadığı, içtimai, siyasi, dini, ruhi meselelerin hiçbirinin takip edilmediği, Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da, Rusya'da bu gibi meselelerde önayak olanların üniversiteler, büyük dergiler, gazeteler, şairler, düşünürler ve edipler olduğu ifade edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı döneminde çıkan Türk Yurdu istenilen seviyeye ulaşmış, çok satıyor iken, artık 500-600 nüshanın ancak satıldığı, bunun da satılmaktan ziyade dağıtılmak suretiyle olduğu belirtilmiştir.

Ocak aidatı için, her ocaklı senede en az dört lira vermekle mükellef kılınmıştır. Öğrenciden bu miktarın yarısının alınması uygun görülmüştür.

Gençlik teşkilatı meselesiyle ilgili olarak; Gençlik teşkilatının noksan olduğu dile getirilmiştir. Gençlerin ocaklara yabancı kaldığı, hâlbuki gençlerin Ocak ruhu ile bütünleşmiş olmaları, Ocak ruhu ile uyanmaları, Ocak ruhuyla yetişmelerinin lazım olduğu vurgulanmıştır. Bunun için ufak teşkilatlar kurulması gerektiği ve bu teşkilatların daha küçükleri ocağa hazırlamak gayesini takip etmeleri vurgulanmıştır.

Kurultayda, Mesai Encümeninin araştırma sonuçları doğrultusunda alınan kararlar değerlendirildiğinde raporda şu konulara vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir;

Ocaklılar için özel bir kimliğin tespit edilmesi, bütün ocaklara milli, edebi ve ilmi eserler, kanunlar, resmi gazeteler ve hususi gazetelerin sağlanması, ocaklarda okuma salonlarının hazırlanması, Kurultay zabıtlarının hazırlanarak dağıtılması, mevcut olmayan yerlere Gazi Paşa'nın heykellerinin yapılması, Ziya Gökalp ve diğer Türk büyüklerinin fotoğraflarının ocaklara gönderilmesi, her sene bir ocak salnamesinin hazırlanması, umumi bir ocak marşı hazırlanması, il özel idare ve belediye bütçelerine, Türk ocakları için de birer yardım faslı açılması, ocaklar tarafından tespit edilen, maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocuklarına yatılı olarak liselerde okuyabilme imkanının sağlanması, ocaklar arasında gönderilen postalar için posta pulu masrafının alınmaması, Türk ocakları azalarının heyet halinde yapacakları ilmi inceleme ve araştırmalar için yapacakları seyahatlerinde tren ve vapur gibi ulaşım araçları ücretlerinin indirimli olması, müstakil binası bulunmayan ocaklara bina temin edilmesi, Ocaklarda köycülük teşkilatının geliştirilmesi ,ocak bünyesinde milli heyecan uyandıracak eser ve piyesler tertip edilmesi, Türk Ocağı Bankası ismini taşımak üzere bir banka ihdası, köylünün anlayabileceği açıklıkta, salgın hastalıklar konusunda bilgi verici notların hazırlanması ve dağıtılması, Türk kültürüne özgü filmler yapılması, köylerde ve kasabalarda gösterilmesi, her ocağa birer fotoğraf makinesi temin edilmesi, ocak binalarının aynı tarzda Türk üslûbuyla

inşası, Merkezde bir ocak matbaasının tesisi, ocaklardan Avrupa'ya staj ve tahsil için öğrenci gönderilmesi, Türkiye de Türkçeden başka lisanların kullanılmaması için çeşitli yolların araştırılması, ocaklıların aile isimlerinin ocak defterine kaydı, Türklük propagandasıyla meşgul olan Türk Yurdu dergisine makaleler gönderilebilmesi için gerekli yardımın temin edilmesi, yerli malının özendirilmesi için ocaklar bünyesinde çalışmalar yapılması, ocakların dahili talimatnamesi isminde yeni bir talimatname hazırlanması, hedef ve gayesi, ocak hedef ve gayelerinden ayrı olmayan fakat Gençler Birliği vesaire gibi isimler altında teşekkül etmekte olan cemiyetlerin, ocaklar tarafından temsilinin sağlanması,

İnkılâplar noktasında halkın yeterince aydınlatılması gerektiği, bu anlamda en büyük görevin Türk Ocaklarına düştüğünün altını çizerek ifade etmişlerdir.

Türk milli sanatların muhafaza edilmesi ve ocakların bu işlerle alakadar olmaları gerektiği vurgulanmış, bir zamanlar bütün dünyayı hayret ve takdire sevk eden Türk Çiniciliğinin ölmek üzere olduğundan, halıcılığın azaldığından, deri işçiliğinin unutulmaya başladığından, bu ve bunlara benzeyen pek çok milli sanayinin ortadan kalkmak üzere bulunduğundan bahsedilmiştir.

Hamdullah Suphi Bey Kurultayın son günü değerlendirme konuşması yapmış, senelik kurultayların her sene daha kalabalık olarak içtima ettiğini, ocakların sayısının arttığını, Senelerin azaltamadığı bir heyecanla kurultayın toplandığını, daha büyük gelişmelere doğru gideceklerini, ocakların, memleketin bir ucundan bir ucuna daha kuvvetlenerek çoğalacağını, Türk Sanatlarının, Türk Sanatçılarının en güzel göründüğü yerin Türk ocakları olacağını, gelecekte 300'e yakın delegenin toplanacağını ifade etmiştir. Merkez Heyeti namına ve kendi namıma minnettarlığını sunmuştur.

Türk Ocakları, kurulduğu 1912'den beri, önce devletin sonra Türk milleti 'nin içine düştüğü tehlikeli girdaptan kurtarılması için, Türk kültürünün kökenlerinin araştırılması ve egemen konuma çıkarılması için olağanüstü bir çabanın içinde olmuş, bir milletin yeniden doğuşunu hazırlayan olaylar silsilesinde belirleyici rol oynamış, milli hâkimiyet esasına dayalı, kayıtsız-şartsız bağımsız yepyeni bir Türk devletinin kuruluşunda, bütün varlığı ile yer almıştır. Türk Ocakları'nın çalışmaları kuruluşundan 1931 yılına değin, yaklaşık 19 yıl devam etmiş, belki konjoktürel olarak, belki de dâhilî ihtiyaçlara binâen bu tarihte kapatılmış, Halk Evleri, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurulmuştur.

Kaynakça

Akçiçek,E, Karayaman,M.(2007).Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar.İzmir.

Akyüz, K. (1986). Türk Ocakları. Belleten. Sayı 196.

Atatürk, K. (2000). Nutuk. Haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. (1981). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III. (1981). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.

Başgil, A. (1943). Esas Teşkilat Hukuku Dersleri. Ankara: İnkılap Kitabevi.

Bayrakturan, Y. (1996). Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hacaloğlu, Y. (1994). Türk Ocakları ve Atatürk. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

İnan,A.(1971). Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım. İstanbul: MEB. 1000 Temel Eser. No: 55.

Karayaman, M. (2011). Atatürk ve Türk Ocakları. Türk Yurdu Dergisi. Sayı 283.

Keskin,M.(1991). Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Kodal,T.(2014). Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları. A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 52.

Ölçekçi,H. (2020). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocağı'nın Ankara'daki Faaliyetleri ve Kapatılması Meselesi. USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi. Cilt 4.Sayı 2.

Özçelik,Ş. (2010).Türk Ocakları ve Eğitim. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim A.B.D. Adana. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sarınay,Y. (2004).Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları. İstanbul: ÖtükenYayınları.

Toksoy, A. (2011). Türk Devletinin Fikir Kaynağı Türk Ocakları ve Atatürk. Türk Yurdu Dergisi. Sayı 283.

Tunaya, T. (1998). Türkiye'de Siyasal Partiler. C. 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları. (1926).

Türk Ocaklarını Tanıyalım. (1995). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Üstel,F. (1997). İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları 1912-1931. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölüm 8

YÖNETİM BİLİMİ VE FONKSİYONLARI

Adem ÖZDEMİR[1]
Turgay TOKSOY[2]
Mustafa VURAL[3]

1 Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eleşkirt MYO, Orcid:0000-0003-3127-6846
2 Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eleşkirt MYO, Orcid:0000-0002-0704-4706
3 Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Orcid:0000-0002-9297-6240

GİRİŞ

Yönetim bilimsel ve sanatsal yanlarıyla her yerde ve her zaman geçerli olan ve yıllar itibarıyla gelişim gösteren bir olgudur. Bağlam ve koşullar değişmiş olsa da tüm yönetim yaklaşımlarının bugünün küresel rekabet ortamında uyarlanabildiğini görmekteyiz. Ancak her geçen gün yeni yaklaşım ve düşüncelere olan ihtiyaç da artmaktadır. Yaşanan değişim ve gelişmeler, işletmeleri sıkı bir rekabet ortamına sokmakta ve onları daha yenilikçi, kaliteli ve hızlı olmaya zorlamaktadır. Yönetim bilgisi ve uygulamaları da bu doğrultuda değişim göstermekte ve yöneticilerin yönetsel ve organizasyonel değişimleri dikkate alarak daha bilgili, daha deneyimli, daha donanımlı, daha insan odaklı, daha paylaşımcı ve daha kararlı olmaları gerekmektedir.

Yönetim Bilimi ve Fonksiyonları, yönetim kavramını, yönetimin genel özellikleri, yönetim biliminin tanımı ve tarihsel gelişiminin anlatıldığı ilk kısım ile başlamaktadır. Yönetimin tarihsel gelişiminde yönetim teorilerinden bahsedilmiştir. Yönetim teorilerinde klasik yönetim teorisi, neo-klasik yönetim teorisi, modern yönetim yaklaşımı ve post modern yönetim yaklaşımı konularına değinilmiştir. İkinci kısımda ise yönetim kavramının fonksiyonları anlatılmıştır. Yönetimin alt fonksiyonları olan planlama, örgütleme, yöneltme ve denetim konularından bahsedilmiştir.

1. YÖNETİM VE YÖNETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. YÖNETİM KAVRAMI

Her şeyden önce yönetim; birçok yerde karşımıza çıkan bir uygulamadır. Kamuda, özel sektörde, başka bir diğer deyişle, işletmecilikte, sivil toplum kuruluşları olarak nitelendirilen vakıf ve derneklerde yönetim vazgeçilmez bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Mirze, 2010:116).

Yönetimi işletmecilik açısından ele alacak olursak; işletmeler; tedarikçileri aracılığıyla piyasadan almış oldukları üretim faktörlerini (sermaye, emek, hammadde, bilgi, teknoloji..v.b.) bir girişimci maharetiyle bir araya getirerek, insanların ve/veya diğer işletmelerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan, mal ve hizmet üreten, ürettiği bu mal ve hizmetleri oluşan pazarda tüketici olarak nitelendirilen insanlara ve/veya diğer işletmelere belirli bir fiyat ile satarak, elde ettiği gelirin bir kısmı işletmenin devamlılığını sağlayacak olan üretim faktörlerini satın alırken bir kısmını kar olarak elde eden ekonomik birimlerdir (Koçel, 2018:68).

İşletmeciliği kısaca açıkladıktan sonra yönetimin bir uygulama olarak ortaya çıkışını bir örnek ile ele alacak olursak; deniz kıyısında küçük bir tatil kasabasında, finansal imkânlarımızın sınırlı olması ve kasabanın küçüklüğü nedeniyle az insanın geleceğini düşündüğümüzden küçük bir lokanta açtığımızı varsayalım. Sabah saat 10.00’ da açıp akşam saat 23.00

de kapatmayı düşündüğümüz lokantamızda bizi bekleyen işler, konular ve çalışmalar aşağıdaki gibidir:

- Müşterileri karşılama, isteklerini sorup sipariş alma, masalara servis yapma, temizlik yapma,
- Hesap çıkarıp, para tahsil etme, kredi kartı ile ödeme işlemlerini alma, kasa işlemlerini yapma,
- Müşteri siparişlerini hazırlamak için kullanılan malzemelerin stoklarını izleme, eksilenleri temin etme.

İşletmemizdeki tüm bu işleri ne kadar süre tek başımıza yapacağımız sorusunun kesin bir cevabı yoktur. İşletmemizde para girişlerinin yani hasılatın, para çıkışlarından yani maliyetten yüksek olması, günün yoğun saatlerinde müşteri istek ve taleplerini tam olarak karşılayamamamız, yine bazı gün ve saatlerde müşterilerin oturacak yer bulamaması, bizi büyümeye ve işgören çalıştırmaya dolayısıyla da yönetime doğru götürecektir. Lokantamızda işgören çalıştırmamız bizi iş bölümü yapmaya itecektir. Örneğin; işgören A, müşteri siparişlerini alacak, hazırlaması için işgören B' ye verecek ve hazırlanan siparişleri müşteriye götürecek. Siparişleri hazırlamak için kullanılan malzemeler azaldığında işgören C, bu malzemelerin temin edilmesi işiyle ilgilenecek. İşgören D, temizlik işlerine bakacak. Tüm işleri yaptıracak ve nasıl yapıldığını kontrol edecek başka bir kişiye daha ihtiyaç duyulacaktır. İşte bu kişi yöneticidir. Yönetici temelde, başkaları aracılığıyla iş yapan kişidir. Diğer bir anlatımla, yönetici, başkalarına (işgörenlere) ne yapılacağını söyler, yapılan çalışmaları izler ve kontrol eder (Mirze, 2010:116).

Temel olarak da işgörenlerin, işlerin ve yöneticinin olduğu yerde yönetim işinden bahsedilir. Tam bu noktada yönetimin yapması gereken bir takım işlevler ortaya çıkmaktadır. Bunlar işlerin planlanması, işleri yapacak işgörenlerin örgütlenmesi, işlerin ve işgörenler koordinasyonunun yapılması, işlerin işgörenler eli ile yürütülmesi ve son olarak da yapılan işlerin doğru yapılıp yapılmadığının kontrol edilmesi. Yönetim temel olarak planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetleme fonksiyonlarından oluşur. İlerleyen bölümde bu fonksiyonlar ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Bu noktada yönetimin tanımının ne olduğu sorusu aklımıza gelmektedir. Literatürde yönetimin tanımı ile ilgili oldukça fazlaca tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1: *Yönetimin Tanımları*

Beach, 1985:7	Yönetim; ancak birden fazla kişinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan ve bu yönü ile ekonomik faaliyetten ayrılan bir grup faaliyeti olarak kabul edilmektedir.
Drucker, 1989	Yönetim insanlarla ilgilenen ve insanların ortak amaç doğrultusunda performans göstermelerini sağlayarak, insanların daha güçlü yanlarını ortaya çıkararak, zayıf noktalarının yapılan işe yansımasını engellenmesi sağlamaktadır.
Tosun, 1992:183	Yönetim, bir işletme amaca ulaşma yolunda girişilen çalışmaların düzenlenmesi ve ortak bir amaca yöneltmek sürecidir.
Rachman v.d., 1993:154	Yönetim; iş gücü, sermaye, teknik donanım vb. gibi örgütsel kaynakların, örgütsel amaçları gerçekleştirmek üzere etkin bir şekilde koordine edilmesidir.
Akat v.d., 2002	Yönetim, ortak bir amacı gerçekleştirmek için bireysel ve grupsal çabaların koordinasyonu sağlamak ve işbirliği yapmaktır.
Katz, 2009:90-102	Yönetim; başkaları vasıtasıyla iş görmektir.
Mirze, 2010:118	Yönetim; işletmenin hedeflerine, diğer insanlar aracılığıyla, sahip olunan kaynakları planlamak, organize etmek, yürütmek ve denetlemek suretiyle, etkin ve verimli bir biçimde ulaşmak.
Genç, 2012:21-22	Yönetim; örgütsel amaçların etkili ve verimli olarak gerçekleştirilmesi için, yönetim fonksiyonları olan planlama, örgütleme, yürütme, koordinasyon ve kontrol faaliyetlerinin tümüdür.
Eren, 2016:3	Yönetim; önceden belirlenmiş olan bazı amaçlara ulaşmak için beşeri kaynakları, maddi kaynakları, demirbaşları, makina, hammadde ve yardımcı malzemeleri ve zamanı birbirleriyle uyumlu ve etkin kullanmaya imkân sağlayacak kararlar alma ve bunları uygulatma süreçlerinin toplamıdır.
Öztürk, 2018:74	Yönetim; insanların bir arada çalışması ile ortaya çıkan süreç, amaca varma da insanlar arasında iş birliği ve koordinasyonla oluşan çalışma sürecinin tümü, amaca ulaşma da kaynakların bir araya getirilerek yönetim fonksiyonların uygulandığı süreç olarak tanımlanabilir.
Koçel, 2018:127	Yönetim işi bir insan yönetme işidir. Yöneticilik insanları yönetmek, onları belirli amaçları gerçekleştirecek işleri yapmaları için yönlendirmektir.

Tanımların ortak noktalarına bakıldığında dört önemli unsuru içerdiği görülmektedir;

- Önceden belirlenen işletmesel hedeflere ulaşmak,
- Diğer insanlar aracılığıyla işleri görmek,

- Etkin ve verimli bir biçimde işleri yapmak,
- Kaynakları, yönetimin beş işlevinden (planlama, organize etme, koordinasyon, yöneltme ve denetleme) yararlanarak uyum içinde kullanmak (Mirze, 2010:119).

Şekil 1. Yönetimde Dört Önemli Unsur

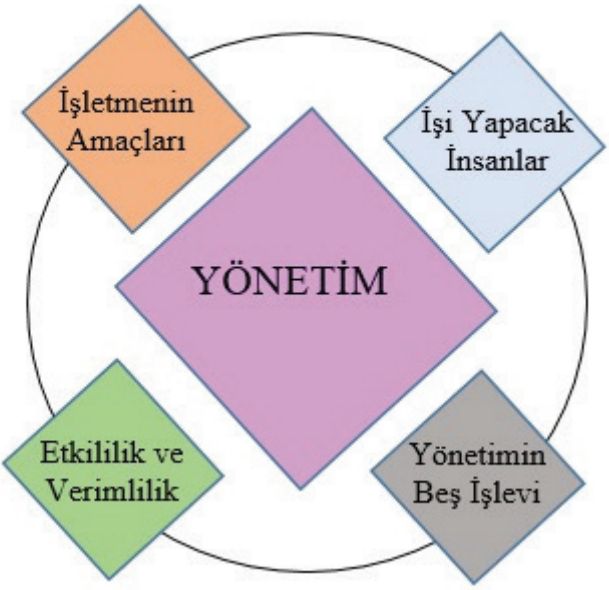

1.2. YÖNETİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Yönetim, amaçlara yönelik beşeri ve psiko-sosyal özellikleri olan bir etkinliktir. Yönetimin önemli özelliklerinden birincisi, ulaşılmak istenen amaçların var olmasıdır. İkinci önemli özellik olarak, yönetim uyumlu bir şekilde çalışan insanların beşeri güçlerini belli bir düzen içinde yönlendirmesi ve koordine etmesidir. Yönetimin üçüncü özelliği de, iş görenlerle ilgili bir takım fonksiyonları ihtiva eden bir süreç olmasıdır. Bunun yanında yönetimin daha somut olan özellikleri ise; amaç özelliği, işbölümü, yaratıcılık, hiyerarşi özelliği, demokratik özellik, grup özelliği, rasyonel özellik ve iletişim özelliği olarak sıralanabilir (Genç, 2012:26-27).

Yönetimin tanımlarından ve yapılan açıklamalardan hareketle yönetimin özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Eren, 2016:5):

- Yönetim örgütün bir tek veya daha fazla amacını gerçekleştirmek için vardır.

• Yönetim işletme kaynaklarını (beşeri ve/veya maddi) dilediği gibi kullanma yetkisi ile çalışır. Ancak beşeri kaynak en temel ve gerekli olan kaynaktır.

• Yönetimden bahsedebilmek için en az iki kişinin (yöneten ve yönetilen) olması gerekir ki bu yönü ile sosyal bir grup faaliyetidir.

• Yönetim, kullanmakta olduğu kaynaklar arasında (beşeri ve maddi kaynaklar) en uygun uyumu ve işbirliğini gerçekleştirmeye çalışır.

• Yönetim, yönetici pozisyonunda olan kişinin, yönetilen kişilere düşündüklerini ve aldığı kararları uygulatabilecek şahsi bir otoriteye sahip olmasını gerekli kılar.

• Yönetim, yöneten ve yönetilenlerin işletme amacına ulaşabilmeleri için birlikte, uyum ve düzen içerisinde haberleşmelerini ve çalışmalarını gerektirir.

• Yönetim, elinde bulunan beşeri kaynakları en uygun şekilde kullanmayı, bu anlamda grup ekonomisinden faydalanmayı, yani uzmanlaşmaya giderek, iş bölümü ile herkesin en iyi yaptığı işi yapmasını sağlayarak işlerin ekonomik bir şekilde yapılmasını gerektirir.

• Yönetim ayrıca işletmenin etkinlik ve verimliliğinin ölçülmesinde ve işlerin planlanmasında en önemli araçlardan biri olan zamanın ekonomik ve özenli bir şekilde kullanılmasını gerekli kılar.

• Özetle yönetim elinde bulunan kaynakları, olanakları ve zamanı en faydalı şekilde kullanır. Yönetim rasyonel olarak ilerleyen bir süreçtir. Yani yönetim verimli çalışırken en az girdi ile en çok çıktıyı üretmeye çalışır.

1.3. YÖNETİCİ KAVRAMI

Yönetim kavramını açıkladıktan sonra yöneticinin tanımı yapmak daha kolay bir hale gelmiştir. Beşeri bir tanıma göre yönetici, emrine verilmiş olan bir grup insanı belirli bir takım amaçlara ulaştırmak içim ahenk ve işbirliği içinde çalıştıran bir kimsedir. Ancak yönetici beşeri kaynaklar kadar maddi kaynaklar ve zamanı da üretim faktörü olarak kullanmak ve insan emeği ile uyumlaştırmak zorunda olan kişi olduğu için bu tanımlama yetersiz kalmaktadır. Özetle yönetici; önceden belirlenen işletme amaçlarına ulaşabilmek için üretim faktörlerini (emek, sermaye, doğal kaynak, malzeme, makine, demirbaş v.b.) uyum ve ahenk içerisinde bir araya getirmeyi sağlayan kişidir (Eren, 2016:8-9).

Yönetici elinde kaynakları olan ve bunları en iyi şekilde kullanarak verimi artırması gereken insandır (Özgür, 2011:217). Yönetici; kar ve riski başkalarına ait olmak üzere, üretim faktörlerinin bilinçli ve sistemli olarak birleştirilmesini sağlayan ve bunları belli bir ihtiyacı karşılamak amacına

yönelten kişidir (Efil, 2015:36). Yönetici; işletmelerde var olan fabrika, makine, elet, teçhizat, malzeme gibi maddi, teknoloji, bilgi, patent, marka, imaj gibi maddi olmayan kaynakları arzulanan hedeflere ulaşmak için bir araya getiren ve onları etkili ve verimli olarak yöneten kişidir (Mirze, 2010:39-40). Yöneticiyi, ‘’başkaları vasıtasıyla amaçlara ulaşmaya çalışan kişi’’ şeklinde tanımlamak mümkündür (Koçel, 2014:51). Profesyonel yönetici ise bu işi meslek olarak yapan veya icra eden kişi olarak belirtilebilir (Gerber, 1996).

Profesyonel yöneticiler işletmelerin yönetim piramidinde, farklı sorumluluklar ile farklı işler yapar ve farklı düzeylerde çalışırlar. Yöneticiler işlevsel olarak yönetim, üretim, pazarlama, muhasebe, finans, insan kaynakları, Ar-Ge gibi farklı bölümlerde çalışırlar. Çalıştıkları bölümün hiyerarşisi içerisinde farklı konumlarda yer alırlar. Aldıkları bu yerlere göre de farklı unvanlar ile anılırlar (Mirze, 2010:40).

Geleneksel olarak bu unvanlar yönetsel düzeylerle hiyerarşik olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre yönetim kademesi; üst düzey yönetim kademesi, orta düzey yönetim kademesi ve alt düzey yönetim kademesi olarak üçe ayrılmaktadır (Huse, 1979:9-11). Yönetim bir piramit şeklinde düşünülürse, işletmenin amaçlarına ulaşmasını sağlayan, bu yolda başkalarına iş yaptıran yönetim organları aşağıdaki Şekil 2’ de görüldüğü gibi üç kademeye ayrılabilir (Mucuk, 1998:141).

Şekil 2. *Yönetim Düzeyleri ve Becerileri (Kaynak: Mirze, 2010:41)*

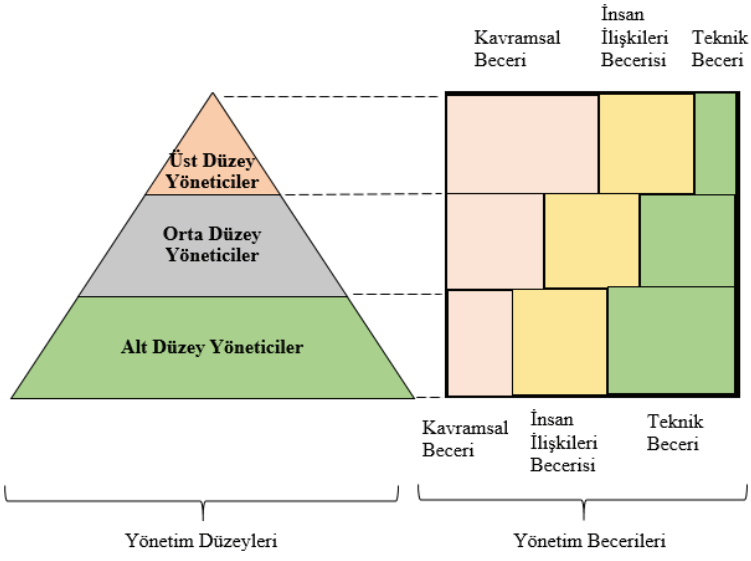

İşletme piramidinin en üst kısmındaki yöneticiler üst düzey yönetici olarak anılırlar (Mirze, 2010:40). Bu yöneticiler, en fazla yetki ve güce sahip kişilerdir ve tüm işletmenin yönetim sorumluluğunu taşırlar. İşletmenin amaçlarını, uzun dönemli olan politika ve stratejilerini belirler, şirketi dışarıda en geniş yetkilerle temsil ederler. Yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, genel müdür ve yardımcıları, genel koordinatör gibi yöneticiler bu katmanda yer alırlar (Mucuk, 1998:141-142).

Piramidin orta katmanında görev yapan yöneticiler orta düzey yöneticiler olarak adlandırılırlar (Mirze, 2010:41). Bölge müdürü, koordinatör ve birim müdürü gibi adlarla anılan bu yöneticiler üst yönetim tarafından belirlenen hedef ve amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan plan, program ve faaliyetlerin yürütülmesinden sorumludurlar (Tuncer v.d., 2008:173).

Piramidin en alt kısmındaki yöneticiler ise alt düzey yöneticiler olarak anılırlar (Mirze, 2010:41). Şube müdürü, şef gibi unvanlarla anılan bu düzeydeki yöneticiler, günlük faaliyetlerin yürütülebilmesi için çalışanları yöneten yöneticilerdir (Tengilimoğlu v.d., 2014:99).

Yönetsel düzeyler arasındaki temel fark ise sahip oldukları otorite, yetki, sorumluluk ve örgütsel faaliyetlerin derecesidir (Rakich v.d., 1992:5). Bu derecelere göre de her bir düzeyin sahip olduğu beceriler farklılık göstermektedir. Bu beceriler Şekil 2' de olduğu gibi üçe ayrılırlar. Bunlar kavramsal beceriler, beşeri (insan ilişkileri) becerileri ve teknik becerilerdir. Bu becerileri tanımlayacak olursak (Eren, 2016:12-13):

- Kavramsal Beceriler; yöneticinin düşünme, çevresel faktörleri ve firma içi ilişkileri algılayabilme ve planlama yetenek ve bilgilerini içerir. Üst düzey yöneticilerde kavramsal beceriler yüksek iken, teknik beceriler daha düşüktür.

- Beşeri (insan ilişkileri) Beceriler; çalışma ortamındaki diğer insanlarla etkileşim içerisinde olarak onlarla uyumlu ve düzenli olarak çalışma kabiliyeti ve bilgisini içerir. Bu beceri yöneticiler tarafından astların motive edilmesi, işlerinin kolaylaştırılması, onlara yol gösterme ve liderlik etme şeklinde ortaya çıkar.

- Teknik Beceriler; işlerin yapılması ile hangi tekniklerin kullanıldığı, iş yaparken hangi araç, gereç, makine ve ekipmanların kullanıldığı, uygulama teknik ve yöntemleri ile ilgilidir. Yöneticiler alt düzeydeki basamaklardan üst düzeylere doğru yükseldikçe teknik beceri sahiplikleri, beşeri ve kavramsal becerilerine göre daha az önemli hale gelmektedir.

Bu tarz becerilere sahip olan ve yönetsel fonksiyonları yerine getiren yöneticiler; tüm bu faaliyetleri yaparken bir takım rolleri de üstlenmek zorundadırlar. Yöneticilerin yönetim işlevlerini yaparken gösterdikleri

davranış biçimleri/rolleri, üç kategoride altında on farklı şekilde Tablo 2' deki gibi sıralayabiliriz (Mirze, 2010:43).

Tablo 2. *Yönetici Rolleri ve Bunlara İlişkin Faaliyetler*

Grup	Rol	Faaliyet
Bilgilendirici Roller	Kontrol	İhtiyaç duyulan bilgileri aramak ve elde etmek, periyodikleri ve raporları taramak, kişisel ilişkiler kurmak.
	Dağıtma	Örgütle ilgili bilgileri organizasyondaki diğer üyeler ile paylaşmak.
	Sözcülük	Sözlü olarak örgütün dışındaki diğer örgütlere bilgi aktarmak, mesaj vermek.
Kişilerarası Roller	Temsil	Resmi törenlerde ve örgütün temsil edileceği görevlerde örgütü temsil ederek ziyaretçi kabul etmek ve resmi yazışmaları yapmak.
	Lider	Kendisini takip eden astları yönetmek, onları motive etmek, faaliyetlerle ilgili olarak eğitmek ve onlarla iletişim kurmak.
	İlişki	Örgüt içindeki ve örgüt dışındaki tüm ilişkileri yönetmek.
Karar Verme Rolü	Girişimci	Örgütü iyileştirecek girişimlerde bulunmak, yeni fikirler ortaya atmak, başkalarının fikirlerini de dikkate almak.
	Anlaşmazlık Çözme	Tartışma ve kriz ortamlarında çözüm üreterek, işgörenler arasındaki çatışmaları çözmek.
	Kaynak Dağıtma	Maddi ve beşeri kaynakların dağıtımını adaletli bir şekilde yaparak, program ve bütçe önceliklerini belirlemek.
	Müzakerecilik	Kaynak kullanma ve bütçelemede birimini temsil ederek, bölümünün çıkarlarını savunmak.

(Kaynak: Mintzberg, 1975).

1.4. YÖNETİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yönetimin tarihi Mezopotamya' nın ilk yerli halklarından olan Sümerler' e kadar uzanmaktadır. Sümerler o dönemlerde tapınakların etrafında oluşturdukları insan topluluklarını rahiplerin liderliğinde yönetmişlerdir. Mısır, Roma ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerde çok ciddi yönetim sistemleri geliştirmiş ve uzun yıllar pek çok insan topluluklarına hükmetmişlerdir.

Yönetim bilimi; her ne kadar 1911 yılında F Taylor tarafından yazılan ''Bilimsel Yönetim'' adlı kitap ile 20. yy başından beri ciddi bir şekilde

sosyal bilimler tarafından önemli hale gelse de tarihi insanlığın ilk varoluşuna kadar dayanmaktadır. Taylor tarafından 1911 yılında yayınlanan kitaptan sonra H. Fayol ve M. Weber' in yönetimle ilgili yapıtları izlemiştir (Eren, 2016:17-18).

Yönetimin bilim olarak ele alınması 19. yy. sonu 20. yy. başlarında başlamış olup; dört yaklaşım ile yönetim bilimi ve organizasyon teorileri ele alınmaktadır (Tengilimoğlu v.d., 2014:102):

- Klasik (Geleneksel) Yönetim Yaklaşımı
- Neo-Klasik (Davranışsal) Yönetim Yaklaşımı
- Modern (Durumsal) Yönetim Yaklaşımı
- Post-Modern (Modern Ötesi)Yönetim Yaklaşımı

1.4.1. Klasik (Geleneksel) Yönetim Yaklaşımı

Klasik (Geleneksel) yaklaşım örgütlerde beşeri unsur dışındaki tüm üretim faktörleri üzerinde yoğunlaşan üç farklı yaklaşımı içermektedir. Beşeri unsur daima ikinci olarak arka planda tutulmuştur. Öncelikle maddi unsurların düzenlemesi yapılmış ve böylelikle de insan unsurunun bu düzenlemeler doğrultusunda ve öngörülen şekilde davranacağı düşünülmüştür. Bu yönü ile Klasik Yönetim Yaklaşımı beşeri unsuru ikinci planda tuttuğu için mekanik yapılı organizasyon olarak da anılmaktadır (Genç, 2012:92-93). Klasik Yönetim Yaklaşımı üç yaklaşım altında toplanmıştır, Bilimsel Yönetim, Yönetim Süreci ve Bürokrasi Yaklaşımı.

1.4.1.1. Bilimsel Yönetim Yaklaşımı

Amerikalı bir yönetici olan Frederick Winslow Taylor tarafından ortaya atılan ve 1911 yılında ''Bilimsel Yönetimin İlkeleri'' isimli yayınladığı eser ile geniş kabul görmüş bir yaklaşımdır. Ağırlıklı olarak işletmelerin verimliliğini artıracak şekilde çalışmalar içermektedir (Tengilimoğlu v.d., 2014:102).

Taylor, yapmış olduğu çalışmada Bilimsel Yönetim Yaklaşımının temelini dört genel ilke ile açıklamıştır. Bu ilkeler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Tuncer v.d., 2008:36):

a. İşletmeler yönetim uygulamalarında bilimsel yöntemleri kullanmalı ve kullandıkları yöntemi geliştirmelidir,

b. İşletmede çalışacak olan iş görenler bilimsel yöntemler kullanılarak seçilmeli, eğitilmeli ve geliştirilmelidir,

c. Çalışan iş görenlere kendilerini geliştirme imkânları verilmeli, bilimsel bir şekilde eğitim, öğretim faaliyetleri yapılmalı ve iş görenlerle samimi bir iş birliği gerçekleştirilmelidir,

d. Yönetim ve iş görenlerin görev tanımlarını yaparak, yaptıkları işleri ayırmakla birlikte, yönetim ve iş görenler arasında dostane bir ilişki ve işbirliğine yönlendirmek,

Taylor, gerek yöneticiler ve gerekse de astlarının düşünce sisteminde bir devrim yapmaları gerektiğini sık sık vurgulayarak, geliştirmiş olduğu yönetim ilkelerine ek olarak (Tengilimoğlu v.d., 2014:102);

- İşin daha gelişmiş yöntemlerle yapılması (hareket etütleri),
- İşte dinlenme sürelerinin verilmesi,
- Saptanan standartta çıktı sağlama (zaman etütleri),
- Çıktıya yapılacak ödemelerde parça başı ücret sistemi (teşvik edici ücretler) konularında çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarında işletmede teknik verimliliği artırmaya yönelik çabalara yer vermiştir.

1.4.1.2. Yönetim Süreci Yaklaşımı

Öncülüğünü Henri Fayol' un yaptığı bu yaklaşımda Fayol; işletme faaliyetlerini ana bölümler açısından incelemiş ve kendi içinde altı grupta toplamıştır. Bu faaliyetler; teknik faaliyetler, ticari faaliyetler, finansal faaliyetler, muhasebe faaliyetleri, güvenlik faaliyetleri ve yönetim faaliyetleridir. Fayol, yönetim faaliyetlerini ise birbirlerini izleyen süreçlerden oluşan planlama, organizasyon, emir komuta, koordinasyon ve denetim gibi safhalara ayırmıştır (Koçel, 2014:225).

Fayol belirtmiş olduğu faaliyetlerin yerine getirilmesinde 14 temel ilkeden bahsetmektedir. Bunlar (Fayol,1939:27):

- İş bölümü (iş taksimi),
- Yetki (amirlik),
- Disiplin (inzibat),
- Emir komuta birliği (kumanda birliği),
- Amaç birliği (yürütme birliği),
- Genel çıkarların bireysel çıkarlardan üstün olması (umumi menfaatlerin hususi menfaatlere tercihi),
- Ücretleme-bedel ödeme (iş bedelinin ödenmesi),
- Merkeziyet-merkezcilik (merkeziyet),
- Hiyerarşik yapı (mertebe silsilesi, hiyerarşi),
- Düzen (intizam),
- Hakkaniyet,

- İş güvenliğinde denge (memurlarda istikrar),
- İnisiyatif (teşebbüs fikri),
- Moral güç (memurlar birliği).

Yönetim süreci yaklaşımının yöneticilere mesajı şudur: ‘‘Eğer bu ilkeleri uygularsanız başarılı olursunuz (Harrison, 1978:124).’’ Fayol, bu ilkelerin uygulanmasında yöneticiler için en önemli konunun ölçü olduğunu vurgulayarak yönetim alanında hiçbir şeyin sert ve katı olmadığını söylemiştir (Tosi ve Carroll, 1976:44).

1.4.1.3. Bürokrasi Yaklaşımı

Alman sosyolog ve bilim insanı olan Max Weber, yönetim süreçlerindeki yetki ve otorite konularında çalışmalar yapmıştır. Yönetim sürecinde yönetsel yetki, meşru yetki ve karizmatik yetki konularına genişçe değindiği yayınlar yapmış ve bunları yönetim bilimi içinde değerlendirmiştir. Çalışmaları sonucunda Weber, yönetimde meşru olan düzeni sağlamak için akılcı kuralları ve normları olan ideal yetki toplumsal düzen için belirlediği yönetim biçimi olan bürokrasi modelini ortaya atmıştır (Tengilimoğlu v.d., 2014:104).

Bürokrasi, temel olarak bakıldığında olumsuz ve kötü bir anlam da içermektedir. Bu anlamı ile işlerin ağır aksak yürümesi, aşırı kuralcılık, gereksiz evrak işleri, sorumluluk almayan çalışanlar, yönetimde aşırı gizlilik, yetki devri yapmayan yöneticiler ve otoriteye aşırı bağlılık gibi olumsuz tavır ve davranışlar içermektedir (Eryılmaz, 1995:205). Bürokrasi sözlük anlamı ile ‘‘Devletin iş ve işlemlerin yapılması sırasında prosedürlere ve yazışmalara haddinden fazla ehemmiyet vermesi, kısaca kırtasiyecilik olarak bilinmektedir. Toplum nezdinde ise bürokrasi memurların egemen olduğu, devletle olan iş ve işlemlerde çok fazla izin alınması gerektiği, uyulması gereken çok fazla kural ve kaidelerin olması, gereksiz imza ve onayların olması, işlerin yokuşa sürülerek gereksiz zaman kayıplarının yaşanması olarak bilinmektedir (Ataman, 2001:92).

Bürokrasi, sistemli kurallarla tanımlanan özelliği olan işlerin bütünleşmiş hiyerarşisini işaret eder. Biçimsel yetkinin işi yaparken kimseye değil, işi yapmakla yükümlü bulunan daireye verilmiş olduğu, şahsa ait olmayan, rutin hale gelmiş bir yapıdır (Herbert ve Gulet, 1998:99). Bürokratik örgüt yapısı bir örgüt modeli olarak geliştirilmiştir ve özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Koçel, 2014:241-242).

- Fonksiyonel uzmanlaşmaya dayanan iş bölümü,
- Hiyerarşik yapının açık bir şekilde belirlenmesi,
- İşlerin yapılmasıyla ilgili ilke ve yöntemlerin belirlenmesi,

- Örgüt içerisindeki tüm ilişkilerde gayri şahsilik gözetilmeli, haberleşme yazılı bir şekilde yapılmalıdır,
- Personel seçimlerinde ve terfilerde teknik yetenek göz önünde bulundurulmalıdır,
- Yasal yetki uygulanması sağlanmalıdır.

1.4.2. Neo-Klasik (Davranışsal) Yönetim Yaklaşımı

1930' lu yıllara gelene kadar işletmeler açısından organizasyon yapısı ve işleyişi açısından rehber olarak tek teori Klasik Yönetim yaklaşımı olmuştur. Klasik Yönetim yaklaşımı gibi Neo-Klasik Yönetim Yaklaşımı da yıllar geçtikçe gelişmiş ve Bilimsel yönetim yaklaşımına yapılan olumsuz yorumlar ve tepkiler neticesinde, Klasik Yönetim yaklaşımının eksikliklerinin ortaya konması iki önemli noktayı gündeme getirmiştir. İlk olarak Klasik Yönetim yaklaşımının etkin bir yönetim sistemi olmadığını, ikinci olarak da her zaman bu yaklaşım istenildiği gibi çalışmadığını ortaya çıkardı. Çünkü Klasik Yaklaşımın en büyük eksiği insan faktörünün ve beşeri sermayenin ikinci planda tutuluyor olmasıydı. İnsan temelli sorunlara makine sorunu gibi bakılıyor, insanın duygusal yönü ve kişiliği dikkate alınmıyordu. Neo-Klasik Yönetim Yaklaşımı, Klasik Yönetim yaklaşımının ilkelerini reddetmek yerine onları geliştirme yöntemine gitmiş, Klasik yaklaşımın eksik bıraktığı insan ve beşeri sermaye unsuru üzerinde yoğunlaşmış ve Klasik yaklaşımın eksiklerini tamamlamak için çalışmıştır. Neo-Klasik Yönetim Yaklaşımın organizasyon konusunda yapmış olduğu en büyük katkı, organizasyon yapısı içinde insanın nasıl davrandığı ve neden o şekilde davrandığı ve yapı ile davranış arasındaki ilişkileri açıklamak olmuştur. Bu sebeple Neo-Klasik Yönetim Yaklaşımı insan ilişkileri yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır (Özalp v.d., 1996:33).

Klasik yaklaşımın ilkelerinin daha da geliştirilmesi gerektiğine inanan bilim insanları ortaya atmış oldukları teorilerine zemin oluşturması için bir takım deneyler yapmışlardır. Yönetim bilimi tarihine Hawthorne ve Harwood deneyleri olarak geçen bu çalışmalar; Mayo yönetiminde F. J. Roetlisberger ve W. J. Dickson gibi psikologlar tarafından 1927-1932 yılları arasında ABD'de Western Elektrik şirketinin Hawthorne tesislerinde, binin üzerindeki iş görenlerle uzun yıllar sürmüştür. İş ortamının düzenlenmesinin verimlilik üzerindeki etkisini görmek için çalışmalar kapsamında ışıklandırma deneyi, röle-montaj odası deneyi ve tel bağlama gözlem odası deneyi şeklinde üç temel deney yapılmıştır. Beklenenin aksine deney sonuçları şaşırtıcı şekilde farklı çıkmıştır. Deney sonuçlarına göre; klasikçilerin aksine örgütte her şeyin yazılı olarak bulunamayacağı biçimsel olmayan ilişkilerin de oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Örgütlerde en temel ve önemli unsurun insan olduğu, örgütlerde ilişkiler ağının olduğu, bu ilişki ağlarının da verimlilik üzerinde etkisinin olduğu aynı zamanda

yönetici davranışlarının da çok önemli olduğu tespit edilmiştir. Çalışma ortamındaki ısı, ışık, nem ve renk gibi unsurlar yerine fiziksel olamayan durumların yani çalışanların moral ve motivasyonunun, ruhsal ve psikolojik durumlarının daha önemli olduğu ve ekonomik olmayan ödüllerin de personeli motive ve mutlu ettiği ortaya konulmuştur (Fişek, 1979:40).

Biçimsel olmayan organizasyonun sistematik bir şekilde ele alınması halini kavrar, resmi bir yapı ve sistem içindeki fertler üzerindeki etkisini de gösterir. "İşyeri sosyal bir sistemdir" sonucuna dayandırılan Hawthorne araştırmaları bulguları neo-klasik teorinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Klasik teorideki eksiklikleri gidermek amacıyla geliştirilen neoklasik teori aslında beşeri ilişkiler hareketi olarak değerlendirilmektedir (Ertürk, 2000: 83-84).

İnsan ilişkileri yaklaşımının temel kavramları ise şu şekilde sıralanabilir (Koparal, 2012:74):

- Bireysel farklılıklar,
- Bir bütün olarak insan,
- Davranışlar,
- İnsan ve örgütün karşılıklı bağımlılıkları,
- Örgüt sosyal bir sistemdir.

1.4.3. Modern (Durumsal) Yönetim Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra hızla gelişen teknoloji yönetim bilimini de etkisi altına almıştır. Teknolojik gelişmeler, örgütlerin büyümelerine ve gelişmelerine zemin hazırlamış, böylece büyüyen ve gelişen örgütlerin yönetimi zorlaşmıştır (Akmut v.d., 2003:86). Bu zorluklarla başa çıkabilmek için yönetim ve örgüt konusundaki modernleştirme yaklaşımları, 1950-1960 yılları arasında Modern Yönetim düşüncesinde neoklasik yaklaşıma paralel olarak başlatılmıştır. Bu yaklaşımın temelini oluşturan akımlar "Sistem Yaklaşımı ve Durumsallık Yaklaşımı" dır. Klasik ve neoklasik yönetim kuramlarının örgütü birer kapalı sistem olarak ele almalarına karşılık, modern yönetim kuramı, örgütü çevresiyle etkileşim içinde olan bir açık sistem olarak ele alınmaktadır (Kara ve Çavuş, 2014: 475) .

Sistem yaklaşımı olarak bilinen bu yeni düşünce tarzı, yönetim olayının ve birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini ele almak (Koçel, 2018) ve bu ilişkilerin niteliğini incelemek, belirli bir birimdeki gelişmelerin diğer birimler üzerindeki etkilerini araştırmak; kısaca, yönetim olaylarını başka olaylarla ve dış çevre şartları ile ilişkili olarak incelemektir (Tengilimoğlu v.d., 2014:106). Başka bir deyişle sistem yaklaşımı, organizasyonu çeşitli parçalar, süreçler ve amaçlardan oluşan bir bütün olarak ele alır. Örneğin; organizasyon sistemini oluşturan parçalar olarak insan unsuru, makineler,

maddi kaynaklar, görevler, formal yetki ilişkileri, küçük informal gruplar sayılabilir. Bütün bu parçalar organizasyonun amacını gerçekleştirmek üzere haberleşme ve karar verme süreçleriyle birbirlerine bağlanmıştır. Dolayısıyla organizasyon ana sistem bu parçalar ise alt sistemlerdir (Koçel, 2018).

Yönetim ve organizasyon konuları ile ilgili bir diğer yaklaşım ise Durumsallık Yaklaşımıdır. Durumsallık yaklaşımı tüm durum ve koşullar için tek bir yönetim biçiminin olamayacağı düşüncesini temel alır. Örgütler için yönetim şeklini belirleyebilecek durumları içsel ve dışsal etkenler olarak sıralamaktadır. Durumsallık yaklaşımını ortaya atan bilim insanları işletmenin verdiği hizmetlerden yararlananlar, işletmenin içinde bulunduğu pazar şartları, rakiplerle olan rekabet durumu ve devlet müdahalesini dışsal etkenler olarak ele alırlar. İşletmede yapılacak olan işler, iş görenlerin nitelikleri, işletmede iş yaparken kullanılan teknolojiler ve işletme amaçları ise içsel etkenler olarak belirlenmiştir. Durumsallık yaklaşımına göre yönetimde başarılı olabilmek için değişen durum ve şartlar karşısında yeni durum ve şartlarla baş edebilecek teknik ve davranışlar geliştirmek gerekmektedir. Bu yüzden de her durum ve şartta geçerli olan tek bir en iyi organizasyon yapısı yoktur (Kara ve Çavuş, 2014: 476) .

1.4.4. Post-Modern (Modern Ötesi) Yönetim Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı sonrası talepte yaşanan yoğun artış, işletmelerde süratli bir büyümeyi ve beraberinde işletmelerde finansman sorunlarını meydana getirmiştir. Ayrıca kapasite kullanımının önemli bir sorun olarak ortaya çıkması, büyüyen organizasyonlarda örgüt yapıları konusunda tartışmaları başlatmıştır. İşletmeler bu sorunlar ile mücadele ederken, 1970' lerin sonlarından itibaren üretim teknolojileri ve süreçlerinin gelişmesi, pazarlardaki sınırları ortadan kaldırmıştır. Rekabetin önem kazandığı bu ortamda ise, değişim, iş dünyasının değişmeyen kuralı olmuştur (Üreten, 1998:464-465). Post-modern anlayışla birlikte karmaşık organizasyon yapılarını yerini daha sade ve yalın, bireyci organizasyon yapılarına bırakmıştır. Amaç daha esnek daha hızlı karar alabilen ve çevresine hızlı bir şekilde uyum sağlayarak rakiplerine karşı avantaj elde edebilecek örgüt yapıları elde etmektir. Hızlı değişim sürecindeki bu örgütler daha esnek bir yapı, açık yatay ve öğrenen organizasyonlar olarak gelişmektedir. Örgütleri değişime uğratan temel unsurların başında, makro düzeyde toplumsal yapıda yaşanan değişimler gelmektedir (Tengilimoğlu v.d., 2014:109-110).

Modern dönemlerden, post-modern dönemlere geçişte, örgütleri şekillendiren belli başlı gelişmeleri şu şekilde sıralayabiliriz (Genç, 2012:137).

- Nüfus artışı ve kentleşme nedeniyle modern örgütler de büyümüş ve karmaşıklıkları artmıştır.

- Rekabet ortamının artması işletmelerin uluslararası pazarlara açılmasını sağlamıştır.
- İşletmecilik küreselleşmiştir.
- Teknolojide yaşanan büyük değişim firmalar için fırsat oluşturmaktadır.
- İşgücü yapısında yaşanan değişim, klasik emek işçisinden bilgi işçisine doğru bir geçişi sağlamıştır.
- Ekonomik gelişmelere imkân sağlayacak olan stratejik kaynakların yetersiz olması alternatif enerji kaynaklarına yönelmeyi sağlamıştır.

Yönetimde modern yaklaşımlardan sonra, çağdaş (post-modern) yaklaşımlar gelmiştir. Bu post-modern yaklaşımlar aşağıdaki gibidir (Genç, 2012:135):

- Toplam Kalite Yönetimi
- Değişim Mühendisliği
- Reorganizasyon
- Küçülme
- Benchmarking
- Öğrenen Organizasyonlar

2. YÖNETİMİN FONKSİYONLARI

İşletmede bir yanda kaynaklar (girdiler), diğer yanda yönetim sürecinin sonucu olan mal ve hizmetler (çıktılar) vardır. Kaynakların mal ve hizmetler haline dönüştürülmesi bir sürecin sonucudur. Bu süreçte önce girdiler ve faaliyetler planlanacak, sonra buna uygun bir yapı kurulacak, daha sonra bu yapı faaliyete geçirilecek ve bunlar yapılırken yapılan işlerin doğru olup olmadığı denetlenecek (Mirze, 2010:119). Yönetim, yöneticiler tarafından yerine getirilen, örgütlerin yaşama ve gelişmeleri ile yakından ilgili faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri de, planlama, örgütleme, yürütme, koordinasyon ve kontrol olarak sıralamak mümkündür. Aynı zamanda bu faaliyetler bir organ olarak yöneticilerin fonksiyonlarını, yönetim sürecinin de safhalarını oluşturmaktadır (Dinçer ve Fidan, 2000:152). İşte yönetim süreci, genellikle yöneticilerin üstlendikleri işi yaparken yerine getirdikleri, yukarıda bahsedilen işlevleri içerir. Bunlar Şekil 3' te olduğu gibi; planlama, organize etme, yürütme ve denetlemedir. Bazı uzmanlar bu temel işlevlere koordinasyon, kadrolaşma, iletişim veya karar verme gibi ilave işlevler eklerler (Mirze,2010:119).

Şekil 3. Yönetimin Fonksiyonları (Kaynak: Mirze, 2010:119)

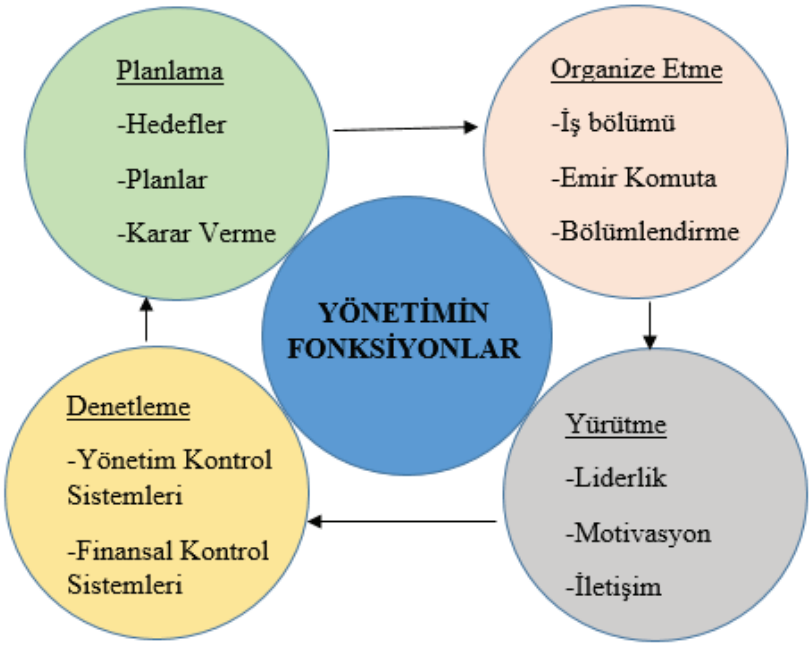

2.1. PLANLAMA

Karar veya kararların toplamına plan denilmektedir. Bu karar veya kararların ise gelecek bir zaman dilimi içerisinde ulaşılmak istenilen ya da gerçekleştirilmek istenilen yeri belirtmektedir. Bundan dolayı genel bir tanımlama yapacak olursak, ‘‘plan, bugünden gelecekte nereye ve nasıl ulaşılmak istendiğinin, nelerin gerçekleştirilmek istendiğinin kararlaştırılmasıdır’’ şeklinde ifade edilebilir (Koçel, 2018:173).

Yönetim fonksiyonlarının birincisi ve en önemlisi planlamadır. Planlar ve onları destekleyici alt planlar ortak amaca ulaşmak ve etkili ve verimli olmak için yapılır. İşletmedeki tüm grupsal faaliyetler amaçların neler olduğu ve bu amaçlara nasıl ulaşılacağı ile başlar ki bu da planlama sürecinin başlangıcıdır. Buradan hareketle planlama gelecekte nerede olmak istediğimiz, nereye ulaşacağımızın bugünden belirlenmesi olarak tanımlanabilir (Mucuk, 1998:145). Planlama hangi işlerin, nelerin, nasıl, nerede ve kim tarafından yapılacağının önceden belirlenmesi sürecidir. Aynı zamanda planlama amaçlar ve hedeflerin belirlenmesi, bu amaç ve hedeflere ulaşabilmek için başarılı olabilecek en uygun yol ve yöntemlerin seçilmesidir (Akmut v.d., 2003:65). Başka bir deyişle planlama, örgütün amaçlarının tanımlanması, tanımlanan bu amaçlara ulaşabilmek için genel stratejilerin

belirlenmesi, örgütte bulunan iş görenlerin bu stratejileri gerçekleştirmeleri için koordine edilmesi ve bir arada çalışabilmeleri için planlar oluşturma süreci olarak tanımlanabilir (Robbins ve Coulter, 2002:176-190).

Planlama süreci aşağıdaki dört aşamadan oluşmaktadır (Tengilimoğlu v.d., 2014:118):

- Misyon ve vizyonun belirlenmesi,
- Amaç ve hedeflerin belirlenmesi,
- Amaçlara ulaştıracak alternatif yolların belirlenmesi,
- Alternatifler arasından seçim yapılması.

2.1.1. Plan Çeşitleri

Planlar farklı açılardan ele alınarak sınıflandırmaları yapılmaktadır. Planlar ile ilgili yapılan belli başlı sınıflandırmalar aşağıda şekil 4'de verilmiştir.

Şekil 4. Plan Türleri (Kaynak: Mirze, 2010:123)

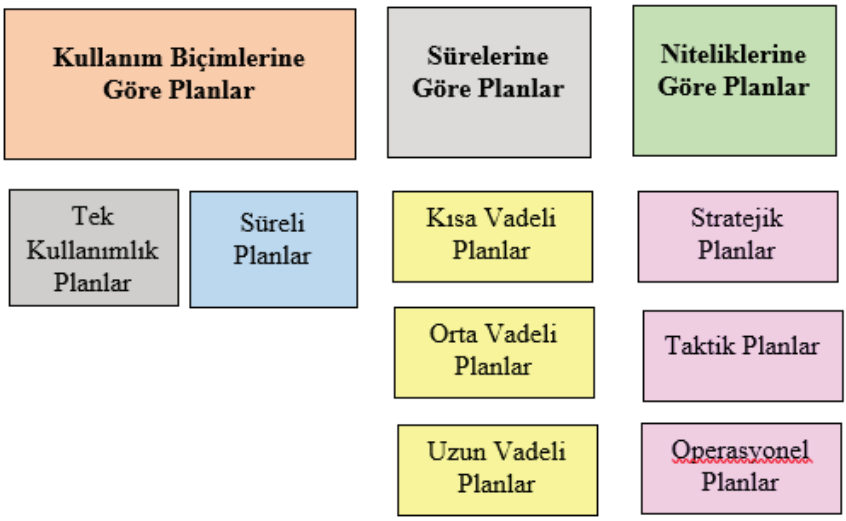

2.1.1.1. Kullanım Biçimlerine Göre Planlar

a. Tek Kullanımlık Planlar: Bu planlar tek seferlik planlardır. Tekrar kullanılmaları mümkün değildir. Anlık bir işlerin çözümünde kullanılan ve kullanıldığında ömrü sona eren planlardır. Tek kullanımlık planlar içinde programlar, bütçeler, projeler sayılabilir (Tosun, 1990:210).

b. Sürekli Planlar: Örgütlerde devamlı ve tekrarlanan faaliyetlere ışık tutması için ve rehberlik etmesi için hazırlanan planlardır. Sürekli planları politika, prosedür ve kurallar oluşturur (Mirze, 2010:124).

2.1.1.2. Sürelerine Göre Planlar

a. Kısa Vadeli Planlar: Genellikle bir dönemlik olan ve işletme amaçları ya da faaliyetleri ile ilgili olup, bir yıla kadar olan planları kapsamaktadır.

b. Orta Vadeli Planlar: 1 ila 5 yıl arasını kapsayan, gelir ve gider gibi konuları içeren planlardır.

c. Uzun Vadeli Planlar: 5 yıl ve daha uzun süreleri kapsayan ve genellikle işletme çevresini ilgilendiren konularla ilgili olan planlandır. İşletme amaçlarını gerçekleştirmek için geliştirilen politika ve stratejileri içeren planlardır (Tengilimoğlu v.d., 2014:123).

2.1.1.3. Niteliklerine Göre Planlar

a. Stratejik Planlar: Üst yönetim tarafından hazırlanan ve işletmenin devamlılığını sağlamaya yönelik olan ve işletme çevresindeki fırsatları ve tehditleri belirleyip değerlendirerek işletmeyi uzun dönemde başarıya ulaştırmayı amaçlayan planlardır.

b. Taktik Planlar: Stratejik planların uygulanmasına yardımcı olmak için orta düzey yönetim tarafından hazırlanan, işletmenin belirli birim veya bölümlerinde yapılacak olan faaliyetleri işletme strateji ile uyumlu hale getirmeye yönelik planladır.

c. Operasyonel Planlar: Üst ve orta yönetim tarafından hazırlanan stratejik ve taktik planlarla uyumlu bir şekilde alt düzey yöneticiler tarafından günlük işlerin yapılması için hazırlanan faaliyetler ve izlenecek yolları belirleyen planlardır (Mirze, 2010:126).

2.2. ÖRGÜTLEME

İlk olarak yöneticiler tarafından amaçlar belirlenip bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan planlar yapıldıktan sonra bu planları gerçekleştirebilmek için beşeri ve diğer kaynakların örgütlenmesi aşamasına geçilmektedir (Goold ve Campbell, 2002:117). Örgütlemeyi işletme bünyesindeki işlerin amaçlara uygun bir şekilde gruplandırılması, ilgili bölümlerin kurulması, emir-komuta zincirinin kurulması ve sorumlulukların dağıtılarak uygun bir işletme yapısının oluşturulması olarak tanımlayabiliriz (Mirze, 2010:129).

Örgütleme, işletmeyi amaçlarına ulaştıracak olan sorumlulukların üstlenilmesi ve belirli faaliyetleri gerçekleştiren birim ve bölümlerin gruplandırılması, haberleşme ve otoritenin saptanması, koordine edilmesi ve geliştirilmesi olarak da tanımlamak mümkündür (Liebler v.d., 1984:71). İster küçük ister büyük olsun örgütler şu ortak özellikleri gösterirler (Can v.d., 2002:111):

- İnsanlardan oluşurlar,
- İşletme amaçlarını gerçekleştirmek için kurulmuşlardır,
- Üyelerinin davranışlarını belirlemek ve sınırlandırmak için yapılaşmaya giderler.

2.2.1. Örgütleme İlkeleri

2.2.1.1. İş Bölümü ve Uzmanlaşma İlkesi

İşletme içerisinde çok fazla ve çeşitte işler bulunabilir. Bu işler kimi zaman bölünerek daha küçük parçalara ayrılabileceği gibi kimi zaman da birleştirilebilir. İşleri küçük parçalara bölmek işlerin yapılmalarını kolaylaştırmaktadır. İş bölümü yaparak işler daha küçük uzmanlaşmış parçalara ayrılmaktadır ve bu durumda da daha etkin ve verimli bir şekilde yapılmaları sağlanmaktadır (Mirze, 2010:131).

2.2.1.2. Amaç Birliği İlkesi

İşletmeler büyüdükçe, birim ve bölümler de büyümekte ve yapılan görev ve işler de işletmenin temel amacının dışına çıkmaktadır. Bundan dolayı işletmedeki tüm birimlerin işletmenin genel amacının farkında olarak amaç birliği içerisinde faaliyetlerini gerçekleştirmeleri sağlanmalıdır (Yozgat, 1984:246).

2.2.1.3. Kumanda Birliği İlkesi

İşletme içerisindeki her bir çalışanın sadece tek bir üstten emir alması durumudur. Birden fazla üstten emir almak işlerin karışmasına, çalışanın hangi üstün emrine uyacağı konusunda ikilem yaşamasına neden olmaktadır. Bu yüzden örgütlerde her kişinin tek bir üstünün olması istenen bir durumdur (Ertürk, 2000:85).

2.2.1.4. Yetki Devri İlkesi

Üst yöneticilerin ellerinde bulunan yetkilerin bir kısmını astlara devretmesi ilkesidir. Bu şekilde astlar ellerinde bulunan yetkilerle sorumluluk alarak işlerin ve faaliyetlerin yapılmasını sağlayabilirler.

2.2.1.5. Yetki ve Sorumluluk İlkesi

Yetki, yöneticilerin ellerinde olan kaynakların kullanımı, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi aşamasında karar vermeye ilişkin resmi ve meşru haklarıdır. Yetkiyi elinde bulunduran yönetici o işin yapılmasından da sorumlu olur. Yani yetki ve sorumluluk birbiri ile bağlantılıdır (Mirze, 2010:130).

2.2.1.6. Denge İlkesi

Yetkiler örgütün birim ve bölümleri arasında, bölüm ve birimlerin görevleri ile dengeli bir biçimde dağıtılmalıdır. Aksi halde yetkinin az veril-

diği birimler gelişim gösteremez iken yetkinin fazla verildiği birimler ise diğer birimler üzerinde hâkimiyet kurmaya başlarlar (Yozgat, 1984:248).

2.2.1.7. Esneklik İlkesi

Organizasyonlar iç ve dış çevreleri ile sürekli etkileşim halinde olmak zorundadır. Dış çevrelerinde meydana gelen en ufak değişiklikler bile örgütü etkileyebileceği için, örgütler dış çevrelerinde yaşanan değişimlere karşı esnek bir yapıya sahip olmaları gerekir.

2.2.1.8. Denetim Alanı İlkesi

Yöneticilerin kontrolünde olan denetim alanı ifade etmektedir. Bir yöneticiye bağlanacak ast sayısını da ifade eder. Bir yöneticiye ne kadar sayıda ast bağlanacağı yöneticinin bilgi, beceri, yetenek ve kapasitesine bağlı olarak değişmektedir. Yöneticiye bunlara bağlı olarak yönetebileceğinden fazla ast bağlanmamalıdır.

2.2.2. Örgütte Bölümlere Ayırma

İşletmelerde işlerin iş bölümü ve uzmanlaşmaya göre daha küçük birimlere ayrıldığından bahsetmiştik. Bölünen işlerin benzer olanlarının bir araya getirilerek bölümler ve grupların oluşturulmasına bölümlendirme denilmektedir (Mirze, 2010:134). Örgütlerin farklı amaç ve hedefleri vardır ve bunlara ulaşmak için ileri daha kolay yönetebilmek için işleri bölümlendirmektedirler. Bir işletmede faklı kriterlere göre bölümlendirme yapılabilir. Aşağıda belli başlı bölümlendirme biçimleri anlatılmıştır.

2.2.2.1. Fonksiyonlara Göre Bölümlendirme

En fazla kullanılan bölümlendirme çeşitlerinden biridir. İşletmede mal ve hizmetler üretilirken kullanılan fonksiyonlar temeline dayanan bu bölümlendirme türünde işletmenin fonksiyonları olan yönetim, üretim, pazarlama, muhasebe finans ve insan kaynakları gibi temel bölümler kullanılır (Tengilimoğlu v.d., 2014:136).

Şekil 5. Fonksiyonlara Göre Bölümlendirme

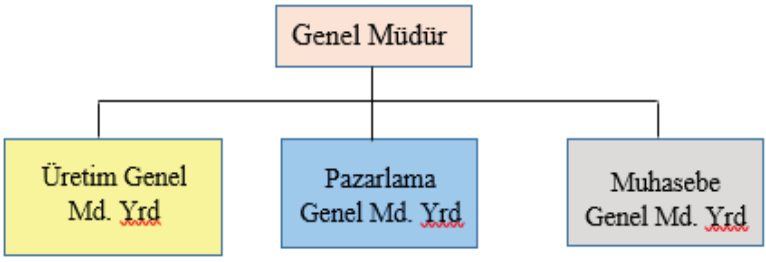

2.2.2.2. Üretilen Mal veya Hizmete Göre Bölümlendirme

İşletmenin ürettiği mal veya hizmete göre bütün iş ve görevlerini bir arada toplamasıdır. Bütün işletmeyi kapsayabileceği gibi sadece bir birim veya bölüm için de yapılabilir (Dinçer, 2003:121).

Şekil 6. Üretilen Mal veya Hizmete Göre Bölümlendirme (Kaynak: Eren, 2016:249)

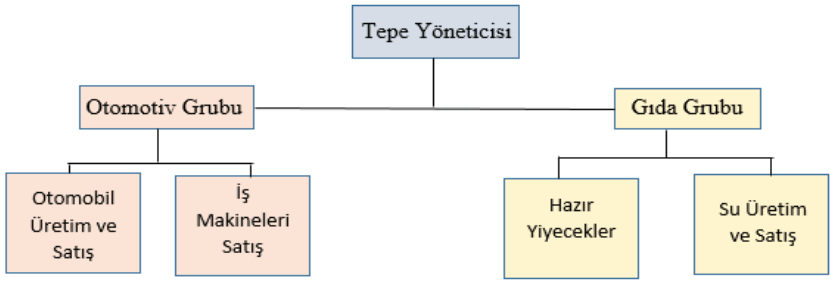

2.2.2.3. Bölge Temeline Göre Bölümlendirme

İşletmelerde faaliyetler Pazar şartları açısından, tedarik şartları açısından ve üretim nedeniyle farklı bölgelerde gerçekleştirilebilir. Bu gibi durumlarda işletmenin faaliyet gösterdiği bölgelere bölümlendirme yapılabilir (Yozgat, 1984:253).

Şekil 7. Bölge Temeline Göre Bölümlendirme

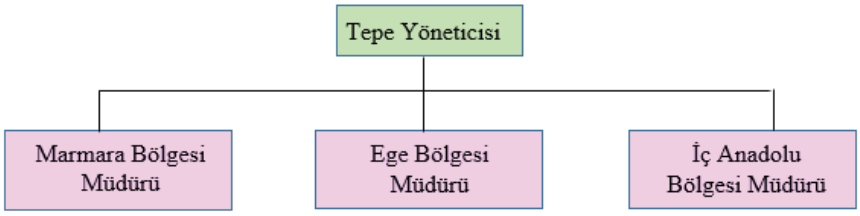

2.2.2.4. Müşteri Temeline Göre Bölümlendirme

Faaliyetlerin müşteri özellikleri göz önüne alınarak ürün ya da hizmeti satın alan müşterilere göre bölümlendirilmesidir.

Şekil 8. Müşteri Temeline Göre Bölümlendirme (Kaynak: Eren, 2016:250).

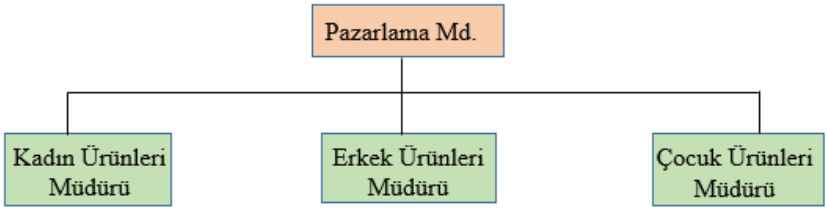

2.2.2.5. Zaman Temeline Göre Bölümlendirme

Müşteriler tarafından ürünlere olan talebin artması nedeniyle işleri yetiştirebilmek için işletmenin sürekli ve bir insanın normal çalışma süresini aşacak şekilde faaliyetlerin devam ettirmesi şekline göre bölümlendirmedir (Eren, 2016:252).

Şekil 9. Zaman Temeline Göre Bölümlendirme

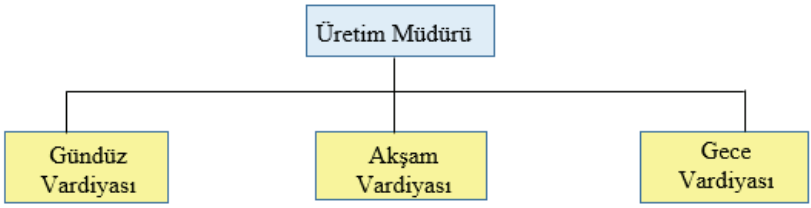

2.2.2.6. Sayı Temeline Göre Bölümlendirme

Belirli bir sayıda işçinin bir yöneticinin emrine verilmesine göre yapılan bölümlemedir. İşletmelerde iş gücünün önem kazandığı durumlarda yapılmaktadır. Daha az beceri gerektiren işlerin yerine getirilmesinde kullanılır (Akat v.d., 2002:240).

Şekil 10. Sayı Temeline Göre Bölümlendirme (Kaynak: Eren, 2016:246).

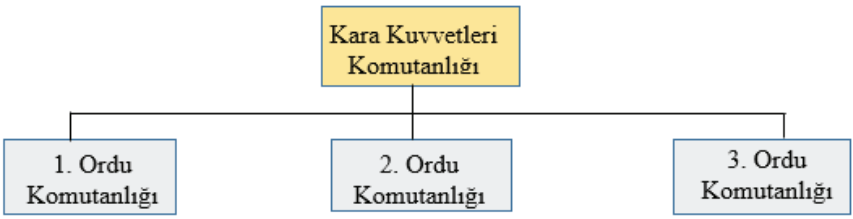

2.3. YÖNELTME

Örgütlerde planlama yapıldıktan sonra bu planları gerçekleştirecek olan örgüt yapısı oluşturulur. Oluşturulan örgüt yapısı içerisinde insanların işletme kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmeleri için yön-

lendirilmeye ihtiyaçları vardır. Bu aşamada yöneltme fonksiyonu devreye girmektedir.

Yöneltme, işletmede bulunan tüm kaynakların (maddi ve beşeri kaynaklar), işletmenin amaçları doğrultusunda harekete geçirilmesidir. İşletmede yöneticinin sadece personel ve araç gereci sağlayarak amaçları gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu yüzden işletmedeki tüm kaynakların işletme amaçları doğrultusunda harekete geçirildiğinden emin olunması gerekmektedir. Bu bağlamda yöneltme fonksiyonu yöneticiler tarafından astlara yazılı veya sözlü olarak emirler vererek ne yapmaları gerektiğini bildirmesi ile başlar. Örgütleme sonrası farklı görev ve sorumlulukları olan bireylerin ortak amaç doğrultusunda birleştirilerek, verimlilik ve kaliteyi artırmak için bu bireylerin nasıl motive edileceği ve ne tür bir liderliğe ihtiyaç duyulacağı konusu da önem kazanmaktadır (Tengilimoğlu v.d., 2014:140).

Yöneltme fonksiyonu; işletme içi iletişim, iş görenlerin güdülenmesi, liderlik gibi temel bir takım süreçlerle birlikte insan unsuru ile ilgili tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Diğer fonksiyonlar gibi yöneltme de bir süreç şeklinde ilerlemektedir. Bu süreç (Mucuk, 1998:178):

- Yönetici tarafından astların yeteneklerine göre yapabilecekleri emir ve talimatların açık ve tam bir şekilde verilmesi,
- Astların görevlerini sürdürebilmeleri için gerekli eğitimleri sürekli olarak almaları,
- Yöneticilerin iş görenlerin motivasyonlarını artıracak faaliyetleri gerçekleştirmeleri,
- İşletme içerisinde iş görenlerin beklenen davranışları gösterebilmeleri için gerekli disiplin şartlarının sağlanarak ödül ve ceza işlemlerinin adaletli bir şekilde uygulanmasıdır.

2.3.1. Motivasyon

Motivasyon, insanları belirlenmiş olan amaçları gerçekleştirebilmek için sürekli olarak harekete geçirebilmek için gösterilen gayretlerin toplamıdır şeklinde tanımlanabilir (Tengilimoğlu v.d., 2014:141).

Örgütsel motivasyon ise iş görenlerin örgütün amaçları doğrultusunda iş yapmalarını kolaylaştırmak için onları harekete geçirecek her türlü eylem ve faaliyet olarak nitelendirilebilir. Burada önemli olan unsur iş görenlerin istek ve ihtiyaçlarının giderilmesidir. Motivasyon temelde ihtiyaç ve isteklerin karşılanması ile gerçekleştirilebilir. Yönetici iş görenlerin davranışlarını takip ederek onların ihtiyaçlarını gidermek için gayret göstermelidir.

Bu noktada ihtiyaçlarla ilgili olarak literatürde Abraham Maslow' un ihtiyaçlar hiyerarşisi karşımıza çıkmaktadır. Maslow insan ihtiyaçlarının hiyerarşik bir şekilde beş aşamalı olarak sıralandığını, alt hiyerarşideki bir ihtiyaç giderilmeden diğer bir ihtiyaca geçilemeyeceğini belirtmiştir. Maslow' un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki basamaklar; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, sosyal ihtiyaçlar, saygınlık ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme şeklinde sıralanmıştır. Bu bağlamda ihtiyaçları giderilmeyen iş görenler de motive olamayacakları için örgütün amaçlarını gerçekleştirme konusunda geri duracaklardır.

2.3.2. Liderlik

Ortak bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelen insan topluluklarını harekete geçirebilmek için üstün bir beceri ve ikna yeteneğine ihtiyaç vardır. Lider ortak bir amacı gerçekleştirmek için insan topluluklarını bir araya getirerek harekete geçiren kişidir. Liderlik ise belli bir takım şartlar altında, önceden belirlenmiş olan örgütsel amaçları gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin topluluğun veya grubun faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak belirtilebilir (Tengilimoğlu v.d., 2014:143).

Lider ve yönetici kavramları zaman zaman karıştırılmaktadır. Lider başkalarını etkileyebilen, nereye, nasıl, hangi yoldan gidileceğini gösteren, hedefler koyan, doğru işleri yapan, kalabalıkları peşinden sürükleyen, yani yol gösteren kişidir. Yönetici ise örgüt içerisinde işveren tarafından yetki ve sorumluluk verilerek belirli bir maaş ya da ücret karşılığında işleri sevk ve idare eden kişidir.

Lider, işletme için gerçekleştirilmesi istenen büyük planların yapımcısı ve başlatanı iken yönetici liderin yapmış olduğu planların gerçekleştirilmesini sağlayan kişidir (Bursalıoğlu, 2012:204).

Örgütte çalışanlar açısından motivasyon kaynaklarından biri olan liderin farklı türleri vardır. Bu türler aşağıda sıralanmıştır:

- Otokratik Lider: Karar alma yetkisinin lidere ait olduğu liderlik türüdür. Daha etkin ve hızlı karar alınmasını sağlamasının yanı sıra, bencil davranma ve iş görenlere söz hakkı vermemesi gibi olumsuz yönleri de vardır (Bakan ve Büyükmeşe, 2010:75).

- Katılımcı ve Demokratik Lider: Yapılacak olan işlerde yetki devri yapılarak iş görenlerin kendi başlarına karar almalarına izin vererek onların kendilerini geliştirmelerine imkan sağlayan liderlik türüdür. İnsan ilişkileri oldukça gelişmiştir (İbicioğlu v.d., 2009:6).

- Karizmatik Lider: Liderin iş görenlerini tarzı, duruşu, davranışlarını, giyim kuşamı, hitabeti ile etkilediği liderlik türüdür. Lider kendini takip edenleri tüm sorun sıkıntıların üstesinden kendileri gelmesi yönünde

motive eder. Aynı şekilde liderin kendine olan yüksek inanç ve güveni iş görenleri etkileyen güçlü bir motivasyon kaynağıdır (Erdal, 2007:35).

• Dönüşümcü Lider: Bu liderlik türü ortamın çalkantılı ve belirsiz olması durumunda gerekli değişim ve dönüşümleri iş görenleri ile birlikte yaparak onları yönlendirir. Dönüşümcü lider, bireysel ihtiyaçlardan çok ortak amacın gerçekleştirilmesine odaklanır ve gerçek ödüllendirme sistemi ile yüksek motivasyon sağlamayı hedefler (Yıldız, 2013: 17).

2.4. KONTROL

Yönetimin son fonksiyonu olan kontrol aşamasında, en başta yapılan planlar ile gerçekleştirilen faaliyetlerin karşılaştırılması yapılmaktadır. Planlardan herhangi bir sapma yaşanmışsa bu sapmanın nedenleri araştırılarak plana sadık kalınacak şekilde faaliyetlerin yeniden gözden geçirilmesi sağlanmaktadır.

Kontrolün temelinde, faaliyetlerden elde edilen sonuçlar ile planlama aşamasında belirlenmiş olan amaçların karşılıklı olarak denetlenmesi yatmaktadır. Bu sebeple planlama ve kontrol fonksiyonları birbirleri ile bağlantılıdır ayrı bir faaliyet olarak düşünülemez. Kontrol süreci beli aşamalardan oluşmaktadır (Can v.d., 2004:242):

• Amaçlar, politikalar ve planlar odağında standartların belirlenmesi,

• Faaliyetlerin öncesi ve sonrası şeklinde ölçülerek kıyaslanması,

• Faaliyetlerin çıktılarının önceden belirlemiş olduğumuz standartlarla karşılaştırılması,

• Planlardan olumsuz yönde olası sapmalar varsa bunların giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınması.

Kontrol fonksiyonunun başarılı bir şekilde çalışabilmesi için öncelikle planlamanın doğru bir şekilde yapılmış olması gerekmektedir. Planlardan ne kadarlık bir sapmanın olduğu tespit edilir ve gerekli düzeltici tedbirler alınır. Eğer gerekiyorsa planlama da bir düzeltmeye gidilebilir. İşletme amaçlarına uygun bir kontrol sistemi işletmenin başarılı olup olmadığının tespit edilmesini ve ona göre düzeltici önlemlerin alınması sağlar (Akmut v.d., 2003:81-82).

Bu bağlamda etkili bir kontrol sisteminin kurulması önem arz etmektedir. Kontrol sistemi kontrol standartlarının düşük veya aşırı yüksek tutulması, kontrol zamanlamasının iyi yapılamaması gibi bazı nedenlerle başarılı olmayabilir. Bu gibi durumların yaşanmaması için etkili bir kontrol sistemi için gerekli bir takım şartlar vardır. Bu şartlar (Can v.d., 2004:246):

• Kontrol sisteminin herkes tarafından anlaşılır olması gerekir.

- Kontrol sistemi örgüt yapısı ile uyumlu olmalıdır.
- Kontrol sonrası plandan yaşanan sapmaların derhal geri bildirim ile bildirilmesi gerekir.
- Kontrol sistemi duruma uygun ve yeterli olmalıdır.
- Kontrol sistemi olası değişiklikler için esnek olmalıdır.
- Kontrol sistemi işletmenin genel amacı olan karlılık ile uyumlu olacak şekilde ekonomik olmalıdır.
- Kontrol sistemi düzeltici eylemleri göstermelidir.

KAYNAKLAR

Akat, İ., Budak, G., Budak, G. (2002). İşletme Yönetimi.(4. baskı). *Barış Yayınları Fakülteler Kitapevi: İzmir*, *483*.

Akmut, Ö., Aktaş, R., Aykaç, B., Doğanay, M. M., Durukan, T., Müftüoğlu, M. T., Yüksel, Ö. (2003). Girişimciler İçin İşletme Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Ataman, G. (2001). İşletme Yönetimi, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Bakan, İ., Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik "türleri" ve "güç kaynakları" na ilişkin mevcut-gelecek durum karşılaştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2010*(2), 73-84.

Beach, D. S. (1985). *Personnel: The management of people at work*. Macmillan College.

Bursalıoğlu, Z. (2012). Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış (17. Baskı). *Ankara: Pegem Akademi*.

Can, H., Azizoğlu, Ö. A., Aydın, E. M. (2002). Organizasyon ve Yönetim Ankara: Siyasal Kitapevi.

Çelik, A., Şimşek, M. Ş. (2017). *Yönetim ve organizasyon* (19. Baskı). Eğitim Yayınevi.

Dinçer, Ö. (2003). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım, 6. *Baskı, İstanbul*.

Dinçer, Ö., Fidan, Y. (2000). İşletme Yönetimine Giriş, Beta Basım Yayım Dağıtım.

Drucker, P. F. (1989). What Business Can Learn From Nonprofits. *Harvard Business Review*, *67*(4), 88-93.

Efil, İ. (2015). İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 13. *Baskı, İstanbul: Dora Yayınları*.

Erdal, M., Altıntaş, H. (2007). İşletmelerde Dönüştürücü Liderlik Davranışlarının Analizi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eren, E. (2016). *Yönetim ve Organizasyon*. *Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar* (12. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.

Ertürk, M. (2000). İşletmelerde yönetim ve organizasyon (3. Baskı). *İstanbul: Beta Yayınevi*.

Eryılmaz, B., (1995). Kamu Yönetimi. Akademi Kitabevi, İzmir.

Fayol, H. (1939). Sinaî ve Umumî İşlerde İdare (Çev. MA Çalıkoğlu). *İstanbul: İnhisarlar Umum Direktörlüğü*. Aktaran: Koçel, T. (2014). İşletme Yöneticiliği, Genişletilmiş 15. b. *Beta, İstanbul*.

Fişek, K. (1979). Yönetim, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No 437. *Sevinç Matbaası*.

Genç, N. (2012). *Yönetim ve organizasyon: Çağdaş sistemler ve yaklaşımlar*. Seçkin Yayıncılık.

Gerber, M. E. (1996). Girişimcilik tutkusu. (*Çev: Tayfur Keskin), İstanbul: Sistem Yayıncılık*.

Goold, M., Campbell, A. (2002). *Designing effective organizations: How to create structured networks*. San Francisco: Jossey-Bass.

Harrison, E. F. (1978). *Management and organizations*. Boston: Houghton Mifflin.

İbıcıoğlu, H., Özmen, H. İ., Taş, S. (2009). Liderlik Davranışı Ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalişma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, *14*(2).

Kara, E., Çavuş, M. F. (2014). Turizmde Modern Yönetim Uygulamaları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 1, 2014, s. 473-485.

Katz, R. L. (2009). *Skills of an effective administrator*. Harvard Business Review Press.

Koçel, T. (2014). İşletme Yöneticiliği, Genişletilmiş 15. b. *Beta, İstanbul*.

Koçel, T. (2018). İşletme Yöneticiliği (17. Baskı). *İstanbul: Beta Yayınları*.

Koparal, C., (2012), *Yönetim ve Organizasyon-I*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2564, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1534, Eskişehir.

Liebler, J. G., Levine, R. E., Dervitz, H. L. (1984). Management Principles. *For Health Professional*. Maryland, USA.

Mintzberg, H. (1975). The manager's job: Folklore and Fact. Harvard Business Review 53, No:4

Mirze, S. K. (2010). İşletme, Baskı: 5. *İstanbul: Literatür Yayınları*.

Mucuk, I. (1998). Modern İşletmecilik. *Türkmen Kitabevi*, *9*.

Özalp, İ., Koparal, C., Berberoğlu, G. (1996). *Yönetim ve organizasyon*. TC Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Özgür, B. (2011). Yönetim tarzları ve etkileri. *Maliye dergisi*, *161*, 215-230.

Öztürk, C., Hekimoğlu, A.N. ve Buyruk Akbaba, A.N. (2018). *Yönetim ve Siyaset Değerlendirmeleri. Ankara*: Atlas Akademik Basım Yayın.

Rachman D., Mescon M., Bovee C. L., Thill J. V. (1993). Business Today. New York: McGraw-Hill Inc.

Rakich, J. S., Longest, B. B., Darr, K. (1992). *Managing Health Services Organizations*. Health Professions Press.

Robbins, S. P., Coulter, M. A. R. Y. (2002). Organizational Structure and Design. *Management. New York: PrenticeHall*.

Tengilimoğlu, D., Atilla, E. A., Bektaş, M. (2014). İşletme Yönetimi, Temel Kavramlar, İşletme ve Yönetim Fonksiyonları, Çağdaş Yaklaşımlar (Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 5. Baskı). *Ankara: Seçkin Yayıncılık*.

Tosi, H. L., Carroll, S. J. (1976). *Management: Contingencies, structure, and process*. St. Clair Press.

Tosun, K. (1992). *İşletme Yönetimi: Genel Esaslar*. Savaş kitap ve yayınevi.

Tuncer, D., Ayhan, D. Y., Varoğlu, D. B. (2008). *Genel işletmecilik bilgileri*. Siyasal Yayınevi.

Üreten, S. (1998). Üretim/İşlemler Yönetimi, Planlama-Denetim Kararları. *Karar Modelleri ve İyileştirme Yaklaşımları, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 522s*.

Yıldız, F. F. (2013). Yöneticilerin Algılanan Sahte ve Gerçek Dönüşümcü Liderlik Davranışlarını Ayırt Etmede Makyavelizm ile Kişisel Açılım ve Geribildirimin Etkileri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.

Yozgat, O. (1984). İşletme Yönetimi, Nihat Sayar Yayın Vakfı.

Bölüm 9

AB İKLİM EYLEMİ VE AVRUPA YEŞİL ANLAŞMASI'NIN ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNE YÖNELİK DÜZENLEMELERİ

Alpaslan ALPASLANOĞLU[1*]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, aalpaslanoglu@gmail.com. ORCID NO: 0000-0003-0859-984X

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler, 6. iklim raporuna göre; "insan etkisinin iklim sistemini ısıtarak küresel yüzey sıcaklığını yükselttiği kesin olarak doğrulanmış durumdadır". İklimdeki son değişiklikler; yaygın, hızlı ve yoğun biçimde, okyanuslar da dahil olmak üzere Dünya üzerindeki her bölgeyi etkilemektedir. Sıcak hava dalgaları, yoğun yağışlar, kuraklıklar ve tropikal siklonlar gibi birçok hava ve iklim aşırılığı daha sık ve şiddetli hale gelmiş durumdadır (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2021). Dolayısıyla dönemimizde, insanlık medeniyeti için en büyük risklerin başında küresel iklim değişikliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İklim değişikliği; iklimdeki doğal değişkenliğin ötesine geçen, insan faaliyetleri nedeniyle oluşan iklim modellerindeki değişiklikler anlamına gelmektedir. Bu duruma ise atmosferimize salınan sera gazları neden olmaktadır. Bu emisyonların itici güçleri arasında fosil yakıtların yakılması, endüstriyel süreçler, hayvancılık ve atık arıtma yer almaktadır. Yaşadığımız doğrudan etkiler arasında; küresel sıcaklıktaki artış, yükselen deniz seviyeleri ve daha aşırı hava koşulları sayılabilir. İklim değişikliğinin; ekosistemler, ekonomi, toplum ve insan sağlığı üzerinde geniş ve kapsamlı etkileri vardır (Eurostat, 2021a). Bu nedenle, sağlığımıza ve çevreye önemli ölçüde zarar veren ulaşım kaynaklı hava kirletici emisyonlarının gecikmeden büyük ölçüde azaltılması ve dolayısıyla geleneksel içten yanmalı motorlu araçlardan kaynaklanan emisyonların 2020'den sonra daha da azaltılması gerekmektedir (European Parliament and The Council of The European Union, 2019a). Belki de insanoğlunun varoluşu ile doğrudan ilgili olan küresel iklim değişikliği konusunda, küresel ölçekli bazı önleyici düzenlemeler ve çalışmalar yapılmaktadır. Bunların en önemlilerinden ve en yenilerinden birisi de Avrupa Birliği [AB] tarafından oluşturulan "AB Yeşil Anlaşması"dır. Anlaşma, ulaştırma ve ticari taşıma sektörlerine ilişkin detaylı ve net düzenlemeler getirmektedir.

Dünya 2018 yılı sera gazı salınımı yaklaşık 49 milyar ton CO_2 eş değeri, AB (27) salınımı 3,3 milyar ton CO_2 eş değeri ve Türkiye salınımı 474 milyon ton CO_2 eş değeri (Climate Watch, 2021) olarak gerçekleşmiştir. 2016 verilerine göre taşımacılık sektörü; tüm sektörler içinde 4. sırada kirletici konumunda olup küresel sera gazı salınımının %16,2 oranından sorumludur (Şekil 1). Ayrıca 2010 yılı küresel sera gazı salınımının; %65 oranını fosil yakıtlar ve endüstriyel süreçlerden oluşan karbondioksit (CO_2), %11 oranını ormancılık ve kara kullanımı kaynaklı karbondioksit (CO_2), %16 oranı metan (CH_4), %6 oranını nitröz oksit-azot protoksit- (N_2O), %2 oranını florlu gazlar (F-gazları) oluşturmaktadır (U.S. Environmental Protection Agency, 2021). Bu verilere göre, önemli fosil yakıt kullanım alanı olan taşımacılık sektörünün küresel sera gazı salınımında ciddi bir pay ve etkiye sahip olduğundan hareketle, sektörün önemli derece rol ve

sorumlulukları üstlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle AB Yeşil Anlaşması, ulaştırma ve taşımacılık sektörü ile ilgili dikkat çekici yasal düzenlemeleri ortaya koymuştur.

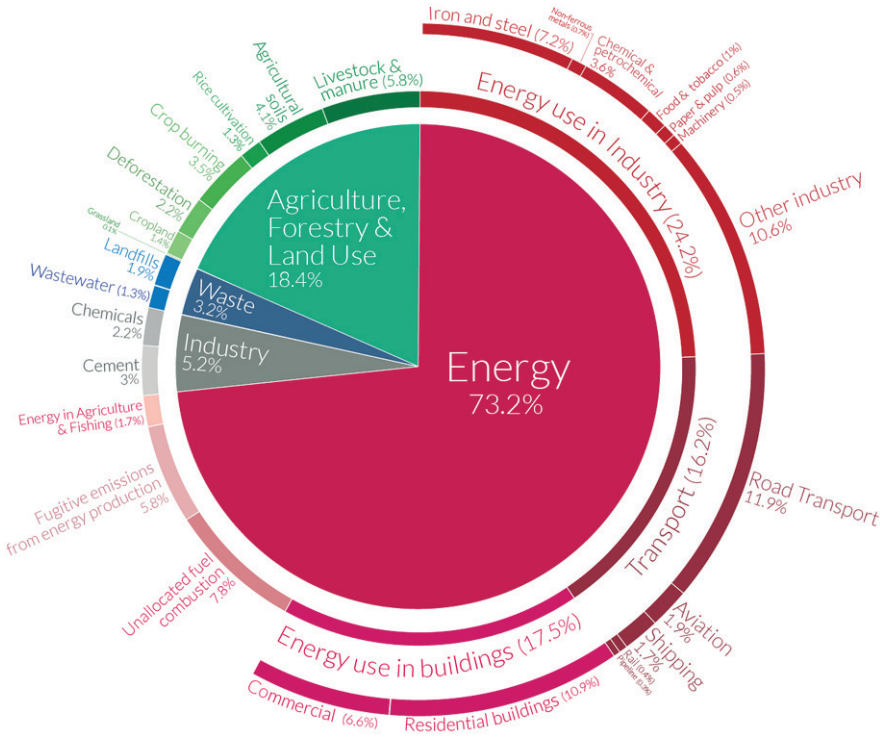

Şekil 1. *2016 yılı küresel sera gazı salınımının (49,4 milyar ton CO_2 eş değeri) sektörlere göre dağılımı (Kaynak: Our World in Data, 2020).*

AB İKLİM EYLEMİ ve AB YEŞİL ANLAŞMASI

AB İklim Eylemi ve Avrupa Yeşil Anlaşması; Avrupa Komisyonu tarafından 2019 yılı sonlarında geliştirilen ve kısmen dünya çapında milyonlarca insanı harekete geçiren kitlesel iklim hareketlerinin teşvikiyle, AB iklim politikası için ileriye doğru atılmış büyük bir adımdır ve dünyaya küresel iklim eylemini ilerletmek için güçlü bir dayanak oluşturmaktadır (European Climate Foundation, 2021) ve bu mutabakat Birleşmiş Milletler 2030 Gündemi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini uygulama stratejisinin ayrılmaz bir parçası (European Federation for Construction Chemicals, 2020) olarak ve Paris Anlaşmasının amaçlarına katkıda bulunmak üzere (Paris Anlaşması, küresel ısınmayı 2°C'nin çok altında sınırlayarak ve 1,5°C ile sınırlandırma çabalarını sürdürerek tehlikeli iklim değişikliğini önlemek için küresel bir çerçeve ortaya koymaktadır) (United Nations,

2015). Bununla beraber AB'yi modern, kaynakları verimli kullanan ve rekabetçi bir ekonomiye sahip, adil ve müreffeh bir topluma dönüştürmeyi amaçlayan yeni bir büyüme stratejisidir (European Commission, 2019a). Bu maksatla, AB ve Üye Devletleri, ortaklaşa hareket ederek, sera gazı emisyonlarında 1990 yılına kıyasla 2030 yılına kadar en az %55'lik bir net yurt içi azalmaya yönelik bağlayıcı bir hedef taahhüt etmişlerdir (European Commission, 2021a).

AB Yeşil Anlaşması, muazzam bir kapsamı ve çok az ayrıntısı olan ince (24 sayfalık) bir belgedir. Temel hedef, küresel ısınmayı sanayi öncesi ortalamaların 1,5-2°C üzerinde sınırlamaya yönelik küresel çabalara paralel olarak, AB'nin sera gazı emisyonlarını 2050 yılına kadar ortadan kaldırması veya dengelemesidir (yani "net sıfır emisyon"a ulaşmasıdır) (European Commission, 2019b). AB İklim Eylemi ve Avrupa Yeşil Anlaşması; AB'nin, kendi içinde iddialı politikalar ve uluslararası ortaklarla yakın iş birliği yoluyla iklim değişikliğiyle mücadele etmesini amaçlamaktadır. Söz konusu mücadele; 2030 yılına kadar emisyonları en az %55 oranında azaltmak ve 2050 yılına kadar Avrupa'nın, dünyanın ilk iklim nötr kıtası olmasını hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber AB, sera gazı emisyonlarını azaltmanın yanı sıra iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamayı ve 2050 yılına kadar iklime dayanıklı bir toplum haline gelmeyi de hedeflemektedir (European Commission, 2021a). Ayrıca 2030 yılına kadar diğer değişikliklerin yanı sıra hava kirliliğinden kaynaklanan erken ölümleri %55, denizlerdeki plastik çöpleri %50 ve atık belediye atıklarını %50 oranında azaltmayı hedeflemektedir (World Economic Forum, 2021a). Bu amaçlar doğrultusunda, geri dönüşümü artıran ve atıkları azaltan "döngüsel" bir ekonomiye geçerek, ekonomik büyüme ve kaynak tüketimini birbirinden ayırmak; biyolojik çeşitlilik kaybının ve ormansızlaşmanın önlenmesi; tarımın elden geçirilmesi ve ulaşımın elektrikli hale getirilmesi (The Economist, 2021) stratejileri belirlenmiştir.

AB Yeşil Anlaşması; biyoçeşitlilik, sürdürülebilir gıda sistemleri, sürdürülebilir tarım, temiz enerji, sürdürülebilir sanayi, bina ve yenileme, sürdürülebilir hareketlilik, kirliliğin ortadan kaldırılması ve iklim eylemi olmak üzere sekiz alanda, 50'den fazla AB yasasını gözden geçirmek ve kamuyu yeniden tasarlamak için benzersiz bir çabayı temsil etmektedir. Anlaşma üç ana hedefe sahiptir: İlk olarak, AB-27'nin toplam sera gazının %75'inden fazlasını oluşturan enerjiye güçlü bir şekilde odaklanarak tüm sektörlerde, özel stratejilerle net sıfır emisyona ulaşmak. Böylece, yenilenebilir enerjinin AB'nin enerji karışımındaki payı artırılacaktır (Şekil 2). İkincisi, ekonomik büyümenin kaynak kullanımından ayrıştırılması amaçlanmaktadır. Emisyonlarda son on yılda azalmalar sağlanmış olsa da, Avrupa dünyadaki kaynak tüketimine en çok katkıda bulunanlardan biri olmaya devam etmektedir. "Nesli tanımlayan bir görev" olarak tanımlanan

bu hedefe ulaşmak, yalnızca teknolojik ilerlemelerde bir artış değil, aynı zamanda yaşam tarzlarını, toplulukları ve toplumları yeniden düşünmeyi de gerektirecektir. Üçüncüsü, geçişin sosyo-ekonomik etkilerini hafifletmek için 2021-2027 döneminde 65 € ile 75 € milyar arasında bir miktar sağlayacak olan Adil Geçiş Mekanizması aracılığıyla desteklenen, kapsayıcı bir yeşil geçişi teşvik etme ve hiç kimseyi geride bırakmama amacıdır (World Economic Forum, 2021a).

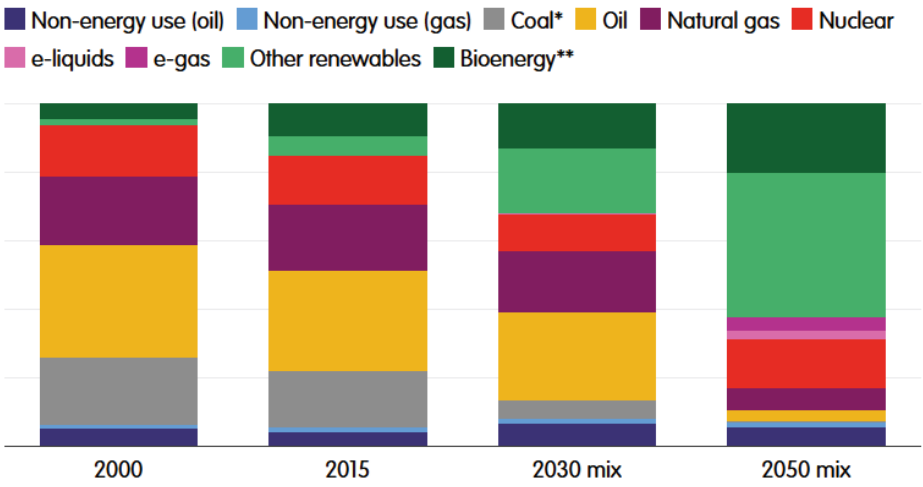

Şekil 2. *AB enerji karışımı evrimi: 2030'da 1990'a kıyasla %55 daha düşük emisyon ve 2050'de iklim nötrlüğü (Kaynak: European Council on Foreign Relations, 2021).*

AB Yeşil Anlaşma kapsamındaki iklim eylemi girişimleri ise şunları içermektedir (European Commission, 2021a):

- Avrupa İklim Yasası, 2050 iklim tarafsızlığı hedefinin AB yasalarına dahil edilmesi,
- Vatandaşları ve toplumun tüm kesimlerini iklim eylemine dahil etmek için Avrupa İklim Paktı kurulması,
- 2030 yılına kadar net sera gazı emisyonlarını en az %55 oranında daha da azaltılması,
- Avrupa'yı 2050 yılına kadar iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkilerine tamamen uyarlanmış, iklime dayanıklı bir toplum haline getirmek için İklim Adaptasyonuna İlişkin Yeni AB Stratejisi,
- AB içindeki enerji sektörü, endüstri ve uçuşlardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmak için AB Emisyon Ticareti Sistemi (EU ETS) oluşturulması,

- Ulaşım, binalar ve tarım gibi emisyon ticareti dışındaki sektörler için ulusal hedefler,
- Ormanlarımızın ve arazilerimizin iklim değişikliğiyle mücadeleye katkıda bulunmasını sağlamak,
- Ulaşımdan kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılması (örn. araçlar için CO_2 emisyon standartları aracılığıyla),
- AB ülkelerinin enerji ve iklim politikalarının enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve yönetişiminin artırılması,
- Yenilikçi düşük karbon teknolojilerini teşvik etmek,
- İklimi ısıtan florlu sera gazlarının aşamalı olarak azaltılması.
- Ozon tabakasının korunması (European Commission, 2021a):
- İklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamak,
- İklim eylemini finanse etmek.

AB, "Yeşil Anlaşma" ile aşağıdaki kilit alanlardaki eylemleri uyumlu hale getirecektir (European Commission, 2021a):

- Enerji,
- Çevre,
- Hareketlilik ve ulaşım,
- Bölgesel politika ve düşük karbon ekonomisi,
- Sürdürülebilir finans,
- Sanayi politikası,
- Ticaret ve sürdürülebilir kalkınma,
- Uluslararası iş birliği ve geliştirme,
- İklim değişikliği konusunda araştırma ve yenilik,
- Sürdürülebilir kalkınma hedefleri.

TAŞIMACILIĞA İLİŞKİN YEŞİL ANLAŞMA HEDEF ve İLKELERİ

Düşük emisyonlu hareketlilik için Avrupa Stratejisi, Avrupa'nın düşük karbonlu bir ekonomiye geçişini desteklemek için daha geniş bir dizi önlemi entegre etmekte ve istihdamı, büyümeyi, yatırımı ve yeniliği desteklemektedir. Strateji, hava kalitesinde iyileştirmeler, gürültü seviyelerinde azalma, daha düşük tıkanıklık seviyeleri ve daha iyi güvenlik sağlayarak Avrupa vatandaşlarına ve tüketicilere fayda sağlayacaktır. Tüketiciler, daha az enerji tüketen arabalardan, alternatif yakıtlar için daha iyi altyapıdan,

ulaşım modları arasında daha iyi bağlantılardan ve daha iyi güvenlikten ve dijital teknolojilerin kullanıma sunulması sayesinde daha az gecikmeden faydalanabileceklerdir (European Commission, 2020b).

Komisyonun 28 Kasım 2018 tarihli "Herkes için Temiz Bir Gezegen-bir Avrupa stratejik uzun vadeli vizyonu" başlıklı tebliğine göre; tüm ulaşım sektörünün sıfır emisyona dönüşümünün hızlandırılması gerekli görülmüştür. 2050 yılına kadar "net sıfır sera gazı emisyonuna geçişi sağlamak için ekonominin ve toplumun tüm sektörlerini dahil ederek gereken ekonomik ve toplumsal dönüşümler vizyonunu ana hatlarıyla belirleyen müreffeh, modern, rekabetçi ve iklim nötr bir ekonomi için" sağlığımıza ve çevreye önemli ölçüde zarar veren ulaşım kaynaklı hava kirleticilerinin de gecikmeden büyük ölçüde azaltılması gerekir. Bu doğrultuda, kara yolu taşımacılığı sektöründen kaynaklanan CO_2 emisyonlarının azaltılarak en az %40 oranında bağlayıcı hedefe katkıda bulması gerekmektedir (European Parliament and The Council of The European Union, 2019b).

Ulaşım, Avrupa'nın sera gazı emisyonlarının neredeyse dörtte birini temsil etmekte ve şehirlerdeki hava kirliliğinin ana nedenini oluşturmaktadır. Ulaştırma sektörü, emisyonlarda diğer sektörlerle benzer kademeli düşüşü göstermemiştir (Eurostat, 2021b). Ulaştırma kaynaklı emisyonlar yalnızca 2007'de azalmaya başlamış ve hala 1990'dakinden daha yüksek düzeyde seyretmektedir (Şekil 3). Ulaştırma sektörü içinde kara yolu taşımacılığı, 2014 yılında ulaşımdan kaynaklanan tüm sera gazı emisyonlarının %70'inden fazlasını oluşturan (Şekil 4) açık ara en büyük emisyon yayıcısıdır (European Commission, 2020b).

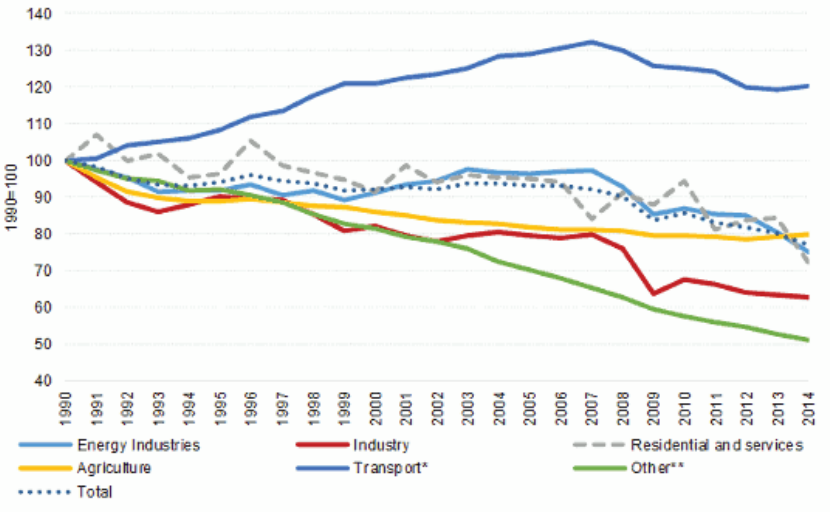

Şekil 3. *AB emisyonlarının sektörel dağılımı, 1980-2014 dönemi, 1990=100. (Kaynak: European Commission, 2020b).*

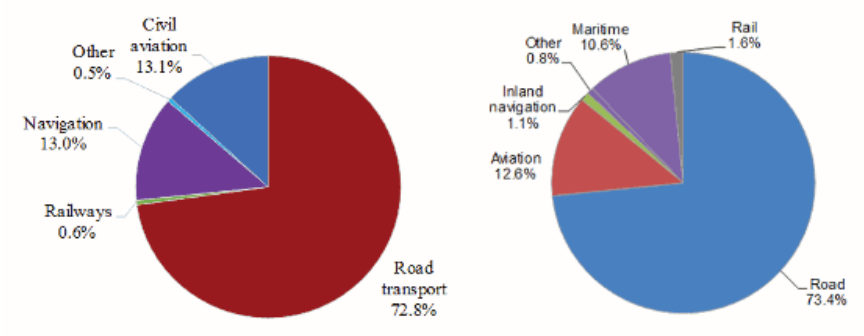

Şekil 4. *AB Ulaştırma emisyonlarının modlara göre dağılımı, 2014 yılı. İlk grafik yolcu, ikinci grafik yük taşımacılığı faaliyetlerini göstermektedir. (Kaynak: European Commission, 2020b).*

2018 verilere göre; kara yolu taşımacılığı sektöründen kaynaklanan sera gazı emisyonları, bu sektörlerin emisyonlarına önemli bir katkı oluşturmaktadır. Kara yolu taşımacılığı emisyonları daha da artarsa, iklim değişikliğiyle mücadele için diğer sektörlerin yaptığı emisyon azaltımlarını dengeleyecektir. 2020'den sonra da ulaşım sektöründe elektrikli ulaşım ve yenilenebilir enerji kaynakları için sera gazı emisyonlarının ve fosil yakıt bağımlılığına ilişkin risklerin azaltılması önemli bir sorundur (European Parliament and The Council of The European Union, 2019b). Çünkü kara yolu aynı zamanda en fazla oranda enerji tüketen (Şekil 5) taşıma modudur.

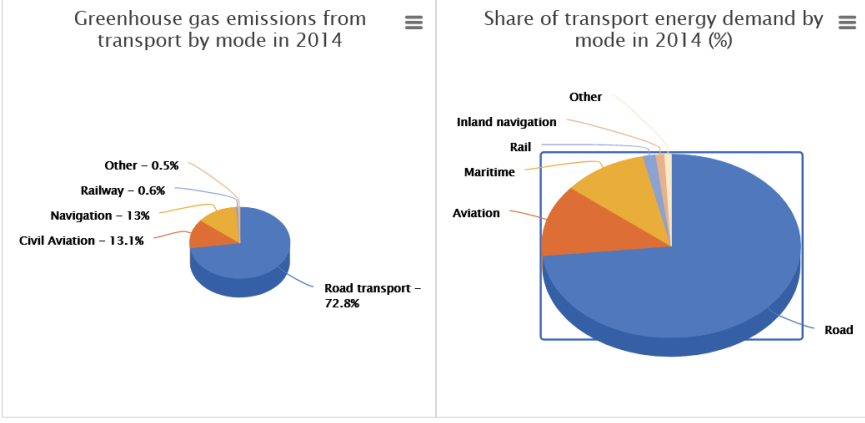

Şekil 5. *AB ulaştırma sektörü kaynaklı emisyon oranları ne enerji tüketim oranları, 2014 yılı. (Kaynak: European Commission, 2020b).*

2019 yılı AB sera gazı emisyonlarının %25 oranından ulaştırma sektörü sorumludur ve ulaştırma sektörünün emisyonları esas olarak kara yolu taşımacılığından (%72) kaynaklanırken; hava yolu ve deniz yolu taşımacı-

lığı, sırasıyla %14 ve %13'lük bir emisyon oranını temsil etmektedir. Demir yolu taşımacılığı ise (sadece dizel trenlerin emisyonları) %0,4'lük bir payı oluşturmaktadır (Şekil 6). Küresel ısınma ve hava kirliliğine doğrudan katkılarının yanı sıra, tren ve uçaklar tarafından kullanılan enerjinin üretim, iletim ve dağıtımı sırasında ortaya çıkan emisyonlar da dikkate alınmaktadır. Taşımacılık aynı zamanda; egzoz emisyonu olmayan (örneğin frenlerin, tekerleklerin ve lastiklerin veya demir yolu raylarının aşınmasından kaynaklanan), hava kirleticilerinin emisyonuna da neden olmaktadır (European Environment Agency, 2021a).

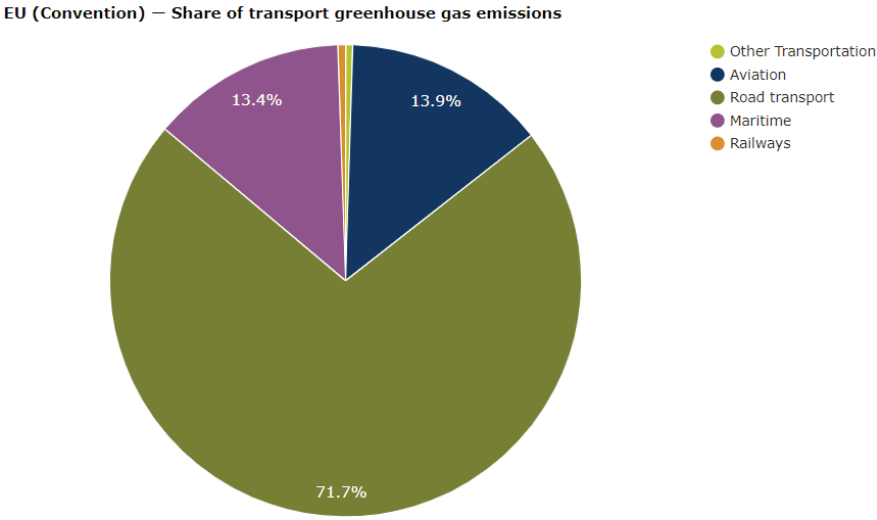

Şekil 6. *2019 yılı AB ulaşım emisyonlarının modalara göre dağılımı. (Kaynak: European Environment Agency, 2021b)*

Yeşil Anlaşmanın ulaştırma sektörü ilgili "2.1.5. Sürdürülebilir ve akıllı mobiliteye geçişi hızlandırmak" maddesine göre (European Commission, 2019a) aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır:

- İklim nötrlüğünü sağlamak için, 2050 yılına kadar ulaşım emisyonlarında %90'lık bir azalma gereklidir. Kara yolu, demir yolu, hava yolu ve su yolu taşımacılığının tümü azalmaya katkıda bulunacaklardır. Sürdürülebilir ulaşımı sağlamak; kullanıcıları öncelemek ve onlara mevcut mobilite alışkanlıklarına daha uygun fiyatlı, erişilebilir, daha sağlıklı ve daha temiz alternatifler sunmak anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda AB Komisyonu, tüm emisyon kaynaklarıyla mücadele edecek sürdürülebilir ve akıllı bir mobilite stratejisini ortaya koyacaktır.

- Multimodal taşımacılığın güçlü bir destek sağlanacak ve böylece, ulaşım sisteminin verimliliği artacaktır. Bugün kara yolu ile taşınan iç yüklerin %75 oranının önemli bir bölümünün, öncelikli olarak demir yolu

ve iç su yollarına kaydırılması gerekmektedir. Ayrıca demir yollarının ve iç su yollarının daha iyi yönetilmesi ve kapasitesinin artırılması için önlemler alınacak, kısa deniz taşımacılığı da dahil olmak üzere demir yolu ve su yoluyla taşımayı içeren çok modlu yük operasyonlarını desteklemek için mekanizmalar oluşturulacaktır. Bunlarla beraber, havacılık emisyonlarında önemli düşüşlerin sağlanması gerçekleştirilecektir.

• Otomatik ve bağlantılı çok modlu mobilite, dijitalleşmenin sağladığı akıllı trafik yönetim sistemleriyle birlikte artan bir rol üstlenecektir. AB ulaşım sistemi ve altyapısı, özellikle kentsel alanlarda sıkışıklığı ve kirliliği azaltabilecek yeni ve sürdürülebilir mobilite hizmetlerini desteklemek için uygun hale getirilecektir.

• Taşıma fiyatı, çevre ve sağlık üzerindeki etkisini yansıtmalıdır. Fosil yakıt sübvansiyonları sonlandırılarak, Enerji Vergilendirme Direktifi'nin revizyonu çerçevesinde; havacılık ve denizcilik yakıtları dahil olmak üzere mevcut vergi muafiyetlerinin kaldırılması, benzer şekilde Avrupa Emisyon Ticaretinin denizcilik sektörünü de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve hava yollarına ücretsiz olarak tahsis edilen AB Emisyon Ticareti Sistemi tahsisatlarının azaltılması öngörülmektedir.

• AB, sürdürülebilir alternatif ulaşım yakıtlarının üretimini ve dağıtımını paralel olarak hızlandırılacaktır. 2025 yılına kadar, Avrupa yollarında beklenen 13 milyon sıfır ve düşük emisyonlu araç için yaklaşık 1 milyon halka açık şarj ve yakıt ikmali istasyonuna ihtiyaç duyulacağı öngörülmektedir. Özellikle uzun mesafeli seyahatler ve daha az yoğun nüfuslu bölgelerde olmak üzere, kalıcı boşlukların bulunduğu yerlerde kamuya açık şarj ve yakıt ikmali noktalarının konuşlandırılmasını destekleyecek ve bunu desteklemek için mümkün olan en kısa sürede yeni bir finansman çağrısı başlatılacaktır. Bu adımlar, ulusal düzeyde alınan önlemleri tamamlayacaktır. Ayrıca, farklı ulaşım modları için sürdürülebilir alternatif yakıtların üretimini ve alımını artırmak için yasal seçenekler değerlendirilecek, sıfır ve düşük emisyonlu araç ve gemilerin konuşlandırılmasını hızlandırmak için Alternatif Yakıtlar Altyapı Direktifi 20 ve TEN-T Yönetmeliği de gözden geçirilecektir.

• Ulaşım, özellikle şehirlerde büyük ölçüde daha az kirletici hale gelmelidir. Bir dizi önlem; emisyonları, kentsel tıkanıklığı ve iyileştirilmiş toplu taşımaya odaklanmaktadır. İçten yanmalı motorlu araçlar için daha katı hava kirletici emisyon standartları oluşturulacaktır. 2025'ten itibaren sıfır emisyonlu mobiliteye doğru net bir yönelim sağlamak için otomobiller ve kamyonetler için CO_2 emisyon performans standartlarına ilişkin mevzuat gözden geçirilecektir. Buna paralel olarak, araçlar için mevcut ve gelecekteki CO_2 emisyon performans standartlarının bir tamamlayıcısı olarak Avrupa Emisyon Ticaretini kara yolu taşımacılığına uygula-

mayı dikkate alacaktır. Çevreyi en çok kirleten gemilerin AB limanlarına erişimini düzenlemek ve demirleyen gemileri kıyı elektriği kullanmaya zorlamak da dahil olmak üzere deniz taşımacılığı ile ilgili olarak hareke-te geçilecektir. Benzer şekilde, uçaklar ve havalimanı operasyonlarından kaynaklanan kirletici emisyonlarıyla mücadele edilerek havalimanlarının yakınında hava kalitesi iyileştirilecektir.

AB bölgesinde hâlihazırda yenilenebilir enerji kullanımı gerçekleş-mektedir (Eurostat, 2020). Ancak ulaştırma sektörü 2015 yılında sadece %6 ile nispeten en düşük yenilenebilir enerji payına sahiptir. 2030 yılına kadar, bütünsel ve entegre bir yaklaşımın parçası olarak elektrikli araçların, gelişmiş biyoyakıtların ve diğer yenilenebilir ve düşük karbonlu yakıtla-rın daha da geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması yoluyla bu oranın yaklaşık %24'e çıkması öngörülmektedir. Pillere güvenli erişim, elektrikli araçların piyasaya sürülmesi için kritik öneme sahipken, temiz hidrojen, ağır hizmet taşımacılığının karbondan arındırılması ve türevleri aracılığıyla havacılık ve denizcilik sektöründe çok önemli ve etkili olacaktır. 2050 yılına kadar ulaşım yakıt karışımının karbondan arındırılması (Şekil 7), demir yolu ve özellikle yük taşımacılığı için iç su yolları ve kısa deniz taşımacılığı gibi diğer sürdürülebilir ulaşım modlarının daha fazla kullanılmasıyla da des-teklenecektir (European Commission, 2020a).

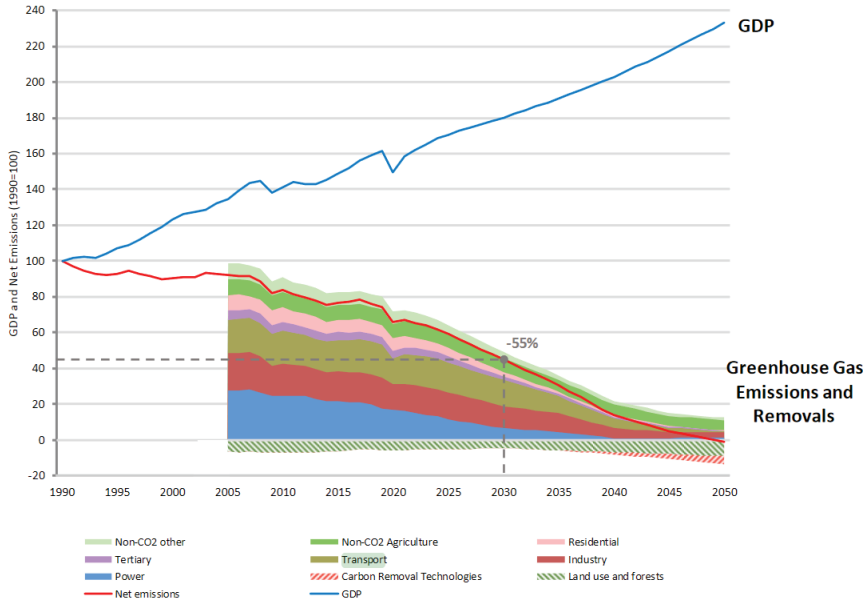

Şekil 7. *AB 2030 iklim hedef planı (Kaynak: European Commission, 2020a)*

KARA YOLU TAŞITLARINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

2017'de kara yolu taşımacılığı, ana sera gazı olan AB'nin toplam karbondioksit (CO_2) emisyonunun %21'ine katkıda bulunmuştur. Hafif araçlar –otomobiller ve hafif ticari araçlar (kamyonetler)– AB CO_2 emisyonlarının yaklaşık %15'ini ve AB toplamının yaklaşık %3 oranını üretmiştir (European Commission, 2020c). 2019 yılı AB kara yolu ulaştırma faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı salınım dağılımı; Otomobil %44,3, ağır taşıtlar ve otobüsler %19,2, hafif ticari araçlar %8,7, motosikletler %0,9 oranında gerçekleşmiştir (Şekil 8). Özellikle otomobil türü taşıtların en öne çıkan kirletici olması dikkat çekicidir.

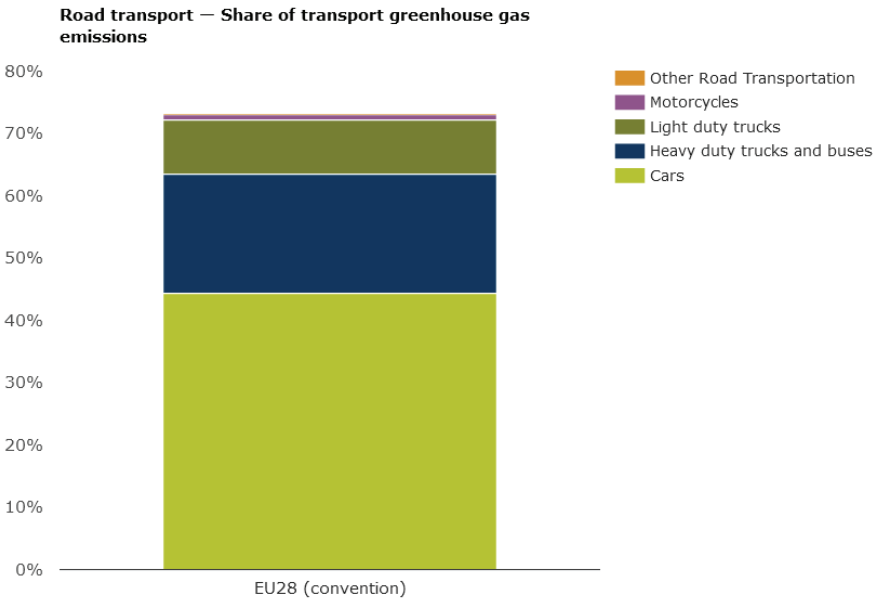

Şekil 8. *AB kara yolu taşıtlarının sera gazı salınım payları, 2019. (Kaynak: European Environment Agency, 2021b).*

Hafif Kara Yolu Taşıtlarına İlişkin Düzenlemeler

Sürücüler, özel otomobil kullanımının sosyal maliyetlerini hiçbir zaman gerektiği gibi ve yeterince ödememişlerdir. Etkili fiyatlandırma politikaları, trafik tıkanıklığı, emisyonları ve yerel hava kirleticilerini azaltarak ve toplu taşıma ve aktif ulaşım türlerinin kullanımını artırarak şehirlerde önemli düzeyde olumlu etkiler sağlanabilir. Böylece insanlar daha temiz hava soluyacak, ulaşımda zaman kaybetmeyecek ve daha iyi bir yaşam kalitesi yaşayacaklardır (World Economic Forum, 2021b). Bu maksatla söz konusu taşıtlar için bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır.

AB, 2020-2024 dönemi için filo çapındaki CO_2 emisyon hedeflerini; otomobiller için 95 g CO_2/km ve minibüsler için 147 g CO_2/km olarak belirlemiştir. 2025 ve 2030 yıllarından başlayarak, 2021 yılından itibaren yüzde azalma olarak tanımlanan AB filo çapında daha katı CO_2 emisyon hedefleri de belirlenmiş durumdadır (European Commission, 2020ç). Buna göre:

- Otomobiller için: 2025'ten itibaren %15 ve 2030'dan itibaren %37,5 azalma,
- Minibüsler için: 2025'ten itibaren %15 ve 2030'dan itibaren %31 azalma sağlanacaktır.

Ayrıca, sıfır ve düşük emisyonlu araçlar için teşvik mekanizması (ZLEV-zero- and low-emission vehicles) oluşturularak 2020'den 2022'ye kadar olan yıllarda; 50 g CO_2/km'den daha az emisyona sahip binek otomobiller için bir süper kredi sistemi uygulanacaktır. Süper kredilerin üst sınırı, üç yıl boyunca otomobil üreticisi başına 7,5 g/km olarak belirlenmiştir. Ancak hâlihazırda, minibüsler için herhangi bir süper kredi sistemi mevcut değildir. 2025 yılından itibaren hem otomobil hem de kamyonet üreticileri için farklı bir ZLEV kredilendirme sistemi oluşturulacaktır. Öte yandan üreticilere aşırı emisyonlar için cezalar da söz konusudur, buna göre; bir üreticinin filosunun ortalama CO_2 emisyonları belirli bir yılda belirli emisyon hedefini aşarsa, üretici –o yıl yeni kayıt yaptıran araçlarının her biri için– hedef aşılan g/km başına 95 € fazla emisyon primi (cezası) ödemek zorundadır (European Commission, 2020ç). Ayrıca otomobillere CO_2 etiketlemesi yapılacak; sürücülerin düşük yakıt tüketimine sahip yeni arabaları seçmelerine yardımcı olmak için bir arabanın yakıt verimliliğini ve CO_2 emisyonlarını gösteren bir etiket de dahil olmak üzere tüketicilere ilgili bilgilerin sağlanması şart koşulmaktadır (European Commission, 2020c).

Ağır Kara Yolu Taşıtlarına İlişkin Düzenlemeler

Ağır hizmet araçları (kamyon, çekici ve otobüsler) AB'de kara yolu taşımacılığından kaynaklanan CO_2 emisyonlarının yaklaşık dörtte birinden ve toplam AB emisyonlarının yaklaşık %5'inden sorumludur. (European Commission, 2020c). Çekici, kamyon, otobüs ve tur otobüsleri dahil olmak üzere ağır hizmet taşıtlarından kaynaklanan CO2 emisyonları, Birlik'teki toplam CO_2 emisyonlarının yaklaşık %6'sını ve toplam kara yolu taşımacılığı CO_2 emisyonlarının yaklaşık %25'ini temsil etmektedir (European Commission, 2020d). Daha fazla önlem alınmadan, ağır hizmet araçlarından kaynaklanan CO_2 emisyonlarının payının 2010 ve 2030 yılları arasında yaklaşık %9 oranında artması beklenmektedir. Bu nedenle belirli bu tür araçlar için gecikmeden önlem alınması gerekiyor. Karayolu taşımacılığından kaynaklanan CO_2 emisyonlarının azaltılması esas olmakla

birlikte, bu tür ağır hizmet araçlarının üreticiler tarafından teşvik edilmesi, şehirlerde ve kentsel alanlarda hava kirleticilerinin ve aşırı gürültü seviyelerinin etkin bir şekilde azaltılması için de önemlidir (European Parliament and The Council of The European Union, 2019b).

2025 ve 2030 için yeni kamyonlardan kaynaklanan ortalama emisyonları azaltma hedefleri ile ağır hizmet araçları için CO_2 emisyon standartlarını belirleyen (AB) 2019/1242 Yönetmeliğine göre: 2025'ten itibaren, üreticilerin belirli bir takvim yılında kayıtlı yeni kamyonlarının filo genelindeki ortalama CO_2 emisyonları için belirlenen hedefleri karşılaması gerekmektedir. 2025 hedefi, piyasada halihazırda mevcut olan teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilebilir. Daha katı hedefler 2030'dan itibaren uygulanmaya başlayacaktır. İlk adım olarak, CO_2 emisyon standartları, ağır hizmet taşıtlarından kaynaklanan tüm CO_2 emisyonlarının %65 ila %70'ini oluşturan büyük kamyonları kapsamaktadır. 2022 gözden geçirmesinin bir parçası olarak daha küçük kamyonlar, otobüsler, tur otobüsleri ve römorklar gibi diğer araç türlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi söz konusudur. Ağır hizmet araçları ile ilgili hedefler, referans döneminde (1 Temmuz 2019–30 Haziran 2020) AB ortalamasına kıyasla emisyonlardaki azalma yüzdesi olarak ifade edilir ve aşağıda belirtilmiş olan azalmaları gerektirmektedir (International Energy Agency, 2019):

- 2025'ten itibaren: %15 azalma
- 2030'dan itibaren: %30 azalma

Ağır hizmet araçları emisyonları; son yıllarda yakıt tüketimi verimliliğindeki bazı gelişmelere rağmen, esas olarak artan kara yolu taşımacılığı trafiği nedeniyle hala artmaktadır. 2019'da kabul edilen ağır hizmet araçları için AB çapında ilk CO_2 emisyon standartları, 2025 ve 2030 için yeni kamyonlardan kaynaklanan ortalama emisyonları azaltmak için hedefler belirlenmiş olsa da bununla beraber teknolojiden bağımsız bir şekilde sıfır ve düşük emisyonlu araçların alımını teşvik edecek bir mekanizma oluşturulmuş ve aşağıda belirtilen yararların sağlanması öngörülmüştür (European Commission, 2020d):

- AB'nin Paris Anlaşması kapsamındaki taahhütlerinin yerine getirilmesine katkıda bulunmak,
- Çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmeler olmak üzere ulaşım operatörleri ve tüketiciler için yakıt tüketim maliyetlerini azaltmak,
- AB üreticilerinin ve tedarikçilerinin teknolojik liderliğinin korunmasına yardımcı olmak,
- 2020-2030 döneminde yaklaşık 54 milyon ton CO_2 azaltımı,

• 2025'te satın alınan yeni bir kamyon için ilk 5 yıllık kullanımda pompada yaklaşık 25.000 € ve 2030'da satın alınan yeni bir kamyon için ilk 5 yıllık kullanımda yaklaşık 55.000 €'ya varan tasarruf,

• 2020-2040 döneminde 170 milyon tona varan petrol tasarrufu,

• GSYİH artışı ve yeni istihdam oluşturulması.

Yakıt kalitesi de ulaşımdan kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılmasında önemli bir unsurdur. AB mevzuatları araç yakıtlarının sera gazı yoğunluğunun 2020 yılına kadar %10'a kadar azaltılmasını şart koşmaktadır (European Commission, 2020c). Bununla beraber aşağıda belirtilen bazı teşvik mekanizmaları da oluşturulmuştur (European Commission, 2020d):

• Sıfır emisyonlu araçlar (ZEV-Zero Emission Vehicles) ve egzoz borusu CO_2 emisyonu olmayan kamyonlar,

• Düşük emisyonlu araçlar (LEV-Low Emission Vehicles), teknik olarak izin verilen maksimum yüklü kütlesi 16 tondan fazla olan ve CO_2 emisyonları 2019 raporlama döneminde kayıtlı grubundaki tüm araçların ortalama CO_2 emisyonlarının yarısından daha az olan kamyonlar,

• ZLEV alımını teşvik etmek ve erken önlemi ödüllendirmek için, 2019'dan 2024'e kadar bir süper kredi sistemi uygulanır ve 2025'teki hedefe uymak için kullanılabilir,

• 2025'ten itibaren, süper kredi sisteminin yerini, %2'lik bir karşılaştırma ölçütü olan, karşılaştırmalı değerlendirmeye dayalı bir kredilendirme sistemi alacaktır,

• ZLEV'in tüm yeni ağır hizmet araç filosundaki payı %2'lik kriteri aşarsa, bir üreticinin ortalama spesifik CO_2 emisyonları aşağı doğru ayarlanır ve bunun en az 0,75 yüzde puanı vergiye tabi olabilecektir,

• Çöp kamyonları ve inşaat araçları gibi mesleki araçlar, düşük maliyetli CO_2 azaltımı için sınırlı potansiyelleri nedeniyle muaftır,

• CO2 hedeflerine uyulmaması durumunda mali cezalar uygulanacaktır. Cezaların seviyesi, 2025'te gCO2/tkm başına 4.250 € ve 2030'da gCO2/tkm başına 6.800 € olarak belirlenmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından; brüt araç ağırlığı 3.500 kg'ın üzerinde olan ağır hizmet araçlarından (kamyon, çekici, otobüs ve tur otobüsleri) kaynaklanan CO_2 emisyonlarını ve yakıt tüketimini belirlemek için kullanılacak yeni bir simülasyon aracı geliştirilmiştir. Ağır Hizmet Araçları İçin Simülasyon Aracı VECTO (Vehicle Energy Consumption calculation TOol-VECTO), 1 Ocak 2019 tarihinden itibaren, tip onayı kapsamındaki sertifikasyon mevzuatına uygulanan belirli araç kategorilerindeki yeni kam-

yonlar için zorunlu hale gelmiştir. 2019 itibariyle VECTO ile belirlenen CO_2 emisyonları ve yakıt tüketimi verileri, diğer ilgili parametrelerle birlikte izlenecek, rapor edilecek ve bu yeni kamyonların her biri için kamuya açık hale getirilecektir. Mevcut Avrupa filosunu daha iyi yansıtmak için çekici ve kamyonlar için beş farklı görev profili ve otobüsler ve tur otobüsleri için beş farklı görev profili geliştirilmiş ve uygulanmıştır. VECTO, tek bir bilgisayarda çalışmak üzere tasarlanmış, indirilebilir ve yürütülebilir bir dosyadır. VECTO için girişler, ilgili her araç bileşeninin güç tüketimini belirleyen karakteristik parametrelerdir. Diğerlerinin yanı sıra, yuvarlanma direnci, hava direnci, kütleler ve atalet, vites kutusu sürtünmesi, yardımcı güç ve motor performansı parametreleri; standart sürüş çevrimlerinde yakıt tüketimini ve CO_2 emisyonlarını simüle etmek için girdi değerleridir (European Commission, 2020e).

DENİZ YOLU ULAŞIMINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

AB deniz yolu taşımacılığı emisyon envanteri sürekli bir artış trendi göstermiştir. Dünya ticaretinin yaklaşık %90'ının deniz yoluyla taşınmasıyla küresel denizcilik, dünyadaki CO_2 emisyonlarının yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır (Euractiv, 2021a). AB denizcilik faaliyetleri nedeni ile; CO_2e (CO_2 eş değeri) cinsinden ifade edilen karbondioksit (CO_2), metan (CH_4) ve azot oksit (N_2O) dahil olmak üzere toplam nakliyenin (uluslararası, yurt içi ve balıkçılık) sera gazı emisyonları 2012 yılında 977 milyon tondan, 2018'de 1.076 milyon tona (%9,6 artış) emisyonuna ulaşmıştır. Küresel antropojenik (insan kaynaklı) emisyonlar içinde nakliye emisyonlarının payı 2012'de %2,76'dan 2018'de %2,89'a yükselmiştir. Uluslararası deniz taşımacılığının yeni sefer bazlı tahsisi kapsamında, aynı dönemde CO_2 emisyonları da 2012'de 701 milyon tondan 2018'de 740 milyon tona (%5.6 artış) yükselmiştir. Ancak toplam nakliye emisyonlarından daha düşük bir büyüme oranına göstermiştir. CO_2 emisyonları 2012'de 848 milyon tondan, 2018'de 919 milyon tona (%8.4 artış) ulaşmıştır (International Maritime Organization, 2020).

Denizcilik sektörünün Paris Anlaşmasının sıcaklık hedefleriyle uyumlu emisyon azaltımlarına katkısı AB için önemli görülmektedir. Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin (AB) 2018/410 sayılı Direktifi ile AB Emisyon Ticareti Sistemi (ETS) Direktifinde yapılan son değişiklik, ekonominin diğer tüm sektörlerinin yanı sıra denizcilik emisyonları konusunda da harekete geçme ihtiyacını vurgulamaktadır. 14 Temmuz 2021'de Avrupa Komisyonu, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarında en az %55 net azaltımı ara hedefi de dahil olmak üzere, 2050 yılına kadar AB'de iklim nötrlüğünü nasıl sağlamayı planladığını belirleyen bir dizi yasama önerisini kabul etmiştir (European Commission, 2020f). AB planına göre, deniz nakliyesi, Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemine (ETS) 2023'ten itibaren kademeli olarak eklenecek ve üç yıllık bir süre içinde aşamalı olarak

gerçekleştirilecektir (Euractiv, 2021a). Öte yandan deniz yolu taşımacılığı 2015 yılı emisyonları, ulaştırma sektöründen kaynaklanan genel AB sera gazı emisyonlarının yaklaşık %13'ünü temsil etmektedir. 2013'te AB Komisyonu, denizcilik endüstrisinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik birbirini takip eden üç strateji belirlemiştir (European Commission, 2020f), bunlar:

- AB limanlarını kullanan büyük gemilerden kaynaklanan CO2 emisyonlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanması,
- Deniz taşımacılığı sektörü için sera gazı azaltma hedefleri,
- Orta ve uzun vadede piyasaya dayalı önlemler de dahil olmak üzere ilave önlemler.

HAVA YOLU ULAŞIMINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Küresel havacılık bir ülke olsaydı, ilk 10 yayıcı arasında yer alırdı. Havacılık sektörü, ulaşımdan kaynaklanan emisyonların %13,9'unu oluşturmakta ve bu da onu, kara yolu taşımacılığından sonra en büyük ikinci ulaştırma sera gazı emisyon kaynağı yapmaktadır. Öte yandan, politika eylemleri ve endüstrinin çabaları, son yıllarda yakıt verimliliğinde iyileşmelere yol açmıştır. Örneğin, 2005 ve 2017 yılları arasında yolcu başına yakılan yakıt miktarı %24 düştü. Ancak, bu çevresel faydalar, hava trafiğindeki sürekli büyümeyle geride kaldı ve yolcular 2017'de 2005'e göre ortalama %60 daha fazla uçuş gerçekleştirmişleridir. 2017'de AB'de havacılıktan kaynaklanan doğrudan emisyonlar, toplam CO_2 emisyonlarının %3,8'ine karşılık gelmektedir. Havacılığın ayrıca yüksek irtifalarda azot oksitler, su buharı ve sülfat ve kurum parçacıklarının salınımı yoluyla iklim üzerinde önemli bir etkisi vardır (European Commission, 2020g).

14 Temmuz 2021'de Avrupa Komisyonu, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarında en az %55 net azalmanın ara hedefi de dahil olmak üzere, 2050 yılına kadar AB'de iklim nötrlüğünü nasıl sağlamayı planladığını belirleyen bir dizi yasama önerisini kabul etmiştir (European Commission, 2019a).

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), 2021 itibariyle uluslararası havacılıktan kaynaklanan CO_2 emisyonlarını ele almak için küresel pazara dayalı önlemler için bir Karar üzerinde anlaşmaya varmıştır. Uluslararası Havacılık için Karbon Dengeleme ve Azaltma Planı (CORSIA) adı verilen karar; hava yollarının 2020'den sonra emisyonlarındaki artışın dengelenmesini gerektirerek CO_2 emisyonlarını 2020 seviyelerinde sabitlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca tüm uluslararası rotalardaki emisyonları izlemek ve emisyonları azaltıcı önlemlerin geliştirilmesi de zorunlu hale gelmiştir (European Commission, 2020g). Havacılıktan kaynaklanan CO_2 emisyonları, 2012 yılından bu yana AB Emisyon Ticaret Sistemine (EU

ETS) dahil edilmiştir. AB ETS kapsamında, Avrupa'da faaliyet gösteren tüm hava yollarının, Avrupa'daki ve Avrupa dışındaki tüm hava yollarının emisyonlarını izlemesi, raporlaması ve doğrulaması gerekmektedir. ETS gibi piyasaya dayalı önlemlere ek olarak, hava trafik yönetimi teknolojilerinin, prosedürlerinin ve sistemlerinin modernizasyonu ve iyileştirilmesi gibi operasyonel önlemler de havacılık emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, 2008'de kabul edilen mevzuat, AB üye devletleri ile beraber İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç ile Avrupa içindeki uçuşlardan kaynaklanan emisyonlara uygulanacak şekilde tasarlanmıştır. Avrupa Adalet Divanı, bu yaklaşımın uluslararası hukukla uyumlu olduğunu onaylamıştır.

YAKITLARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

AB'de kara yolu taşımacılığında kullanılan yakıtlar, insan sağlığını ve çevreyi korumak ve araçların bir ülkeden diğerine güvenli bir şekilde seyahat edebilmesini sağlamak için katı kalite gerekliliklerini karşılamalıdır. Buna göre; sera gazı ve hava kirletici emisyonlarını azaltmak ve tek bir yakıt pazarı oluşturmak ve araçların AB'nin her yerinde uyumlu yakıtlar temelinde çalışabilmesi sağlanmalıdır. Bu maksatla oluşturulmuş olan Yakıt Kalitesi Direktifi aşağıdakiler için geçerlidir (European Commission, 2020ğ):

- Kara yolu taşımacılığında kullanılan benzin, dizel ve biyoyakıtlar,
- Kara yolu ile hareket etmeyen makinelerde kullanılan benzin.

Yakıt Kalitesi Direktifi'ne göre; nakliye yakıtlarının sera gazı yoğunluğunun 2020 yılına kadar en az %6 oranında azaltılması gerekmektedir. Üye devletler, tedarikçilerin 2020 yılından sonra %6 hedefine uymasını sağlamakla yükümlü hale gelmişlerdir (European Commission, 2020ğ). Ayrıca, Yenilenebilir Enerji Direktifi ile birlikte biyoyakıtların sürdürülebilirliği de düzenlenmektedir (European Commission, 2021b). Biyoyakıt sürdürülebilirliğinde; biyoyakıtların sera gazı emisyonu azaltma hedeflerine dahil olabilmesi için, üretim aşamalarında olumsuz etkileri en aza indirgemek için belirli sürdürülebilirlik kriterlerini karşılamaları gerekir. Bu doğrultuda, Yakıt Kalitesi Direktifi ve Yenilenebilir Enerji Direktifi aşağıdaki gereklilikleri ortaya koymaktadır (European Commission, 2020ğ):

- Biyoyakıtlardan kaynaklanan sera gazı emisyonları, değiştirdikleri fosil yakıttan daha düşük olmalıdır - en az %50 (5 Ekim 2015'ten önce faaliyette olan tesisler için) ve bu tarihten sonra faaliyete geçen tesisler için %60.
- Biyoyakıtlar için ham maddeler, yüksek biyoçeşitliliğe veya yüksek karbon stokuna sahip arazilerden temin edilemez.

Yakıtlar için emisyon raporlaması zorunludur. Emisyon raporlaması tüm yaşam döngüsünü kapsar ve yakıtların sera gazı yoğunluğu, çıkarma, işleme ve dağıtımdan kaynaklanan emisyonları kapsayan bir yaşam döngüsü temelinde hesaplanır. Emisyon azaltımları, 2010 yılındaki 94.1 gCO2eq/MJ temel çizgisine göre hesaplanmıştır (European Commission, 2020h). %6'lık azalma hedefine öncelikle aşağıdaki yollarla ulaşılması beklenmektedir (European Commission, 2020ğ):

- Biyoyakıtların, elektriğin, daha az karbon yoğun fosil yakıtların ve biyolojik kökenli olmayan yenilenebilir yakıtların (e-yakıtlar gibi) kullanımı,
- Fosil besleme stoklarının çıkarılması aşamasında yukarı akış emisyonlarının (yakma ve havalandırma gibi) azaltılması.

Ayrıca sürdürülebilir alternatif yakıtlar (biyoyakıtlar ve hidrojen); şu anda elektrifikasyonun mümkün olmadığı havacılık, denizcilik ve ağır hizmet kara yolu taşımacılığında teşvik edilecek. 2025 yılına kadar Avrupa'da 1 milyon halka açık şarj noktası kurma hedefiyle elektrikli araçlar daha da teşvik edilecek (Euractiv, 2019). Teşviklerle beraber, düşük emisyonlu hareketlilik için Avrupa Stratejisi, ulaşım sisteminin verimliliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle ulaşım için düşük emisyonlu alternatif enerjinin dağıtımını hızlandırmak ve sıfır emisyonlu araçlara doğru yönelim sağlanacaktır. Bununla beraber, binek otomobiller ve otobüsler için bir dizi düşük emisyonlu alternatif enerji seçeneklerinin yanı sıra demir yolu taşımacılığında elektrifikasyona ve havacılık, kamyonlar ve otobüslerde biyoyakıtlara odaklanılacaktır. Komisyon ayrıca, Kasım 2017 yılında, Avrupa'da alternatif yakıtların en geniş kullanımını geliştirmek için Alternatif Yakıtlar Altyapısı için bir Eylem Planı'nı yürürlüğe koymuştur (European Commission, 2017b).

MİKROPLASTİK KAYNAKLARIN AZALTILMASI

Yeni araştırmalar, 5 mm'den küçük parçalar olarak tanımlanan bazı mikroplastikler nedeni ile okyanuslarımızdaki plastik kirliliğinin ölçeğinin daha önce kaydedilenden milyon kat daha kötü olabileceğini göstermektedir. Araştırmacılar, daha önce tespit edilmemiş mini mikroplastikler bularak, salp adı verilen küçük, filtre ile beslenen omurgasızların bağırsaklarını analiz ettiler. Okyanus plastikleri zamanla parçalansa da, mikroskobik kalıntılar suda kalarak besin zincirine girebilmektedirler (World Economic Forum, 2021c). Öyle ki Antarktika'nın ucunda yaşayan minik hayvanların içlerinde mikroplastik bulunmuştur. Bu mikroplastikler daha sonra bu hayvanlar tarafından toprağa dağıtılır ve bu, hem bitki hem de toprak sağlığını etkileyebilir. Mikroplastikler, okyanuslarımızdaki artan plastik kirliliği seviyelerinden kaynaklanmaktadır (World Economic Forum, 2021ç). En önemli mikroplastik kaynaklarından biri de boya kaynaklıdır. Her yıl ok-

yanusa giren boya mikroplastik emisyonları, 150 milyar ila 225 milyar boş plastik şişeye eş değer olabilir. Boya parçacıkları numunelerde bulunan mikroplastiklerin %12 ila %55'ini oluşturmaktadır. Araştırmalara göre: boya parçaları, Antarktika yarımadasının etrafındaki diğer plastik parçacıklardan 30 kat daha fazla tespit edilmiş ve okyanustan alınan örneklerde tespit edilen mikroplastik parçacıkların çoğunun boya parçaları olduğu gözlemlenmiştir. "Temiz" püskürtme yöntemleri kullanılmadığı takdirde, boya mikroplastik emisyonları çevreye atılacaktır (World Economic Forum, 2021d). Üç tip boya mikroplastik emisyonu tanımlanabilir:

Her yıl okyanusa giren çelik yüzeylerdeki boyadan kaynaklanan mikroplastiklerin hacmi, 150-225 milyar boş plastik şişeye eş değer 1,5-2,25 milyon ton kadar yüksek olabilir; bu miktar, her yıl okyanuslara ulaşması beklenen 8 milyon ton plastiğin anlamlı bir yüzdesini oluşturmaktadır. Bu tür mikroplastikler, korozyon, aşınma ve yıpranmanın etkisinden ve en önemlisi çelik yüzeyleri korumak için kullanılan geleneksel açık patlatma yöntemlerinden gelmektedir (World Economic Forum, 2021e). Bununla beraber kara yolu kaplamaları, binalar ve diğer yapı boyaları da benzer şekilde mikroplastik atık kaynağı durumundadırlar. Mikroplastik atıklar: aşınma ve yıpranma, hava koşulları ve korozyondan kaynaklanan "pasif" emisyonlar, yüzey bakımı sırasında oluşan genellikle önemli mikroplastik emisyonlara yol açan "aktif" emisyonlar ile "ömür sonu" emisyonları olarak sınıflandırılabilirler (Gaylardea, Neto ve da Fonsecab, 2021).

DENETİM ve TEŞVİKLER

AB İklim Eylemi ve AB Yeşil Anlaşması çerçevesinde aşağıda belirtilen başlıca denetim unsurları şunlardır (European Commission, 2017a):

- Daha sağlam ve doğru emisyon testleri, tüm yeni otomobil modelleri için zorunlu hale gelmiştir (1 Eylül 2017 itibariyle),
- Tip onay sisteminde yer alan araç testlerinin daha kaliteli ve bağımsız olması, dolaşımda olan araçların daha fazla gözetiminin yapılması,
- Hava kalitesi standartlarını yükseltmek amacı ile NO_2 dahil olmak üzere bir dizi kirletici için AB sınır değerlerine uymak ve bu sınır değerlerin aşıldığı bölgeler veya aglomerasyonlar için hava kalitesi planlarının oluşturulması zorunluluğu.

Şehirler ve yerel yönetimler Yeşil Anlaşma stratejinin hayata geçirilmesinde ve denetiminde çok önemli bir role sahiptirler. Hâlihazırda düşük emisyonlu alternatif enerjiler ve araçlar için teşvikler uygulamaktadırlar; aktif seyahati (bisiklete binme ve yürüme), toplu taşımayı ve sıkışıklığı ve kirliliği azaltmak için bisiklet ve araba paylaşımı/havuzlama planlarını teşvik etmek gibi. Buna göre üç öncelikli alan tanımlanmıştır (European Commission, 2020b):

• Dijital teknolojilerden, akıllı fiyatlandırmadan en iyi şekilde yararlanarak ulaşım sisteminin verimliliğini artırmak ve daha düşük emisyonlu ulaşım modlarına geçişi daha fazla teşvik etmek,

• Gelişmiş biyoyakıtlar, elektrik, hidrojen ve yenilenebilir sentetik yakıtlar gibi ulaşım için düşük emisyonlu alternatif enerjinin yaygınlaştırılmasının hızlandırılması ve ulaşımın elektrifikasyonunun önündeki engellerin kaldırılması,

• Sıfır emisyonlu araçlara doğru ilerliyoruz. İçten yanmalı motorda daha fazla iyileştirmeye ihtiyaç duyulacak olsa da, Avrupa'nın düşük ve sıfır emisyonlu araçlara geçişin hızlandırması.

TÜKETİCİLERİN BİLGİLENDİRİLMESİ

Sürücülerin düşük yakıt tüketimine sahip yeni arabaları seçmelerine yardımcı olmak için, AB ülkeleri, bir arabanın yakıt verimliliğini ve CO_2 emisyonlarını gösteren bir etiket de dahil olmak üzere tüketicilere ilgili bilgileri sağlayacaklardır. "Araba etiketleme Direktifi (1999/94/EC Direktifi)"ne göre (European Commission, 1999) kamu yönetimleri; tüketicilerin daha az yakıt tüketen ve dolayısıyla daha az CO_2 yayan arabaların satın almasına veya kiralamasına yardımcı olmak ve üreticileri, yeni arabaların yakıt tüketimini azaltmaya teşvik etmek zorundadırlar. Ayrıca tüketiciyi bilgilendirme için aşağıda belirtilen gereklilikler sağlanacaktır (European Commission, 2020ı):

• Tüm yeni arabalara yapıştırılacak veya satış noktasında yakınlarda gösterilecek yakıt ekonomisini ve CO_2 emisyonlarını gösteren bir etiket;

• İlgili satış noktasında veya satış noktasında sergilenen veya satışa sunulan veya kiralamaya sunulan tüm yeni araba modellerinin resmi yakıt tüketimi ve CO_2 emisyonu verilerini belirgin bir şekilde gösteren bir poster veya ekran;

• En az yılda bir kez üreticilere danışılarak üretilecek yeni otomobillerden kaynaklanan yakıt ekonomisi ve CO_2 emisyonları hakkında bir kılavuz. Kılavuz, satış noktasında ve her üye devlet içindeki belirlenmiş bir kuruluştan ücretsiz olarak temin edilebilir olmalıdır;

• Bahsedilen binek otomobil modeli için resmi yakıt tüketimi ve spesifik CO_2 emisyonu verilerini içeren tüm tanıtım literatürü.

SONUÇ

Dünya gezegeni, alışageldiğimiz davranışları sürdürmemiz halinde bizleri daha fazla taşıyamayacağını defalarca ikaz etmiş durumdadır. Görünen o ki insanlık medeniyeti kendi geleceği üzerine varoluşsal kararlar vermekle yüz yüze kalmış durumda: "ya değişecek veya değiştirilecek".

Son yıllarda "değişmeye yönelik" bazı etkili adımların atıldığı görülmektedir. Paris İklim Anlaşması ve iddialı AB İklim Eylemi ve AB Yeşil Anlaşması, bu adımlara önemli birer örnek olabilir. AB Komisyonu Başkanınca, "Avrupa'nın Ay'daki adamı" olarak nitelendirilen Avrupa Yeşil Anlaşması, Avrupa yönetimi için son derece önemli ve öncelikli bir konudur. 2050 yılında tam bir sıfır emisyon bölgesi olmayı hedefleyen AB İklim Eylemi ve Avrupa Yeşil Anlaşması, on alanda dikkat çekici çevresel düzenlemeler getirmiştir, bu alanlardan bir tanesi de ulaştırma sektörüdür (Euractiv, 2019). Ulaştırma sektörüne yönelik olarak en öne çıkan düzenleme, 2035'ten itibaren karbon emisyonu üreten yeni araba ve kamyonet satışlarının yasaklanmasıdır (Euractiv, 2021b). Diğer taşıma türlerinin tamamı için de önemli çevresel kısıtlama ve düzenlemeler getirilmiştir ancak ulaştırma modları içinde en büyük kirleticinin kara yolu ve kara yolu taşıtları içinde de başat kirleticinin otomobiller olduğu dikkate alındığında söz konusu düzenlemenin iyi tasarlanmış bir hiyerarşiye sahip olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber, konvansiyonel motor teknolojilerinin terk ediliyor olunması nedeni ile bazı alanlarda işsizlik oluşması beklenen bir durumdur. AB oluşabilecek bu tür bir işsizlik için, "yetenek geliştirme ve yeniden eğitim olanakları" sağlanacağını açıklamıştır (Euractiv, 2021b).

Avrupa Yeşil Anlaşması'na göre entegre taşımacılık ve multimodal sistemler güçlü biçimde desteklenecektir. Kara yolu ile taşınan iç yüklerin %75 oranının önemli bir bölümünün, öncelikli olarak demir yolu ve iç su yollarına kaydırılması planlanmaktadır. Ayrıca demir yollarının ve iç su yollarının daha iyi yönetilmesi ve kapasitesinin artırılması, kısa deniz taşımacılığı da dahil olmak üzere demir yolu ve su yoluyla taşımayı içeren çok modlu yük taşıma mekanizmaları oluşturulacaktır. Aynı stratejinin Türkiye için de geçerli olması gerektiği düşünülmektedir. Türkiye ulaştırmada, entegrasyon düzeyini en üst seviyeye çıkartmalı, özellikle yük taşımacılığında ana taşıma türlerini (su ve demir yolu) azami oranda kullanmalıdır. Yolcu taşımacılığı türleri de aynı prensiple entegre edilmeli ancak öncelikle aktif seyahatler (bisiklet ve yaya ulaşımı) baskın hale getirilmelidir. Ayrıca, Türkiye neredeyse hiç kullanmadığı iç su yollarını, taşımacılık maksatlı etkin kullanımı için etkili çevreci yollar aramalıdır. Kara yolu ulaşımının en büyük kirletici olduğu dikkate alındığında, entegre taşıma sistemleri sayesinde hem çevresel yararlar hem de taşıma verimi elde edilebilecektir.

Avrupa Yeşil Anlaşması çerçevesinde belirtilen, "sıfır emisyonlu mobilite" esasen sıfır emisyonlu ulaşım sistemi olarak ifade edilebilir. İddialı ancak erişilebilir olan "sıfır emisyonlu mobilite" tüm taşıma modlarında da sıfır emisyon hedefinin ortaya koymaktadır. Ancak bu hedefi tek tek taşıma modları için değil, bütünsel ve toptan olarak her bir hareketin sıfır emisyonla gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Öte yandan sıfır emisyonlu mobiliteye başarılı bir geçiş; entegre bir yaklaşım ve yeniliği teşvik et-

mek, kara yolu taşımacılığı sektöründeki teknolojik ilerlemeyi sağlamak ve bunlar için doğru ortamı oluşturmak gerekmektedir (European Parliament and The Council of The European Union, 2019b).

Avrupa Yeşil Anlaşması, ulaşım sektörü ile ilgili sadece sınır emisyon düzenlemelerini değil, yakıt kalitesi, araçların etiketlenmesi, tüketicilerin bilgilendirilmesi, yeni ölçüm ve denetim mekanizmaları, yenilenebilir ve biyoyakıt yönelimi, sıfır emisyonlu mobilite gibi iklim eylemlerini de yürütmektedir. AB İklim Eylemi ve AB Yeşil Anlaşması'nın şimdiden işe yaradığına ilişkin bazı bulgular da mevcuttur: Avrupa Çevre Ajansı'nın AB 2019 yılı sera gazı emisyon envanteri çalışmasına göre; AB sera gazı emisyonları 2019 yılında, arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve ormancılık kaynaklı emisyonlar hariç olmak üzere 2018'e göre %3,8 oranında gerilemiş durumdadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Dolayısıyla genel olarak AB İklim Eylemi ve AB Yeşil Anlaşması'nın ortaya koyduğu umut verici hedeflere ulaşabilmesi olağan dahilinde değerlendirilebilir.

Avrupa Yeşil Anlaşması'na göre belirlenmiş olan kara yolu araçları CO_2 emisyon performans standartlarının bir tamamlayıcısı olarak Avrupa Emisyon Ticareti kara yolu taşımacılığına uygulanacaktır. Çevreyi en çok kirleten gemilerin AB limanlarına erişimini düzenlemek ve demirleyen gemileri kıyı elektriği kullanmaya zorlamak da dahil olmak üzere deniz taşımacılığı ile ilgili olarak tedbirler alınacaktır. Benzer şekilde, uçaklar ve havalimanı operasyonlarından kaynaklanan kirletici emisyonlarıyla da mücadele edilecektir. Ayrıca Avrupa Emisyon Ticaret Sistemi'ne göre, ilave emisyon vergileri veya belirlenmiş limitlerin dışında olan hizmet veya ürünlerin ticaretinin yapılamaması gibi durumlar olabilecektir (European Union, 2015). Bu durum Türkiye için başta ulaştırma sektörü olmak üzere diğer tüm üreticiler için son derece ciddi bir sorun olabilir. Bu nedenle Türkiye için öncelikle Paris İklim Anlaşmasını imzalaması, AB İklim Eylemi ve AB Yeşil Anlaşması ilke ve kriterlerini sağlaması güçlü bir biçimde önerilmektedir. Türkiye, ihracatının en büyük kısmını AB bölgesine yapmakta ve hem deniz hem de kara yolunu etkin biçimde kullanmaktadır. Avrupa Emisyon Ticaret Sistemi, AB İklim Eylemi ve AB Yeşil Anlaşması çerçevesinde ortaya konulan düzenlemelere uygun olmayan taşımacılık veya ticaret faaliyetlerinin, AB bölgesi için doğrudan ya da dolaylı olarak sonunun gelmek üzere olduğu söylenebilir. Taşımacıların, hizmet veya mal üreticilerinin bu standartlara uygun hale gelmeleri de aynı şekilde güçlü olarak önerilmektedir.

Taşıtlar için sadece emisyonlar standartlarını oluşturmak yeterli olamayacaktır. Bununla beraber daha sağlam ve doğru emisyon testleri ile ilgili mekanizma ve düzenlemelerin yapılması, denetim faaliyetlerinin etkin olarak yürütülmesi de gereklidir. 2015 yılında ortaya çıkarılan, VW adlı otomobil üreticisinin tarihi emisyon skandalı ve yolsuzluğu (U.S.

Environmental Protection Agency, 2020) bu gerekliliği ortaya koymuştur. Dolayısıyla Avrupa Yeşil Anlaşması ile oluşturulan yeni emisyon ölçüm standart ve yöntemleri, AB bölgesinde etkin olarak uygulanacaktır. Yine Türkiye'nin söz konusu denetim sistem ve mekanizmalarına öncelikle uyum sağlamasının yararlı olabileceği söylenebilir. Ayrıca Türkiye kamu ve sektör yönetimleri için yakıt standartları ancak özellikle yenilenebilir enerji kaynaklı yakıtlar, elektrik ve yakıt hücresi teknolojilerine yönelimi hatta bu alanda yatırımlarla kendileri için önemli rekabet alanları yaratmaları özellikle önerilebilir.

Esasen Türkiye, AB bölgesine göre hem daha çok yüksek düzeyde potansiyele hem rakipsiz ulaştırma avantajlarına (özellikle coğrafik, istihdam, filo varlığı vs.) sahip olması sayesinde, Avrupa Yeşil Anlaşması'nda belirtilen hedefleri çok daha önceden ve çok daha etkin olarak gerçekleştirebilecek durumdadır. Türkiye'nin AB bölgesine göre çok daha kısa zaman içinde ve çok daha fazla çevresel iyileştirmeler yaparak dünya üzerindeki ilk "sıfır emisyon alanı" olabilir. Böylece "dünya üzerinde koyu yeşil bir benek" ya da "dünya içinde yeşil bir gezegen" haline gelerek; çevresel maliyetlerini azaltmak, sağlıklı bir çevre ve toplum haline gelmek, hava kalitesi ile canlıların ve insanların yaşam kalitesini artırmak, kirliliğe bağlı erken ölümleri ve diğer kayıpları sonlandırmak, AB ile ticarette önemli avantajlar elde etmek, yeşil dünya için yeşil hizmet/ürünler üretmek ve bu alanda eşsiz fırsatları yakalamak olasıdır. Her ne kadar yeşil faaliyetler maliyetli gibi gözükse de, konvansiyonel yöntemlerinin sonlarına haylice yaklaşmaları ve olabildiğince koyu tonlardaki yeşil faaliyetlerin eşsiz fırsatlar ve boş alanlar sunması dikkate değer bir husustur.

KAYNAKLAR

Climate Watch. (2021). *Data explorer*. https://www.climatewatchdata.org/data-explorer/historical-emissions?historical-emissions-data-sources=cait&historical-emissions-gases=all-ghg&historical-emissions-regions=All%20Selected&historical-emissions-sectors=total-including-lucf&page=1.

Euractiv. (2019). *EU Commission unveils 'European Green Deal': The key points*. https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-commission-unveils-european-green-deal-the-key-points/.

Euractiv. (2021a). *EU proposes adding shipping to its carbon trading market*. https://www.euractiv.com/section/shipping/news/eu-proposes-adding-shipping-to-its-carbon-trading-market/.

Euractiv. (2021b). *EU signals end of internal combustion engine by 2035*. https://www.euractiv.com/section/electric-cars/news/eu-signals-end-of-internal-combustion-engine-by-2035/.

European Parliament and The Council of The European Union. (2019a). *Setting CO2 emission performance standards for new passenger cars and for new light commercial vehicles, and repealing Regulations (EC) No 443/2009 and (EU) No 510/2011*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0631&from=EN.

European Parliament and The Council of The European Union. (2019b). *Setting CO2 emission performance standards for new heavy-duty vehicles and amending Regulations (EC) No 595/2009 and (EU) 2018/956 of the European Parliament and of the Council and Council Directive 96/53/EC*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1242&from=en.

European Climate Foundation. (2021). *The European Green Deal*. https://europeanclimate.org/the- european-green-deal/.

European Commission. (1999). *Relating to the availability of consumer information on fuel economy and CO2 emissions in respect of the marketing of new passenger cars*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:01999L0094-20081211.

European Commission. (2017a). *New and improved car emissions tests become mandatory on 1 September*. https://ec.europa.eu/growth/content/new-and-improved-car-emissions-tests-become-mandatory-1-september_en.

European Commission. (2017b). *Towards the broadest use of alternative fuels - an Action Plan on Alternative Fuels Infrastructure under Article 10(6) of Directive 2014/94/EU, including the assessment of national policy frameworks under Article 10(2) of Directive 2014/94/EU*. https://eur-lex.europa.eu/legal-ontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0652&from=EN

European Commission. (2019a). *The European Green Deal*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF.

European Commission. (2019b). *Regulation (Eu) 2019/631 of The European Parliament and of The Council*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0631 &from=EN.

European Commission. (2020a). *The 2030 Climate target plan*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0562&from=EN.

European Commission. (2020b). *Transport emissions*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport_en.

European Commission. (2020c). *Road transport: Reducing CO_2 emissions from vehicles*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles_en.

European Commission. (2020ç). *CO_2 emission performance standards for cars and vans*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles/regulation_en.

European Commission. (2020d). *Reducing CO_2 emissions from heavy-duty vehicles*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles/heavy_en.

European Commission. (2020e). *Vehicle Energy Consumption calculation TOol - VECTO*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles/vecto_en.

European Commission. (2020f). *Reducing emissions from the shipping sector*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/shipping_en.

European Commission. (2020g). *Reducing emissions from aviation*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/aviation_en.

European Commission. (2020ğ). *Fuel quality*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/fuel_en.

European Commission. (2020h). *Quality of petrol and diesel fuel used for road transport in the*

European Union (Reporting year 2018). https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/news/docs/com_2020_742_en.pdf.

European Commission. (2020ı). *Car labelling*. https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles/labelling_en.

European Commission. (2021a). *Climate action*. https://ec.europa.eu/clima/policies/eu-climate- action_en.

European Commission. (2021b). *Renewable energy directive*. https://ec.europa.eu/energy/topics/renewable-energy/directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en.

European Council on Foreign Relations. (2021). T*he geopolitics of the European Green Deal*. https://ecfr.eu/publication/the-geopolitics-of-the-european-green-deal/.

European Environment Agency. (2021a). *Motorised transport: train, plane, road or boat-which is greenest?* https://www.eea.europa.eu/highlights/motorised-transport-train-plane-road.

European Environment Agency. (2021b). *Share of transport greenhouse gas emissions*. https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/share-of-transport-ghg-emissions-2.

European Federation for Construction Chemicals. (2020). *The European Green Deal opportunities and challenges*. http://www.efcc.eu/media/4703/attachment-41-the-european-green-deal.pdf.

European Union. (2015). EU ETS Handbook. https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/docs/ets_handbook_en.pdf.

Eurostat. (2020). *Renewable energy statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics- explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics.

Eurostat. (2021a). *Climate change-Overview*. https://ec.europa.eu/eurostat/web/climate-change.

Eurostat. (2021b). *Greenhouse gas emission statistics-emission inventories*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Greenhouse_gas_emission_ statistics-_emission_inventories#Trends_in_greenhouse_gas_emissions.

Gaylardea, C. C., Neto, J. A. B. & da Fonsecab, E. M. (2021). Paint fragments as polluting microplastics: A brief review. *Marine Pollution Bulletin*. January 2021, Volume 162.

Intergovernmental Panel on Climate Change (2021). *Climate Change 2021 The Physical Science Basis, Working Group I contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_Full_Report.pdf.

International Energy Agency. (2019). *Regulation (EU) 2019/1242 reducing CO2 Emissions from Heavy duty vehicles*. https://www.iea.org/policies/8789-regulation-eu-20191242-reducing-co2-emissions-from-heavy-duty-vehicles.

International Maritime Organization. (2020). *Fourth Greenhouse Gas Study 2020*. https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/Fourth-IMO-Greenhouse-Gas-Study-2020.aspx.

Our World in Data. (2020). *Sector by sector: where do global greenhouse gas emissions come from*. https://ourworldindata.org/ghg-emissions-by-sector.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). *AB'nin emisyonları*. https://ticaret.gov.tr/blog/sektor-haberleri/abnin-emisyonlari-1990a-gore-28-3-geriledi.

The Economist. (2021). *What is the European Green Deal?* https://www.economist.com/the- economist-explains/2021/06/01/what-is-the-european-green-deal.

U.S. Environmental Protection Agency. (2020). *Volkswagen violations*. https://www.epa.gov/vw/learn-about-volkswagen-violations.

U.S. Environmental Protection Agency. (2021). *Global emissions by gas*. https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data#Sector.

United Nations. (2015). *Paris Agreement*. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

World Economic Forum. (2021a). *What you need to know about the European Green Deal - and what comes next*. https://www.weforum.org/agenda/2021/07/what-you-need-to-know-about-the-european-green-deal-and-what-comes-next/.

World Economic Forum. (2021b). *How 'road pricing' can support the EU's Green Deal*. https://www.weforum.org/agenda/2021/07/road-pricing-climate-change-european-union-eu-cities-mobility.

World Economic Forum. (2021c). *The ocean is teeming with microplastic – a million times more than we thought, suggests new research*. https://www.weforum.org/agenda/2019/12/microplastics-ocean-plastic-pollution-research-salps.

World Economic Forum. (2021ç). *Microplastics have been found inside minute animals living in Antarctica*. https://www.weforum.org/agenda/2020/07/microscopic-animals-are-busy-distributing-microplastics-throughout-the-world-s-soil.

World Economic Forum. (2021d). *How the European Green Deal can help stop microplastic from paint reaching the ocean*. https://www.weforum.org/agenda/2021/02/how-the-european-green-deal-can-stop-ocean-paint-microplastic-emissions-right-now

World Economic Forum. (2021e). *Paint: the big source of ocean microplastics you didn't know about*. https://www.weforum.org/agenda/2020/09/how-to-reduce-microplastics-from-paint.

Bölüm 10

TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: SAW YÖNTEMİ

Naci YILMAZ[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Doğuş Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, nyilmaz@dogus.edu.tr , ORCID No: 0000-0003-0107-6448

GİRİŞ

Bankacılık fon transferi yoluyla ekonomiye kaynak aktaran ve bu yüzden ülke kalkınmasında önemli işlevleri olan bir sektördür. Bu sektör içinde mevduat, yatırım ve kalkınma bankaları ile birlikte faaliyet gösteren katılım bankaları, faizsiz finans anlayışına göre çalışan finansal kurumlardır. Katılım bankacılığı tasarruflarını İslami esaslara göre faiz almadan değerlendirmek isteyen tasarruf sahipleri ile finansman ihtiyaçlarını faiz ödemeden karşılamak isteyen yatırımcılar, girişimciler arasında fon transferini sağlayan finansal aracılardır. Faizsiz finans (bankacılık) anlayışında mevcut finansal riskler, kâr veya zarar ortaklığı (kar paylaşımı) şeklinde banka ve müşterileri arasında paylaşılmaktadır (Karhan, 2015; El Qorchi, 2005; Iqbal ve Molyneux, 2005; Akyüz vd., 2020)

Türkiye'de özellikle son yıllarda tasarruf sahipleri ve girişimciler tarafından katılım bankacılığına yönelik ilgi istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Devletin katılım bankalarına yönelik teşvik edici politikaları ve ayrıca devletin yeni bankalar kurmak suretiyle sektöre doğrudan bir oyuncu olarak girmesiyle birlikte bu ilginin düzeyi artış trendine girmiştir.

Katılım bankacılığının bankacılık sektöründeki ağırlığının artmasıyla birlikte araştırmacılar tarafından daha yakından izlenir hale gelmişlerdir. Çünkü performans analizleri sadece bankanın ortakları, çalışanları, rakipleri, potansiyel yatırımcılar için değil tüm paydaşları için önemli bilgiler sağlamaktadır. Katılım bankacılığının performans ölçümü ve kendi aralarında veya mevduat bankalarıyla karşılaştırmalı performans analizi ile ilgili çalışmalar son yıllarda oldukça artmıştır. Bu çalışmalarda çok kriterli karar verme tekniklerinden (ÇKKV) birçoğu kullanılmıştır. Bu konudaki çalışmalar literatür bölümünde özetlenmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2018-2020 yılları arasındaki finansal performansları karşılaştırılacaktır. Amaç, son 3 yıllık dönemde hangi bankaların daha yüksek finansal performans gösterdiklerini saptayabilmektir. Ayrıca, yüksek performansta banka sahipliğinin öneminin olup olmadığı sorusuna da yanıt bulunmaya çalışılacaktır. Performans analizi sürecinde çok kriterli karar verme tekniklerinden (ÇKKV) en basiti olarak belirtilen Ağırlıklı Toplam Model (SAW) yöntemi uygulanacaktır. Katılım bankalarının performans analizlerinde bu yöntem daha önce kullanılmamıştır. Çalışma başlıca beş başlıktan oluşmaktadır. Giriş başlığı altında, katılım bankacılığının ekonomik hayat açısından önemi kısaca vurgulandıktan sonra, ikinci bölümde, konuyla ilgili daha önce yayınlanmış makalelere yer verilmektedir. İzleyen bölümde, çalışmanın yöntemiyle ilgili teorik açıklamalar yapılmaktadır. Daha sonraki uygulama bölümünde, araştırmadan ortaya çıkan tespitler ele alınmaktadır. Ortaya çıkan tespitler çalışmanın son bölümünde değerlendirilmektedir.

1.LİTERATÜR

Katılım bankalarının ÇKKV teknikleri ile finansal performanslarının karşılaştırıldığı bilimsel araştırmaların sayısı Türkiye'de son yıllarda artmıştır. Bunun en önemli nedeni, katılım bankalarının bankacılık sistemindeki ağırlığının son yıllarda artmış olmasıdır. Türkiye'deki katılım bankalarının finansal performansının karşılaştırıldığı veya ölçüldüğü bilimsel yayınların geniş bir özeti aşağıda yer almaktadır.

Esmer ile Bağcı (2016) Türkiye'deki katılım bankalarının 2005-2014 arasındaki finansal performanslarını eşit ağırlık ve TOPSIS yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Çalışmada 7 finansal oran değerlendirme kriteri olarak kullanılmıştır. Bank Asya en yüksek performanslı katılım bankası olmuştur.

Ayrıçay vd. (2017) Türkiye'deki katılım bankalarının 2016 yılındaki finansal performanslarını AHP ve GİA yöntemleriyle incelemişlerdir. Çalışmada 10 kriter kullanılmıştır. En yüksek performanslı katılım bankası Vakıf Katılım, en düşük performanslı katılım bankası ise Albaraka Türk Katılım olmuştur.

Ömürbek vd. (2018) Türkiye'deki katılım bankalarının 2016 yılındaki finansal performanslarını eşit ağırlık, ARAS ve WASPAS yöntemleriyle araştırmışlardır. Çalışmada seçilen kriterlerin (sermaye yeterliği, öz kaynak verimliliği, aktiflerin getirisi, dağıtılan temettü oranları) eşit derecede önemli olduğu varsayılmıştır. ARAS ve WASPAS yöntemlerinin her ikisine göre en yüksek performanslı katılım bankası Kuveyt Türk Bankasıdır.

Alsu vd. (2018) Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, Katar, Ürdün ve Türkiye'deki 18 katılım bankasının 2009-2015 yılları arasındaki finansal performanslarını TOPSIS yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Kriter ağırlıkları araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. Likidite, karlılık, faaliyet ve finansal yapı oranlarını temsil eden 10 adet finansal oran kriter olarak seçilmiştir. Suudi Arabistan ve Katar'da faaliyet gösteren katılım bankalarının daha yüksek performanslı oldukları ortaya çıkmıştır. Albaraka Türk en yüksek performanslı Türkiye'deki katılım bankası olmuştur.

Dikici (2018) Türkiye'deki mevduat ve katılım bankalarının 2012-2016 yılları arasındaki finansal performanslarını eşit ağırlık, TOPSIS ve VIKOR yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Çalışmada 16 kriter kullanılmıştır. Mevduat bankaları her iki yönteme göre katılım bankalarına göre daha yüksek bir performansa sahiptirler.

Gündoğdu (2018) Türkiye'deki katılım bankalarının 2010-2017 yılları arasındaki finansal performanslarını eşit ağırlık ve GRİ yöntemleriyle incelemiştir. Çalışmada 15 finansal oran kullanılmıştır. Türkiye Finans Katılım 2017 yılında en yüksek performanslı katılım bankası olmuştur. Ban-

kaların finansal performansları yıllar içinde düzenli değildir.

Gezen (2019) Türkiye'deki üç katılım bankasının 2010-2017 arasındaki finansal performansını ENTROPI, WASPAS yöntemleriyle analiz etmiştir. İlk 5 yılda en yüksek performanslı Türkiye Finans Katılım olurken, izleyen yıllarda Kuveyt Türk olmuştur.

Akgül (2019) Türkiye'deki bankacılık sektörünün 2010-2018 yılları arasındaki finansal performansını ENTROPI ve SAW, ARAS MAUT yöntemleriyle incelemiştir. Likit aktifler/kısa vadeli yükümlülükler en önemli kriter olurken, onu sırasıyla alınan krediler/toplam varlıklar ve duran varlıklar/toplam varlıklar kriterleri takip etmiştir. Sektörün en performanslı yılı 2010 iken, en düşük performanslı yılı 2018 olmuştur.

Gözkonan ve Küçükbay (2019) Türkiye'deki 13 adet mevduat ve katılım bankasının 2008-2017 arasındaki finansal performanslarını Eşit Ağırlık, TOPSIS, GRİ yöntemleri uygulayarak araştırmışlardır. Araştırmada 8 finansal oran kullanılmıştır. Geleneksel bankaların performansı katılım bankalarının performansına göre daha yüksektir. Akbank her iki yönteme göre en performanslı bankadır. Kuveyt Türk en başarılı katılım bankasıdır.

Bayram (2020) Türkiye'de faaliyet gösteren beş katılım bankasının 2016-2019 arasındaki finansal performanslarını entegre CRITIC-PROMETHEE yöntemiyle incelemiştir. İncelemede karlılık, likidite, sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, kur riski, gelir-gider yapısına ilişkin 10 kriter kullanılmıştır. Ziraat Katılım en başarılı bankadır.

Akyüz vd. (2020) Türkiye'deki katılım bankalarının 2013-2017 yılları arasındaki finansal performanslarını CAMELS yöntemiyle analiz etmişlerdir. Sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, yönetim kalitesi, karlılık, likidite, piyasa riskine duyarlılık kritelerini temsil eden 21 finansal oran kullanılmıştır. İncelenen dönemde CAMELS puanı en yüksek olan banka 2017 yılındaki performansı ile Vakıf Katılım bankasıdır. Katılım bankalarının performansı 2015 yılından itibaren düşmüştür.

Çakar (2020) Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2015-2019 arasındaki finansal performansını eşit ağırlık ve TOPSIS yöntemleriyle incelemiştir. Personel başına kar payı giderleri etkinliği, aktif etkinliği, kredi etkinliği, kar payı gelir etkinliği, öz kaynaklar etkinliği, takipteki krediler etkinliğine ilişkin oranlar seçilen değerlendirme kriterleridir. Ziraat Katılım 2015-2019 döneminde en iyi personel finansal etkinliğine sahip bankadır. Kamu sermayeli katılım bankalarının çalışanlarının etkinlikleri özel sermayeli katılım bankalarınkine nazaran daha yüksektir.

Çelik (2020) Türkiye'deki katılım bankalarının 2019 yılındaki finansal performanslarını CRITIC ve MABAC yöntemleriyle analiz etmiştir. Çalışmada 10 farklı kriter kullanılmıştır. Bunlar içinde şube sayısı en

önemli kriterdir. Ziraat Katılım en yüksek performanslı katılım bankasıdır.

Karavardar ve Çilek (2020) Türkiye'deki katılım bankalarının 2016-2018 yılları arasındaki finansal performanslarını MULTI-MOORA yöntemi uygulayarak araştırmışlardır. Çalışmada 9 değerlendirme kriteri kullanılmıştır. Vakıf Katılım en başarılı bankadır.

Odabaş ve Bozdoğan (2020) Türkiye'deki katılım bankalarının 2016-2018 yılları arasındaki finansal performanslarını ELECTRE yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Kriter ağırlıkları uzman görüşüyle belirlenmiştir. Çalışmada 32 finansal oran değerlendirme kriteri olarak kullanılmıştır. Vakıf Katılım en yüksek performanslı bankadır.

Öndeş vd. (2020) Türkiye'deki 4 mevduat ve 3 katılım bankasının 2013-2016 yılları arasındaki finansal performanslarını ELECTRE yöntemi uygulayarak araştırmışlardır. Kriter ağırlıkları yazarlar tarafından belirlenmiştir. Sermaye yeterlik oranı, öz kaynak/toplam aktifler, takipteki krediler/toplam krediler, likit aktifler/toplam aktifler, net kar/öz kaynaklar oranları kriter olarak seçilmişlerdir. Kuveyt Türk'ün Türkiye Finans ve Şekerbank'a karşı mutlak bir üstünlüğü vardır.

Tetik ve Şahin (2020) Türkiye'deki katılım bankalarının 2011-2019 yılları arasındaki finansal performanslarını TOPSIS yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmada 7 finansal oran kriter olarak kullanılmıştır. Türkiye Finans en yüksek performanslı katılım bankasıdır.

Bektaş (2021) Türkiye'de faal katılım bankalarının 2018-2019 arasındaki finansal performanslarını ENTROPI ve MAIRCA yöntemleriyle incelemiştir. Toplam öz kaynaklar, aktifler, krediler ve alacaklar, mevduatlar, şube ve personel sayısı seçilen kriterlerdir. Ziraat Katılım 2018'de en yüksek performanslı banka iken, Kuveyt Türk 2019 yılında en yüksek performanslı banka olmuştur.

Bayram (2021) Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2010-2019 yılları arasındaki finansal performansını CRITIC ve EDAS yöntemleriyle araştırmışlardır. Araştırmada on beş kriter seçilmiştir. 2019 yılında en başarılı banka Ziraat Katılım olmuştur. Ziraat Katılım bankasını Türkiye Finans Katılım takip etmiştir. Albaraka Türk Katılım özel sermayeli katılım bankaları arasında en yüksek performanslı bankadır. Kamu bankalarının faaliyete geçmesi özel bankaların performansını olumsuz etkilemiştir.

Eren vd. (2021) Türkiye'deki katılım bankalarının 2018-2019 arasındaki finansal performanslarını MULTI-MOORA ve MAUT yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Çalışmada 38 finansal oran kullanılmıştır. Multi-MOORA yönteminin kullanıldığı 2018 yılında Vakıf Katılım, MAUT yönteminin uygulandığı 2019 yılında Kuveyt Türk en yüksek performanslı katılım bankalarıdır.

Köse vd. (2021) Türkiye'deki katılım bankalarının 2020 yılındaki finansal performanslarını MAUT yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmada 38 adet CAMELS finansal oranı kullanılmıştır. COVİD-19 öncesi olan 2020 ilk çeyreğinde Türkiye Finans Katılım en yüksek performanslı banka iken, COVİD-19 sonrası olarak nitelendirilen 2020 ikinci çeyreğinde Vakıf Katılım en yüksek performanslı katılım bankası olmuştur.

Bu çalışma katılım bankalarının SAW yöntemiyle analiz edildiği ilk ve tek çalışma olarak literatüre katkı sağlayacaktır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada ÇKKV yöntemlerinden SAW uygulanmıştır. Çok sayıda alternatif içinden en yüksek performanslı olanı seçebilmek için çok sayıda ve bazen birbiriyle çelişen kriterlerden faydalanan yöntemlere ÇKKV denir.

Basit Toplamlı Ağırlıklandırma-BTA (Simple Additive Weighting=-SAW) basit ve yaygın kullanılan bir ÇKKV tekniğidir (Özbek, 2017). Puanlama yöntemi olarak da bilinen SAW'ın literatürdeki bir başka ismi de Ağırlıklı Toplam Model (Weighted Sum Model=WSM)'dir. 1954 yılında Churchman ile Ackoff tarafından tasarlanmıştır. Yöntemin temel ilkesi, her bir kriter bazında her alternatifin performans değerlerinin ağırlıklı toplamını bulmaktır (Melia, 2015; Özbek 2015b) . Yöntemin doğru uygulanması için kriter değerlerinin alternatif bazında karşılaştırılabilir ve sayısal olması gereklidir (Hwang ve Yoon, 1981; Pimerol ve Romeo, 2000). Alternatifler içinden elde edilen toplam puana göre en yüksek puana sahip olan tercih edilir. SAW tekniğinin uygulama aşamaları aşağıda açıklanmıştır (Özbek, 2015a; Urmak vd. 2017).

Birinci adımda, analizde incelenen alternatifler (m) ve kriterler (n) belirlenir. Yatay eksende alternatiflerin, dikey eksende ise kriterlerin yer aldığı başlangıç karar matrisi oluşturulur.

Kriterlerin fayda (maksimum) veya maliyet (minimum) yönlü olup olmadıkları belirlendikten sonra, ikinci adımda, başlangıç karar matrisinde yer alan her bir değerin normalizasyon işlemi yapılır. Kriterlerin fayda ve maliyet esasına göre normalizasyon işlemi farklıdır. Fayda yönlü kriterlerin normalize edilmesi için Denklem (1) maliyet yönlü kriterlerin normalizasonu için Denklem (2) kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} \qquad i = 1, \dots, m \;\; j = 1, \dots, n \;\; fayda\ durumunda \tag{1}$$

$$r_{ij} = \frac{min\ x_{ij}}{x_{ij}} \qquad i = 1, \dots, m \;\; j = 1, \dots, n \; maliyet\ durumunda \tag{2}$$

Üçüncü adımda, kriter ağırlıkları 2.adımda hesaplanmış normalize edilmiş değerleri ile çarpılıp her bir alternatif bazında yatay olarak toplanarak her bir alternatifin tercih değeri *Sj* hesaplanır.

$$S_j = \sum_{j=1}^{m} w_{ij}\, r_{ij} \qquad i = 1, \dots., m \;\; j = 1, \dots., n \tag{3}$$

Denklem (3)'te yer alan *wij*, kriterin ağırlığını yani önem derecesini göstermektedir. Kriter ağırlıkları araştırmacının, uzmanın görüşlerine göre belirlenebileceği gibi objektif ağırlıklandırma yöntemleri kullanılarak da belirlenebilir. Yüksek *Sj* değeri olan alternatif daha fazla tercih edilir. Değerler yüzde olarak hesaplanırsa Denklem (4) uygulanır;

$$S_j\% = \frac{s_j}{\sum_{j=1}^{n} s_j} \tag{4}$$

3. UYGULAMA

Bu bölümde ilk önce Türkiye'deki katılım bankacılığının temel göstergeleri değerlendirilecektir. Daha sonra Türkiye'deki katılım bankalarının 2018-2020 arasındaki finansal performansları karşılaştırılacaktır.

Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankacılığı sektörünün son yıllarda geliştiği ve bankacılık sektörü içindeki aktif payının artığı gözlenmektedir. Türkiye'de katılım bankacılığı sektörüne ait temel göstergeler Tablo (1)'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Türkiye'deki Katılım Bankacılığı Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

Temel Göstergeler	2018	2019	2020
Katılım Bankası Sayısı	5	6	6
Şube Sayısı	1,122	1,179	1,254
Çalışan Sayısı	15,654	16,040	16,838
Bankacılık Sektör Payı (%)	5.3	6.3	7.2
Toplanan Fonlar (Milyon TL)	137,220	215,456	328,806
Kullandırılan Fonlar (Milyon TL)	124,562	149,476	255,592
Toplam Aktifler (Milyon TL)	206,806	284,459	436,711
Öz Kaynaklar (Milyon TL)	16,780	21,767	27,606
Net Kar (Milyon TL)	2,097	2,433	3,716

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). Katılım Bankaları 2019, 2020. Erişim Tarihi: 20.08.2021 ve erişim adresi: https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB_FR20_TR_KOD2.pdf

Tablo 1'e göre, Türkiye'de katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren katılım bankası sayısı 2019 yılında Türkiye Emlak Katılım Bankası'nın kurulmasıyla 5'ten 6'ya yükselmiştir. 2020 yılında toplam 6 olan banka sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Sektörde şube ve ça-

lışan sayısında son 3 yılda ılımlı bir artış olmuştur. Sektörde faaliyet gösteren 6 katılım bankasının 2020 yılı sonunda 1.254 şubesi bulunmaktadır. Katılım bankacılığı sektöründe çalışan personel sayısı ise 2020 yılı sonunda 16.838 kişidir. Katılım bankacılığı sektörünün bankacılık sektörünün aktif toplamı içindeki sektör payı, son üç yılda istikrarlı bir şekilde artarak, 2018 yılındaki yüzde 5.3'ten 2020 yılı sonunda yüzde 7.2 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 1'e göre, Türkiye'deki katılım bankacılığı sektörünün finansal büyüklükleri son 3 yılda belirgin bir artış göstermiştir. Mevduatın eşdeğeri olan toplanan fonların miktarı son 3 yılda yüzde 134.7 oranında artarak 2020 yılı sonunda yaklaşık 328 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Kredinin eşdeğeri olan kullandırılan fonlardaki artış yüzde 92.8 olmuş, 2020 yılında 255,5 Milyar TL'ye çıkmıştır. Sektörün aktif toplamı yüzde 111.4 artarak 2020 yılı sonunda 436,7 Milyar TL'ye yükselmiştir. Katılım bankacılığı sektörünün öz kaynakları son üç yılda yüzde 64.5 artış göstermiş ve 27.6 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Sektörün gerçekleştirdiği net kar 2018-2020 yılları arasında yüzde 77.2 artış göstererek 2020 yılı sonunda 3.7 Milyar TL'ye yükselmiştir.

Katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren bankaların (alternatifler) 2018-2020 yılları arasındaki seçilmiş finansal oranları TKBB internet sitesinden elde edilmiştir. Bankaların finansal performans ölçümünde kullanılan kriterler (finansal oranlar) sermaye yeterliliği, kaldıraç, karlılık ve aktif kalitesi ile ilgili finansal oranlardır. Bu kriterlere ilişkin denklemler, hedef yönleri ve ağırlıkları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Kriterler, Denklemleri ve Özellikleri

Kriterler	Kriter Denklemi	Kodu	Hedef	Ağırlık (w)
Sermaye Yeterliliği	Öz kaynaklar/Toplam Varlıklar	K1	Mak	0.167
Kaldıraç Oranı	Kullandırılan Fonlar/ Toplam Varlıklar	K2	Mak	0.117
	Kullandırılan Fonlar/ Toplanan Fonlar	K3	Mak	0.117
Karlılık	Net Dönem Kârı/ Toplam Varlıklar	K4	Mak	0.217
	Net Dönem Kârı/Öz kaynaklar	K5	Mak	0.217
Aktif Kalitesi	Takipteki Alacaklar Oranı	K6	Min	0.167

Kaynak: TKBB

Türkiye'deki katılım bankalarının performanslarının karşılaştırılmasında dikkate alınan kriter sayısı toplamı 6 adettir. Öz kaynaklar/toplam varlıklar, Kullandırılan fonlar/toplam varlıklar, Kullandırılan fonlar/toplanan fonlar, Net dönem karı/toplam varlıklar, Net dönem karı/öz kaynaklar, Takipteki alacaklar oranları analizde kullanılan kriterlerdir.

Tablo 2'de K6-Takipteki alacaklar hariç seçilen kriterlerin tümü "Mak" yönlü kriterlerden (ölçütlerden) oluşmaktadır. "Mak" ölçütler, fayda yönlü olup, bankanın başarısı için maksimum değerde olması arzu edilmektedir. "Min" ölçütler için tersi doğrudur. Tablonun son sütunundaki değerler, ilgili kriterin performans analizindeki önem derecesini gösteren kriter ağırlıklarıdır. Yüksek bir ağırlık değeri, ilgili kriterin önem derecesinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Çalışmada kriter ağırlıkları için "kısmi eşit ağırlık" yöntemi kabul edilmiştir. Bunun için ilk önce (w=1/n) denklemi ile her bir kriterin eşit ağırlıkları (w=1/6=0.167) bulunmuştur. İkinci aşamada, karlılık ile ilgili kriterlere performans değerlendirmesinde daha önemli oldukları için 0.05 puan eklenmiş, buna karşılık kaldıraç kriterlerinden ise 0.05 puan indirilmiştir. Kriterlerin ağırlık değerleri toplamı Denklem (5)'de görüldüğü gibi sürekli olarak 1 olmalıdır.

$$Kriter\ ağırlık\ toplamı = 1 = \sum_{i=1}^{n} w_i \qquad i = 1,2,3 \ldots . n \qquad (5)$$

Türkiye'de katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren 6 banka vardır. Bu bankalardan üç tanesi kamu sermayeli (Vakıf, Ziraat ve Emlak) diğer üç tanesi ise özel sermayeli bankalardır. Tablo 3'te Türkiye'de faaliyet gösteren katlım bankalarının 2020 yılına ait temel göstergeleri yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye'deki Katılım Bankaları (2020)

KOD	**Banka**	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı	Grup Aktif Payı	Toplanan Fonlar	Kullandırılan Fonlar	Toplam Aktif	Öz Varlık	Net Kar
1	Albaraka Türk	229	3,390	0.16	51,613,124	42,415,955	69,315,799	4,044,227	254,737
2	Kuveyt Türk	435	6,000	0.35	122,172,984	79,054,048	152,290,315	7,995,097	1,400,281
3	Türkiye Finans	319	3,731	0.19	57,390,586	47,739,939	81,370,822	5,495,302	675,677
4	Vakıf Katılım	116	1,642	0.12	39,566,471	29,423,793	53,157,628	4,798,566	666,866

5	Ziraat Katılım	105	1,261	0.14	46,386,150	43,359,636	60,186,996	3,734,273	638,562
6	Emlak Katılım	50	814	0.05	11,677,400	13,599,033	20,390,177	1,539,266	80,597
	TOPLAM	1,254	16,838	1.00	328,806,715	255,592,404	436,711,737	27,606,731	3,716,720

Kaynak: TKBB

Tablo 3'e göre, katılım bankacılığı sektörü içinde özel sermayeli katılım bankaları hâkim grup (yüzde 70 pay) olup, buna karşın kamu sermayeli bankalar ise azınlık paya (yüzde 30) sahiptir. Aktif toplamı bakımından en büyük bankanın yüzde 35 sektör payı ile Kuveyt Türk Katılım olduğu görülmektedir. Aktif toplamı dışında da, şube sayısı, çalışan sayısı, toplanan ve kullandırılan fonlar, öz varlık ve net kar kalemlerinde Kuveyt Türk'ün mutlak üstünlüğü vardır. Onu Türkiye Finans ve Albaraka Türk takip etmektedir.

Katılım bankalarının performans analizi için ÇKKV tekniklerinden SAW yöntemi uygulanmıştır. Performans analizinde ilk önce her üç yıl için karar matrisleri düzenlenmiştir. Sonra bu matrislere bağlı olarak her bir yılın performans sıralaması SAW metodu işlem adımları izlenerek yapılmıştır. Çalışmada 2020 yılına ilişkin performans sıralaması işlem adımları ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

Aşağıda, 2020 yılına ilişkin düzenlenen başlangıç karar matrisi, katılım bankaları performans kriter değerleri olarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılım Bankaları Performans Kriter Değerleri (2020)

KOD	**Kriter/Alternatif**	Öz kaynaklar/ Toplam Varlıklar	Kullandırılan Fonlar/ Toplam Varlıklar	Kullandırılan Fonlar/ Toplanan Fonlar	Net Dönem Kârı/ Toplam Varlıklar	Net Dönem Kârı/Öz kaynaklar	Takipteki Alacaklar Oranı
1	Albaraka Türk	0.058	0.607	0.815	0.004	0.063	0.048
2	Kuveyt Türk	0.052	0.486	0.606	0.009	0.175	0.037
3	Türkiye Finans	0.068	0.578	0.820	0.008	0.123	0.056
4	Vakıf Katılım	0.090	0.548	0.736	0.013	0.139	0.024
5	Ziraat Katılım	0.013	0.635	0.824	0.011	0.810	0.027
6	Emlak Katılım	0.010	0.666	1.162	0.004	0.389	0.013
	MAK	0.090	0.666	1.162	0.013	0.810	0.056
	MİN	0.010	0.486	0.606	0.004	0.063	0.013

Kaynak: TKBB istatistiklerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur**.**

Tablonun satırlarında katılım bankaları (alternatif, seçenek, karar noktası) ve sütunlarında ise kriterler (ölçütler) bulunmaktadır. Başlangıç matri-

sinde 6'şar alternatif ve kriter bulunmaktadır. Kriterlerin mak/min özellikleri tabloda belirtilmektedir. Kriterlerin 5'i fayda , biri maliyet odaklıdır. Tablodaki her kriter için maksimum ve minimum değerler hesaplanmıştır.

İkinci aşamada Tablo 4'te yer alan değerler normalize edilmiştir. Normalizasyon işlemi ile birbirinden farklı ölçekteki kriter değerleri 0-1 skalası içine alınmıştır. 1 değeri maksimum performansı gösterirken, 0 değeri minimum performansı göstermektedir. Bu işlemler yapılırken Mak yönlü kriterler için Denklem (1) ve Min yönlü K6 kriteri için Denklem (2) uygulanmıştır. Normalize edilen matris Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Matris

2020	Mak	Mak	Mak	Mak	Mak	Min
KOD	K1	K2	K3	K4	K5	K6
1	0.6463	0.9116	0.7012	0.2929	0.0777	0.2708
2	0.5816	0.7305	0.5215	0.7329	0.2162	0.3514
3	0.7481	0.8685	0.7052	0.6619	0.1518	0.2321
4	1.0000	0.8227	0.6330	1.0000	0.1715	0.5417
5	0.1451	0.9542	0.7091	0.8457	1.0000	0.4815
6	0.1127	1.0000	1.0000	0.3151	0.4797	1.0000

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Sonra Denklem (3) yardımıyla normalize edilmiş değerler kriter ağırlıkları (w) ile çarpılarak her bir seçenek (alternatif) için tercih değerleri bulunmuştur. Bunun ardından, tercih değerleri büyükten küçüğe dizilerek katılım bankalarının 2020 yılı performans sıralaması düzenlenmiştir. Tablo (6)'da toplam tercih değerleri ile performans sıralaması yer almaktadır.

Tablo 6. Tercih Değerleri-Performans Sıralaması

KOD	K1	K2	K3	K4	K5	K6	Tercih Değeri	Sıra
1	0.1077	0.1064	0.0818	0.0635	0.0168	0.0451	0.4213	6
2	0.0969	0.0852	0.0608	0.1588	0.0468	0.0586	0.5072	5
3	0.1247	0.1013	0.0823	0.1434	0.0329	0.0387	0.5233	4
4	0.1667	0.0960	0.0739	0.2167	0.0372	0.0903	0.6806	2
5	0.0242	0.1113	0.0827	0.1832	0.2167	0.0802	0.6984	1
6	0.0188	0.1167	0.1167	0.0683	0.1039	0.1667	0.5910	3

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 6'ya göre, 2020 yılında en büyük tercih değeri (finansal performansa) gerçekleştiren katılım bankası 5 kodlu bankadır. Bu yüzden, ilgili banka performans sıralamasında birinci olmuştur. En kötü performans 1 kodlu katılım bankasıdır. Söz konusu uygulama adımları 2018 ve 2019 yılları için de yapılmıştır. 2018 yılında en yüksek performansı gösterenler sırasıyla 5,4,2 kodlu bankalardır. 2019 yılında ise en başarılı olanlar sırasıyla 5,4,6 kodlu bankalardır.

Katılım bankalarının tercih değerlerinin 2018-2020 yılları arasındaki aritmetik ortalamasına göre dönemin performans sıralaması düzenlenmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 3 yıllık ortalama performansı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Performans Sıralaması (2018-2020)

KOD	**Bankalar**	Toplam Tercih Değeri	Performans Sıralaması
1	Albaraka Türk	0.4160	6
2	Kuveyt Türk	0.6107	4
3	Türkiye Finans	0.5680	5
4	Vakıf Katılım	0.7359	2
5	Ziraat Katılım	0.8160	1
6	Emlak Katılım	0.6118	3

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 7'ye göre, 2018-2020 arasında toplam tercih değeri en yüksek olanlar kamu sermayeli katılım bankalarıdır. Dönemde en yüksek performanslı banka Ziraat Katılım olmuştur. Ziraat Katılım aynı zamanda her üç yılda da en yüksek performans göstermiştir. Ziraat katılımın bu başarısında yüksek kullandırılan fonlar/ toplam varlıklar, düşük takipteki alacaklar oranı kriterleri etkili olmuştur. Bankanın özellikle 2018 yılında 6 kriterden karlılık kriterleri dışındaki 4 kriterde en iyi olması oldukça önemli bir başarıdır. 2020 yılında sadece net dönem karı/öz kaynaklar kriterinde en iyi olması performansının pandemi döneminde biraz azaldığını da göstermektedir. Ancak, son 3 yıl ortalaması dikkate alındığında en yüksek performanslı katılım bankası olmayı başarmıştır. Ziraat katılımı izleyerek ikinci sırada yer bulan bir başka başarılı katılım bankası Vakıf Katılım Bankasıdır. Vakıf Katılım da her yıl Ziraat Katılımın ardından 2.sırada yer alarak önemli bir başarıya imza atmıştır. Vakıf katılım özellikle Net dönem karı/toplam varlıklar kriterinde başarılı olmuştur. Türkiye Emlak Katılım ise henüz 2 yıldır faaliyet göstermesine rağmen 2020 yılında 3 kriterde (kullandırılan fonlar/ toplam varlıklar, kullandırılan fonlar/toplanan fonlar ve takipteki alacaklar oranı) en iyi banka olmayı başarmış ve dönem boyunca ortalamada 3.sırada yer almıştır.

Tablodan en düşük performanslı katılım bankalarının kamu bankalarına göre aktif toplamı yüksek olan özel sermayeli bankalar olduğu tespit edilmektedir. En düşük performanslı banka Albaraka Türk'tür. Bankanın her üç yılda düşük karlılık oranlarına ve nispeten yüksek takipteki alacaklar oranına sahip olması, bu olumsuz sonucu önemli ölçüde etkilemiştir. Sırasıyla Türkiye Finans ve Kuveyt Türk düşük performans değerleri ile söz konusu bankayı izlemektedirler.

SONUÇ

Katılım bankacılığı geleneksel bankalar gibi atıl fonların toplanarak yatırımlara dönüştürülmesine olanak sağlayan ve bu kaynak transferiyle ekonomik kalkınmaya destek olan finansal aracılardır. Katılım bankacılığı Türkiye'de bankacılık sektör payını istikrarlı şekilde artırarak araştırmacıların dikkatlerini üzerine çeken finansal kurumlardır.

Bu araştırmada Türkiye'deki 6 katılım bankasının 2018-2020 arasındaki finansal performansı altı kritere göre değerlendirilmiştir. Çalışmada öz kaynaklar/toplam varlıklar, kullandırılan fonlar/toplam varlıklar, kullandırılan fonlar/toplanan fonlar, net dönem karı/toplam varlıklar, net dönem karı/öz kaynaklar, takipteki alacaklar oranları performans değerlendirmesi için seçilen kriterlerdir. Kriter ağırlıkları araştırmacı tarafından belirlenmiş, performans sıralaması için çok kriterli karar verme tekniklerinden SAW yöntemi uygulanmıştır.

Çalışma sonucunda, 2018-2020 yılları arasında en başarılı banka Ziraat Katılım Bankası olurken, onu Vakıf Katılım ve Emlak Katılım bankaları izlemiştir. Kamu sermayeli bankaların daha verimli çalıştıkları gözlenmiştir. Daha sonra kuruldukları için aktif ve öz kaynak toplamları özel sermayeli katılım bankalarına nazaran daha küçük olan kamu bankalarının değişen koşullara daha iyi uyum sağlayarak aktif ve öz kaynak karlılıklarını artırdıkları, daha düşük takipteki krediler oranlarıyla çalıştıkları bulgusu elde edilmiştir.

Çalışma sonucunun önemli ölçüde seçilen kriterlere, araştırma dönemine ve kullanılan çok kriterli karar verme tekniğine bağlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle, söz konusu değişkenlerin farklılaştırılması halinde başka sonuçlara ulaşılması olasıdır. Farklı yöntemlerle bu analiz sonuçlarının test edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akgül, Y.(2019). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle Türk bankacılık sisteminin 2010-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(4), 567-582.

Akyüz, F., Soba, A.Ş., Yeşil, T. (2020). Katılım bankalarının CAMELS analizi yöntemiyle finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 87, 145-166.

Alsu, E., Taşdemir, A., Kallo, Z.(2018). Katılım bankalarının performanslarının değerlendirilmesi: TOPSIS yöntemi ile uluslararası karşılaştırma, *Gaziantep Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 303-316.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M., Bolat, İ.(2017). Katılım bankalarının performanslarının AHP ve GIA tekniklerinden oluşan bütünleşik bir sistem ile

değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies PJESS*, 4(2), 54-69.

Bayram, E.(2020). Katılım bankalarının finansal performans analizi: CRITIC ve PROMETHEE yaklaşımları. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 32–38.

Bayram, E. (2021). Türkiye'de katılım bankalarının CRITIC temelli EDAS yöntemiyle performans değerlendirmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 13(24).55-72.

Bektaş S.(2021). ENTROPI ve MAIRCA yöntemiyle Türk katılım bankalarının finansal performans sıralaması. *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 113-144.

Çakar, R.(2020). Katılım bankaları personeli finansal etkinlik analizi Türkiye örneği. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 527-535.

Çelik, S.(2020). Türk katılım bankacılığı sektöründe performans analizi: Bütünleşik CRITIC ve MABAC uygulaması. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* JIEF, 6(2), 312-335.

Dikici, Y.(2018). Katılım bankaları ile mevduat bankalarının çok kriterli karar verme yöntemi ile karşılaştırılması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 117-125.

Eren, F.Y, Özdağoğlu, A., Bekci, İ.(2021). Katılım bankalarının CAMELS oranlarının analizi: MULTIMOORA ve MAUT yöntemleri ile bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(30), 552-572.

Esmer, Y., Bağcı, H.(2016). Katılım bankalarında finansal performans analizi: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 17-30.

Gezen, A. (2019). Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının ENTROPI ve WASPAS yöntemleri ile performans analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 213-232.

Gündoğdu, A.(2018). Türkiye'de katılım bankalarının finansal performansının GRİ ilişki analizi ile ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, özel sayı, 201-214.

Gözkonan, Ü.H., Küçükbay, F.(2019). Katılım bankaları ile geleneksel bankaların ÇKKV yöntemleri ile performans değerlendirmesi: TOPSIS ve GRİ ilişkisel analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 25, 71-94.

Hwang, C.L., Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making-methods and applications-a state of the art survey: Berlin, Heidelberg, New York.

Karavardar, A., Çilek, A.(2020). Türkiye'de katılım bankalarının finansal performansının analizi. Maliye ve Finans Yazıları, 113, 99-118.

Köse, E., Eren, F.Y., Özdağoğlu, A., Bekci, İ.(2021). Katılım bankalarına ait CAMELS oranlarının MAUT yöntemi ile analizi: COVİD-19 öncesi ve sürecinde bir karşılaştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 991-1005.

Melia, Y. (2015). Multi attribute decision making using simple additive weighting and weighted product in investment. *I.J. Information Engineering and Electronic Business*, 6, 8-14.

Odabaş, A., Bozdoğan, T. (2020). Katılım bankalarının finansal performanslarının ELECTRE yöntemiyle analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 88, 199-224.

Ömürbek V., Akçakanat Ö., Aksoy, E.(2018). Katılım bankalarının ekonomik sürdürülebilirlik performansının ARAS ve WASPAS yöntemleri ile karşılaştırmalı değerlendirilmesi. *17.Uluslararası Katılım İşletmecilik Kongresi*, 627-639.

Öndeş, T., Çalı, M.S., Muti, A. (2020). Türkiye'de bulunan ticari bankalar ile katılım bankalarının ELECTRE yöntemi ile performans analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34(3), 689-710.

Özbek, A.(2017). *Çok kriterli karar verme yöntemleri ve excel ile problem çözümü*. 2.Baskı. Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Özbek, A. (2015a). Gönüllü kuruluşlarda çalışanların ELECTRE yöntemine göre değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14(54), 219-232.

Özbek, A. (2015b). Efficiency analysis of foreign-capital banks in turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(13), 21-30.

Pimerol, J.C., Romero, S.B. (2000). *Multi criteria decision in management:principles and practice*. Kluwe Academic Publishers.

Tetik, N., Şahin, A.,(2020). Katılım bankalarının finansal performans analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34(2), 293-314.

Urmak, E.D., Çatal, Y., Karaatlı, M. (2017). İllerin ormancılık faaliyetlerinin AHP Temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(2), 301-325.

Bölüm 11

ÖRGÜTSEL ADALETİN ÖRGÜTSEL KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Seçil ULUFER KANSOY[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Seçil Ulufer Kansoy, İstanbul Aydın Üniversitesi, Orcid No: 0000-0002-5522-324X.

1.ÖRGÜTSEL ADALET KAVRAMI

1.1.Adalet Kavramı

İnsanlık tarihi kadar eski olan Adalet kavramı her dönem olduğu gibi günümüzde de üzerinde durulan ve tanımlanmaya çalışılan bir kavramdır. Bilinen en eski kanun olarak kabul edilen Hamurabi kanunlarında yer alan Adalet kavramının çok sayıda tanımlaması yapılmıştır. Kökenleri itibariyle Arapçada yer alan "adl" kelimesinden Türkçe diline giren Adalet kelimesinin İngiliz dilindeki karşılığı "justice" kelimesine karşılık gelmektedir. Bu kelimenin kökünü oluşturan "Just", sistematik ve düzenli olarak yapılması gereken bir şeyin yapılması anlamına gelmektedir (İçerli, 2010). Adalet insanların davranışlarının etik kurallara uygun olup olmadığını değerlendiren, objektif bir şekilde eleştiren mutlak düşünce olarak değerlendirilebilir (Cevizci, 1996). Adalet, her şeyden önce eşitlikçi olmayı gerektirmektedir. Adaletli olmak için; tarafsız olmak, her şart altında yasalara bağlı olmak, inançları ve prensipleri duruma göre değiştirebilmek, bütün bunları yaparken, diğerlerinin yaptığı hatalardan fayda sağlamamaktır (Özkalp ve Kırel, 2013).

Özetle adalet; doğru olmak, dürüst olmak, tarafsız olmak ve doğru karar verebilmeyi, herkese eşit şekilde davranabilmeyi bir ilke haline getirebilmektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bireylerin sahip oldukları hakların göz ardı edilmemesi, herkesin hakkı olan ödüllerle veya cezalarla karşı karşıya kalmasıdır.

1.2.Örgütsel Adalet Kavramı

Belirli amaçları gerçekleştirmek adına bir araya gelen kişilerin oluşturduğu yapılara örgüt denilmektedir. Örgütler işgören ve işverenlerin, diğer bir ifadeyle iş yapabilmek için bir araya gelmiş olan kişilere uygun ortamlar hazırlayan kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Bu kuruluşların içerisinde farklı görevlerde bulunan kişiler, bu kişilerin sahip oldukları beklentiler, çalışma şartları ve etkinlikleri örgütsel yaşamın temelini oluşturur.

Örgüt yöneticileri örgüt içinde gören yapan üyelerin sahip oldukları görev ve sorumlulukları, ücret beklentileri, motivasyon düzeyleri gibi pek çok konuda öncelikli olarak sorumludurlar. Bu sorumluluğun yöneticilerde olması, bu makamda bulunan kişilerin yönetsel konularda mümkün olduğunda adil olmalarını gerektirmektedir. Bu sorumlulukların hangi düzeyde sağlıklı kullanılması süreç içinde örgütsel adalet kavramının ortaya çıkmasını sağlar.

Taylor, örgütsel adalet olgusunu çalışanların bireysel değerleri ile ilgili oluşturdukları yargılarla, adalet olgusunun örgütsel yapı içerisinde paylaştırılması ve karar verme makamında olan kişilerin çıktıları paylaştırması sırasında süreçleri doğru biçimde izlemesi olarak tanımlamıştır (Akt. Taşkıran, 2011).

1.3.Örgütsel Adalet Kavramının Unsurları

Örgütsel adalet örgütün oluştuğu günden itibaren tüm süreçleri boyunca örgüte etki eden önemli bir unsurdur. Öyle ki işverenler kurumsal yapı içinde bulunan tüm örgüt üyelerinin görev ve sorumluluklarının adil bir şekilde dağıtılması ile ilgili sorumluluk sahibi olan kişilerdir (Bilsel, 2013).

Kurumsal yapılarda adaletli bir düzenin bulunması çalışanların motive olması için öncelikli koşulların başında gelmektedir. Örgütsel yapı içinde bulunan kişiler adaletsizlik algısına sahip oldukları zaman motivasyonları ve moralleri bozulur ve performansları düşer. Bu durumda çalışanlar, işten kaçma, sorumluluk almaktan kaçınma, iş devrine yönelme ve örgütsel yapıya karşı intikam hissine dahi sahip olabilirler (Karaduman, 2012).

Beugre, örgütsel adaletle ilgili çalışmaların 3 nedene bağlı olarak önemli olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar;

• Adaletin sosyal bir kavram olması ve buna bağlı olarak her türden toplumsal, örgütsel ve gündelik yaşam içinde ortaya çıkması muhtemel bir unsur olması.

• Örgütlerin en önemli kaynağının çalışanları olması ve bu çalışanlara ne şekilde davranıldığının performans üzerinde büyük etkisinin bulunması.

• İşgücünün eğitim seviyesinin gittikçe yükselmesi ve buna bağlı olarak çalışanların örgütle ilgili beklentilerinin yükselmesi, kendilerine yönelik daha yüksek seviyede saygı ve adalet bekleyişi içine girmesi (Akt. Taşkıran, 2010).

Tüm bu sebepler göz ününe alındığında adalet kavramı yaşamın her alanında olduğu gibi örgütler içinde de belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmakta ve tüm kurum için önemli bir unsur olarak ele alınmaktadır.

1.4.Örgütsel Adalet Teorileri

Örgütsel adaletle ilgili çalışmalar başlarda sosyal psikoloji alanında yapılmıştır (Şahin, 2007).

Örgütsel adalet konusu ile ilgili yapılan ilk çalışmalarda örgütsel adalet kavramının iki sonucunun bulunduğu tespitine yer verilmiştir. İlk sonuç incelendiğinde; örgütsel adaletin üç türünün bulunduğu ileri sürülmektedir. Bunlar: dağıtım adaleti, işlemsel adalet ve etkileşim adaletidir. Pek çok kaynak bu tür bir sınıflandırmaya yer vermektedir.

Diğer sonuca göre de araştırma yapanlar etkileşimle ilişkili unsurların işlemsel adalet üzerinde etkili olduğunu ve bu yüzden bu unsurların birbirlerinden ayrılamayacağını ifade etmişler etkileşimsel adalet ile işlemsel adaleti birlikte değerlendirmişlerdir. Bu sonuca göre örgütsel adaleti ikiye ayırmak mümkündür (Söyük, 2007).

Bu çalışmada üç tür üzerinde yoğunlaşılmıştır.

1.4.1.Adam's Eşitlik Teorisi

Örgütsel adalet Jay Adams (1963)'ın yaptığı tanımlamayı esas alan Eşitlik Teorisinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Eşitlik teorisi, dağıtım adaletine dayanak oluşturmaktadır. Adams'a göre işgörenlerin motivasyon seviyelerinin üst noktada olması, örgütte takdir görme, ödüllendirilme ve örgütsel bağlılığın artırılması ile mümkün olacaktır (Özkalp ve Kırel, 2013).

Bu açıdan ele alındığında Eşitlik Teorisinin 4 ana temel üzerinde kurulduğu söylenebilir (Taşkıran, 2011). Bunlar:

• İşgörenler elde ettikleri kazançların artması için sürekli bir istek içinde olacaklardır,

• Çalışma grupları, ödül ve ücret gibi unsurların adaletli bir şekilde dağılabilmesi için bir sistem geliştirebilirler.

• Çalışanların iş ortamında eşitlikten uzaklaşıldığında fark etmeleri durumunda stres seviyeleri artabilir. Buna bağlı olarak ilişkilerde eşitliğin korunması gerekmektedir.

• Çalışanlar eşitlikten uzaklaşıldığını hissettikleri durumlarda eşitliğin yeniden kurulması için çaba göstermektedir ve buna bağlı oluşacak stresi azaltmaya çalışmaları olasıdır.

Çalışanların işten sağladıklarının (ücret, zam, statü) ile işe verdiklerine (çaba, tecrübe, eğitim, yetkinlik) oranlaması ile ilgili algısı bulunmaktadır. Bu algı sonra çıktı ve girdi oranının benzer işleri yapan diğer kişilerle kıyaslanması için kullanılır.

Ödül dağılımında adaletli ve dengeli olunması örgütsel yapı içinde hırs, ihtiras ve kin türünden olumsuz bazı tutumların ortaya çıkmaması için önem taşımaktadır. Ancak çalışanlar algıların oluşması ve değerlendirilmesi noktasında objektif olamamakta ve kişiye özel bir adalet gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada dengeli bir adil düzenin oluşturulması büyük bir güçlükle karşılaşmaktadır (Eren, 2009).

1.4.2.Deutsch'un Dağıtım Teorisi

Örgütsel adaletin ilk öğesi dağıtım adaletidir. Dağıtım adaleti çalışanların algıladıkları adaletin ölçüsü olarak ele alınabilir. Ödül, ceza, ücret, terfi, statü gibi elde edilen çıktıların çalışanların arasında ne şekilde dağıtıldığı ve çalışanların bu dağıtımı ne şekilde algıladıkları ile açıklanmaktadır.

Deutsch (1975, 1978) bu durumun 7 unsura bağlı olarak değişebileceğini ifade etmiştir (Akt. Taşkıran, 2010);

• Dağıtılan kazanımların yapısı: Niteliksel ve niceliksel açıdan dağıtımın içeriği adalet algısı üzerinde etkilidir,

• Dağıtım sürecindeki roller: Niteliği uygun olmayan kişilerin dağıtım süreçlerine dahil olması,

• Dağıtımın zamanlaması ve planlanması: Dağıtımın zamanlanması ve planlanması,

• Dağıtımın temelini oluşturan değer: Dağıtımın yapılmasından önce, performans yönetim sistemi gibi sistemlerden faydalanmak ve buna bağlı olarak kararların alınması,

• Kullanılan kriterlerin, kural ve standartların adalet algısı üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır,

• Kriterleri uygulamak için kullanılan ölçüm sistemleri: Dağıtım adaletinin sağlanması için kabul edilen kuralların ve kriterlerin uygulanması,

• Yukarıda belirtilenlerin doğru olarak uygulanması amacıyla kararların alınması ve yerine getirilmesi: Bu süreçte izlenecek olan yol ve yöntemler, adalet algısı üzerinde etkili olacaktır.

1.4.3.Leventhal'in Adalet Yargı Modeli

Bu model Levanthal (1976) tarafından geliştirilmiştir (Taşkıran, 2010).

Leventhal altı ana unsurun bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre; adalete etki etmesi muhtemel, önyargı, tutarlılık, doğru olabilme, düzeltebilme, ahlak ve temsil becerisi olmak üzere altı temel unsur bulunmaktadır (Meydan, 2010). Bu unsurlara kısaca değinmek gerekirse;

• Tutarlılık: Süreç içinde ortaya konulacak olan uygulamalar zamana ya da kişilere göre değiştirilmemelidir. Alınacak olan kararların birbiri ile uyumlu ve tutarlı olması gerekmektedir.

• Önyargı: Kararların inançlara veya önyargılara bağlı olarak değiştirilmemesi gerekmektedir.

• Doğru Olabilme: Alınacak olan kararların gerçekli bilgilere dayanıyor olması gerekmektedir.

• Düzeltebilme: Ortaya konulan kararlara kişilerin itiraz etmesi ve gerekli durumlarda kararlar üzerinde düzeltmelerin yapılması mümkün durumda olabilmelidir.

• Temsil Becerisi: Kişilere etki edecek olası kararların alınması sırasında karara muhatap kişiler arasından temsilcilerin belirlenmesi ve bu temsilcilerin karar süreçlerine katılımının sağlanması gerekmektedir.

• Ahlak: Uygulanacak olan kararlar, karara muhatap olan kişilerin de-

ğer yargıları ve temel ahlaki özellikleri ile uyumlu olmalıdır.

Dağıtım adaletinin üç ana unsuru; 'eşit temelli paylaşım, eşit paylaşım ve gereksinimlerdir. Eşit temelli paylaşımda çalışanların hak ettikleri emeğin karşılığının verilmesi esastır. Diğer bir ifadeyle her bir çalışan emeğinin karşılığını alır. Eşit paylaşımda ise durum biraz daha farklıdır. Burada çalışanların tamamı kazanç elde edip etmemelerine bakılmaksızın eşit şekilde hak elde ederler. Gereksinim kuralında da her bir çalışana hakkı olan kazanç gereksinimleri karşılığında verilmektedir.

Hangi yöntemin hangi düzeyde adil olduğunu belirlenmesi oldukça güçtür. İş yaşamında ödül, ceza, terfi ve ücretlerin yetki ve sorumluluklar temelinde dağıtılması sürekli tam olarak mümkün olamaz. Kaynaklardaki yetersizlikler ve kaynakların tek elde tutulması isteği buna sebep olarak gösterilebilir. Bu yüzden dağıtımın hangi düzeyde adil yapıldığının anlaşılabilmesi zordur.

1.4.4.Crosby'nin Göreli Yoksunluk Modeli

Eşitlik Teorisi kapsamında bulunan bir farklı teori de Crosby (1976) tarafından ortaya atılan Göreli Yoksunluk Teorisi (Relative Deprivation Theory)'dir. Bu teorinin temelinde de karşılaştırma bulunmaktadır. Örgütsel yapı içinde farklı işlerde çalışan kişileri birbirleri ile elde ettikleri kazançlar bağlamında bir karşılaştırmaya tabi tutulmaktadır. Bu kademeler arasındaki karşılaştırmalar özellikle alt kademe çalışanlarda yoksunluk hissi oluşmasına sebep olmaktadır (Yürür, 2008).

Martin (1984)'e göre sürecin üç aşaması bulunmaktadır. Çalışanlar ilk aşamada hakların kişiler arasında eşit şekilde dağıtıldığını düşünür. Diğer aşamada da farklı sınıflarda göre yapan kişilerle kendisini kıyaslamaya başlar. Son aşamada ise onlarla eşit kazançları elde edememekten dolayı yoksunluk sendromu oluşmaya başlar (Akt. Beugre, 1998).

1.4.5.Thibaut ve Walker'in Kişisel Çıkar Modeli

Thibaut ve Walker'ın ortaya attıkları bu modelin işlemsel adaletin temeli olduğu söylenebilir. Bu modele göre; kişiler diğerleri ile iletişim kurmaları sırasında kendi kişisel değerlerinin en üst düzeye çıkarmak için çaba gösterirler. Tyler'a göre kişilerin kendileriyle ilgili ortaya çıkan sonuçlara etki eden prosedürleri kontrol edebilmesi ya da bu prosedürlere ilişkin düşüncelerini bildirebilmesi işlemsel adalete olumlu yönden etki eder ve ortaya çıkması beklenen sonuçların elde edilebilmesini kolaylaştıracaktır (Taşkıran, 2011).

1.4.6.Grup Değeri Modeli

Lind ve Tyler tarafından geliştirilen bu model ile amaçlanan durum grup çıkarlarının bireysel çıkarların önüne geçebilmesi gerekliliğidir. Ki-

şiler içerisinde bulundukları gruptan etkilenirler. Grup kimliğinin altında bulunmak ve buna bağlı olarak kendilerine adaletli bir şekilde davranılmasını sağlamaya çalışırlar. Bu nedenle grubun bir arada olabilmesi için gereken davranış ve tutumları sergiler ve birbirleri ile sıkı ilişkiler içinde olmayı yeğlerler. Böylece çalışanlar pozisyon ve statüleri bağlamında söz sahibi olmaya çalışırlar.

1.4.7.Araçsal Model ve İlişkisel Model

Araçsal model örgütsel adaletin etkileşimsel boyutuyla ilgilidir. Örgüt üyeleri örgüte ilişkin kararların alınması sırasında belirleyici rollerde bulunmak isterler. Üyelerin yönetim kademelerinde bulunmaları, isteklerini belirtmeleri, diğer bir deyişle kendi geleceklerini belirleyecek olan kararlarda etkili bir şekilde sürece dahil olmak istemeleri yönetim faaliyetlerinin adaletli algılanmasını sağlayacaktır.

Adaletli bir biçimde alınan kararlar ve yürütülen uygulamalar araçsal modele kıyasla işgörenler açısından daha önemli olmaktadır. Çünkü adaletli kararlar ve uygulamalar işgörenlerin daha yüksek seviyede değerli olmalarına olanak tanır.

Örgütsel adaletin etkileşimsel boyutu ile ilişkili olan "İlişkisel Model" uyarınca işgörenler hem yönetim kademesinde bulunanlar hem de kendi arkadaşları ile uzun vadeli ilişki kurma çabasında olmaktadırlar. Bu yüzden grup içi ilişkilerin önemini kavrarlar ve buna yönelik olarak çaba içine girerler.

1.4.8.Ahlaki Erdemler Modeli ve Çoklu Yaklaşımlar Modeli

Folger'ın geliştirdiği modele göre, işgörenler saygınlıklarına ve kendi değerlerine önem verdikleri için adalet isterler (Poyraz vd., 2009). Adaletli olunmadığında bu durum bireylerin sahip oldukları değerlerle örtüşmeyecek ve bireylerin buna tepki vermesi söz konusu olacaktır.

Çoklu yaklaşımlar modelinde ise; işgörenlerin birbiri ile etkileşim içinde bulunan en az 4 adet psikolojik gereksiniminden bahsedilir. Bunlar: denetleme, ait olma, olumlu kendilik saygısı ve anlamlı bir var oluş gereksinimleridir. İşgörenler diğerleri tarafından kötü muamelelere uğraması durumunda bahsedilen 4 gereksinimle çatışması muhtemeldir (Poyraz vd., 2009).

1.5.Örgütsel Adaletin Boyutları

Örgütsel adalet kavramı çalışma ortamlarında tarafsızlığın korunabilmesi için ortaya atılan bir kavramdır. Bu kavrama yönelik teorilerin ortaya çıkış aşamaları ele alındığında kuramcıların örgütsel adaleti Dağıtımsal Adalet - Adalet Dağıtımı ve Süreçsel Adalet - İşlemsel Adalet - olarak iki farklı boyutta ele aldıkları görülebilir (Bakan, 2011).

Son dönemde gerçekleştirilen araştırmalarla beraber bu boyutlara "Etkileşimsel Adalet" boyutu da eklenmiş ve kavram 3 boyutlu olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Konu ile ilgili çalışmalar yapan kuramcılar gerçekleştirdikleri araştırmalarda daha farklı sonuçları elde ederek farklı boyutları değerlendirmeye başlamışlardır. Kavram kimi kaynaklarda 3 boyutlu kimi kaynaklarda ise "Kişilerarası Adalet" boyutunun da eklenmesi ile 4 boyutlu olarak ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında örgütsel adalet üç boyutlu olarak değerlendirilmiştir.

1.5.1.Dağıtımsal Adalet

Araştırmacılar örgütsel adaletin ilk bileşeninin dağıtımsal adalet olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü adaletin bu bileşeninin diğerlerinin ulaşamadığı sonuçlara ve çıktılara ulaşabildiğini düşünürler. Dağıtımsal adalet sonuçları kurumlar bazında farklılıklar gösteren, bütün işgörenlere aynı şekilde muamele etmeyi kapsayan bir gerçeklik anlayışından hariç, farklı bir gerçeklikle ilgilenir (Cropanzano vd., 2007).

Tarihi olarak eşitlik teorisi, ödül ve cezaların kişiler arasında adaletli bir biçimde pay edilmesi ile ilgili olan dağıtımsal adalet üstünde durmuştur. Çalışanlar kazançlar ve bunların elde edilme şekline göre adalet algısı geliştirmektedirler. Örgütsel adaletin en önemli bileşeni kişilerdeki adalet algısı olmaktadır. Diğer bir deyişle adalet ve eşitlik nesnel olmayan algılara dayanmaktadır. Birisi için adil olan bir durum diğeri için adil olmayabilir (Robbins ve Judge, 2013).

Örgütsel adalet kavramı ile ilgili çalışmalara bakıldığında tüm çalışanların eşit şekilde ele alındığı söylense de pratikte bu durumun geçerliliği bulunmamaktadır. Çalışanların sahip oldukları şirket içi pozisyon, gösterdikleri performans ve şirkete kattıkları değere göre değişiklik gösterir. Örgüt ise çalışanları bu unsurlara göre değerlendirme eğiliminde olur. Dağıtımsal adaletin çıkış noktası da burasıdır. Çalışanların hangi işe karşılık hangi kazançları elde edeceği, nelerin kimlere verileceği dağıtımsal adaletin konusu durumundadır.

Bir örgüt içinde bulunan kişilerin kendilerini diğer üyelerle karşılaştırma eğiliminde olmaları mümkündür. Gerçekleştirilen bu karşılaştırma negatif bazı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Çalışan; birlikte çalıştığı kişinin elde ettiği kazançları (terfi, ödül, maddi kazanç, sosyal haklar ve primler gibi) elde ettiği kendi kazançları ile kıyaslar ve olası dengesizliklerde bu durum motivasyon düşüklüğüne neden olur. Kişi kendisine haksızlık edildiğini düşünme eğilimi içine girer. Bu nedenle dağıtım işleminin belirli kurallara bağlı olarak düzenli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu konu üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar farklı tekniklerle konuyu değerlendirmeye çalışmışlardır.

Deutsch, üç bölümlü bir değerlendirme sistemi kullanmıştır. Bunlar: hakkaniyet, eşitlik ve gereksinimdir. Bunların ilki olan hakkaniyet, ortaya çıkan kazançların çalışanların gösterdikleri çabaya bağlı olarak dağıtılması gerektiği üzerinde durur. Eşitlik bölümünde ise çalışanların sundukları katkıya bakılmaksızın dağılım herkese eşit miktarlarda yapılmalıdır. Gereksinim kuralında ise çalışanların ihtiyaç duydukları şeyler esas alınarak dağıtımın gerçekleştirilmesi söz konusudur. Morton Deutsch'a göre temel amaç yönetimsel olarak verimli bir örgütün ortaya çıkmasıdır. Fakat işbirliğini esas alan dağıtım adaletinde en belirgin ilke hakkaniyet iken, eğlenceyi temel alan toplumsal ilişkilerin yoğun olarak kurulduğu ilişkilerde de baskın ilke eşitlik olmaktadır. Kişisel gelişim ve mutlu olmayı temel alan ilişkilerde baskın ilke gereksinim olmaktadır (Atalay, 2002).

Bu bağlamda örgüt kaynaklarının üyeler arasında eşit şekilde dağıtıldığı algısına sahip olan çalışanın motivasyonu ve performansı da olumlu yönde etkilenecektir. Çalışanın dağıtımsal adalet olgusuna olumlu yaklaşması için sosyal ve psikolojik kazançların da dağılım içine dahil edilmesi sağlanmalıdır. Buna yönelik olarak yürütülen çalışmalara bağlı olarak adaletin işlemsel bileşeni ortaya çıkarılmıştır (Bilsel, 2013).

Sonuç olarak örgüt yapısı içinde üyelerin elde ettikleri kazançlar performans temelinde gerçekleşse dahi algıda farklar ortaya çıkabilmektedir.

1.5.2.İşlemsel Adalet

İşlemsel adalet kavramı Thibaut ve Walker (1975)'in çalışmaları ile temelleri atılan bir kavramdır. Adli davalarla ilgili olarak yürütülen çalışmalarda atılan bu temele dayanan kavram yargı sistemi içinde itham ve tahkik mekanizmalarının tarafsız ve adil kararların alınabilmesi için gösterdikleri başarılar değerlendirilmiş ve çalışmadan elde edilen veriler hukuk konularının ötesinde pek çok konuda belirleyici olmuştur (Karaeminoğulları, 2006).

Kumar (1996)'a göre, işlemsel adalet edinilen kazançların belirlenmesi konusunda kullanılan süreçler ve yöntemlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda işlemsel adalet dağıtım adalete oranla üyeler üstünde daha derin etkilere neden olmaktadır. Kumar (1996), kuralların uygulanması aşamasında ortaya çıkan ilişkilerin her iki tarafı da kapsayacak şekilde tarafsız olma, doğru şekilde iletişim kurma ve nazik olma gibi temel bazı olguları içerip içermediğinin ortaya çıkan ilişkinin ne derece adaletli olduğunun göstergesi olduğunu ileri sürmektedir (Taşkıran, 2011).

İşlemsel adalet ile ilgili en önemli iki unsur ise sürecin kontrolü ve açıklamalardır. Sürecin kontrolü; çalışanların üst yönetime elde edilmesi umulan yararlara ilişkin kişisel görüşlerini belirtmeleri ile ilgilidir. Açıklamalar ise üst kademe yönetimin dağıtılan kazançlara ilişkin doyurucu

sebepler açıklaması ile ilgilidir. Bu nedenle çalışanların dağıtım sürecinin adil olduğuna ikna olabilmeleri için sonuca az da olsa etki edebilmeleri ve sonucun hangi sebeplerle böyle olduğuna dair doyurucu açıklamalara ulaşabilmeleri gerekmektedir. Yöneticilerin tutarlılık içinde hareket etmeleri, önyargılara sahip olmamaları, doğru bilgiler ile karar verebilmeleri ve farklı düşüncelere karşı açık olabilmeleri önem taşımaktadır (Robbins ve Judge, 2013).

İşlemsel adaletten söz edebilmek çalışanların yöneticilerinden emin olmaları gerekmektedir. Bununla birlikte çalışanların ortaya konulacak kararların alınması sürecine dahil olabilmeleri ve özgürlüğünün belirtisi olarak değerlendirilebilir. Yönetici konumunda bulunan kişilerin alt kademelerde bulunan kişiler süreçlerle ilgili karar alma, fikir beyan etme imkanı vermeleri çalışanların karar ve yönetim süreçlerine dahil olma hissini sağlaması ve buna bağlı olarak işlemsel adalet algısının artması noktasında önem taşımaktadır (Yavuz, 2010).

1.5.3.Etkileşimsel Adalet

Dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet konusunda gerçekleştirilen araştırmalar çoğaldıkça örgütsel adaletin farklı bir bileşeni durumunda bulunan insan davranışlarının da ön plana çıkması söz konusu olmuştur. Örgütte ortaya konan uygulamaların insanların davranışları üzerindeki etkisi, yöneticilerin ve çalışanların ilişkileri, çalışanların adalet ile ilgili algı ve beklentileri gibi konuların ele alınması ile kurumsal yapılarda bireyler arası iletişimin önemi üzerinde durulmuş ve iletişimi merkeze alan "etkileşimsel adalet" kavramı araştırma konusu durumuna gelmiştir.

Örgütsel adaletin dağıtım boyutu ve işlemsel boyutunun ardından üçüncü bir boyut olarak değerlendirilen etkileşimsel adalet; örgütün uygulamalarda çalışanlarına karşı olan davranışları ve çalışanların buna karşılık geliştirdikleri adalet algıları şeklinde tanımlanmaktadır (Bies ve Moag, 1986).

Etkileşim adaletinin oluşabilmesi için 4 ana unsurun bir arada olması gerekmektedir. Bunlar:

• Doğruluk: Yönetici konumunda bulunan ve karar mekanizmasının tepe noktasında yer alan kişiler örgüt üyeleri ile ilgili alınacak olan kararlarda net olabilmeli ve çalışanlarına dürüstçe yaklaşmalıdır.

• Saygı: Yönetici ya da karar verici olan kişiler çalışanlara karşı hassas ve kibar bir yaklaşım sergilemeli ve olası eleştirileri yapıcı şekilde yapmalıdırlar.

• Uygunluk: Yönetici ya da karar vericiler kişileri ayrıştıracak ve onları birbirine düşürecek türde yargıları belirtmekten kaçınmalıdır. Yaş, cinsi-

yet, mezhep, ırk ve din ile ilgili çalışanlarda uyumsuzluk ortaya çıkarabilmesi olası durumlara fırsat tanımamalıdır.

• Gerekçelendirme: Yönetici ya da karar vericiler, örgütsel yapı içinde alınacak olan kararlarla ilgili olarak çalışanlarını yeteri kadar bilgilendirmeli ve kararlarla ilgili ikna edici gerekçeleri çalışanlarına sunabilmelidir.

Stecher ve Rosse (2005) tarafından yapılan çalışmalar etkileşim adaleti kavramının örgütler bağlamında diğer iki adalet bileşenine oranla daha belirgin sonuçlara yol açtığını göstermesi açısından önemlidir. Elde edilen veriler göstermiştir ki, etkileşim adaleti, diğer adalet bileşenlerinden daha belirgin şekilde, iş bırakma niyeti, olumsuz duyguların oluşması ve iş süreçleri konusunda gösterilen çaba ile ilgili önemli etkileri bulunduğunu ortaya koymaktadır (Akt. Karaeminoğulları, 2006).

Özetle etkileşimsel adalet; örgüt üyelerine karşı saygılı olmayı, nezaketli davranmayı, verilmek istenen mesajların uygun şekilde verilmesini ve olaylar ve süreçlerle ilgili ikna edici gerekçeleri onlara sunabilmeyi içinde barındırır. Örgüt yapıları içinde işgörenlerin iş süreçlerine yaptıkları katkı sahip oldukları verimlilik ve iş motivasyonu ile yakın ilişkilidir. Örgüt üyelerinin performansının pozitif yönde artması için ise adalet kavramı tüm bileşenleri ile ele alınmalı ve uygulamaya en doğru şekliyle dahil edilmelidir.

2.ÖRGÜTSEL ADALETİN ÖRGÜTSEL KAVRAMLARLA İLİŞKİ

Son dönemde örgütlerle ilgili kullanılan ve örgütsel yapılar içinde üstünde en çok durulan kavramlar örgütsel adaletle ilgili ilişkili durumdadır. Adalet olgusu örgütler için vazgeçilmez derecede yaşamsal bir öğedir. Bu kavram ve kavrama bağlı olan tüm diğer kavramlar bu bölümde ele alınacak ve örgütsel adalet ile olan ilişkileri incelenecektir. Örgütün yapısal özellikleri, güven, lider ve yönetim tarzları, iletişim olanakları, örgütsel kültür, iş tatmini gibi örgütlerle ilgili olabilecek çok sayıda kavramın örgütsel adalet üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu kavramlara benzer tüm kavramların işlerlik kazanabilmesinin ilk şartı adalet kavramının tüm boyutları ile ele alınmasından sonra mümkün olacaktır.

Örgüt üyelerine güven duyulması, insani duyguların öne çıkarılarak güven hissinin çalışanlara sunulması örgüt bağlılığını olumlu yönde etkileyecektir. Örgütsel güven ve örgüte olan bağlılık arasında doğru orantılı bir durum söz konusudur. Çalışanlarla iletişimin kuruluyor olması yöneticilerle çalışanlar arasındaki ilişkileri güçlendirir. Bu iki grup arasındaki ilişkinin ilerlemesi her iki tarafın da birbiri ile ilgili daha detaylı bilgi sahibi olması sonucunu doğurur ve buna bağlı olarak güven duygusu artar.

Örgütsel davranışın önemli özelliklerden biri de kişilerin işlerine karşı

geliştirdikleri davranışlar ve tutumlardır. İş doyumu olarak da nitelendirilen bu tutumların olumluluk hali içinde olması işgörenlerin doyum düzeylerinin yüksek, olumsuzluk hali içinde olması düşük olduğunu gösterir (Özkalp ve Kırel, 2013).

2.1.Örgütsel Adalet ve Liderlik İlişkisi

Liderlik olgusu ile örgütsel kültür arasında bulunan ilişki diğer örgütsel kavramlarla olan bağa kıyasla daha güçlüdür. Çağdaş liderlik kuramlarına göre liderlik, lider, izleyen ve şartların bir arada olmasını gerektirir. Bu tanım doğrultusunda lider, çalışanların tepkilerini ve davranışlarını izleyerek, örgüt kültürünün sürekliliği konusunda karar vermelidir (Güney, 2001).

Liderlik, örgütlerle ilgili ortaya konulan tanımlarda da farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Burada liderlik kelimesinin bir tür kişilik özelliği, bir tür konum veya statü veya bir tür davranışsal özellik olarak kullanıldığı görülebilir. Temel olarak liderlik belirli bir gücü elde edebilmek ve üyeler üzerinde etkiye sahip olabilmektir. Özetle güç mekanizmalarını kullanarak liderler diğer insanlar üzerinde etki kurabilmektedirler. Diğerlerinin davranışlarına etki edebilme becerisi zordur. Liderse belirlemiş olduğu amaç doğrultusunda çalışanlarını o amacı gerçekleştirmeye yöneltendir (Tengilimoğlu vd., 2012).

Yapılan diğer bir tanıma göre lider; adalete vurgu yapan, bireyler arasındaki yetenek farklarını belirleyip ortaya çıkaran, çalışanların yaptıkları işte hedefledikleri mesleki gelişim ve becerileri artırmak için fırsatlar sunan kişidir (Rai, 2013).

Liderler girişimci ruha sahiptirler. Risk almaktan kaçınmazlar. Başarısız olmaktan korkmazlar ve taklit etmezler. Liderlerin kendilerine özgü bir kişilikleri vardır. Sabırlıdır ve yardımseverdir. Azimli, vizyon sahibi, gelişime açık, güven verici, motive edici, değişimlere uyum sağlar (Erdoğan, 2012).

Her lider eş zamanlı olarak bir yönetici olarak değerlendirilir fakat her yöneticinin lider olması söz konusu değildir. Liderlik vasıflarına sahip olmak çok sayıda bileşenin bir arada bulunmasını gerektirmektedir. Adaletli davranmak, uygun çalışma ortamları oluşturarak çalışanları belirli hedeflere yöneltmek, ekip ruhunun çalışanlar arasında yaygınlaşmasını sağlamak liderlik için önem taşımaktadır. Son dönemde gelişen bireyler arası iletişim ve ilişkiler, yöneticilerle çalışanlar arasındaki ilişkiler, çalışanların örgüte ilişkin edindikleri adalet algısını ve dolayısıyla örgütsel adalet olgusunu tekrar gündeme getirmiştir.

Yönetim süreçlerinde başarılı olabilmenin öncelikli koşulu çalışanların sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesidir. Nitekim Dale Carnegie de, “ba-

şarının sırrı insanları idare etmesini bilmektir" demiştir. Bu bağlamda yönetici çalışanlardan verimli olarak karşılık alabilen, onların etkin ve verimli bir biçimde çalışmaları için gereken ortamı sağlayarak başarılı sonuçlar elde edebilen kişidir. İyi ve başarılı bir yönetim tarzının benimsenmesi ve bu durumun ulaşılması gereken amaçlara ulaşmak için hayata geçirilebilmesi başarının öncelikli koşuludur (Tengilimoğlu ve Yiğit, 2005).

Örgütsel yapı içindeki görev ve sorumluluklarının adaletli bir şekilde dağıtılması, yapılacak olan paylaşımların adaletli bir şekilde yapılması örgütsel adalet için temel oluşturmaktadır. Bu yargıdan hareketle, Pillai ve arkadaşları liderlik ile örgütsel adalet kavramları arasında önemli bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir (Yıldırım, 2010). Liderlik tarzı ile algılanan adalet arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Atalay, 2007).

Çalışanların örgüt içindeki adalet algısının daha kuvvetli bir duruma getirilebilmesi noktasında liderlere büyük görevler düşmektedir. Çalışanlarla sağlıklı iletişim süreçlerinin yürütülmesi ve her bir çalışan için eşit fırsatların sunulabilmesi onların örgüte olan bakış açılarının olumlu duruma gelmesini sağlaması ve buna bağlı olarak adalet algılarının gelişmesi için önemlidir. Örgüt içindeki süreçlerin daha adil hale getirilmesi örgüte olan bağlılığı da artıracaktır. Örgütsel adaletin, çalışanlara "araçlara" göre değil, "sonuçlara" göre davranıldığını göstermesi bakımından, sembolik bir önemi de bulunmaktadır (Dilek, 2005).

2.2.Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

Bağlılık bir nesneyi veya bir olguyu bir araya getirmek anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin kökleri Latinceden gelmektedir. Zorunluluk, duygusal açıdan hareketli olma durumu olarak da tanımlanmaktadır. Bağlılık durumunda olan insanlar kendilerini belirli bir nesneye, kavrama veya düşünceye ait hissetmektedirler ve bu durum onlar üzerinde güdüleyici bir etkiye sahiptir (Doğan, 2013).

Bağlılık yaşamın birçok noktasında insanların karşı karşıya kaldıkları gibi örgütsel yapılar içinde de sıklıkla karşılaşılan bir kavramdır.

Örgütsel bağlılık, "bir örgüt yapısı içinde bulunmak ve örgüte üye olmak için geliştirilen istek, örgütün amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik çaba, örgütsel değerlerin benimsenmesi şeklinde tanımlanabilir (Dilek, 2005).

Sayılan tüm bu bileşenler bağlılık kavramının varlığını ortaya koymaktadır. Bağlılık örgütsel yapılar için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Fakat bu bileşenler tek başlarına örgütsel bağlılığın açıklanması için yeterli değildir. Örgütsel bağlılık kavramının ortaya konulabilmesi için öncelikli olarak örgütsel adaletin sağlanması gerekmektedir. Kişilerin örgütsel yapılardan elde edecekleri çıktıların kişiler arasında ne şekilde dağıtıldı-

ğı kimlerin ne kadar alacağının hangi kriterlere göre belirlendiği, onların kurumsal yapı içindeki adalet algılarını meydana getirir. Eşit koşullarda dağıtılan ya da dağıtılmayan her çeşit yararın örgüt üyelerine açık bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Tersi durumlarda örgüt üyelerinin bireysel olarak performansları düşer, olumsuzluklar ortaya çıkar ve istenilen hedefler yakalanamaz. Motive olamayan çalışanların uzun dönemli olarak kurumsal yapılara bağlılık hissetmeleri olası değildir. Bu yüzden işgörenlerin örgütsel adalet algıları yükseldikçe üye oldukları örgütlere daha fazla bağlanacaklardır. Kurumların hedeflerini elde edebilmeleri açısından kişisel olarak daha yüksek düzeyde performans gösterecekler ve örgütün başarıya ulaşmasını sağlayacaklardır.

Çalışanların karşılıklı olarak sahip oldukları sorumluluklar ve görevlerin açık bir şekilde belirtilmesi ve onların da bu görev ve sorumlulukları gönüllü bir şekilde kabul etmeleri, doğal olarak bunların örgütsel yapı için bir çıktıya neden olması kurumda adaletli bir yönetim anlayışının olduğunu göstermektedir (Ersoy ve Bayraktaroğlu, 2010). Çalışanın örgütün adaletli olduğuna dair geliştirdiği olumlu algı ve örgüte karşı geliştirdiği güven duygusu işe olan devamlılığın artmasına, iş bırakma eğiliminin azalmasına ve böylece bağlılık düzeyinin artmasına neden olacaktır.

Özetle bağlılık elde etmek için çalışanların örgütle olan ilişkilerinde saygı unsurunun bulunması ve örgüt değer vermeleri gerekmektedir. Örgütsel yapı içinde değerli olmadığını ve kendisine farklı şekilde davranıldığını düşünen, elde ettiği çıktıların benzer işi yapan diğerlerine karşı daha az olduğunu gören ya da bu şekilde düşünen kişi görev yaptığı kuruma karşı olan saygısını ve güvenini yitirecektir.

2.3.Örgütsel Adalet ve Örgütsel Vatandaşlık İlişkisi

Örgütsel vatandaşlık davranışı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Genel olarak kişilerin iş tanımlarında yer alan unsurların haricinde kalan ve işe yönelik geliştirdikleri davranışlar olarak tanımlanabilir. Bir arada çalışılan iş ortamlarında diğer çalışma arkadaşlarına yardım etmek, iş ve diğer özel aktivitelerde gönüllü olarak katılım göstermek, çalışma arkadaşları veya müşterilerinin çıkarlarını korumak için çaba göstermek, oluşabilecek sorunlara karşı çözüm üretme çabası içinde olmak gibi davranış ve tutumlar vatandaşlık kavramı içinde yer alabilir (Bakan, 2011).

Örgütsel vatandaşlık son dönemde üzerinde önemle durulan kavramlar arasında yer almaktadır. Konu ile ilgili çok sayıda bilim insanı araştırmalar gerçekleştirmiş ve önemli bazı sonuçlar elde edebilmişlerdir. Bu verilere göre çalışanların vatandaşlık davranışı içine girmelerinin ön şartı örgüte karşı güven duymak olarak belirlenmiştir. Örgüte duyulan güvenin kısa özeti örgütsel yapıdan kişinin kendisine bir zararın gelmeyeceğinden emin olması düşüncesidir. Elde edilecek olan hakların kazanılamaması,

adaletli bir ortamda bulunulamaması, yönetimin içinde olduğu davranış ve tutumlardaki olumsuzluklar da bu zararlar kapsamında değerlendirilebilir. Kurumlarda çalışan kişiler için bu kavramların en önde geleni örgütsel adalet olmaktadır. Çalıştığı kurumun adil olduğunu düşünen ya da böyle algılayan kişiler işe ve işletmeye karşı daha olumlu yönde duygular geliştirebilmekte, kurum içinde güven ortamı sağlanabilmekte ve örgütsel hedeflere ulaşmak kolaylaşmaktadır.

Konu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda çalışanların yapı içindeki uygulamaların adil olduğunu düşündüklerinde örgütsel vatandaşlık için daha istekli olduklarını ortaya koymuştur. Bunun tersi durumlarda sadakat ve performansın azalması ve örgütsel vatandaşlık için daha isteksiz olunduğu belirlenmiştir (Kuzucu, 2013).

Gerçekleştirilen kimi çalışmalar örgütsel adaletle örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyle ilgili bazı sonuçlar elde etmiştir. Bu sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bülbül, 2010);

• Örgütsel adalette ortaya çıkan eksiklik, işgörenlerin örgütsel refahı arttırmaya yarayan vatandaşlık davranışlarında fazladan role sahip olma ihtimallerini azaltır.

• Çalışanların yöneticileri tarafından adaletli bir şekilde yönetilip yönetilmemeleri örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkili olmaktadır. Yöneticilerin sergilediği uygulamaları adil olarak algılayan kişiler fazladan rol sergilemeye istekli olurlar.

• Adalet algısı, özgecilik davranışını diğer davranışlardan daha çok etkilemektedir.

• Genç çalışanların fedakarlık algıları ve örgütsel adalet arasında oluşan ilişki yaşlılara kıyasla daha yüksektir.

Örgütsel vatandaşlık iş tanımının haricinde kalan ve gönüllü olarak yürütülen aktiviteler olduğu için çalışanlar ile örgüt arasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Duygusal bağ ile örgüte bağlanan kişiler adaletli bir iş ortamında çalışmayı istemektedirler. Bu ortamda algılanan bir eşitsizlik durumunda bağın zayıflaması veya kopması söz konusu olmaktadır. Bu durumda kişilerin fazladan aktiviteler bir tarafa sorumlu oldukları işleri yapmaktan kaçınmaları da mümkün olmaktadır. Çalışma süresi içinde sürekli olarak molalar vermek, mola sürelerini uzatmak, iş ve işyerinden uzaklaşmak, daha uzun sürelerle izin kullanma eğiliminde olmak gibi yürütülen aktiviteleri kesintiye uğratacak eylemler içinde olmak isteği güçlü bir biçimde ortaya çıkar.

2.4.Örgütsel Adalet ve İş Doyumu İlişkisi

Örgütler uzun dönemli stratejileri arasında gelişen çevre koşullarına uyum sağlayarak amaçlarına ulaşmak, verimliliklerini artırmak gibi

bir eğilim içine girmektedirler. Buna ek olarak örgütsel yapı içinde kimi kavramların öne çıkması mümkün olmaktadır. Bu kavramların önemlileri arasında yer alan iş doyumu örgütsel yapılan son dönemlerde üzerinde en çok durdukları konu haline gelmiştir. Örgütlerin öncelikli amaçları arasında yer alan iş doyumunda asıl hedeflenen doyumun seviyesini artırmaktır.

İşletmelerin en önemli öğelerinden biri çalışanlardır. İş doyumu kavramının temelinde de kurum yapısı içinde bulunan personel bulunmaktadır. Personelin sahip olduğu performans, örgüte karşı geliştirdiği bağlılık, örgüt yapısı içinde gösterdiği vatandaşlık davranışı gibi kurumu hedeflerine yaklaştıran tüm kavramlar iş doyumunun artması ile olanaklı hale gelecektir.

Örneğin; emek yoğun bir özellikte olan turizm sektörü işletmeleri, çalışanların işinden doyum sağlamaları üzerinde önemle durmalıdırlar. Çünkü hizmeti sunan da hizmetin sunulduğu da bizzat insanın kendisidir. Bu açıdan bakıldığında hizmet alanında faaliyet gösteren işletmelerde, örgütsel etkinliğin ve verimliliğin çalışanların işleri ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olabilmektedir (Sayın, 2009).

Bu açıklamalara göre iş doyumu; bir kişinin çalıştığı kurumun hedefleri ile kendi hedeflerinin uyumlu olması sonucunda ortaya çıkan pozitif duygular ve düşüncelerin tamamı şeklinde özetlenebilir (İşcan ve Sayın, 2010).

Gerçekleştirilen çalışanlarda örgütsel adaletin bileşenlerinin iş doyumu ile yakından ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişki adaletin iki bileşeni ile ilgilidir. Ancak her ikisinde de birbirinden farklı bir tür ilişki bulunmaktadır. Dağıtımsal adalet boyutu ağırlıklı olarak sürecin çıktı (ücret) bölümü ile ilgiliyken işlemsel adalet de örgüt ile ilgili gelişen güven ön plandadır.

Örgüte karşı geliştirilen bağlılık konusunda ücretin önemli bir yeri bulunmaktadır. Maddi olarak doyumun elde edilmesi iş doyumu üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkiye neden olmaktadır. Aldıkları ücretin yürüttükleri görevlerin karşılığı olarak gören çalışanların örgüt bağlılığı artacak ve bunun sonucunda adalet algısı da artacaktır. Benzer biçimde güven unsurunun da bağlılığın ortaya çıkmasında önemi bulunmaktadır. Kişiler gerçekleştirdikleri her aktivite için güvenli bir ortam istemektedirler. Çalıştıkları kurumlara güven duyan çalışanlar işin yapılması sürecinde bağlılık içinde görevlerini yürüteceklerdir. Her iki bileşenin de çalışanlara yönelik olarak uygulamaya konulabilmesi yöneticilerin elinde olan bir durumdur. Adil yönetimin sağlanabildiği yöneticim tarzlarında çalışanlar üzerinde kontrolün sağlanması ve iş doyumlarının artırılması mümkün olabilmektedir. Memnuniyetin artması iş doyumu düzeyini yükseltecek ve böylece hedeflere ulaşılabilmiş olunacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Örgütsel adalet üzerinde çok fazla çalışılmış örgütsel konulardan biridir. Çalışanlar örgütsel adaletin yeterince sağlanamadığı örgütlerde çalışma noktasında bazı çekimser davranışlar sergileyebilmektedirler. Bunlar arasında işten ayrılma niyeti, motivasyon eksikliği, iş tatminsizliği, örgütsel liderliğin sorgulanması, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel bağlılık duygularının sorgulanması gibi konular yer almaktadır.

İşten ayrılma niyeti, hem işletmeler hem de çalışanlar açısından önemli sorunlara neden olmaktadır. İşten ayrılan için yeni iş arama çabası, zaman ve nakit kaybının yanında toplumsal itibar kayıplarına neden olmaktadır.

Motivasyon eksikliği ise işte verimsizlik, iş kazaları, tazminatlar, işgücü kaybı gibi sorunlara neden olurken, iş tatminsizliği de benzer sorunları ortaya çıkarmaktadır. Çalışanlar liderlerinin ya da yöneticilerinin yetkin ve kendilerine yol gösterici olmasını isterler. Bu anlamda yetersiz olan liderlerin işletmedeki varlıkları hem çalışanlar hem de işletmeler açsından faydadan çok zarar getirecektir.

Çalışanların örgütsel vatandaşlık ve bağlılıklarının da eksik olması, daima bir başka işle ilgilenmelerine neden olacak, daha iyi bir fırsat bulduklarında işlerini terk etmelerine neden olacaktır. Bu durum ise işletmeler için hem işgücü kaybına hem de bilgi, teknoloji ve tecrübe kaybına sebep olacaktır. Bu nedenle çalışanların işletmede tutulmalarının en önemli kanallarından birisi örgütsel adaletin sağlanmasıdır. Örgütsel adalet çalışanların örgütlerinden memnuniyetini artıracağı gibi karlılıklarını da artıracaktır.

KAYNAKÇA

Atalay, İ. (2002). "Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Adalet", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyonkarahisar.

Bakan, İ. (2011). *Örgütsel Bağlılık,* Ankara: Gazi Kitabevi.

Beugre Constant, D. (1998). *Managing Fairness in Organizations*, USA: Greenwood Publ.

Bıis, R. J. and Moag, J. S. (1986). "Interactional justice: Communication criteria of Fairness", "*Research on negotiation in organizations* „ın içinde, Editör: B.H. Sheppard, Greenwich: JAI Press.

Bilsel, M. A. (2013). "Örgütsel Adalet Algısının Banka Çalışanlarının Performans ve Motivasyonlarına etkisi: Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Bülbül, A. (2010). "Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Çalışma", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tekirdağ.

Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü,* Ankara: Ekin Yayınları.

Cropanzano, R., Bowen, D. E. and Gilliland, S. W. (2007). "The Management of Organizational Justice", s. 35 – 38.

Dilek, H. (2005). "Liderlik Tarzlarının ve Adalet Algısının; Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Doğan, E. Ş. (2013). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık*, Türkmen Kitabevi.

Duman, S. (2012). Örgütsel Adalet, http://serkankaraduman.blogspot.com.tr/2012/01/orgutsel-adalet.html, (Erişim Tarihi: 15.08.2021).

Eğilmezkol, G. (2011). "Çalışma Yaşamında Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık: Bir Kamu Bankasındaki Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algılayışlarının Analizine Yönelik Bir Çalışma", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Erdoğan Morçin, S. (2012). "Dönüştürücü Liderlik ve Örgütsel Adaletin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi -Adana İlindeki A Grubu Seyahat Acenteleri Örneği", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seyahat İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.*

Eren, E. (2009). *Yönetim ve Organizasyon*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Ersoy. S. ve Bayraktaroğlu, S. (2010). *Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Davranışta Güncel Konular Kitabı*, Ed: Derya Ergun Özler, Bursa: Ekin Yayınevi.

Güney, S. (2001). *Yönetim ve Organizasyon*, Nobel Yayınevi.

İçerli, L. (2010). "Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1. S. 68 - 69.

İşcan, Ö. F. ve Sayın, U.(2010). "Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki", *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt: 24, Sayı: 4.

Karaeminoğulları, A. (2006). "Öğretim Elemanlarının Örgütsel Adalet Algıları ile Sergiledikleri Üretkenliğe Aykırı Davranışlar Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Kuzucu, E. (2013). "Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü Özel Bir Hastanede Çalışan Hemşireler Üzerinde Araştırma", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Meydan, C. H. (2010). "Örgüt Kültürü, Örgütsel Güç ve Örgütsel Adalet Algılarının Bireyin İş Tatmini ve Örgüte Bağlılığı Üzerine Etkisi: Kamuda Bir Araştırma", Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü *Yayımlanmamış Doktora Tezi,* Ankara.

Özkalp, E. ve Kırel, Ç. (2013). *Örgütsel Davranış*, Bursa: Ekin Yayıncılık.

Poyraz, K., Kara, H. ve Çetini S. A. (2009). "Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisine Yönelik Bir Araştırma" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 9.

Rai, G. S. (2013). "Impact of organizational justice on satisfaction, commitment and turnover intention: Can fair treatment by organizations make a difference in their workers" attitudes and behaviors?"" *Article,* Cilt:10, Sayı: 2, s. 279.

Robbins, S. P. and Judge, T. A. (2013). *Organizational Behavior (Örgütsel Davranış)*, Editör: Prof. Dr. İnci Erdem.

Sayın, U. (2009). "Güven: İşletmelerde Algılanan Örgütsel Adalet ve İş Tatmini Arasındaki İlişkide Bir Aracı – Bir Uygulama", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum.

Söyük, S. (2007). "Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerine Etkisi ve İstanbul İlindeki Özel Hastanelerde Çalışan Hemşirelere Yönelik Bir Çalışma" İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bilim Dalı *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.

Şahin, D. N. (2007). *Örgütsel Adalet ve Kültür*, Editör: Ramazan Erdem ve Cem Şafak Çukur, Ankara: Türk Psikoloji Derneği Yayın No: 31.

Taşkıran, E. (2011). *Liderlik ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki Etkileşim*, *Örgütsel Adaletin Rolü*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Tengilimoğlu, D. Ve Yiğit, A. (2005). "Hastanelerde Liderlik Davranışlarının Personel İş Doyumuna Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Çalışması", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, s. 377.

Tengilimoğlu, D., Atilla, A. ve Bektaş, M. (2012). "İşletme Yönetimi", Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yavuz, S. (2010). "Örgütsel Adalet Algısının İş Tatminine Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Yıldırım, A. (2010). "Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet İlişkisi Üzerine Bir Uygulama", Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.*

Yürür, Ş. (2008). "Örgütsel Adalet ile İş Tatmini ve Çalışanların Bireysel Özellikleri Arasındaki İlişkilerin Analizine Yönelik Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Vol.13, No. 2.

Bölüm 12

MADEN SEKTÖRÜNDEKİ İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ MADEN ÇALIŞANLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Berna GÜR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Teknik bilimler Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0674-4612, bernagur@hitit.edu.tr

* Bu çalışma; Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilen, sözleşme makamı AÇSHB Avrupa Birliği ve Mali Yardımlar Dairesi Başkanlığı olan ve İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen "Madencilik Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliğinin Geliştirilmesi" Projesi kapsamındaki "İnsana Yakışır Hayat İçin İnsana Yakışır İş" adlı proje kapsamında yapılmıştır.

1. GİRİŞ

Sanayi devrimiyle birlikte üretim metotlarında da farklılıklar meydana gelmiştir. İş gücünün yerini makinalar almış ve toplu üretime geçilmiştir. Bu durumda 20. yy' da iş kazalarının, meslek hastalıklarının ve çevre sorunlarının giderek artmasına neden olmuştur (Sökmen, 2019).

Madencilik sektörü, yer altındaki kaynakların ortaya çıkarılması, özelliklerinin tespiti, üretimin sağlanması, zenginleştirilmesini ve satışını kapsamaktadır. Kaynaklarının zamanla ve devamlı değişim gösterme özelliklerinden dolayı maden faaliyetlerinin takibinin yapılarak kontrol altında tutulması gerekmektedir (Ünal, 2018). 19. yy ve 20. yy' da kömür ve demirin önemi iyice artmıştır. Maden sektörü, çalışan sayısının fazla olması ve enerji sektörüne katkılarından dolayı ülke ekonomisini etkilemektedir. Fakat madencilik sektörü oldukça fazla riski bünyesinde bulundurmaktadır (Koçali, 2018). Madencilik dünya çapında en tehlikeli ve ağır sektörlerden biridir. Bu sektörde meydana gelen iş kazaklarının sayısı, işçilerinin sayısı, jeolojik ve jeoteknik durumlar, kullanılan teknoloji ve metotlar, çalışanların eğitim düzeyleri, İSG kurallarının yerine getirilmesi etkili bir denetim mekanizması gibi birden fazla faktöre bağlıdır (Dursun, 2015).

Maden ocakları başta olmak üzere İSG ile ilgili tarih boyunca birçok yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasalarla yaşanan iş kazaları sayıları ve meslek hastalıkları sayısı azaltılmaya çalışılmıştır. Osmanlı döneminde iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili başlıca yürürlüğe giren kanunlar;

- 1865 yılında Dilaver Paşa Nizamnamesi
- 1869 yılında Maadin Nizamnamesi
- 1869 yılında Mecelle
- 1921 yılında Zonguldak ve Ereğli Havzası Fahmiyesinde Amale Teravih Umumiyesine Furuhtuna 114 sayılı yasa
- 1921 yılında 151 sayılı Ereğli Havzası Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik.

Cumhuriyet döneminde ise,

- 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi
- 1924 yılında 394 Sayılı Hafta Tatili Yasası
- 1925 yılında 2739 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun
- 1926 yılında 818 Sayılı Borçlar Kanunu (332. madde)
- 1930 yılında Belediyeler Kanunu

- 1930 yılında 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (170-180 Maddeler)
- 1936 yılında 3008 Sayılı İş Kanunu (9.madde)
- 1945 yılında 4772 Sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası
- 1948 yılında 3/7896 Sayılı Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü
- 1964 yılında 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu
- 1971 yılında 1475 Sayılı İş Kanunu (73-82. maddeler)
- 2003 yılında 4857 Sayılı İş Kanunu
- 2006 yılında 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
- 2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'dur. (Gür, 2021).

Yeraltında ve yerüstündeki maden ocaklarında çalışanların sağlık ve güvenliğinin oluşturulması için yapılması gereken şartlar "Maden İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği" de açıkça yer almaktadır. Bu yönetmelikte maden ocaklarında İSG'nin uygulanması için işverene ait bu yükümlülükler belirlenmiştir. Bunlar;

"a) Çalışanların sağlık ve güvenliklerini sağlamak amacıyla;

1) İşyerleri, çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye atmayacak şekilde tasarlanır, inşa edilir, teçhiz edilir, hizmete alınır, işletilir ve bakımı yapılır.

2) İşyerinde yapılacak her türlü çalışma, yetkili kişinin nezaretinde ve sorumluluğu altında yapılır.

3) Özel riski bulunan işler yalnızca bu işlerle ilgili özel eğitim alan ehil kişiler tarafından ve talimatlara uygun olarak yapılır.

4) Tüm güvenlik talimatları çalışanların anlayacağı şekilde hazırlanır.

5) 18/6/2013 tarihli ve 28681 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmeliğe uygun olarak yeterli ilk yardım donanımı sağlanır ve ***(Değişik ibare: RG-24/3/2016-29663)*** *en geç 6 ayda bir olmak üzere düzenli olarak gerekli tatbikatlar yapılır.*

(2) İşveren,

a) Kanunun 4, 10, 14 ve 16'ncı maddelerinde belirtilen hükümler doğrultusunda sağlık ve güvenlik dokümanı hazırlanmasını ve güncellenmesini sağlar.

b) Sağlık ve güvenlik dokümanında özellikle aşağıdaki hususların yer almasını sağlar:

1) Çalışanların işyerinde maruz kalabilecekleri psikososyal riskler dahil olmak üzere risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi.

2) Bu Yönetmelik hükümlerini yerine getirmek için alınacak uygun tedbirler ile bu Yönetmelik kapsamında hazırlanması gereken yönergelerin ve planların hazırlanması.

3) Çalışma yerlerinin ve ekipmanın güvenli şekilde düzenlenmesi, kullanılması ve bakımının yapılması.

c) Sağlık ve güvenlik dokümanının işyerinde çalışmaya başlanılmadan önce hazırlanmasını ve önemli değişiklikler veya ilave yapıldığında ya da işyerinde meydana gelen iş kazası; çalışan, işyeri ya da iş ekipmanını zarara uğratma potansiyeli olduğu halde zarara uğratmayan olaylardan sonra gözden geçirilmesini ve ihtiyaç halinde revize edilmesini sağlar.

(3) İşveren, Kanunun 14'üncü maddesi uyarınca gerekli kayıt ve bildirimleri yapar.

(4) Bir işyerinde birden çok işverene ait çalışanların bulunması durumunda, her işveren kendi kontrolü altındaki işlerden sorumludur. Ancak işyerinin tamamından sorumlu olan işveren, çalışanların sağlık ve güvenliğinin korunması ile ilgili tedbirlerin uygulanmasını koordine eder. Kendisine ait sağlık ve güvenlik dokümanında koordinasyonun amacını ve bu koordinasyonu sağlamak için alınacak tedbirler ile uygulanacak yöntemleri belirler. Bu koordinasyon her bir işverenin Kanunda belirtilen sorumluluğunu etkilemez" (mevzuat.gov.tr).

2. Araştırmanın Amacı

Çalışmada; maden çalışanları tarafından maden ocağındaki iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu ana amaç altında şu hipotezler belirlenmiştir.

H1- Maden çalışanlarının yaşlarına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H2- Maden çalışanlarının medeni durumlarına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H3- Maden çalışanlarının eğitim düzeylerine göre madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H4- Maden çalışanlarının iş kazası geçirmelerine bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H5- Maden çalışanlarının meslek hastalığına yakalanmalarına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H6- Maden çalışanlarının aldıkları İSG eğitim sayısına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H7- Maden çalışanlarının eşlerinin eğitim düzeyine göre madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H8- Maden çalışanlarının annelerinin eğitim düzeyine bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H9- Maden çalışanlarının babalarının eğitim düzeyine bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H10- Maden çalışanlarının çocuklarının sayısına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H11- Maden çalışanlarının eğitim gören çocuk sayısına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H12- Maden çalışanlarının aile ekonomisine katkı yapan kişi sayısına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H13- Maden çalışanlarının iş deneyim yılına bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

H14- Maden çalışanlarının ailedeki en yüksek eğitim düzeyine bağlı olarak madendeki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde farklılıklar görülmektedir.

3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Amasya Suluova ilçesindeki bir maden ocağında çalışan 80 işçi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise bu maden ocağında ankete katılan 63 kişi oluşturmaktadır. Çalışmaya katılımda gönüllülük esas olup, çalışanların sorulara verdikleri cevapların objektif olduğu kabul edilmiştir.

4. Veri Toplama Aracı

Çalışmadaki veriler anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Hazırlanan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk kısmında maden çalışanlarının demografik özelliklerini belirlemek için 14 soru, ikinci bölümde 26 çoklu yanıtın sunulduğu dikkatsiz davranmaya neden olan faktörlerin belirlenmesi için 1 soru, üçüncü bölümde ise maden çalışanlarının kendi maden ocaklarındaki İSG uygulamalarındaki

değerlendirmelerini tespit etmek için 5'li likert ölçeğine dayalı 27 soruluk olmak üzere toplam 42 soruluk anket oluşturulmuştur. Maden çalışanlarının üçüncü bölümde verdikleri cevaplar "1: Kesinlikle hayır, 2: Hayır, 3: Belki, 4: Evet ve 5: Kesinlikle evet" olarak kodlanmış ve buna göre analizler yapılarak değerlendirmeler yapılmıştır (Gür, 2021).

5. Bulgular

Maden çalışanlarının ankete verdikleri cevaplar "IBM SPSS Statistics 25.0" programı ile analiz edilmiş ve analiz sonucunda "Cronbach Alpha (α)" değeri 0.828 elde edilmiştir. Cronbach Alpha (α) değerinin $0.8<\alpha<1$ aralığında değer çıkması yapılan çalışmanın oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Maden çalışanlarının demografik özellikleri ve dikkatsiz davranmalarına neden olan etkenler ve 5'li likert sorularına verdikleri cevapların frekans ve yüzde değerleri hesaplanarak tablo halinde getirilmiştir. Araştırma için oluşturulan 14 hipotezin doğruluğunu test etmek için t testi, Mann Withney U testi ve Kruskal Wallis testleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin birbirleriyle tutarlı olduğu görülmüştür. Hipotezlerin doğruluğunda $p<0.05$ anlamlılığı göstermektedir.

5.1. Demografik Bilgilere İlişkin Bulgular

Maden çalışanların demografik özelliklerine ait frekans ve yüzde değerleri tablo halinde verilmiştir. Tablo verilerine göre maden çalışanlarının %4,8'i 18-29 yaş, %58,7'si 30-40 yaş, %36,5'i 41-50 yaş aralığındadır. Maden çalışanlarının %90,5'i evli, %6,3'ü bekar ve %3,2'si boşanmıştır. Çalışmaya katılanların %65,1'i iş kazası geçirirken, %34,9'u iş kazası geçirmemiştir, %6,3'ü meslek hastalığına yakalanırken, %93,7'si meslek hastalığına yakalanmamıştır. Maden çalışanlarının %31,7'si ilköğretim, %20,6'sı ortaöğretim, %41,3'ü lise, %3,2'si ön lisans ve %3,2'si lisans mezunudur. Çalışanların %9,5'i hiç İSG eğitimi almazken, %7,9'u bir defa, %3,2'si iki defa, %12,7'si üç defa ve %66,7'si dört defa veya daha fazla İSG eğitimi almıştır. Maden çalışanlarının eşlerinin %31,7'si ilköğretim, %22'si ortaöğretim, %20,6'sı lise, %4,8'i lisans mezunuyken %19,0'ı hiç okula gitmemiştir. Ankete katılanların annelerinin %81,0'ı ilköğretim, %7,9'u ortaöğretim, %11,1'i hiç okula gitmezken, babalarının %85,7'si ilköğretim, %3,2'si ortaöğretim, %7,9'u lise, %3,2'si hiç okula gitmemiştir. Ankete katılanların %11,1'nin bir, %27'sinin iki, %46'sının üç, %4,8'nin dört çocuğu varken %11,1'nin çocuğu yoktur. Maden çalışanlarının %33,3'ünün bir çocuğu, %30,2'sinin iki çocuğu, %20 ,6'sının üç çocuğu ve %1,6'sının dört çocuğu eğitim çağındayken, %14,3'ünün çocuğu eğitim çağında değildir. Ankete katılanların kendileri hariç %34,9'una bir, %4,8'ine iki, %1,6'sına üç, %1,6'sına beş kişi veya üzerinde aile ekonomisine katkı sağlarken %57,1'inin ailesinde tek çalışan

kendileridir. Madencilerin %12,7'si 0-5 yıl, %33,3'ü 6-10 yıl, %33,3'ü 11-15 yıl, %19'u 16-20 yıl ve %1,6'sı 20 yıl ve üzerinde deneyime sahiptir. Çalışmaya katılanların ailelerinde en yüksek %6,3'ü ilköğretim, %12,7'si ortaöğretim, %54,0'ü lise, %17,5'i ön lisans, %6,3'ü lisans, %3,2'si lisansüstü eğitim mezunu bulunmaktadır.

Tablo 1: ***Maden çalışanlarının demografik özellikleri***

Yaş Aralığı	**N**	**%**
18-29 yaş	3	4,8
30-40 yaş	37	58,7
41-50 yaş	23	36,5
Medeni Durum	**N**	**%**
Evli	57	90,5
Bekar	4	6,3
Boşanmış	2	3,2
İş kazası geçirme	**N**	**%**
Evet	41	65,1
Hayır	22	34,9
Meslek hastalığına yakalanma	**N**	**%**
Evet	4	6,3
Hayır	59	93,7
Eğitim düzeyi	**N**	**%**
İlköğretim	20	31,7
Ortaöğretim	13	20,6
Lise	26	41,3
Ön lisans	2	3,2
Lisans	2	3,2
İSG eğitim sayısı	**N**	**%**
Hiç almadım	6	9,5
1 defa	5	7,9
2 defa	2	3,2
3 defa	8	12,7
4 defa ve üzeri	42	66,7
Eş eğitim düzeyi	**N**	**%**
İlköğretim	20	31,7
Ortaöğretim	14	22,2
Lise	13	20,6
Ön lisans	3	4,8
Lisans	1	1,6
Okumamış	12	19,0
Anne eğitim düzeyi	**N**	**%**
İlköğretim	51	81,0

Ortaöğretim	5	7,9
Okumamış	7	11,1
Baba eğitim düzeyi	**N**	**%**
İlköğretim	54	85,7
Ortaöğretim	2	3,2
Lise	5	7,9
Okumamış	2	3,2
Çocuk sayısı	**N**	**%**
1 çocuk	7	11,1
2 çocuk	17	27,0
3 çocuk	29	46,0
4 çocuk	3	4,8
Yok	7	11,1
Eğitim gören Çocuk sayısı	**N**	**%**
1 çocuk	21	33,3
2 çocuk	19	30,2
3 çocuk	13	20,6
4 çocuk ve üzeri	1	1,6
Yok	9	14,3
Aile ekonomisine katkı sağlayan kişi sayısı	**N**	**%**
1	22	34,9
2	3	4,8
3	1	1,6
5 ve üzeri	1	1,6
Yok	36	57,1
Çalışma yılı	**N**	**%**
0-5 yıl	8	12,7
6-10 yıl	21	33,3
11-15 yıl	21	33,3
16-20 yıl	12	19,0
20 yıl ve üzeri	1	1,6
Ailedeki en yüksek eğitim düzeyi	**N**	**%**
İlköğretim	4	6,3
Ortaöğretim	8	12,7
Lise	34	54,0
Ön lisans	11	17,5
Lisans	4	6,3
Lisansüstü	2	3,2

5.2. Maden Çalışanlarının Dikkatsiz Davranmasına Neden Olan Bulgular

Maden çalışanlarına iş kazası geçirmedeki en temel etkilerden biri olan dikkatsiz davranma nedenleri sorulmuş ve birden fazla yanıt seçebilme hakkı verilmiştir. Elde edilen değerler tablo haline getirilmiştir. Verilere göre; 11 kişi sigara içme alışkanlığının, dokuz kişi tecrübesinin, sekiz kişi ekonomik sorunlarının, yedi kişi işiyle ilgili tehlike ve risklerden haberdar olmamasının ve beş kişi ise stresli yapıya sahip olmasının dikkatsiz davranmasında etkili olduğunu ifade etmiştir. Yine çalışanlardan dörder kişi iş kaza geçirme korkularının, makinelerin ve dinlenme molalarının yetersiz olmasını, üçer kişi ise kişilik yapısının ve meslek hastalığına yakalanma korkularının dikkatsiz davranışlarının nedeni olarak ifade etmişlerdir. Son olarak da ikişer kişi anne-babasıyla ve iş arkadaşlarıyla ilgili sorunlarından, birer kişi de çocukların eğitim sorunlarından, eşiyle ilgili sorunlarından, fizik gücünün işine uygun olmayışından, mesai saatlerinin uzun olmasından, yönetimle ilgili sorunlarından, iş dışındaki sosyal yaşamdaki kişilerle ilgili sorunlarından ve sevmediği bir işi yaptığından dikkatsiz davrandığını belirtmiştir.

Tablo 2: ***Maden çalışanlarının dikkatsiz davranışlarının nedenleri***

Dikkatsiz davranma nedenleri	N	%
Sigara içme alışkanlığı	11	15,5%
Her olaydan çabuk etkilenen bir kişiliğe sahip olmam	3	4,2%
Çocukların eğitimiyle ilgili sorunlar	1	1,4%
Eşimle ilgili sorunlar	1	1,4%
İş kazası geçirme korkusu	4	5,6%
Meslek hastalığına yakalanma korkusu	3	4,2%
Fizik gücümün bu mesleğe uygun olmaması	1	1,4%
Mesai saatlerinin uzun olması	1	1,4%
Stresli bir yapıya sahip olmam	5	7,0%
İşimle ilgili tehlike ve risklerden haberdar olmamam	7	9,9%
Çalıştığım makinelerden kaynaklı	4	5,6%
Ekonomik sorunlar	8	11,3%
Anne-baba ile ilgili sorunlar	2	2,8%
İş arkadaşlarımla aramdaki sorunlar	2	2,8%
Yönetimle aramdaki sorunlar	1	1,4%
İş dışındaki sosyal yaşamdaki kişilerle aramdaki sorunlar	1	1,4%
Dinlenme molalarının dinlenmem için yeterli olmaması	4	5,6%
Sevdiğim işi yapmadığım için	1	1,4%

Yönetimle iletişim problemi yaşıyor olmam	2	2,8%
Yılların verdiği tecrübeye güven	9	12,7%
Toplam	71	100,0%

*Not: N sayısı örneklem hacmini geçmektedir.

5.3. Maden Çalışanların Anket Sorularına Verdikleri Cevaplara Ait Bulgular

Maden çalışanlarının demografik kısmındaki 14 değişkenin iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını değerlendirilmelerinde farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için yapılacak analiz türüne karar vermek için varyanslarının homojenliği test edilmiştir. Homojenlik testinde 14 değişkenin varyansları homojen olmadığından (p<,05) non-parametrik analizler kullanılmaya karar verilmiştir. Demografik özelliklerde iki varyansı olan analizlerde Mann Withney U testi, üç ya da daha fazla varyansı olan analizlerde Kruskal Wallis analizleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 3*: Maden çalışanlarının İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde Mann Withney U testi analiz sonuçları*

İSG Uygulamalarını değerlendirme	İş kazası geçirme	N	X	Sıra Ortalaması	U	z	p
	Evet	40	32,06	1282,50	417,500	-,331	,741
	Hayır	22	30,48	670,50			
İSG Uygulamalarını değerlendirme	Meslek hastalığına yakalanma	N	X	Sıra Ortalaması	U	z	p
	Evet	4	24,63	98,50	88,500	-,788	,430
	Hayır	58	31,97	1854,50			

Maden çalışanlarının maden ocaklarındaki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde iş kazası geçirmelerine ve meslek hastalığına yakalanmalarına bağlı olarak farklılığın tespiti içi yapılan Mann Withney U testi sonucunda sırasıyla *U=417,500; z=-,331; p=,741* ve *U=88,500; z=-,788; p=,430* elde edilmiştir. Elde edilen p değerleri ,05'den küçük olduğu için madencilerin İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde iş kazası geçirme ve meslek hastalığına yakalanma durumlarına göre farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre H4 ve H5 hipotezleri ret edilmiştir.

Tablo 4*: Maden çalışanlarının İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde Kruskal Wallis testi analiz sonuçları*

	Yaş	N	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı fark
İSG Uygulamalarını değerlendirme	19-29	3	19,17				
	30-40	36	32,50				
				2	1,514	,464	Fark yok
	41-50	23	31,54				
	Medeni durum	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	56	32,71	56				
	4	25,00	4				
				2	3,486	,175	Fark yok
	2	10,50	2				
	Eğitim durumu	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	İlköğretim	19	23,50				
	Ortaöğretim	13	36,42				
	Lise	26	32,52	4	7,991	,092	Fark yok
	Ön lisans	2	42,00				
	Lisans	2	51,75				
	İSG eğitimi alma sayısı	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	Hiç almadım	5	25,40				
	1 defa	5	20,40				
	2 defa	2	12,25	4	5,718	,221	Fark yok
	3 defa	8	33,19				
	4 defa ve üzeri	42	34,14				
	Eş eğitim düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	İlköğretim	19	31,95				
	Ortaöğretim	14	31,89				
	Lise	13	30,88				
	Ön lisans	3	45,17	5	5,932	,313	Fark yok
	Lisans	1	61,00				
	Eğitim almamış	12	25,13				
	Anne eğitim düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı fark

İSG Uygulamalarını değerlendirme	İlköğretim	50	31,78				
	Ortaöğretim	5	23,30				
	Eğitim almamış			2	1,336	,505	Fark yok
		7	35,36				
	Baba eğitim düzeyi	N	**Sıra Ort.**	**sd**	**X²**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	İlköğretim	53	31,79				
	Ortaöğretim	2	21,00				
	Lise	5	33,20	3	,750	,861	Fark yok
	Eğitim almamış	2	30,00				
	Çocuk sayısı	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X²**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	*1*	7	41,57				
	2	17	31,00				
	3	28	32,91	4	5,785	,216	Fark yok
	4	3	17,00				
	Yok	7	23,21				
	Eğitim gören çocuk sayısı	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X²**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	*1*	21	36,26				
	2	18	35,69				
	3	13	23,12	4	8,552	,703	Fark yok
	4 ve üzeri	1	1,00				
	Yok	9	27,50				
	Aile ekonomisine katkı sağlayan kişi sayısı	N	Sıra Ort.	sd	X²	p	Anlamlı fark
İSG Uygulamalarını değerlendirme	*1*	21	28,98				
	2	3	26,00				
	3	1	58,00	4	3,33	,504	Fark yok
	5 ve üzeri	1	22,50				
	Yok	36	32,94				
	Çalışma süresi	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X²**	**p**	**Anlamlı fark**
İSG Uygulamalarını değerlendirme	0-5 yıl	8	22,44				
	6-10 yıl	20	35,93				
	11-15 yıl	21	30,62	4	3,535	,473	Fark yok
	16-20 yıl	12	30,96				
	20 yıl ve üzeri	1	40,50				
	Ailedeki en yüksek eğitim seviyesi	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X²**	**p**	**Anlamlı fark**

İSG Uygulamalarını değerlendirme	İlköğretim	4	41,25	5	4,227	,517	Fark yok
	Ortaöğretim	8	28,31				
	Lise	33	29,56				
	Ön lisans	11	32,95				
	Lisans	4	44,13				
	Lisansüstü	2	23,50				

Maden çalışanlarının çalıştıkları maden ocağındaki İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin yaşa, medeni duruma, alınan İSG eğitim sayısı ve eğitim durumuna bağlı Kruskal-Wallis analizi testi sonuçları sırasıyla; $x^2(2,n=62)=1,514;p=,464$, $x^2(2,n=62)=3,486;p=,175$, $x^2(4,n=62)=5,718;\ p=,221$ ve $x^2(4,n=62)=7,991;\ p=,092$ sonuçları elde edildi ve p değerleri ,05 den küçük olduğu için maden çalışanların İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin yaşa, medeni duruma, alınan İSG eğitim sayısı ve eğitim durumuna bağlı değişmediği tespit edilerek H1, H2, H6 ve H3 hipotezleri ret edilmiştir.

Ankete katılanların İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin, eş, anne ve baba eğitim düzeylerine bağlı Kruskal-Wallis analizi testi sonuçları sırasıyla; $x^2(5,\ n=62)\ =5,932;\ p=,313$, $x^2(2,\ n=62)\ =1,336;\ p=,505$ ve $x^2(3,\ n=62)\ =,750;\ p=,861$ elde edildi ve p<,05 olduğu için maden çalışanların İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin eş, anne ve baba eğitim düzeylerine bağlı olarak değişmediği tespit edilerek H7, H8 ve H9 hipotezleri ret edilmiştir.

Madencilerin İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin çocuk sayısı, eğitim gören çocuk sayısı ve aile ekonomisine kendileri hariç katkı yapan kişi sayısına göre Kruskal-Wallis analizi testi sonuçları sırasıyla $x^2(4,n=62)=5,785;p=,216$, $x^2(4,n=62)=8,552;p=,703$ ve $x^2(4,n=62)=3,33;p=,504$ elde edildi ve p<,05 olduğu için maden çalışanların İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin çocuk sayısı, eğitim gören çocuk sayısı ve aile ekonomisine kendileri hariç katkı yapan kişi sayısına bağlı olarak değişmediği tespit edilerek H10, H11 ve H12 hipotezleri ret edilmiştir.

Çalışmaya katılan madencilerin İSG uygulamalarını değerlendirmelerinin çalışma süresi ve ailedeki en yüksek eğitim seviyesi düzeyine göre Kruskal-Wallis analizi testi sonuçları sırasıyla $x^2(4,\ n=62)\ =3,535;\ p=,473$ ve $x^2(5,\ n=62)\ =4,227;\ p=,517$ elde edildi ve p<,05 olduğu için maden çalışanların İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde çalışma süresi ve ailedeki en yüksek eğitim seviyesi düzeyine bağlı olarak değişmediği tespit edilerek H13 ve H14 hipotezleri ret edilmiştir.

Tablo 5: ***Madencilerin İSG uygulamalarını değerlendirmelerinde tamamlayıcı istatistikler***

SORULAR	N	ORT	SS	Sonuç
İSG Kanun'un işçi, işveren ve devlete yüklediği sorumlulukları biliyorum.	63	3,94	,54	Evet
Madencilik mesleğinin olmazsa olmazlarından biri İSG uygulamalarıdır.	63	4,14	,69	Evet
Çalıştığım ocakta İSG tedbirlerinin eksizsiz olarak alındığını düşünüyorum.	63	3,73	,92	Evet
İş güvenliği uzmanlarının bizimle geçirdiği sürelerin yeterli olmadığını düşünüyorum.	63	3,06	1,03	**Kararsızım**
İşyeri hekiminin bizimle geçirdiği sürelerin yeterli olmadığını düşünüyorum.	63	2,92	1,08	**Kararsızım**
İş Sağlığı ve Güvenliği profesyonellerinin bildirmediği bazı tehlike ve riskler var.	63	2,78	,97	**Kararsızım**
Risk değerlendirilmeleri yapılınca çalışılan bölümlere göre çalışanların görüşleri alınmaktadır.	63	3,37	,92	**Kararsızım**
Risk değerlendirme sonuçları ve alınan tedbirler yazılı olarak tebliğ edilmektedir.	63	3,71	,73	Evet
Tehlike ve riskleri bilmem çalışırken daha dikkatli davranmama neden olmaktadır.	63	4,10	,67	Evet
Yönetim tarafından çalışanların kurallara uygunluğu sık sık denetlenmektedir.	63	3,92	,70	Evet
Üst yönetimin denetimleri iş yaparken daha dikkatli çalışmama neden olmaktadır.	63	3,68	,84	Evet
Çalışma aralarındaki dinlenme molaları dinlenmem için yeterli olmamaktadır.	63	3,32	1,03	**Kararsızım**
Müfettişlerin iş yeri denetimleriyle maden çalışma ortamı daha güvenli hale gelmektedir.	63	3,97	,82	Evet
Seçimle belirlenen çalışan temsilcilerinin olması bizim yönetimle iletişimimizi kolaylaştırmaktadır.	63	3,54	1,16	Evet
Çalışan temsilcisi çalışanlarla ilgili problemleri yönetime aktarmada sorun yaşamamaktadır.	63	3,46	1,12	Evet
Arkadaşlarımın çoğu kez çalışma esnasında dikkatsiz ve vurdum duymazlıkları bizi iş kazasıyla burun buruna getirmektedir.	63	3,03	1,05	**Kararsızım**
Maden ocaklarında gerekli tedbirler alındığında iş kazalarının olmayacağını düşünüyorum.	63	3,89	,83	Evet
Çalışırken arkadaşlarımı tehlike ve risklere karşı sürekli uyarıyorum.	63	3,97	,67	Evet
KKD (Kişisel Koruyucu Donanımlar) ile ilgili yeterli eğitim verilmektedir.	63	3,75	,86	Evet

İSG eğitim konularının çalışanlar tarafından belirlenmesi eğitimin daha etkili ve kalıcı olmasına neden olacaktır.	63	3,92	,73	Evet
İşe giriş muayeneleri ve rutin sağlık kontrolleri zamanında yapılmaktadır.	63	3,87	,73	Evet
Hafta izinlerimi düzenli, yıllık izinlerimi de istediğim zaman kullanabiliyorum.	63	3,89	,92	Evet
Çalışırken başıma gelen hangi durumların iş kazası sayılacağını biliyorum	63	3,78	,94	Evet
İş kazası veya meslek hastalığı tanısında hangi haklarım olduğunu biliyorum.	63	3,37	1,08	**Kararsızım**
Madenlerde iş kazası kaderdir.	63	2,24	1,09	Hayır
İSG Kanun'un işçi, işveren ve devlete yüklediği sorumlulukları biliyorum.	63	3,94	,54	Evet
Madencilik mesleğinin olmazsa olmazlarından biri İSG uygulamalarıdır.	63	4,14	,69	Evet

SONUÇ VE TARTIŞMA

Maden çalışanlarının çalıştıkları maden ocaklarındaki İSG uygulamalarının değerlendirilmesi amacıyla çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada madencilerin büyük bir kısmı 30-40 yaş aralığında, evli, iş kazası geçirmiş, meslek hastalığına yakalanmamış, lise mezunu, dört veya daha fazla İSG eğitimi almıştır. Yine çalışanların büyük bir kısmının eşinin, annesinin ve babasının ilköğretim mezunu olduğu, üç çocuklu, bir çocuğunun eğitim aldığı, aile ekonomisine kendisi haricinde bir kişinin katkı sağladığı, 6-15 yıl arasında iş tecrübesine sahip olduğu ve ailede en yüksek eğitim düzeyinin lise olduğu belirlenmiştir.

İş kazalarının %88'lik kısmı tehlikeli davranışlarından kaynaklanmaktadır. Tehlikeli davranışların nedenlerinden biride dikkatsiz davranışlardır. Maden çalışanlarının dikkatsiz davranışlarına neden olan durumlara verdikleri çoklu cevaplarda ilk dört sırada yer alan nedenler dikkat çekmektedir. Bunlardan ilk sırada sigara içme alışkanlığı yer almıştır. Taşpınar ve Pakyürek (2020) tarafından yapılan çalışmada da sigara kullanımın bireylerde depresif belirtilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca yazarların yaptıkları literatür incelemelerinde kişilerin depresyon seviyesinin yükselmesiyle motorsal ve bilişsel fonksiyon etkinliğinin azaldığına ve buna bağlı dikkatin azaldığına dair sonuçlara ulaşmışlardır. Maden çalışanlarının dikkatsiz davranışlarının nedenlerinin ikinci sırasında tecrübenin verdiği özgüven yer almaktadır. Bunun sebebi ise; çalışanların çalışma ortamının koşullarını, tehlike ve risklerini iyi bilmeleri ve bu yüzden iş kazası yaşamayacaklarını düşünmemeleri olabilir. Camkurt (2013) 1998-2012 yılları arasındaki iş kazasına uğrayan sigortalının kıdem sürelerini

incelediğinde, iş kazalarının deneme sürelerinde oldukça az, deneme süresinin bitiminde göze çarpan bir artış ve daha sonra kıdem sürelerine bağlı azalış olduğunu ifade etmiştir. Çalışanların üçüncü nedenleri arasında ekonomik nedenler gelmektedir. Kişilerin zihinlerinde sürekli olarak düşündükleri bir konu olduğunda işlerine odaklanmada problem yaşayabilirler. Bu odaklanma problemi ise; uyulması gereken İSG kurallarına uymada zorluğa neden olarak iş kazasına sebep olabilir. Maden çalışanlarının dikkatsiz davranmalarına neden olarak dördüncü sırada işle ilgili tehlike ve risklerden haberdar olmamaları yer almaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda işveren yükümlülükleri arasında çalışanların bilgilendirilmesi yer almaktadır. Bu bilgilendirme konularının başında da işyerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik risklerinin neler olduğu ve bunlara karşı alınacak tedbirler yer almaktadır. Çalışanların İSG eğitim alma sayısı yüksek olmasına rağmen çalışanların tehlike ve risklerden tam bilgilerinin olmamasını ifade etmesi dikkat çekmektedir. Bu durumda işverenin her çalışanına risk, tehlike ve bunlardan korunma yöntemlerini içeren yazılı dokümanları tebliğ etmesi bu sorunu ortadan kaldırılabilir. Böylece çalışanlar daha rahat ve özgüvenli çalışabilirler.

Madencilerin demografik özelliklerine bağlı olarak İSG uygulamalarını değerlendirmesinde analiz sonuçlarında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Aynı çalışma ortamında uzun yıllar çalışan sayısının fazla olması çalışanların İSG uygulamalarının değerlendirilmesinde benzer cevaplar vermelerine neden olmuş olabilir. Ayrıca aile yapısının (eş, anne, baba eğitim düzeyleri, çocuk sayısı vb.) demografik verilerinde çalışanların İSG uygulama değerlendirilmelerinde etkili olmadığı dikkat çekmektedir.

Çalışanların İSG uygulamalarını değerlendirdikleri anket sorularına verdiği cevapların ortalamasında *"kararsızım"* sonuçları dikkat çekmektedir. Cevap ortalamasının *"kararsızım"* olduğu ilk soru; İSG profesyonellerinin çalışanlarla geçirdiği sürenin yetersiz olmasıdır. Maden sektöründe tam zamanlı İSG uzmanının bulunmasına rağmen çalışanlar İSG profesyonelleriyle aralarındaki iletişim sürelerinin yeterli olup olmadığından tam emin değillerdir. Bu durumda işveren, İSG profesyonelleri, çalışanlar veya çalışan temsilcileri bir araya gelerek çalışanların kendilerini güvende hissedebilecekleri ve iyi iletişim sağlayabilecekleri ortam için süre artırımı yapılarak bu karasızlık ortadan kaldırılabilir. Kararsız olunan ikinci soru; İSG profesyonellerinin bildirim yapmadıkları bazı tehlikelerin olmasıdır. Maden ocaklarında yapılacak risk değerlendirmelerinde her birimde veya bölümde çalışan işçilerin görüşleri alınarak risk ve tehlikeler belirlenmelidir. Çalışanın İSG kurullarına ve İSG uygulamalarına katılımı ne kadar artırılırsa gözden kaçan durumların tespiti daha da kolaylaşacak ve buna bağlı iş kazaları sayıları daha da

azalacaktır. Üçüncü kararsızım cevabı verilen soru; çalışma aralarındaki dinlenme molalarının yeterli olup olmama sorusudur. Günlük çalışma saatlerine bağlı olarak belirli sürelerde çalışanın dinlenmesi esastır. Çalışanlar bu molalarda hem dinlenme hem de ihtiyaçlarını (çay, yemek vb.) karşılamaktadırlar. Çalışanların bu sürenin yeterli olup olmadığı konusunda kararsız olması, çoğu çalışanın yeteri kadar dinlenemedikleri anlamına gelebilir. Dinlenilmeden çalışma alanına dönülmesi çalışanlarda dikkat eksikliğine veya yorgunluğa bağlı iş kazası riskini artırabilir. Bu durumda işveren kendi inisiyatifini kullanarak bu süreleri biraz daha artırabilir. Başlangıçta zaman kaybı olarak görülebilecek bu süreler zaman içerisinde firmaya üretim verimliliğinde artış ve iş kazalarında azalış olarak döneceği aşikardır. Dördüncü kararsızım cevabı verilen soru; arkadaşlarının davranışlara bağlı iş kazası ihtimalinin olmasıdır. Bu cevap, çalışanların kendileri veya arkadaşlarının bir anlık İSG kurallarını uygulamama veya dikkatsiz davranmaları sonucunda telafisi olmayan bir sürece gireceklerinin farkındadırlar şeklinde yorumlanabilir. Maden çalışanlarına İSG eğitimleri sırasında çalışanların davranışlarından kaynaklı iş kazası videolarının izletilmesi bu konudaki farkındalığı kısa sürede daha üst seviyeye çıkarabilir. Son olarak çalışanlar iş kazası veya meslek hastalıkları sonucunda haklarını bildiklerinden tam emin değiller. İSG eğitimlerinin ilk konuları arasında çalışan hak ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Ancak çalışanların kendi yaşadıkları iş kazası, ramak kala olay veya meslek hastalıklarından dolayı daha detaylı bilgiye ihtiyaç duyabilir. Çalışanlara mevcut 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile güvence altında olduklarını daha iyi anlatabilmek için belirli periyotlarda İSG profesyonelleri tarafından soru-cevap şeklinde eğitimler yapılabilir. Yapılan eğitimlerle hem İSG profesyonelleriyle çalışan arasındaki iletişim artırılabilir hem de çalışan kendini daha güvende hissetmesi sağlanabilir.

Maden çalışanlarının İSG uygulamalarını değerlendirdikleri diğer olumlu ifadeli sorulara verdikleri cevapların ortalamaları "evet", olumsuz ifadeli sorulara verdikleri cevapların ortalaması ise "hayır" olmuştur. Maden çalışanlarının verdikleri cevapların ortalamaları maden ocaklarındaki İSG uygulamalarının tam ve eksizsiz olarak yürütülüp uygulandığının göstergesidir. Bu olumlu İSG uygulamaları devlet, işveren ve çalışan birlikteliğiyle daha iyi günlerin olacağının göstergesidir.

Madenlerle ilgili yapılan birkaç çalışmada; Sökmen (2019) ülkemizdeki iş güvenliği uzmanlarının eğitimlerini İSG uygulamalarında iyi durumda olan ülkelerin iş güvenliği uzmanlarının eğitimleriyle karşılaştırmış, Koçali (2018) açık maden ocağı işletmelerinde çalışanların İSG bilinçlerini araştırmış, Gür (2021) çalışmasında yeraltı ve yerüstü maden ocaklarındaki çalışanların İSG bilincini incelemiştir. Bu çalışma 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile iş kazası ve meslek hastalığından korunan çalışanların

bu kanunda yer alan İSG uygulamalarını nasıl değerlendirdiklerini görme açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Yapılan bu çalışma doğrultusunda ise ilerleyen zamanlarda anket soruları tekrardan kullanılarak maden ocaklarında İSG uygulamalarının değerlendirilmesi yapılabilir ve veriler karşılaştırılabilir. Bu karşılaştırma İSG uygulamasında ilerlemelerin takibi veya oluşabilecek olumsuzlukların giderilmesi açısından önemli olacaktır.

KAYNAKLAR

Camkurt, M. Z. (2013). Çalışanların kişisel özelliklerinin iş kazalarının meydana gelmesi üzerindeki etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, *24*(6), 70-101.

Dursun, A. E. (2015). Yeraltı Kömür Madenciliğinde Mekanizasyonun İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Önemi. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, *3*(2), 1-9.

Gür, B. (2021). Yeraltı ve Yerüstü Kömür Madenlerinde Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Algılarının Belirlenmesi: Çorum Örneği. *İstanbul Rumeli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Koçali, K. Açık Ocak Maden İşletmelerinde İşçi Anketleri ile İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürü ve Uygulamasının Araştırılması. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, *57*(1), 15-24.

Maden İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği. (2013, 19 Eylül). Resmî Gazete (Sayı: 28770). Erişim adresi: (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18858&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5)

Sökmen, M. E. (2019). Madencilik Sektöründe İş Güvenliği Uzmanlığı Eğitimlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Taşpınar, A., & Pakyürek, G. Sigara Kullananlarda Depresyon Düzeyinin Dikkat Performansına Etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, *21*(1), 34-43.

Ünal, M. S. (2018). Türkiye Madencilik Endüstrisi İçin Eğitim ve Sertifikasyon Modeli Geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Bölüm 13

İSLÂM DOKTRİNİNDE DEVLET VE CEMİYET

Etem ÇALIK[1]

1 Doç.Dr., İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

GİRİŞ

Devlet ve cemiyet arasında zaruri bir münasebet ve bağlılık vardır. Sosyal bir gerçeklik olan cemiyet (toplum, société) ve siyasi bir gerçeklik olan "devlet" arasındaki bu münasebet "geçişli" bir münasebettir. Tarihî olarak cemiyet, devletten daha öncedir. Cemaat hayatının farklılaşması ve kompleksleşmesi neticesinde tarım dışı faaliyetlerin toplandığı ve yürütüldüğü "şehir" gerçeği, dolayısiyle "cemiyet" ortaya çıkar; din adamları, askerler, tüccarlar ve zanaatçılardan meydana gelen bir kitlenin beslenmesi için, tarımdan sağlanacak bir ürün fazlasının kontrol edilmesini zaruri kıldı. İşte bu zaruret, siyasî bir gerçeklik olan "devlet"in ortaya çıkmasının maddî temeli oldu. Ayrıca, meydana gelen farklılaşma ve kompleksleşmenin yol açtığı; toplumu belli bir düzene ve kaidelere bağlama endişesi de devletin ortaya çıkmasının hukukî temeli oldu. Devletin temelindeki sosyal saik ise, tarım sektörünün sağladığı artı ürünle beslenen ve toplumun medeni ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren "şehir" gerçeğinin ortaya çıkması oldu.

Devlet ve cemiyet arasındaki bu bağlılık münasebetinde öncelik sahibi ve olmazsa olmaz unsur cemiyettir. İstisnaî olarak -İslâmiyet öncesi Arap toplumunda olduğu gibi- devletsiz cemiyet var olabilir ama cemiyetsiz devletin bulunması mümkün değildir. Zira devlet, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kompleksleşerek cemiyet hâline gelememiş insan topluluklarında ortaya çıkmaz.

Modern çağlarda olduğu gibi tarım toplumları çağlarında da cemiyetler arasında farklılıklar vardı. Bu farklılık, esas olarak onların ziraî hayatlarındaki gelişmişlik ve verimlilik seviyesinin farklılığından ileri geliyordu. Zira, modern çağdan önceki toplumlar "tarım toplumu" oldukları için, ziraî sektör dışındaki zanaat, ticaret, sanat, ilim ve kültür gibi faaliyet sahalarının farklılaşıp gelişmesi de ziraatten sağlanabilecek ürün fazlasına bağlıydı. Bu sebeple de sulu tarımın yapıldığı verimli topraklara sahip olan Mezopotamya toplumlarında ve Mısır'da böyle bir gelişme ortaya çıkmıştı. Sulama kanallarının inşası ve bakımı ve ayrıca nehirlerin ne zaman taşacağının bilinmesi ihtiyacı bu toplumlarda ilmî düşünceyi teşvik etmiş ve aritmetik, geometri ve astronomi gibi ilimler belli bir seviyeye ulaşmıştı.

Ziraî hayatın kalabalık bir köle nüfusunu gerektirmesi ve yukarıda zikrettiğimiz hizmetlerin yerine getirilebilmesi ihtiyacı sebebiyle, bütün ilk ve Orta Çağ toplumları "köleci" toplumlardı. Bu zaruret, bu toplumlarda siyasî olarak "mutlaklaşma"yı getirdi. Mezopotamya toplumlarında ve Mısır'da siyasî iktidar mutlaklaşmakla kalmayıp "ilâhî" kaynakla irtibata sokulmuş, hatta Mısır'da "ilâh"laştırılmıştı. Bu anlayış, bu toplumlarda din adamları sınıfını oldukça güçlü, itibarlı ve nüfuzlu bir konuma getir-

mişti. Din adamları, kendilerine tanınan bu konuma karşılık, hükümdarın "ilâhî" kimliğini meşrulaştırma fonksiyonunu yerine getiriyorlardı.

A) İslâmiyet Öncesi Hicaz Toplumunda Devlet ve Cemiyet

İslâmiyet'ten evvelki Arap toplumunda; İslâmiyet'in ortaya çıktığı Mekke'de böyle bir din adamları sınıfı meydana gelmemişti. Zira burada dinî yapı kabile çapında ortaya çıkmıştı. Yani bütün Arap toplumuna veya Mekke'nin bütününe şamil bir dinî ideoloji olmadığı gibi, bir ruhban sınıfı da yoktu. Lewis'in de ifade ettiği gibi, "Şehirde her klanın kendi meclisi ve putu vardı. Fakat şehri meydana getiren klanların birliği, ortak bir sembolü ihtiva eden bir merkezî kutsal yerde putların toplanmasıyla ifade olunmuştu (Lewis, 2009, 45)." Yani kabile, temel sosyal birim olduğu gibi dinî bir birlikti de… Bu hususta Ali de "Çöl halkı açısından kabile en büyük topluluktur (Ali, 2018; 452)" demek suretiyle aynı istikamette görüş belirtir.

Mekke'nin de içinde bulunduğu Hicaz Bölgesi Arap toplumu, bünyesinde tezatlar barındıran bir toplumdu. Bir taraftan iptidaî topluluğun en büyük sosyal birimi olan "kabile" Arap toplumunda da temel ve en büyük sosyal birim olmaya devam ederken diğer taraftan "medeni toplum"un (tarım toplumunun) bir özelliği olan "ekonomik farklılaşma"ya ve sınıflaşma manâsında "sosyal farklılaşma"ya uğramıştı. Ekonomik yönden ziraat, zanaat, sanat, ticaret gibi faaliyet sahaları meydana gelirken; sosyal yönden zengin, mülk sahibi sınıflar, fakirler ve köleler ortaya çıkmıştı.

Şehir hayatına geçilmesine ve canlı bir ticarî hayatın varlığına rağmen, tarım toplumlarının (medeni toplumların) çoğunda olduğunun aksine, şehirdeki tarım dışı faaliyetlerde bulunanları besleyebilecek bir ziraî ürün fazlası meydana gelmemişti. Bu da Mekke toplumunu ticarete yöneltti. Günaltay'ın da belirttiği gibi "Bu bölgede bir tek tarım veya bir tek hayvancılıkla geçinmek mümkün değildir. Demek ki Arabistan'ın bedevisi olsun, şehirde yaşayan hadarisi olsun, geçimini sağlamak için başka yollar da aramak zorundadır. İşte bu zorunluluk, Araplarda ticareti ve çok ilkel olmakla birlikte imâlatı geliştirmiştir (Günaltay, 2015; 23)."

Ekonomik ve sosyal farklılaşma meydana gelmiş olmakla beraber bu, bir medeni toplumda (tarım toplumunda) olması gereken ölçüde değildi. Ziraî üretimin sınırlılığı ve şehirli nüfusu beslemekte yetersiz kalışı yüzünden, sosyal farklılaşmanın son safhası olan siyasî farklılaşma ve bu farklılaşmanın müesseseleşmiş biçimi olan "devlet" ortaya çıkmamıştı. Zira İlk ve Orta çağlarda devletin ortaya çıkmasını sağlayan ve gerektiren şartlar, Mekke ve dolayısiyle Hicaz toplumunda meydana gelmemişti. Ne geniş tarım alanları ne de bu sektörde çalışması gereken kalabalık bir köle nüfusu vardı ki, bu iki şart, o dönemlerde devleti ortaya çıkaran asil saiklerdi. Zira kalabalık bir köle sınıfını hukuksuz bir şekilde boğaz tokluğuna

çalıştırmak ve bu sayede elde edilen ürün fazlasına el koyarak devletin siyasî, askerî ve inşaî faaliyetlerinde bulunanlara aktarmak, devleti zaruri kılan şartlardı. Mekke toplumunda bunların hiçbiri gerçekleşmemişti. Özdemir'in de ifade ettiği gibi, "Hicaz Bölgesi son derece verimsiz topraklara sahipti. Bu bölgede kölelerin ziraat işlerinde çalıştırılması söz konusu değildi. Kölelerden iç hizmetlerde ve başka işlerde yararlanılıyordu (Özdemir, 2006; 29)." Yani Mekke ve içinde bulunduğu Hicaz'da kölelik hiç yok değildi, kölelik vardı. Ancak bu oldukça sınırlıydı. Köleler diğer medeni toplumlarda olduğu gibi iktisadî hayatın motoru değillerdi. Zira Mekke'de ne ziraat yapılan uçsuz bucaksız araziler ne de inşa edilecek büyük sulama kanalları vardı. Dolayısiyle sayıları azdı ve sadece belirli işlerde istihdam ediliyorlardı. Cariyeler de böyleydi. Özdemir'in ifade ettiği gibi "Araplar ev işlerinde kendilerine yardım edecek cariyeler çalıştırıyorlardı. Bu cariyeler yemek hazırlar, evi temizler, buğday öğütür ve ekmek yapardı. Ayrıca cariyelerin deve çobanlığı yaptığı da rivayet edilir. Cariyeler zengin kişilerin evlerinde çocuklara süt analık ve dadılık da ederdi. Kölelerin ise çeşitli işlerde kullanıldığı bilinmektedir (Özdemir, 2005; 29)."

Hicaz Bölgesi'nde kontrol edilmesi gereken güçlü bir ziraî sektörün ve bu sektörde çalışan kalabalık bir köle sınıfının bulunmaması gibi faktörlerin yanında, sosyal yapının bütünleşememiş olması da devletin meydana gelmesini engellemişti. Zira, yukarıda belirttiğimiz gibi, Mekke'de asıl sosyal birim "kabile" idi. Kabile asabiyetinin güçlü oluşu ve kabile şuurunun katılığı da kabileler arasında bir kaynaşmayı imkânsız kılıyordu. Günaltay'ın da ifade ettiği gibi "Kabileler arasında doğan rekabet ve üstünlük iddiası bunları siyaseten birbirlerinden ayırmış, aralarında sürekli bir düşmanlığa ve savaşa yol açmıştır (Günaltay, 2015; 24)." Bu meseleyle alâkalı Lewis de "Eski Araplarda hassas bir derecelendirme sistemi vardı. Bir adamın statüsü baba tarafı, aile, klan, tarikat ve ona Arap sosyal düzeninde verilen rütbeye göre kararlaştırılıyordu (Lewis, 2006; 88-89)" demektedir ki burada statülerin "doğumla" belirlendiği "kast" benzeri bir tabakalaşma görülmektedir. Ancak buradaki "kast" benzerliği, sadece statülerin belli kabilelere mensup olmayla kazanılmasından dolayıdır. Yoksa kast benzeri bir sınıflaşma yoktu. Ne Brahmanlara benzer bir din adamları sınıfı ne Kşatrya sınıfına benzer bir tüccar ve çiftçi sınıfı vardı. Gerçi Mekke'de belli ölçüde gelişmiş bir ticarî hayat vardı. Ne var ki, Hicaz'da başlıca ticarî mallar olan bornoz, halı, hasır, tulum, çuval, ip vb. eşyayı üretenler bedevilerdi ve ticaret kervanlar vasıtasıyla yapılıyordu (Günaltay, 2015; 24). Dolayısiyle ticaret diğer medeni toplumlarda olduğu gibi bir "şehirli" faaliyeti değildi.

Arap toplumu hürler, mevali ve kölelerden oluşmuştu (…). Bunlardan mevâli, İslâm Öncesi Dönem'de köleler ile hürler arasında bir orta sınıftı. Mevali, azat edilmiş kölelerdi (…). Mevali köleler gibi alınıp satılamaz-

lardı. Fakat tam olarak hür de değillerdi. Evlenme ve miras konularında hür gibi muamele görmezlerdi. Örneğin Mevali hür bir kız veya kadın ile evlenemezdi (Günaltay, 2015; 27-28).

Sosyal tabakalaşma meydana gelmiş olmakla beraber sınırlı seviyede kalmış ve hem iptidaî topluluğun hem de medeni toplumun bazı unsurlarının bir arada bulunması, tam bir cemiyet hayatının meydana gelmesini engellemişti. Mekke toplumundaki bu iptidaî yapı unsurlarının belki en ehemmiyetlisi kabile kimliğinin "üst" kimlik olması yüzünden "ferdiyet"in baskılanması ve dolayısiyle fert kimliğinin kabile kimliği içinde erimesi idi. Ali, Mekke ve Medine (Yesrib)'deki bu kabile yapılanması hakkında şunları söyler: "Hicaz Bölgesi'nin şehirlerinden Mekke ve Yesrib'de kabileler mevcut olup her kabilenin oymakları vardır. Bu parçalar birbirleri içinde asabiyet gösterir, hiziplere ayrılır. Aralarında savaşlar ve antlaşmalar yaparlar (Ali, 2018; 257)."

Bu meseleyle alâkalı olarak Lewis de "Bedevi toplumunda sosyal birim fert değil, topluluktur. Fert, mensup olduğu topluluğun bir üyesi sıfatıyla hak ve vazifelere sahiptir (Lewis, 2006; 42)" demektedir. Hatta toplumdaki dinî anlayış bile "kabile" çerçevesinde şekillenmişti. Yine Lewis'in ifade ettiği gibi "Kabile inancı çoğu zaman bir taş bazen de başka bir eşya ile sembolleştirilmiş kabile ilâhı etrafında toplanırdı. İlâh, şeyhin evinde muhafaza olunur ve böylece dinî itibar kazanırdı (Lewis, 2006; 44)."

İptidaî toplulukla alâkalı bu unsurlara karşılık, Mekke toplumu, medeni toplumlara has bir iktisadî farklılaşmaya ulaşmış olmanın yanında, basit ve çekirdek hâlinde de olsa bazı siyasî müesseseleri geliştirmişti. Meselâ kamu hizmetlerinin görüşülüp tartışıldığı "Dâr'un Nedve", şehrin merkezî danışma meclisi idi. Ancak her sop'un ayrıca "nadî" denilen kendilerine ait bir toplantı yeri de bulunuyordu (Hamidullah, 2011; 705). İslâm'ın ortaya çıktığı sıralarda şehri "On'lar Meclisi" adı altında oligarşik bir hükûmet yönetmekteydi (Hamidullah, 2011; 707). Yani siyasî teşkilâtlanma da temelde kabile çerçevesinde yapılıyordu. O hâlde Mekke'yi bir devlet çatısı altında ve bir tebaa hâlinde birleştirmek için eksik olan şey, ona kabile kimliğini aşan bir "üst kimlik" kazandırmaktı. Bunu da İslâmiyet yapacaktı.

Medine'de de kabile asabiyeti, cemiyet kimliğinin önüne geçmiş, hatta bir cemiyet kimliğinin meydana gelmesini engellemişti. Hamidullah'ın ifadesiyle "Siyasî hayat ve sosyal yapı itibariyle Medine, kabilecilik sınırlarının ötesine geçememiştir. Hatta bir şehir-devlet yapısından bile söz edilemez. Gerek Araplar gerekse Yahudiler arasında olsun, her kabile bağımsız bir hukuksal birlik oluşturmakta ve kendi kabile başkanınkinden başka hiçbir siyasî otorite tanımamaktaydı (Hamidullah, 2011; 164)." De-

mek ki Medine'de de kabile, sosyal bir birim olduğu gibi, siyasî ve hukukî bir birimdi de…

Kabile asabiyeti dışında Medine'yi birlik hâline getirmeyi zorlaştıran bir başka unsur da şehirdeki kalabalık Yahudi nüfustu. Yahudiler pagan Medinelilerin aksine tek Tanrı inancına sahiptiler. Yani etnik yönden olduğu gibi dinî yönden de Medineli Araplardan farklıydılar. Medine'nin en büyük tanrısı Menât kader tanrısıydı. Fakat daha o zaman bile bazı Medineliler Allah'ı bütün öbür tanrılardan üstün tutuyorlardı (Rodinson, 1994; 99). İşte gerek kabileler arasındaki devamlı savaşlar ve huzursuzluk gerekse tek Tanrı inancına aşinalık, Medinelilerin İslâm Peygamberine sempati duymasına sebep olmuş ve onu, Medine'ye davet etmişlerdi. Hz. Muhammed, onlar için son bir umut olmuştu. Zira Medine'de aşiretler arasında savaş eksik olmuyordu. 618'de Buas diye anılan mıntıkada neredeyse tüm vaha aşiretlerini içine alan büyük bir savaş meydana gelmiş ve bu savaşta taraflar ağır zayiat vermişti (Watt, 1997; 54).

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti böyle bir sosyal iklimde gerçekleşmişti.

B) İslâmiyet'ten Sonra Devlet ve Cemiyet

İslâmî hareketin 630 yılında Mekke'nin fethinden sonra devletleşmesinin altında yatan birkaç faktör vardı. Bunlardan birincisi, Hicaz Bölgesi'ndeki -dolayısiyle Mekke'deki- "kabilecilik" şuurunu aşan ve bütün müminleri aynı inanç ve ideal etrafında bir araya getiren "ümmet" şuuru idi. Bu anlayış, Arap toplumunu birleştirmekle kalmadı, onlara huzur da getirdi. Turner'in ifadesiyle "Yeni İslâm toplumunun (ümmetinin) kandan ziyade inanca dayanan evrenselciliği, kabilevî sistemin yerelliğini ve bunu tamamlayan kan davası ile kısas geleneklerini yıkmıştı (Turner, 1991; 55)."

Gerçi kabilecilik ve kabile kimliği tamamen yok olmadı ancak bir "üst kimlik" olma vasfını kaybetti. Üst kimlik artık Müslümanlık ve aynı dine mensup olmanın doğurduğu "ümmetlik"ti.

Bu kültürel faktör yanında sosyopolitik bir başka faktör de İslâmiyet'in esas olarak bir şehirli dini olması[1] ve hükümlerinin tatbik edilebilmesi için "devlet"i zaruri kılmasıydı. Çünkü İslâmiyet sadece birtakım itikadî, ahlâkî ve amelî hükümler getirmedi; aynı zamanda ayrıntılı bir hukuk sistemi de ortaya koydu ki, hukuk sistemini tatbik etmek de ancak devletin var olmasıyla mümkündür. Devletin ortaya çıkmasından sonra toplumdaki örf ve âdetler de yazılı hâle gelerek resmîleşir ve belirlilik ve sınırlılık kazanır. Durant'ın da ifade ettiği gibi "Devlet; aile, klan, aşiret ve köy topluluğunun yerini alınca, kanunlar da kısmen âdetlerin yerine

1 İslâmiyet'in bu özelliğine Watt da dikkat çeker ve "İslâm her zaman şehir toplumlarının dini olmuştur" der (Watt, W. Montgomery, İslâm Nedir? Türkçesi: Elif Rıza, 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık (İstanbul – 1993), s. 176.

geçer. Yazının görünmesiyle, kanunlar âdet ve gelenekleri daha da fazla kenara iter ve artık yaşlıların ve papazların hafızalarında taşınan bir sistem olmaktan çıkarak yazılı taşlarda ilân edilen bir teşri (yasama) sistemine dönüşür (Duran, 1978; 59)."

Dinin devletlerin büyüyüp gelişmesindeki müspet rolüne İbn Haldun da işaret eder ve sahası geniş ve büyük hanedanların din esasına dayandığını, ayrıca dinî davetin yeterli sayıya dayanan asabiyet kuvvetine ek olarak, devletin aslındaki kuvvetini daha da arttırdığını belirtir ve bunun sebebini şöyle açıklar: "Dinî renk, asabiyet sahipleri arasında mevcut olan rekabeti ve hasedi ortadan kaldırır, yönleri sadece Hakk'a çevirir. Bunun neticesinde durumları hakkında kendileri için ileriyi görme hâli hasıl oldu mu, artık önlerinde hiçbir şey duramaz. Çünkü hedef birdir, aynı şeyi herkes müsavi surette istemekte ve onun için canlarını da feda etmektedir (İbn Haldun, 2011; 378)."

Devletlerin hayatında dinin rolünü, onları güçlendirmek olarak ifade eden İbn Haldun, Araplar söz konusu olduğunda daha da katıdır. Arapların dinin teşvik ve terbiye edici rolü olmadan devlet kuramayacaklarını ifade eder ve bunu Arapların ırkî özelliklerine bağlar. "Ya nübüvvet veya velâyet veyahut da umumi olarak dinden gelen büyük bir tesir gibi dinî bir renk olmadan Araplar için mülk hasıl olmaz" diyen İbn Haldun, bunun sebebini şöyle açıklar: "Sahip oldukları vahşilik karakteri sebebiyle Araplar, milletler içinde yekdiğerine en zor boyun eğen bir millettir. Bunun sebebi de katılıkları, kibirleri, sonu gelmeyen arzu sahibi olmaları ve riyaset konusunda rekabet etmeleridir (…). Fakat peygamberliğe veya veliliğe dayanan bir din ve dindarlık mevcut olunca onlar için dahilî bir müeyyide ve vicdanlarından bir bağlayıcı ve vazgeçirici unsur da mevcuttur, demektir (İbn Haldun, 2011; 366)."

İslâmiyet'in bir "üst kimlik" olarak kabile asabiyetini zayıflatıcı ve Arapları birleştirici bu fonksiyonu, maddî faktörle de birleşince artık devletleşmenin önünde bir engel kalmadı. İdareci zümreyi ve devletin silâhlı gücünü besleyecek bir ürün fazlası, devletin devamını sağlayan maddî faktördür. Bu sebeple Hz. Muhammet, 622 yılında hicret ettiği Medine'yi, Mekke'nin 630 yılında fethedilmesinden sonra devlet merkezi hâline getirdi. Zira Medine bir tarım vahasıydı (…). Hayvansaldan ziyade tarımsal ihtiyaçlar Medine'nin ekonomisini yönlendiriyordu (Lapidus, 2010; 62).

İslâm Peygamberi'nin kabile toplumunu devletleştirme planı daha Medine'ye hicret ettiği dönemde şekillenmişti. Nitekim o sıralarda Medine'de yaşayan Mekkeli Muhacirlerle Medineli kabileler ve bu ikisiyle Yahudiler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir metin hazırlamıştı. Medine Sözleşmesi veya Medine Vesikası denen bu metni, Muhacirûn ve Ensâr'a ilân etmişti. Buna göre Medineli Yahudilerle bir anlaşma yapıyor ve onları kendi

dinlerinde ibadette serbest bırakıyor, onlara bazı mükellefiyetler yüklüyor ve bazı muafiyetler bahşediyordu (Lewis, 2009; 61). Kabile teşkilâtı ve âdetleri teyit olunuyor, her kabile kendi dışındakilere karşı mükellefiyet ve imtiyazlarını koruyordu. Fakat ümmet içinde bütün bu haklardan vazgeçilerek her anlaşmazlığın halli Hz. Muhammed'e bırakılıyordu (…). Hiçbir kabile bir dış teşekkülle ayrı barış yapamadığı gibi, ümmete karşı gelenler de kanun dışı sayılıyordu (Lewis, 2009; 62).

Sözleşme'de bir devlet fonksiyonu olan "hukuki norm koyma"nın misali de görülmektedir. Meselâ "Bir mümin öldürülürse katili ve yardımcıları hep birlikte göğüsleyecek, onlara hep birlikte karşı çıkacak ya da kan bedeli kabul edip etmemekte ortaklaşa karar vereceklerdi (Rodinson, 1994; 111)."

Yine bir başka hükümde, topluluk üyelerinin Hz. Muhammed'in rızası olmadan askerî hazırlık yapmaları ve sefere çıkmaları yasaklanmıştır (Rodinson, 1994; 111). Burada da ancak bir hükümdarın kullanabileceği "savaşa karar verme" yetkisine rastlamaktayız. Böylece Medine Vesikası veya Sözleşmesi, Lewis'in de ifade ettiği gibi "Daha sonraki İslâm mutlakıyetine doğru ilk adımı teşkil ediyordu (Lewis, 2009; 62)."

İslâm Peygamberi, Medine'yi bir siyasi lider gibi idare etmekle beraber, henüz tam bir "hükümdar" sayılamazdı. Zira Medine'deki liderliğini kuvvet yoluyla elde etmemişti. Dolayısiyle Medine'de bir devlet kurmuş değildi, sadece "devlet"e giden yolu açmıştı. İbn Haldun'un da belirttiği gibi "Mülk sadece tegallüble hasıl olur (İbn Haldun, 2011; 378)." Yani ancak hâkimiyet kurulacak ülkeyi silâh zoruyla ele geçirme neticesinde bir devlet kurulabilir. Hâlbuki İslâm Peygamberi'ni Medineliler davet etmiş ve o da maiyeti ile beraber bu şehre sığınmıştı. Doğduğu ve bütün Arapların mukaddes şehri sayılan ve yine İslâm öncesinde de dinî bir merkez olan Kâbe'nin bulunduğu Mekke, henüz müşriklerin hâkimiyetinde idi. Bu sebeple de müşriklerin kalesi olan bu şehrin fethi, Müslümanların nihaî zaferi olacaktı. Bu aynı zamanda İslâm Peygamberi'nin maddî gücünün tescili demek olacaktı ki, öyle de oldu.

Demek oluyor ki, maddî güç dinî veya dünyevî ideolojinin destekleyici, koruyucu bir unsurudur. Machiavelli'nin de ifade ettiği gibi "bütün eli silâhlı peygamberlerin başarıya ulaştıkları, silâhsız olanların ise hüsrana uğradıkları görülmüştür (Machiavelli, 1998; 107)." Nitekim Hz. İsa'nın silâhlı bir güce dayanmaması kendisini başarısız kıldığı ve çarmıha gerilmesine yol açtığı gibi, mensuplarının asırlarca zulüm görmesine de sebep oldu.

Devlet ve hukuk arasındaki varoluş münasebetinde öncelik devletindir. Zira hukuksuz devlet var olabilir ancak devletsiz bir hukuk mümkün değildir. Arkasında devletin zorlama cihazı bulunmayan bir müeyyide hu-

kuka değil ancak örf-âdete ait olabilir. Hukuku diğer davranış kaidelerinden ayıran da onun bu, devlet zoruyla tatbik edilmesidir.

İslâm dünyasında devlet ve hukuk arasındaki münasebet, normal seyrinin tersine işledi. İslâm Dini, devletsiz bir toplumda ortaya çıktı, ama yukarıda belirttiğimiz gibi, devlet olmadan hukuku tatbik etmek mümkün olmayacağına göre, devlet kurma İslâm Dininin özünden gelen bir zaruretti. Hatta İslâmiyet, devleti bir vakıa olarak kabul eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ülü'l-emr'e (idarecilere) de itaat edin (Kur'an-ı Kerim, 4; 59)" ayeti, toplumlarda hüküm sahibi bir idarecinin bulunması gerektiğini bir emrivaki olarak vazeder.

Sadece ceza kanunlarının tatbiki değil, vergilerin toplanması ve ihtiyaç duyulan işlere veya ihtiyaç sahibi kimselere harcanması da ancak bir devlet cihazı sayesinde mümkündür. Yani hem maliye teşkilâtı hem hukuk sistemi ile kompleks bir devlet yapısı kurulması hedeflenmektedir. İslâmiyet'ten evvel bu yapının kurulmasının önündeki en büyük engel, Mekke gibi Medine'nin de bir kabileler toplumu olmasıydı. Burada da kabile, Mekke'de olduğu gibi sosyal, siyasî, hukukî ve dinî bir birlikti.

Medine'deki bu güçlü kabile asabiyeti toplumda daimî bir huzursuzluk kaynağıydı. Öyle ki, "İki kişi arasında anlaşmazlık baş gösterse ve kavga çıksa dayanışma yasalarının ve sözleşme şartlarının gereği olarak aşiretler bir anda birbirlerine giriyor, ufacık olay ansızın alevleniyor, büyük bir savaş görünüşü kazanıyordu. İşte böyle durumlarda savaşı önleyecek, gerektiği zaman zor kullanacak üstün ve yetenekli bir otoriteye ihtiyaç vardı. Başka bir deyişle devlet yapısının kurulması gerekliydi (Rodinson, 1994; 99)."

Kabile asabiyetinin hem "ferdiyet"i yok etmesi hem de tam bir "cemiyet"leşmeyi engellemesi yüzünden kabileler bütün enerjilerini mahallî problemlerde tüketirler. Dolayısiyle Gellner'in ifade ettiği gibi "Yerel topluluklar işlevsel açıdan büyük ölçüde yüz yüze ilişkilere bağımlıdır ve köklü bir dönüşüm geçirmeden topraklarını genişletip büyüyemezler (Gellner, 1992; 40)."

Medine'de böyle bir dönüşümün kendiliğinden gerçekleşmesi neredeyse imkânsızdı. Çünkü İlk ve Orta Çağ'da toplumların gelişmesi ya tabiî çevrenin zorlamasıyla (Dicle ve Fırat nehirleri havzalarında bulunan Mezopotamya toplumları veya Nil Nehri havzasında bulunan Mısır gibi) ya toplumları birbirleriyle sıkı münasebete sokan ticarî faaliyetlerin meydana gelmesiyle ya da zihnî (dinî veya felsefî) bir unsur yoluyla olabilir. Bu son unsurun tarihteki en bilinen misali; İslâmiyet'in Orta Doğu, Orta Asya ve Endülüs'te meydana getirdiği dönüşümdür. Bu dinî ideolojinin eseri idi. Bu meseleyle alakalı olarak Weber de bazı dinî inançların bir

ekonomik anlayışın doğuşunda önemli bir rol oynayabileceğini söyler (Tolan, 1993; 40). Felsefi düşüncenin başlattığı dönüşüme misal ise Yeni Çağ'da meydana gelen Rönesans Hareketi idi.

İslâmiyet'le tanışması sayesinde Medine insanı kabile anlayışını büyük ölçüde aşarak cemiyet çapında düşünüp davranmaya başladı. Devletleşmenin önündeki bu engelin zayıflamasıyla Lapidus'un de ifade ettiği gibi "Hz. Muhammed, yüzyıllardır ilk kez olmak üzere, büyük ölçekli bir Arap vahalar ve kabileler birliği oluşturmuş ve Arap hayatındaki yıkıcı anarşiye bir çözüm getirmiş bulunuyordu (Lapidus, 2010; 71)."

"Ümmet" kimliğinin kabile kimliğinin önüne geçmesiyle tam cemiyetleşmenin önündeki büyük bir engel de ortadan kalkmış oldu. İslâmiyet'in bu hususta rolüne Le Bon da işaret eder ve "Kur'an'ın politik ve medeniyet gücü neredeyse sonsuzdur. Bir yüzyıl önce Araplar tamamen dağınık ve çölde yaşarlardı. Kabileler her zaman birbirleri ile savaş hâlinde idi. Ama bir yüzyıl sonra tek bir toplum oldular (Le Bon, 2014; 87)" der.

Medineliler, İslâmiyet'i Mekkelilerden daha kolay kabul ettiler. İslâmiyet'in Medinelilere sempatik gelmesinin sebeplerinden birisi Lewis'in de belirttiği gibi, Mekkelilerin zıddına onların putperestlikle ilgili bir menfaatlerinin olmayışı idi (Lewis, 2009; 59).

Mekke'nin fethiyle İslâm Peygamberi, Hicaz Bölgesi'nin reisi olmuştu. Böylece hem dinî hem de dünyevî liderdi artık. Ancak onun liderliği peygamber olmasından dolayıydı. Yani bir nevi tabiî liderlikti. O makama ne seçimle ne de verasetle gelmişti. Dolayısıyla kurduğu devlet, bir din devleti idi. Devlet başkanının (halifenin) seçilme tarzının müesseseleşmesi, onun vefatından sonra Dört Halife (Hulefa-yı Raşidin) devrinde olacaktı.

Dört Halife Devri'nin bir özelliği de, devletin din devleti olmasına rağmen, halifelerin sadece devlet reisi, yani dünyevî lider, olmaları idi. Böyle olmakla beraber, halife olma birtakım sıkı kayıt ve şartlara bağlanmıştı. Halife olmak için her yönü ile adil bir kişi olmak, hilâfetin görevleri içine giren bütün işlerde, içtihatta bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak gibi ahlaki ve ilmî şartların yanında; vücut sağlamlığı, amme işlerini sevk ve idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan fikir ve bilgiye sahip olmak gibi entelektüel bir şart, bunun yanında güç, kuvvet ve cesaret sahibi olmak gibi özel şartlar da aranıyordu /el-Maverdi, 2020; 31-32).

Şartları böylece belirlenen halifelik makamına hangi yoldan gelineceği hususunda Kur'an'da herhangi bir hüküm bulunmadığı gibi, İslâm Peygamberi de bu hususta bir usûl tavsiye etmemişti. Ancak Kur'an'daki "Onların işleri aralarında danışma iledir (Kur'an-ı Kerim; 42/38)" hükmü-

ne uygun olarak halifenin seçimle belirlenmesine karar verdiler. Ancak halife seçilecek kişide olduğu gibi, halifeyi seçecek olan kişilerde de bazı şartlar aranıyordu.

El-Maverdi'ye göre bu şartlar: 1) Her yönü ile doğru bilinen adil bir şahıs olmak, 2) Halifeliğe aday olan kimsedeki aranılan şartları bilmeye yeterli ilim sahibi olmak, 3) Birden fazla halife adayından, amme işlerini idareye en muktedir olanı, bu nevi işleri en iyi bileni seçmeye götürücü bilgi ve görüş sahibi olmak (el-Maverdi, 2020; 31).

O dönemlerde İslâm toplumunun nüfusunun yüz binleri bulduğu göz önüne alınacak olursa toplumdaki yetişkinlerin tamamını bu yönleriyle değerlendirmek mümkün olmadığı gibi, ulaştırma ve haberleşme vasıtalarının iptidaî oluşu da düşünüldüğünde Hicaz Bölgesi'nde böyle bir seçimin yapılması da neredeyse imkânsızdı. Bu sebeple seçmen sayısının sınırlandırılması gerekiyordu ki öyle de oldu. Hz. Ebubekir'in halife olarak seçilmesi belli sayıdaki sahabenin uygun görmesi ile gerçekleşmiş, biat işlemi 5 kişi ile olmuştur (el-Maverdi, 2020;33). Hz. Muhammed'in hastalığı sırasında Hz. Ebubekir'i namaz kıldırmaya memur etmesini de onun imamlığı için bir icazet olarak kabul ettiler (İbn Kuteybe, 2020; 29).

Hz. Ebubekir seçimle halife olmuştu. Ondan sonraki halife Hz. Ömer ise Hz. Ebubekir'in ölüm döşeğindeyken kendisini sahabelere tavsiye etmesi ve onların da bunu uygun bulması ile halife seçilmişti (İbn Kuteybe, 2020; 47).

Hz. Ömer, kendisinden sonra halife olacak kişinin seçimini 6 kişilik bir kurula bırakmıştı. Bu kurulun seçimiyle Hz. Osman halife olmuştu (Üçok, 1979; 1).

Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin halife olması da gene sahabenin önde gelenlerinin tasvibi ve biatiyle gerçekleşti (İbn Kuteybe, 2020; 2). Bu açıklamalardan sonra şu söylenebilir: Dört Halife (Hulefa-yı Raşidin) Devri'nde halifeler (dolayısıyla devlet başkanları) özel metotlarla iş başına gelmişlerdi. Bu geliş, bu devrin de özel bir devir olmasındandı. Dört Halife'nin hepsi de ilk Müslümanlardandı. Peygamberle beraber yola çıkmış, bu mücadelenin çilesini onunla beraber çekmişlerdi. Ne var ki, aynı sistemin Dört Halife'den sonra da devam ettirilmesi imkânsızdı. Zira İslâm, daha Hz. Ebubekir Dönemi'nde sınırlarını genişletmeye başlamış, diğer üç halife, döneminde de bu genişleme devam etmişti. Suriye, Filistin, İran, Irak, Mısır, Kıbrıs ve Rodos adaları Dört Halife Devri'nde fethedilmiş, İslâm devleti İslâm imparatorluğuna dönüşmüştü. İslâm Peygamberi'nin ve yakın çevresinin vefatından sonra da bu sistemi devam ettirmek zaten mümkün değildi. Bu sebeple Emevi Devleti'nin kurucusu olan Muaviye'nin halifelikte veraset usûlünü başlatması -hoş karşılanmasa da- o devrin karakterine uygundu.

Hz. Muhammed ve halefleri döneminde İslâm toplumu bütün muasırları gibi bir medeni toplum (tarım toplumu) idi. Bu sebeple de bu toplum tipine uygun bazı özellikler gösteriyordu. Bunlardan birisi köle ve cariyelerin varlığı idi.

Kölelik modern çağ öncesinin bir gerçeği idi. Bu sebeple İslâmiyet de köleliği kaldırmadı ama muasırı olan toplumların hiçbirinde bulunmadığı kadar köleleri hak sahibi kıldı. Onları hak süjesi yaptı. İslâmiyet'in ortaya çıkmasına kadar köleler bütün toplumlarda "insan" değil, "meta" hükmündeydiler. Hakların değil, sadece borçların konusu olabilirlerdi. En temel insanî haklar olan "yaşama" ve "vücut bütünlüğü" haklarından bile mahrumdular. Zira toplumların ihtiyaçları idareci zümreyi buna zorluyordu. Büyük sulama kanalları, kaleler, şehirlerin etrafına çekilen surlar, köle emeği olmadan gerçekleştirilemezdi. Hele Mısır Piramitleri, Çin Seddi gibi eserlere bugünkü teknolojiyle bile cesaret edilebilmesi kolay değildir. İslâmiyet'te ise köleler koruma altına alınmışlar, birçok ayette kölelere iyi davranılması, onlara sevilen maldan harcanması (Kur'an-ı Kerim, 2/177), köle ve cariyelerden elverişli olanların evlendirilmesi emredilmiş (Kur'an-ı Kerim; 18/3), bazı suçlar için de köle azat etme bir müeyyide olarak vazedilmiştir (Kur'an-ı Kerim, 4/92). Böylece İslâmiyet, kölelerin aktif veya pasif bir şekilde tarafı olmadıkları bir suçtan dolayı azat edilmelerini emrederek tercihinin kölesiz bir cemiyet olduğunu ortaya koymuştur.

İslâm devleti, sosyal bir devletti. Bu sebeple hem kölelerin hem de fakirlerin durumunu iyileştirmeyi hedefliyordu. Bununla alâkalı olarak Karaman "Hz. Muhammed, bulundukları mıntıkada sadakayı (dinî vergiyi) toplamak, toplanan aynı mıntıkanın fukarasına dağıtmak, artanı da 'beytü'l-mâl'e göndermek için ayrı memurlar tayin ederdi. Fütuhat genişleyince mali salâhiyetin sahası da genişlemiş, sadakadan başka haraç, cizye, ganimet gibi gelir kaynaklarını da içine almıştır (Karaman, 2014; 166)."

İslâm toplumundaki bu sosyal devlet anlayışı doğrudan Kur'an-ı Kerim'den kaynaklanmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki "Allah'ın (fethedilen) ülkeler halkından peygamberine verdiği ganimetler; Allah, peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir (Kur'an-ı Kerim; 59/7)" hükmü, bir medeni toplumda olabilecek en mükemmel sosyal yardım programının ifadesidir. Ganimet, cihatta yenilen gayrimüslimlerden elde edilen silâh, binek hayvanları, köle ve taşınmaz malları ifade eder (Üçok, 1987; 66).

Devletin ganimetin dışında daimî olan vergi kalemleri de vardı. Bunlar haraç, cizye, zekât ve uşr (Ç. öşür) idiler.

Haraç, cihat sonunda ele geçirilen ülkelerde Ehl-i Kitap olup da İslâm'ı kabul etmeyen toprak sahiplerinden alınan bir vergiydi. Toprak üzerinden alınanına "Harac-ı muvazzafa" ürün üzerinden alınanına ise "Ha-

rac-ı mukaseme" denir (Üçok-Mumcu, 1987; 67).

Gayrimüslimlerden alınan bir diğer vergi türü "cizye" idi. Cizyeyi Ehl-i Kitap olan gayrimüslimler öderdi. Onlar içinden de yalnız ergin, vücutça ve akılca sağlam, vergi verebilecek güçte olan erkekler verirler. Fakirler, dilenciler, fakir rahipler bu vergiyi vermezler. Esasen nakit olarak ama bazen de aynî olarak alınır (Üçok-Mumcu, 1987; 67). Müslümanlardan alınan vergilerin belli başlıları ise zekât ve uşr idi. Zekât ziraî ürün veya ticari emtiadan 1/10'a kadar bir nispet dâhilinde alınırdı (Ortaylı, 2007; 66). Zekât, sekiz grup insan arasında dağıtılır. Bu gruplardan ikisi fakir ve muhtaçlar, üçüncüsü de kölelerdir (Üçok-Mumcu, 1987; 65).

İslâm arazisinde arazinin çıplak değeri üzerinden alınan "uşr" ikinci bir vergi idi. Bu verginin nispeti arazinin kalitesine göre 1/10'dan ½'ye kadar değişebiliyordu (Ortaylı, 2007; 67). Uşr, bir yerde gayrimüslimlerden alınan "haraç"ın karşılığıydı. Zira ikisi de arazi üzerinden alınıyordu.

Bu saydığımız vergiler (haraç, cizye, zekât ve uşr) şer'î vergilerdi. Yani doğrudan şeriatten kaynaklanıyordu. İslâm doktrininde özel mülkiyet hakkı tanınmıştı. Ancak İslâmiyet'teki mülkiyet anlayışı, diğer medeni toplumlardakinden farklıydı. Mülkün asıl sahibinin Allah olduğu belirtilir: "Onlara göklerde ve yerde olanlar kimindir diye sor. Allah'ındır de (Kur'an-ı Kerim; 6/12)." Mülkün asıl sahibinin Allah olmasından da bazı neticeler çıkar. Bir kere, mülk sahibinin "emanetçi" olduğunu unutmaması gerekir. Emanetçi olduğu için de her ne kadar tasarruf hakkı kendisinde ise de, o malda muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır (Kur'an-ı Kerim; 51/19). İkincisi, malı kullanırken titizlik göstermesi ve cemiyet menfaatini gözetmesi gerekir.

İslâm hukuku, gayrimenkul mülkiyetiyle alâkalı olarak "aslen kazama" usûlünü de kabul etmiştir. "Bir toprağı şenlendiren (ihya) kişi, o toprağın mülkiyetini kazanır (Üçok-Mumcu, 1987; 129)."

Yabancı egemenliğinin son bulması nedeniyle Yemen'de ve Hicaz'da birçok tarlanın çiftçisiz kalması ve bunların işlenmesi zorunluluğun belirlenmesi, bu uygulamanın sebebidir (Güriz, 2018; 60-61).

Ancak sebep tek başına ziraî faktör değildir, onun yanında sosyal bir faktör de vardır. Bilhassa Mekke'nin fethinden sonra Arabistan Yarımadası'nda Müslümanların nüfusu çok artmıştı. Mekke'ye her yıl binlerce Müslüman gelecekti veya gelmeye başlamıştı. Hâlbuki Mekke'nin o zamanki nüfusu, bu insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya, beslenip barınmalarını sağlamaya yetmezdi. Bu sebeple de Mekke'nin bir an evvel inşa edilmesi ve kalabalıklaşması gerekiyordu. İşte bunu sağlayabilmek için bu ruhsat bir çekicilik unsuru olacaktı. Aynı gerekçe, devlet merkezi olmasından dolayı Medine için de geçerli idi.

Müslümanlar sadece şehirlerin cazibesini arttırmak ve büyütmekle kalmadılar, kendileri de büyük şehirler kurdular. Meselâ Basra ve Kûfe bunlardandır. Köprülü'nün belirttiğine göre "Bu her iki şehir de ordugâh olarak kurulup sonradan muhtelif amillerle büyük şehirler hâlinde inkişaf etmişlerdir (Barthold-Köprülü, 1973; 108-109)." Yine Samarra şehri de Müslümanlar tarafından -Abbasiler zamanında- kurulmuştur.

İslâmiyet'in ortaya çıkmasına kadar temel birim olan "sosyal gerçeklik" "siyasi gerçeklik"i bastırmış ve "devlet"in ortaya çıkmasını engellemişti. Sosyal gerçeklik dinî gerçekliğe de yön vermiş ve her klan kendi putuna sahip olmuştu. Yani buraya kadarki gelişme, kısmen Durkheim'in dediği gibi olmuştur. Durkheim'e göre, "Toplumsal olaylar din, ahlâk, hukuk, mantık gibi türlü biçimlere bürünerek bireysel bilinçlere dıştan gelirler ve kendilerini istese de istemese de bireye zorla kabul ettirirler (Kösemihal, 1974; 183)."

Durkheim'in buradaki hatası, sosyal gerçekliği fertlerden tamamen müstakil, varlık sebebini kendisinden alan, âdeta "metafizik" bir şey gibi görmesidir. Nitekim, İslâmiyet'in ortaya çıkmasından sonra aradaki münasebet aksi istikamette gelişmiş ve "dinî gerçeklik" "sosyal" gerçekliği tayin etmiştir. Bu gelişme, "Müslümanlık" kimliğinin kabile kimliğinin önüne geçerek, "fert" kimliğini açığa çıkarması şeklinde olmuş ve cemiyetleşme tamamlandıktan sonra "siyasi gerçeklik"in ortaya çıkmasına imkân hazırlamıştır. Demek ki sosyal yapı da bazı dinî-ideolojik unsurların tesiriyle değişebilmektedir. Dolayısıyla İslâmiyet'in ortaya çıkmasından sonraki değişme ve gelişme Weber'in açıkladığına benzer şekilde olmuştur. Weber'e göre "Karizma toplumsal dünyadaki en önemli devrimci kuvvetlerden biriydi. Geleneksel otorite, açıkça doğası gereği muhafazakâr olduğu hâlde, karizmatik liderin ortaya çıkışı bu sisteme -rasyonel/yasal bir sisteme olduğu kadar- pekâlâ bir tehdit oluşturabilir ve bu sistemde çarpıcı bir değişime yol açabilir (Ritzer, 2010; 243)."

Tabii ki burada İslâmiyet'in Hicaz Bölgesi Arap toplumunda meydana getirdiği değişiklikleri sadece Peygamber'in şahsi karizmasıyla açıklamak, eksik olacaktır. Burada daha ehemmiyetli faktör İslâmiyet'in getirdiği yeni düzenle ve verdiği mesajlarla yeni bir insan, cemiyet ve dünya anlayışı ortaya koyması oldu.

NETİCE

İslâm doktrininde devlet ve cemiyet meselesi kendine has bazı özellikler arz eder. Umumi olarak, Modern Çağ öncesinde toplumların belli bir gelişme seviyesine ulaşıp kompleks hâle gelmelerinden sonra "devlet" ortaya çıktı. Yeni devlet-cemiyet münasebetinde zaman bakımından öncelik cemiyet hayatına aittir. Yani önce cemiyetler, cemiyetlerin belli bir gelişme seviyesine ulaşıp kompleks hâle gelmesinden sonra da devletler

ortaya çıkar. İslâmiyet'in ortaya çıktığı Hicaz Bölgesi'nde ise gelişme ters istikamette oldu. Bölge, belli bir ölçüde kompleksleşmiş, zanaatlar gelişmişti. Eksik olan "cemiyet" şuuru idi. Temel sosyal birim "kabile" olduğu için cemiyetleşme tam olarak meydana gelmediği gibi, sosyal gerçeklikten sonraki safha olan "siyasi gerçeklik" de ancak kabilecilik çerçevesinde ortaya çıkmıştı. Bunun "devlet" şeklinde belirmesi için, kabile anlayışını aşan bir kimlik gerekiyordu. Bunu da İslâmiyet sağladı. İslâmiyet, temele Müslümanlığı koyarak önce topluma "kolektif" bir kimlik kazandırdı. Bununla "kabile" kimliğini büyük ölçüde bastırdığı gibi, ayrıntılı bir hukuk sistemi getirerek, hem gelenekleri geri plana itti hem de "devlet"in kurulmasını teşvik etti.

İslâm Peygamberi'nin kurduğu devlet, siyasî rejimi bakımından kendine has bir özelliğe sahipti. Halifeler, sınırlı sayıdaki (5 kişilik) bir heyet tarafından seçiliyordu. Ne var ki, Hulefa-yi Raşidin (Dört Halife) Devri'nden sonra bu sistemi devam ettirmek mümkün oldu. Zira dört halifenin hepsi de İslâm Peygamberi'nin yakın çevresi, dava arkadaşları ve ilk Müslümanlardandılar. Bu sebeple daha sonraki dönemlerde (Emeviler-Abbasiler) hilâfette "veraset" sistemi ortaya çıktı ki, çağın karakterine uygun olan da buydu.

BİBLİYOGRAFYA

Ali, Cevad; İslâm Öncesi Arap Tarihi -el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm -I-, Tercüme: Dursun Hazer – Fethullah Zengin, Birinci Baskı, Ankara Okulu Yayınları (Ankara-2018).

Barthold, W.-Köprülü, Fuad; İslâm Medeniyeti Tarihi, Üçüncü Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Ankara-1973).

Durant, Will; Medeniyetin Temelleri, Çevirmen: Nejat Muallimoğlu, Boğaziçi Yayınları (İstanbul-1978).

Ebu'l Hasan Habib el-Maverdi; El-Ahkâmü's-Sultaniye – İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku, Çeviren: Ali Şafak, Bedir Yayınevi (İstanbul-2020).

Gellner, Ernest; Uluslar ve Ulusçuluk, Çevirenler: Büşra Ersanlı Behar – Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları (İstanbul-1992).

Günaltay, Şemseddin; İslâm Öncesi Arap Tarihi, Üçüncü Basım, Ankara Okulu Yayınları (Ankara-2015).

Güriz, Adnan; Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, 2. Baskı, Sonçağ Yayıncılık (Ankara-2018).

Hamidullah, Muhammed; İslâm Peygamberi-Hayatı ve Eseri-, Çeviren: Mehmet Yazgan, 5. Baskı, Beyan Yayınları (İstanbul-2011).

İbn Haldun; Mukaddime-I, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 7. Baskı, Dergâh Yayınları (İstanbul-2011).

İbn Kuteybe; el-İmâme ve's-Siyâse – Hilafet ve Siyaset – Tercüme: Cemalettin Saylık, İkinci Baskı, Ankara Okulu Yayınları (Ankara-2020).

Karaman, Hayreddin; Mukayeseli İslâm Hukuku-I-, 9. Baskı, İz Yayıncılık (İstanbul-2014).

Kösemihal, Nurettin Şazi; Sosyoloji Tarihi, Üçüncü Basım, Remzi Kitabevi Yayınları (İstanbul-1974).

Kur'an-ı Kerim

Lapidus, Ira M.; İslâm Toplumları Tarihi-I-, Çeviren: Yasin Aktay, 4. Baskı, İletişim Yayınları (İstanbul-2010).

Le Bon, Gustave; Arapların Medeniyeti, Çevire: Haktan Birsel, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık (İstanbul-2014).

Lewis, Bernard; Tarihte Araplar, Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, 5. Basım, Ağaç Kitabevi Yayınları (İstanbul-2009).

_____; Ortadoğu'da Irk ve Kölelik -Tarihsel Araştırma-, Çeviren: Enver Günsel, 1. Baskı, Truva Yayınları (İstanbul-2006).

Machiavell, Niccolo; Hükümdar (İl Principe), Sunuş ve Açıklamalar: Patrick Dupovey, Çeviri: H. Kemal Karabulut, Beşinci Basım, Sosyal Yayınlar (İstanbul-1998).

Ortaylı, İlber; Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Birinci Baskı, Cedit Neşriyat (Ankara-2007).

Özdemir, Mehmet Nadir; İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik – Abbasîlerin İlk Yüzyılı, Bilimevi Basın Yayın LTD. ŞTİ. (İstanbul-2006).

Ritzer, George; Klasik Sosyoloji Kuramları, Çeviren: Himmet Hülür, Birinci Baskı, De ki Basım Yayım LTD. ŞTİ. (Ankara-2013).

Rodinson, Maxime; Hazreti Muhammed, Çeviren: Attilâ Tokatlı, Sosyal Yayınlar (İstanbul-1994).

Tolan, Barlas; Sosyoloji, 1. Baskı, Adım Yayıncılık (Ankara-1993).

Turner, Bryan S.; Max Weber ve İslâm, Türkçesi: Yasin Aktay, 1. Baskı, Vadi Yayınları (Ankara-1991).

Üçok, Bahriye; İslâm Tarihi -Emeviler-Abbasiler- Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Ankara-1979).

Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, 6. Baskı, Savaş Yayınları (Ankara-1987).

Watt, W. Montgomery; "Hz. Muhammed", İslâm Tarihi-Kültür ve Medeniyeti -I-, Çev. İlhan Kutluer, 2. Baskı, Kitabevi Yayınları (İstanbul-1997).

_____; İslâm Nedir? Türkçesi: Elif Rıza, 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık (İstanbul-1993).

Bölüm 14

HOSFTEDE'İN KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA BİRLİKTE PAYLAŞIM EKONOMİSİ UYGULAMALARININ TÜRKİYE ÖZELİNDE TARTIŞILMASI VE ÖNERİLER

Neslihan PAKER[1]

1 Dr.Öğretim Üyesi Neslihan Paker, İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Lojistik Programı, ORCID ID: 0000-0001-8087-7758

1. GİRİŞ

Kültürün insan davranışı üzerindeki etkisi tartışmasız bir şekilde oldukça büyüktür. Kültür; içinde yaşanılan ailenin ve toplumun bir ürünü olarak zamanla kazanılır ve bireyler, birçok başka faktörün yanı sıra, bu kazanımların da etkisi altında kalarak karar mekanizmalarını kullanırlar. Dolayısıyla bireyin davranışının aynı zamanda yaşadığı kültürün bir yansıması olduğunu göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu bağlamda tüketici davranışı üzerinde kültürün etkisini dikkate almadan pazarda yapılan herhangi bir girişimin başarısızlıklarla karşılaşması oldukça muhtemeldir (Koç, 2015).

Son yıllarda tüketici davranışlarında dikkat çekici değişimler olduğu görülmektedir. Bu değişimlerin belki de en çarpıcı olanı; tüketicilerin ortak tüketime doğru bir eğilim içerisinde olduğudur. Bu olgunun arkasında yatan nedenlerden; tüketicilerin ekonomik durgunluk nedeniyle paranın değerini yeniden düşünmeleri veya çevresel sürdürülebilirlik konusunda sorumluluk almaya daha istekli olmaları sıklıkla kullanılan açıklamalardır. Özellikle Y ve Z kuşağının mülksüzleşmeye daha yatkın olması ve dolayısıyla kuşak etkisinin pazarda yarattığı değişim de gündeme sıklıkla getirilmektedir (Amaro, Andreu ve Huang, 2018). Söz konusu değişimi tetikleyen sebepler bir yana, bu ortak paylaşım hareketinin büyüyerek devam etmesi ve hatta pazarın büyük oyuncusu olması beklenmektedir (Walsh, 2011). Günümüzde başta ulaşım (Zipcar, Uber) ve konaklama (Airbnb) hizmetleri olmak üzere birçok sektör bu eğilimden etkilenmekte, dolayısıyla yeni hizmetler pazara sunulmakta veya mevcut hizmetlerin tasarımı değiştirilmektedir.

Amerika ve Avrupa'da başlayan bu hareket daha sonraları Türkiye pazarına da dahil olmuştur. Türkiye'de tanınmış markaların paylaşım ekonomisi hizmetlerinin yanı sıra, bu felsefeye dayanan yerel hizmetlerin de son yıllarda artış içerisinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle akademisyenler tarafından paylaşım kavramı üzerine yapılan çalışmalar da giderek artan bir ivme kazanmıştır. Ancak yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, kültürün paylaşım ekonomisi uygulamaları üzerindeki etkisini dikkate alan araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (İskeçeli, 2019). Toplumsal kültürün paylaşım ekonomisi katılımına etkisinin olduğunu ve gelecek çalışmalarda kültürel öğelerin dikkate alınmasının söz konusu hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunacağı yapılan çalışmalarda belirtilmektedir (Yıldıran, Velioğlu ve Karsu, 2020).

Bu çalışmanın amacı; paylaşım ekonomisi uygulamalarını Türkiye'nin kültürel boyutlardaki göreceli konumunu dikkate alarak değerlendirmek, benimsemesini güçleştiren nedenleri anlamaya çalışmak ve hizmetlerin geliştirilmesi konusunda önerilerde bulunmaktır. Çalışmada

Türkiye'nin kültürel yapısı Hofstede'in kültürel boyutları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Söz konusu boyutlar; ülkelerin birbirlerine göre göreceli konumlarını ortaya koyan ve tüketici davranışlarını açıklamada kullanılan en önemli kavramsal çatılardan biridir. Çalışmanın tartışma kısmını güçlendirmek için; paylaşım siteleri sloganlarının tematik analizi yapılmış, Ekşisözlük platformunda paylaşım ekonomisi ile ilgili açılan başlıklar değerlendirilmiş ve yazında paylaşım ekonomisi üzerine yapılan çalışma sonuçlarından faydalanılmıştır. Çalışmanın Türkiye'deki paylaşım ekonomisi hizmet sağlayıcılarına ve kültür etkisini dikkate almak suretiyle paylaşım ekonomisi yazınına katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada sırasıyla; paylaşım ekonomisi, Hofstede'in kültürel boyutları yazınlarına değinildikten sonra, Türkiye'nin kültür boyutlarının değerlendirilmesi, paylaşım ekonomisi uygulamalarından örnekler ve tematik analizi, Ekşisözlük başlıklarına yer verilmektedir. Çalışmanın tartışmalar ve sonuç kısımlarında ise, Hofstede'nin kültürel boyutları aracılığıyla, Türkiye özelinde paylaşım ekonomisi uygulamaları değerlendirilmekte ve uygulayıcılara öneriler sunulmaktadır.

2. LİTERATÜR ANALİZİ

2.1. Paylaşım Ekonomisi

2007 yılında Airbnb ile ekonomik bir değer ve popülerlik kazanmış (Guttentag, 2015) olmakla birlikte, paylaşım kavramının insanlık tarihinde çok eskilere dayanan bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür (Belk, 2014). Günümüzde paylaşım ekonomisi kavramı altında; çevrimiçi kaynaklar aracılığıyla bilgi paylaşımlarından, atıl durumdaki mal veya hizmetlerin geçici olarak kiralanmasına kadar uzanan geniş bir yelpazede paylaşım çeşitliliği ele alınmaktadır (Cheng, 2016). Uber, Car2go, Zipcar, Nice Ride gibi yeni ulaştırma hizmetleri ve hatta AT&T gibi mevcut şirketlerin iletişim paketlerini pazarda yeniden konumlandırdığı hizmetler (Lamberton ve Rose, 2012), Airbnb'nin yanı sıra, paylaşım ekonomisi temelli hizmetler olarak büyüyen pazarda yerini almıştır. Paylaşım ekonomisi hizmetlerinin, Amerika ve Avrupa'dan çok daha sonra olmakla birlikte, son yıllarda Türkiye pazarında da yaygınlaştığını görmek mümkündür. Ortakdolap.com, askıdanevar.com, dolap.com, birliktegit.com bunlardan bazılarıdır (Bizpaylaşıyoruz, 2021). 2025 yılına kadar paylaşım ekonomisi pazarının Dünya'da 335 milyar dolara kadar büyüyeceği beklentisi vardır (Pwc, 2015). Türkiye ise bu pazarda en hızlı büyüyen ülkeler arasındadır (Oflaz, 2019).

Paylaşım ekonomisi çatısı altında kullanılan çok fazla kavrama rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde işbirlikçi tüketim kavramı sıklıkla tartışılmakta ve kimi zaman paylaşım ekonomisi ile birbirinin yerine geçecek bir kavram olarak da kullanılmaktadır (Amaro, Andreu ve Huang, 2019).

Felson and Spaeth (1978, s. 614) işbirlikçi tüketimi; "bir veya daha fazla kişinin ortak faaliyetlerde bulunma sürecinde ekonomik mal ve hizmetleri tüketmesi" olarak tanımlamaktadır. Belk (2014, s. 1597) ise "bir kaynağın bir ücret veya başka bir bedel karşılığında satın alınmasını ve dağıtımının koordine edilmesini işbirlikçi tüketim tanımı altında belirtmektedir. Bu iki tanım arasındaki farktan da görüleceği üzere, paylaşım ekonomisine konu olan ürün ve hizmetlerin bir bedel karşılığında sağlanması veya bedelsiz olması da ayrı bir tartışma konusudur. Ancak özünde kaynakların mülkiyet hakkı devri veya kullanım hakkı sağlayacak şekilde değerlendirilmek üzere iki farklı şekilde paylaşım ekonomisine konu olabileceği sıklıkla paylaşılan bir görüştür (Kurt ve Kurban, 2017).

Paylaşım ekonomisi yazınında tüketiciyi harekete geçiren motivasyonlar daha çok ekonomik yönlü faydacı perspektifle ele alınmaktadır (Bardhi ve Eckhardt, 2012). Bazı araştırmalar, kavramların kaynak verimliliği sayesinde müşterilerin daha çevreci davranmalarına olanak tanıdığını da vurgulamaktadır (Benoit, Baker, Bolton, Gruber ve Kandampully, 2017). Ayrıca, yeni veya lüks ürün/hizmetleri deneyimleme fırsatı yaratarak daha ucuz yollarla hedonik değer kazanması da paylaşım ekonomisinin faydalı bir yanı olarak öne sürülmektedir (Bardhi ve Eckhardt, 2012). Bu rasyonel nedenlerin yanı sıra, yeni insanlarla tanışmak, arkadaşlık geliştirmek, topluluğa aidiyet gibi sosyal etkileşimin de kavramın temel motivasyonları arasında olduğu görülmektedir (Karlsson and Dolnicar, 2016; Tussyadiah ve Pesonen, 2018).

Paylaşım ekonomisinin yarattığı faydalar bir yana, bazı riskleri beraberinde getirdiği de bilinmektedir. Özellikle yüksek derecede güvenlik riski yapılan çalışmalara sıklıkla konu olmaktadır (Yang, Song, Chen ve Xia, 2017). Örneğin Tussyadiah (2015)'ın Airbnb üzerine yaptığı araştırma sonuçları göstermektedir ki; işbirlikçi tüketimin en etkili caydırıcıları; güvenlik, mahremiyet ve ev sahiplerine yönelik güven eksikliğidir. Paylaşım ekonomisine dair yasal düzenlemelerin yetersizliği, hizmet kalitesi standartlarının olmaması, hijyen ve sanitasyonla ilgili problemler de yazında yer alan olumsuzluklar arasındadırlar.

2.2. Hosftede'in Kültürel Boyutları

Hofstede (2001, s. 9) kültürü; "bir grup veya kategorideki bireyleri diğerlerinden ayıran, zihindeki kolektif programlama" olarak tanımlamakta olup, kültürel boyutların uluslar arasındaki farklılıkları kavramamıza yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar da dikkate alındığında, Hosftede'in ülke değerlendirmelerini tanımlamada kullandığı altı kültürel boyutu bulunmaktadır (HofstedeInsights, 2021). Hofstede'nin ilk dört kültürel boyutu IBM araştırmasının sonuçları dikkate alınarak; güç mesafesi (power distance), belirsizlikten kaçınma (un-

certainty avoidance), bireycilik-toplumculuk (individualism-collectivism), dişilik-erkeksilik (femininity-masculinity) olarak tanımlanmış, beşincisi olan uzun vadeye karşı kısa vade yönelimi (long term versus short term) ise 1991 yılında Çin Değerler Anketi'nin (Chinese Values Survey) uygulanmasından sonra eklenmiştir. Son olarak, altıncı boyut olan serbestliğe (hoşgörü) karşı kısıtlama (indulgence-restraint), Minkov'un 93 ülkede uygulanan Dünya Değerler Anketi'ne (World Values Survey Data) dayanarak alınmıştır. Tüm bu boyutlar istatistiksel olarak bağımsızdır ve farklı ülkelerde çeşitli kombinasyonlarını görmek mümkündür.

Güç mesafesi; bir topluluk içindeki daha az güçlü bireylerin, gücün eşit olmayan bir şekilde dağıtılmasını bekleme ve kabul etme derecesi olarak tanımlanmış olup; toplumlarda prestij, zenginlik ve güç açısından insan eşitsizliğinin nasıl farklı bir şekilde ele alındığına odaklanmaktadır. Güç mesafesi altında iki alt boyut yer almakta olup, bunlar; eşitsizliği kabul etmek ve toplumdaki eşitlik beklentisidir (De Mooij ve Hofstede, 2010). Hofstede'e göre tolumlar güç mesafesine göre ikiye ayrılmaktadır. Hiyerarşik (Hierarchical) toplumlar, büyük ölçüde güç mesafesini sergileyen toplumlardır. Bu tip toplumlarda kişilerin ayrıcalıklara ve statülere sahip olması beklenen bir özelliktir. Öte yandan eşitlikçi (Egalitarian) toplumlar düşük güç mesafesine sahip olup, insanlar arasındaki güç dağılımını eşitlemek için çabalamakta ve güç eşitsizliklerini gerekçelendirme ihtiyacı duymaktadırlar.

Belirsizlikten kaçınma boyutu; toplumların belirsiz gelecekle nasıl başa çıktığını ölçmekte ve teknoloji, hukuk ve din ile ilgili unsurları odağına almaktadır. Belirsizlikten kaçınma indeksi güçlü ülkeler, katı inanç ve davranış kurallarını korur ve alışılmışın dışında davranış ve fikirlere karşı hoşgörüsüzdür.

Dişilik-erkeksilik (Maskülenlik-Feminenlik) boyutunda ise; ulustaki cinsiyet rollerinin farklılıkları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu boyutta; dişiliğin başkalarına yardım etme, ilişkiler, fiziksel çevre gibi daha sosyal yönelimli olmayı, erkeksiliğin ise kariyer, para, ego gibi maddi hedeflerle daha ilgili olduğu varsayılmaktadır. Eril toplumlarda para ve diğer maddi unsurlar önemlidir. Rekabetçilik, dediğim dedik olmak ve performansa dayalı değerlendirme daha çok kabul görmektedir.

Bireycilik-toplumculuk boyutunda ise; insanların kendileri, yakın çevresi ve toplumun ihtiyaçlarıyla ilgilenme düzeyi dikkate alınmaktadır. Hofstede'in tanımına göre; bireyci toplumlarda, kişiler sadece kendilerinin ve yakın çevrelerinin ihtiyaçlarını dikkate almakta olup "biz" duygusundan uzak bir şekilde toplumun ihtiyaçlarını ihmal etme eğilimindedir. Kolektivist (toplumcu) toplumlarda ise; bireyler, sorgusuz sualsiz bir sadakatle akrabalarının veya belirli bir grup içi üyenin kendilerine bakmalarını

beklemekte ve yaşadıkları toplumla sıkı sıkıya bağlı bir yaşam tercihini ortaya koymaktadır. De Mooij and Hofstede (2011) kolektivist toplumların uyum ihtiyaçları dolayısıyla göreceli olarak daha sadık ve daha az şikayet eden bireyleri olduğunun altını çizmektedir.

Uzun vadeye karşı kısa vade yönelimi, "kişisel istikrar ve geleneğe saygı konusunda ısrar ve tutumluluk gibi Konfüçyüsçü düşünceye" dayanmaktadır (Hofstede, 2001, s. 351). Geert Hofstede and Minkov (2010) uzun vadeye odaklı kültürlerin geleceklerine yatırım yapma eğilimlerinin daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu boyut ailevi değerler, iş değerleri, okul sonuçları, çevresel değerler ve ekonomik büyüme ile ilgilidir. Bu boyuta göre uzun vadeli yönelimli ülkeler, dürüstlük, tutumluluk, sebat, sabır, yaşlılara saygı, çocuklara önem verme, yeni koşullara uyum vb. konulara daha fazla önem vermektedir. Buna karşılık birey olma, haklar, özgürlük, kazanımlar ve eğitimden gelen bilgelik kısa vadeli yönelimli ülkelerin temel değerleridir. 1990'ların başlarına kadar yapılan çalışmaların sonuçları göstermektedir ki; uzun vadeli yönelim ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki vardır. Ancak Doğu Asya ülkeleri ekonomik açıdan değişmiş ve son 20 yıldır dünya ekonomisini etkilemiştir. Bu boyut, özellikle belirli ülkeler için artık ekonomik büyümeyi ve ekonomik durumun tahminini açıklayamamaktadır (Hofstede ve Minkov, 2010).

Son boyut serbestliğin (hoşgörünün) karşıtı olan kısıtlamadır. "Hayatı ve eğlenceyi sürdürmek için temel ve doğal ihtiyaçların nispeten özgürce tatmin edilmesine izin veren" hoşgörü toplumları ve "ihtiyaçların tatminini bastıran ve sosyal normları koruyan" kısıtlama toplumları bu boyutta ifade edilmektedir (HofstedeInsights, 2021).

Pazarlama yazınında Hosftede kültürel boyutlarını kullanan birçok çalışma bulunmaktadır. (Soares, Farhangmehr ve Shoham, 2007). Tüketici davranışlarını açıklamada kullanılan bulguları Hofstede'nin tüm boyutlarını dikkate alarak yorumlamak gerekmektedir. Örneğin, erkeksilik ve güç mesafesi ile ilgili yüksek puanlar statü ihtiyaçlarını açıklamaktadır. Ancak statü; yüksek güç mesafesine sahip kültürlerde bir hiyerarşik yapı içerisinde kişinin rolünü göstermekteyken, eril kültürlerde bireyin başarısını göstermektedir. Ayrıca, insanları başkalarıyla kurduğu yakın ilişkiler kolektivizmin bir yansıması olabileceği gibi, aynı zamanda kadınsı kültürlerin aidiyet ihtiyaçlarının da bir göstergesi olabilmektedir (De Mooij ve Hofstede, 2010).

Daha önce de değinildiği gibi, Hofstede'in kültürel boyutları tüketici davranışlarını tahmin etmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, Wu (2013) kültürel farklılıkların çevrimiçi alışveriş tercihleri üzerindeki etkilerini ölçmek için bir araştırma yapmıştır. Hofstede'nin çalışmalarında kültürel bağlam açısından çok farklı ülkeler olarak tanımlandığından,

Tayvan ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) araştırmacının örneklem kümesi olarak seçilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre bu iki ülke arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunmaktadır. Güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma ve kolektivizmin bu ülkelerin çevrimiçi alışveriş tercihleri üzerinde aynı etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Öte yandan, erkeksilik ve uzun vadeli yönelim ABD ve Tayvan için çevrimiçi alışveriş üzerinde farklı etkiye sahiptir. Erkeksilik, Amerikalılar için anlık çekicilik üzerinde pozitif bir büyüklüğe sahipken, Tayvanlılar için anlamlı bir etkisi yoktur. Uzun vadeli yönelim, bu iki ülke arasındaki en önemli farkı yaratmıştır. Tayvanlı tüketiciler uzun vadeli odaklı olduklarından, farklı ürünlerin fiyatlarını karşılaştırma ihtiyaçları ABD tüketicilerinden önemli ölçüde daha yüksek derecede önem kazanmıştır.

Küresel marka stratejilerinin geliştirilmesinde de Hofstede boyutları kullanılmaktadır. De Mooij ve Hofstede (2010)'e göre, güç mesafesinin geniş olduğu kültürlerde, yüksek statülü insanların diğerlerinin saygısını kazanabilmesi için özellikle lüks ürünlerde markaları göstererek kullanması gerekmektedir. Öte yandan, eril kültürlerde statü markaları kişinin başarısını göstermektedir. Kolektivist kültürler aynı zamanda yüksek bağlam kültürüdür ve uzun ilişkiler yoluyla belirli bir ürüne yönelik güveni artırırlar. Bu nedenle reklam kampanyaları onların bu yönlü ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Ayrıca, belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksek düzeyde olan ülkelerin insanları, sağlıklı bir yaşam sürmek için sağlıklı gıda ve ilaç aramaktayken, bu boyutun düşük eğilimde olduğu ülkelerde bireyler sağlıklı olmayı spor yaparak ve yaşımın içinde hareketli kalarak sağlamak istemektedirler.

Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre Kurumsal sosyal sorumluluğa (KSS) dair tutum da kültürel değerlere güçlü bir şekilde bağlıdır. Kim ve Kim (2010), KSS algısını Hofstede'in kültürel boyutlarıyla birlikte değerlendiren bir araştırma yapmışlardır. Güney Kore; yüksek güç mesafesine sahip, yüksek düzeyde belirsizlikten kaçınan, uzun vadeye odaklı ve yüksek kolektivist kültüre sahip bir toplumdur. Ancak araştırma sonuçları literatürden farklı bulunmuştur. Araştırma sonuçları, Güney Koreli halkla ilişkiler uzmanlarının, önceki literatür bulgularının aksine, düşük güç mesafesine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, KSS algıları bu boyuttan olumsuz etkilenmemiştir. Diğer boyutlar ise Hofstede'nin sonuçlarına paralel olarak bulunmuş ve halkla ilişkiler uygulayıcılarının algısı üzerinde olumlu etki yaratmıştır.

2.3. Hofstede Kültürel Boyutlarına Göre Türkiye Değerlendirmesi

Hosftede kültürel boyutları, mutlak ülke konumlarını tanımlamamakla birlikte, diğer ülkelerin kültürel boyut puanlarıyla karşılaştırarak ülkelerin göreceli konumlarını tanımlamaktadır. Hofstede Insights (HofstedeInsigh-

ts, 2021) sitesinde yer alan güncel verilere göre, Türkiye değerlendirmeleri şu şekildedir:

Güç mesafesi boyutuna göre Türkiye'nin puanı (66) yüksektir. Dolayısıyla Türkiye hiyerarşik bir yapıya hakim olup, üstlerin genellikle erişilemez konumda olduğu kabulü vardır. İdeal patronun tasviri bir nevi baba figürüdür. Güç merkezileştirilmiştir, yöneticilere karşı tutum resmidir. Yöneticiler patronlarına ve kurallara güvenmekte olup, çalışanları inisiyatif kullanmaktan uzak, ne yapacaklarının söylenmesini bekleyen bir konumdadırlar.

Bireycilik-toplumculuk boyutunda, Türkiye, 37 puanla kolektivist bir toplumdur. "Biz" olmak önemlidir. Kolektivist toplum insanları koşulsuz bir sadakatle ait oldukları sosyal gruplara (aileler, klanlar veya kuruluşlar) hizmet eder ve hizmet beklerler. Örtülü iletişim dili kullanılır ve açık çatışmalardan kaçınılır. Böylece grubun uyum içinde kalması sağlanır. Geri bildirim, iş ortamında da her zaman dolaylıdır. İlişkilerin ahlaki bir temeli vardır ve görevin yerine getirilmesinden daha büyük önceliğe sahiptir. Güvene dayalı ilişkisi kurmak zaman alır. Nepotizm görülme sıklığı yüksektir.

Dişilik-erkeksilik boyutunda, Türkiye 45 puanla dişilik (feminen) tarafında yer almaktadır. Bu sonuç, Türk kültüründe diğerleriyle fikir birliğine varmak, mazlumlara sempati duymak gibi unsurlara değer verildiğini ve bireylerin buna teşvik edildiğini göstermektedir. Feminen toplumlarda özel ve iş hayatında çatışmalardan kaçınılır ve sonunda fikir birliği önemlidir. Türkler için boş zaman önemlidir. Çünkü boş zaman tüm ailenin, aşiretin ve arkadaşların bir araya gelip hayatın tadını çıkardığı zamandır. Sahip olunan statü açıkça sergilenmektedir, ancak bu daha çok yüksek güç mesafesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye belirsizlikten kaçınma boyutunda 85 puan almaktadır. Bu nedenle yasalara ve kurallara büyük bir ihtiyaç var. Kaygıyı en aza indirmek için insanlar birçok ritüelden yararlanırlar. Din; belirli durumlarda geleceğe dair belirsizlik gerilimini azaltmak için kullanılan ve aynı zamanda geleneksel sosyal kalıplar arasında yer alan bir unsudur.

Türkiye'nin uzun vadeye karşı yönelim puanı (46) ve hoşgörü puanı (49) ortalama seviyededir. Hosftede bu sonuçlara göre, söz konusu boyutlara dair baskın bir kültürel tercih çıkarılamayacağını belirtmektedir.

Hofstede Insights (HofstedeInsights, 2021) sitesinde Türkiye'ye dair kültürel boyutların değerlendirildiği anket sonuçları Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 2'de, paylaşım ekonomisi uygulamalarının başladığı ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'nin bir kıyaslaması yapılmaktadır. Sonuçlara göre iki ülke arasında ciddi kültürel farklılıklar bulunmaktadır.

Amerika Birleşik Devleti'nde (ABD) Türkiye'ye göre; güç mesafesi daha düşüktür. ABD bireyleri son derece bireyselliklerine düşkün olup, belirsizlikleri çok daha kolay tolere edebilmektedirler. Aynı zamanda, ABD'nin kısa vadeli yönelime sahip erkeksilik özellikleri çok daha baskın bir toplum olduğunu söylemek mümkündür. Bunlara ek olarak, ABD "work hard and play hard" yani hem çalışma hem de eğlenceye önem veren felsefeyi benimsemiş, hoşgörü katsayısı yüksek bir ülke olarak nitelendirilebilmektedir, ki bu da Türkiye'den oldukça farklı bir sonuçtur.

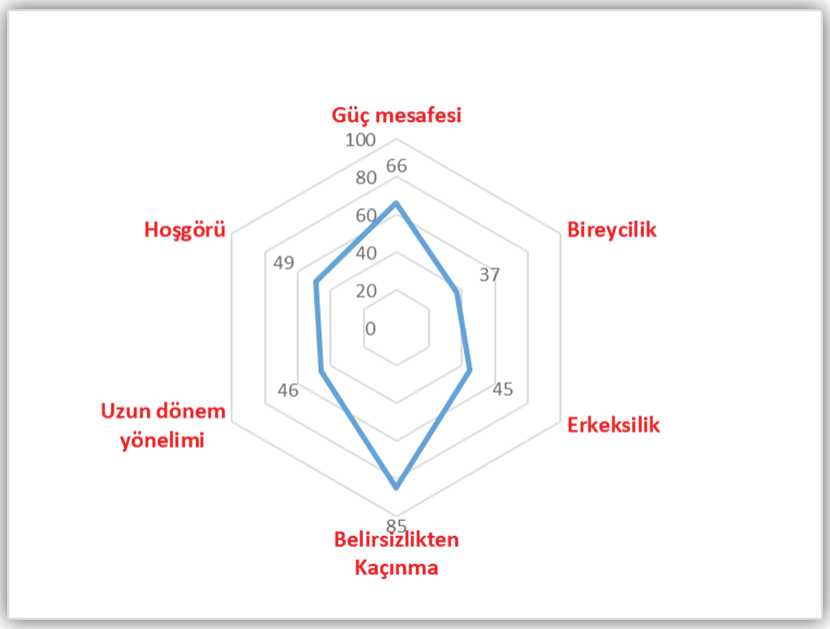

Şekil 1. *Hofstede'in Kültürel Boyutlarına Göre Türkiye Değerlendirmesi*

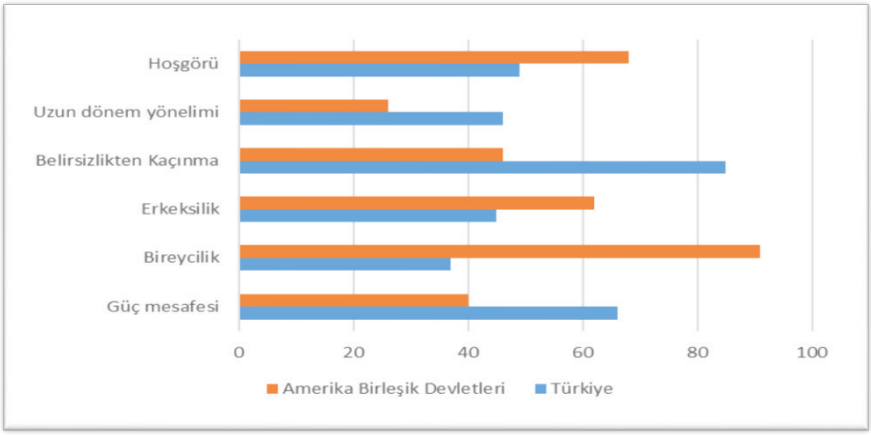

Şekil 2. *Hofstede'in Kültürel Boyutlarına Göre Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri Kıyaslaması*

2.4. Türkiye'deki Paylaşım Ekonomisi Platformları, Uygulamaları ve Çalışma Sonuçları

Türkiye'de faaliyet gösteren Türk paylaşım ekonomisi platformlarına dair örnekler ve kendilerini konumlandırmak için kullandıkları sloganlar Tablo1'de yer almaktadır. Hizmetler; ulaştırma, değiş tokuş ve 2.el, konaklama, imece, sosyal girişimler ve diğer başlıkları altında gruplandırılmıştır.

Tablo 1. *Türkiye'deki Paylaşım Ekonomisi Uygulamalarından Örnekler*

Paylaşılan Hizmet	Platform Adı-Sloganı	
Ulaştırma		
	http://www.sharemyfare.com/	"Aracınızı paylaşın masraflarınızı bölüşün"
	http://www.birliktegit.com/	"Araç paylaşımı"
	http://www.ortakaraba.com/	"Çevredostu ulaşım"
	www.yolyola.com	"Sosyal Yolculuk Paylaşımı"
	www.masinga.com	"Türkiye'nin ilk ve tek kişiden kişiye araç paylaşım platformu"
	http://www.mobicar.com.tr/	"Kullandığın kadar öde"
	http://www.mobilizm.com/	"Kullandığın kadar öde, araç kiralama"

Paylaşılan Hizmet	Platform Adı-Sloganı	
Değiş/tokuş ve 2.El	www.ortakdolap.com	"Markalı 2.el dünyasına hoş geldiniz"
	www.civardabul.com	"Fazla Eşyalarınızdan Kurtulun"
	www.verrr.com	"Bir iyilik yap, kullanmadığın eşyaları verrr!"
	www.esyakutuphanesi.com	"Kullanmadığın eşyaları ödünç ver"
	Giysi takası bloğu	"Parasız yenilik!"
	http://www.esyapaylas.com/	"Kullanmadığın eşyaları paylaş"
	Kitap Takas Merkezi	"Kitap takası"
	Kitaphane	"Kitap paylaştıkça değerlenir"
	freecycle istanbul	"Kullanmadığın Eşyaları Paylaş"
	http://www.kardesimgiysin.com/	"Dolapta beklemesin kardeşim giysin"
Konaklama		
	http://www.hemenkiralik.com/	"Ev konforunda konaklama"
	http://www.evarkadasim.co/	"Öğrenciler için ev arkadaşı bulma platformu"
İmece	www.zumbara.com	"Para yerine zamanın kullanıldığı sosyal paylaşım ağı"
	www.biayda.com	"Yaratıcı projelere destek için imecefon"
	http://www.fongogo.com/	"Kitlesel destek"
	http://www.fonlabeni.com/	"Kitlesel fonlama"
Sosyal Girişimler	http://www.askidanevar.com/	"Üniversite öğrencilerine yemek paylaşımı"
	meraklı merdane	"Ev hanımlarından butik kurabiye ve pasta satışı"
Diğer	Beyaz Yakalılar Bişi Yapsa	"Toplum için karşılıksız iyilikler"
	http://birkaciyiadam.org/	"Proje ve girişimlerinize destek birkaç iyi adamdan"
	bizimmahalle.net	"Mahallenizde neler oluyor"

Kaynak: *www.bizpaylasiyoruz.net sitesinden uyarlanmıştır.*

Tablo 1'de yer alan platform sloganlarının tema analizi yapıldığında ise Şekil 3'deki sonuçlara ulaşmak mümkündür. Sonuçlar değerlendirildiğinde, ulaştırma hizmetlerini kullanıyor olmanın yarattığı faydaların daha geniş çeşitlilikte olduğu görülmektedir. Toplumsal fayda vurgusu 2.El, imece sosyal girişim ve diğer platformlarında, sosyalleşme ve iletişim fırsatlarına ise ulaştırma ve diğer platformlarında değinilmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik temasını ulaştırma ve değiş/tokuş ve 2.El platformları kullanmıştır. Ekonomik faydanın ise sadece ulaştırma ve konaklama hizmetlerine konu olduğu görülmektedir.

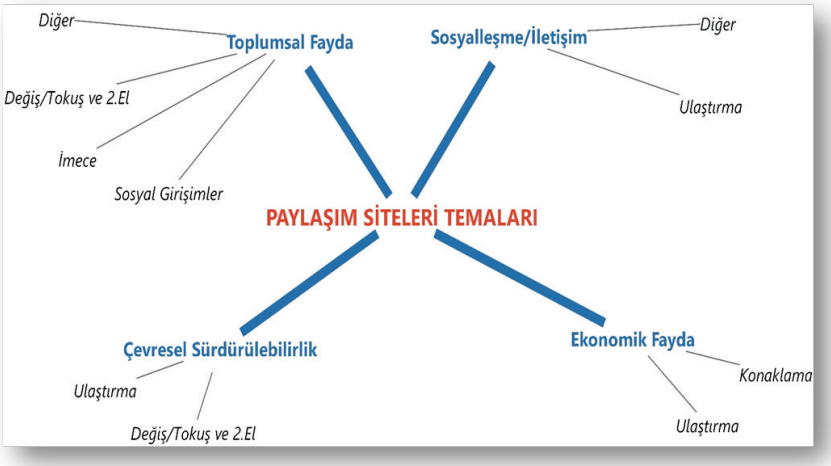

Şekil 3. *Paylaşım Sitesi Sloganlarının Tematik Analizi*

Çevrimiçi forum sitelerinden Ekşisözlük'te paylaşım ekonomisi hizmetlerine dair açılan başlıklardan örnekler Tablo 2'de yer almaktadır. Siteye konu olan hizmetlerin elektronik ürünler (Netflix, PS4, psn, internet) için hem "kardeşlik" gibi toplumsal dayanışmaya vurgu yapan söylemlerle hem de bunun tam zıddı paylaşmamanın bir yolunu bulma gibi bireyselleşme vurgularıyla anıldığını görmek mümkündür. Airbnb ve Uber'e dair söylemlerin bazıları, bu hizmetleri protesto etmeye ve vatan sevgisiyle ilişki kurmaya dönük olumsuz eğilim içermektedir.

Tablo 2. *Ekşisözlük'te Açılan Paylaşım Ekonomisinden Örnekler*

Paylaşılan Hizmet	
Ürün/Hizmet Adı	**Sayfa Başlığı**
Netflix	"Netflix ortak hesap" "Netflix şifre paylaşım platformu" "Netflix hesabının şifresini isteyen arkadaş"
PS4	"PS4 Kardeş hesap"
Psn	"psn kardeşliği"
Internet paylaşımı	"Komşuyla ortak internet kullanmak" "Wi-fi şifresini isteyen komşuyu savuşturma yolları"
Airbnb	"airbnb'nin yasaklanması gerekliliği" "airbnb kullanan turistlerin evden çıkarılması" "evinde airbnb yapan kişiyi şikayet eden komşular"
blablacar.com.tr	"blabla olarak blabla yapmıyoruz"
Uber	"uber'e binen vatan hainidir" "uber işi bitti artık öyle bir şey yok"
Dolap	Dolap.com
TaskRabbit	taskrabbit

Kaynak: Ekşisözlük

2.5. Türkiye Paylaşım Ekonomisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye'ye dair paylaşım ekonomisi üzerine yapılan araştırma çalışmaları daha çok paylaşım ekonomisi hizmetlerine katılıma dair motivasyonlar ve engeller üzerine temellenmiştir. Başlıca değinilen engeller; güvenlik, hijyen, mevzuat boşlukları ve mahremiyet ihlalidir. Motive edici faktörler/faydalar ise ekonomik fayda, sosyalleşme, sürdürülebilirlik ve platform markasının bilinirliliğidir.

Sınırlı sayıda çalışmada Hofstede'in Kültürel Boyutlarının paylaşım ekonomisi üzerindeki etkisine değinilmiştir (İskeçeli, 2019; Yıldıran vd., 2020).

Tablo3. *Türkiye Paylaşım Ekonomisi Üzerine Yapılan Çalışmalar*

Paylaşılan Hizmet	Olumsuz Faktörler	Olumlu Faktörler	Çalışma
Yat kiralama	-Hizmet kaynaklarının paylaşımına dair risk -Mahremiyet riski -Bireyler arasındaki olumsuz etkileşim	Ekonomik fayda ve Sosyalleşme	(Paker ve Gök, 2021)

Paylaşılan Hizmet	Olumsuz Faktörler	Olumlu Faktörler	Çalışma
Airbnb	-Kalite ve hijyen -İşletmelerin yükümlülüklerini yerine getirmemesi -Müşterilerin yarattığı riskler		(Kurt ve Kurban, 2017)
Airbnb/Blablacar/ Dolap	Hizmet sağlayıcıya güven	Marka bilinirliliği yüksek platformlara güven	(Aslan, 2019)
Araç Paylaşımı		Sahiplik düzeyinin düşük olması	(Avcılar, Canoğlu, & Alkevli, 2019)
Araç paylaşımı/2.el ürün satma/satınalma/ ödünç alma/online uygulama paylaşımı	-Güç mesafesi -Empati - Platforma dair bilgi eksikliği		(İskeçeli, 2019)
Genel olarak paylaşım ekonomisi uygulamaları		-Parasal motivasyon, -Ahlaki motivasyon, -Sosyal motivasyon, -Gönüllülük -Girişkenlik	(Yalçıntaş, Doğrul, & Özeltürkay, 2020)
Blablacar	-Güvenlik -Mahremiyet riski -Kültür	-Sosyal fayda -Sürdürülebilirlik, -Platform esnekliği -Aşinalık -Ekonomiklik	(Yıldıran vd., 2020)

4. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye'de paylaşım ekonomisinin büyüklüğü artmakla birlikte, tüketicilerin bu hizmetleri kullanım istekliliğinin sorgulandığı çalışmalarda motivasyonlarının düşük olduğu görülmektedir (İskeçeli, 2019). Hofstede'in Türkiye için kültürel boyutlar değerlendirilmesi incelendiğinde, ülkenin en belirgin kültür özelliğinin belirsizlikten kaçınma (85) olduğu göze çarpmaktadır. Paylaşım ekonomisi hizmetleri Türkiye'de yenidir. Yeniliğin yayılması ile belirsizlikten kaçınma arasında ters bir ilişki olduğu literatüre sıklıkla konu olmuştur. Uzun yıllardır bu hizmete alışmış ve be-

lirsizlik toleransı yüksek ülkelerde bile bu hizmetlerin önündeki en büyük engelin güvenlik olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu hizmetlerin her şeyden önce güvenliği ile ilgili herhangi bir soru işareti kalmayacak şekilde tasarlanması ve koordinasyonu önemlidir. Öte yandan, belirsizliği etkileyebilir diğer boyut bu uygulamalara dair bilgi eksikliği ve uygulamaların karmaşık olmasıdır. Bunlara ek olarak, Türkiye güç mesafesi yüksek bir ülkedir. Bu özellik taraflar arasındaki güven inşasını zorlaştırmaktadır.

Söz konusu boyutların paylaşım ekonomisine katılımın önünde engeller yaratması bir yana, Türkiye'nin toplumcu ve feminen özellikleri bu engellerin aşılmasında kullanılacak araçlardır. Bu hizmetleri kullanmak suretiyle yaratılacak faydaların topluma olumlu etkisinin yanı sıra, merhamet göstermeye fırsat veren psikolojik unsurların tatminini hedef alacak şekilde inşası olumsuz etkilerin yumuşatılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, uygulamaların yaygınlığın artmasının paylaşım ekonomisine katılım motivasyonuna olumlu etkisi olacağı aşikardır (Yıldıran et al., 2020).

Kültür ve paylaşım ekonomisini Türkiye özelinde birlikte ele alan sınırlı bilimsel çalışmaların sonuçlarına baktığımızda bu varsayımların bazılarının doğrulandığını görmek mümkündür. Örneğin, İskeçeli (2019) araştırmasında Türkiye'de işbirlikçi tüketimin yaygınlaşmasının önündeki engelleri ve çözüm önerilerini tartışmıştır. Çalışmasının sonuçlarına göre; tüketiciler platformlar hakkında yeterince bilgi sahibi değildir ve güç mesafesi ve empatinin tüketici tutumunu etkilemektedir. İlginç bir şekilde, Türkiye'nin kolektivist bir toplum olmasının işbirlikçi tüketim üzerinde etkisi olduğu hipotezi doğrulanamamıştır. Dolayısıyla, yüksek güç mesafesine sahip olan Türkiye'de taraflar arasındaki mesafesinin azaltılması yoluyla güven inşası ve empatinin (özellikle sürdürülebilirliğin vurgusu yapılarak) artırılmasının işbirlikçi tüketime olumlu yansıyacağı önerisinde bulunulmaktadır. Sığrı ve Tığlı (2006) belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksek toplumların değişime direnç ve yeniliğe açık olma konusunda daha mesafeli olduklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla bu toplumlarda belirsizliği azaltmanın tüketicinin karar alma sürecine olumlu etkisi olacağı görüşünü belirtmektedirler. Marka güvencesi, pazara sunma öncesi testler, deneme boy ürünler, reklamlarda tanımış veya uzman kişinin kullanılması gibi tüketiciyi rahatlatacağı düşünülen hizmet geliştirme önerilerinde bulunmuşlardır.

Paylaşım hizmetlerinin sloganları incelendiğinde (Tablo 1), belirsizlik boyutunun iyileştirilmesine dair herhangi bir söyleme rastlanamamıştır. Ancak faydacı yönler arasında ekonomik fayda, toplumsal fayda ve sürdürülebilirlik vurgulanmaktadır ki, bunlar Türk kültürüyle uyumlu motivasyon artırıcı söylemlerdir. Dolayısıyla, bu platformların endişeyi azaltma yönündeki söylemleri promosyonlarında kullanım konusunda yetersiz oldukları görülmektedir.

Ekşisözlük üzerinde yapılan yorumlarda açılan başlıkların (Tablo 2) bazıları toplumcu gibi görünse de, yorumlar detaylıca incelendiğinde ekonomik vurgu ön plandadır. Dolayısıyla söz konusu platformların ekonomiklik ve toplumculuğu kucaklayan mesajları bir arada verme konusunda iyileştirmeler yapması gerekmektedir. Dahası, bazı başlıklarda paylaşım ekonomisi karşıtı söylemlere de rastlanmıştır. Bu görüşe paralel bir şekilde, Kurt ve Kurban (2017)'nın turizmde paylaşım ekonomisi uygulamalarını değerlendirdiği çalışmasında paylaşım ekonomisini; insani yönü vurgulanarak yumuşatılmış gibi görünmekle birlikte, aslında paylaşım platformu sahiplerini zenginleştiren, pazarlama unsurlarının ustalıkla kullanıldığı kapitalizmin evrim geçirmiş türünün bir ürünü olarak nitelemektedir.

Paylaşım ekonomisi hizmet gruplarının Hofstede boyutlarıyla ilişkisi ve hizmet geliştirme önerileri Tablo 4'de özetlenmektedir.

Tablo4. *Türkiye Paylaşım Ekonomisi Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Öneriler*

Paylaşılan Ürün/ Hizmet Çeşidi	Hofstede'in İlgili Kültürel Boyutu	Öneriler
Elektronik Hizmetler	-Toplumculuk -Uzun vadeli yönelim	"Arkadaşınla paylaş, hem dakikalar hem de paran boşa gitmesin" temelli kampanyalarla hem toplumsal fayda hem de tutumu vurgulayan uzun vadeli yönelim boyutlarıyla uyumlu hizmetler pazara sunulabilir.
Ulaşım Hizmetleri	-Belirsizlikten kaçınma -Uzun vadeli yönelim	-Platform güvenliği artırılabilir -Hizmet sunucusu ve hizmet kullanıcısı bilgisi güvenlik sistemi aracılığıyla teyit edilebilir -Hizmetlerin ekonomik boyutu öne çıkarılarak uzun vadeli yönelim boyutuna pekiştirme yapılabilir
Değiş/Tokuş ve 2.El	-Toplumculuk -Uzun vadeli yönelim -Belirsizlikten kaçınma	- Özellikle lüks ürünlerin sertifikalarıyla birlikte satılması teşvik edilebilir -Platformlar satıcı iletişimini güçlendirme konusunda eğitimler verebilir -Satıcıların ürünler hakkında vermeleri gereken bilgiler standart bir şekilde platformlara eklenebilir. -Platform alt yapıları geliştirilebilir - Satıcı güven puanı bilgisi verilebilir/ verilmeye devam edilebilir. Belli bir dönem sonunda puanı düşük satıcılara sitede satış yapmama ambargosu konulabilir. -2.el ürün iadesi sağlanabilir ve/veya kolaylaştırılabilir.

Paylaşılan Ürün/ Hizmet Çeşidi	Hofstede'in İlgili Kültürel Boyutu	Öneriler
Bağış	-Toplumculuk -Kadınsılık	- Başkalarına fayda yaratmanın Türk toplumun sürdürülebilirliğine katkısı kullanılabilir. -Başkalarına yardım etmenin ve iyilik hareketinin önemi vurgulanabilir.
Konaklama	-Uzun vadeli yönelim -Kadınsılık	- Dönemsel ev kiralamanın yarattığı ekonomik ve çevresel faydalar promosyonlarda kullanılabilir - Ev kiralama sayesinde toplumsal bağların kuvvetleneceği, dayanışmanın artacağı vurgusu yapılabilir.
Genel		-Sürdürülebilirlik ve toplumsal katkı reklamlarla ve kamu spotlarıyla desteklenebilir. -Yeniliğin hızlı adaptasyonunu destekleyecek düzenlemeler (uygulamaların kullanıcı dostu olması, uygulamaların görsel malzemelerle desteklenmesi vb.) yapılabilir. -Platform tanıtım reklamlarında güven katsayısı yüksek tanınmış kişilerin ve uzmanların kullanılması sağlanabilir.

5. SONUÇ

Paylaşım ekonomisi 2000'li yıllar itibariyle Amerika Birleşik Devleri ve Avrupa ülkelerinde başlamış ve tüm Dünya'ya yayılmıştır. Türkiye paylaşım ekonomisi tanımı altında pazara sunulan bu hizmetleri son yıllarda deneyimlemeye başlamıştır. Ancak, bu dalganın başladığı ülkelerin kültürel özellikleriyle bu hizmetleri kendilerine uyumlaştırmaya çalışan ülkelerin kültürel özelliklerinin farklı olması hizmetin tasarımında ve tanıtımında da farklıları beraberinde getirebilecektir. Paylaşım ekonomisi uygulamaları Türkiye'de çok uzun bir geçmişe sahip değildir. Türkiye söz konusu hizmetlerin doğduğu ülkelerin kültürel yapılarından çok farklı özelliklere sahiptir (Şekil 2). Bu yeniliklerin sağlıklı bir şekilde Türkiye'ye uygulanması ancak Türkiye'nin kültürel özelliklerini anlamak ile mümkündür (Koç, 2015; İskeçeli, 2019). Bu çalışmanın amacı; paylaşım ekonomisi altında sunulan hizmetleri Hosftede'nin kültürel boyutlarına göre Türkiye özelinde tartışmak ve hizmet sağlayıcılara önerilerde bulunmaktır. Çalışmaya, tartışma bölümünü güçlendirmek üzere, Türkiye'deki paylaşım siteleri sloganlarının tematik analizi, paylaşım ekonomisi alanında yapılan bilimsel çalışmaların sonuçları ve çevrimiçi sitelerdeki tüketici yorumları da dahil edilmiştir.

Türkiye'de paylaşım ekonomisi pazarının sunduğu hizmetler artmakla birlikte bu hizmetlere katılımın arzulanan seviyenin altında olduğu belirtilmektedir. Türklerin belirsizliğe karşı algıladıkları yüksek riske rağmen, uzun vadeli yönelime sahip, feminen ve toplumcu özellikleri dolayısıyla gereken düzenlemeler sağlanırsa paylaşım ekonomisi hizmetlerine daha kolay uyum sağlayabilecekleri görülmektedir. Ancak bu anlamda uygun promosyonların yaygın bir şekilde yürütülmesi, gerekli alt yapı eksikliklerinin tüketici ve hizmet veren haklarını koruyacak şekilde geliştirilmesi son derece önemlidir. Aksi takdirde güvenlik zafiyeti, uygulama platformlarının karmaşıklığı ve yasalara dair belirsizlikler gibi engeller giderilmediği müddetçe, Türkiye'nin kolektivist ve feminen yönü harekete geçmeyecek, bireyler sadece tanıdığı insanlarla sınırlı olmak üzere paylaşım ekonomisi hizmetlerine katılacaklardır.

Bu çalışma kavramsal bir tasarıma sahip olup, tartışma bulgularının ve önerilerinin gelecekte ampirik çalışmalarla desteklenmesi son derece faydalı olacaktır. Hosftede kültür boyutları ülkelere dair göreceli bir değerlendirme yapmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu çalışmaların daha verimli sonuçlar vermesi için özellikle bu hizmetlerin yaygın olarak kullanıldığı ülkelerle kıyaslanarak yapılması önerilmektedir.

REFERANSLAR

Amaro, S., Andreu, L.ve Huang, S. (2019). Millenials' intentions to book on Airbnb. Current Issues in Tourism, 22(18), 2284-2298.

Aslan, T. (2019). Türkiye'de paylaşım hizmetlerine katılımı etkileyen güven faktörlerinin belirlenmesi. Sakarya Üniversitesi,

Avcılar, M. Y., Canoğlu, M.ve Alkevli, A. (2019). Sahiplik Etkisinin Araç Paylaşımına Yönelik Tutum ve Niyet Üzerindeki Etkisinin Analizi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 14-35.

Bardhi, F.ve Eckhardt, G. M. (2012). Access-based consumption: The case of car sharing. Journal of consumer research, 39(4), 881-898.

Belk, R. (2014). You are what you can access: Sharing and collaborative consumption online. Journal of Business Research, 67(8), 1595-1600.

Benoit, S., Baker, T. L., Bolton, R. N., Gruber, T.ve Kandampully, J. (2017). A triadic framework for collaborative consumption (CC): Motives, activities and resources ve capabilities of actors. Journal of Business Research, 79, 219-227.

Bizpaylaşıyoruz. (2021). Türkiye'nin Paylaşanları. Retrieved from https://www.bizpaylasiyoruz.net/turkiyede-paylasim-indeksi

Cheng, M. (2016). Sharing economy: A review and agenda for future research. International Journal of Hospitality Management, 57, 60-70.

De Mooij, M.ve Hofstede, G. (2010). The Hofstede model: Applications to global branding and advertising strategy and research. International Journal of advertising, 29(1), 85-110.

De Mooij, M.ve Hofstede, G. (2011). Cross-cultural consumer behavior: A review of research findings. Journal of International Consumer Marketing, 23(3-4), 181-192.

Felson, M.ve Spaeth, J. L. (1978). Community structure and collaborative consumption: A routine activity approach. American behavioral scientist, 21(4), 614-624.

Guttentag, D. (2015). Airbnb: disruptive innovation and the rise of an informal tourism accommodation sector. Current Issues in Tourism, 18(12), 1192-1217.

Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences (2 ed.): Sage Publications, Inc.

Hofstede, G.ve Minkov, M. (2010). Long-versus short-term orientation: new perspectives. Asia Pacific Business Review, 16(4), 493-504.

HofstedeInsights. (2021). Hofstede Insights. Retrieved from https://www.hofstede-insights.com/country

İskeçeli, G. (2019). İşbirlikçi tüketimin önündeki Engeller Ve Türk tüketicileri arasında yaygınlaşması için çözüm önerileri. Marmara Universitesi (Turkey),

Karlsson, L.ve Dolnicar, S. (2016). Someone's been sleeping in my bed. Annals of Tourism Research, 58, 159-162.

Koç, E. (2015). Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri (6 ed.). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Kurt, S.ve Kurban, Ü. (2017). Paylaşim Ekonomisi Kapsaminda Turizm Sisteminin Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi (1), 1-21.

Lamberton, C. P.ve Rose, R. L. (2012). When is ours better than mine? A framework for understanding and altering participation in commercial sharing systems. Journal of marketing, 76(4), 109-125.

Oflaz, N.K. (2019). Paylaşım Ekonomisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. Social Sciences Studies Journal. Doi: 10.26449.sssj.1363.

Paker, N.ve Gök, O. (2021). Extending collaborative consumption concept to yacht charter services: the case of Blue Voyage. European Journal of Tourism Research, 28, 2808-2808.

Pwc. (2015). Sharing or paring? Retrieved from https://www.pwc.com/hu/en/kiadvanyok/assets/pdf/sharing-economy-en.pdf

Sığrı, Ü.ve Tığlı, M. (2006). Hofstede'nin" Belirsizlikten Kaçınma" Kültürel Boyutunun Yönetsel-Örgütsel Süreçlere ve Pazarlama Açısından Tüketici Davranışlarına Etkisi. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), 327-342.

Soares, A. M., Farhangmehr, M.ve Shoham, A. (2007). Hofstede's dimensions of culture in international marketing studies. Journal of Business Research, 60(3), 277-284.

Tussyadiah, I. P. (2015). An exploratory study on drivers and deterrents of collaborative consumption in travel. In Information and communication technologies in tourism 2015 (pp. 817-830): Springer.

Tussyadiah, I. P.ve Pesonen, J. (2018). Drivers and barriers of peer-to-peer accommodation stay–an exploratory study with American and Finnish travellers. Current Issues in Tourism, 21(6), 703-720.

Wu, M.-Y. (2013). Cultural Influences on Consumers' On-Line Shopping Preferences: A Cross-Cultural Study of Taiwan and the United States. China Media Research, 9(3).

Yalçıntaş, D., Doğrul, Ü.ve Özeltürkay, E. Y. (2020). Tüketicilerin İşbirlikçi Tüketim Çerçevesinde Paylaşım Niyetlerini Etkileyen Motivasyonların Belirlenmesi Üzerine Bir Araştirma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1), 506-528.

Yang, S., Song, Y., Chen, S.ve Xia, X. (2017). Why are customers loyal in sharing-economy services? A relational benefits perspective. Journal of Services Marketing.

Yıldıran, P. C. V. Ç., Velioğlu, M. N.ve Karsu, S. (2020). Blablacar İle İşbirlikçi Tüketime Katılım Yolculuğu. Proceedings E-Book, 629.

Bölüm 15

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EKMEK TÜKETİM DURUMLARI VE İSRAFLARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Münevver KAYA[1]
Fulya SARPER

1 Sorumlu Yazar, Münevver KAYA, Arş. Gör., İstanbul Kent Üniversitesi, https://orcid.org/0000-0003-4245-2673
2. Sorumlu Yazar, Fulya SARPER, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, https://orcid.org/000-0001-6386-9385
*'Üniversite Öğrencilerinin Ekmek Tüketim Durumları ve İsraflarının Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma' isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Ekmek, tarih boyunca tüm insanların ürettiği ve tükettiği temel besin maddelerinin başında yer almakta ve Türk toplumunun kutsal değerlerinden birisi sayılmaktadır (Ertürk, Arslantaş, Sarıca, ve Demircan, 2015; Gerçekaslan, 2012; Özerdem, 2018; Taşcı ve diğerleri, 2017; Yurdatapan, 2014). Ekmek insanlar için ulaşılması kolay, doyurucu, ekonomik ve enerji kaynağı bir gıda olarak kabul edilmektedir. Ekmek; içerik, şekil ve üretim tekniği açısından zamanla değişikliğe uğrasa da, günümüzde dünyanın her yerinde üretilen ve tüketilen, uygarlık tarihi kadar eski ve çok önemli bir gıdadır (Ünüvar, 2013). Halk için dayanışmayı, paylaşmayı, çalışma hayatını ve hayatta kalmayı ifade eden bir simgedir (Yurdatapan, 2014).

Türk Gıda Kodeksine göre ekmek: buğday unu, tuz, su, maya (Saccharomyces cerevisiae), gerektiğinde şeker, enzimler, enzim kaynağı olarak malt unu, vital gluten ve izin verilen katkı maddeleri ilave edilmesi ile elde edilen karışımın tekniğine uygun bir şekilde yoğrulması, şekillendirilmesi, fermantasyona bırakılması ve pişirilmesi ile elde edilen bir üründür. Ekmek çeşitlerinin elde edilmesi ise ekmek tanımında geçen bileşenlere ilave olarak tahıl ürünlerini ve istenildiğinde çeşni maddelerini de içeren ve tekniğine uygun olarak üretilen ekşi hamur, karışık tahıllı, kepekli, mısırlı, tam buğday vb. ekmekleri ifade etmektedir (www.mevzuat.gov.tr, 2019).

Ekmek; besleyiciliğinin ve doyuruculuğunun fazla olması, basit üretim teknolojileriyle üretilmesi, kolay ve ucuz temin edilmesinden dolayı diğer gıda maddelerine göre daha fazla tüketilmektedir. Yeryüzünde kişi başı ekmek tüketimi olarak en fazla ekmek tüketen toplumların başında Türkiye gelmektedir (Vergi, 2020). Türkiye'de Ekmek İsrafı Araştırması'na göre, kişi başı ekmek tüketimi 2012 yılında 319 gr iken, 2013 yılında ise 284 gr olarak tespit edilmiştir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2013). Türkiye İsraf Raporu'na göre; 2018 yılında bireysel günlük ekmek tüketim miktarı ise 195 gr olarak belirtilmiştir (Türkiye İsraf Raporu, 2018). Yıllara göre ekmek tüketim miktarının azaldığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda insan vücudunun günde en az 500 kalorilik karbonhidrat kaynaklı enerjiye ihtiyacı olduğu ve bu enerjinin depo glikojenden veya proteinlerden sağlanacağı ortaya konmaktadır. Bu düzeyin üzerinde alınan karbonhidrat miktarı, vücudun enerji ihtiyacını karşılarken aynı zamanda yağların yakılmasını kolaylaştırır ve yapıcı-onarıcı proteinlerin yakılmalarını önler. Karbonhidrat kaynaklı 500 kalorilik bu enerji, 250 gramlık ekmek ile karşılanabilmektedir (Şen, 2013). Ülkemizde tahıla dayalı beslenme hâkim olduğundan kişi başına alınan enerjinin %66,0'sı tahıldan ve bunun da %56,0 gibi büyük bir kısmı ekmekten karşılanmaktadır (Türk, 2013). Ekmek tüketimi ülkemizde

günlük protein ihtiyacının yaklaşık %50,0'sini karşılamaktadır (Tepecik ve Gümüş, 2017).

Ekmek tarih boyunca insanoğlu en çok ekmeği ürettiği ve tükettiği gıda ürünlerindendir. Toplumumuzun kutsal değerlerinden biri olan ekmek aynı zamanda alın terini, bereketi ve paylaşmayı ifade etmektedir. Kendisine atfedilen bu kutsal değerlere rağmen ülkemizde ve dünyada en fazla israf edilen gıda ürünlerinden biridir(Toprak Mahsulleri Ofisi, 2013).

Son yıllarda dünyada ve Türkiye' de gıda israfı önemli bir sorun haline gelmiştir. Ekmeğin diğer işlenmiş gıda maddelerine göre raf ömrü daha kısadır. Ekmeğin mikrobiyolojik olarak bozulması ya da tüketicilere göre kalitesindeki gerileme bayatlama şeklinde ifade edilmektedir. Ekmek bayatlama ile birlikte belirgin olan duyusal özelliklerini yitirir ve kişilerin sağlığı açısından herhangi bir zarara neden olmamasına rağmen kişiler tarafından reddedilir. Bu nedenle yıl içinde tonlarca ekmek israf edilmekte ve bu durum da önemli bir ekonomik kaybı ortaya çıkarmaktadır (Vergi, 2020).

TMO'ya göre; 2012 yılında kişi başına ekmek israfı günde 19,9 gr iken, 2013 yılında 16,2 gr olarak tespit edilmiştir. 2017 yılı Türkiye İsraf Raporu'na göre; Türkiye genelinde ise hanede kişi başına haftalık ekmek israfı 19,6 gr olarak tespit edilmiştir (Türkiye İsraf Raporu, 2017). 2018 yılı Türkiye İsraf Raporu'na göre; günlük 71,4 gr ekmek israf edilmektedir. 2017 yılı israf araştırmasındaki sonuçlara göre ekmek israfının arttığı tespit edilmiştir. (Türkiye İsraf Raporu, 2018).

Ülkemizde günlük üretilen 90,9 milyon adet ekmeğin 4,9 milyonu hayvan yemi olarak kullanılarak ya da çöpe atılarak israf edilmektedir. Ekmek israfı sadece ekmeğin çöpe atılmasıyla gerçekleşmemektedir. Ekmeğin insan gıdası dışında kullanılması da israf edilmesine sebep olmaktadır. Ekmeğin hayvan yemi olarak kullanımının da bir israf olduğu konusunda toplum yeterli ölçüde bilinçli değildir. Bu nedenle toplum bu konuda bilinçlendirilmelidir. Ekmek israfını önlemek adına yapılacak diğer çalışmalar; ekmeğin ihtiyaç kadar alınması, dilimlenerek servis edilmesi, uygun bir şekilde muhafaza edilerek bayatlamasının önüne geçilmesi, bayatlayan ekmeğin insan gıdası olarak çeşitli şekillerde değerlendirilmesi ile israf oranı azaltılabilir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2013).

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin ekmek tüketim durumları ve israflarının belirlenmesi için planlanıp yürütülmüştür. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirlenen alt amaçlar aşağıda verilmektedir;

1. Öğrenciler ekmeği daha çok nereden satın almaktadır?

2. Öğrencilerin ekmek aldıkları yeri tercih etmede en önemli sebebi nedir?

3. Öğrenciler daha çok hangi tip/çeşit ekmeği ne sıklıkla tüketmektedir?

4. Öğrencilerin ekmek alım miktarları nedir?

5. Öğrencilerin artan ekmek miktarları nedir?

6. Öğrencilerin tükettiği ekmek çeşidini en önemli tercih nedeni nedir?

7. Öğrenciler ekmeği en çok günün hangi öğününde tüketmektedir?

8. Öğrenciler tükettikleri ekmeğin kalitesini yeterli buluyor mu?

9. Öğrencilerin ekmek üretilirken dikkat edilmesini istediği unsurlar nelerdir?

10. Öğrencilerin ekmek alım davranışı nedir?

11. Öğrenciler aldıkları ekmeği nasıl muhafaza etmektedirler?

12. Öğrenciler aldıkları ekmeğin tamamını tüketir mi?

13. Öğrenciler aldıkları ekmeği en fazla ne kadar sürede tüketmektedir?

14. Öğrenciler hangi durumlarda ekmeğin tüketilemeyecek kadar bayatladığını düşünmektedir?

15. Öğrenciler eğer ekmekleri küflenmiş ise küflenen kısmı koparıp attıktan sonra kalan kısmını tüketmekte midir?

16. Öğrenciler tüketemedikleri ekmekleri nasıl değerlendirmektedir?

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan hipotezler aşağıda verilmektedir:

H_1: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_2: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_3: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile medeni durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_4: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile anne mesleği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_5: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile baba mesleği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_6: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile okudukları bölüm arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_7: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_8: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile aylık ortalama geçimleri için ellerine geçen para miktarı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_9: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile ikamet ettikleri yer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{10}: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile anne eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{11}: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{12}: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile ekmek alım davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{13}: Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile aldıkları ekmeği muhafaza etme yöntemleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın amacına bağlı olarak üzerinde araştırma yapılabilecek tüm bireylerin oluşturduğu gruba evren denilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2017). Araştırmanın evreni, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılı güz döneminde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören lisans düzeyindeki öğrenciler ile sınırlıdır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dekanlığı'ndan dilekçe yolu ile elde edilen verilere göre Turizm Fakültesi'nde kayıtlı öğrencilerin toplam sayısının 1836 olduğu belirlenmiştir. Kayıtlı öğrencilerin sayıları şu şekildedir; Gastronomi ve Mutfak Sanatları-398, Rekreasyon Yönetimi-494, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği-446, Turizm İşletmeciliği-498 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada anket araştırmaları için en uygun örnekleme yöntemi olarak bilinen olasılıklı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. %95,0 güven aralığı ve 0,05 hata payına sahip evren büyüklüğü 1836 olan araştırma için toplanması gereken veri sayısı 318'dir. Örneklem sayısının hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmıştır (Kaya ve Sarper, 2020):

$$n = \frac{Nt^2\,pq}{d^2\,(N-1)+t^2\,pq}$$

Formülde kullanılmış olan simgelerin anlamı şöyledir:

n: Örneklem büyüklüğü

N: Evren büyüklüğü

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer

p: İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı

q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı

d: Hata payı

İfade edilen değerler yerlerine yerleştirildiğinde örneklem sayısı;

$$n = \frac{1836 \times (1{,}96)2 \times 0{,}5 \times 0.5}{(0{,}05)2 \times (1836-1) + (1{,}96)2 \times 0{,}5 \times 0{,}5}$$

Hesaplamalarla belirlendiği üzere araştırmada örneklemin evreni temsil edebilmesi için, örneklemin en az 318 kişi olması gerekmektedir. Anket formlarının uygulanmasının ardından toplam 400 anket formu elde edilmiştir. Anket formu 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılı güz döneminde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören lisans düzeyindeki öğrencilere uygulanmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle veriler online olarak toplanmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları aşağıda belirtilmiştir;

Araştırma kapsamında; ekmeğin tanımı, tarihçesi, tahıllar, buğday, ekmeğin bileşimi ve besin değerleri, ekmek çeşitleri, dünyada ve Türkiye'de ekmek tüketimi ve dünyada ve Türkiye'de ekmek israfı gibi konular incelenmiştir

Araştırmanın Sınırlılıkları;

1. Araştırma, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılı Güz Döneminde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören lisans düzeyindeki öğrenciler ile sınırlıdır.

2. Araştırma seçilen gönüllü katılımcılar ile sınırlıdır.

3. Araştırma anket formunda yer alan sorular ile sınırlıdır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama tekniklerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket Toprak Mahsulleri Ofisi (2013); Ertürk, Arslantaş, Sarıca, ve Demircan, (2015); Taşcı ve diğerleri, (2017) ve Cengiz, (2019) çalışmalarından alınmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 9 soru mevcuttur. Anketin ikinci bölümü ise tez çalışması kapsamında incelenen literatüre göre hazırlanan 19 maddelik ekmek tüketim sıklıkları, ekmek alınan yer, alım miktarı, israf miktarı ve israfın nedenleri ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Anketin üçüncü bölümünde ise katılımcıların ekmek ile ilgili algılarını ölçmek adına 3'lü ve 5'li likert ölçeklerinden oluşan sorular yer almaktadır. Bu formda ilgili sorular seçenekleriyle birlikte yer almaktadır ve bu sayede öğrencilerin ekmek tüketim durumları ve israfları belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Statistical Package for Social Sciences (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi) kelimelerinin ilk harfleri ile ifade edilen SPSS programı, araştırmacıların istatistiksel veri analizinde tercih ettikleri programların en başında gelmektedir (Ural ve Kılıç, 2013). Bireylerin ekmek tüketim durumları ve israf düzeylerinin tespiti için kaynak taraması yöntemi ve anket formu kullanılmıştır. Bu doğrultuda literatürde konu ile ilgili kaynaklar incelenmiş ve bu inceleme sonucunda oluşturulan anket formu ile veri toplanmıştır. Verilerin analizinde bir istatistikçi ile çalışılmış ve toplanan veriler bir istatistik programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde, frekans testleri ve bağımsız gruplar arasındaki ilişkiyi belirlemek için Ki-Kare (Chi-Square) testi uygulanmıştır. Öğrencilerin cinsiyetlerinin ekmek ile ilgili yargılara göre puanlarının normal dağılım göstermediği tespit edilmiş ve parametrik olmayan iki grup için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Tablolaştırılmış sorular ilgili çalışmalarla tartışılarak gerekli öneriler getirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo 1.Öğrencilerin Demografik Dağılımı (n=400)

CİNSİYET	***n***	***%***	***ORTALAMA GELİR***	***n***	***%***		
Kadın	239	59,8	0-500 TL	152	38,0		
Erkek	161	40,2	501-1000 TL	118	29,5		
YAŞ	***n***	***%***	1001-2000 TL	50	12,5		
18-21	242	60,5	2001-3000 TL	36	9,0		
22-25	119	29,8	3001-4000 TL	17	4,2		
26-29	23	5,8	4001 ve üzeri TL	27	6,8		
30-33	9	2,2					
34-37	5	1,2					
38 ve üzeri	2	0,5					
MEDENİ DURUM	***n***	***%***	***EĞİTİM DURUMU***	***Anne***		***Baba***	
Evli	16	4,0		***n***	***%***	***n***	***%***
Bekar	382	95,5	Yalnızca okur-yazar	2	0,5	1	0,2
Boşanmış	2	0,5	İlkokul	199	49,8	82	20,5
BÖLÜM	***n***	***%***	Ortaokul	99	24,8	149	37,2
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	109	27,2	Lise	65	16,2	120	30,0
Rekreasyon Yönetimi	94	23,5	Önlisans	9	2,2	16	4,0
Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği	96	24,0	Lisans	7	1,8	24	6,0
Turizm İşletmeciliği	101	25,2	Yüksek lisans/ Doktora	4	1,0	3	0,8
SINIF	***n***	***%***	***MESLEK***	***Anne***		***Baba***	
1.Sınıf	98	24,5		***n***	***%***	***n***	***%***
2.Sınıf	85	21,2	Ev Hanımı	299	74,8	1	0,2
3.Sınıf	88	22,0	Memur	23	5,8	60	15,0
4. Sınıf	91	22,8	Esnaf	13	3,2	74	18,5
5.Sınıf ve Üzeri	38	9,5	İşçi	26	6,5	84	21,0
İKAMET	***n***	***%***	Serbest Meslek	8	2,0	44	11,0
Evde ailemle	247	61,8	Çiftçi	6	1,5	31	7,8
Evde akraba ile	9	2,2	Emekli	22	5,5	90	22,5
Evde arkadaşlarımla	54	13,5	İşsiz	1	0,2	6	1,5
Evde yalnız	22	5,5					
Devlet yurdu	47	11,8					
Özel yurtta	21	5,2					

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri incelendiğinde %59,8'inin kadın, %40,2'sinin erkek olduğu belirlenmiştir. Yaş dağılımları incelendiğinde %60,5'inin 18-21 yaş, %29,8'inin 22-25 yaş, %5,8'inin 26-29 yaş, %2,2'sinin 30-33 yaş, %1,2'sinin 34-37 yaş ve %0,5'inin 38 yaş ve üzeri olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin %4,0'ünün evli, %95,5'inin bekâr ve %0,5'inin boşanmış olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin okudukları bölüm incelendiğinde %27,2'sinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları, %23,5'inin Rekreasyon Yönetimi, %24,0'ünün Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği ve %25,2'sinin Turizm İşletmeciliği olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin sınıfları incelendiğinde %24,5'inin 1.sınıf, %21,2'sinin 2.sınıf, %22,0'sinin 3.sınıf, %22,8'inin 4.sınıf ve %9,5'inin okulunu uzatan ve üzeri olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin ikamet ettikleri yer incelendiğinde %61,8'inin evde ailesi ile, %2,2'sinin evde akrabası ile, %13,5'inin evde arkadaşları ile, %5,5'inin evde yalnız, %11,8'inin devlet yurdunda ve %5,2'sinin özel yurtta ikamet ettiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin aylık ortalama gelir düzeyleri incelendiğinde %38,0'inin 0-500 TL arasında, %29,5'inin 501-1000 TL arasında, %12,5'inin 1001-2000 TL arasında, %9,0'unun 2001-3000 TL arasında, %4,2'sinin 3001-4000 TL arasında ve %6,8'inin 4001 TL ve üzeri olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin annelerinin eğitim seviyesine bakıldığında %0,5'inin yalnızca okur-yazar, %49,8'inin ilkokul, %24,8'inin ortaokul, %16,2'sinin lise, %2,2'sinin önlisans, %1,8'inin lisans ve %1,0'inin yüksek lisans/doktora olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin babalarının eğitim seviyesine bakıldığında ise %0,2'sinin yalnızca okur-yazar, %20,5'inin ilkokul, %37,2'sinin ortaokul, %30,0'unun lise, %4,0'ünün önlisans, %6,0'sının lisans ve %0,8'inin yüksek lisans/doktora olarak belirlenmiştir.

Öğrencilerin annelerinin meslek gruplarına bakıldığında %74,8'inin ev hanımı, %5,8'inin memur, %3,2'sinin esnaf, %6,5'inin işçi, %2,0'sinin serbest meslek, %1,5'inin çiftçi, %5,5'inin emekli, %0,2'sinin işsiz olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin babalarının meslek gruplarına bakıldığında ise %0,2'sinin ev hanımı, %15,0'inin memur, %18,5'inin esnaf, %21,0'inin işçi, %11,0'inin serbest meslek, %7,8'inin çiftçi, %22,5'inin emekli, %1,5'inin işsiz olarak saptanmıştır.

Tablo 2. Öğrencilerin Cinsiyetlerinin Ekmek Satın Aldıkları Yerlere Göre Dağılımı (n=400)

Ekmek Satın Alınan Yer	***Cinsiyet***				***Ki-Kare Testi***		
	Kadın		**Erkek**				
	n	%	n	%	X^2	***sd***	***P***
Bakkal	84	35,1	53	32,9	10,365	12	*0,169
Fırın	101	42,3	79	49,1			
Yöresel Ekmek Satan Yerler	11	4,6	2	1,2			
Market	62	25,9	50	31,1			
Büfe/Bayi	16	6,7	13	8,1			
Evde Yapılıyor	20	8,4	7	4,3			
***Diğer	1	0,4	-	-			

**p>0,05*

** Birden fazla seçeneğe cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

***Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenci "Babamın dükkânı" ifadesini kullanmıştır.

Çalışmaya katılan öğrencilere ekmek aldıkları yer sorulduğunda, öğrencilerin %36,1'inin fırından, %27,5'inin bakkaldan satın aldığını belirtirken; %5,8'i evde yaptığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ekmek satın aldığı yer ile cinsiyet ve gelir düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05). Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin %11,9'unun, Rekreasyon Yönetimi öğrencilerinin %9,6'sının, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği öğrencilerinin %4,2'sinin, Turizm İşletmeciliği öğrencilerinin %1,0'nin ekmeği evde yaptığı tespit edilmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin ekmeği evde yapma oranının daha fazla olduğu söylenebilir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ekmek satın aldığı yer ile bölümleri arasındaki ilişkiye bakıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05).

Vergi (2020) tarafından Bingöl ili merkez ilçesinde bulunan tüketiciler ile yapılan çalışmada tüketicilerin büyük bir çoğunluğu ekmeklerini fırınlardan satın aldığı tespit edilmiştir. Tüketicilerin sosyo-ekonomik statü düzeyleri arttıkça ekmeğin imal edildiği yerden satın alınması oranın da arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca düşük sosyo-ekonomik statü düzeyinde bulunan tüketicilerin ekmeği satın almada bakkalı tercih etme durumu diğer sosyo-ekonomik statü düzeylerine göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Çalışmamızda gelir düzeyi düşük olan öğrenciler ekmek alım yeri olarak bakkalı tercih ederken, gelir düzeyi arttıkça ekmek alım yeri olarak fırınları tercih ettiği tespit edilmiştir. Açıklanan çalışmada tüketicilerin sosyo-ekonomik statü düzeyleri arttıkça ekmeğin imal edildiği yerden satın alınması oranın da artması ve düşük sosyo-ekonomik statü düzeyindeki tüketicilerin ekmek alım yeri olarak bakkalı tercih etmesi yönüyle çalışmamızda saptanan bulgular ile açıklanan çalışmalar paralellik göstermektedir.

Tablo 3. Öğrencilerin Bölümlerinin Ekmek Alınan Yeri Tercih Sebebine Göre Dağılımı (n=400)

Ekmek Alınan Yeri Tercih Sebebi	Bölüm								Ki-Kare Testi		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları		Rekreasyon Yönetimi		Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği		Turizm İşletmeciliği				
	n	%	n	%	n	%	n	%	X^2	sd	p
Yakın olduğu için	61	56,6	49	52,0	44	45,8	62	61,4	93,453	36	*0,000
Hijyenik olduğu için	19	17,6	32	34,0	43	44,8	17	16,8			
Çok çeşitli ekmekleri bir arada bulabildiğim için	14	13,0	13	13,8	18	18,8	14	13,9			
Satışlarda eldiven kullanıldığı için tercih ediyorum	13	12,0	6	6,4	15	15,6	5	5,0			
Standarda uygun üretim yapıldığı için	10	9,3	11	11,7	4	4,2	1	1,0			
Taze ve sıcak olduğu için	34	31,5	26	27,7	18	18,8	17	16,8			
Ucuz olduğu için	8	7,4	4	4,3	4	4,2	5	5,0			
Kaliteli ekmek ürettiği için	27	25,0	16	17,0	7	7,3	6	5,9			
Saklama koşullarına dikkat ederek satış yapıldığı için	7	6,5	6	6,4	5	5,2	5	5,0			
Ambalajlı üretim yapıldığı için tercih ediyorum	3	2,8	4	4,3	7	7,3	3	3,0			
Özellikle dikkat ettiğim bir şey yok	7	6,5	5	5,3	3	3,1	2	2,0			
***Diğer	1	0,9	-	-	-	-	-	-			

**p<0,05*

**Birden fazla seçeneğe cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

****Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenci "Evde yapılıyor" ifadesini kullanmıştır.*

Öğrencilerin ekmek satın aldıkları yeri tercih sebepleri sorulduğunda, öğrencilerin %31,7'sinin yakın olduğu için, %16,3'ünün hijyenik olduğu için, %14,0'ünün taze ve sıcak olduğu için, %8,7'sinin çok çeşitli ekmekleri bir arada bulabildiği için, %8,2'sinin kaliteli ekmek ürettiği için, %5,7'sinin satışlarda eldiven kullanıldığı için, %3,8'inin standarda uygun üretim yapıldığı için, %3,4'ünün saklama koşullarına dikkat ederek satış yapıldığı için, %3,1'inin ucuz olduğu için, %2,5'inin ambalajlı üretim yapıldığı için tercih ederken; %2,5'inin özellikle dikkat ettiği bir şey olmadığını belirttiği tespit edilirken; %0,1'inin ekmeği evde yaptığı için ekmek alınan yeri tercih sebebi olmadığını belirttiği tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ekmek aldıkları yeri tercih sebebi ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken ($p<0,05$), öğrencilerin ekmek yeri tercih sebebi ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Turizm İşletmeciliği bölümünde okuyan öğrencilerin %61,4'ünün, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin %56,6'sının, Rekreasyon Yönetimi bölümünde okuyan öğrencilerin %52,0'sinin, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümünde okuyan öğrencilerin %45,8'inin ekmek satın aldığı yeri yakın olduğu için tercih ettiği tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ekmek aldıkları yeri tercih sebebi ile bölümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Tablo 4.Öğrencilerin Ekmek Çeşitlerine Göre Tüketim Sıklığının Dağılımı (n=400)

Ekmek Çeşitleri	Her Gün		Gün Aşırı		Haftada Bir		15 Günde Bir		Ayda Bir		Hiç Tüketmem	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Normal/Beyaz Ekmek	291	72,8	46	11,5	27	6,8	9	2,2	10	2,5	17	4,2
Tam Buğday Ekmeği	39	9,8	50	12,5	101	25,2	50	12,5	66	16,5	94	23,5
Karışık(Çok) Tahıllı Ekmek	18	4,5	14	3,5	27	6,8	19	4,8	38	9,5	284	71,0
Çavdarlı Ekmek	13	3,2	14	3,5	22	5,5	17	4,2	33	8,2	301	75,2
Kepekli Ekmek	20	5,0	11	2,8	46	11,5	48	12,0	58	14,5	217	54,2
Mısır Unlu Ekmek	12	3,0	12	3,0	19	4,8	9	2,2	49	12,2	299	74,8

Yulaflı Ekmek	7	1,8	8	2,0	15	3,8	6	1,5	17	4,2	347	86,8
Ekşi Hamur Ekmeği	18	4,5	10	2,5	28	7,0	23	5,8	37	9,2	284	71,0
Karabuğday (Greçka) Ekmeği	7	1,8	5	1,2	14	3,5	5	1,2	9	2,2	360	90,0
Siyez Ekmeği	10	2,5	6	1,5	8	2,0	4	1,0	12	3,0	360	90,0
Fındıklı Ekmek	6	1,5	4	1,0	14	3,5	4	1,0	13	3,2	359	89,9
Tuzsuz Ekmek	11	2,8	5	1,2	7	1,8	3	0,8	18	4,5	356	89,0
Glutensiz Ekmek	7	1,8	5	1,2	14	3,5	5	1,2	11	2,8	358	89,5
Bazlama	25	6,2	33	8,2	82	20,5	53	13,2	58	14,5	149	37,2
Yufka Ekmek-Lavaş	17	4,2	36	9,0	69	17,2	55	13,8	56	14,0	167	41,8
Tandır Ekmeği	11	2,8	12	3,0	29	7,2	26	6,5	41	10,2	281	70,2
Antioksidanlı Mor Ekmek(Renkli Ekmek)	6	1,5	9	2,2	7	1,8	1	0,2	16	4,0	361	90,2
**Diğer	15	3,8	4	1,0	10	2,5	7	1,8	8	2,0	356	89,0

*Birden fazla seçeneğe cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

**Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler "Ev ekmeği, Ev yapımı, Köy ekmeği, Kömeç, Pide, Pide susamlı çörekotlu ekmek, Tandır, Yöresel ekmek, Gözleme, Haşhaşlı ekmek, Pıtıl, Farklı un bulduğum zamanlarda veya farklı bir tarif gördüğümde yaptığım ekmekler" ifadelerini kullanmışlardır.

Öğrencilere ekmek tercihleri ve tüketim sıklığı sorulduğunda, her ne kadar ekmek çeşidi yüksek olsa da öğrencilerin %72,8'inin her gün beyaz ekmek tükettiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin %25,2'sinin tam buğday ekmeğini, %20,5'inin bazlama ekmeğini, %17,2'sinin yufka ekmek-lavaşı haftada bir tükettiği; %14,5'inin kepekli ekmeği, %12,2'sinin mısır unlu ekmeği, %10,2'sinin tandır ekmeğini, %9,5'inin karışık(çok) tahıllı ekmeği, %9,2'sinin ekşi hamur ekmeğini, %8,2'sinin çavdarlı ekmeği ayda bir tükettiği tespit edilmiştir.

Uzundumlu ve arkadaşları (2018) tarafından Erzurum ilinde yapılan çalışmada hanelerde sırasıyla %76,8 somun, %8,26 pide, %5,41 lavaş, %5,22 kepek, 3,06 çavdar ve %1,77 diğer ekmek çeşitlerinin tüketildiği tespit edilmiştir. (Uzundumlu, Yıldırım, ve Kurtoğlu, 2018). Onurlubaş ve Altunışık (2019) tarafından Bursa ilinde yaşayan hane halkı ile yapılan çalışmada hane halkının %91,3'ünün beyaz ekmek, %65,9'unun tam tahıllı ekmek, %55,3'ünün kepekli ekmek, %38,3'ünün çavdar ekmeği, %30,1'inin köy ekmeği, %6,1'inin pide, %1,1'inin çiya tohumlu ekmeği tükettiği tespit edilmiştir (Onurlubaş ve Altunışık, 2019). Öğrenciler ile yapılan bir çalışmada öğrencilerin %38,0'inin her gün ekmek tükettikleri tespit edilmiştir (Kartal, 2019).

Yapmış olduğumuz çalışma ve diğer çalışmaların sonuçlarına bakıldığında bireylerin en çok beyaz ekmeği tükettiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Ekmek Çeşitlerine Göre Alım Miktarlarının Dağılımı (n=400)

Ekmek Çeşitleri	Her Gün 1 adet		Her Gün 2 adet		Her Gün 3 adet		Her Gün 4 adet ve üzeri		Gün Aşırı 1 adet		Gün Aşırı 2 adet ve üzeri	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Normal/Beyaz Ekmek	82	20,5	96	24,0	57	14,2	34	8,5	38	9,5	48	12,0
Tam Buğday Ekmeği	26	6,5	14	3,5	9	2,2	2	0,5	48	12,0	6	1,5
Karışık(Çok) Tahıllı Ekmek	8	2,0	4	1,0	4	1,0	2	0,5	17	4,2	6	1,5
Çavdarlı Ekmek	7	1,8	5	1,2	4	1,0	1	0,2	8	2,0	8	2,0
Kepekli Ekmek	12	3,0	6	1,5	6	1,5	1	0,2	16	4,0	4	1,0
Mısır Unlu Ekmek	9	2,2	7	1,8	-	-	-	-	12	3,0	6	1,5
Yulaflı Ekmek	8	2,0	5	1,2	1	0,2	-	-	9	2,2	6	1,5
Ekşi Hamur Ekmeği	12	3,0	5	1,2	5	1,2	1	0,2	13	3,2	7	1,8
Karabuğday (Greçka) Ekmeği	6	1,5	5	1,2	-	-	1	0,2	7	1,8	6	1,5
Siyez Ekmeği	5	1,2	5	1,2	-	-	1	0,2	11	2,8	6	1,5
Fındıklı Ekmek	7	1,8	3	0,8	1	0,2	-	-	8	2,0	8	2,0
Tuzsuz Ekmek	5	1,2	6	1,5	2	0,5	-	-	10	2,5	6	1,5
Glutensiz Ekmek	6	1,5	3	0,8	2	0,5	1	0,2	10	2,5	8	2,2
Bazlama	11	2,8	14	3,5	7	1,8	2	0,5	23	5,8	9	2,2
Yufka Ekmek-Lavaş	15	3,8	8	2,0	4	1,0	3	0,8	17	4,2	7	1,8
Tandır Ekmeği	7	1,8	5	1,2	-	-	3	0,8	11	2,8	8	2,0
Antioksidanlı Mor Ekmek(Renkli Ekmek)	6	1,5	5	1,2	1	0,2	-	-	6	1,5	7	1,8
**Diğer	4	1,0	4	1,0	2	0,5	-	-	7	1,8	5	1,2

*Birden fazla seçeneğe cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

**Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler "Köy ekmeği" ifadelerini kullanmışlardır.

Öğrencilere ekmek alım miktarları sorulduğunda, %24,0'ünün her gün iki adet, %20,5'inin her gün bir adet, %14,2'sinin her gün üç adet, %12,0'sinin gün aşırı iki adet ve üzeri, %9,5'inin gün aşırı bir adet ve %8,5'inin her gün dört adet ve üzeri beyaz ekmek aldığı belirlenmiştir.

Türkiye İsraf Raporu (2018) verilerine göre bireylerin %33,5'inin iki adet, %25,4'ünün üç adet, %15,1'inin ise dört adet ekmek aldığı tespit edilmiştir. Cengiz (2019)'in Tekirdağ ili Süleymanpaşa ilçesinde sosyo-

ekonomik ve kültürel düzeyleri farklı olan ailelerle yaptığı çalışmada tüketicilerin %57,0'sinin 0-2 ekmek, %36'sının 3-4 ekmek, %7,0'sinin 5 ve üzeri ekmek satın aldığı belirlenmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin günlük ekmek tüketim miktarı iki adet olması ve açıklanan çalışmalarda günlük ekmek tüketim miktarının iki adet olması yönüyle saptanan bulgular ile açıklanan çalışmalar paralellik göstermektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Ekmek Alım Davranışının Ekmek Alım Miktarına Göre Dağılımı (n=400)

Ekmek Alım Davranışı	Ekmek Alım Miktarı												Ki-Kare Testi		
	Her Gün 1 adet		Her Gün 2 adet		Her Gün 3 adet		Her Gün 4 adet ve üzeri		Gün Aşırı 1 adet		Gün Aşırı 2 adet ve				
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	X^2	sd	p
Tam günlük ihtiyacım kadar	83	48,8	51	30,0	41	24,1	21	12,3	30	17,6	24	14,1	82,376	18	*0,000
Günlük ihtiyacımdan biraz fazlası	35	19,4	59	32,8	36	20,0	20	11,1	55	30,6	32	17,8			
Günlük ihtiyacımdan daha az	3	25,0	1	8,3	-	-	-	-	9	75,0	-	-			
Tedbir olsun diye günlük ihtiyacımdan çok fazlası	6	17,6	13	38,2	3	8,8	4	11,8	8	23,5	10	29,4			

**p<0,05*

Tablo 6'da yer alan verilere göre tam günlük ihtiyacı kadar ekmek alımı yapan öğrencilerin %48,8'inin her gün bir adet, günlük ihtiyacından biraz fazlası ekmek alımı yapan öğrencilerin %32,8'inin her gün iki adet, tedbir olsun diye günlük ihtiyacından çok daha fazla ekmek alımı yapan öğrencilerin %38,2'sinin her gün iki adet, günlük ihtiyacından daha az ekmek alımı yapan öğrencilerin %75,0'inin gün aşırı bir adet ekmek alımı yaptığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin ekmek alım miktarı ile ekmek alım davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Tablo 7. Öğrencilerin Ekmek İsraf Miktarlarının Dağılımı

Artan Ekmek Miktarı	***n***	***%***
Bir dilim	56	14,0
İki Dilim	80	20,0
Üç dilim	75	18,8
Yarım somun	119	29,8
Bir adet	34	8,5
İki adet ve üzeri	6	1,5
Artan Ekmek Olmaz	30	7,5
Toplam	400	100,0

Öğrencilerin ekmek israf miktarlarına baktığımızda; öğrencilerin %29,8'inin yarım somun, %20,0'sinin iki dilim, %18,8'inin üç dilim, %14,0'ünün bir dilim, %8,5'inin bir adet, %1,5'inin iki adet ve üzeri ekmek israfı yaptığı belirlenirken; öğrencilerin %7,5'inin ekmek israfı yapmadığı saptanmıştır.

Yapılan bir çalışmada; hanelerde görüşülen kişilerin %84,3'ünün ekmek israfı yapmadığı, %15,5'inin ekmek israfı yaptığı tespit edilmiştir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2013). Göksu (2019) tarafından Van İli İpekyolu İlçesinde ikamet eden hane halklarının %47,58'inin hiç ekmek israfı yapmadığı, %42,01'inin bazen ekmek israfı yaptığı belirlenirken; %10.41'inin ekmek israfı yaptığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin ekmek israfı yaptığı saptanırken açıklanan çalışmalarda tüketicilerin ekmek israf etmemesi yönüyle farklılık göstermektedir.

Türkiye İsraf Raporu (2018) verilerine göre bireylerin %31,0'inin haftada yarım ekmek, %19,0'unun yarım ekmekten az, %17,8'inin bir ekmek, %16,3'ünün bir buçuk ekmek, %8,9'unun iki ekmek, %3,9'unun iki buçuk ekmek ve %3,1'inin üç ekmek ve üzeri ekmeği israf ettiği tespit edilmiştir. İkikat Tümer, Aytop, ve Yavuz (2019) tarafından Kahramanmaraş ili kent merkezinde yapılan araştırmada tüketicilerin %55,99'unun ekmek israfı yaptığı, %44,01'inin ise ekmek israfı yapmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızda saptanan bulgular ile açıklanan çalışmalarda tüketicilerin ekmek israfı yapması yönüyle paralellik göstermektedir.

Tablo 8. Öğrencilerin Ekmek İsraf Miktarının Seçilmiş Bazı Değişkenlere Göre Dağılımı

Demografik Değişkenler	*Artan Ekmek Miktarı*		
Yaş	***Ki-Kare Testi***		
	X^2	*sd*	*p*
18-21	58,396	30	*0,001
22-25			
26-29			
30-33			
34-37			
38 ve üzeri			
Cinsiyet			
Kadın	7,012	6	0,320
Erkek			
Medeni Durum			
Evli	16,491	12	0,170
Bekar			
Boşanmış			
Anne Meslek			
Ev Hanımı	45,506	42	0,328
Memur			
Esnaf			
İşçi			
Serbest Meslek			
Çiftçi			
Emekli			
İşsiz			
Baba Meslek			
Ev Hanımı	48,062	42	0,241
Memur			
Esnaf			
İşçi			
Serbest Meslek			
Çiftçi			
Emekli			
İşsiz			
Bölüm			
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	21,220	18	0,268
Rekreasyon Yönetimi			
Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği			
Turizm İşletmeciliği			
Sınıf			
1.Sınıf	37,795	24	0,036
2.Sınıf			
3.Sınıf			
4. Sınıf			
5.Sınıf ve Üzeri			

Demografik Değişkenler	*Artan Ekmek Miktarı*		
Ortalama Gelir	***Ki-Kare Testi***		
	X^2	sd	p
0-500 TL	67,775	30	*0,000
501-1000 TL			
1001-2000 TL			
2001-3000 TL			
3001-4000 TL			
4001 TL ve üzeri			
İkamet			
Evde ailemle	28,010	30	0,570
Evde akraba ile			
Evde arkadaşlarımla			
Evde yalnız			
Devlet yurdu			
Özel yurtta			
Anne Eğitim			
Yalnızca okur-yazar	46,320	36	0,116
İlkokul			
Ortaokul			
Lise			
Önlisans			
Lisans			
Yüksek lisans/Doktora			
Baba Eğitim	48,668	36	0,077
Yalnızca okur-yazar			
İlkokul			
Ortaokul			
Lise			
Önlisans			
Lisans			
Yüksek lisans/Doktora			
Alım Davranışı			
Tam günlük ihtiyacımız kadar	45,851	18	*0,000
Günlük ihtiyacımızdan biraz fazlası			
Günlük ihtiyacımızdan daha az			
Tedbir olsun diye günlük ihtiyacımızdan çok fazlası			
Muhafaza Şekli			
Naylon poşette	47,540	36	0,094
Ahşap ekmek kutusunda			
Buzdolabında poşet içinde			
Plastik saklama kabında			
Derin dondurucuda/buzlukta			
Bez torbada veya sofra bezine sararak			
Kâğıt poşette			

**p<0,05*

Öğrencilere tüketemedikleri ekmeği ne şekilde değerlendirdikleri sorulduğunda; öğrencilerin %29,8'inin tüketilmeyen ekmeği hayvanlara vererek, %4,8'inin ise çöpe atarak israf ettiği belirlenmiştir. Öğrencilere ekmek israfı ile ilgili kanaatleri sorulduğunda; öğrencilerin %95,2'sinin bayat ekmekleri hayvanlara vermenin israf olmadığını düşündüğü tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda ise artan ekmeklerin hayvanlara verilmesi ekmek israfı olarak değerlendirilmektedir (Türkiye İsraf Raporu, 2018; Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2020). Buna göre öğrencilerin artan ekmeklerini israf ettikleri saptanmış ve demografik değişkenlerin yanı sıra ekmek alım davranışı ve ekmek muhafaza yöntemleri ile arasında ilişki olup olmadığını test etmek adına ki-kare testi yapılmıştır. Buna göre:

- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). H_1 hipotezi kabul edilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_2 hipotezi reddedilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile medeni durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_3 hipotezi reddedilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile anne mesleği arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_4 hipotezi reddedilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile baba mesleği arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_5 hipotezi reddedilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile okudukları bölüm arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_6 hipotezi reddedilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). H_7 hipotezi kabul edilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile aylık ortalama geçimleri için ellerine geçen para miktarı arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). H_8 hipotezi kabul edilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile ikamet ettikleri yer arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_9 hipotezi reddedilmiştir.
- Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile anne eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). H_{10} hipotezi reddedilmiştir.

• Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05). H_{11} hipotezi reddedilmiştir.

• Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile ekmek alım davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05). H_{12} hipotezi kabul edilmiştir.

• Üniversite öğrencilerinin israf durumları ile aldıkları ekmeği muhafaza etme yöntemleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05). H_{13} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9.Öğrencilerin Cinsiyetlerinin Ekmeği Tükettiği Öğünlere Göre Dağılımı (n=400)

Ekmek Tüketilen Öğünler	***Cinsiyet***				***Ki-Kare Testi***		
	Kadın		**Erkek**				
	n	***%***	***n***	***%***	X^2	***sd***	***p***
Sabah	116	48,5	77	47,8	20,290	9	*0,016
Öğle	34	14,2	13	8,1			
Akşam	37	15,5	20	12,4			
Gece	2	0,8	2	1,2			
Sabah ve Öğle	10	4,2	7	4,3			
Sabah ve Akşam	29	12,1	20	12,4			
Sabah ve Gece	4	1,7	2	1,2			
Sabah, Öğle, Akşam	2	0,8	9	5,6			
Öğle ve gece	5	2,1	6	3,7			
Sabah, Öğle, Akşam, Gece	-	-	5	3,1			

**p<0,05*

**Birden fazla seçeneğe cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin öğünlere göre ekmek tüketimi ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05).

Aksoylu ve arkadaşlarının Manisa il merkezinde ikamet eden bireyler ile yaptığı çalışmada araştırmaya katılan bireylerin öğünlere göre ekmek tüketimi ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05) (Aksoylu, Savlak, Yanğıç, Çağındı, ve Köse, 2014).

Çalışmamızda saptanan bulgular ile açıklanan çalışma paralellik göstermektedir.

Tablo 10. Öğrencilerin Ekmek Alım Davranışlarına Göre Dağılımı

Alım Davranışı	n	%
Tam günlük ihtiyacım kadar	172	43,0
Günlük ihtiyacımdan biraz fazlası	180	45,0
Günlük ihtiyacımdan daha az	12	3,0
Tedbir olsun diye günlük ihtiyacımdan çok fazlası	36	9,0
Toplam	400	100,0

Öğrencilere ekmek alım davranışları sorulduğunda; öğrencilerin %45,0'inin günlük ihtiyacından biraz fazlası kadar, %43,0'ünün tam günlük ihtiyacı kadar, %9,0'unun tedbir olsun diye günlük ihtiyacının çok fazlası kadar ve %3,0'ünün günlük ihtiyacından daha azı kadar ekmek aldığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin ekmek alım davranışları ile cinsiyet ve bölüm değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Taşçı ve arkadaşları (2017) tarafından Ankara ilinde yaşayan tüketiciler ile yapılan çalışmada tüketicilerin %37,2'sinin evlerine tüketecek miktardan daha fazla ekmek aldıkları belirlenmiştir (Taşcı ve arkadaşları, 2017).

Çalışmamızda saptanan bulgular ile açıklanan çalışma paralellik göstermektedir.

Tablo 11. Öğrencilerin Ekmeğin Tamamını Tüketme Durumlarına Göre Dağılımı

Ekmeğin Tamamını Tüketme Durumu	***n***	***%***
Ekmeğin tümünü tüketiyorum, kalan ekmek ya da ekmek dilimi olmamaktadır	50	12,5
Ekmeğin tümünü tüketemiyorum, kalan bölümü değerlendiriyorum	288	72,0
Ekmeğin tümünü tüketemiyorum, kalan bölümü çöpe atıyorum	10	2,5
Ekmeğin tümünü tüketemiyorum, kalan bölümü bazen çöpe atıyorum, bazen değerlendiriyorum	52	13,0
Toplam	400	100,0

Öğrencilere ekmeğin tamamını tüketme durumları sorulduğunda öğrencilerin %72,0 ile büyük bir çoğunluğunun "ekmeğin tümünü tüketemiyorum, kalan bölümü değerlendiriyorum" şeklinde cevap verdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin %13,0'ünün "ekmeğin tümünü tüketemiyorum, kalan bölümü bazen çöpe atıyorum, bazen değerlendiriyorum", %12,5'inin "ekmeğin tümünü tüketiyorum, kalan ekmek ya da ekmek dilimi olmamaktadır" şeklinde cevap verdiği belirlenirken; %2,5'inin "ekmeğin tümünü tüketemiyorum, kalan bölümü çöpe atıyorum" şeklinde cevap verdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin

ekmeği tamamını tüketme durumları ile cinsiyetleri ve bölümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken ($p>0,05$), ekmeğin tamamını tüketme durumları ile gelir durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

İkikat Tümer, Aytop, ve Yavuz (2019) tarafından Kahramanmaraş ili kent merkezinde yapılan araştırmada tüketicilerin %44,01'inin satın aldıkları ya da kendi yaptıkları ekmeğin tamamını tükettikleri tespit edilmiştir.

Çalışmada öğrencilerin ekmeğin tümünü tüketemediği ve kalan bölümü değerlendirdiği belirlenirken açıklanan çalışmada tüketicilerin ekmeğin tümünü tükettiği tespit edilmiştir. Saptanan bulgular ile açıklanan çalışma farklılık göstermektedir.

Öğrencilere aldıkları ekmeği kaç günde tükettikleri sorulduğunda öğrencilerin %42,2'sinin aldıkları ekmeği bir günde, %40,5'inin iki günde, %6,8'inin üç günde, %5,5'inin anında, %5,0'inin dört gün ve daha fazla sürede tükettiği belirlenmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ekmek tüketim süreleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Tablo 12.Öğrencilerin Ekmeğin Tüketilemeyecek Kadar Bayatladığını Düşünme Kriterlerine Göre Dağılımı

Bayatlama Kriteri	***n***	***%***
Küflenmişse	165	41,2
Sertleşmiş ve kolayca ufalanıyorsa	136	34,0
Alındığı gün tüketilmemişse	27	6,8
Soğumuşsa	2	0,5
Tadı değişmişse	42	10,5
Görüntüsü bozulmuşsa	28	7,0
Toplam	400	100,0

Öğrencilere ekmeğin tüketilemeyecek kadar bayatladığını düşünme kriterleri sorulduğunda öğrencilerin %41,2'sine göre ekmek küflenmişse, %34,0'üne göre sertleşmiş ve kolayca ufalanıyorsa, %10,5'ine göre tadı değişmişse bayatladığını düşündükleri tespit edilmiştir.

Öğrencilere küflenen bir ekmeğin küflenen kısmını kopartıp kalan kısmını tüketip tüketmedikleri sorulduğunda öğrencilerin %85,5'i ekmek küflendikten sonra tüketmezken, %14,5'inin küflenen kısmını koparark ekmeğin kalan kısmını tükettiği belirlenmiştir.

Tablo 13.Öğrencilerin Tüketilmeyen Ekmeği Değerlendirme Durumlarına Göre Dağılımı

Tüketilmeyen Ekmeği Değerlendirme	n	%
Hayvanlara veririm	119	29,8
Isıtıp / kızartıp yeniden tüketirim	92	23,0
Ekmek lahmacunu/lavaş yapımında kullanırım	7	1,8
Farklı yemeklerde değerlendiririm	44	11,0
Buzdolabında saklarım	34	8,5
Sonra tüketmek üzere derin dondurucuya koyarım	26	6,5
Rondodan çekip köfte yapımında kullanırım	36	9,0
Tatlı yapımında kullanırım	12	3,0
İhtiyacı olana veririm	7	1,8
Komşularımla paylaşırım	4	1,0
Çöpe atarım	19	4,8
Toplam	400	100,0

Öğrencilere tüketemedikleri ekmekleri ne şekilde değerlendirdikleri sorulduğunda öğrencilerin %23,0'ünün ısıtıp / kızartıp yeniden tüketerek, %11,0'inin farklı yemeklerde değerlendirerek, %9,0'unun rondadan çekerek köfte yapımında kullanarak, %8,5'inin buzdolabında saklayarak, %6,5'inin daha sonra tüketmek üzere derin dondurucuya koyarak tüketemediği ekmeği değerlendirdiği belirlenirken; %29,8'inin tüketilmeyen ekmeği hayvanlara vererek, %4,8'inin ise çöpe atarak israf ettiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin tüketilmeyen ekmeği değerlendirme durumları ile cinsiyet ve gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken ($p>0,05$); öğrencilerin tüketilmeyen ekmeği değerlendirme durumları ile bölümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin %22,9'unun, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümünde okuyan öğrencilerin %4,2'sinin, Turizm İşletmeciliği bölümünde okuyan öğrencilerin %4,0'ünün, Rekreasyon Yönetimi bölümünde okuyan öğrencilerin %3,2'sinin tüketemediği ekmeği rondodan çekip köfte yapımında kullanarak değerlendirdiği tespit edilmiştir.

Koç (2011) tarafından Van ilinde yapılan bir araştırmada tüketicilerin %48,5'inin bayat ekmekleri farklı yemeklerde değerlendirdikleri, %40,53'ünün hayvanlara ya da sütçülere verdikleri, %5,6'sının çöpe attığı ve %5,3'ünün fakirlere verme gibi diğer şekillerde değerlendirdiği tespit edilmiştir (Koç, 2011). Onurlubaş ve Altunışık (2019) tarafından Bursa ilinde yaşayan hane halkı ile yapılan çalışmada hane halkının %71,3'ünün bayat ekmeği yemek-tatlı yaparak, %18,3'ünün hayvan yetiştirenlere verdiği, %13,5'inin dondurarak değerlendirdiği belirlenirken: %31,3'ünün

sokak hayvanlarına vererek, %11,1'inin ise bayatlayan ekmeği çöpe atarak israf ettiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin çoğunun tüketemediği ekmeği hayvanlara vererek israf ettiği tespit edilirken, açıklanan çalışmalarda tüketicilerin çoğunun tüketemediği ekmeği farklı yemeklerde değerlendirdiğinin tespit edilmesi yönüyle farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 14.Öğrencilerin Ekmek İsrafının Sebebine Dair Görüşlerine Göre Dağılımı

İsrafın Sebepleri	***n***	***%***
İhtiyaçtan fazla ekmek üretimi	70	17,5
İhtiyaçtan fazla ekmek alınması	211	52,8
Ekmeğin uygun olmayan şartlarda muhafaza edilip bayatlaması	71	17,8
Fiyatının ucuz olması	17	4,2
Öğünde artan ekmek olması	23	5,8
Gramajının fazla olması	8	2,0
Toplam	400	100,0

Öğrencilere ekmek israfının sebebine dair görüşleri sorulduğunda öğrencilerin %52,8'i ihtiyaçtan fazla ekmek alınmasını, %17,8'i ekmeğin uygun olmayan şartlarda muhafaza edilip bayatlamasını, %17,5'i ihtiyaçtan fazla ekmek üretimini, %5,8'i öğünde artan ekmek olmasını, %4,2'si fiyatının ucuz olmasını, %2,0'si gramajının fazla olmasını israf sebebi olarak gördüğü tespit edilmiştir. Öğrencilerin israf sebepleri ile cinsiyet ve gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken ($p>0,05$); öğrencilerin israf sebepleri ile bölümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin %22,0'sinin, Rekreasyon Yönetimi bölümünde okuyan öğrencilerin %20,2'sinin Turizm İşletmeciliği bölümünde okuyan öğrencilerin %14,9'unun, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümünde okuyan öğrencilerin %13,5'inin ekmeğin uygun olmayan şartlarda muhafaza edilip bayatlamasını israf sebebi olarak gördüğü tespit edilmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin ekmek israf sebebinin fiyatının ucuz olması nedeniyle olduğu görüşüne katılmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin israf sebepleri ile bölümleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Cengiz (2019)'in Tekirdağ ili Süleymanpaşa ilçesinde sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyleri farklı olan ailelerle yaptığı çalışmada tüketicilerin %39,7'si ekmeğin ihtiyaçtan fazla alınmasını, %24,0'ü ekmeğin uygun şartlarda muhafaza edilmemesini, %19,0'u ekmeğin ihtiyaçtan fazla üretilmesini, %15,83'ü ekmeğin hepsinin öğünlerde tüketilmeyip artmasını ekmek israfının

temel sebepleri arasında olduğunu belirtmiştir. Tüketicilerin %1,47'si ise ekmek israfının temel sebepleri ile ilgili bir fikri olmadığını belirtmiştir.

Çalışmamızda saptanan bulgular ile açıklanan çalışma paralellik göstermektedir.

Tablo 15.Öğrencilerin Ekmek İsrafı İle İlgili Kanaatlerine Göre Dağılımı (n=400)

Ekmek İsrafı İle İlgili Kanaatler	***İsraftır***		***İsraf Değildir***		***Fikrim Yok***	
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Bayatlayan ekmeği olduğu gibi tüketmek	10	2,5	352	88,0	38	9,5
Bayat ekmekleri hayvanlara vermek	17	4,2	381	95,2	2	0,5
Bayat ekmekleri çöpe atmak	381	95,2	11	2,8	8	2,0
Bayat ekmekleri ihtiyaç sahiplerine vermek	13	3,2	220	55,0	167	41,8

**Birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.*

Tablo 15'de yer alan veriler incelendiğinde öğrencilerin %88,0'inin bayatlayan ekmeği olduğu gibi tüketmenin israf olmadığını, %95,2'sinin bayat ekmekleri hayvanlara vermenin israf olmadığını, %55,0'inin bayat ekmekleri ihtiyaç sahiplerine vermenin israf olmadığını düşündüğü belirlenirken; öğrencilerin %95,2'sinin bayat ekmekleri çöpe atmanın israf olduğunu düşündüğü tespit edilmiştir. Öğrencilerin israf ile ilgili kanaatler ile cinsiyetleri arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacı ile ki-kare testi yapılmıştır. Bayat ekmekleri hayvanlara verme yargısı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Diğer yargılar ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Öğrencilerin israf ile ilgili kanaatler ile bölümleri arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacı ile ki-kare testi yapılmıştır. Bayat ekmekleri ihtiyaç sahiplerine verme yargısı ile bölüm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Diğer yargılar ile bölüm arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Ertürk ve arkadaşları (2015) tarafından Isparta ili kentsel alanda yaşayan aileler ile yapılan çalışmada ailelerin %98,2'sinin ekmeği çöpe atmanın israf olduğunu düşündüğü belirlenirken, %84,9'unun bayat ekmeği hayvanlara ve %83,3'ünün besi çiftliklerine vermenin israf olmadığını düşündüğü tespit edilmiştir (Ertürk, Arslantaş, Sarıca, ve Demircan, 2015).

Çalışmamızda saptanan bulgular ile açıklanan çalışmada tüketicilerin bayat ekmeği çöpe atmanın israf olduğunu düşündüğü ancak bayat ekmeklerin hayvanlara verilmesinin israf olarak görülmediğinin tespit edilmesi yönüyle paralellik göstermektedir.

Tablo 16.Öğrencilerin Cinsiyetlerinin Ekmek İle İlgili Yargılarına Göre Dağılımı

Ekmek İle İlgili Yargılar	Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U Testi	
					u	p
Ekmek temel gıda maddesidir.	**Kadın**	239	197,78	47270,00	18590,0	0,529
	Erkek	161	204,53	32930,00		
Ekmek en ucuz besin kaynağıdır.	**Kadın**	239	196,99	47080,50	18400,5	0,426
	Erkek	161	205,71	33119,50		
Ekmek sağlıklı bir gıdadır.	**Kadın**	239	202,06	48292,50	18866,5	0,734
	Erkek	161	198,18	31907,50		
Beyaz ekmek sağlıksızdır.	**Kadın**	239	192,75	46066,50	17386,5	0,094
	Erkek	161	212,01	34133,50		
Tam buğday ekmeği sağlıklıdır.	**Kadın**	239	199,96	47790,50	19110,5	0,093
	Erkek	161	201,30	32409,50		
Kahvaltıda ekmek yemek gerekir.	**Kadın**	239	198,57	47458,50	18778,5	0,672
	Erkek	161	203,36	32741,50		
Hiç ekmek tüketmemek sağlıklı değildir.	**Kadın**	239	204,09	48778,50	18380,5	0,438
	Erkek	161	195,16	31421,50		
Ekmek tüketmek tok tutar.	**Kadın**	239	199,30	47633,00	18953,0	0,786
	Erkek	161	202,28	32567,00		
Ekmek tüketmek obezite nedenidir.	**Kadın**	239	189,86	45377,00	16697,0	*0,022
	Erkek	161	216,29	34823,00		
Erkekler kadınlardan daha fazla ekmek tüketir	**Kadın**	239	203,47	48630,50	18528,5	0,514
	Erkek	161	196,08	31569,50		
Kadınlar erkeklerden daha fazla ekmek tüketir.	**Kadın**	239	201,65	48195,50	18963,5	0,789
	Erkek	161	198,79	32004,50		
Kaliteli ve dayanıklı ekmek üretimi teşvik edilmelidir	**Kadın**	239	196,06	46858,00	18178,0	0,269
	Erkek	161	207,09	33342,00		
Ülkemizde ekmek sağlıklı şartlarda üretilmemektedir.	**Kadın**	239	201,83	48237,50	18921,5	0,770
	Erkek	161	198,52	31962,50		
Ülkemizde ekmek ve fırınlar yeterince kontrol edilmemektedir.	**Kadın**	239	203,69	48683,00	18476,0	0,483
	Erkek	161	195,76	31517,00		
Ekmeği çöpe atmak en kötü davranışlardan biridir.	**Kadın**	239	193,68	46289,50	17609,5	0,073
	Erkek	161	210,62	33910,50		
Küçük boy ekmekler daha az israf ediliyor.	**Kadın**	239	204,32	48832,00	18327,0	0,406
	Erkek	161	194,83	31368,00		
Büyük boy ekmekler daha az israf ediliyor.	**Kadın**	239	208,00	49711,50	17447,5	0,097
	Erkek	161	189,37	30488,50		
Ekmeğin bayatlamadan saklanması konusunda toplum bilgilendirilmelidir.	**Kadın**	239	197,72	47254,50	18574,5	0,473
	Erkek	161	204,63	32945,50		
Bayat ekmeğin değerlendirilmesi konusunda toplum bilgilendirilmelidir.	**Kadın**	239	196,05	46855,00	18175,0	0,239
	Erkek	161	207,11	33345,00		
	Toplam	400				

**p<0,05*

Öğrencilerin ekmek ile ilgili yargıları ile cinsiyetleri arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacı ile mann-whitney u testi yapılmıştır. Tablo 16'da yer alan verilere göre "Ekmek tüketmek obezite nedenidir" yargısı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Erkek katılımcıların sıra ortalaması (216,29), kadın katılımcıların sıra ortalamasına (189,86) göre daha fazla olduğundan erkek katılımcılar bu yargıya kadın katılımcılara göre daha fazla katılmaktadır. Diğer yargılar ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Üniversite öğrencilerinin ekmek tüketim durumları ve israflarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma 400 öğrenci üzerinden yürütülmüştür. Araştırma kapsamına giren öğrencilerin %59,8'i kadın, %40,2'si ise erkektir. Öğrencilerin %60,5'i 18-21 yaş, %29,8'i 22-25 yaş, %5,8'i 26-29 yaş, %2,2'si 30-33 yaş, %1,2'si 34-37 yaş ve %0,5'i 38 yaş ve üzerindedir.

Öğrencilerin %36,1'inin ekmeği fırından, %27,5'inin bakkaldan, %22,4'ünün marketten satın almayı tercih ettiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin ekmek satın aldığı yer ile cinsiyet, bölüm ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Kadınların %55,0'i ekmek satın aldığı yeri yakın olduğu için, %23,9'u hijyenik olduğu için, %23,9'u taze ve sıcak olduğu için tercih ederken; erkeklerin %52,8'i yakın olduğu için, %33,5'i hijyenik olduğu için, %23,6'sı taze ve sıcak olduğu için tercih ettiği belirlenmiştir. Öğrencilerin ekmek alınan yeri tercih sebebi ile cinsiyetleri ve bölümleri arasında anlamlı bir farklılık bulunurken ($p<0,05$); ekmek alınan yeri tercih sebebi ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Öğrencilerin %72,8'inin her gün beyaz ekmek tükettiği belirlenmiştir. Öğrencilerin %25,2'sinin tam buğday ekmeğini, %20,5'inin bazlama ekmeğini, %17,2'sinin yufka ekmek-lavaşı haftada bir tükettiği belirlenmiştir.

Öğrencilerin %24,0'ünün her gün iki adet, %20,5'inin her gün bir adet, %14,2'sinin her gün üç adet, %12,0'sinin gün aşırı iki adet ve üzeri, %9,5'inin gün aşırı bir adet beyaz ekmek aldığı tespit edilmiştir. Tam günlük ihtiyacı kadar ekmek alımı yapan öğrencilerin %48,8'inin her gün bir adet, günlük ihtiyacından biraz fazlası ekmek alımı yapan öğrencilerin %32,8'inin her gün iki adet, günlük ihtiyacından daha az ekmek alımı yapan öğrencilerin %75,0'inin gün aşırı bir adet ekmek alımı yaptığı saptanmıştır. Öğrencilerin ekmek alım miktarı ile ekmek alım davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Öğrencilerin %18,6'sı doyurucu olması, %17,2'si lezzetli olması, %13,6'sı alışkanlık olması sebebiyle ekmek tercihi yaptıkları saptanmıştır. Ekmek seçiminde en az önem verilen nedenler ise; %2,8'i uzun süreli dayanması, %2,6'sı sindiriminin kolay olması ve %0,1'i TV yayınlarından etkilenme olduğu tespit edilmiştir.

Kadınların tüm öğünlerde ekmek tüketmediği tespit edilirken; erkeklerin % 3,1'inin tüm öğünlerde ekmek tükettiği belirlenmiştir. Turizm

İşletmeciliği bölümü öğrencilerinin %61,4'ü, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümü öğrencilerinin %50,0'si, Rekreasyon Yönetimi bölümü öğrencilerinin %42,6'sı, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin %39,4'ü en çok ekmek tüketimini sabah öğününde gerçekleştirdiği saptanmıştır. Öğrencilerin öğünlere göre ekmek tüketimi ile cinsiyetleri ve bölümleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Öğrencilerin %68,5'i tükettiği ekmeğin kalitesini yeterli bulurken, %31,5'inin tükettiği ekmeğin kalitesini yeterli bulmadığı saptanmıştır.

Öğrencilerin ekmek üretilirken en çok dikkat edilmesini istedikleri unsurlar sırası ile; %29,5 hijyen ve sanitasyon kurallarına uygun bir şekilde ekmeğin üretilmesi, %14,0 hilesiz üretim yapılması ve %11,0 kaliteli un kullanılması iken; en az dikkat edilmesi gerektiği düşünülen unsur %1,5 katılım ile fabrikasyon üretim olduğu tespit edilmiştir.

Geliri düzeyi 2001-3000 arasında olan öğrencilerin %77,8'inin diğer öğrencilere göre ekmeğin tümünü tükettiği, kalan bölümü değerlendirdiği belirlenirken; geliri 2001-3000 olan ile 4001 ve üzeri olan öğrencilerin tüketemedikleri ekmekleri çöpe atma davranışının olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin ekmeğin tamamını tüketme durumları ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunurken ($p<0,05$); ekmeğin tamamını tüketme durumları ile cinsiyetleri ve bölümleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Öğrencilerin %41,2'sine göre ekmek küflenmişse, %34,0'üne göre sertleşmiş ve kolayca ufalanıyorsa, %10,5'ine göre tadı değişmişse, %7,0'sine göre görüntüsü bozulmuşsa bayatladığını düşündükleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin %85,5'i ekmek küflendikten sonra tüketmezken, %14,5'inin küflenen kısmını kopararak ekmeğin kalan kısmını tükettiği saptanmıştır.

Turizm İşletmeciliği bölümünde okuyan öğrencilerin %28,7'sinin, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümünde okuyan öğrencilerin %25,0'inin, Rekreasyon Yönetimi bölümünde okuyan öğrencilerin %21,3'ünün, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde okuyan öğrencilerin %17,4'ünün tüketemediği ekmeği ısıtıp/kızartıp yeniden tükettiği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin tüketilmeyen ekmeği değerlendirme durumları ile bölümleri arasında farklılık bulunurken ($p<0,05$); tüketilmeyen ekmeği değerlendirme durumları ile cinsiyet ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Öğrencilerin %52,8'inin ihtiyaçtan fazla ekmek alınmasını, %17,8'inin ekmeğin uygun olmayan şartlarda muhafaza edilip bayatlamasını,

%17,5'inin ihtiyaçtan fazla ekmek üretimini israf sebebi olarak gördüğü tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin ekmek israf sebepleri ile bölümleri arasında farklılık bulunurken ($p<0,05$); israf sebepleri ile cinsiyet ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Öğrencilerin %88,0'inin bayatlayan ekmeği olduğu gibi tüketmenin, %95,2'sinin bayat ekmekleri hayvanlara vermenin, %55,0'inin bayat ekmekleri ihtiyaç sahiplerine vermenin israf olmadığını düşündüğü belirlenirken; öğrencilerin %95,2'sinin bayat ekmekleri çöpe atmanın israf olduğunu düşündüğü tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin israf ile ilgili kanaatlerinden bayat ekmekleri hayvanlara verme yargısı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Diğer yargılar ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Araştırmaya katılan öğrencilerin israf ile ilgili kanaatlerinden bayat ekmekleri ihtiyaç sahiplerine verme yargısı ile bölüm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Diğer yargılar ile bölüm arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Öğrencilerin ekmek ile ilgili yargılardan "Ekmek tüketmek obezite nedenidir" yargısı ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Erkek katılımcıların sıra ortalaması (216,29), kadın katılımcıların sıra ortalamasına (189,86) göre daha fazla olduğundan erkek katılımcılar bu yargıya kadın katılımcılara göre daha fazla katılmaktadır. Diğer yargılar ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Öneriler

Çalışma kapsamında verilebilecek öneriler aşağıdaki gibidir:

Öğrenciler, ekmeği fırından aldığını ve ekmek alım yerini yakın olduğu için tercih ettiğini belirtmişlerdir. Ekmek israfını önlemek için fırınlar ihtiyaçtan fazla ekmek üretimi yapmamalı, düşük gramajlarda ekmek üretimi yapmalı ve ekmeği dilimleyerek tüketiciye sunarak ihtiyaç kadar ekmeğin alınmasını sağlamalıdır. Ekmekler tek kişilik ve doyumluk şeklinde üretilmelidir. Ayrıca fırınlarda ekmek ambalajı üzerinde ekmek israfı ile ilgili uyarıcı yazıların basılması gerekmektedir. Fırınların içinde ekmek israfı ile ilgili en az bir adet afiş yer almalıdır. Fırın, halk ekmek bayisi ve bakkalların ekmeğin ihtiyaç olduğu kadar alınması, uygun bir şekilde saklanması ve bayatlayan ekmeğin değerlendirilmesi gibi bilgileri içeren küçük broşürleri ekmek satın alımı yapan öğrencilere ve halka dağıtması sağlanmalıdır.

Öğrencilerin çoğu her gün iki adet beyaz ekmek aldığını ve günlük ihtiyacından biraz fazlası ekmek alımı yaptığını belirtmişlerdir. Tedbir amacıyla günlük ihtiyacından çok daha fazla ekmek alımı yapan öğrencilerin, günlük ihtiyacı kadar ve günlük ihtiyacı olan ekmek miktarından daha az ekmek alımı yapan öğrencilere göre daha fazla ekmek israfı yaptığı tespit edilmiştir. İhtiyaçtan fazla ekmek satın alınması israfın başlıca nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrenciler tedbir amacıyla ihtiyaçtan fazla ekmek bulundurma isteğinde bulunabilirler. Ancak ekmeğe ulaşılabilirlik kolay olduğundan, alışveriş alışkanlıklarını değiştirerek günlük ihtiyaçlarını giderecek sayıda ekmek almaları büyük önem taşımaktadır.

Öğrencilerin çoğu plastik poşet ile ekmeği satın aldığını ve ekmek muhafaza yöntemi olarak yine plastik poşet içinde muhafaza yöntemini tercih ettiğini belirtmişlerdir. Ancak ekmeği buzdolabında plastik poşet içerisinde, derin dondurucuda/buzlukta ya da plastik saklama kabında muhafaza eden öğrencilerin diğer saklama yöntemlerini kullanan öğrencilere göre ekmek israf oranının daha az olduğu tespit edilmiştir. Ekmek muhafaza yöntemi ve israfı arasında doğrudan bir ilişki vardır ve bundan dolayı ekmeğin iyi şekilde muhafaza edilmesi oldukça önemlidir. Uygun bir şekilde muhafaza edilmeyen ekmek çabuk bayatlar, bayatlayan ekmeğin tüketilebilirliği azalır ve israf edilir. Ekmek, bayatlamasını geciktirmek için naylon poşetlerde değil bez torba, saklama kabı ya da sofra bezi gibi materyallere sarılarak saklanmalıdır. Öğrenciler, gün içerisinde tüketemedikleri ekmeklerin saklama ömrünü uzatabilmek adına buzdolabında naylon poşet içerisinde saklamalı ya da uzun süre tüketilemeyecek ekmekleri de derin dondurucuda saklayarak ekmeğin tazeliğinin korunması sağlanmalıdır. Bu sayede israfın azaltılmasına önemli katkı sağlanacaktır.

Öğrencilerin çoğu ekmek küflenmişse tüketilemeyecek kadar bayatladığını düşündüğünü belirtmişlerdir. Ekmeği, sıcak ortamlarda üreyebilen mikroorganizmalardan ve devamında oluşan küflenmeden korumak için serin yerde tutmak gerekmektedir.

Öğrenciler bayat ekmekleri hayvanlara vermenin israf olmadığını düşündüğünü belirtirken, bayat ekmekleri çöpe atmanın israf olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. İnsan beslenmesi için üretilen ekmeğin hayvan beslenmesinde kullanılması ve çöpe atılması ekmek israfı olarak değerlendirilmektedir. Ancak öğrencilerde bu konuda yeterli düzeyde bilinçlenme gözlemlenmemiştir. Bu nedenle bilgilendirme çalışmalarında hayvanlara verilen ekmeğin de israf olduğu hususunun daha fazla vurgulanması ile bu konuda öğrencilerin bilinçlendirilmesi gerekmekte ve bu sayede ekmek israfının azaltılması sağlanmalıdır. Öğrencilerin ve halkın bilinçlendirilmesi adına reklam kampanyaları yapılmalı, ekmek satışı yapılan yerlerde çeşitli afişler asılmalı, belirli aralıklarla konu ile ilgili olarak broşür dağıtımı yapılmalı ve bayat ekmeğin değerlendirilmesi adına halk otobüsü, metro gibi toplu ulaşım araçları da dahil olmak üzere çeşitli yayın organları aracılığıyla da bayat ekmek kullanılarak hazırlanan yemeklerin ve tatlıların yer aldığı videoların sunulması gerekmektedir.

Öğrencilerin büyük bir kısmının tüketilmeyen ekmeği hayvanlara vererek ve çöpe atarak israf ettiği belirlenmiştir. Ekmeğin bayatlamasının yavaşlaması için buzdolabında saklanması ya da bayat ekmeğin farklı yemeklerde değerlendirilmesi, rondadan çekerek köfte yapımında kullanılması, sonra tüketmek üzere derin dondurucuya koyulması, tatlı yapımında kullanılması, lahmacun/lavaş yapımında kullanılması, ihtiyacı olana verilmesi, komşular ile paylaşılması gibi ekmek israfını önleyici yöntemler çok az öğrenci tarafından tercih edilmektedir. Bayat ekmeklerin değerlendirilmesi, ekonomimize gelir kaybı yaratan ekmek israfının önlenmesinde en önemli noktalardan biridir. Ekmek israfının milyonları bulduğu ülkemizde, bayat ekmeklerin değerlendirilmesi ile ekmek israf miktarında ciddi bir azalma görülebilecektir. Ekmek israfının önüne geçmek adına ekmeğin muhafaza ve değerlendirilme yöntemleri hakkında öğrencilerin ve halkın bilinçlendirilmesi için basın yayın organları aracılığıyla veya birebir gerçekleştirilecek bilinçlendirme çalışmaları ile ekmek israfını önleme duyarlılığının öğrencilere ve halka kazandırılması gerekmektedir. Bu nedenle belirli aralıklarla bayatlayan ya da artan ekmeklerin yeniden değerlendirilmesinin yer aldığı yemek reçetelerinin TV, gazete ve dergi reklamları aracılıyla halka hatırlatılması, halk ekmek büfelerinden ekmek alan öğrencilere ve halka ekmek israfının neden olduğu gelir kayıplarına yer veren broşür dağıtımı yapılması gerekmektedir.

Fırınların, belediyelerin, halk eğitim merkezlerinin, örgün ve yaygın eğitim kurumlarının, kamu kuruluşlarının ve üniversitelerin birlikte

hareket edeceği israfı azaltmaya ve önlemeye yönelik kampanyalar ile ekmek israfının ve israf kaynaklı ekonomik kayıpların önüne geçilmesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak fırın, bakkal, market ve büfe/bayi gibi ekmek satışının yapıldığı yerlerde ekmek satışı esnasında kullanılan poşetlerin üzerine artan ekmeğin yeniden nasıl değerlendirilmesi gerektiğinin örneklerinin basılması gerekmektedir. Kamu kuruluşlarının ve belediyelerin hayvan gıdası olarak değerlendirilen ekmeğin ekmek israfına neden olan başlıca etkenlerden olduğu konusunda öğrencileri ve halkı bilinçlendirmek adına genellikle insan ve araç trafiğinin yoğun olduğu kavşaklarda veya yollarda billboard reklamlarına yer vermesi gerekmektedir. Ekmek israfının başlıca nedeni olan gereğinden fazla ekmek alımına engel olmak adına ekmek satış kanallarında ihtiyaç kadar ekmek alınmasının önemine vurgu yapan afişlerin yer alması gerekmektedir. Bu sayede israfı azaltma ve israf etmeme alışkanlığı kazandırılan birey sayısı arttırılabilir.

Halk eğitim merkezlerinin aşçılık kurslarında verilen dersler arasına israfın ne şekilde gerçekleştiği ve israfın önüne geçilmesi için neler yapılması gerektiğinin anlatıldığı derslere yer verilmelidir. Verilen teorik derslerin yanı sıra uygulama dersleri kapsamında bayat ekmeğin çeşitli şekillerde yeniden değerlendirilmesini içeren reçetelerin de müfredata dâhil edilmesi ile eğitim alan bireylerin israf konusunda yeterli bilgiye sahip olması sağlanmalıdır.

Ekmeğin değeri ve israf edilmemesi konusu hakkında çocuklara bilinç kazandırılmalı ve bu eğitim anaokulunda başlamalıdır. Ebeveynler ve anaokulu öğretmenlerinin ortak çalışması ile hem çocuklarda hem de ebeveynlerinde bu konuda yeterli bilinç düzeyi sağlanmalı ve bu sayede israfın önüne geçilmesinin sağlanması gereklidir. Bu konuda öğretmenler; ekmeğin değeri, hayvanlara verilen ekmeğin de israfa neden olduğu gibi konularda eğlenceli etkinlikler yaparak çocukların bilinçlenmesini sağlamalıdır.

Üniversitelerde ekmek israfı konusuna dikkat çekilmelidir. Bunun için ekmek israfının nasıl yapıldığı, israf sonucunda ülkemizin uğradığı gelir kayıplarını, israfın önüne geçmek için uygun muhafaza yöntemlerinin neler olduğu ve ekmeği yeniden değerlendirme gibi konuları içeren derslere yer verilmeli ya da bu konular ile ilgili seminerler yardımıyla gerekli bilinç sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Aksoylu, Z., Savlak, N. Y., Yanğıç, Ç., Çağındı, Ö., & Köse, E. (2014). Manisa İl Merkezinde Bireylerin Ekmek Çeşitlerini Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi. *Gıda Teknolojisi Derneği* , 147-154.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Cengiz, N. (2019). *Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Düzeyleri Farklı Olan Ailelerde Ekmek Tüketim Durumu: Tekirdağ İli Süleymanpaşa İlçe Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tekirdağ.

Ertürk, A., Arslantaş, N., Sarıca, D., & Demircan, V. (2015). Isparta İli Kentsel Alanda Ailelerin Ekmek Tüketimi ve İsrafı . *Akademik Gıda* , 291-298 .

Gerçekaslan, K. E. (2012). *Vakfıkebir Ekmek Hamurundan Laktik Asit Bakterilerinin İzolasyonu- İdentifikasyonu Ve Ekmek Üretiminde Kullanılabilme İmkanları.* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Erzurum.

Göksu, F. F. (2019). *Van İli İpekyolu İlçesinde İkamet Eden Hane Halklarının Ekmek Tüketim Davranışları.* Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Van.

İkikat Tümer, E., Aytop, Y., & Yavuz, K. B. (2019). Ekmek İsraf Etme Durumunun ve İsrafta Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi: Kahramanmaraş Kent Merkezi Örneği. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi , 6* (3), 432-439.

Kartal, T. (2019). *Çukurova Üniversitesi Öğrencilerinin Beslenme Durumları Ve Alışkanlıklarının İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Adana.

Kaya, Ü. C., & Sarper, F. (2020). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Mesleğe Yaklaşımları ve Memnuniyet Durumları Üzerine Bir Çalışma. S. Öztürk içinde, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Koç, B. (2011). *Ekmek Tüketiminde Tüketici Tercihleri: Van İli Örneği.* Ankara: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayını TEPGE Yayın No: 196..

Onurlubaş, E., & Altunışık, R. (2019). Ekmek Tüketim Alışkanlıkları ve İsraf Eğilimi Üzerine Bir Araştırma: Bursa İli Örneği. *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series*, (s. 257-267). Tekirdağ.

Özerdem, G. (2018). *Ekmeklik Unlara Prejelatinize Buğday Unu İlavesinin Hamur Ve Ekmek Kalitesi Üzerine Etkisinin İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Mersin.

Şen, H. (2013). *Bazı Doğal Bitkisel Katkıların Ekmek Hamurunun Reolojik Özellikleri İle Ekmek Kalitesi Üzerine Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Isparta.

Taşcı, R., Karabak, S., Bolat, M., Pehlivan, A., Şanal, T., Acar, O., et al. (2017). Ankara İlinde Ekmek Fırınlarının Üretim Yapısı ve Ekmek İsrafı. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi* , 1-16.

Tepecik, A., & Gümüş, Ç. (2017). Ekmek İsrafını Önleme Konulu Sosyal Sorumluluk Kampanyasına İlişkin Akademisyen, Uzman ve Öğrenci Görüşleri. *DergiPark Akademik* , 161-181 .

Toprak Mahsulleri Ofisi. (2013, Aralık). *Türkiye'de Ekmek İsrafı Araştırması*. Kasım 18, 2019 tarihinde www.ekmekisrafetme.com. adresinden alındı

Türk, S. (2013). *Göller Bölgesinde Bulunan Un Fabrikaları Tarafından Kullanılan Yerel Ve İthal Ekmeklik Buğdayların Fiziksel, Kimyasal Ve Teknolojik Özellikleri İle Ekmek Kalitelerinin Belirlenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Isparta.

Türkiye İsraf Raporu. (2017, Mart). Nisan 16, 2020 tarihinde https://www.kutso.org.tr/. adresinden alındı

Türkiye İsraf Raporu. (2018, Aralık). Nisan 16, 2020 tarihinde https://ticaret.gov.tr/. adresinden alındı

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı. (2020, Mart 23). *2018 Sayılarla İsraf Raporu.* Nisan 16, 2020 tarihinde http://www.israf.org/. adresinden alındı

Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci Ve Spss İle Veri Analizi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Uzundumlu, A. S., Yıldırım, B. Z., & Kurtoğlu, S. (2018). Erzurum İli'nde Ekmek Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (77), 17-31.

Ünüvar, A. (2013). *Menengiç (Pistacia terebinthus L.) ve Bazı Ekmek Katkı Maddelerinin Hamur Reolojik Özellikleri ve Ekmek Kalitesi Üzerine Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı.

Vergi, H. (2020). *Ekmek İsrafında Tüketici Tercihlerinin Rolü:Bingöl İli Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Anabilim Dalı, Bingöl.

www.mevzuat.gov.tr. (2019). *Türk Gıda Kodeksi Ekmek Ve Ekmek Çeşitleri Tebliği*. Kasım 18, 2019 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/ adresinden alındı

Yurdatapan, S. (2014). *Türkiye'de Ekmek Sanayi Ve Ekmek Tüketim Eğilimleri: Edirne İli Merkez İlçe Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tekirdağ.

Bölüm 16

ERGENLERİN SORUNLARI VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK AÇISINDAN OKUL SOSYAL HİZMETİNİN ÖNEMİ

Ahmet EGE[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, SBF, Sosyal Hizmet Bölümü, ahmetttege@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4805-8100.

Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Ege, A. (2018). *Ergenlerin sorunlarının ve algıladıkları sosyal desteğin gelecek beklentilerine etkilerinin incelenmesi: Altındağ örneği*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.

GİRİŞ

Ergenlik dönemi ergenin çevre etkileşiminin önemli oranda arttığı, ebeveynleri, akranları ve öğretmenleriyle kurduğu ilişkinin, hazırlıklarını yaptığı gelecek için belirleyici değişkenler olma potansiyelinin olduğu bir dönemdir. Ebeveynleri, akranları ve öğretmenleri tarafından desteklendiğini algılayan ergenler için, içinde bulundukları gelişim döneminin niteliği de artmaktadır. Bununla birlikte bu dönemde özellikle ailesine, akranlarına ve öğretmenlerine ilişkin sorunlar yaşayan ergenler için ise ergenlik dönemi önemli bir karmaşayı beraberinde getirebilmektedir.

Ergenlik döneminde ebeveynlerin olumsuz tutumu, ailenin içerisinde bulunduğu ekonomik durum, hane içerisinde yaşanan şiddet gibi ailelerine ilişkin sorunlar; zararlı alışkanlıklar ve bağımlılıklar, zorbalık gibi akranlara ilişkin sorunlar; okul idaresinin ve öğretmenlerin olumsuz/ilgisiz tutumu, akademik başarının desteklenmemesi, öğrenciyle kurulan olumsuz iletişim gibi öğretmenlerine ve okula ilişkin akla ilk gelecek sorunlar, ergenleri olumsuz bir sosyal destek algısına yöneltebilmektedir.

Akademik bir disiplin ve uygulamalı bir meslek olan sosyal hizmet, okullarda ergenler için önemli olabilecek, onların gelişimlerini ve eğitimlerini destekleyebilecek uygulamalara sahiptir. Okullarda görev yapan sosyal hizmet uzmanları ergenlerin ergenlik dönemi kapsamındaki bireysel sorunları ile aile, akran ya da okula ilişkin sorunları kapsamında çalışmalar yürütmektedir. Bu da çeşitli sebeplerle bu sistemlerden bekledikleri desteği bulamayan ergenlerin, çevresel sistemlerinde var olan sorunların çözümü ve ihtiyaçlarının karşılanması için önem taşımaktadır.

Okul sosyal hizmeti aracılığıyla ergenlerin aile, akran ve okula ilişkin sorunlarının çözümüne yönelik adımlar atmak, ergenler için olumlu bir okul iklimi oluşturmak, gerekli durumlarda toplumun farklı hizmetlerine ilişkin yönlendirmeler yapmak gibi çalışmalarla ergenlerin bugüne ve geleceğe ilişkin yaşam kalitelerine katkıda bulunmak mümkündür.

Görüldüğü gibi ergenlik dönemini anlamlandırmak, ergenlerin sorunlarını anlamak, ihtiyaçlarını karşılamak, ergen ve ergenin etkileşimde olduğu pek çok sistemle olan ilişkileri üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Ekolojik yaklaşım ergeni çevresi içerisinde ele alarak, bu düşünme sürecine rehberlik edebilecek bir yaklaşım olma özelliğini taşır. Bireyin doğrudan ve dolaylı olarak etkileşimde olduğu çevresel sistemleri mikro düzeyden makro düzeye kadar anlamaya yardımcı olur.

Bu kapsamda bu çalışmada ergenlerin aile, akran ve okul odağında yaşadığı sorunlar, algıladıkları sosyal destek ve okul sosyal hizmetinin önemi ekolojik yaklaşım odağında ele alınmıştır.

Ekolojik Yaklaşım Odağında Ergenlik Dönemi

Ergenlik dönemi üzerine düşünmek ergen ve ergenin etkileşimde olduğu pek çok çevresel öğe üzerine odaklanmayı gerekmektedir. Ergenlerin algıladıkları sosyal desteğin anlaşılması için belirtildiği gibi ergenlerin özellikle yakın sosyal çevresine ilişkin etkileşimleri anlamak önem taşımaktadır. Duyan (2010)'ın da belirttiği gibi ekolojik yaklaşım bireylerin, ailelerin, grupların, toplulukların ya da toplumun sorunlarını ve ihtiyaçlarını anlamak için bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Ekolojik yaklaşım, mikro, mezzo, egzo ve makro düzeylerde bir anlayış geliştirmeye katkı sağlamaktadır. Bronfenbrenner (1994) bireyin ekolojik çevresindeki birincil aşamayı mikro sistemin oluşturduğunu belirtmektedir. Ergenin en yakın çevresi olan bu çevreyi, ergenin ailesi, arkadaşları, öğretmenleri vb. oluşturmaktadır ve ergen bu mikro düzey çevreden doğrudan etkilenmektedir. Mezzo düzey ergenin mikro sistemleri arasındaki etkileşimin, egzo sistem ise ergenin doğrudan etkileşiminin olmadığı ancak dolaylı olarak etkilendiği sistemlerin ve makro düzey ise ergenin en geniş çevresinin anlaşılmasında önem taşımaktadır.

Örneğin ergenin yaşadığı bir sorun ya da karşılanması gereken bir ihtiyacı olduğunda; mezzo düzeyde ergenin ebeveynleri ile öğretmenleri arasında etkileşimin ele alınması, egzo düzeyde okul yönetiminin ya da ergenlere hizmet sunan kuruluşların göz önüne getirilmesi, makro düzeyde ise sosyal, kültürel öğeler ya da gençlik politikasının değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Ekolojik yaklaşım, sağladığı bu bütüncül bakış açısıyla ergenlerin sosyal destek mekanizmalarını desteklemeye yönelik değerlendirme yapabilecek önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Ege ve Altındağ (2018)'ın da belirtiği gibi sahaya ilişkin, sosyal hizmet alanlarına ilişkin yapılan araştırmalarda ve değerlendirmelerde sorun ve ihtiyaçların anlaşılmasında ve bunlara ilişkin çözümlerin geliştirilmesinde ekolojik yaklaşımın sağladığı bütüncül bakış açısına sıklıkla başvurulmaktadır.

Ergenlik dönemi çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir 'ara dönem' olarak tanımlanma eğilimindedir (Kulaksızoğlu, 2015, s. 32) ve bu tanımın devamı olarak ergenler insan gelişimi döngüsünde sonraki kuşak için geleceği temsil etmektedir (Gander, & Gardiner, 2004, s. 436). Benzer şekilde Yavuzer (2013, s. 244) ergenlik döneminin yetişkin bir birey olma ile çocukluk arasında belirli zorlukları ve gerginlikleri içerisinde barındıran bir evre olduğunu, bireyin bu çağda toplum içerisinde yer edinmeye ve rol sahibi olmaya çalışma gibi temel özellikler gösterdiğini belirtmektedir.

Bir gelişim dönemini belirli yaş aralıklarıyla sınırlandırmak zor olsa da Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 'ergenlik' dönemini 10-19 yaş aralığında tanımlamaktadır. Yine DSÖ 15-24 yaş aralığını 'gençlik' olarak ve bu ikisinin bileşimi olan 10-24 yaş aralığını ise 'genç insanlar' olarak

belirtmektedir (WHO, 2014). Bununla birlikte ergenliğin sadece yaş ile açıklanması yetersiz olacaktır. Steinberg (2013, s. 21-22) ergenliğin bir geçişler dönemi olduğunu ifade etmiş ve farklı bakış açılarının bu geçişlerin bazı farklı boyutlarını nasıl ele aldığı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Farklı bakış açılarına göre ergenliğin başlangıcı ve bitişi*

Bakış açısı	Ergenliğin başlangıcı	Ergenliğin bitişi
Biyolojik	Erinliğin başlaması	Üremeye hazır hale gelmek
Duygusal	Ebeveynlerden ayrılmaya başlama	Ayrı bir kimlik duygusu kazanılması
Bilişsel	Daha ileri akıl yürütme becerilerinin ortaya çıkışı	İleri akıl yürütme becerilerinin sağlamlaşması
Kişilerarası	İlginin ebeveynlerden akran ilişkilerine kayması	Akranlarla yakınlık kapasitesinin gelişimi
Toplumsal	Yetişkin rollerinde yetişmenin başlaması	Yetişkin statüsü ve ayrıcalıklarının tümüyle elde edilmesi

Yine bu boyutlar ergenlik döneminin yalnızca birey üzerinden tanımlanamayacağını bireyin ekolojik çevresinin ergenliğin tanımlaması ve deneyimlenmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Bireyin yaşam boyu gelişimi sürecinde sekiz evre ileri süren Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramı ergenlik döneminin de bu evrelerden biri olduğunu ve ergenin bu süreçte kimliğini oluşturmaya yönelmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Erikson, 1968, s. 17). Kurama göre her gelişim dönemine özel tanımlanmış görevler bulunmaktadır. Bu dönemin başarılması önemsenen görevi de 'kimlik oluşumudur'. Ergenlik döneminde ergenlerin gelişimlerine yönelik görevleri Havighurst (1972) tarafından şu şekilde ele alınmıştır (akt. Gander, & Gardiner, 2004, s. 440):

- Bedensel özelliklerini kabul etmek ve bedenini etkili biçimde kullanmak,
- Eril ya da dişil bir toplumsal rolü gerçekleştirmek,
- Her iki cinsten yaşıtlarıyla yeni ve daha olgun ilişkiler kurmak,
- Ebeveynlerden ve diğer yetişkinlerden duygusal bağımsızlığı gerçekleştirmek,
- Ekonomik bir mesleğe hazırlanmak,
- Evliliğe ve aile yaşamına hazırlanmak,
- Toplumsal bakımdan sorumlu bir davranışı istemek ve gerçekleştirmek,

• Bireyin davranışlarına rehber olacak bir dizi değer ve bir ahlaki sistem kazanmak, bir ideoloji geliştirmek.

Buradan yola çıkarak ergenlik döneminin ekolojik çevreyle olan etkileşiminin gelişim görevleriyle oldukça bağlantılı olduğu, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan pek çok değişim yaşadığı, ailesi dışındaki sistemlerle önemli oranda etkileşime girdiği, yetişkinliğe ve toplumsal beklentilere yönelik hazırlıklara yönelik görevlerin yerine getirilmesi gereken bir dönem olduğu söylenebilir.

Bu kapsamda ergenlik döneminde ergenin çevresiyle ve özellikle de en yakın sosyal çevresi aracılığıyla olumlu bir sosyal destek algısı geliştirmesi önem taşımaktadır.

Aile, Akran ve Okul Odağında Ergenlerin Sorunları ve Algıladıkları Sosyal Destek

Ergenlik dönemi, yaşanan fizyolojik değişimlere ek olarak, pek çok sorunu da beraberinde getirme riski barındıran bir gelişimsel dönemdir. Söz konusu bu sorunların başında ergenlerin zamanlarını en çok geçirdikleri aile, arkadaş ve okul ortamına ilişkin sorunlar gelmektedir. Tüm bu sorunlar ise ergenlerin algıladıkları sosyal destekten bağımsız olarak düşünülemez.

Ergenin kimliğini oluşturmaya yönelik sürecinde sosyal olarak bağımsızlık isteği ile devam etmekte olan bağlılık gereksinimi arasında çıkan çatışmanın çözümü bu gelişim döneminin en önemli sorun kaynaklarından biridir. Bununla birlikte pek çok birey ergenlik döneminin bu gelişimsel özelliklerini aşarak yetişkinlik dönemine sağlıklı bir şekilde devam eder ve biyolojik, psikolojik ve sosyal değişimlere uyum sağlayarak olumlu bir kimlik oluşumu geliştirir (Gander, & Gardiner, 2004, s. 505). Ancak bazı durumlarda bu süreç bu kadar başarılı ilerlemeyebilir. Ergenler, içerisinde bulundukları gelişim döneminin etkilerinin yanı sıra kendilerini çevreleyen sistemlerde var olan olumsuzluklardan bağımsız değillerdir.

Ergenin karşılanan ya da karşılan(a)mayan sosyal destek ihtiyacı, içerisinde bulunduğu dönemin gerçek anlamda bir 'gelişim' dönemi olmasında önemli bir yere sahiptir. Sosyal desteğin ergenin hem bu gününe hem de geleceğine yönelik olası etkileri bulunmaktadır. Ergenin içerisinde yer aldığı sosyal çevreden beklediği sosyal destek, o çevrenin gerçek anlamda sosyal bir çevre olduğunun ergen tarafından anlaşılmasına yönelik bir sağlama gibidir. Bu sağlamanın gerçekleşmemesi bireyin ailesinden, arkadaşlarından, öğretmenlerinden ve diğer sistemlerden algıladığı sosyal desteği düşürmektedir. Ergenin, bu gelişim dönemi içerisinde bugünü ve geleceği için atacağı adımlarda sosyal desteğe sahip olması oldukça güçlendirici olacaktır.

Bu bölümde ergenlik dönemine yönelik sorunlar ve ergenlerin algıladıkları sosyal destek, ergenin ekolojik çevresinde bulunan sistemlerle olan etkileşim noktalarında aranacaktır. Bu kapsamda aşağıda ergenlerin aile, arkadaş ve okul üzerinden ele alınmaktadır.

Aileye İlişkin Sorunlar

Ergenlik döneminde aileye ilişkin sorunlar açısından en çok vurgulananlar, ebeveynlerin tutumlarına yönelik sorunlar, ailedeki iletişim sorunları, aile içi şiddet sorunu ve ailede ekonomik sorunlar olarak belirtilebilir.

Ebeveyn-ergen arasında çatışmaların arttığı bu dönemde, ailede ekonomik güçlük ve eşler arasındaki çatışma gibi olumsuz yaşam olaylarının yaşanması ergenler üzerindeki stresi artırmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalarda, küçük çocuklara kıyasla ergenlerin bilişsel olarak daha ileri düzeyde olduğu ve bunun sonucunda, ebeveynleri arasındaki çatışmaya dâhil olma ihtimalinin arttığı (Schulz, Waldinger, Hauser, & Allen, 2005) ve çatışmaya dâhil olan ergenlerin problemleri çözme konusunda kendilerinde daha çok sorumluluk hissettikleri bilinmektedir (Bosco, Renk, Dinger, Epstein, & Phares, 2003).

Ergenlik dönemi ergenlerle ebeveynler arasında çeşitli çatışmaların yaşandığı bir dönemdir. Bunun sebepleri en genel şekilde ergenlerin sosyal yaşamları, sorumlulukları, okul başarısı, aile ilişkileri, gelenekler, toplumsal kurallar şeklinde ele alınabilir. Ergenlerin arkadaş ilişkileri, arkadaş seçimleri, zamanını nasıl değerlendirdiği, okula yönelik ilgisi, okul devamsızlığı, öğretmenlerden gelen şikâyetler, ders notları, aileye yönelik davranışlar, saygı, ev içi üstlendiği sorumluluklar, konuşma tarzı, giyim tarzı, zaman geçirdiği yerler, para harcadığı yerler gibi konular ergenlerle ailelerin çatışmalarına sebep olan sorunlardır. Kulaksızoğlu (1993)'nun yaptığı araştırmada ergenlerin aileleriyle yaşadığı sorunların bazıları şu şekilde sıralanmıştır: Ebeveynler tarafından eleştirilmek, çok fazla nasihat verilmesi, ebeveynler tarafından anlaşılmamak, azarlanmak, eğitime yönelik ya da diğer konularda baskı yapılması, ebeveynlerin tartışması vb. (akt. Kulaksızoğlu, 2015).

Özellikle bağımsızlık ihtiyacı içerisindeki ergenler bilişsel gelişimleri açısından akıl yürütme becerisini geliştirmektedir ve bu nedenle ebeveynlerin kendilerine yönelik isteklerini sorgulamaya yönelik eğilim de artmaktadır. Bu ise ebeveynlerin tutumlarıyla bağlantılı şekilde bir disiplin ya da baskı konusu haline gelebilmektedir. Ergenlerin bağımsızlığını kazanması ve başarılı bir kimlik gelişimi göstermeleri ebeveynlerin tutumuyla doğrudan ilişkilidir (Aydın, 2010).

Ebeveyn tutumları dışında ev içerisinde oluşacak krizler ailelerin ve ergenlerin sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Demiröz (2003) aile

içerisinde alkol alan ya da suç işlemiş bir üyenin olması gibi durumların ailelerin düzenini bozduğunu belirtmiştir. Bu gibi sorunlar ailelerin düzeni bozarak krize neden olmaktadır. Çocukluktan ergenliğe geçiş de aile içerisinde krize yol açabilecek süreçlerden biridir.

Şiddetin varlığı da ergenlik döneminde aileyle yaşanan sorunlardan biridir. Ergenlik döneminde ev içerisinde yaşanan her türlü şiddet ergenin evden kopuşuna yol açan bir sorun olabilmektedir. Bu şiddet ortamı ergen için aile ortamını güvenli ve sosyal destek sağlanan bir ortam olmaktan uzaklaştıracaktır. Şiddetin yönü kime olursa olsun (ebeveynlerden-ebeveynlere, ebeveynlerden çocuklara ya da kardeşler arası) ev içerisinde ciddi bir huzursuzluğa sebep olacaktır. Bu gibi durumlarda ergenin geleceğe yönelik önceliklerini değiştiren durumlar yaratabilmektedir. Bir ergenin yükseköğrenime yönelik önceliği, içerisinde bulunduğu aileden herhangi bir şekilde uzaklaşma gereksinimiyle yer değişebilmektedir. Böyle bir durumda ergen ailesinden uzaklaşmak için istemediği bir üniversitede eğitimini alabilir ya da emin olmadığı bir evliliğe adım atabilir.

Aile ekonomik yoksunluk içerisinde olduğunda ergenin aile sisteminde var olan bu durumdan etkilenmemesi mümkün değildir. Aile içerisinde var olan yoksulluk ergenlik döneminin önemli sorunlarından biridir. Ergen, bu dönemde toplumda var olan farklı sosyo-ekonomik düzeyleri fark etmeye başlayacaktır. Bu da ergenlerin kendilerine yönelik algılarını ve dış dünyaya yönelik algılarını etkileyecektir (Pearlman, 1995). Dolgin (2014, s. 124-126) alt sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin yaşamlarında dört önemli kısıtlamanın olduğunu belirtmektedir. Bunlar; alternatiflerin kısıtlı olması, umutsuzluk ve güçsüzlük, yoksulluk ve güvensizliktir.

Ergenlerin içinde bulundukları gelişim döneminde ailelerine ilişkin temel gereksinimlerini Dolgin (2014, s. 393-394) şu şekilde belirtmektedir: Bağlılık, psikolojik özerklik, dinleme ve empati, sevgi ve olumlu duygu, kabul ve onay, güven ve düzen. Ergenin evinden dışarı çıkıp dış dünyayı keşfetmesi sürecinde bağlılık gereksinimi bir tür güven hissiyle ilgilidir. Psikolojik özerklik, ergenin kimlik oluşumunu destekleyecek şekilde ebeveynlerin ergenin kendi fikirlerini geliştirmesi ve kararlarını almasına yönelik desteği ifade eder. Bu aynı zamanda kabul ve onayla da bağlantılıdır. Ergenler ebeveynlerinin kendilerini bir birey olarak görmesine yönelik gereksinimlere sahiptir. Düzen ise ailenin ergeni izlemesi, ona rehberlik etmesi ve kurallar koymasıyla bağlantılı bir süreci ifade etmektedir. Sevgi, olumlu duygular, empati aile içerisindeki iletişimi kuvvetlendirip ergen için ailenin güven verici konumunu korumaktadır.

Bu sorunlardan yola çıkarak Kurtz (1988, s. 451) ailelerle yapılacak sosyal hizmet uygulamalarının dayandığı beş varsayımdan bahsetmektedir ve bu varsayımları aktarırken sorunların çözümü için aile, öğrenci ve

okul etkileşimin önemine vurgu yapmaktadır. Buna göre;

- Aile çocuğun yaşamındaki en etkili sistem olarak görülmekte bu sistem problemlerin ortaya çıkışında ya da çözümünde temel bir role sahiptir,
- Öğrencilerin sorunlarının çözümünde müdahalelerin birden fazla sisteme odaklanması daha etkili olacaktır. Aile sistemine yönelik müdahaleler oldukça önemlidir.
- Öğrenciler ve aileleri stres altında olduklarında okul bu noktada dengenin yeniden sağlanmasına katkı sağlayabilir.
- Ebeveynlerle yapılan sosyal hizmet uygulamaları bazı yönleriyle öğrencilerin okula uyumlarıyla doğrudan bağlantılı olmalıdır.
- Ailelere yönelik hizmetler her şekilde çocukların yararınadır.

Bu açıdan ergenlik dönemini anlamada ve döneme ilişkin yapılacak çalışmalarda -mümkün olduğu koşullarda- aile sisteminin çözüm sürecinin dışında bırakılmaması gerekir.

Akranlara İlişkin Sorunlar

Ergenlik döneminde arkadaşlara ilişkin yaşanan en temel sorunlar bir gruba dâhil olmak için ya da dâhil olmaya devam etmek için neler yapılmak zorunda olduğuyla ilgili olmaktadır. Örneğin sigara, alkol ya da madde kullanımına yönelik sorunları bu grup süreçlerinde aramak gerekmektedir. Diğer taraftan kimlik gelişimi süreci içerisinde yer alan ergenlerin arkadaşlarıyla yaşayacakları iletişim sorunları ve bunun en istenmedik görünümlerinden biri olan şiddet -en fazla vurgulanan kavramıyla 'zorbalık'- yine ergenlik döneminin en çok vurgulanan sorunlarından biridir. Ergenlik döneminde ergenin özellikle okula ilişkin yaşadığı sorunlarda üzerinde durulan bir diğer konu flört temelli sorunlardır.

Kimlik oluşumu bireyin kendini nasıl tanımladığıyla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan ergenin arkadaşlık ilişkileri içerisinde bulunduğu konum ve konum üzerinden kurduğu iletişim kendisi için önem taşımaktadır. Gümüşel (2017) kabul edilme, rekabet, üstünlük kurma, ilgi çekme, aidiyet ve sadakatin arkadaşlık ilişkileri içerisinde üzerinde durulan duygular olduğundan bahsetmekte olup bu noktadaki riskin ergenin kendini grup içerisinde nasıl tanımladığı ve buradaki rol tanımlamasının davranışlar üzerindeki etkisi olduğunu belirtmektedir. Ergenlik döneminde özellikle arkadaşlarla kurulan iletişim üzerine yaşanan sorunları bu bağlantıda aramak mümkündür.

Akranlar arasında yaşanan şiddet ya da zorbalık gibi sorunlar bu dönemin en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Ergenler arasında yaşanan iletişim sorunlarının en zararlı biçimlerinden birini şiddet sorunu

olarak belirtmek mümkündür. Due ve diğerleri (2009)'ne göre öğrencilerin maruz bırakıldıkları sorunlardan biri zorbalıktır ve çok sayıda ergen, kendilerine rahatsızlık veren ya da onlarla alay eden arkadaşlarından çekindiği için okula gitmek istemeyebilmektedir. Bu gibi olaylar ve yaşanan şiddet olayları notların düşmesine, depresyona, psikolojik sorunlara, şiddetin devamlılığına ve büyümesine sebep olabilmektedir. Dolgin (2014, s. 484) zorbalığı akran ilişkilerinin 'karanlık yüzü' olarak belirtmektedir.

Ergenler bu dönemde bir arkadaş grubuna dâhil olmak, bir arkadaş grubu tarafından kabul edilmek isterler. Kulaksızoğlu (2015) ergenin arkadaş etkisine açık olduğunu, sigaranın, alkolün ya da bağımlılık yapıcı maddelerin kullanıldığı bir arkadaş çevresine sahip olan ergen için bu arkadaş çevresinin bir özendirici etki yapabileceği gibi ergenin bu grubun bir üyesi olarak kalmak için de bu tarz eylemlere yönelebileceğini belirtmektedir. Arman, Bereket ve Ateş (2011)'e göre arkadaş grubunda yapılan ısrarlara gençler, çoğunlukla direnç göstermemekte ve arkadaş grubunun dışında kalma riski ile zararlı maddelerin kullanımı kaçınılmaz olmaktadır.

Ergenlik döneminde karşı cinse olan özel ilgili flört konusunu beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte ergenler için flörtün sorun olabildiği durumlar söz konusudur. Ergenin flört etmek istediği kişinin karşılık vermemesi ya da flörtün sona ermesi ergen için kaygıyı ve aşırı yıkıcı deneyimleri beraberinde getirebilmekte ve bu yıkıcı deneyimler ergenler zararlı alışkanlıklar aracılığıyla unutmaya çalışabilmektedirler. Diğer taraftan temelinde sağlıksız bir iletişimin yer aldığı flört esnasında ergenler fiziksel, duygusal ya da cinsel saldırganlığa maruz kalabilmektedir (Dolgin, 2014). Arman ve diğerleri (2011)'ne göre her sosyo-ekonomik düzeyden pek çok ergen flört ilişkilerinde istismara maruz kalabilmektedir. Bu sorun okul başarısında düşüş, huzursuz davranışlar, ağlama krizleri, zararlı maddeleri kullanmaya başlama ya da erken yaşta gebelik gibi sorunlarla beraber ele alınmaktadır.

Okula İlişkin Sorunlar

Ergenlik döneminde okul, ekolojik yaklaşımın ele aldığı en önemli sistemlerden biridir. Okulun güçlendirici, öğretici, eğlendirici, eğitici olumlu bir ikliminin olması, okulun adım adım ergenleri başarılı bir geleceğe hazırlaması ve ergenleri güçlendirmesi beklenir, ancak ergenler için okul ortamı her zaman böyle değildir. Okul ortamı ergenlerin kendilerini güvende hissetmedikleri, orada geçirilen vaktin boşa harcandığını düşündükleri, sosyal destek göremedikleri, güçsüzleştiren pratiklere dönüşebilmektedir. Dupper (2013) okul ortamında bir öğrencinin, kendini okula ait hissetmeme, okula uyum sağlayamama, kendini güvende hissetmeme, akran zorbalığı, öğretmenlerle ve öğrencilerle anlaşmazlık, taciz, suç, sı-

navlar ve okul kuralları bağlantılı sorunlar yaşayabildiğini belirtmektedir. Bu sorunlar ergenlerin okuldan kaçmalarına, okulu bırakmalarına sebep olabilmektedir. Okulun sosyal destek sağlayan bir sistem olmaktan uzaklaşması ergenin de okuldan uzaklaşmasına yol açmaktadır.

Dolgin (2014) öğrencilerin okul ortamında kendini güvende hissetmemelerinin, kendisinden kuşku duyulduğunu düşünmelerinin, öğrenciler arasında ayrımcılık yapıldığına inanmaları gibi okul iklimine yönelik sorunların başarıyı desteklediği ya da engellediğinin söylenilebileceğini ifade etmiştir. Okul sisteminin en önemli unsurlarından biri öğretmenlerdir. Öğretmenlerin öğrencilere destek olmamaları, ilgi göstermemeleri, iyi bir öğrenme ortamı sağlamamaları, öğrencilere inanmamaları, sınıfta küçük düşürmeleri, takdir etmemeleri, şiddet uygulamaları, kendilerine anlaşılmadıklarını hissettirmeleri okulda yaşanacak en önemli sorunlardandır.

Ergenler, ders programlarına, derslerin işlenişine, okul başarısının değerlendirilme sistemine, okulun fiziksel imkânlarına, arkadaş ilişkilerine ve öğretmenin kişiliğine yönelik sorunlar yaşayabilmektedirler (Kulaksızoğlu, 2015). Özellikle bu dönemde öğretmenler tarafından takdir edilmek ve öğretmenlerin öğrencilere yönelik inançları önem taşımaktadır. Öğrencilerin geleceklerine yönelik inancı düşük olan öğretmenlerin bunu öğrencilere yansıtmaları kaçınılmaz olabilmektedir. Bu beklentiler öğretmenlerin davranışlarına yansıyabilmekte ve öğrenciyle olan ilişkilerini etkilemektedir. Bu durum da öğrencilerin okul başarısına yönelik sonuçları doğurabilmektedir (Tatar, 2005).

Sigara, alkol ve madde kullanımına ilişkin sorunlar günümüzde ergenlerin gündemlerini işgal eden konulardır. Okulda bu tarz eğilimleri olan arkadaşlarının bulunması, okul çevresinde bu tarz ürünlerin satılıyor olması gibi durumlar ergenleri bu soruna daha da yakın hale getirebilmektedir. Kulaksızoğlu (2015) kötü alışkanlıklara sahip bir arkadaş çevresini madde kullanımının sebepleri arasında ele almaktadır. Gümüşel (2017) ise okul başarısında düşme görülen, okul kuralları ile çatışan ve okulda sorunlu öğrenci olarak görülen ergenlerin madde kullanımı açısından risk altında olduklarını belirtmektedir.

Aileye ilişkin sorunların bir benzeri okula ilişkin sorunlar kısmında da ele alınabilecek niteliktedir. Bu sorun, öğretmenlerin ya da okul idaresinin tutumudur. Okul kuralları ve bu noktadaki olumsuz/baskıcı tutumlar öğrenciler için bir soruna dönüşebilmektedir (Dupper, 2013). İdarenin ergenlerin okul başarısı, geleceğe yönelik hazırlıkları, başarılı bir kimlik gelişimi gibi konulardan ziyade ergenlerin sorunlu davranışlar sergilememeleri için kontrol edilmeleri üzerinde durması ve ergenin bunu bağımsızlığına bir müdahale olarak algılaması önemli bir sorun haline gelmektedir.

Bağımsızlaşma ihtiyacı ve önüne getirilen konulara yönelik sorgulama kapasitesinin artması, ergenlerin okul kurallarına yönelik itirazlarını ve bu kurallara uymaya yönelik direnci beraberinde getirmektedir. Bu da olumlu okul iklimine negatif bir girdi yapabilmektedir

Ergenlerin Algıladıkları Sosyal Destek

Caplan (1974, s. 4) sosyal destek sistemini "bireylerin kendileri hakkında geribildirim alma fırsatının olduğu ve başkalarına yönelik beklentilerine cevap alabildiği sosyal birlikteliğin sürdürülmesi" olarak ifade etmektedir. Bu destekleyici çevre bireye, birey ihtiyaç duyduğu zaman bilgi ve bilişsel rehberlik, maddi/somut kaynaklar ve yardım ile duygusal destek sağlamaktadır. Cobb (1976, s. 300) ise bu tanımdan farklı olarak, sosyal desteği bireyi sevildiğine, sayıldığına, değer gördüğüne ve kendisini karşılıklı yükümlülüklerin olduğu bir iletişim ağına ait hissettiğine yönelik bir bilgi olarak ele almıştır. Benzer şekilde Sarason, Levine, Basham ve Sarason (1983, s. 128) sosyal desteği, bireylerin çevresinde kendilerini sevdiğini, önemsediğini, değer verdiğini bildikleri ve güvendikleri kişilerin olması ve bu kişilerin ihtiyaç duyulduğunda hazır bulunması olarak tanımlamaktadır.

Başka bir tanımlamada Barker (2003, s. 454) sosyal destek kavramını; toplumda yaşamak için çaba sarf eden insanların ihtiyaçlarını karşılayan resmi olan veya olmayan aktivite ve ilişkiler olarak tanımlanmaktadır.

Tanımlar incelendiğinde sosyal destek kavramıyla nitelenen bu ifadeler en temelde 'destek' kavramını içermektedir ve ergenlik dönemi de desteğe yoğun şekilde ihtiyaç duyulacak gelişim dönemlerinden biridir. Bu açıdan ergenin bu gelişim döneminde geribildirimler alma, değer görme, destek görme, ait hissetme, beklentilerine cevap alma ihtiyacı içerisinde olacağı muhtemeldir. Tanımların en önemli ortak noktasının sosyal desteğin çok boyutlu, çok düzeyli bir yapıyı içermesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Literatürde sıklıkla ele alınan sosyal destek boyutları duygusal destek, araçsal destek ve bilgi desteğidir. Araçsal destek maddi destekleri içermektedir. Materyal sağlama, ekonomik destek ya da günlük işlerin sağlanması buna örnek verilebilir. Bilgi desteği, bireyin sorunları ve ihtiyaçları çerçevesinde bunlarla baş edebileceği bilgilerin kendisine sağlanması ya da rehberlik olarak ele alınmaktadır. Duygusal destek ise; empati gösterme, ilgi gösterme, rahatlatma, duygulanım ve destekleme ile bağlantılı ele alınmaktadır (House, & Kahn, 1985, akt. Cohen, 2004; Duyan, 2001).

Benzer şekilde Cankurtaran Öntaş (1999, s. 146)'a göre sosyal destek, çevreden gelecek ilgiyi, duygusal yakınlığı ve iletişimi içermekte, bireyin

sorunlarını çözmesi aşamasında maddi kaynaklar, zaman ve çaba gibi yardımlarla kişiye destek olmakta ve bireyin yaptığı bir işin veya düşüncelerinin doğruluğunu ya da yanlışlığını belirlemektedir.

Bu kapsamda duygusal destek, araçsal destek ve bilgi desteği üzerinden düşünülecek olursa ergenlerin sosyal desteğe ilişkin ihtiyacının karşılanması açısından sağlıklı bir aile yapısı, nitelikli arkadaşlıklar ve destekleyen öğretmenlere ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte ergenlik döneminde, aile, arkadaş, okul gibi sistemler ile kurulan karşılıklı etkileşimler, ergen için pek çok sorunun da yaşanabileceği bir dinamizme sahiptir. Bu sorunların çözümü için yukarıda belirtilen destek mekanizmalarının işler hale gelmesi oldukça önemlidir. Ergenlerin sosyal destek sistemlerinin nitelikli bir işleyişe sahip olması hem bugünleri hem de gelecekleri açısından önem taşımaktadır. Gelinen noktada ergenlik dönemi sorunları ve ergenlerin baş etmeleri gereken sorunlar oldukça karmaşık bir görünüme sahiptir. Ergenlik döneminde yaşanan pek çok sorun, ergeni sosyal destekten yoksun bırakacak ya da sahip oldukları sosyal destek mekanizmalarını yetersiz bırakacak potansiyele sahiptir.

Sosyal destek doğrudan ekolojik çevre ile bağlantılıdır. Yani kişinin hangi çevresel sistemlerle bir arada olduğu ve bir sorun anında bu sistemlerle dinamik bir etkileşim kurup kuramadığı önem taşımaktadır.

Bu noktada ergenlerin sosyal destek mekanizmalarının ne olduğu sorusu önem taşımaktadır. Bu sorunun cevabını verme noktasında ergeni çevresi içerisinde ele almak faydalı olacaktır. Ergeni temel olarak aile, arkadaş, öğretmen ve yaşadığı çevre sistemleri çevrelemektedir. Dolayısıyla sosyal desteği ergene sağlaması beklenen çevre, onun ekolojik çevresidir. Yıldırım (1997) bireyin ailesi, en geniş aile çevresi, arkadaşları, karşı cins arkadaşı, öğretmenleri, iş arkadaşları, komşuları, ideolojik, dinsel veya etnik gruplar ile bireyin içinde yaşadığı toplum gibi faktörlerin o bireyin sosyal destek kaynaklarını oluşturduğunu belirtmektedir. Özbesler (2001, s. 11), sosyal destek mekanizmalarının genel olarak formal ve informal olarak iki bölüm içerisinde ele alındığını belirtmektedir. Buna göre kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ya da gönüllü kuruluşlar formal destek kaynakları; aile, akraba, arkadaş, komşu gibi kişinin yakın sosyal çevresinde bulunan bireyler ya da herhangi bir biçimde destek olan diğer bireyler ise informal sosyal destek kaynaklarıdır.

Ergenlik dönemi, ergenin artık evin dışında ve ebeveynleri olmadan bağımsız olarak geçirdiği sürenin artmasıyla birlikte farklı sistemlerle etkileşime girdiği bir dönemdir. Ergenlik döneminde akran ilişkileri önemli bir yer tutmakta olup formal olmayan önemli bir sosyal destek kaynağı olarak arkadaşlar önemli bir vurguya sahiptir. Arkadaşlardan ya da diğer

kaynaklardan alınan sosyal desteğin de gerçek anlamda bir sosyal destek olup olmadığı önem taşımaktadır. Şahin (1999, s. 87) etkili ve olumlu bir sosyal destek için bireyin duyduğu gereksinimle, bu gereksinime verilecek sosyal desteğin türü ve niteliğinin üst üste gelmesiyle sağlanacağını belirtmiştir.

Ergenlerin talep edeceği sosyal destek ve bu desteğin nasıl karşılanacağı konusu onların özellikle geleceğe yönelik beklentileri konusunda önem taşımaktadır. Çünkü bu dönem ergenlerin, geleceklerine doğru ilerlerken yanlarında güvenebilecekleri, sevebilecekleri, kendilerine değer veren bireyleri bulmak isteyecekleri, gelecekle ilgili konuşmak isteyecekleri, geleceğe yönelik planları konusunda kendileriyle ilgilenecek birilerini arayacakları, geleceğe yönelik beklentileri konusunda geri bildirim almak isteyecekleri, beklentileri için araçsal desteklere ihtiyaç duyacakları bir gelişim dönemi olacaktır. Bu desteğin doğru ve nitelikli bir şekilde sağlanması ergenlerin geleceğe yönelik beklentilerine de destek olacaktır.

Ergenlerin geleceğe yönelik beklentilerinin şekillenmesinde bir sosyal destek mekanizmasına sahip olmalarının, bu mekanizmaların sunduğu desteğin türünün ve niteliğinin önemi büyüktür. Bununla birlikte bireyin sahip olduğu sosyal desteği nasıl algıladığı da önemsenen ve ölçülmeye çalışılan başlıklardan biridir.

Procidano ve Heller (1983) bireyin sosyal destek mekanizmalarının varlığına, sosyal destek işlevlerinin yeterli olup olmadığına ya da istediği tür sosyal desteğe ihtiyacı olduğunda sahip olup olmadığına yönelik olarak kendi yargısını algılanan sosyal destek olarak tanımlamaktadırlar.

Benzer şekilde Varni, Katz, ColegroveJr ve Dolgin (1994, s. 21) algılanan sosyal desteği, bireyin ihtiyacı olduğunda yanlarında yardıma hazır ve ona değer veren birilerinin olması ve kurulan ilişkiden olumlu bir fayda sağlamış olduğunun farkında olarak bu durumu kendisi için bir destek biçiminde yorumlaması olarak tanımlamışlardır. Başka bir tanımlamada ise bireyin farklı sistemlerle kurduğu destek amaçlı etkileşimleri yorumlaması ve etkileşimde olduğu bireylere kişisel anlamlar yüklemeye yönelik öznel değerlendirmesi algılanan sosyal destek olarak ele alınmıştır (Akyol ve Salı, 2013, s. 1380). Güzel (2005, s. 41) de algılanan sosyal desteğin iki temel bileşeni bulunduğunu ifade etmiştir. Bunlar ihtiyaç duyulduğunda başvurulabilecek insanların varlığı algısı ve var olan destekten memnuniyet derecesidir.

Özetle bireyin sosyal destek ihtiyacının karşılanıp karşılanmadığına ve sosyal destek mekanizmasının varlığı ve niteliğine yönelik kendi algısında anlam kazanan yorumsamacı kararı, algılanan sosyal destek olarak tanımlanabilir. Bireyin öznelliğini, biricikliğini işin içine katması açısından algılanan sosyal destek ifadesi, süreçleri bireyin gözünden gör-

me fırsatı vermektedir. Ergenlerle yapılacak çalışmalarda algılanan sosyal desteğin keşfedilmesi, ergenin bulunduğu yerden başlanması, ne tür bir sosyal destek ihtiyacı olduğunun anlaşılması, bu kapsamda yapılandırılacak hizmetlerin yönünü belirleme imkânı sağlayacaktır.

Bu kapsamda çeşitli sorunlar ve sosyal destek ihtiyacı içerisindeki ergenler için okul sosyal hizmeti uygulamaları ergenlik dönemini desteklemek için önemli bir hizmet alanını oluşturmaktadır.

Okul Sosyal Hizmeti

Bu başlık altında ilk olarak ergenlerle yapılacak çalışmalar açısından sosyal hizmetin yeri ve ardından ergenlerin ekosisteminin önemli bir parçası olan okul sisteminde sosyal hizmetin yeri ele alınmaktadır. Okul sosyal hizmeti özellikle eğitim sürecini çeşitli sorunların eşliğinde sürdürmek durumunda kalan ve yeterli sosyal desteğe sahip olmayan ergenlerle bağlantı kurmak ve ergen için planlı değişim sürecinin başlaması açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

Sosyal hizmet bireylerin iyilik halini geliştirmek, sorunlarını çözmek, bireyleri güçlendirmek ve özgürleştirmek için çalışan; toplumsal değişimi, gelişimi ve bütünleşmeyi destekleyen, bireylerle toplumsal yapıları ilişkilendiren ve bireylerin çevreleriyle etkileşim noktalarına müdahale eden uygulama temelli bir meslek ve akademik bir disiplin olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmaları yaparken sosyal hizmetin temelinde yer alan ilkeleri sosyal adalet, insan hakları, kolektif sorumluluk ve farklılıklara saygı olarak belirtilmektedir (IFSW, 2001. akt. Duyan, 2010; IFSW, 2014).

Bu tanımın katkısıyla sosyal hizmet, ergenlik dönemine yönelik çalışmalarını temel olarak, ergenlerin sorunlarının çözümüne katkı sunmak, onları bugünü ve geleceği için güçlendirmek ve özgürleştirmek, bunu yaparken ergenleri toplumsal kaynaklarla ilişkilendirmek ve toplumu da ergenlerin bu gelişim dönemine katkı sunmaya davet etmek şeklinde ele alınabilir.

Sosyal hizmet, ergenlerin sorunlarını, ihtiyaçlarını, ihtiyaç duydukları sosyal desteği çok düzeyli anlamayı sağlayacak bir bilgi temeline, güçlendirme ve özgürleştirmeye yönelik bir anlayışla sorunların planlı bir şekilde çözülmesini sağlayacak bir beceri temeline ve bütün bunların insan hakları ve sosyal adalet gibi ilkelerle yapıldığı bir değer temeline sahiptir.

Steinberg (2013) ergen gelişiminin, ergenlerin büyüdüğü ortamdan bağımsız olarak anlaşılamayacağını belirtmektedir. Sosyal hizmet, bireye yönelik çalışmalarını yürütürken bireyi çevresi içerisinde değerlendirip, sorunlara ve ihtiyaçlara yönelik bütüncül bir bakış açısı geliştirir.

Sosyal hizmeti ergenlerle birlikte çalışmak için sahaya iten sebep-

lerden biri ergenin çevresinin ergene bir sosyal destek sağlamaktan çok onu güçsüzleştiren süreçleri beraberinde getirdiği durumlardır. Sheafor ve Horejsi (2015) hem bireyin hem de çevresinin sürekli bir değişim halinde oluşuna ve buna uyum sağlamanın devamlı olması zorunluluğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu sürekli ve karmaşık etkileşim ağının hali hazırda yoğun ve hızlı bir gelişim döneminin içerisinde bulunan ergenler için çeşitli zorlukları beraberinde getirdiği durumların oluşması muhtemeldir. Sosyal hizmet için bu süreçte atılacak ilk adım ergenin, ergenlik döneminin, bu dönemdeki sorunlarının ve geleceğe yönelik kurgusunun anlaşılması ihtiyacına cevap vermektir. Webb (2017) yardım sürecinin, yapılacak çalışmalarda sorunun ortaya çıkmasına neden olan, soruna katkıda bulunan ve bunu devam ettiren tüm faktörleri olabildiğince anlayabilmeyle ilgili olduğunu belirtmektedir.

Tam da bundan dolayı sosyal hizmetin, hizmet alana yönelik müdahalelerine başladığı yer, bireyin 'bulunduğu yerdir'. Bireyin bulunduğu yer yaşadığı sorun içerisinde konumlandığı ve aynı zamanda sorunu anlamlandırdığı yerdir. Bu bakış açısı sosyal hizmet müdahalelerinde önemli bir yol göstericidir.

Sosyal hizmet ergenlere yönelik çalışmalarını sadece ergen üzerinden değil sorunun çözümünde etkili olan farklı sistemleri de ele alarak gerçekleştirmektedir. Ergenin yaşadığı bir sorunla ilgili olarak kendisi, ailesi, arkadaşları, yakın çevresi, öğretmenler, okul, yaşanılan çevre ve toplum, sosyal hizmet uygulamalarında ele alınan sistemlerdir. Örneğin ekonomik nedenler ya da akran zorbalığı nedeniyle okul devamsızlığı sorunu olan bir ergenin sorununun çözümü sadece kendisiyle yapılacak çalışmalardan daha fazlasını gerektirmektedir.

Görüldüğü gibi sosyal hizmet müdahalesi, mikro düzeyden makro düzeye kadar ergenin çevreleyen ekosistemik ağın tamamı üzerinden bir değerlendirme yapmaya çalışmaktadır. Örneğin sokakta çalışan çocukların yaşadığı soruna yönelik müdahaleler, bu krizin tam orasında yer alan çocuklar ve aileleri için doğrudan sunulacak hizmetlerin yanı sıra, yoksulluk temelli bu yapısal sorunun ortadan kalkmasına yönelik makro düzeyde yapılacak doğrudan olmayan müdahaleler gerekmektedir. Webb (2017) de benzer şekilde çocuklar ve onların çevreleri arasındaki karmaşık etkileşimin; çocuğun biyolojik durumunu, mizacını ve gelişimsel durumunu; çocuğu çevreleyen aile ve kültür bağlamını ve çocuğun fiziksel ve sosyal çevresini eş zamanlı olarak düşünmeyi gerektirdiğini belirtmektedir.

Bu etkileşimlere yönelik anlayıştan yola çıkarak çoklu düzeyde ergenlerle yapılacak çalışmalar doğrudan ergenin kendisi ile çalışma, ergenlerle grup çalışması, ailelerle çalışma, okul temelli çalışmalar ve toplumla çalışma gibi çok düzeyli çalışmalar olmalıdır. Ergenlik döneminde

yaşanan, düşük akademik başarı, ihmal ve istismar, yoksulluk, sokakta çalışma, akran zorbalığı, madde kullanım gibi sorunların çözümü üzerine yapılacak çalışmalar, sadece ergenin kendisi üzerinden ele alındığı taktirde şüphesiz ki etkisini kısa sürede yitirecek çözümler ortaya konulmuş olacaktır.

Birey, gelişiminin her evresinde farklı sorunlarla karşılaşır ve farklı ihtiyaçlara sahiptir. Ergenlik dönemine ait sorunların çözümü ve ihtiyaçların karşılanmasında, ergenlerin vakitlerinin en büyük kısmını geçirdiği -ya da geçirmelerinin beklendiği- eğitim kurumlarına büyük sorumluluklar düşmektedir, düşmelidir. Bu noktada okullarda yapılanması beklenen okul sosyal hizmeti, ekosistemik bütüncül bakış açısının sisteme olumlu bir katkı sunacağı düşünülen sosyal hizmet alanlarından biridir.

Okul sosyal hizmeti çocuk ve ergen refahı açısından önemli bir sosyal hizmet uygulama alanıdır. Dünya üzerinde pek çok ülkede okul sosyal hizmet uygulamaları aracılığıyla, çocuk refahı açısından önemli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Başta Amerika Birleşik Devletleri ve pek çok Avrupa ülkesinde okul sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirilmekte olup bu alanda sosyal hizmet uzmanları istihdam edilmektedir.

Duman (2008, s. 35) okul sosyal hizmetini "öğrencilerin içinde bulundukları gelişim dönemi, içinde bulundukları aile koşulları, o dönem içinde yaşadıkları çeşitli sorunların çözümü, ihtiyaç duyulan hizmetlerden yararlanmaları ve böylece eğitim etkinliklerini başarılı bir şekilde sürdürebilecekleri bir duruma gelmelerini sağlama gibi birçok hizmeti yürütmek üzere okullarda yer alan, sosyal hizmetin mesleki etkinlik alanlarından birisi" olarak tanımlamıştır. Duyan ve diğerleri (2008, s. 31) okullarda sosyal hizmet uygulamalarıyla erişilmek istenen amacı 'her koşulda çocuğun yüksek yararını korumak' olarak belirtmişlerdir.

Okullar bir bireyle gerçekleştirilebilecek planlı değişimler için yetişkin olmadan önce kendisine ulaşılabilecek en önemli kurumdur. Okullar ergenlere doğrudan ulaşma imkânı sunmasının yanında ergenler ile yapılacak çoklu düzey müdahaleler için de bulunmaz bir imkân sunmaktadır. Bu açıdan okul sosyal hizmeti özellikle ergenlerle bağlantı kurmak ve planlı değişim sürecinin başlaması açısından önemli bir fırsat sunacaktır. Diğer taraftan okullar aracılığıyla ergenin ekosistemindeki ailesine, arkadaşlarına, yaşanılan çevreye ulaşmanın ve bu sistemlerden kaynaklı sorunların çözümüne katkı sunulabilecektir.

Bireyi çevresi içerisinde ele alan ve planlı müdahalelerini ekolojik yaklaşımın bütüncül bakış açısıyla gerçekleştiren sosyal hizmet mesleği, doğası gereği mesleki çalışmalarını sadece okul sınırları içerisinde değil; sorununa çözüm aranan ergenin etkileşimde olduğu bütün sistemlerle yürütmektedir. Özkan ve Kılıç (2014) da okullarda psikososyal ekibin bir

parçası olan sosyal hizmet uzmanlarının, ergenleri, yaşanan sorunların tek kaynağı olarak görmeden; ergenlerin ebeveynlerini, arkadaşlarını, okulu ve ilgili diğer sistemleri sorunun çözümüne dahil eden ekolojik yaklaşımın 'çevresi içerisinde birey' bağlamını kullanarak yapacakları müdahalelerin önemine işaret etmektedirler. Bu yolla ergenlerin iyilik hallerinin ve eğitim süreçlerinin verimliliğinin artırılmasında, olumlu bir okul iklimi oluşturulmasında ve geleceğe yönelik olumlu adımlar atılmasında okul sosyal hizmetinin önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu katkı sunma sürecinde sosyal hizmet ergenlerin sorunlarının çözümü için ya da sosyal destek ihtiyaçlarının karşılanması için çevresel bütün kaynakları değerlendirmekte ve ergenlerin ihtiyaçlarına yönlendirmektedir. Sosyal hizmet o bölgede bulunan ve ergenlere hizmet sunabilecek diğer kurum ve kuruluşlarla bağlantı kurma çalışmaları yürütmektedir. Okullarda görev yapan sosyal hizmet uzmanları; sağlık merkezi, sosyal hizmet merkezi, gençlik merkezleri, çocuk kulübü, halk eğitim merkezi, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı, sivil toplum örgütleri, özel eğitim merkezi, aile ve çocuk mahkemeleri gibi kurum ve kuruluşlarla bir koordinasyon içerisinde çalışmalarını yürütür.

Özbesler ve Duyan (2009) okul sosyal hizmeti, öğrencilerin içinde bulundukları gelişim dönemi, aile ve yaşam koşulları nedeniyle yaşadıkları sorunların çözümü, gereksinim duyulan hizmetlerden yararlanmaları ve böylece eğitim etkinliklerini başarı ile sürdürmelerini sağlama gibi psikososyal hizmetler sunduğunu ve bu hizmetleri eğitim ekibi ile ekip çalışması anlayışında yürütmekte olduğunu vurgulamışlardır. Sosyal hizmet uzmanı bu çalışmalarını okul yönetimi, okul psikolojik danışmanı, psikolog, okul hekimi, okul hemşiresi, branş öğretmenleri, öğrencilerin sınıf öğretmenleri ile ekip çalışması çerçevesinde işbirliği içerisinde yürütür.

Gerçekten de günümüzde ergenlik dönemine ilişkin karmaşık sorunlar göz önüne alındığında ve bu sorunların çözümünde pek çok farklı mesleğin bilgi ve deneyimi düşünüldüğünde, okullarda oluşturulacak disiplinlerarası ekip, eğitim etkinliğinden en yüksek faydanın sağlanmasında önemli bir katkı sunacaktır. Bu katkı da ergenlerin gelecek beklentilerinin önündeki engeller için bir çözüm unsuru olacaktır.

Okul sosyal hizmet uzmanları çoklu düzeyde sorunların (okul terki, okul devamsızlığı, düşük akademik başarı, madde bağımlılığı, ihmal ve istismar, yoksulluk, sokakta çalışma) etkisi altında olan çocuklarla birlikte sorun çözümüne yönelik müdahaleleri öncelikli olarak ele almaktadır. Bunun yanı sıra sosyal hizmet uzmanları bir bütün olarak eğitim ortamında olumlu iklim yaratmayı amaçlayan koruyucu, önleyici ve geliştirici çalışmalar da yaparlar (Karataş, Gencer, Çalış & Ege, 2014).

Okul sosyal hizmeti uygulamaları kapsamında okul sosyal hizmet uz-

manının rollerini Dupper (2013, s. 9) risk altında bulunan öğrencilerin ve ailelerin desteklenmesi, ailelerin endişelerini okul çalışanları ile paylaşmaları için güçlendirilmesi, ev ve okul arasında iletişim ağlarının açık tutulması, çocukların eğitim ihtiyaçlarının anlaşılması, öğrencilerin yaşam koşulları ve yaşadıkları mahallelerin koşullarının tespiti, diğer kurum ve kuruluşlara yönlendirmeler yapılması ve ihtiyaçları ya da sorunları gereği farklı kurum ve kuruluşlara yönlendirilmiş öğrencilerin izlenmesi, risk altında bulunan öğrencilere ve ailelerine daha iyi hizmetler sunmak için toplumsal kaynakların bulunması ve geliştirilmesine yönelik toplumla işbirliği yapılması olarak belirtmiştir.

Duyan ve diğerleri (2008) sosyal hizmet uzmanlarının okul, aile ve çocuğun çevresi arasında bir köprü işlevi gördüğünü belirterek okullarda görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının rollerinden bazılarını şu şekilde sıralamışlardır: Risk altında olan öğrenci ve ailesi için savunuculuk rolü üstlenmek, aileleri güçlendirmek, okul ve ev arasındaki iletişimi sürdürmek, ailelerin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını anlamasına yardımcı olmak, öğrencinin yaşam koşulları hakkında öğretmene bilgi vermek, risk altındaki çocuklar ve ailelerinin hizmet alacağı kurumlara ihtiyacı olanları yönlendirmek.

Bu rollerden de yola çıkarak okullarda sosyal hizmet mesleğinin, çocuğun yüksek yararı için; öğrenci, ailesi, okul ve toplum arasında koordinasyonun sağlanmasında önemli bir işlevi bulunduğu söylenebilir. Bu rol okulların da işlevselliğini artıracak bir roldür. Bu yolla okullar toplumsal sorunlar açısından çözümler üreten eğitim kurumları haline gelebilir (Duman, 2000). Çocuklara ve ergenlere yönelik yaşanan sorunların, çevrelerindeki sitemlerin onlarda yarattığı baskının ve bu ekosistemik sorun sarmalının çözümünün okullar aracılığıyla gerçekleştirilebilmesi ve gerekli müdahalelerin yapılabilmesi hem çocukların ve ergenlerin okul başarısını hem de toplum refahını olumlu anlamda etkileyecek bir faktördür (Gökçearslan Çifci, Aktan, & Aksu, 2017).

Görüldüğü gibi yukarıda sayılan özellikleri, uygulamaları vb. açısından okul sosyal hizmeti okullarda ergenlerin sorunlarının çözümüne katkı sağlayacak bir uygulama alanıdır. Ergenler ailelerine, akranlarına ya da öğretmenlerine ilişkin sorunlar sebebiyle, ergenlik dönemini çeşitli sorun ve bir sosyal destek ihtiyacıyla devam ettirdiğinde, buna müdahale edebilecek yöntemleri açısından okul sosyal hizmeti önem taşımaktadır.

SONUÇ

Ergenlerin sorunları ve ihtiyaçları görüldüğü gibi çok boyutlu ve karmaşık bir görünüme sahiptir. Bu sorunlar fiziksel, sosyal ve kültürel boyutlarıyla zorlayıcı koşullar içerisinde yaşayan ergenler açısından daha da olumsuz yaşam deneyimlerine yol açabilmektedir. Bu açıdan, ergenlerin

sorunlarının tespit edilmesinde, çözümüne yönelik müdahalelerde, sosyal destek ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmalarda okul sosyal hizmeti oldukça işlevsel bir hizmet sunacaktır.

Ergenler özellikle en yakın çevresel sistemleri olan aile, arkadaş ve öğretmen sistemleriyle sorunlar yaşadıklarında aynı zamanda bu sistemlerin ergenlere sağlayabileceği sosyal destekten de yoksun kalabilmektedir. Özellikle ailede var olan yoksulluk ve ebeveynlerle yaşanan sorunlar, akran şiddeti, flörte yönelik sorunlar, öğretmenlerle yaşanan iletişim sorunları, okulun ihtiyaçları karşılamaması ve diğer pek çok sorun açısından okul sosyal hizmeti, çözüme katkı sunacak bir hizmettir. Ergenlerin geleceğe yönelik atacağı adımların güçlenmesinde bu sorunların çözümü için yalnız olmadıklarını ve gerekli durumlarda kendileri için planlanmış kurumsal hizmetlerin olduğunu bilmeleri önemlidir.

Bu kapsamda okul sosyal hizmetinin Türkiye'de yapılandırılmış bir hizmete dönüşmesi, okul sosyal hizmetinin sunacağı katkıların göz önünde bulundurulması ve bu hizmete yönelik ihtiyacın karşılanması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akyol A., & Salı G., (2013). Yatılı ve gündüzlü okuyan çocukların benlik kavramlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(4), 1377-1398.

Akyüz, E. (2001). Çocuk Hakları Sözleşmesinin temel ilkeleri ışığında çocuğun eğitim hakkı. *Milli Eğitim Dergisi*, 151, 3-24.

Altındağ, Ö. & Ege, A. (2018). *Güncel sorunlara sosyal hizmet bakış açısı: Ekolojik yaklaşım.* II. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Arman A. R., Bereket A., & Ateş E., (2011). *Kim korkar ergenlikten: Gençler ve anne babalar için ergenlikle başa çıkma rehberi*. İstanbul: Doğan Kitap.

Aydın, B. (2010). *Çocuk ve ergen psikolojisi* (3. bs.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Barker, R. L. (2003). *The Social Work Dictionary*. Washington: NASW Press.

Bosco, G. L., Renk, K., Dinger, T. M., Epstein, M. K., & Phares, V. (2003). The connections between adolescents' perceptions of parents, parental psychological symptoms and adolescents functioning. *Applied Developmental Psychology*, 24, 179-200.

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *Readings on the development of children*, 2(1), 37-43.

Cankurtaran Öntaş, Ö. (1999). Sosyal hizmet mesleğinde sosyal destek kavramı. Koşar N. G. ve Duyan V. (Ed.), *Yaşam Boyu Sosyal Hizmet: Prof. Dr. Sema Kut'a Armağan*. Ankara: H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını, Yayın No: 004. 146-150.

Caplan, G. (1974). *Supportsystems and community mental health: Lectures on conceptdevelopment*. New York: Behavioral Publications.

Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*. 300-314.

Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 59(8), 676.

Demiröz, F. (2003). Ailede Krizler ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 14(1), 85-98.

Dolgin, K. G. (2014). *Ergenlik psikolojisi: Gelişim, ilişkiler ve kültür*. (D. Özen, Çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları

Due, P., Merlo, J., Harel-Fisch, Y., Damsgaard, M. T., Holstein, B. E., Hetland, J., Currie, C., Gabhainn, S.N., Matos, M. G., Lynch, J. (2009). Socioeconomic inequality in exposure to bullying during adolescence: A comparative, cross-sectional, multilevel study in 35 countries. *American Journal of Public Health*, 99(5), 907-914.

Duman, N. (2000). *Ankara Liselerinde Çeteye Katılma Potansiyeli Olan Öğrenci Grupları ve Okul Sosyal Hizmeti*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Dupper, R. D. (2013). Okul sosyal hizmeti, etkin uygulamalar için beceri ve müdahaleler. (Y. Özkan, & E. Gökçearslan Çifci, Yay. Haz.) Kapital Medya Hizmetleri A. Ş, İstanbul.

Duyan, V. (2001). HIV/AIDS'e ilişkin damgalanma ve sosyal destek. *Sağlık ve Toplum*, 11(1), 3-11.

Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet: Temelleri, yaklaşımları, müdahale yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.

Duyan, V., Çamur Duyan, G., Gökçearaslan Çifci, E., Sevin, Ç., Erbay, E., & İkizoğlu, M. (2008). Lisede okuyan öğrencilerin yalnızlık durumlarına etki eden değişkenlerin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 33(150), 28-41.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company.

Gökçearslan Çifci, E., Aktan, M. C., & Aksu, L. (2017). *Okul sosyal hizmetine giriş*. Ankara: Ürün Yayınları.

Gander, M. J., & Gardiner, H. W. (2004). *Çocuk ve Ergen Gelişimi* (5. bs.). (Yay. Haz. Onur, B.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Gümüşel, O. (2017). *Genciz biz* (2. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Güzel, H. (2005). *Psikiyatrik yardım alan ergenlerin sosyal destek algıları ve bunu etkileyen etmenler.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

IFSW (International Federation of Social Worker). (2014). *Global definition of social work profession*. http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/ adresinden alındı

Karataş, K., Gencer, T. E., Çalış, N., & Ege, A. (2014). Öğrenci sorunlarının okul sosyal hizmeti bağlamında değerlendirilmesi. *Sosyal Hizmet Dergisi*, Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı, 71-81.

Kulaksızoğlu, A. (2015). *Ergenlik psikolojisi* (17. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kurtz, P. D. (1988). Social work services to parents: Essential to pupils at risk. *Urban Education*, 22(4), 444-459.

Özbesler, C. (2001). *Çocukluk çağı lösemileri ve sosyal destek sistemlerinin aile işlevlerine etkisi.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Özbesler, C., & Duyan, V. (2010). Okul ortamlarında sosyal hizmet. *Eğitim ve Bilim*, 34(154), 17-25.

Özkan, Y., & Kılıç, E. (2014). Çocuk ve aile odaklı sorunların çözümünde okul sosyal hizmet uzmanlarının önemi: uzmanların çocuk ve ailelerle çalışmada sahip oldukları beceriler. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18(3), 397-412.

Pearlman, M. (1995). The role of socioeconomic status in adolescents literature. *Adolescence*, 30(117), 223-231.

Procidano, M. E., & Heller, K. (1983). Measures of perceivedsocial support from friends and from family: Three validationstudies. *American Journal of Community Psychology*, 11(1), 1-24.

Sarason, I. G.,Levine, H. M., Basham, R. B., & Sarason, B. R. (1983). Assesing social support: The Social Support Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 127-139.

Schulz, M. S., Waldinger, R. J., Hauser, S. T., & Allen, J. P. (2005). Adolescents' behavior in the presence of interparental hostility: Developmental and emotion regulatory influences. *Developmental and Psychopathology*, 17(2), 489-507.

Sheafor, B. W., & Horejsi, C. J. (2015). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler* (2. bs.). Ankara: Nika Yayınevi.

Steinberg, L. (2013). *Ergenlik (Adolescence)*. (F. Çok, Çev., & Ed.) İmge Kitabevi Yayınları.

Şahin, D. (1999). *Sosyal destek ve sağlık*. (79-106). Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.

Tatar, M. (2005). Öğretmen beklentileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2).

Varni, J. W., Katz, E. R., ColegroveJr, R., & Dolgin, M. (1994). Perceived social support and adjustment of children with newlydiagnosedcancer. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 15(1), 20-26.

Webb, N. B. (2017). *Çocuklarla sosyal hizmet uygulaması* (E. Erbay, Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.

WHO. (2014). *Recognizing Adolescence*. Ekim 1, 2016 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü Web sitesi: http://apps.who.int/adolescent/second-decade/section2/page1/recognizing-adolescence.html adresinden alındı

Yavuzer, H. (2013). *Ana-baba ve çocuk: Ailede çocuk eğitimi* (24. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, İ. (1997). Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi, güvenirliği ve geçerliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 81-87.

Bölüm 17

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE'DE SALGIN HASTALIKLAR (1946-1950)

Nermin Zahide AYDIN[1]

1 Nermin Zahide Aydın, Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, ORCİD ID: 0000-0001-7772-6764

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin ortak hedeflerinden biri de, azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkla mücadele etmek, enflasyonist baskılar karşısında halka destek olmak ve büyük kentlerde yaşayanların önemli ihtiyaçlarını temin etmekti (Boratav, 2002: 334-335). Bütün bu çabalara rağmen savaşın hemen ardından ülkenin hem ekonomik hem de sağlık durumu olumsuz yönde etkilendi. Salgın hastalıklar ve özelikle veremli hasta sayısı arttı. Hastaların korunması ve iyileştirilmesi için gayret gösterilmesine rağmen esas faktör maddi kaynaktı ve sağlığın korunması için ayrılan maddi kaynak sorunların giderilmesi için yeterli değildi (Sağlığı Koruma İşlerimize Dair, Ulus, 12 Kasım 1949, s.2). Öte yandan sağlık alanında yaşanan sıkıntılar, ülke genelinde durumun daha da kötüleşmesine neden olmaktaydı. Örneğin İstanbul'da temizlik işleri bir türlü çözülemiyordu (Şehrimizin Sağlığı Tehlikede Görülüyor, Gece Postası, 13 Eylül 1948, s.1). İliç kazasında ebenin olmayışı, birkaç kadın hastanın ölmesine neden olmuştu (Ebesiz Bir Kazamız, Cumhuriyet, 10 Ocak 1948, s.4). Tokat Memleket Hastanesinde, Avrupa'dan getirtilen röntgen makinesi mevcut olduğu halde, uzmanı olmadığı için hiçbir işe yaramamaktaydı (Tokat Memleket Hastanesinin Kadro Açığı Kapatılıyor, Son Posta, 26 Ekim 1948, s.6). Kırklareli il merkezinin sağlık işlerinin kontrolü ile görevli bulunan Kırklareli Belediyesinin sağlık teşkilatı ise kendisinden beklenen hizmeti verememekteydi. İlde gıda maddeleri satan yerlerin teftişi yapılmamış, sokaklar gübreden geçilmez bir hale gelmişti (Kırklareli Belediyesinin Sağlık Teşkilatı Vazifesini Yapamıyor, Son Posta, 2 Ekim 1948, s.6). Kilis'te trahom oranı sürekli artmaktaydı (Kilis'te Trahom Nispeti Fazla, Son Posta, 3 Ekim 1948, s.6). Balıkesir'de inşasına başlanan hastane binasının inşası ise yarım bırakılmıştı (Balıkesir Memleket Hastanesi İkmal Edilecek, Son Posta, 9 Ekim 1948, s.6).

Ülke genelinde görülen sağlık sorunlarının artması üzerine birtakım tedbirlerin alınması zorunlu hale geldi. Yetkili kurumlar tarafından geceleri halkın kolaylıkla doktor bulmasını temin edecek sağlık merkezlerinin kurulması ile ilgili birtakım kararlar hazırlanarak, Sağlık Bakanlığına sunuldu. Alınan kararlara göre gece nöbeti bekleyecek olan doktorlar, semtlere göre bölgelere ayrılacaklardı. Gece görevli doktorların isimleri hem gazetelerle ilan edilecek, hem de eczanelere ve karakollara bildirilecekti. Nöbetçi doktor hastaya çağrıldığı zaman hemen giderek ilk tedaviyi yapacak, lüzum görürse hastanın durumuna göre uzman doktoru çağıracaktı. Uzman doktorlar da ayrıca nöbete dâhil olacaklardı. Hastalar gerekli durumlarda hastaneye sevk edileceklerdi. Gerek doktorların hastaya gidebilmesi, gerekse hastaların hastaneye nakledilebilmesi için her bölgede nakliye vasıtaları bulundurulacaktı. Böylece gece bile rahatsız olan hastalar, tıbbi yardımdan rahatlıkla faydalanacaklardı (Hekimlerin Gece Nöbeti,

Akşam, 2 Şubat 1945, s.3).

Sağlık Bakanlığı, ülkenin sağlık sorunlarını çözmek için durmadan çalışıyor, sağlık alanında başka tedbirleri almaya devam ediyordu. Bu kapsamda Bakanlık tarafından İstanbul başta olmak üzere bütün illere bir tamim gönderilerek, acil vakalar için alınması gereken tedbirlerin neler olduğu bildirildi. Bakanlığın emrine göre tıbbi müdahaleyi gerektiren yaralama ve trafik kazaları ile boğulma ve tehlike arz eden doğum veya herhangi bir acil vaka nedeni ile hastaların getirildiği resmi ve özel bütün hastaneler kanunen tedaviye mecbur kılındı (Acil Vakalar ve Hastaneler, Akşam, 15 Ocak 1948, s.3). Bakanlık ayrıca İstanbul'un iki yerinde kan bankası ve kan verme istasyonu kurmaya karar verdi. Yeni istasyonlardan birisi Anadolu yakasındaki hastalar göz önünde tutularak Haydarpaşa Numune Hastanesinde, diğeri ise Beyoğlu Hastanesinde açılacaktı. Bakanlık eski Beyoğlu Hastanesini satın alarak, burada bir acil vakalar istasyonu ve can kurtarma merkezi kurmaya karar verdi. Tesisine karar verilen kan verme istasyonu da bu merkeze bağlı olacaktı. Sağlık Bakanlığı söz konusu istasyonları idare etmek üzere ihtisas yapan uzmanlar tayin etti (Kan Verme İstasyonu, Akşam, 8 Ağustos 1949, s.3).

Halkın tıbbi hizmetlere ulaşması için birçok çalışma yapılmasına rağmen, ülkede salgın hastalıklar görülmeye başladı. Savaş sonrası dönemde birçok salgın hastalık, halkın sağlığını kötü bir şekilde etkiledi. Dönemin önemli hastalıklarından biri sıtmaydı. Alanında uzman doktorlar konu ile ilgili olarak halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini, bu nedenle Sağlık Bakanlığına birçok görevler düştüğünü belirtmekteydiler. Örneğin Profesör Cemil Topuzlu'ya göre, sıtmanın özellikle köylü vatandaşlara, kolera ve tifüs gibi bulaşıcı ve tehlikeli bir hastalık olduğunun, hastalığa yakalanan kişinin hastalığı etrafındakilere bulaştıracağının ve kinin, atebrin gibi ilaçlarla hastalığın tedavi edileceğinin iyice anlatılması gerekliydi. Fakat sıtma ile mücadelede bu yeterli değildi. İlaveten herkesin duyduğu, gördüğü sıtmalı hastaları, hükümet makamlarına bildirmesi de gerekmekteydi. Sıtma ile mücadelede Sağlık Bakanlığına da birtakım görevler düşmekteydi. Prof. Cemil Topuzlu, Sağlık Bakanlığının senelerden beri sıtmayı önlemek için mücadele ettiği halde, bu hastalığın tamamen ortadan kalkmadığını belirterek, bunun nedeninin bataklıkların tamamıyla kurutulmasından veya pirinç tarlalarının mevcut olmasından kaynaklanmadığını söylemekteydi. Çünkü sıtma ile mücadele, ancak memleketin bir kısmında yapılıyordu. Hastalığın yayılması engellense bile, bir süre sonra mücadeleye tabi olmayan ve sıtmalı yerlerden gelerek mikrobu taşıyan kişiler, köy ve kasabalarda tekrar hastalığı taşıyorlar ve yayılmasına neden oluyorlardı. Bu nedenle sıtma mücadelesinin memleketin her köşesinde sürdürülmesi gerekliydi. Bu konuda başarılı olunması için Sağlık Bakanlığının memleketin her yerinde sıtma ile mücadele teşkilatı kurması, sıtma hastalığını da kolera,

tifüs, veba ve difteri gibi bulaşıcı ve haber verilmesi mecburi hastalıklar sınıfına alması gerekmekteydi. Fakat bütün bu tedbirlerin alınması için maddi kaynağa ihtiyaç vardı. Topuzoğlu sıtmanın önlenmesi ve bataklıkların kurutulması için tahsis edilen paraları en azından birkaç seneliğine Nafia ve Ziraat Bakanlığı bütçelerinden Sağlık Bakanlığı bütçesine geçirilmesi gerektiğini önermekteydi. Ayrıca sıtma ile mücadele kapsamında sinema ve radyoda halkın bilinçlenmesine yönelik yayınların yapılması, köy enstitülerinde, halkevlerinde, ilkokullarda halkın bilgilendirilmesi gerektiğini savunmaktaydı. İlaveten daire ve belediyelere, resmi ve gayri resmi bütün kurumlara, fabrikalara sıtmalı olmadıklarını gösteren doktor raporu olmadan işçi ve amelenin kabul edilmemesi de gerekmekteydi (Sıtma Mücadelesinde Muvaffak Olmak İçin Ne Yapmalıdır, Akşam, 7 Şubat 1945, s.3).

Sıtma hastalığının, insan sağlığını olumsuz yönde etkilemesinin ardından, ülke genelinde sıtma hastalığı ile ciddi anlamda mücadele başlatıldı. Sağlık Bakanlığı, sağlık işlerinin daha etkili olması için bir yandan umumi müfettişleri, diğer yandan da ülkedeki bütün sıtma ve sivrisinekle mücadele başkanlarını Ankara'ya davet etti (Sağlık İşleri Umumi Müfettişlerinin Toplantısı, Akşam, 19 Ocak 1948, s.3). Sağlık Müdürlüğü, İstanbul'da yaz mevsiminin yaklaşması nedeni ile sıtmayı önlemek için apartmanların kalorifer dairelerinde, hamamlarda vb. yerlerdeki sivrisinek yuvalarını DDT ile dezenfekte etmek üzere bir ekip hazırladı (Sivrisinek Yuvaları Dezenfekte Ettirilecek, Akşam, 11 Mart 1948, s.3). Sıtma Savaş Derneği de sıtma hastalığı ile mücadelede etkili çalışmalar yapmaya devam etti. İstanbul'da sürfe ile mücadelede yapılan çalışmalar neticesinde sivrisinekler neredeyse bitme noktasına geldi. Köylerde yaz mevsiminde de çalışmalara devam edildi. İstanbul'a bağlı köylerde, 1 Ekim 1947 tarihinden 15 Aralık 1947 tarihine kadar geçen sürede, 191 köyde 74.841 kişi muayene edildi. Bir sene içinde 11.130 sıtmalı hasta tedavi edildi. 13.257 kişi de korunma tedavisine alındı. Arazi üstündeki çalışmalara da devam edilerek, 4.395 metre kanal, 9.085 metre ark açtırıldı, dereler temizlendi, geniş sahalar saz ve ottan ayrıldı (Sıtma Savaş Teşkilatı, Akşam, 10 Ocak 1948, s.3). Mardin'de ise Sıtma Mücadele Teşkilatı, sıtmalı sahalarda çalışmalarına devam etti (Yeni Mardin Valisi İle Bir Konuşma, Ulus, 1 Ekim 1949, s.6).

Türkiye'de bu dönemde mücadele edilen tek hastalık sıtma değildi. Tifüs, tifo, zatürre ve kızamık gibi hastalıklar da salgın halini almaya başlamış, İstanbul'da tifüs vakalarında artış meydana gelmişti. Bir önceki yıl 15-20 vakaya karşılık, aradan bir yıl geçtikten sonra vaka sayısı 1945 yılında 368'e kadar yükselmişti (Tifüsle Mücadele, Akşam, 6 Şubat 1945, s.3). Dönemin İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, şehirde tifüs vakalarının arttığını fakat bulaşıcı hastalıklarla usulüne uygun mücadele edildiğini belirtti. Vali'nin anlattıklarına göre tifüsle mücadelede hastalar tecrit edilmiş, tifüs vakasına rastlanan bölgedeki insanlar müşahede altına alınmış, gerek has-

taların bulunduğu evlerde gerekse pis ve şüpheli yerlerde temizlik yaptırılmıştı (Vilayette Dün Yapılan Toplantı, Akşam, 5 Ocak 1945, s.2). Ayrıca tifüse neden olan pis yerlerin ve otel, han, hamam vs. gibi bitlerin üremesine etkili olan yerlerin temizliği ile (Beledi Hastalıklar, Akşam, 14 Şubat 1945, s.3), üstü başı pis olanların temizliğine önem verilmişti (İstanbul'da Tifüs Vakaları, Ulus, 13 Ocak 1945, s.2). Sağlık Bakanlığının bildirdiğine göre 1945 yılı Şubat ayı içinde bütün yurtta görülen tifüs vaka sayısı 359'du. Tifüsün en çok görüldüğü iller ise Balıkesir, Gümüşhane, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kocaeli, Kayseri, Sivas, Tokat ve Zonguldak'tı (Yurtta Tifüs Durumu, Ulus, 2 Mart 1945, s.2).

Halkın sağlığını tehdit eden diğer bir bulaşıcı hastalık ise tifoydu. Her ne kadar tifo, aşı ile önlenen hastalık olsa da, hastalığa neden olan açık lağımların ve dere halinde akan suların kapatılması gerekti. Açık lağımların tamamıyla kapatılması içinse, geniş maddi imkânlara ve o ölçüde geniş bir teşkilata ihtiyaç vardı. Özellikle İstanbul gibi kalabalık şehirlerde durum oldukça tehlikeli bir hale gelebilirdi. Fakat belediyenin mali durumu, gereken çalışmaların yapılması için elverişli değildi. Bununla birlikte en kısa zamanda açık lağımların kapatılması ve fenni kanalizasyon tesisatının yapılması için karar alındı (Beledi Hastalıklar, Akşam, 14 Şubat 1945, s.3). Diğer taraftan Suriye'de tifo salgınının çıkması üzerine Güney bölgelerde yer alan şehir ve kasabalarda yaşayan insanlara tifo bulaştı. Adana'da bir kaç vaka tespit edildi. Halka ve tüm öğrencilere zorunlu olarak tifo aşısının uygulanmasına başlandı (Cenup İllerimizde Salgın Hastalıklarla Mücadele, Son Posta, 5 Aralık 1948, s.6).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de salgın hastalıklara karşı bir yandan tedbirler alınırken, diğer yandan yeni çıkan salgınların durdurulmasına çalışılmaktaydı. Feke'nin üç köyünde kızamık salgınının başlaması üzerine, Sağlık Bakanlığı tarafından bölgeye üç doktor başkanlığında üç ayrı heyet gönderilerek gereken tedbirler alındı. Bu bölgede meydana gelen çocuk ölümleri genellikle kızamıktan meydana gelmekteydi. Zatürre ise, ailelerin dikkatsizliği yüzünden meydana geldiği için gönderilen heyetler bu konularla ilgili olarak halkı aydınlatmaya çalıştılar (Feke'deki İhtilatlı Kızamık Salgını, Ulus, 17 Şubat 1945, s.2). Çankırı'nın Yenice ve Höyük köylerinde çocuklar arasında görülen kızamık vakalarında artışlar, hatta ölümler meydana geldi (İki Köyde Kızamık Hastalığı, Akşam, 17 Ocak 1948, s.2). İstanbul ve civarında kancalıkurt vakası tespit edildi. Vakit kaybedilmeden hastaların tedavilerine başlandı (Kancalıkurt Hastalığı İle Mücadele, Ulus, 1 Eylül 1949, s.2). Lübnan'da çiçek hastalığının görülmesi üzerine gereken tedbirler alındı (Çiçek Hastalığının Yurdumuza Sirayetinden Endişe Edilmiyor, Akşam, 2 Ocak 1948, s.3). Çiçek hastalığının Suriye'de yaygın bir hal alması ile birlikte aşı uygulama çalışmalarına hız verildi. Sınırdaki köylerden başlanarak, her vatandaşa çiçek aşısı

yapıldı (Cenup İllerimizde Salgın Hastalıklarla Mücadele, Son Posta, 5 Aralık 1948, s.6). Bu dönemde anlaşıldığına göre aşı olmak istemeyenler de bulunmaktaydı. Çiçek aşısı olmayanlara veya olmak istemeyenlere karşı vatandaşların aşı olmasını temin için İstanbul Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü, yapılacak kontrollerde çiçek aşısını göstermeyenlerin mahkemeye verilmesini istedi (Halka Parasız Verem Aşısı Tatbik Edilecek, Son Posta, 8 Aralık 1948, s.2). Halkla temas eden kurumların memur ve müstahdemlerine çiçek aşısı olmaları için Sağlık Bakanlığı tarafından verilen talimat üzerine, Sağlık Müdürlüğü bu durumda olan kurumların, kendi kadrolarında bulunan memur ve müstahdemlerine çiçek aşısı yapmasını gerekli gördü (Halka Çiçek Aşısı Yapılıyor, Son Posta, 30 Ekim 1948, s.2). Fakat bütün tedbirlere rağmen İstanbul'da bir çocukta çiçek vakası görüldü. Yapılan incelemede çocuğun dört kardeşinin daha önceden suçiçeği çıkardığı tespit edildi (Şehrimizde Şüpheli Bir Çiçek Vakası Görüldü, Tan, 3 Mart 1949, s.2). Mısır'da kolera salgınının başlamasıyla Güney sınırından girişe açık bırakılan beş kapıda ve İstanbul, İzmir limanlarında karantina tedbirleri alındı. Mısır salgınından beri başlamış olan kolera aşısı uygulamasına yeniden hız verildi (Yurtta Sıhhi Durum, Akşam, 8 Ocak 1948, s.2). Diğer taraftan Suriye'de baş gösteren kolera vakaları da dikkatli bir şekilde takip edildi. Güney bölgesinden gelen yolcular için kontrol ve tecrit tedbirleri alındı. Hükümet tarafından sınırlar tamamen kapatıldı (Çiçek Hastalığının Yurdumuza Sirayetinden Endişe Edilmiyor, Akşam, 2 Ocak 1948, s.3). Malatya'nın bir köyünde ise ne olduğu tespit edilemeyen bir hastalık her gün biraz daha artarak, bir çok kişinin ölümüne sebep oldu (Malatya'nın Bir Köyünde Meçhul Bir Sari Hastalık Hüküm Sürüyormuş, Cumhuriyet, 20 Ocak 1948, s.3).

Tehlike haline gelmeye başlayan bir diğer hastalık ise kuduzdu. Ankara'da kuduz köpeklerin sayısının artması ve bir kaç gün içinde kuduz köpekler tarafından ısırılanların sayısının 33'e yükselmesi, halkın tedirgin olmasına neden oldu (Ankara'da Kuduz Vakaları Arttı, Akşam, 7 Mart 1948, s.2). Çok geçmeden Kasımpaşa'da bir işçi kuduzdan öldü (Bir İşçi Kuduzdan Öldü, Vakit, 9 Ocak 1948, s.2). Kuduz bir kedinin ısırdığı beş kişi tedavi altına alındı (Kuduz Bir Kedi Beş Kişiyi Isırdı, Son Posta, 12 Ekim 1948, s.6). Sağlık Bakanlığı kuduz vakalarındaki artış nedeni ile kedi, köpek ve diğer bazı hayvanlar tarafından ısırılan vatandaşların, her ihtimale karşı gerekli tedbirlerin alınması ve gerektiğinde aşı yapılması için sağlık kurumlarına başvurması gerektiğini bildirdi. Dikkat çeken diğer bir konu ise başıboş köpeklerle ilgili tedbirlerin alınması sırasında, görevli olan memurların bu görevlerini yaptıkları sırada, merhamet hissine kapılarak bu hayvanları korumaya çalışan vatandaşların sergiledikleri tavırdı. Bakanlık tarafından yapılan açıklamada halkın, memurların vazifelerini kolaylaştırmaları gerektiği önemle vurgulandı. Evlerde bulundurulan sahipli hayvan-

larda, kuduz belirtileri görüldüğü takdirde temastan kaçınılarak, en yakın sağlık kuruluşuna müracaat edilmesi istendi (Sağlık Bakanlığının Öğütleri, Son Posta, 12 Ekim 1948, s.1-7). Bununla birlikte Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü tarafından kuduz vakalarını önlemek için çalışan ekiplerin işlerini engelleyenler hakkında ceza verileceği ilan edildi (Kuduzla Mücadele, Akşam, 26 Temmuz 1949, s.2).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ülkede yaşanan salgın hastalıklar ilerleyen yıllarda da devam etti. Esasında halkın, kendi sağlığını koruması konusunda bilinçlendirilmesi gerekmekteydi. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı, 1947 yılında halk için yapılan sağlık propaganda çalışmalarını kuvvetlendirmeye, vatandaşların doğru ve pratik sağlık bilgisine sahip olmaları sağlamaya ve sağlık bilgisini köylere kadar sokmaya karar verdi (Sağlık Propagandası, Vakit, 3 Ocak 1947, s.1-2). Öte yandan insan sağlığını tehdit eden bir diğer hastalık ise veremdi. Dr. Niyazi İsmet Gözcü'ye göre veremle mücadelede acil bir başarı elde etmek ancak memleketin mali, ekonomik, sosyal durumuna uygun pratik, sade, ucuz, fakat maksadı sağlamaya yeter tedbirlere başvurmakla mümkün olacaktı (Verem Savaşı Nasıl Olmalı, Cumhuriyet, 10 Ocak 1948, s.2). Fakat sağlık elemanlarının yetersizliğine ilaveten verem hastalığının tedavisinin yapılacağı sağlık kurumlarının yetersizliği önemli bir sorundu. Fahrünnisa Seden konuyla ilgili olarak gazetede yazdığı makalesinde, veremle mücadele edebilmek için öncelikle göz önünde bulundurulacak şartların belirlenmesinin ve bunun halka öğretilmesinin gerekli olduğunu ifade etti. Veremle savaşta başarıya ulaşan devletlerin üç noktaya titizlikle uydukları, bu noktaların ise verem konusunda uzmanlaşan doktor, hemşire ve sosyal sağlık uzmanlarının olduğunu belirtti. Hemşire sayısının azlığı ve sosyal sağlık uzmanının ise henüz yeni yeni ülkede biliniyor olması, ülke açısından büyük bir handikaptı (Verem Mücadelesinde Eksiklerimiz, Cumhuriyet, 8 Ocak 1948, s.2). Diğer bir eksiklik ise verem olduğundan şüphelenerek kurumlara başvuran birçok kişinin, boş yatak olmadığı için hasta kabulünün yapılamamasıydı. Hatta dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayazıt, önünü kesen veremli bir hastanın yatacak hastane bulamadığını söylemesi üzerine, memleketine dönmesini tavsiye etmişti (Sağlık Bakanına Yalvaran Veremli Fakir Vatandaş, Gece Postası, 26 Ağustos 1948, s.1). Ferdi Öner gazetede yazdığı haberde, tedavi için hastaneye yatanların tedavisinin üç aya yakın sürdüğünü, tedavi olduktan sonra da sorunun bitmediğini belirtti. Hastalığı devam eden veremli kişinin, tekrar eski çevresine döndüğünde hastalığı bulaştırma riski oldukça fazlaydı (Verem Savaşında Çok Acı Sahneler, Cumhuriyet, 7 Ocak 1948, s.4). Verem hastalarının, hastanede tedavi edilmesi için yetkililer tarafından çalışmalar başlatıldı. Ayrı ayrı birkaç binası olan bir kuruluşun bu binalarından her biri anlamına gelen ve adına pavyon denilen birimlerin açılmasına karar verildi. 1945'te hayırsever bir

vatandaşın yardımıyla veremle mücadele için 30 yataklı bir çocuk pavyonu açılmıştı. Bu çalışmalar hız kesmeden devam etti (Veremle Nasıl Savaşılır Biz Nasıl Savaşıyoruz, Vakit, 12 Ocak 1947, s.3). Erenköy sanatoryumuna ilave edilecek olan çocuk pavyonunun inşaatının bitirilmesi için çalışmalar hızlandırıldı (Erenköy Sanatoryumunda Çocuk Pavyonu, Vakit, 28 Ocak 1947, s.2). Çok geçmeden de Heybeliada sanatoryumuna ait 250 yataklı pavyon açıldı. Açılışı yapan dönemin Sağlık Bakanı Behçet Uz, 1924 yılında 50 yatak kapasitesi ile açılan bu kurumun 510 yatak kapasitesi ile çalışmaya devam ettiğini belirtti. Bakanın açıklamalarından anlaşıldığına göre 1924 yılından beri 11.088 hasta tedavi edilmiş, her yıl bu hastalıktan 30 ile 40 bin arasında ölüm vakası gerçekleşmişti. Bu oran yüz bin kişide % 198'e tekâmül etmekteydi. Verem hastalarının tedavisi için toplamda 920 yatakla hizmet edilmeye çalışılmaktaydı. Fakat bu yeterli değildi. Sağlık Bakanı, İstanbul Belediyesi tarafından Cerrahpaşa'da 200 yataklı verem pavyonunun açılacağını, hemşire başta olmak üzere veremle ilgili kurumların ve sağlık personelinin sayısının arttırılacağını ve yurdun uygun olan her köşesine veremle ilgili kurumların kurulacağını ifade etti (Heybeliada Verem Pavyonu Açıldı, Vakit, 4 Ocak 1947, s.1-4). Kısa bir süre sonra Cerrahpaşa'da 200 yataklı verem pavyonu yapıldı. Pavyonun açıldığı gün, parasız hastalara ayrılan 100 yatağın hepsi, derhal yatırılması gereken ağır hastalarla doldu. O gün müracaat eden ve aynı durumda bulunan 60 verem hastasına yer kalmadığı için, bu hastalar kabul edilmedi. Öte yandan paralı hastalara tahsis edilen 100 yatağın birçoğu ise boş kaldı (Verem Paviyonu, Akşam, 14 Mart 1948, s.3). Uludağ'ın 1520 metre yükseğinde Kirazlıyayla mevkiinde veremli hastalar için yapılan 170 yataklı bina hizmete açıldı (Bursa, Dolayısıyla Memleket Büyük Bir Sağlık Müessesesi Kazandı, Son Posta, 23 Ekim 1948, s.6).

Verem hastalığı ile mücadelede gönüllü teşkilatlara da ihtiyaç vardı. Veremle Mücadele Derneğinin başkanı Tevfik Sağlam, İzmir, İstanbul ve Samsun gibi illerde kurulan verem savaş derneklerinin sayılarının arttırılmasının gerekli olduğunu düşünmekteydi. Çünkü veremle aktif bir şekilde mücadele edilmesi için bu kuruluşlara ihtiyaç vardı (Veremle Nasıl Savaşılır Biz Nasıl Savaşıyoruz, Vakit, 12 Ocak 1947, s.3). Üç yıl içinde 48 dernek kuruldu (Özer, 2020: 875).Verem Savaş Dernekleri kısa sürede etkili çalışmalar yapmaya başladı. İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti tarafından Kadıköy'de açılması planlanan verem dispanseri binasının temeli atıldı (Kadıköy Verem Dispanserinin Temeli Atıldı, Son Posta, 27 Ekim 1948, s.2). İstanbul Verem Savaş Derneği tarafından yayınlanan bir belgeye göre derneğin mevcut on dispanserine kadın, erkek ve çocuk olmak üzere 1947 yılında 36.097 hasta müracaat etti. Bu arada dispanser görevlileri, 7.297 eve giderek hastaları ziyaret etti. Ayrıca 59 okul ve 5 fabrika ziyaret edildi. Verem Savaş Derneği, tedavi için müracaat eden hastalara uzun bir süre

yardımda bulundu (Verem Savaş Derneği'nin Faaliyeti, Akşam, 8 Mart 1948, s.3). Verem Haftası münasebeti ile dernek üyeleri evleri gezerek üye kaydına devam etti (Vereme Karşı Alınacak Tedbirler, Cumhuriyet, 8 Ocak 1948, s.2). Dernek tarafından Kocamustafapaşa'da inşa halinde bulunan dispanserin tamamlanmasına ve Kadıköy'de Söğütlüçeşme civarında yeni bir dispanser inşasına karar verildi (Verem Haftası, Akşam, 11 Ocak 1948, s.3). Ankara Verem Savaş Derneği ise Altındağ mahallesinde Ankara Valiliği tarafından yaptırılan dispanserin bölge verem savaş dispanseri olarak işletilmesi için gereken ödeneğin derneğe verilmesini talep etmekteydi. Aynı binanın üstünde 50 yataklı bir hastanenin faaliyete geçirilmesi ve bu hastanenin Ankara Tıp Fakültesi Verem hastalıkları kürsüsü emrine verilmesi de talepler arasındaydı (Veremle Savaş Derneği İlk Dispanserini 7 Ocak'ta Açıyor, Ulus, 31 Aralık 1949, s.2).

Verem hastalığı ile mücadelenin etkili bir şekilde sürdürüldüğü yerlerden birisi de İstanbul'du. Verem Haftası nedeni ile Büyükada, Eyüp, Bakırköy, Beyoğlu, Üsküdar, Beşiktaş, Kadıköy, Sarıyer ve Şişli'de konferanslar verilmesine karar verildi (Verem Haftası Münasebetiyle Verilecek Konferanslar, Akşam, 2 Ocak 1948, s.3). İstanbul'da Verem Savaş Derneği üyelerinin katılımı ile yapılacak kongrede verem mücadelesinin önemi anlatılacak, Amerika'da bu hastalıkla mücadele şekillerini canlandıran bir film gösterilecek, Eminönü halkevinin salonunda sağlık planını gösteren sergi düzenlenecekti (Verem Afeti İle Şiddetli Bir Mücadeleye Girişiliyor, Cumhuriyet, 2 Ocak 1948, s.1). Verem vakalarının artması nedeni ile Verem Savaş Derneği, çalışmalarını oldukça yoğunlaştırdı. Dernek, şehrin tanınmış ailelerine mensup bayanlar aracılığıyla yardımlara başladı. Duvarlara ve şehirdeki nakil ulaşım araçlarına afişler yapıştırılarak, verem hastalığının gittikçe tehlikeli bir hal aldığına dikkat çekildi. Eminönü halkevinde toplanacak büyük kongreye iştirak etmek üzere 42 vilayetten gelen delegelerin, şehirde sağlık ve veremle ilgili kurumları gezmeleri için bir program hazırlandı (Verem Haftası, Akşam, 2 Ocak 1948, s.3).

Verem hastalığıyla mücadelede risk altında bulunan çocukların da bilinçlendirilmesi gerekliydi. Öğrencilerin vereme karşı bilinçlendirilmesinde, Verem Savaş Haftasında yapılacak etkinlikler önem arz etmekteydi. Bu nedenle Verem Savaş Haftası boyunca okullarda öğrencilere verem hastalığının yapmış olduğu tahribat hakkında bilgi veren, korunma ve mücadele tedbirlerini anlatan konferanslar verildi. Ayrıca konu ile ilgili filmler gösterildi. Hafta içinde radyoda konferansların verilmesi, ilkokul öğrencilerinin muayene edilmesi uygun görüldü. Verem Savaş Derneği de halkı dispanserlere muayene olmaya davet ederek, kendi bölgelerinde gezici hemşirelerle araştırmalar yaptı (Veremle Savaş Haftası, Vakit, 7 Ocak 1947, s.2). Verem Savaş Derneği'nin okullarda muayeneye başlama kararının ardından (Özer, 2020: 879) İstanbul Mili Eğitim Müdürlüğü tara-

fından, ilkokul öğrencilerinin verem muayenesinden geçirilmesi sağlandı. Özellikle fakir halkın bulunduğu semtlerde, İstanbul Verem Savaş Derneğinin seyyar röntgen cihazı alınarak, belirli günlerde ilkokul öğrencileri muayene edildi. BCG aşısının yani verem aşısının uygulanması için karar alındı (İlkokullarda Verem Muayenesi Başladı, Son Posta, 14 Aralık 1948, s.2). Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü, İstanbul vilayetine bağlı ilçe, bucak ve köylerde bir tarama yaparak, İstanbul'da mevcut veremli hastaları tespit edilmesi gerektiğine karar verdi. Bu suretle çocuklara BCG aşısı uygulanabilecekti. Çok geçmeden tarama ekipleri oluşturuldu. Ayrıca seyyar röntgen cihazının, ekiplerin emrine verilmesi kararlaştırıldı (İstanbul'da Veremli Hastalar Tespit Ediliyor, Ulus, 2 Aralık 1949, s.3).

Veremle mücadelede en önemli husus, bu hastalığa yakalanmamaktı. Bir insanın vereme yakalanmaması için de iyi gıda alması, bol güneşli yerlerde çalışıp barınması, normal uyuması, alkol kullanmaması ve ruhi çöküntülere maruz kalmaması gerekliydi (Yurdumuzda Her Yarım Milyon Kurban Verdiğimiz Menhus Afet, Gece Postası, 25 Ağustos 1948, s.1,4). Fakat ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, hayat pahalılığı ve halkın kazanç seviyesinin oldukça düşük olması bunu imkânsız hale getiriyordu. Üstelik gıda maddeleri üzerinde yapılan usulsüzlükler halkın sağlığını tehdit ediyordu (Sağlığımızın Anayasası, Cumhuriyet, 11 Ocak 1948, s.3). Profesör Akil Muhtar Özden veremle mücadelede esas noktanın bulaşı önlemek olduğunu söylemekteydi. Bunun için de öncelikle hastalığın teşhis edilmesine yönelik olarak, röntgenli verem muayene ve dispanserlerinin sayısını arttırmak gerekliydi. Hastalık tespit edildikten sonra da hastaların mutlaka evden uzaklaştırılarak, bir sağlık kurumunda tedavilerinin yaptırılması gerekiyordu. Fakat yatak sayısının azlığı nedeni ile evde tedavi olacaklar için de gerekli uyarılar yapılmalı, ziyaretçi hemşireler grubunun tavsiyelerine dikkat etmeleri sağlanmalıydı. Bununla birlikte verem hastanelerine ve sanatoryumlara ihtiyaç çok fazlaydı. CHP müfettişi Dr. Şerafettin Birge ise tecrit edilen hastaların ilk gideceği yerin verem hastanesi olduğunu, daha sonra hastaların sanatoryumlarda dinlendirilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Verem savaşında üzerinde önemle durulması gereken diğer bir kurum ise dispanserlerdi. Dispanserler hastalığı ortaya çıkarmaya, hastanın ilk ve sonraki tedavisini yapmaya, hastanın bulunduğu aile muhitinin sağlık durumlarını incelemeye ve takip etmeye yarayan kurumlardı (Doktorlarımız Ne Diyorlar, Vakit, 12 Ocak 1947, s.3,5). Bedi Şehsüvaroğlu'nun Akşam gazetesinde yazmış olduğu makalede, veremle mücadelede korunmanın önemine dikkat çekilerek, korunmanın propaganda ve eğitimle sağlanacağını belirtilmekteydi. Her türlü masrafı göze alarak, gerek yayın gerekse sinema başta olmak üzere çeşitli vasıtalardan faydalanılarak, halka genel sağlık bilgileri ve veremin bulaşması hakkında kolay anlaşılır ve uygulanabilir bilgilerin anlatılması gerekti. Halkın

bilmesi gereken en önemli nokta, verem hastalığının iyileşen bir hastalık olduğuydu. Bu konuda devletin ve Veremle Savaş Dernekleri gibi özel teşekküllerin önderlik etmesi ve halkın da bu işe inanıp bağlanması gerekti. Koruyucu önlemler sayesinde verem ölümleri azalmıştı. Mücadelenin kazanılmasında özellikle koruyucu olarak çalışan dispanserlerin rolü oldukça önemliydi. Üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise dispanserlerin sayısının arttırılması konusuydu. Avrupa'da dispanser sayısı oldukça fazlayken, Türkiye'de dispanser sayısı 30 kadardı ve bu sayının arttırılması gerekliydi (Veremden Korunma, Akşam, 2 Ocak 1948, s.5). Öte yandan veremle mücadelede hastanede tedavinin sağlanması da oldukça önemliydi. Sağlık Bakanının açıklamasına göre verem hastalıklarına ayrılan yatak sayısı 1946'da 1.041 yatak, 1947'de 1.447 yatak, 1948'de 1.827 yatak olup, 1958'de 5.570 yatak olması planlanmıştı. Böylece 1948'de ülkede 10 bin nüfusa düşen verem yatağı 0,96'ya, 1958'de ise 2,78'e çıkmış olacaktı. İstanbul Verem Savaş Derneği ikinci başkanı Doktor Tevfik İsmail Gökçe ise ülkede 28 adet verem savaş dispanseri ve 2.000 yatak olduğunu, ama normal olarak 800 dispansere ve 20 bin yatağa ihtiyaç olunduğunu belirtmekteydi (Veremle Savaş İki Cepheli Olmalıdır, Cumhuriyet, 5 Ocak 1948, s.1).

SAĞLIK ALANINDA YAPILAN HİZMETLER

Savaş sonrası dönemde insan sağlığını tehdit eden en önemli konu salgın hastalıklardı. Özellikle verem hastalığı insan sağlığını tehdit eden en önemli hastalıklardan biriydi. Veremle mücadele kapsamında Sağlık Bakanlığı tarafından Numune Hastanesine bağlı verem pavyonunu açıldı (Haydarpaşa Verem Paviyonu Açıldı, Son Posta, 31 Ekim 1948, s.1). Haydarpaşa Numune Hastanesine ilave olarak inşa edilen 100 yataklı verem pavyonu için gerekli aletler alındı. Şişli Çocuk Hastanesine, ilave bir pavyon inşa ettirilip, burada Üroloji ve Ortopedi kliniklerinin açılmasına karar verildi. Sağlık Bakanlığı tarafından, yoksul çocuklar için bir yuva ve kamp yapılması planlandı. Amasya, Burdur, Maraş, Urfa ve Bitlis özel idare hastaneleri satın alındı. Bütçe dâhilinde diğer hastanelerin de alınmasına çalışılacaktı. Sağlık planı gereğince sağlık kurumları tarafından, köyden büyük şehirlere kadar kademeli bir şekilde teşkilatlanmayı sağlamak ve hastaları tedavi etmek için gerekli hazırlıklar yapıldı. Fakat planın tatbiki için paraya, personele ve zamana ihtiyaç vardı. Plan ve kanun, Meclis'te kabul edildiği zaman hiç kimse hastanede parasız olarak yatmayacaktı. Hasta memursa ücretini devlet, işçi ise sendikalar, fakirse kendi belediyesi, bir yere bağlı olmayanlarınki de sosyal yardım teşekkülleri tarafından ödenecekti. Verem konusunda halkın işbirliğine ihtiyaç vardı. Devlet bütçesinden tahsis edilen paralar, halkın yardımıyla birleşirse iyi neticeler alınabilirdi. Örneğin beşer kuruşluk verem mücadele pulları sigara paketlerine, bütün nakil vasıtalarının birinci mevki biletlerine yapıştırılabilirdi.

Hatta futbol maçları, at yarışları, tiyatro biletleri gibi eğlence yerleri biletlerine de bunlardan yapıştırmak mümkündü. Bu suretle bir yılda toplanan paralarla, verem tecrit hastaneleri açılabilirdi. Veremli hastalar için ilk olarak 5000 yataklı tecrit hastanelerinin kurulması gerekli görülmekteydi. Bakanlık tarafından 100 yataklı ve kaloriferli olarak yapılması düşünülen verem pavyonlarının planları hazırlandı. İstanbul çok kalabalık bir şehir olduğu için verem hastanelerinin burada açılması tehlikeliydi. İstanbul'da tespit edilen verem hastaları, tedavi için diğer vilayetlere gönderilmekteydi. Çeşitli bölgelerde tecrit hastaneleri açıldığı takdirde, veremli hastaların İstanbul'a gelmesi önlenebilirdi. Bu nedenle Kastamonu'ya 120 yataklı verem hastanesi yapımına başlandı. Fakat bütçe elvermediği için daha fazlasını yapma imkânı yoktu (Sağlık Genel Müdürünün Beyanatı, Akşam, 11 Mart 1948, s.3). Sağlık Bakanı Kemali Bayazıt da İstanbul hastanelerine Anadolu'dan gelen hastaların kendi şehir ve kasabalarında tedavi edilmesi amacıyla Anadolu hastanelerinin her birine birer verem pavyonu ilave edilmesini istedi (Yurdumuzda Her Yarım Milyon Kurban Verdiğimiz Menhus Afet, Gece Postası, 25 Ağustos 1948, s.1,4). İlerleyen tarihlerde Balıklı Rum Hastanesinin eski pavyonlarının tamiri sağlanarak, Yedikule Verem Hastanesi yapıldı (Yedikule Verem Hastanesi Açıldı, Ulus, 19 Mart 1950, s.2).

Sağlık Bakanı tarafından Başbakanlığa sunulan bir yazıda halkın sağlık, bilgi ve terbiyesini yükseltmek amacıyla Bakanlık tarafından yayınlanan sağlık propaganda neşriyatına ilaveten "Su Hijyeni" ve "Kuduz Hastalığı ve Korunma Çareleri" adlı broşür yayınlandığı belirtilmekteydi. Broşürler şehir, kasaba ve köylerdeki halka, ordu mensuplarına, okullara, halk ve işçi topluluğu olan resmi ve özel teşekküllere gönderildi (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.16, s.1; Atlı ve Kahraman, 2020: 44).

1950 yılı itibarıyla 52 il ve ilçede 204 hastane ve 17.189 hasta yatağı vardı. 22 ildeki doğumevlerinde 864 doğum yatağı, 21 ilçede sağlık merkezinde 170 hasta yatağı bulunmaktaydı. Bunlardan başka il ve ilçelerdeki 460 dispanserde 1.700 hasta yatağı ayrılmış ve bu suretle bütün yurtta 19.753 hasta yatağı, vatandaşların hizmetine girmişti. Bu yataklardan 2.930'u veremli hastalara ayrılmıştı 13 ilde çocuk yuvası ve kreş bulunmaktaydı. Buralarda da çocuklar için 475 yatak ayrılmıştı. Düşkünleri ve yardıma muhtaç kişileri barındırmak üzere kurulan 9 yurtta, 1.465 yatak vardı (Halk Sağlığı İçin Türkiye'de Alınan Tedbirler Nelerdir? Ulus, 7 Nisan 1950, s.9). Çok geçmeden Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünde bir laboratuvar kuruldu (Atlı ve Kahraman, 2000: 43). Halk sağlığının korunmasında kullanılan koruyucu aşı ve serumların hepsi, Ankara Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde hazırlanmaktaydı. Bunların en önemlileri çiçek, tifo, dizanteri, tifüs, veba, kolera, boğmaca, stafilokok,

difteri, tetanoz, kızıl, kuduz aşıları ile tetanoz, difteri, dizanteri, kızıl, şarbon, gazlı gangren serumlarıydı. BCG Verem aşısı, halka parasız olarak yapılmaktaydı. Gençlerin ve bütün vatandaşların sağlıklarını korumaları için 15 ilde sağlık müzeleri açılmıştı. Bu müzelerde halka hastalıkların nasıl bulaştığı, hastalıkların insan vücudunda nelere sebep olduğu, korunma çareleri afiş ve filmlerle gösterilmekteydi. Tek tük görülen kolera, veba, çiçek, tifüs salgınları için hemen tedbirler alınmakta, halka geniş ölçüde ve düzenli olarak aşı yapılmaktaydı. Sınır ve kıyılardan gelebilecek salgın hastalıklara karşı Hudut ve Sahiller Sağlık Teşkilatı kurulmuştu. Trahom Savaş Teşkilatı bulunan yerlerde her yıl ortalama 120 bin kişi muayene edilmekte, 3 milyona yakın nüfus kontrol altında bulundurulmaktaydı. Frengi ile mücadelede 100 bin kişi muayeneden geçirilmiş, 2,5 milyon nüfus kontrol altına alınmıştı. Sıtmaya karşı verilen mücadele ile yurdun her yerinde ortalama 9,5 milyon vatandaşın sağlığı korunmaktaydı. Kimsesiz çocuklara yardım işi yasal düzenleme yoluyla ele alınmıştı (Halk Sağlığı İçin Türkiye'de Alınan Tedbirler Nelerdir? Ulus, 7 Nisan 1950, s.9).

SALGIN HASTALIKLARA KARŞI VERİLEN MÜCEDELENİN SONUÇLARI

Türkiye'de bulaşıcı hastalıklarla mücadelede 1946 yılı Aralık ayında yayınlanan bir bültene göre Sürmene ve Elmalı'da baş gösteren lekeli humma salgını önlendi. Tokat'ın Niksar ilçesinde toplu olarak tespit edilen yedi vaka kontrol altına alındı. Tekirdağ'da yeni askere alınanlar arasında 12 lekeli humma vakası da kontrol altına alındı. 1945 yılında 2.618 olan lekeli humma vakası 1946 yılı Aralık ayı itibarıyla 1.494'e geriledi. Bursa, İzmit ve Adana'da tespit edilen tifo vakaları her ne kadar salgın halinde değilse de tifo ve tifüs karışık aşı uygulamasına devam edildi. 1945 yılında 4.173 olan tifo vakası 1946 yılında 3.672'ye geriledi. Yine 1945 yılında 309 olan çiçek hasta sayısı 1946 yılında 8 vakaya kadar geriledi. Şarbon hastalığında ise bir önceki aya göre % 18 nispetinde azalma vardı (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.10/21.03.1947, s.2). Ülkede görülen salgın hastalıkların azalmasında alınan tedbirler etkili oldu. Sağlık Bakanlığı tarafından bildirildiğine göre Aralık 1947 yılında bütün yurtta 59 lekeli humma, 338 kara humma, 20 dizanteri, 19 bulaşıcı menenjit, 122 difteri ve 86 şarbon vakası görülmüştü. Bu hastalıklarda bir önceki yıla göre azalma vardı (Yurtta Sıhhi Durum, Akşam, 8 Ocak 1948, s.2). Temmuz 1949 ayı içinde bütün yurtta 3 çiçek, 12 lekelihumma, 140 karahumma, 8 dizanteri, 99 şarbon, 61 difteri, 352 boğmaca, 337 kızamık, 2 malta humması, 2 lohusa humması, 3 çocuk felci, 7 cüzzam ve 1 kuduz tespit edildi (Temmuzda Yurdun Sağlık Durumu, Ulus, 6 Ağustos 1949, s.4). Ankara'da düzenlenen yüksek sağlık şurasında ise bulaşıcı hastalıklar konusu da ele alındı. 1949 yılında bulaşıcı hastalıklara karşı açılan savaş ve alınan tedbirler, bilhassa veremle mücadele işinde hükümetin aldığı ted-

birler, Şura tarafından memnunlukla karşılandı. Diğer bulaşıcı hastalıklara gelince, bir önceki sene 7.389.465 kişi çiçek aşısı, 1.529.602 kişi tifo aşısı, 1.070.835 kişiye de tifüs aşısı yapılmıştı. Sağlık Bakanlığı çocuk ishalinin önlenmesi için bazı tedbirler almış, bu hastalık % 60 oranında azaltılmıştı. Bu maksatla halka parasız olarak ilaç dağıtılmış, 3.331.615 kişinin çamaşırları DDT ile yıkatılmıştı. Veremle mücadelede bir önceki senenin en başarılı işi BCG aşısının uygulanması olmuştu. Bu nedenle BCG yani verem aşısının bütün okullarda, hatta bahardan itibaren köylerde de yapılmasına karar verildi (Vali Ankara'dan Döndü, Akşam, 13 Şubat 1950, s.2). 1948 yılı Aralık ayında, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede ise önemli kazanımlar elde edildi. Lekeli humma vakaları bir önceki yılın Aralık ayı ile kıyaslandığında % 45,7 oranında, tifo vakalarında bir önceki yıl Aralık ayı ile kıyaslandığında % 14,7 oranında azaldı. Fakat dizanteri vakalarında bir önceki yılın Aralık ayı ile kıyaslandığında % 85 oranında artış görüldü. Kızamık vakalarının fazla görüldüğü yerlerde gereken tedbirler alınırken, çiçek aşısı uygulanan kişilerin sayısı 7.127.041 kişi olarak tespit edildi. Çocuk yaz ishali vakalarında ise her ne kadar mevsimsel artışlar görülse de vaka sayısı bir ay öncekine göre % 62 daha azdı (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.17/07.01.1949, s.2). Alınan tedbirler ve yapılan sağlık uygulamaları etkisini göstermeye başladı. İstanbul'a bağlı 199 köyde bulaşıcı hastalık görülmedi. Bütün köy binaları birer ay ara ile DDT ile ilaçlandı. Bir süre sonra ilaçlanan yerlerde haşaratlar yok oldu. Ayrıca ihtiyaç halinde kullanılmak üzere İstanbul'da bulunan köylerdeki köy ihtiyar heyetlerine DDT ile çocuk ishaline karşı kullanılmak üzere birtakım ilaçlar bırakıldı (İstanbul Köylerinde Tetkikler, Akşam, 3 Ağustos 1949, s.3). Türkiye'de 1949 yılı Kasım ayında bulaşıcı hastalıkların durumu ise şöyleydi. Kasım ayı içinde 24 lekeli humma vakası görüldü. Tifo vakaları bir önceki yılın Kasım ayına göre % 4 oranında, difteri vakalarında ise bir önceki seneye göre % 19 oranında azalma vardı. Kızıl vakalarında artış görülürken Menenjit ve Şarbon vakaları bir önceki yıl ile kıyaslandığında azalma görüldü (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.18, 02.12.1949, s.2). Dönemin Sağlık Bakanı Kemali Bayazıt, Eskişehir'de kurulan Verem Hastanesinin açılışında yaptığı açıklamada sıtmayı kontrol altına aldıklarını, diğer bulaşıcı hastalıkların tek tük görüldüğünü, sınırların veba ve kolera gibi hastalıkların girişini önlemek için kapatıldığını belirtti (Eskişehir Verem Hastanesi Açıldı, Ulus, 16 Ağustos 1949, s.5). Kemali Bayazıt, Sağlık müdürlüklerine doktor ve sağlık memuru olarak fazla kadro verildiğini, hekim ve memurların görev yerlerinde taramalar yaparak, buldukları hastaları tedavi etmeye çalıştıklarını belirtti (Kancalıkurt Hastalığı İle Mücadele, Ulus, 1 Eylül 1949, s.2). 1950 yılı sağlık bütçesi görüşmelerinde yaptığı konuşmasında ise Ankara'daki Refik Saydam Enstitüsünün BCG aşısını imal ettiğini, verem hastalarının yatak adedinin 1924 yılında 125 olmasına karşılık 1949 yılında 1.278'e

çıktığını ve birçok dispanser, pavyon, hastane yapılacağını söyledi. İstanbul Beyoğlu Zükur hastanesinin hariciye ve cilt hastanesi haline getirileceğini, Ankara'da bir çocuk hastanesi açılacağını, gıda maddeleri nizamnamesinin Danıştay'a verileceğini sözlerine ekledi (Mecliste Bütçe Müzakeresi Bitiyor, Akşam, 24 Şubat 1950, s.2). Prof. Dr. Tevfik Sağlam da halen İstanbul'da mevcut 14 dispanserin yakın zamanda 23'e çıkarılacağını ve BCG verem aşısının köylerde bile uygulanacağını belirtti (Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneği Kongresi, Ulus, 19 Mart 1950, s.2). Mardin'e, Sağlık Bakanlığı tarafından il mıntıkasına çalışmak üzere dört doktor ve 12 sağlık memurundan oluşan sağlık ekibi gönderildi. Nusaybin'de doğu kalkınma ödeneğinden yararlanılarak bir sağlık merkezi yapıldı. Gercüş'te bir muayene ve tedavi evi yaptırıldı (Yeni Mardin Valisi İle Bir Konuşma, Ulus, 1 Ekim 1949, s.6). Çaycuma'da halkın temizliğe ve sağlığa önem vermesi nedeni ile salgın hastalıklar azaldı (Çaycuma Günden Güne Gelişiyor, Ulus, 31 Ekim 1949, s.4). 1950 yılı Nisan ayı bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında yayınlanan istatistiklere göre ise tifo, difteri, kızıl vakaları bir önceki yılın aynı ayı ile kıyaslandığında arttı. Kızamık, Şarbon, lekeli humma vakaları ise azaldı (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.19/04.05.1950, s.2).

SAĞLIK ALANINDA YAPILAN MÜCADELEDE TARTIŞMALAR

Salgın hastalıklar devam ederken hükümetin aldığı bazı kararlar tepkiye neden olmuştu. Örneğin Cerrahpaşa Hastanesinde asistanlar için röntgen kursu açılmasına dair Sağlık Bakanlığının verdiği karar, özellikle röntgen uzmanları tarafından oldukça eleştirildi. Karara göre Bakanlığa bağlı olarak ihtisas yapan dahiliye, hariciye, genel sağlık, çocuk hastalıkları ve bevliye asistanları, mecburi olarak haftada iki saat olmak üzere altı ay süreyle Cerrahpaşa'da röntgen kursu görecekler ve uzman oldukları zaman röntgen işiyle meşgul olacaklardı. Bu karara karşı itirazda bulunan Türk Radyoloji Cemiyeti Genel Sekreteri ve Liman Hastanesi Röntgen Uzmanı Dr. Nurettin Otmar Savcı, haftada iki saatlik kursla yani 48 saatte röntgenci yetiştirmenin imkansız olduğunu belirtmekteydi (Kırk Sekiz Saatte Röntgen Mütehassısı Yetişebilir mi?, Akşam, 7 Mart 1948, s.4).

Verem Savaş Derneği de her ne kadar verem hastalığının önlenmesinde önemli çalışmalar yaptıysa da bazı durumlarda eleştirilere maruz kaldı. Örneğin Verem haftası nedeni ile İstanbul'da yapılacak kongreye katılmak için gelen delegelere, Taksim Belediye Gazinosunda bir ziyafet verilmişti. Pahalılık ve gıdasızlık yüzünden vaka sayısı artan verem hastalığına karşı, hastalıkla mücadele işini görüşecek davetlilere ziyafet verilmesi ve bu paranın da veremle mücadele tahsisatından harcanması bazı çevreler tarafından tenkit edildi (Verem Kongresi Delegelerine Verilen Ziyafet Meselesi, Akşam, 11 Ocak 1948, s.3).

CHP Meclis Grubunda da sağlık alanında tartışmalar yaşanmaktaydı. Hasan Saka, veremin ilerlediğini, bilhassa harp yıllarının bu afetin ilerlemesini bir kat daha arttırdığını, acil tedbirler almak gerektiğini söyleyerek bir komisyon oluşturulmasını istedi (İktidarda Verem Savaşı, Son Posta, 1 Aralık 1948, s.1-5). Fakat veremle mücadelenin etkili bir şekilde yürütülmesi için maddi kaynağa ihtiyaç vardı (Veremle Savaş, Son Posta, 13 Aralık 1948, s.1,7). Hıfzı Oğuz Beketa, hükümeti veremle mücadeleden alıkoyan bir kuvvet bulunmadığını, grubun da meclisin de hükümetin bu yoldaki her hareketini destekleyeceğini, herkesin ittifak ettiği bir konu için komisyon kurup inceleme yaptırmaya lüzum olmadığını söyledi. Fakat Hıfzı Oğuz Bey'in bu itirazına rağmen Başbakan, bir komisyon kurulması konusunda ısrar etti. Bunun üzerine Hıfzı Oğuz tarafından bir takrir verildi. Takrirde komisyona lüzum olmadığı, hükümetin meseleye derhal el koyması ve gerekli tasarıyı en kısa zamanda meclise getirmesi isteniyordu. Hasan Saka'nın bütün ısrarlarına rağmen bu takrir ittifaka yakın bir çoğunlukla kabul edildi (İktidarda Verem Savaşı, Son Posta, 1 Aralık 1948, s.1-5).

Sağlık bütçesi nedeni ile ilgili yapılan toplantılarda da hükümete yönelik birçok eleştiriler yapıldı. Tahsin Coşkan yaptığı konuşmasında Kastamonu ve çevresini örnek göstererek frengi mücadelesinin esaslı bir şekilde yapılmadığını, eskiden kurulmuş olan frengi hastanesinin bile yıkıldığını, 30 senedir bu dava üzerinde durulduğunu belirtti. Dr. Adnan Adıvar, penisilin, stremtomisin gibi ilaçlardan gümrük vergisinin alınmasının doğru olmadığını, bu ilaçların hayat kurtardığını ve bugünkü şartlar altında sanatoryumlar yapılamayacağını, verem davasının ancak pavyonlarla halledilebileceğini söyledi. Dr. Fazıl Şerafettin frengi mücadelesinde bir gevşeme olduğunu fakat verem işindeki rakamların abartılı bulduğunu söyledi. Dr. Fahri Kurtuluş, hastanelerin sıkışık durumundan şikâyet ederek, Numune Hastanesinde iki hastanın bir yatakta yatırıldığını söyledi. Dr. Mithat Sakaroğlu, okul hekimliğinin ihmal edildiğini, gençliğin sağlığının tesadüflere bırakıldığını söyledi. Hastanelerin sıkıştırıldığından bahsederek, müsteşarların, umum müdürlerinin oturdukları apartmanlar ve evler olduğunu, Bakanlığın malı olan bu binaların boşaltılarak birer hastane haline getirilmesi gerektiğini belirtti (Sağlık Bütçesi, Son Posta, 13 Aralık 1948, s.1-6).

Mecliste 1950 yılı bütçe görüşmeleri devam ederken muhalefet de hükümeti sağlık hizmetleri konusunda başarısızlıkla suçladı. DP adına konuşan Dr. Ahmet İhsan Gürsoy, mikropsuz su, ucuz gıda ve sıhhi mesken temin edilmedikten sonra Sağlık Bakanlığının yaptığı işleri başarmış sayılmayacağını söyledi. Keyif verici zehirler için büyük şehirlerde bilhassa İstanbul'da zabıtanın vazifesini tam olarak yapmaması yüzünden eroin, esrar, kokain gibi zehirlerin yayıldığını ve bunlarla mücadele edilmesi gerektiğini dile getiren Gürsoy, Türkiye'nin üç yerinde kan bankası kurul-

masını istedi. Emekliye ayrılan doktorların, haksız olarak emekliye sevk edildiklerini bunun da kamuoyunda iyi karşılanmadığını, bu gibi işlerde biraz daha titiz davranılması gerektiğini belirtti (Mecliste Bütçe Müzakeresi Bitiyor, Akşam, 24 Şubat 1950, s.2).

Eleştirilere neden olan bir diğer konu ise yanlış yapılan harcamalarla ilgiliydi. İstanbul Tıp Fakültesinin yeniden Haydarpaşa'daki binada hizmet vermeye başlaması bunun bir örneğiydi. 1933 yılında yapılan üniversite teşkilatı sırasında Haydarpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul hastanelerine taşınmıştı. Prof. Sadi Irmak'a göre eğer o tarihten beri fakülte binalarını tamamlamak için harcanan milyonlarca para, Haydarpaşa binası civarına harcansaydı eski binada kalmanın çok faydası olacaktı. Bütün fakülte derli toplu olacak, büyük bir tıp sitesi kurulacak, Anadolu'dan gelen hastalara kolaylık sağlanacaktı (Tıp Fakültesi, Ulus, 28 Kasım 1949, s.2).

Hükümetin sağlık alanındaki çalışmalar konusunda olumlu eleştiri yapanlar da vardı. Örneğin Behçet Tahsin Kamay, ülkenin sağlık teşkilatının organize bir halde ve idealist uzmanların elinde olduğunu söylemekteydi. Üniversite ise ilmi bir şekilde bu hastalığı etüt etme, mücadele şartlarını tespit etme, bilgili ve uzman doktorlar yetiştirme durumuna gelmişti. Bütün doktorlar özellikle verem hastalığına karşı açılacak savaştaki ilmi konuları bilmekteydi. Ankara Verem Savaş Derneği, üç yıl gibi kısa bir zaman içinde 400 bin liralık bir bina, 50 yataklı bir hastane ve iki dispanser meydana getirmişti (Veremle Mücadele, Ulus, 28 Şubat 1950, s.4).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti parçalanmış, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde başlatılan Milli Mücadele başarıyla sonuçlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştu. Genç devletin güçlenmesi için mevcut kaynakların dikkatli bir şekilde kullanılması, her alanda kalkınmanın sağlanması gerekliydi. Ülkenin kalkınması için yapılan çalışmalar önemli olmakla birlikte yeterli değildi. Devletin güçlenmesi için daha çok çalışılması gerekliydi. Fakat daha Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi geçmeden İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, özellikle Türkiye açısından oldukça önem arz etmekteydi. Çünkü henüz yeni kurulan bir devletin gelişmesini sürdürmesi için savaştan uzak durması gerekliydi. Bu nedenle ülke yöneticileri, savaşa girmeme konusunda ciddi sayılabilecek çabalar sarf ettiler. Fakat savaşa girilmemesi için yapılan bu çabalar, ülkenin başta sağlık olmak üzere hemen hemen her alanda yapılacak yatırımların azalmasına neden oldu. Çünkü ülke savunmasının önemine binaen yatırımların önemli bir bölümü orduya kaydırıldı. Diğer alanlara ise olabildiği kadar yatırımların yapılmasına devam edildi. Savaşın bitiminden sonra ise her ne kadar biraz rahatlama görülmüş olsa da özellikle sağlık alanında görülen olumsuzluklar, yöneticilerin bir an önce tedbir almasını gerekli hale getirdi

Ülkede 1945-1950 yılları arasında başta verem ve sıtma olmak üzere birçok salgın hastalık görülmeye başlandı. Aslında bu hastalıkların büyük bölümü savaş öncesinde veya savaş esnasında da görülmekteydi. Fakat artık savaş bittiğine göre alınması gereken tedbirlerin hayata geçirilmesi, yatırımların ölçülü olarak başta sağlık olmak üzere diğer sektörlere kaydırılması gerekliydi. Diğer taraftan salgın hastalıkların önlenmesi konusunda, farklı fikirlerin olması, salgınların önlenmesi için gereken tedbirleri alınmasında önemli bir hususu. Böylelikle yapılan bilimsel çalışmalar ve açıklamalar etrafında en doğru yolun bulunması sağlanabilirdi. Örneğin sıtma ile mücadelenin lokal olarak değil ülke çapında sürdürülmesinin sağlanması konusu, dönem dikkate alındığında farklı bir görüştü. Fakat savaşın yeni sona erdiği bir dönemde, sadece sıtma ile mücadelenin, ülkenin her yerinde sürdürülmesi fikrinin hayata geçirilmesi için, öncelikle gereken kaynağın olup olmadığının tespit edilmesi gerekliydi. Bununla birlikte veremle mücadele için hükümet tarafından bir komisyon kurulmasının istenmesi, Meclis'te sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu. Fikrin karşısında olanlar, hükümetin bu konuda arkasında olduklarını belirterek, veremle mücadele için komisyon kurularak vakit kaybının yaşanmamasına dikkat çekmekteydi.

Sağlık Bakanlığının 1947 yılında, halk için yapılan sağlık propaganda çalışmalarını kuvvetlendirmek, halkın kendi sağlığını korumasını sağlamak, sağlık bilgisini köylü vatandaşa öğretmek amacıyla çalışmalara başlaması da oldukça önemli bir gelişmeydi. Burada dikkat çeken nokta, halkın çoğunluğunun yaşadığı kırsal alanlarda yapılacak çalışmalardı. Köylü vatandaşlara sağlık hizmetlerinin götürülmesi ve sağlık bilincinin yerleştirilmesine çalışılması, ülke sağlığının korunması açısından önemli bir hizmetti. Dikkat çeken bir diğer konu ise salgın hastalıklardan korunmak için, yapılması gereken aşılara karşı bazı vatandaşların gösterdiği tepkiydi. Çiçek aşısı olmayanlara veya olmak istemeyenlere karşı vatandaşların aşı olmasını temin için İstanbul Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü, yapılacak kontrollerde çiçek aşısını göstermeyenlerin mahkemeye verilmesini istemesi, halk sağlığının korunması konusunda ilginç sayılabilecek bir uygulamaydı. Fakat bu uygulamanın aşı olmak istemeyen vatandaşlarda oluşturduğu etkinin ve vatandaşların aşı olmak istememelerinin nedenlerinin araştırılması ve bu araştırma sonunda gereken tedbirlerin alınması, salgınların önlenmesinde daha başarılı sonuçların alınmasına neden olabilirdi.

Sağlığın korunması ve salgın hastalıkların önlenmesi konusunda her ne kadar ortak bir bilinç oluşsa da Sağlık Bakanlığının bazı uygulamalarına karşı sert muhalefet de görülmekteydi. Cerrahpaşa Hastanesinde asistanlar için röntgen kursu açılmasına dair Sağlık Bakanlığının verdiği karar, eleştirilen konulardan biriydi. Bakanlığın ülkenin ihtiyacı olan röntgen uz-

manlarını altı aylık bir eğitimin sonunda yetiştirmeye çalışmasına röntgen uzmanları, haftada iki saatlik kursla yani 48 saatte röntgenci yetiştirmenin imkânsız olduğunu dile getirmekteydi. Başta verem olmak üzere diğer hastalıkların teşhis ve tedavisinde röntgen araçlarına ve röntgen araçlarını kullanmayı bilen elemanlara ihtiyaç vardı. Bu araçları almak mümkündü fakat röntgen uzmanlarının yetiştirilmesi için eğitiminin alınması gerekliydi. Bakanlığın röntgen uzmanlarını yetiştirmek için kısa süreli kurslar verilmesi yolunu benimsemesi ihtiyacın giderilmesine yönelik bir çalışmaydı. Ve belki bu durum anlaşılabilirdi. Fakat bu karara karşı olanların da gerekçesi dikkate değerdi. Röntgen uzmanlığı önemli bir meslekti ve mesleğin inceliklerinin altı ay gibi bir sürede öğretilmesi pek de mümkün değildi. Bu uygulamanın olumlu ve olumsuz sonuçları da ilerleyen tarihlerde daha net bir şekilde görülecekti.

KAYNAKÇA

Acil Vakalar ve Hastaneler. (1948, 15 Ocak). Akşam, s.3.

Ankara'da Kuduz Vakaları Arttı. (1948, 7 Mart). Akşam, s.2.

Atlı, C. ve Kahraman F. (2020), II. Dünya Savaşı Akabinde Türkiye'de Sağlık Durumu Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1946-1950), Turkish Studies, C.15, S.4, ss.39-55.

Balıkesir Memleket Hastanesi İkmal Edilecek. (1948, 9 Ekim). Son Posta, s.6.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.19/04.05.1950, s.2.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.17/07.01.1949, s.2.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.18, 02.12.1949, s.2.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.16, s.1.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 177.224.10/21.03.1947, s.2.

Beledi Hastalıklar. (1945, 14 Şubat). Akşam, s.3.

Bir İşçi Kuduzdan Öldü. (1948, 9 Ocak). Vakit, s.2.

Boratav, K. (2002). İktisat Tarihi (1908-1980). Sina Akşin (Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde* (s.297-380). İstanbul: Cem Yayınevi.

Bursa Dolayısıyla Memleket Büyük Bir Sağlık Müessesesi Kazandı. (1948, 23 Ekim). Son Posta, s.6.

Cenup İllerimizde Salgın Hastalıklarla Mücadele. (1948, 5 Aralık). Son Posta, s.6.

Çaycuma Günden Güne Gelişiyor. (1949, 31 Ekim). Ulus, s.4.

Çiçek Hastalığının Yurdumuza Sirayetinden Endişe Edilmiyor. (1948, 2 Ocak). Akşam, s.3.

Doktorlarımız Ne Diyorlar. (1947, 12 Ocak). Vakit, s.3,5.

Ebesiz Bir Kazamız. (1948, 10 Ocak). Cumhuriyet, s.4.

Erenköy Sanatoryumunda Çocuk Pavyonu. (1947, 28 Ocak). Vakit, s.2.

Eskişehir Verem Hastanesi Açıldı. (1949, 16 Ağustos). Ulus, s.5.

Feke'deki İhtilatlı Kızamık Salgını. (1945, 17 Şubat). Ulus, s.2.

Halk Sağlığı İçin Türkiye'de Alınan Tedbirler Nelerdir? (1950, 7 Nisan). Ulus, s.9.

Halka Çiçek Aşısı Yapılıyor. (1948, 30 Ekim). Son Posta, s.2.

Halka Parasız Verem Aşısı Tatbik Edilecek. (1948, 8 Aralık). Son Posta, s.2.

Haydarpaşa Verem Paviyonu Açıldı. (1948, 31 Ekim). Son Posta, s.1.

Hekimlerin Gece Nöbeti. (1945, 2 Şubat). Akşam, s.3.

Heybeliada Verem Pavyonu Açıldı. (1947, 4 Ocak). Vakit, s.1-4.

İki Köyde Kızamık Hastalığı. (1948, 17 Ocak). Akşam, s.2.

İktidarda Verem Savaşı. (1948, 1 Aralık). Son Posta, s.1-5.

İlkokullarda Verem Muayenesi Başladı. (1948, 14 Aralık). Son Posta, s.2.

İstanbul Köylerinde Tetkikler. (1949, 3 Ağustos). Akşam, s.3.

İstanbul'da Tifüs Vakaları. (1945, 13 Ocak). Ulus, s.2.

İstanbul'da Veremli Hastalar Tespit Ediliyor. (1949, 2 Aralık). Ulus, s.3.

Kadıköy Verem Dispanserinin Temeli Atıldı. (1948, 27 Ekim). Son Posta, s.2.

Kan Verme İstasyonu. (1949, 8 Ağustos). Akşam, s.3.

Kancalıkurt Hastalığı İle Mücadele. (1949, 1 Eylül). Ulus, s.2.

Kırk Sekiz Saatte Röntgen Mütehassısı Yetişebilir mi? (1948, 7 Mart). Akşam, s.4.

Kırklareli Belediyesinin Sağlık Teşkilatı Vazifesini Yapamıyor. (1948, 2 Ekim). Son Posta, s.6.

Kilis'te Trahom Nispeti Fazla. (1948, 3 Ekim). Son Posta, s.6.

Kuduz Bir Kedi Beş Kişiyi Isırdı. (1948, 12 Ekim). Son Posta, s.6.

Kuduzla Mücadele. (1949, 26 Temmuz). Akşam, s.2.

Malatya'nın Bir Köyünde Meçhul Bir Sari Hastalık Hüküm Sürüyormuş. (1948, 20 Ocak). Cumhuriyet, s.3.

Mecliste Bütçe Müzakeresi Bitiyor. (1950, 24 Şubat). Akşam, s.2.

Özer, S. (2020), Türkiye'de 1923-1950 Yılları Arasında Verem, Turkish Studies, C.15, S.4, ss.867-883.

Sağlığı Koruma İşlerimize Dair. (1949, 12 Kasım). Ulus, s.2.

Sağlığımızın Anayasası. (1948, 11 Ocak). Cumhuriyet, s.3.

Sağlık Bakanına Yalvaran Veremli Fakir Vatandaş. (1948, 26 Ağustos). Gece Postası, s.1.

Sağlık Bakanlığının Öğütleri. (1948, 12 Ekim). Son Posta, s.1-7.

Sağlık Bütçesi. (1948, 13 Aralık). Son Posta, s.1-6.

Sağlık Genel Müdürünün Beyanatı. (1948, 11 Mart). Akşam, s.3.

Sağlık İşleri Umumi Müfettişlerinin Toplantısı. (1948, 19 Ocak). Akşam, s.3.

Sağlık Propagandası. (1947, 3 Ocak). Vakit, s.1-2.

Sıtma Mücadelesinde Muvaffak Olmak İçin Ne Yapmalıdır. (1945, 7 Şubat). Akşam, s.3.

Sıtma Savaş Teşkilatı. (1948, 10 Ocak). Akşam, s.3.

Sivrisinek Yuvaları Dezenfekte Ettirilecek. (1948, 11 Mart). Akşam, s.3.

Şehrimizde Şüpheli Bir Çiçek Vakası Görüldü. (1949, 3 Mart). Tan, s.2.

Şehrimizin Sağlığı Tehlikede Görülüyor. (1948, 13 Eylül). Gece Postası, s.1.

Temmuzda Yurdun Sağlık Durumu. (1949, 6 Ağustos). Ulus, s.4.

Tıp Fakültesi. (1949, 28 Kasım). Ulus, s.2.

Tifüsle Mücadele. (1945, 6 Şubat). Akşam, s.3.

Tokat Memleket Hastanesinin Kadro Açığı Kapatılıyor. (1948, 26 Ekim). Son Posta, s.6.

Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneği Kongresi. (1950, 19 Mart). Ulus, s.2.

Vali Ankara'dan Döndü. (1950, 13 Şubat). Akşam, s.2.

Verem Afeti İle Şiddetli Bir Mücadeleye Girişiliyor. (1948, 2 Ocak). Cumhuriyet, s.1.

Verem Haftası. (1948, 2 Ocak). Akşam, s.3.

Verem Haftası. (1948, 11 Ocak). Akşam, s.3.

Verem Haftası Münasebetiyle Verilecek Konferanslar. (1948, 2 Ocak). Akşam, s.3.

Verem Kongresi Delegelerine Verilen Ziyafet Meselesi. (1948, 11 Ocak). Akşam, s.3.

Verem Mücadelesinde Eksiklerimiz. (1948, 8 Ocak). Cumhuriyet, s.2.

Verem Paviyonu. (1948, 14 Mart). Akşam, s.3.

Verem Savaş Derneği'nin Faaliyeti. (1948, 8 Mart). Akşam, s.3.

Verem Savaşı Nasıl Olmalı. (1948, 10 Ocak). Cumhuriyet, s.2.

Verem Savaşında Çok Acı Sahneler. (1948, 7 Ocak). Cumhuriyet, s.4.

Veremden Korunma. (1948, 2 Ocak). Akşam, s.5

Vereme Karşı Alınacak Tedbirler. (1948, 8 Ocak). Cumhuriyet, s.2.

Veremle Mücadele. (1950, 28 Şubat). Ulus, s.4.

Veremle Nasıl Savaşılır Biz Nasıl Savaşıyoruz. (1947, 12 Ocak). Vakit, s.3.

Veremle Savaş. (1948, 13 Aralık). Son Posta, s.1,7.

Veremle Savaş Derneği İlk Dispanserini 7 Ocak'ta Açıyor. (1949, 31 Aralık). Ulus, s.2.

Veremle Savaş Haftası. (1947, 7 Ocak). Vakit, s.2.

Veremle Savaş İki Cepheli Olmalıdır. (1948, 5 Ocak). Cumhuriyet, s.1.

Vilayette Dün Yapılan Toplantı. (1945, 5 Ocak). Akşam, s.2.

Yedikule Verem Hastanesi Açıldı. (1950, 19 Mart). Ulus, s.2.

Yeni Mardin Valisi İle Bir Konuşma. (1949, 1 Ekim). Ulus, s.6.

Yurdumuzda Her Yarım Milyon Kurban Verdiğimiz Menhus Afet. (1948, 25 Ağustos). Gece Postası, s.1,4.

Yurtta Sıhhi Durum. (1948, 8 Ocak). Akşam, s.2.

Yurtta Tifüs Durumu. (1945, 2 Mart). Ulus, s.2.

Bölüm 18

SOSYAL MEDYADA PAGANİK İMGELER: İNSTAGRAM ÖRNEĞİ

Selver MERTOĞLU[1]

1 Dr. Selver MERTOĞLU, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Erzurum, TÜRKİYE, selveryazar3660@hotmail.com, ORCİD İD: 0000-0002-1189-675X

GİRİŞ

Bugün kullanılan internetin temeli Amerika Birleşik Devletleri Savunma İleri Düzey Araştırma Projeleri Kurumu' nun (DARPA - Defense Advanced Research Project Agency) çalışmalarıyla atılmıştır. Bununla birlikte askeri araştırmalar için 1969 yılında kurulan Arpanet'e daha sonra bazı üniversite ve araştırma kuruluşları da katılmıştır. 1991 yılında World Wide Web'in kullanıma girmesiyle dünyaya açılan internet 1998 yılında evlere taşınarak evren Mc Luhan'ın deyimiyle "küresel köye" dönüştürmüştür. Özellikle web 2.0'ın icadıyla birlikte sosyal medya ortaya çıkmıştır. Lister, Dovey, Giddings, Grant ve Kelly yeni medyanın özelliklerini kapsayan sınıflandırmayı şöyle yapmaktadır (2009, s. 13):

1. Sayısallık: Yeni medyada veriler 1 ve 0'a dönüştürülmüştür. Medyanın dijitalleştiği ağ toplumunda ses, video, fotoğraf, metin gibi veriler matematiksel kodlarla küçük parçalara ayrılmaktadır. Böylelikle verilerin dolaşımı hızlanmıştır. Sayısal özelliğiyle artık kaliteli görüntüler üretilmekte ve saklanması ve çoğaltılması kolaylaşmaktadır.

2. Etkileşim: Karşılıklı bilgi alışverişine imkan sağlayan etkileşim özelliğiyle geleneksel medyada pasif konumda yer alan kullanıcı aktif hale gelmiştir. Böylelikle kullanıcı enformasyona müdahale edebilmektedir. Böylelikle yeni medya kullanıcısı bilgiyi hem üretmekte hem de tüketmektedir.

3. Multimedya: Yeni medyada birden fazla medya tek bir platformda toplanmaktadır. Görüntü, video, ses, metin gibi içerikler aynı cihaz içerisinde yer almakta ve bu sayede kullanıcı ek bir bilgi gerekmeden bu medyalara ulaşabilmektedir. Çoklu ortam olarak da adlandırılan yeni medya türü farklı donanım ve yazılıma sahiptir.

4. Hipermedya: Farklı verilerin bir araya toplanmasını sağlayan hipermedya özelliği ile yeni medyada veriler kolaylıkla birbirine bağlanmaktadır.

5. Arayüz: Arayüzler sayesinde kullanıcı bilgisayar ya da akıllı telfonlarla etkleşim halindedir. Arabirim olarak da bilinen terim hipermetinle yakından ilişkilidir. Arayüzler sayesinde hipermetin bilgi aktarımı sağlamaktadır (Lister vd., 2009, s. 26).

6. Simülasyon: Yeni medyada simülasyon, temsili gerçeklerin olduğunu göstermektedir. Her şey temsilini yansıtmaktadır.

7. Ağ erişimi: Yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran özelliklerden biri de ağ erişimidir. Castells' in deyimiyle günümüz ağ toplumu olarak nitelendirilmektedir.

Etkileşimi, kitlesizleşmeyi ve eş zamanlılığı sağlayan sosyal medya bu gücü sayesinde algı yönetim aracı olarak kullanılmaktadır. Belirli kodların sosyal medya tarafından ekilerek kitleleri etki altına almada kullanılması algı, tutum ve davranışların değişmesine neden olabilmektedir. Bu kodlardan biri de pagan dönemin izlerini taşıyan imgelerdir. Postmodern dönemde oldukça sık karşılaşıla bu imgeler influencerlar aracılığıyla kullanılarak yayılmaktadır.

Neopaganizm olarak da adlandırılan yeni inanış biçimlerinden çağdaş paganizm, sosyal medya vasıtasıyla farklı kesimlere inbisat etmektedir. Geleneksel paganizmin tekrar canlandırılarak günümüz şartlarına uyarlanmasıyla ortaya çıkan bu inanış biçiminde yer alan anlam evrenleri influencer olarak adlandırılan sosyal medyanın fenomen kanaat önderleri tarafından kullanılmaktadır. Sosyal medya ortamlarında yapılan paylaşımlarda yer alan bu anlam evrenleri pagan dönemin özelliklerini barındırmaktadır. Çalışmada özellikle sosyal medya ortamlarında pagan dönemin aşırılıklarından cinsellik, çıplaklık, şiddet ve küfür/argo gibi semboller vasıtasıyla aktarılan gizil anlamların varlığından bahsedilmektedir. Bunun için "Trackalytics" olarak bilinen sosyal medya ölçümleme, raporlama ve analiz aracı kullanılarak en çok takipçiye sahip 20 kişi içerisinden rastgele örneklem yöntemiyle 4 kişi belirlenmiştir. Belirlenen bu 4 kişinin Instagram hesaplarında yer alan paylaşımlardan amaçlı örneklem yöntemiyle birer görsel seçilerek göstergebilimsel analiz yöntemiyle semiyotik bir inceleme yapılmıştır.

GELENEKSEL PAGANİZİM

Paganizm, ilk olarak Hıristiyanlık öncesi dinleri tanımlamak için kullanılmıştır. Doğadaki her şeyin ilahlaştırıldığı paganizm, semavi dinler öncesi farklı inanç sistemlerinin ortak adıdır. Böylelikle farklı tanrı ve tanrıçalara sahip olan paganlar doğayı kutsamaktadır. Bu tanrı ve tanrıçalar, paganların doğayı ilahlaştırma çabalarını göstermektedir. Paganizmde doğa, sihir ve büyü ile kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Paganizm, Latince köylü anlamına gelen "paganus" sözcüğünden türemiştir. Roma imparatorluğunun Hıristiyanlığı kabulüyle Hıristiyanlığın şehirlerde daha çok yayılıp paganizmin eski bir din olarak köylerde yaşamaya devam etmesi üzerine köylüler bu dini paganizm şeklinde isimlendirmiştir (Altunay, 2015, s. 15). Hristiyanlar paganları ötekileştirerek aşağılayıcı sıfatlarla betimlemişlerdir. Hatta Orta Çağ' da Müslümanlar ve Yahudiler de paganist olarak nitelendirilmiştir.

Etimolojik İngilizce sözlüğünde pagan sözcüğü dinsiz, putperest bir kişi ya da Hristiyan olmayan vatandaş olarak, paganizm ise putperestlik şeklinde tanımlanmıştır. Paganizm kelimesinin türediği Paganus kelimesi ise köylü anlamına gelmektedir. Çünkü Hristiyanlar kendilerini İsa'nın

askerleri olarak tanımlamıştır (Macdonald, 1960, s. 445). Hristiyanlar, kendilerinden olmayan köylüleri paganizm olarak nitelendirirken paganizm Hristiyanlara göre eski inancına bağlılığı anlatmaktadır. kelimenin İngilizce anlamı ise çok tanrıcılıktır (Kiraz, 2006, s. 261). Günümüzde paganizm denildiğinde, tek tanrılı dinlerin dışında kalan, kutsal bir güce sahip olduğu düşünülen doğa odaklı bir inanç akla gelmektedir (Altunay, 2015, s. 17). Doğayı kutsayan pagan inancında paganlar doğayla uyum içinde yaşamıştır. Evrende yaşanan döngülere, havaya, suya, toprağa, taşa, bitkiye, hayvan ve insana saygı duyulmaktadır.

Pagan düşüncesinin gelişim evresine bakılacak olursa paganizm tarihinin üç bölüme ayrıldığı görülmektedir. Bunlar (Altunay, 2015, s. 20):

1. Paleo-Paganizm: En ilkel dönemi kapsayan bu çağ içerisinde çok tanrılı ve doğa temelli bir inanç sistemi hüküm sürmektedir.

2. Mezo-Paganizm: Rönesans'la başlayıp 19.yy'a kadar uzanan bu pagan evrede eski inançlar yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır.

3. Neo-Paganizm: 20.yy'ın ikinci yarısında yaşanan neo-Paganizm, doğa ile tanrıçayı özdeşleştiren, insanın doğaya bağlılığını koruyan bir dönemdir. İlk paganların ritüel ve düşüncelerini günümüz koşullarına uyarlayarak yaşatan kişiye neo-Pagan denilmektedir.

20. yüzyılla birlikte pagan gelenekler, modern döneme uyarlanarak tekrar yaşatılmaya çalışılmıştır. 1950'li yıllarda İngiltere'de yeniden ortaya çıkan paganizmin temelinde de geçmişte olduğu gibi doğaya duyulan sevgi ve saygı bulunmaktadır. 20. Yüzyılda yaşatılan pagan inanışlardan en yaygını Neo-Druidzm ve Wicca'dır. Bunlara ek olarak Kemetik, Animalist, Asartu ve Hellenismos gibi birçok neo-pagan akım bulunmaktadır. Amerikan paganizmi de denilen neo-paganizm özellikle ABD, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde yaygındır. Günümüzde kapitalist yaşamın doğayı metalaştırarak tüketmesine karşı bir hareket niteliği taşıyan neo-paganizmin birçok ritüeli geleneksel dönemdeki pagan inancıyla benzerlik göstermektedir.

NEO-PAGANİZM VE SOSYAL MEDYA

Postmodernizm yeni dini oluşumların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dini oluşumlardan biri de paganizmin günümüz şartlarına uyarlanmış hali olan neo-paganizmdir. Doğadaki bütün varlıkları kutsayan Semavi dinlerden önce ortaya çıkan paganizm zamanla değişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Klasik pagan inancından farklı olarak neo-paganizmde cemiyet yapıları hakimdir. Günümüzde neopaganizm şehirlerin boğuculuğu ve insanların kalabalıklar içerisinde yalnızlaşması sonucu bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkmıştır (Güven, 2015, s. 328). Neo-paganizm, yeni bir inanış biçimi olsa da geleneksel paganizmden izler taşımaktadır. Ayrıca

çağdaş paganizmde de doğayla özdeşleştirilen tanrı ve tanrıçalar yer almaktadır. Neo-paganlar doğayı toplumun evi olarak görmektedir. Ayrıca evren'de yer alan tüm canlı ve cansız varlıklara saygı duyulmaktadır. Bu nedenle neo-pagan insan doğa ile uyumlu olmaya özen göstermektedir.

Neo-paganistler, geleneksel paganlar gibi büyü ve doğaüstü güçlere inanmaktadır. Wicca neo-paganizm içerisinde yer alarak modern dönemdeki büyünün varlığını kanıtlamaktadır. Modern zamanın büyücüleri olarak nitelendirilen Wiccanlık eski inançlar üzerine kurulmuş bir inanış biçimidir. Doğayla iç içe olan wiccalar, doğaya ve mevsim döngülerini kutsamaktadır. Wiccalar için sekiz önemli mevsimsel bayram bulunmaktadır. Bunlar, sambamın, imblog, oestara, Beltane, Litha, lammas, Mardin yule'dir. Bu döngü sayesinde tanrı ve tanrıçalara dua edilmektedir. Bununla birlikte tanrıçaya her dolunay zamanı ibadet edilmektedir. Modern Wicca dininden sonra diğer bir çağdaş pagan inanışları Zuizmdir, Odinizm, Kemetizm, Druidizm ve neo-paganizm, daha birçok farklı dini oluşumu bünyesinde barındırmaktadır. Bu inanış 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış ve daha sonra hızla yayılmıştır.

Akıldan ziyade duyuların ön planda olduğu postmodern dönemde canlandırılan pagan inanışlar ayrıca geleneksel paganizmde bulunan aşırılıkları da yaşatmaktadır. Hazzın ve zevkin egemen olduğu postmodern dönemde cinselliğin, çıplaklığın, şiddetin ve argo/küfür içerikli paylaşımların sosyal medya vasıtasıyla yayıldığı görülmektedir. Sosyal medyanın yanı sıra postmodern dönemde çekilen birçok dizi ve filmde de pagan izleklere rastlanılmaktadır. Örneğin, Hollywood sinemasında şiddet ve cinsellik ana temaları oluşturmaktadır. Ayrıca filmler süper güçlerle donatılmış tanrısal özelliklere sahip karakterlerle doludur. Neo-paganizmin temel amacı ise semavi dinlerin oluşturduğu tek yaratıcı düşüncesinin silinerek yerine daha kuralsız ve hazza düşkün toplum yaratmaktır. Böylelikle her şeyin açık seçik yaşandığı bir ortam ortaya çıkmaktadır. Hazzı ve zevki kitlelere sunarak onların rızalarını alan postmodern dönemde akıldan çok duygularıyla hareket eden, kendi çıkarları peşinde koşan insan Hobsbawm'ın da belirttiği gibi aşırılıklar çağını yaşamaktadır.

INSTAGRAM

Instagram, 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından Apple'ın işletim sistemi IOS için geliştirilmiştir. Uygulamanın ilk adı Burb olarak bilinmektedir. O zamanlar sadece Apple telefonlarda kullanıma uygun olan Instagram 2012 yılında Android işletim sistemine sahip telefonlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Uygulamanın Android işletim sistemine sahip telefonlarda da kullanılması Instagram'ın daha fazla kişi tarafından indirilmesini sağlamıştır. Instagram'ın büyüme hızı karşısında tedirgin olan bazı sosyal medya sahipleri sitenin satın alınarak etkisiz hale

getirilebileceğini düşünmüştür. Facebook'un CEO'su Mark Zuckerberg siteyi 1 milyar dolara satın almıştır.

Üyelik zorunluluğu olan Instagram'a 2013 yılında 15 saniyelik video paylaşım özelliği getirilmiştir. Görüntü dolaşımının ağırlıkta olduğu Instagram, İngilizce Instat (anlık, acil) ve Telegram (telgraf) kelimelerinden türemektedir. Yapılan güncellemelerle kullanıcı sayısını arttıran Instagram'ın 2021 Ocak ayı verilerine göre toplam 1 milyar 221 bin kullanıcısı bulunmaktadır (Kemp, 2021). Instagram, dünyada en çok tercih edilen ilk beş sosyal medya platformdan biridir.

Instagram'ın arayüzü birçok özellik içermektedir. IGTV bir video programı olarak daha uzun videoların Instagram'da kullanılmasına olanak tanımıştır. 2020 yılında ise Reels adı verilen kısa video programı duyurulmuştur. Throw Back Thursday (perşembeye dönüş) olarak bilinen TBT özelliği önceki yıllara ait fotoğrafların paylaşımında fotoğrafın geçmiş zamana ait olduğunu belirten kavramdır. Hikâyeler özelliği, 24 saat içinde kaybolan paylaşımları kapsamaktadır. Canlı yayın özelliği ile kişiler takipçileri ile canlı sohbet edebilmektedir. Instagram'da arama kısmında yer alan fotoğraf ve videolar keşfet olarak adlandırılmaktadır. Mağaza (Alışveriş özelliği) ile uygulamanın e-ticaret sitelerine kolaylıkla ulaşılmaktadır. QR Kodu ile Instagram kullanıcısı aradığı kişiyi rahatlıkla bulabilmektedir. "Yeni İnsanlar Keşfet" özelliği ile Facebook' ta yer alan arkadaşlara kolaylıkla ulaşılmaktadır. Ayrıca direkt mesaj uygulaması üzerinden kullanıcılar birbirleri ile görüntülü görüşme düzenleyebilmektedir. Beğenilen ve daha sonra ulaşılmak istenen gönderiler koleksiyon özelliği ile kaydedilmektedir. Son olarak Instagram' da yer alan Hashtag ile içeriklerin sınıflandırılmasına yardımcı olmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada pagan dönemin anlam evrenini oluşturan kodlardan cinsellik, çıplaklık ve şiddeti özendiren içeriklerin sosyal medya vasıtasıyla yayıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Postmodern aşırılıkları ortaya koymak için Instagram'da en çok takipçiye sahip 20 kişi içerisinden 4 kişi rastgele örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Daha sonra seçilen kişilerin yapmış oldukları paylaşımlardan çalışmanın amacına uygun olarak birer fotoğraf göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada, Barthes'ın göstergeleri anlamlandırmak için oluşturduğu iki düzey ele alınarak inceleme yapılmıştır. Bu nedenle araştırma için belirlenen fotoğraflar ilk etapta düz anlam açısından incelenecektir. Daha sonra ikinci düzey olan yan anlamsal okumayla birlikte fotoğraflarda aranan paganik boyut gösterilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Instagram'da Cinsellik İçeren Paylaşımlara Örnek

Gösterge			
Gösteren (Düz Anlam)	Kadın	Erkek	Beyaz ve siyah ten
Gösterilen (Yan Anlam)	Çıplak kadın, Karşı cinsle ilişki	Çıplak erkek, karşı cinsle ilişki	Farklı ırk
Paganik Boyut	Haz düşkünü, dişilliğiyle bilinen	Cinsel partner, Ritüel, İnisiasyon törenleri	Irk ayrımı yapmadan herkes eşit

Instagram'da en çok takipçiye sahip 7. kişi olarak Kim Kardashian Amerikalı bir magazin yıldızı olarak bilinmektedir. Toplam 244 milyon takip edeni bulunan Kardashian'ın 12 Mart 2013 tarihinde Instagram hesabından paylaşmış olduğu fotoğrafta üç farklı gösterenle karşılaşılmıştır. İlk olarak kadın imgesinin görüldüğü fotoğraf, yan anlam olarak çıplak ve karşı cinsle ilişki içerisinde olan kadına işaret etmektedir. Paganik boyutta düşünüldüğünde kadının gözleri kapalı duruşu haz aldığını göstererek kadının haz düşkünlüğüne vurgu yapmaktadır. Hazzın ve zevkin ön planda olduğu postmodern döneme uygun olarak kadın, dişilliğiyle kendini sergilemektedir. Fotoğrafta yer alan diğer imge ise erkektir. Erkek yan anlam olarak kadınla ilişkiyi göstermektedir. Pagan boyutta ise erkek, cinsel partner olarak inisiasyon törenlerini çağrıştırmaktadır. İnisiasyon törenlerinde kız ya da erkek her kim ergenliğe girerse toplum önünde cinsel kimliğini kazanmıştır. Erkekler için yapılan törende erkekler "kutsal fahişe"

olarak adlandırılan bir kadınla birlikte olarak cinsel kimliklerine sahip olmuştur (Altunay, 2015, s. 183). Fotoğrafta yer alan son imgede farklı iki ırkın birlikte oluşu gösterilmektedir. Çıplak erkek ve çıplak kadının vücutlarının birleştiği görsel paganik olarak ırk ayrımı olmadan herkesin eşit olduğu betimlenmektedir. Kardashian'ın bu paylaşımı cinselliğin alenen sergilendiğini göstermektedir. Fotoğrafta kadının yüz ifadesi aldığı haz ve zevki betimleyerek takipçilere sunmaktadır. Böylelikle aşırılık olarak değerlendirebileceğimiz özel yaşama ait olan cinsellik alenileşerek kanıksamaya neden olmaktadır.

Tablo 2: : Instagram'da Şiddeti Özendirici Paylaşımlara Örnek

Gösterge			
Gösteren (Düz Anlam)	Kadın	Kan	Duvar yazıları
Gösterilen (Yan Anlam)	Tehlikeli	Şiddet, vampir	Grafiti
Paganik Boyut	Vamp kadın	Şiddet, yaşam sıvısı	Amorfik, düzensiz ve karışık

Tablo 2'de yer alan görsel ise Instagram' da en çok takipçiye sahip 19. kişi olan Amerikalı oyuncu ve şarkıcı Miley Cyrus'un 19 Kasım 2020 tarihinde paylaşmış olduğu fotoğraftır. Toplam 141 milyon kişinin takip ettiği sanatçının bu paylaşımında üç farklı gösterene ulaşılmıştır. İlk olarak kadın imgesi incelendiğinde fotoğraftaki kadının yan anlam olarak tehlikeli olduğu görülmektedir. Paganik boyutta düşünüldüğünde ise yine tehlikeli ve bir o kadar erkekleri baştan çıkarabilecek nitelikte kurnaz olan kadına işaret etmektedir. Kan ise, yan anlam olarak Cyrus'un ağzında olduğu için

vampir çağrışımında bulunmaktadır. Ayrıca sanatçının vermiş olduğu poz yırtıcılığı ve şiddeti de yansıtmaktadır. Paganik olarak kan, yaşam sıvısı olmanın yanı sıra şiddetin de göstergesidir. Duvarda yer alan yazılara bakıldığında gösterilenin duvar yazı sanatı olan grafitiyi, paganik olarak ise düzensiz oluşu, karmaşık ve anlamsızlığı anlatmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, fotoğraf şiddeti çağrıştırırken onu özendirmekte ve görsel bir şölene dönüştürmektedir.

Tablo 3: Instagram'da Çıplaklık İçeren Paylaşımlara Örnek

Gösterge		
Gösteren (Düz Anlam)	Çıplak kadın	Poz
Gösterilen (Yan Anlam)	Cinsellik	Kadınsı
Paganik Boyut	Bereket, ilahi güç, Cinsellik, Ritüellere özgü olan	Gizemli

Analiz edilen üçüncü görsel ise Jennifer Lopez'in 25 Kasım 2020 tarihinde Instagram hesabından paylaşmış olduğu fotoğraftır. Paylaşımda 2 farklı gösteren bulunmaktadır. Çıplak kadın ilk imge olarak cinselliği, paganik boyutta ise, çıplak gerçekleştirilen pagan ritüellerini, doğurgan olan kadının bereketini ve cinselliği çağrıştırmaktadır. Lopez'in verdiği poz, cinsel organları gizlemeye çalışması yananlam olarak kadınsılığı gösterirken paganik olarak gizemi ve merakı uyandırmaktadır. Jennifer Lopez'in çıplak olarak sergilediği fotoğraf, mahrem olanın yıkıldığını göstermekte-

dir. Böylelikle sosyal medya pagan dönemde olduğu gibi cinselliği, şiddeti ve çıplaklığı özendiren ve bunların sürekli üretilmesini sağlayan dijital bir yapıdır.

Tablo 4: Instagram'da Küfür/Argo İçeren Paylaşımlara Örnek

Gösterge		
Gösteren (Düz Anlam)	Erkek	Parmak işareti
Gösterilen (Yan Anlam)	Cinsiyet	Argo içerik
Paganik Boyut	Gücün simgesi, Patriarşi,	-

Tablo 4'te yer alan görsel, Instagram'da 262 milyon takipçiye sahip olan Dwayne Johnson'a aittir. 6 Temmuz 2015 tarihine ait paylaşımda Johnson ve arkadaşının orta parmakları ile yapmış oldukları işaret dikkat çekmektedir. Orta parmak işareti birçok anlama sahiptir. Orta parmak işaretinin kullanımı Orta Çağ'daki İngiliz okçularına kadar dayanmaktadır. Kültürden kültüre farklı anlamlara sahip olan işareti Dwayne Johnson, argo/küfür anlamında kullandığını fotoğrafın açıklamasında belirtmiştir. Paganik boyutta gücün simgesi olan erkeğin argo/küfür içeren hareketi yapması 560 bin 979 beğeni almıştır. Bunun gibi birçok küfür ve argo içerikli paylaşımlar sosyal medya vasıtasıyla ağda dolaşıma sokulmaktadır.

SONUÇ

"Sosyal Medyada Paganik İmgeler: Instagram Örneği" başlıklı çalışmada paganizmin günümüze olan yansımalarına değinilerek postmodern dönemin aşırılıkları olarak adlandırabileceğimiz cinsellik, şiddet, çıplaklık ve küfür/argo gibi içeriklerin sosyal medya platformları ile tekrar tekrar üretilerek topluma ekildiğine değinilmiştir. Bunun için sosyal medya uygulamalarından en çok kullanıcı sayısına sahip uygulamalardan Instagram ele alınmıştır. Instagram'da en çok takipçi sayısına sahip 20 kişi belirlendikten sonra rastgele örneklem yöntemiyle 4 kişinin hesaplarına ulaşılmıştır. Saha sonra bu kişilerin Instagram hesaplarında yaptıkları paylaşımlardan amaçlı örneklem modeliyle 1'er fotoğraf göstergebilimsel analiz yöntemiyle semiyotik olarak incelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak geleneksel paganizmden bahsedilerek paganizm hakkında genel bir literatür taraması yapılmıştır. Neopaganzim ve sosyal medya ile ilgili bilgi verildikten sonra Instagram'ın genel özelliklerine değinilerek ele alınan veriler incelenmiştir. İlk olarak Kim Kardashian'ın 12 Mart 2013 tarihinde yayınlamış olduğu görsel gösteren, gösterilen ve paganik boyut olarak 3 aşamada değerlendirilerek cinselliğin ağ vasıtasıyla özel alandan çıkıp kamusallaştığı yada alenileştiği görülmüştür. Cinselliği özendirici bu tür paylaşımların haz ve zevk ile sarmalandığı anlaşılmaktadır. Instagram'ın arayüzü dikkate alındığında cinselliği gösteren paylaşımların rahatlıkla dolaşıma sokulabileceği anlaşılmaktadır. Tablo 2'de ise şiddeti özendiren Miley Cyrus'un 19 Kasım 2020 tarihinde paylaştığı fotoğraf yer almaktadır. Özellikle kan imgesinin görselde kullanılması şiddeti anlatırken kadının tehlikeli oluşuna da vurgu yapılmıştır. Şiddetle ilgili her gün milyonlarca paylaşım yapılmaktadır. İntihar notu olarak da adlandırılan canlı yayında yer alan intiharlar sosyal medyanın şiddeti özendirirken cana kıyma gibi eylemleri basitleştirerek bir şova dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Ölümün dahi eğlence unsuru olarak kullanılması dönemin aşırılıklar çağı olarak adlandırılmasını haklı kılmaktadır.

Tablo 3 olarak adlandırılan Jennifer Lopez'in 25 Kasım 2020 tarihli paylaşımı sosyal medyada çıplak görsellerin var olduğunu gösteren bir örnektir. Lopez'in çıplak olarak verdiği pozda cinsel organlarını saklamaya çalışması merak duygusunu uyandırmaktadır. Paganizmle özdeşleştirilen kadın bedeninin çıplak oluşuyla da diğer aşırılıklar gibi sosyal medyada sık karşılaşılmaktadır. Son olarak Dwayne Johnson'a ait 6 Temmuz 2015 tarihli paylaşımın analizi yer almaktadır. Argo ve küfür içerikli görsellere örnek olarak incelenen paylaşımda Johnson'un orta parmakla gösterdiği işaretin anlamına değinilmiştir. Toplam 4 farklı fotoğrafın incelendiği çalışmada popikon olarak bilinen kişilerin sosyal medya hesaplarını oluştururken paganik imgelere başvurduğu görülmektedir. Özel alana ait kodların alenileşerek kamuya açık hale getirilmesine sebep olan yeni medya tüketim, haz ve aşırılıklarla sarmalanan Diyonizyak özellik göstermektedir.

KAYNAKÇA

Altunay, E. (2015). *Paganizm-1, Kadim Bilgeliğe Giriş.* İstanbul: Hermes Yayıncılık.

Güven, A. (2015). Postmodern Dönemde Sınema Ve Neopagan Düşünce . *Uluslararası Sınema Ve Dın Sempozyumu*, 327-338.

Kemp, S. (2021, Ocak 27). *DIGITAL 2021: THE LATEST INSIGHTS INTO THE 'STATE OF DIGITAL*. We Are Social: https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital adresinden alındı

Kiraz, E. (2006, 11 01). Etimolojik Türkçe Sözlük. https://pdfslide.net/education/etimolojik-turkce-sozluk-erkan-kiraz.html (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., & Kel, K. (2009). *New Media: A Critical Introduction.* New York: Routledge.

Macdonald, A. M. (1960). *Etymological English Dictionary.* New York: Philosophical Library.

Bölüm 19

TÜRK BASININDA SAVAŞ HABERLERİ: SÖZCÜ VE POSTA GAZETELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Zeki OKYAY[1]
Aydın YEŞİLYURT[23]

1 Zeki Okyay, Arş. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, 0000-0002-9507-9414

2 Aydın Yeşilyurt, Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, 0000-0003-3136-2437

3 Bu çalışmanın ilk hali 20-21 Mayıs 2021 tarihlerinde Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde düzenlenen "4. Cultural Informatics, Communication & Media Studies Conference" sempozyumunda sunulmuş ve bildiri özeti kitapçığında yer almıştır (pp. 17-18)

1. GİRİŞ

Savaş haberlerinin yazılı basında yer alması ve gazetelerin birer propaganda aracı olarak kullanılması basının ilk yıllarına kadar dayanmakla birlikte dünya basın tarihinde bir muhabirin bizzat yerinden izleyip aktardığı ilk savaş Osmanlı-Rus (Kırım-1878) Savaşı'dır. 1. Dünya Savaşı döneminde, hem öncesinde hem de savaş sırasında yürütülen siyasal propaganda çalışmalarıyla basının önemi daha da artmıştır. 2. Körfez Savaşı'nda Amerikan ya da İngiliz ordusunun neredeyse her birliğine yerleştirilerek çatışmaları ve ordunun hareketlerini doğrudan izleme olanağı bulan gazetecilere İngilizce'de "İliştirilmiş anlamına gelen **"embedded"** adı verildi. Böylelikle gazetecilik terminolojisine yeni bir deyim katılmış oldu: **Embedded Journalist**, yani iliştirilmiş gazeteci. Bu terim savaşı ordunun imkanlarıyla ve ordunun gözüyle izleyen gazeteci anlamına gelmektedir (Gündüz U. 2004: 225).

Literatürde yeterince çalışma olmayan Türk basınında savaş haberleri konusunun gazetecilik alanındaki araştırmacılara ve bilimsel çalışmalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın kavramsal çerçeve kısmında, literatür taraması yapılarak savaş olgusu, savaşların etkisi, iliştirilmiş gazetecilik ile savaş ve göz kavramları ele alınmıştır. Literatürde savaş olgusuna ilişkin çeşitli tanımlamalara rastlamak mümkündür. Bu tanımlamalardan birkaçı şu şekildedir: Savaş: *"Devletler veya devlet grupları tarafından, millî güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının kullanılması suretiyle icra edilen ve taraflarca savaş niteliği kabul edilen, kuvvet kullanılmasını içeren, düşmanca niyet ve/veya eylem"* olarak tanımlanmıştır (Varlık B.A, 2013: 114-129). Britannica Ansiklopedisinde Savaş: *"yaygın kullanımı itibariyle politik gruplar arasında belirli bir sürede ve yoğunlukta devam eden çatışma"* olarak ifade edilmiştir (Varlık B.A, 2013: 114-129).

Araştırmanın ikinci bölümde ise uygulama kısmına yer verilmiştir. Bu bölümde araştırmanın konusu olan Türk basınında savaş haberlerinin yansıması incelenmiştir. Bu bağlamda örneklemde yer alan gazetelerdeki savaş haberlerinin ele alış biçimleri incelenmiştir. **S**avaş haberlerinin hangi sıklıkta basında yer aldığının ve nasıl aktarıldığının istatistiki verilerle ortaya konulması ile bu araştırmanın literatüre kaynak olarak sunulması araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi seçilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Savaş Olgusu

Türkiye Cumhuriyeti 2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hâli Kanunu'nda savaşın tanımı yapılmıştır. Buna göre kanunun 3-5'inci maddesinde

savaş: *"Devletin bekasını temin etmek, milli menfaatleri sağlamak ve milli hedefleri elde etmek amacıyla, başta askerî güç olmak üzere Devletin maddi ve manevi tüm güç ve kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan kullanılmasını gerektiren silahlı mücadeledir."* şeklinde tanımlanmıştır (Varlık, 2013: 116). Savaşın; insanlar henüz dünya sahnesinde değilken doğanın bir parçası olarak hali hazırda var olduğundan bahsedilmektedir. Örneğin atlı karıncalar savaşmak isterler çünkü genleri onlardan savaşmasını talep eder. Oysa ki insanoğlu hayal gücüne dayalı bir şekilde kendi savaş olgusunu icat etti. İlk medeniyetlerin ortaya çıkması itibariyle ve zamanın kaydedilmeye başlanmasıyla beraber Mezopotamya ve Mısır'da savaşın yerleşik bir model olduğu bilgisi günümüze kadar intikal ettiği görülürken (Ferrill, 1985: 11) organize edilen en eski askeri kuvvetlerin de Mezopotamya'da kurulduğu bilinmektedir (O'Connell, 1989: 35).

"Toplumların zamanla geçirdiği gelişim ve değişimler savaşların boyutlarında da birtakım değişiklikler meydana getirdiği söylenmektedir. Örneğin ilk çağlarda yalnızca kabileler arasında küçük ölçekte cereyan eden savaş, orta çağ sürecinde uzun süreli ve özel oluşturulan paralı askerler tarafından yapılan silahlı bir savaşa dönüştüğünden bahsedilebilir (Varlık, 2013:117'den akt. Tilly, 2001: 63)." En iyimser tahminle savaş insanoğlunun ekonomik ve sosyal yaşamında meydana gelen değişikler neticesinde (çok daha önce başlamış olma ihtimali göz önünde bulundurularak) yedi ile dokuz bin yıl önce, göçebelerin birbirlerinden bir şeyler çalmayı öğrenmeleriyle başladığı tahmin edilmektedir. İnsanlar da kademeli bir şekilde kendilerini savunmayı öğrendiler ve bunu gerçekleştirebilmek için de daha fazla ekonomik sistemlere sahip olmaları gerektiği kanısına vardıkları söylenmektedir (O'Connell, 1989: 30-31).

Askerlik anlayışını ve savaşın literatürdeki yerini dönüştüren etkenlerden biri de teknolojidir (Henry & Peartree, 1998:123). İnsan kemiğinin silah olarak kullanıldığı günden bugüne teknolojide ve endüstride meydana gelen gelişmeler beraberinde savaşlarda kullanılan top, tüfek, otomatik silahlar, tanklar, uçaklar, denizaltıları gibi silahlarda da değişimler oluşturduğu söylenebilir. Muharebelerde kullanılan silahların yaşadığı değişim akabinde savaşların doğasını da etkilediği görülebilir (Pendergast ve Pendergast, 2002: 137).

Savaşlarda kullanılan aletlerin geçirdiği bu evrim beraberinde bir savaşın maliyetini, savaşın yapıldığı coğrafyadaki tahribatı ve ölen kişi sayısını arttırdığı söylenebilir. Nitekim daha öncesinde yaşanan savaşlardan çok daha fazla ileri teknolojisiyle başlayan birinci dünya savaşında ölenlerin sayısı 10 milyon; ikinci dünya savaşında ise bu sayının 50 milyonu bulduğu söylenmektedir. Sayılarda da görüleceği üzere ikinci dünya harbi gerçekten tam manasıyla dünya savaşı olarak literatürde yerini almıştır. Öyle ki birinci dünya savaşında ölenlerin yüzde beşi sivillerden oluşur-

ken bu oran ikinci dünya savaşında yüzde altmışaltılarda olduğu kayıtlara geçmiştir (Bourke, 2001: 2). Bir savaşın başlama sebepleri arasında da çatışma sonunda kazanılacak olan savaş gelirinin olduğu görülebilir ancak tarihsel olarak bakıldığı zaman ilk çağlardan bugüne değin insanlar sadece toprak, ideoloji ve ekonomik gelir için değil onurları içinde savaştıkları görülmektedir (Mandelbaum, 1998: 21-23).

İnsanlık ilk yıllarından bu zamana değin çok çeşitli savaşlar gördü. Büyük cihangirlerin istilâ savaşları, hanedan savaşları, sömürge savaşları, din savaşları, kurtuluş savaşları, devrim savaşları, siyaset bilimi açısından ilginç bir savaş tipolojisi oluşturmaktadır. Ayrıca, modern savaş literatüründe "psikolojik savaş", "soğuk savaş," "sıcak savaş", "haklı savaş", "dolaylı savaş", "sınırlı savaş", "az gerilimli savaş" "örtülü savaş", "gerilla savaşı" gibi savaş türlerinden de bahsedilmektedir (Daver, 1992:184).

Savaşların medya araçlarıyla da bir bağı söz konusudur. Gelişen kitle iletişim araçlarıyla savaşlar ekranlara hızlı bir şekilde taşınabilmektedir. Kitle iletişim araçlarında sunumu yapılan şiddet, terör ve savaş görüntüleri, kişilerde bu kavramlara karşı bir özümseme oluşturduğu söylenebilir. Kitle iletişim araçlarının bireylerdeki etkilerinin uzun dönemli oluşu, ve insanların bu araçlara açık olması, kişilerin zihinlerinin ve vicdanlarının şekillenmesinin bu süreç içinde gerçekleştiğinin göstergesi olabilir (Uğur, 1999: 9).

Sözü geçen kitle iletişim araçlarında savaş, eğer şiddeti doğal bir durummuş gibi yansıtmazsa bu izler kitleye olumlu bir etkide bulunabilmektedir. Örneğin savaşın, terörün ve şiddetin vahşi görüntüleri gösterildiği zaman bu göstergeler insanlar için bir caydırıcılık taşıyabilmektedir. Ancak bu görüntüler sık ve daha ziyade reyting için yapılmaya başlandığında insanlar şiddeti doğal bir davranış olarak algılamaya başlayabilmektedirler (Yücedoğan, 2002: 109).

2.2. Savaşların Etkisi

Toplumsal hafızalara kazınmasıyla beraber savaşların; uzağında yakınında bulunan hemen hemen herkeste bıraktığı psikolojik etkileri gözlemlemek mümkündür. Bu etkiler temelde siyasi, ekonomik, çevre gibi başlıklar altında sıralanabilir. Her ne etkisi olursa olsun totalde yolu toplumsal etkileşimden geçeceği aşikardır. Örneğin savaşan ülkelerde erkeklerin cepheye gitmesi neticesinde fabrika montaj hatlarında işçiye duyulan gereksinim başlamış ve netice itibariyle kadınların ağır sanayi fabrikalarında çalışmalarına neden olmuştur. Kadınlar çalışma ortamı olarak zor koşullarda çalışıyor olsalar da bu durum, dünyada kadınlara olan bakış açısında değişiklik getirdiği söylenebilir. Bu sayede kadınların sadece ev yaşamının bir parçası olmadığı iş hayatına da dahil olabilecekleri kanısı ortaya çıkmaya başladı. Savaşın sinema, resim, edebiyat gibi sanat dalla-

rına olan yansımasından da bahsedilebilir. Bu doğrultuda sanatçılar düşüncelerini ifade edebilmek için kimisi neo-klasisizmi benimsedi, kimisi yoğun bir şekilde dışavurumculuğu geliştirdi. (Wells, 2011: 67-69; Webb, 2012: 71).

Toplumsal pencereden bakmaya devam edildiği zaman savaştan etkilenenler arasında ailelerin olduğu söylenebilir. Öyle ki kentlerin bombalanması, zorunlu askerlik ve aile reisinin uzun süre evde olmayışı tarafından aile hayatı gözle görülebilir şekilde bozulduğu söylenebilir. Geleneksel ahlak; yabancı işçiler, göçmenler ve evde olmayan kocalar (babalar) tarafından sekteye uğratıldı denilebilir (Wells, 2011: 124). Yapılan araştırmalara göre; savaşı kazanan uluslarda (kaybeden uluslarla karşılaştırıldığında) ve ölü sayısı daha fazla olan ülkelerde savaş sonrası cinayetlerde artış yaşandığı saptanmıştır (Stamatel ve Romans, 2018: 305).

Bir savaşın meydana gelmesinde birtakım nedenlerin olduğundan söz edilebilir. Temelde değerlendirmek gerekirse savaşların sosyal ve ekonomik nedenleri vardır ve bir savaşın sosyal yöndeki nedenini anlamak bazen zor olsa da ekonomik taraftaki faktörlerini anlamak daha açık olabilmektedir. Ekonomik faktörlerine ek olarak şehirlerin bağımsızlıklarını kazanmak istemeleri de savaş nedenleri arasında sayılabilmektedir (Chaniotis, 2005: 14-16).

Savaşlar uluslararası ekonomik alışverişi bozma tehdidinde bulunarak küresel zenginliğin azalmasına neden olduğu söylenebilir. Bir savaşın ekonomiyi bozduğuna dair öncelikli olarak dört iletim mekanizmasından bahsedilebilir. Birincisi; savaşlar, savaşan taraflar arasındaki ve barış zamanındaki ticaret ortaklarının arasını bozabilir. İkinci olarak; savaşlar tarafsız ülkeler arasındaki ticareti bozabilir. Üçüncü olarak; savaşlar, dünyanın tüm bölgelerinde riskli yatırımlar yapılmasına ve tüm dünyada faiz oranlarını arttırarak para akışının küresel ölçekte bozulmasına neden olabilir. Son olarak da savaşlar DYY (Doğrudan Yabancı Yatırım)' yi bozabilir çünkü savaşan ülkeler savaşta yok edilebilir veya ülkesi tarafından kamulaştırılabilir. Ayrıca savaş boyunca savaşan ülkeler barış zamanında yaptıkları gibi ithalat ve ihracat yapmak istemezler ve lüks tüketim içerisinde bulunmaktan kaçınırlar. Bir muharebe sadece savaşan ülkeleri değil bu süre boyunca tarafsız kalan ülkelerin ekonomilerini de etkileyebilmektedir. Örneğin eğer savaş bir liman yakınında meydana gelir ve gemiler inşa edildiği süreden daha fazla bir şekilde tahrip edilirse, dünyadaki gemi ve taşımacılık fiyatları artış yaşayacaktır (Gholz ve Press, 2007: 6-11) ve bir savaş boyunca insanların alım güçlerinin düşeceği öngörülmektedir (Bayer ve Rupert, 2004: 700-701),

Savaş sonrası dünya barış zamanındaki ekonomisine geri dönmek ister ancak eğer bu gerçekleşecek olsa bile muhakkak belli bir süre alacağı

aşikardır. Ekonomi altında savaştan etkilenen bir diğer unsur tarımdır. Tarım ürünlerinin fiyatları bu süreçte artış yaşayabilmektedir (Wells, 2011: 67). Bir diğer unsur savaş süresince endüstride talep edilen öncelikler değişebilmektedir. Örneğin birinci dünya savaşı kömür madenciliği, gemi yapımı, çelik imalatı gibi endüstri üretimlerde patlamalar yaşanmasına neden olmuştur ancak yıl 1920 olduğunda bu yükselişin artık olmadığı görülmektedir (Milward, 1970: 50),

2.3. İliştirilmiş Gazetecilik

İliştirilmiş gazetecilik (embedded journalism) savaşların meydana geldiği noktalarda bulunarak çatışma içerisinde olan iki cephenin bir tarafındaki askerlerle beraber hareket eden, mevcut savaş halini yanında bulunduğu tarafın ve askerlerin bakış açısıyla görüp yansıtan muhabirler için zikredilen bir kavramdır (www.wikipedia.org, 2020). İliştirilmiş gazetecilik kavramı 2002 yılında Pentagon tarafından oluşturulmuş ve savaş haberciliğinde değişen koşulları karşılayan bir durumdan olarak ortaya çıkmıştır. "*Eleştirmenler, enformasyonda herhangi bir kısıtlılık olmadığı halde habercilerin perspektifinin savaşı bir seyir olarak öne çıkaran, çok dar bir açıdan bakıp daha geniş bağlamları gözden kaçıran bir perspektif olduğunu düşünür*" (Chandler ve Munday, 2018: 205-206). Bu durumun yaşanmasına neden olan birtakım durumlardan bahsetmek mümkündür. Bir muhabirin askeri bilgisi onun yapacağı yayınların ön yargılı olmasına neden olabilir, dolayısıyla iliştirilmiş gazeteciler askeri birliklere yalnızca yiyecek, seyahat ve fiziksel korunma için bağlıdır (Haigh vd., 2006: 143).

Irak savaşı örneği üzerinde bir çalışma hazırlayan Haigh ve arkadaşları, iliştirilmiş muhabirlerin (embedded reporters) savaş boyunca yanında bulundukları askerlere yönelik yaptıkları haber yorumlarının diğer muhabirlerle (nonembedded reporters) karşılaştırıldıklarında daha pozitif olduğunu ortaya çıkardılar. Aynı çalışmada iliştirilmiş gazetecilerin yiyecek, korunma ve ulaşım için içinde bulunduğu askeri birliğe olan gereksinimi ve bağlılığı gazetecilerin yaptığı haberleri etkileyebilmektedir (Haigh vd., 2006: 149-150). Yani eğer gazeteciler içerisinde bulundukları askeri birliğin değerlerini içselleştirirlerse önyargılı haber yapma potansiyellerinin arttığı söylenebilir (Pfau vd., 2004: 78; Feinstein ve Nicolson, 2005: 132). İliştirilmiş gazeteciler diğer gazetecilere kıyasla bilgiye birinci elden ulaşabilmektedirler (Kuypers ve Cooper, 2005: 6). Gazetecilerin (iliştirilmiş muhabirlerin kendi bakış açılarını korumaları uyarısında bulunarak) iliştirilmiş gazeteciliğe olan bakış açıları olumlu yöndeydi (Pfau vd., 2004: 75).

İliştirilmiş gazeteciler, görev yapacakları birliklere katılmadan önce, ne zaman neyi haber yapmaları konusunda sınırlamalar getiren bir sözleşme imzalamak zorundadır. Askeri hareketlerin detayları sadece genel te-

rimlerle tarif edilebilir ve gazeteciler gelecekteki muhtemel görevler ya da sınıflandırılmış silahlar ve bulabilecekleri bilgiler hakkında haber yazmamayı önceden taahhüt ederler. Buna ilaveten, bir gazetecinin bulunduğu birliğin komutanı "karartma" ilan edebilir. Bu da gazeteci için uydu bağlantısı yoluyla iletişim kurulmasının yasaklanması demektir. Karartmalar bir birliğin yerinin düşman kuvvetlerince tespit edilebileceği durumlarda güvenlik amacıyla uygulanır. İliştirilmiş gazetecilerin birliklere katılmadan önce imzaladığı sözleşmenin maddelerine bir göz atmak gerekirse:

- Muhabirler, ABD birlikleri ile hareket ederken kendi araçlarını kullanamazlar.
- Normal haberleşme imkanlarında zorluk yaşadığında, muhabirler, askeri insanları kullanabilirler askeri imkanlardan yararlanabilirler.
- Habercilere ekipman konusunda bir sınırlama yok, ancak komutanlar güvenlik açısından uygun görmediklerinde yayınlarını keserler.
- Medya personeli, savaş şartlarına ayak uydurmakta zorlandığında geri gönderilir.
- Habercilere olası biyolojik, kimyasal ya da nükleer saldırıya karşı gerekli teçhizat dağıtılır.
- Ancak maliyet kısmen ordu, kısmen medya kuruluşu tarafından karşılanır.
- Komutanlar izin vermedikçe, flaş ya da TV spotu kullanılmaz.
- Haberi askeri birliklerin genel sayısı, can kaybı verilir.
- 72 saat geçmedikçe ölen ya da yaralanan Amerikalı askerlerin adı verilmez.
- Önceki çatışmalarda ele geçirilen düşman askerleri konusunda bilgi verilebilir.
- Komutanın izni olmadıkça askeri birliklerin tam olarak nerede olduğunu yazmak ve asker sayısı vermek yasaktır.
- Komutanlar operasyonların selameti açısından ambargo uygulayabilir, haber ve yayın akışını durdurabilir (Gündüz, 2012: 225).

2.4. Savaş ve Göç

Türk Dil Kurumu'nun (TDK, 2011: 954) yaptığı açıklamaya bakmak gerekirse göç; "*ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret"* olarak tanımlanmaktadır. Göçün tarihine ve çıkış noktasına gitmeye karar vermek ilk insana doğru yolculuğa çıkmaya karar vermek olduğunu söylemek yanlış

olmaz. Çünkü göçün tarihinin ilk insan kadar eskiye dayandığı söylenebilir. Daha iyi bir coğrafya, yiyecek ve içeceğin daha bol olduğu bir mekân, iklimin daha elverişli yaşandığı bir yerleşke, yırtıcı hayvanlardan daha korunaklı bir saha arayışı eski dönem insanlarının göç etme nedenleri arasında sayılabilir. Günümüz koşullarındaki versiyonunu değerlendirmek gerekirse insanlar yaşadıkları yerlerden nispeten ağırlıklı olarak iş bulma, para kazanma temelinde göç ettikleri görülebilir. Şehir yakınlarında yaşanan endüstrinin gelişimi, kurulan sanayi sayısında meydana gelen artış, bireylerin kırsaldan kente göç etmesine neden olmuştur. Sadece kırsaldan kente değil, ulaşımın hızlı ve kolay yapılabilir bir hale gelmesi neticesinde iş ve kazancın bol olduğu ülkelere de göçün yapılmaya başlandığı söylenebilir. Türkiye'nin de bu doğrultuda birçok ülkeye işçi göçü verdiği bilinmektedir. Göçün bir diğer nedeni savaştır. Savaşın meydana geldiği noktalarda barınan insanlar, hayatta kalabilmeleri için göç yapmak zorunda kalmaktadırlar.

İnsanlık tarihinde meydana gelen ve gelmeye devam eden bu göçlerin dünyanın ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında birtakım değişikliklere neden olduğu söylenebilir. Göç yapan bireyler içine dahil oldukları toplumda hem ruhsal hem de fiziksel olarak etkilenmektedir (Eroğlu, 2020: 98). Göç kendi içinde türlere ayrılmaktadır:

- Bireylerin göçü kendi istekleriyle gerçekleştirip gerçekleştirmediklerine göre; zorunlu veya gönüllü
- Yapılan göç yasalara göre ele alındığında; düzenli ya da düzensiz
- Yapılan göçün süresi temel alındığında; geçici veya sürekli
- Göçün yol kapsamı değerlendirildiğinde ise; ülke içi veya ülke dışı olarak sınıflandırılmaktadır (Karanfiloğlu, 2019: 101).

Göç eden kadının, çocuğun, gencin, yaşlının ve göç eden erkeğin bu süreçten etkilenme biçimlerinin birbirlerinden farklı ve araştırılması gereken bir çalışma olduğu söylenebilir. Ancak sınırlılıklar gereği bu çalışmada bu kısma giriş yapılmayacaktır.

Merkezi, Londra'da yer alan Suriye İnsan Hakları Ağı (SNHR), Dünya Mülteci Günü dolayısıyla oluşturduğu raporda, ülkelerinde meydana gelen iç savaş nedeniyle göç etmek zorunda olan ve mülteci durumuna düşen kayıtlı Suriyelilerin sayısının 5 milyon 835 bin olduğu, bunun yüzde 50'sini çocuk, yüzde 35'ini kadın, yüzde 15'ini ise erkeklerin oluşturduğunu söyleyerek, "Türkiye 450 bini çocuk, 270 bini kadın, 1 milyon 900 bin mülteciye ev sahipliği yapıyor." ifadesiyle mültecileri kabul eden ülkeler arasında ilk sırada Türkiye'nin yer aldığını belirtmiştir (Altunbay ve Çakır, 2018: 97).

Yöntem

Küreselleşen yerkürede özellikle son yüzyılda açlık, yoksulluk, hastalık vb. gibi birçok global sorunlar sık sık meydana gelmektedir. Yine insanlığın en büyük sorunlarından biri de savaştır. Soğuk savaş döneminin ardından dünyada hızla artan gerilim söz konudur. Silahlanma yarışı ve hegemon devletlerin dünyayı yeniden şekillendirme isteği evrensel bir sorun olan savaşı tetiklemektedir. Bu araştırmada Türk basınında son dönemlerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak savaş haberlerinin işlenişi ele alınmıştır. Bu bağlamda Türk basınındaki savaş haberlerinde yer alan savaş cümleleri nasıl ve hangi aktörler tarafından dile getirildiği ile basın kuruluşunun bu haberleri nasıl okuyucularına aktardığı gibi sorular bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Bu araştırmada Türk basınındaki savaş haberlerinin nasıl yansıtıldığını istatistiki verilerle ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ayrıca savaş ve medya arasındaki ilişkisinin ortaya konulması da araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde çalışmada *"Türk basınında savaş haberleri ne sıklıkla işlenmektedir? Savaş söylemleri daha çok hangi ülkeler arasında geçmektedir? Savaş söylemi hangi politik ve ekonomik liderler tarafından sarf edilmektedir?"* gibi sorulara cevap aranmıştır.

Bu araştırma kapsamında Sözcü ve Posta gazeteleri örneklem olarak alınmış ve veri analiz tekniği olarak içerik analizi uygulanmıştır. 31 Temmuz 2017 ile 31 Ekim 2017 tarihleri arasında yeryüzünde küresel anlamda büyük kırılganlıklar, savaşlar, katliamlar ve kırımlarda artış meydana gelmiştir. Bu üç aylık süre içerisinde ABD ile Kuzey Kore arasındaki nükleer anlaşmazlığı başta olmak üzere, Kuzey Irak'taki bağımsızlık referandumu, Myanmar'da Müslümanların yaşadığı dramlar, Suriye'deki iç savaş ve terör örgütleriyle mücadele, İsrail ile Filistin arasındaki çatışmalar, Katalonya'daki bağımsızlık referandumu, Somali'deki terör olayları ve Türkiye'nin terör örgütü PKK ile mücadelesinde yaşanan yoğunluğa ilişkin haberler içerik analizi yöntemine tabii tutulmuştur. İçerik analizi uygulanan medya kuruluşlarının 31 Temmuz 2017-31 Ekim 2017 tarihleri arasında kalan haberlerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda Sözcü gazetesinde 164 ve Posta gazetesinde 135 haber olmak üzere toplamda 299 haber kodlamaya dâhil edilmiştir. İçerik analizi kapsamında sınıflandırma sistemi 8 değişkenden oluşmaktadır. Bunlar; ''Savaş haberleri ile ilgili yayınlanan haberlerin sayısı'', "Haber Başlığı", "Haber Kaynağı", "Haber Türleri", "Haberin Aktörleri", "Tema Başlıkları", "Fotoğraf Kullanımı", "Kavramlar" şeklinde sıralanmaktadır. Bu değişkenlere göre her bir haber için haberin hangi, türde yayınlandığı, haberin yayın tarihi, haberin başlığı, haberin aktörlerinin kimler olduğu, haberin hangi kaynaklı olduğu, haberdeki temanın ne olduğu, haberlerde kullanılan fotoğrafların neler

olduğu tek tek kodlanmıştır. Bu kodlamalar verildikten sonra haberlerin içerikleri üzerinden Sözcü ve Posta gazeteleri üzerinden savaş haberlerinin nasıl yansıtıldığı, hangi haberlerin ön plana çıkarıldığı ve nelerin vurgulandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada araştırmanın evreni Türk yazılı basınındaki gazetelerdir. Araştırmadaki basın kuruluşları olan; Sözcü ve Posta gazetelerinin internet versiyonlarındaki savaş haberleri temelde dört neden gözetilerek örnekleme dâhil edilmiştir. Birincisi, Türkiye'nin en fazla tirajlarına sahip olmaları, ikincisi farklı medya holdinglerinin sahipliğinde olması, üçüncü olarak, basın kuruluşlarının günlük faaliyette bulunması ve son olarak da, bu özellikleri taşıyan basın kuruluşlarının arşivlerde yeterli sayısının olması ve ulaşılabilinirliğidir. Bu doğrultuda, Sözcü ve Posta gazeteleri örneklem olarak alınmıştır.

Sözcü ve Posta gazetelerindeki depolanmış çıkan haberler ikincil veri kaynakları olarak internet arşivlerinden elde edilmiştir. Bu kapsamda anılan tarihler arasında çıkan savaş haberlerine Sözcü gazetesinin http://www.sozcu.com.tr/ adresindeki arşivinden ve Posta gazetesinin http://www.posta.com.tr/ adresindeki arşivden ulaşılmıştır.

Bulgular / Verilerin Analizi ve Yorumlanması

31 Temmuz 2017-31 Ekim 2017 tarihleri arasındaki Sözcü ve Posta gazetelerinde çıkan savaş haberlerini içerik analizinde 8 farklı kategoride incelemek mümkündür.

Sözcü gazetesinde;

Tablo 1. *Sözcü Gazetesinin Haberleri*

NO:	HABER TARİHİ	HABER BAŞLIĞI	HABER KAYNAĞI
1	30.10.2017	Somali bir kez daha terörün hedefi oldu	**Belirtilmemiş**
2	30.10.2017	Kuzey Kore'de sıcak gelişme… Korkutan karar geldi	NORTH KOREA News Telegraph
3	28.10.2017	Somali'de bombalı saldırı: 10 ölü, 8 yaralı	**İHA**
4	27.10.2017	ABD'den 'savaş' açıklaması	ABD Savunma Bakanı Jim Mattis'in açıklaması
5	26.10.2017	Kuzey Kore: Bu tehdidi ciddiye alın	CNN International
6	24.10.2017	ABD'den skandal karar: Etnik temizlik demeyecekler	ABD Dışişleri Bakanlığı Reuters
7	24.10.2017	Erdoğan: İdlib neticelendi, sırada Afrin var	T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklaması
8	23.10.2017	Kilis'in Suriye sınırına askeri sevkiyat	DHA

9	22.10.2017	ABD Dışişleri Bakanı Tillerson: Şii militanları Irak'ı terk etmeli	ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'un resmi açıklaması **İHA**
10	21.10.2017	Trump'tan flaş Suriye açıklaması	ABD Başkanı Trump'ın yazılı açıklaması Sputnik
11	19.10.2017	Myanmar'da yaşanan insanlık ayıbını BM böyle görüntüledi	AFP Agency French Press Birlemiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin görüntü paylaşımı
12	19.10.2017	TSK'dan hava harekatı açıklaması!	**TSK resmi açıklaması** **İHA**
13	18.10.2017	ABD'den Myanmar açıklaması!	ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'un açıklaması **İHA**
14	18.10.2017	İsmail Hakkı Pekin: 'İdlib operasyonu Türkiye'nin toprak bütünlüğü açısından gerekli'	T.C. Eski Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanı Emekli Korgeneral İsmail Hakkı Pekin'in değerlendirmeleri
15	17.10.2017	Irak Ordusu Sincar'a girdi	Reuters
16	16.10.2017	Kerkük'e operasyon başlattılar! İlerliyorlar…	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Güvenlik Ajansı'nın Twitter açıklaması Reuters Rudaw BBC Türkçe Sputnik
17	14.10.2017	Putin'den dünyaya flaş çağrı	Rusya Devlet Başkanı Putin'in açıklaması
18	14.10.2017	Trump yine Ortadoğu'yu birbirine kattı	WAM haber ajansı
19	13.10.2017	İran'dan Trump'a çok sert mesaj	Tasnim haber ajansı
20	13.10.2017	ABD'den flaş İran kararı!	ABD Başkanı Trump'ın açıklaması
21	11.10.2017	BM'den Myanmar açıklaması!	**İHA**
22	11.10.2017	Utanmazlığın bu kadarı	Reuters
23	11.10.2017	Rusya da devreye girdi! ABD'ye İran Devrim Muhafızları tepkisi	Sputnik
24	08.10.2017	İran'dan ABD'ye zehir zemberek açıklama!	İran resmi ajansı ISNA
25	08.10.2017	Erdoğan'dan İdlib açıklaması	T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklaması
26	07.10.2017	"Kim, ABD'nin batı kıyısını vuracak"	RIA haber ajansı Reuters
27	07.10.2017	TSK, Suriye'ye giriyor… Hedef: İdlib	T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklaması

28	04.10.2017	ABD, Japonya ve Güney Kore düğmeye bastı	Güney Kore ordusunun resmi açıklaması
29	04.10.2017	”Kuzey Kore’yi vurmak mümkün ancak…”	Rusya Devlet Başkanı Putin’in açıklamaları
30	04.10.2017	Terör örgütü El Nusra’nın lideri ağır yaralı	Rusya Savunma Bakanlığı resmi açıklaması
31	03.10.2017	ABD, Kuzey Kore ile görüşmeyi bir kez daha reddetti	Beyaz Saray Sözcüsü Sarah Sanders’ın açıklaması
32	02.10.2017	Bangladeş’ten ‘Arakanlı Müslümanları geri alın!’ çağrısı	Bangladeş basını
33	01.10.2017	Asker metre metre ilerliyor! Dağlar patlatılıyor	**Belirtilmemiş**
34	01.10.2017	”Amerika’nın bunak psikopatını uyarıyoruz!”	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA
35	29.09.2017	Somali’de askeri üsse bombalı saldırı: 17 ölü	Reuters DHA
36	26.09.2017	Habur’daki TSK’nın tatbikat alanına Irak askerleri geldi	DHA
37	26.09.2017	ABD’den Kuzey Kore kararı!	ABD Başkanı Trump’ın açıklaması
38	26.09.2017	TSK havadan bombaladı! Tamamı imha edildi	TSK resmi açıklaması İHA
39	25.09.2017	Çin’den savaş açıklaması	Çin’in BM Elçisi Liu Jieyi’nin açıklaması
40	25.09.2017	Kuzey Kore: ABD savaş ilan etti!	Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri Yong-ho’nun basın açıklaması **REUTERS**
41	23.09.2017	TSK’dan Irak’ın kuzeyine hava harekatı	TSK resmi açıklaması DHA
42	23.09.2017	ABD savaş uçakları sınırdan geçti! Kuzey Kore’den jet yanıt	Reuters
43	23.09.2017	Kuzey Kore’de ‘bir garip’ deprem	**Belirtilmemiş**
44	22.09.2017	Myanmar hükümeti soykırımdan suçlu bulundu	Uluslararası Daimi Halk Mahkemesi’nin açıklaması
45	22.09.2017	Kim Jong-un bu sefer TV’den tehdit etti	Kuzey Kore Devlet televizyonu
46	22.09.2017	Dünya bu insanlık ayıbını konuşuyor! Görüntü Arakan’dan…	Reuters
47	21.09.2017	Erdoğan: İdlib’e asker göndereceğiz	Reuters
48	21.09.2017	Kuzey Kore’den Trump’a: Köpekler havlaması	**Belirtilmemiş**
49	21.09.2017	Trump’tan Kuzey Kore’ye yaptırım açıklaması	ABD Başkanı Trump’ın açıklaması Sputnik

50	20.09.2017	Netanyahu, İran'ı vurmakla tehdit etti!	İsrail Başbakanı Netanyahu'nun BM'deki konuşması Sputnik
51	20.09.2017	Roket Adam' dan Trump'a sert yanıt	Kuzey Kore haber ajansı KCNA
52	19.09.2017	Erdoğan BM Genel Kurulu'nda konuştu	T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın BM Genel Kurulundaki açıklamaları
53	19.09.2017	ABD Başkanı Trump ilk kez Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na seslendi	ABD Başkanı Trump'ın BM Genel Kurul açıklaması BBC
54	19.09.2017	Suriye sınırına askeri sevkiyat	**Belirtilmemiş**
55	19.09.2017	İspanya Kuzey Kore büyükelçisini 'istenmeyen kişi' ilan etti	**DW(**Deutsche Welle**)**
56	19.09.2017	TSK'dan Irak'ın kuzeyine hava harekatı	TSK resmi açıklaması DHA
57	18.09.2017	Myanmar'dan şaka gibi Arakanlı Müslüman savunması!	Genelkurmay Başkanı Aung Hlaing'ın açıklaması
58	18.09.2017	Avaşin-Basyan bölgesine hava harekatı	TSK resmi açıklaması
59	18.09.2017	Suriye'de tehlikeli gerginlik! Rusya ABD askerlerinin bulunduğu bölgeyi bombaladı	Habertürk CNN International
60	18.09.2017	Kuzey Kore'den dünyaya çok sert tehdit	KCNA
61	17.09.2017	Trump'tan Kuzey Kore lideri Kim'e takma ad	ABD Başkanı Trump'ın açıklaması
62	16.09.2017	Çılgın Kim'den tehdit: ABD ile denk olana kadar devam	Devletin resmi yayın organı KCNA Reuters
63	15.09.2017	Myanmar'daki dehşeti anlattı: 'Yanmış cenazelerini bile göremeden…'	DHA
64	15.09.2017	Kuzey Kore füze fırlattı! Halk sığınaklarda…	Japonya Devlet Bakanı Yoshihide Suga'nın açıklaması
65	15.09.2017	Arakanlıların evlerinin yakılma görüntüleri ortaya çıktı	Uluslararası Af Örgütü Amnesty International'ın yayınladığı görüntüler
66	14.09.2017	BM'den flaş 'Arakan' açıklaması!	Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Antonio Guterres'in açıklaması **İHA**
67	13.09.2017	İngiliz Guardian'dan korkutucu haber: Türkiye'ye giriyorlar	The Guardian Gazetesi
68	13.09.2017	Suriye sınırına topçu bataryası ile komando birliği sevki	**İHA**
69	12.09.2017	BM'den Kuzey Kore'ye yaptırım kararı	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA

70	11.09.2017	Türkiye'yi eleştiren lidere karşı 400.000 imza	Myanmar lideri Aung Sang Suu Kyi'nin açıklamaları
71	11.09.2017	'Kuzey Kore birkaç ay içinde vurabilir'	Fransa Dışişleri Bakanı'nın açıklaması RTL radyosu
72	10.09.2017	Kim Jong Un hidrojen bombası için parti verdi	Kore Merkez Haber Ajansı (KCNA)
73	10.09.2017	NATO; Kuzey Kore'nin nükleer çalışmalarıyla ilgili açıklama yaptı	Reuters
74	10.09.2017	Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İslam ülkelerine 'Arakan' çağrısı	T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları İHA
75	08.09.2017	Emine Erdoğan: "Bu çağda böyle bir vahşet… İnanılır gibi değil"	Emine Erdoğan'ın açıklamaları
76	08.09.2017	Durun ben size Kore yarımadasında silahlanmanın ne getireceğini söyleyeyim	Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova'nın açıklaması Sputnik
77	07.09.2017	Emine Erdoğan, Bangladeş'te Arakanlı Müslümanları ziyaret etti	T.C. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun sosyal medya hesabında paylaşılan fotoğraf
78	07.09.2017	Emine Erdoğan Kutupalong Mülteci Kampı'nı ziyaret etti	İHA
79	06.09.2017	Katliama göz yuman Nobelli lider Mehmet Şimşek'i eleştirdi	Reuters
80	06.09.2017	Kuzey Kore'ye sürpriz destek	İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin açıklaması **DHA**
81	06.09.2017	Savaş kapıda! Karşı karşıya gelirlerse…	Habertürk
82	05.09.2017	Arakan'da neler oluyor? (Myanmar olaylarından son durum ne?) Arakanlı müslümanların durumu nasıl?	BM açıklaması
83	05.09.2017	Erdoğan Myanmar lideri ile görüştü	T.C. Cumhurbaşkanlığı kaynakları Reuters haber ajansı, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri
84	05.09.2017	Myanmar'dan TİKA'ya yardım izni çıktı	T.C. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Büyükelçi İbrahim Kalın'ın açıklaması İHA
85	05.09.2017	Trump'tan çok sert Kuzey Kore çıkışı: Onayladım!	ABD Başkanı Donald Trump'ın twitter açıklaması
86	05.09.2017	Kuzey Kore'ye bir darbe daha	Financial Times
87	05.09.2017	Putin'den Kuzey Kore yorumu: Küresel felaket	Rusya Devlet Başkanı Putin'in açıklaması

88	05.09.2017	Trump, Kuzey Kore'nin ticaret ortaklarıyla ekonomik ilişkileri kesebilir mi?	BBC Türkçe
89	05.09.2017	Piyasaları Kim salladı	**Belirtilmemiş**
90	04.09.2017	'Kuzey Kore savaş için yalvarıyor, sabrımız sınırsız değil'	Sputnik
91	04.09.2017	Dünyayı korku saldı…Güney Kore'de Balistik füzeli tatbikat başladı!	Yonhap haber ajansı
92	04.09.2017	"Kuzey Kore'ye karşı nükleer silah kullanmaya hazırız!"	ABD Başkanı Trump'ın açıklaması
93	04.09.2017	"Kuzey Kore yeni bir füze denemesine hazırlanıyor!"	**Belirtilmemiş**
94	04.09.2017	Gerilim sürüyor… ABD'den Kuzey Kore'ye gözdağı	Amerika'nın Sesi
95	03.09.2017	Kuzey Kore'deki deprem için şok iddia!	Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu (USGS)'nun resmi açıklaması
96	03.09.2017	BM Güvenlik Konseyi Kuzey Kore için acil toplanacak	Kuzey Kore Devlet Televizyonu **İHA**
97	03.09.2017	Dışişleri Bakanlığı'nda K. Kore'ye kınama	T.C Dışişleri Bakanlığı açıklaması
98	03.09.2017	Trump: Kuzey Kore tek bir şeyden anlar!	ABD Başkanı Donald Trump'ın twitter açıklaması
99	03.09.2017	Kuzey Kore nükleer silah geliştirdiğini itiraf etti	Kuzey Kore Nükleer Enstitüsü'nün açıklaması Reuters KCNA
100	03.09.2017	Trump ve Abe, Kuzey Kore'ye karşı biraraya geldi	**Belirtilmemiş**
101	03.09.2017	BM Güvenlik Konseyi'ne acil toplantı çağrısı yapıldı	Güney Kore Devlet Başkanı Moon Jae-in'in açıklaması Sputnik
102	30.08.2017	ABD Savunma Bakanı Mattis'ten Trump'a Kuzey Kore yanıtı	ABD Savunma Bakanı James Mattis'in açıklaması İHA
103	30.08.2017	ABD Başkanı Trump: 'Kuzey Kore'yle konuşmak çözüm değil'	ABD Başkanı Trump'ın twitter açıklaması İHA
104	29.08.2017	Borsa'da füze rekoru	**DHA**
105	29.08.2017	Kuzey Kore füze fırlattı, Trump masayı gösterdi	ABD Başkanı Trump'ın açıklaması
106	29.08.2017	Bir deli dünyayı savaşa sürüklüyor	BBC Japonya devlet televizyonu NHK Rodong Sinmun gazetesi
107	29.08.2017	Kuzey Kore yeni bir füze fırlattı	Sputnik

108	28.08.2017	PKK'ya Rus kalkanı! Rus Ordusu Tel Rıfat'a girdi	**Belirtilmemiş**
109	27.08.2017	ABD'den Kuzey Kore'ye: 'Barışçıl baskı kampanyamıza devam edeceğiz'	*Fox News* İHA
110	27.08.2017	Tel Afar'da son durum	Sputnik
111	27.08.2017	Türkmen güçler, Telafer kalesinde	Kerkük Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Güngör Yavuzaslan'ın açıklaması
112	26.08.2017	Kuzey Kore tanımlanamayan bir roket fırlattı	Güney Koreli askeri yetkililerin açıklamaları Yonhap Sputnik
113	26.08.2017	Bakanlıktan Kuzey Kore'ye kınama!	T.C Dışişleri Bakanlığı resmi açıklaması
114	26.08.2017	Kuzey Koreliler video oyun ile ABD askeri vuracak	Kuzey Kore resmi yayın organı Arirang-Meari
115	23.08.2017	TSK'dan Irak'ın kuzeyine operasyon!	**İHA**
116	21.08.2017	ABD'den Çin ve Rus şirketlerine yaptırım kararı	ABD Hazine Bakanlığı'nın resmi açıklaması İHA
117	21.08.2017	Kuzey Kore sonunda vurdu… Ama su bombasıyla!	**Belirtilmemiş**
118	20.08.2017	IŞİD'in hedefinde İtalya var	Amerika Birleşik Devletleri merkezli bağımsız Site Intel Group
119	20.08.2017	Tel Afar'da operasyon başladı!	Irak devlet televizyonu
120	18.08.2017	ABD uzun bir süre Suriye'nin kuzeyini terk etmeyecek	Suriye Demokratik Güçleri Sözcüsü'nün açıklaması Reuters
121	17.08.2017	Barcelona'daki saldırıyı üstlenen terör örgütü belli oldu	Reuters Terör Örgütü DAEŞ'in haber ajansı Amaq
122	17.08.2017	Kuzey Kore, propaganda posteriyle Washington'ı vurdu…	**Belirtilmemiş**
123	17.08.2017	Borsaya siyasetin gölgesi düştü	Borsa İstanbul verileri
124	17.08.2017	Katalan Yönetimi'nden resmi açıklama: 13 ölü 100 yaralı	İspanya Yerel basını
125	16.08.2017	Trump'tan Kim'e övgü dolu mesaj	ABD Başkanı Trump'ın açıklaması
126	15.08.2017	Rusya ve Çin, Kuzey Kore'yi görüştü!	Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın resmi açıklaması **DHA**
127	15.08.2017	Kuzey Kore, Guam'a füze planını askıya aldı	Kuzey Kore Haber Ajansı KCNA
128	15.08.2017	İşte Kuzey Kore'nin ABD'yi vurma planı	BBC News

129	14.08.2017	ABD'den yeni Kuzey Kore politikası!	ABD Savunma Bakanı Jim Mattis ve Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'ın yazılı açıklaması **DHA**
130	14.08.2017	Kuzey Kore işini karaborsa hallediyor!	ABD merkezli Uluslararası Stratejik Çalışmalar Merkezi'nin yayınladığı analiz raporları **DHA**
131	14.08.2017	Trump'ın tatili zehir oldu: Irkçı saldırı sonrasında ABD karıştı	Beyaz Saray açıklaması
132	14.08.2017	Kuzey Kore'den korkutan hamle: Elçileri topladı	Yonhap Haber Ajansı
133	14.08.2017	Altın yatırımcısı füze krizini sevdi	Türkiye Yatırım uzmanlarının açıklamaları
134	14.08.2017	TSK'dan Kandil'e operasyon	TSK resmi açıklaması
135	13.08.2017	CIA'dan Kuzey Kore açıklaması	**Belirtilmemiş**
136	12.08.2017	3.5 milyon Kuzey Koreli orduya giriyor	Reuters Rodong Sinmun gazetesi
137	12.08.2017	Guam can derdinde, Trump et derdinde!	ABD Başkanı Trump'ın Guam valisi ile görüşmesi
138	12.08.2017	Rusya'nın olası ABD-Kuzey Kore Savaşı için hazırlıkları tamam	Ria Novosti
139	12.08.2017	Dünya piyasaları diken üstünde oturuyor	ABD Merkez Bankası'nın (FED) açıklaması
140	12.08.2017	Trump herkese saldırmaya başladı	**Belirtilmemiş**
141	12.08.2017	Trump tehdit etmeye devam ediyor!	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA
142	11.08.2017	Çavuşoğlu'ndan Kuzey Kore açıklaması!	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun açıklaması **DHA**
143	11.08.2017	Dünya liderleri krize dahil oldu	ABD Başkanı Trump'ın Twitter açıklaması
144	11.08.2017	'Temennimiz vuruşmaya dönüşmemesi'	T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklaması
145	11.08.2017	Kuzey Kore'nin öfkesinde Türkiye de menzil içinde	John Hopkins School of Advanced International Studies
146	11.08.2017	Kuzey Kore'nin vurmayı iddia ettiği ada: Guam	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA
147	11.08.2017	Dolar ne kadar? Yukarı yönlü hareket var…. (11.08.2017)	**Belirtilmemiş**
148	11.08.2017	17 dakika 45 saniye sonra Amerika'yı vuracak	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA

149	10.08.2017	IŞİD'den İran'a tehdit!	Terör Örgütü DAEŞ'in haber ajansı Amaq **DHA**
150	10.08.2017	ABD Başkanı Trump'dan Kuzey Kore açıklaması	İHA
151	10.08.2017	Dolar ne kadar oldu? Kore-ABD gerilimi piyasaları etkilker mi?	Vakıf Yatırım değerlendirmesi **REUTERS**
152	10.08.2017	Kuzey Kore'den ABD'ye öfke yumruğu	**Belirtilmemiş**
153	10.08.2017	Füze krizi altını fırlattı	**Belirtilmemiş**
154	10.08.2017	Kuzey Kore, ABD'yi vurmak için tarih verdi	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA Kuzey Kore ordusunun açıklaması
155	09.08.2017	ABD'den Kuzey Kore'ye sert tehdit	ABD Savunma Bakanı James Mattis'in açıklaması
156	09.08.2017	Üçüncü Dünya Savaşı'nın tamtamları duyuluyor	BBC Türkçe Washington Post gazetesi
157	09.08.2017	Kuzey Kore'den ABD'ye saldırı açıklaması: Guam'a saldırı hazırlığımız var	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA Sputnik
158	08.08.2017	Trump: Kuzey Kore'nin tehditleri öfke ve ateşle karşılanacak	ABD Başkanı Donald Trump'ın açıklaması İHA
159	08.08.2017	Trump, Twitter'dan verdi veriştirdi	ABD Başkanı Donald Trump'ın Twitter'daki açıklaması
160	08.08.2017	Kuzey Kore lideri işi abarttı	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA
161	07.08.2017	Kuzey Kore'den tehdit kokan açıklama	Kuzey Kore Resmi Haber Ajansı KCNA BBC Güney Kore haber ajansı Yonhap
162	07.08.2017	Irak'ta Türk askerine saldırı: 2 yaralı	Kürdistan 24 TV DHA
163	05.08.2017	Suriye sınırına gece yarısı askeri sevkiyat	**Belirtilmemiş**
164	31.07.2017	Kuzey Irak'ta PKK'ya büyük darbe	DHA

Haber Başlığı'na göre Kuzey Kore ve ABD arasındaki gerilen nükleer program konusu ekseninde ABD lideri Trump ile Kuzey Kore lideri Kim Jong Un'un açıklamalarının haberler başlıklar olarak sıkça atıldığını ve yer yer hedef kitleye son dakika haberleri olarak aktarıldığını görmekteyiz. Kuzey Irak'taki bağımsızlık referandumu ile ilgili gelişmeler Türkiye, İran ve Irak Merkezi Hükümeti başta olmak üzere dünyadan gelen tep-

kilere ilişkin haber başlıkları farklı yerel ve uluslararası kaynaklardan gelen enformasyon paylaşımı fark edilmektedir. Yine tabloda ABD ile İran arasındaki gerginliğe, Türkiye-PKK terör örgütü arasındaki mücadelelere Suriye'deki iç savaş ile terör örgütleriyle mücadelelere, Somali'nin Terör Örgütü Eş Şebab ile mücadelesine, Balistik füze programının küresel ekonomiye olan etkilerine ilişkin haberlere yer verilerek savaş haberlerinin aktarımında göze çarpan başlıkların kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Haber Kaynağı kodlamasına göre haberlerde Türkiye'den ulusal basın kuruluşları ve uluslararası haber ajansları kaynak olarak gösterilmiştir. Bu kaynaklardan en fazla göze çarpanları ise İhlas Haber Ajansı ve Reuters Haber Ajansı 19 defa, ABD Başkanı Trump 16 defa, Kuzey Kore Resmi Haber Ajansı KCNA 15 defa, Doğan Haber Ajansı 14 defa, Sputnik Haber Ajansı 12 defa, Türk Silahlı Kuvvetleri ve T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan 5 defa, Yonhap Haber Ajansı ve ABD Savunma Bakanı Mattis 4 defa şeklindedir. BBC Türkçe, Rusya Devlet Başkanı Putin, BBC ve T.C. Dışişleri Bakanlığı 3 defa, Terör Örgütü DAEŞ'in Propaganda Aracı Amaq Haber Ajansı, Rodong Sinmun Gazetesi, T.C. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Habertürk, Kuzey Kore Devlet Televizyonu, Beyaz Saray Sözcüsü ve Resmi Açıklamaları, RIA Novosti Haber Ajansı, CNN İnternational 2 defa, Kurdistan 24 TV, Washington Post, Kuzey Kore Ordusu, John Hopkins School of Advanced International Studies, FED, Türkiye Yatırım uzmanları 1'er kez haberlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Haber Türleri kodlamasına göre, 31 Temmuz 2017 – 31 Ekim 2017 tarihleri arasında Sözcü gazetesinde savaş haberleri ile ilgili çıkan haberlerden 85'i haber, 41'i kısa haber, 16'sı analiz haber, 18'i basın bildirisi/açıklaması, 3'ü makale ve 1'i tanıtıcı haber formatındadır.

Haber Sayısı kodlamasına göre Sözcü Gazetesinde 31.07.2017 – 31.10.2017 tarihleri arasında toplamda 164 haber hedef kitleye aktarılmıştır. Bu haberler en çok 5 Eylül 2017'de 8, 3 Eylül 2017 ve 11 Ağustos 2017'de 7, 12 Ağustos 2017 ve 10 Ağustos 2017'de 6, 19 Eylül 2017 ve 4 Eylül 2017'de 5, 18 Eylül 2017, 29 Ağustos 2017 ve 17 Ağustos 2017'de 4 defa, 11 Ekim 2017, 4 Ekim 2017, 26.09.2017, 23 Eylül 2017, 22 Eylül 2017, 21 Eylül 2017, 15 Eylül 2017, 10 Eylül 2017, 6 Eylül 2017, 27 Ağustos 2017, 26 Ağustos 2017, 15 Ağustos 2017, 9 Ağustos 2017 ve 8 Ağustos 2017 'de 2 defa ve kalan diğer günlerde 1'er defa haber aktarımı söz konusudur.

Haberin Aktörleri kodlamasına göre 74 haberde Kuzey Kore, 50 haberde ABD, 43 haberde ABD Başkanı Trump, 26 haberde Kuzey Kore Lideri Kim Jong Un, 18 haberde Terör Örgütü PKK ve PYD, 18 haberde Türk Silahlı Kuvvetleri, 15 haberde Güney Kore, 13 haberde Arakanlı Müslümanlar, 11 haberde Çin ve Terör Örgütü DEAŞ, 10 haberde T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya, 9 haberde Myanmar, 6 haberde ABD

Dışişleri Bakanı Tillerson, Japonya ve ABD Savunma Bakanı Mattis, 5 haberde İran Devrim Muhafızları, 4 haberde Güney Kore Lideri Moon ve Myanmar Ordusu, 3 haberde Irak Silahlı Kuvvetleri, Rusya Devlet Başkanı Putin, BM, SDG, T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eşi Emine Erdoğan, Myanmar Cumhurbaşkanı Aung San Suu Çii, Almanya, Türkiye, Terör Örgütü Eş Şebab, Somali. T.C. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 2 haberde Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Çin BM Temsilcisi Liu, T.C. Dışişleri Bakanlığı, ABD BM Temsilcisi Haley, ÖSO, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri Yong Ho, Budist Radikalistler ise 1'er kez aktör olarak okuyuculara iletilmiştir.

Tema Başlıkları kodlamasına göre haberlerde işlenen konuları on iki farklı ana başlıkla toplanabilir. Bu başlıklardan en fazla ABD ve Kuzey Kore Arasındaki Nükleer Program Geliştirme Restleşmesine ilişkin haberler 94 kez, Suriye'de, Türkiye Tarafından Terör Örgütü Olarak Tanınan PYD\PKK, DAEŞ ile Mücadeleye ilişkin ve Suriye İç Savaşına İlişkin Haberler 20, Arakanlı Müslümanların Myanmar Ordusu ve Budist Radikaller Tarafından Zulme ve Etnik Temizlik Operasyonları İle İlgili Haberler 20 kez işlenirken, Türkiye'nin Terör Örgütü PKK İle Mücadelesine İlişkin Haberler 10 kez, Kuzey Irak Bağımsızlık Referandumu İle İlgili Haberler 7 kez ile öne çıkmaktadır. Bunu sırasıyla ABD ve İran Arasındaki Gerginlik İle İlgili Haberler 5 kez, Somali ile Eş Şebab Terör Örgütü Arasındaki Mücadeleye İlişkin Haberler 3 kez yer almıştır.

Fotoğraf Kullanımı kodlamasına göre haberlerde ağrılıklı olarak güncel, savaş haberlerinin sıcaklığını aktaran anlık fotoğraflara ve haberde yer alan aktörlerin güncel ve arşivden fotoğraflarına yer verilmiştir. Kullanılan fotoğraflarda Arakanlı Müslümanlara ait fotoğraf 29 kez kullanılmıştır. Haberlerde Kuzey Kore'nin fırlattığı füzelere ait fotoğraf veya infografik 23 kez, ABD Başkanı Trump'a ait fotoğraf veya paylaşımlar 14 kez, Kuzey Kore Devlet Başkanı Kim Jong Un'a ait fotoğraf 14 kez, Guam adasına ait fotoğraflar ile Kim Jong Un'un askerlerle fotoğrafları 11 kez, Kuzey Kore ordusuna ait fotoğraf/animasyon/infografik 8 kez kullanılmıştır.

Kavramlar kodlamasına göre haberlerde kullanılan kavramlardan en dikkat çekenleri arasında Terör Örgütü 33 kez, Balistik Füze Programı 24 kez ve Saldırı 18 kez olmuştur. Haberlerdeki diğer kavramlar: Hidrojen Bombası, Ambargo/Yaptırım, Nükleer Füze, Nükleer Silah 11, Savaş ve Operasyon 9, Provokasyon ve Kriz 7, Nükleer Program 6, Füze Krizi ve Hava Saldırısı/Operasyonları/Harekatı 5 kez, Ateş, Füze Denemesi, Öfke, Şiddet ve Etnik Temizlik 4 kez. Füze Saldırısı, Nükleer Savaş, Nükleer Silahlanma/Silahlanma, Tatbikat, Roket Adam, Bombardıman Uçakları, Referandum, Sürgün, Soykırım/Katliam ve Zulüm 3 kez tekrarlanmıştır.

Posta gazetesinde;

Tablo 2. *Posta Gazetesinin Haberleri*

NO:	HABER TARİHİ	HABER BAŞLIĞI	HABER KAYNAĞI
1	31.10.2017	Ayrılıkçılara karşı savaşan Çeçen kadın öldürüldü	Ukrayna İçişleri Bakanı Danışmanı Anton Geraşçenko'nun sosyal medya açıklaması
2	31.10.2017	Rahaf Havva ile birlikte insanlık da ölüyor	Sivil yerel meclislerin verileri AA
3	30.10.2017	İç savaştan kaçan Suriyeli anne-oğulu Meriç Nehri ayırdı	Gazete Habertürk
4	25.10.2017	Bomba iddia! Biyolojik silah üretiyorlar!	Harvard Üniversitesi nezdindeki araştırma merkezi Belfer'in açıklaması Sputnik
5	23.10.2017	BM Kuzey Kore'ye 32 ürünün satışını daha yasakladı	Belirtilmemiş
6	23.10.2017	Suriye'deki savaşın son kurbanı minik Seher	Belirtilmemiş
7	23.10.2017	Tehdit kritik boyutlara ulaştı	Belirtilmemiş
8	18.10.2017	Kuzey Kore daha fazla uydu fırlatmayı planlıyor	Kuzey Kore'nin Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Temsilci Yardımcısı Kim In Ryong'un açıklaması
9	18.10.2017	Suriye ve Irak'ta DEAŞ saflarındaki 1500 terörist Avrupa'da'	AB Terörle Mücadele Koordinatörü Gilles de Kerchove'un açıklaması
10	18.10.2017	Irak'ın kuzeyinde 5 terörist etkisiz hale getirildi	Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi açıklaması
11	17.10.2017	Kuzey Koreli diplomat: Nükleer savaş her an çıkabilir	Kuzey Kore'nin Birleşmiş Milletler (BM) Büyükelçisi'nin yardımcısı Kim In-ryong'un açıklaması
12	16.10.2017	Putin Kuzey Kore'ye yaptırım kararnamesini imzaladı	Rusya Hükümeti'nin resmi açıklaması
13	16.10.2017	Kuzey Koreli yetkiliden nükleer program açıklaması	Rus haber ajansı Tass
14	15.10.2017	Irak Hükümeti: Kerkük'te PKK varlığı savaş ilanıdır	Irak Milli Güvenlik Konseyi resmi açıklaması Irak Başbakanlık Basın Ofisi'nin resmi açıklaması
15	15.10.2017	Microsoft Başkanı Smith: WannaCry saldırılarının arkasında Kuzey Kore var	ITV
16	15.10.2017	Kuzey Kore: Ülkemizin barışa giden yolunda engel olan herkesi yok etmeye hazırız	Kuzey Kore Parlamentosu Başkanı Birinci Yardımcısı An Dong Chung'un açıklamaları

17	13.10.2017	Bangladeş'e sığınan Arakanlı Müslümanların sayısı 536 bine ulaştı	Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Sözcüsü Joel Millman'ın Basın Açıklaması
18	12.10.2017	İran'dan DMO için 'savaş ilanı sayarız' çıkışı	İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Ali Ekber Salihi'nin açıklaması Fars Haber Ajansı
19	11.10.2017	Güney Kore, Kuzey Kore'yi karartma silahıyla durduracak	Güney Kore haber ajansı Yonhap
20	11.10.2017	Kuzey Kore, Rus vekillerden 'ABD'yi ateşle terbiye etme' fikrine destek istedi	Sputnik
21	10.10.2017	'Kuzey Koreli hackerlar Güney'in savaş planlarını çaldı'	Chosun Ilbo gazetesi
22	10.10.2017	Kuzey Kore'den korkutan açıklama	Interfax Reuters
23	09.10.2017	Cumhuriyetçi Senatör Bob Corker: Trump, 3. Dünya Savaşı'na sürüklüyor	Cumhuriyetçi Senatör Bob Corker'ın açıklaması ABD Başkanı Trump'ın twitter açıklaması
24	07.10.2017	Trump'tan Kuzey Kore ile gerilim değerlendirmesi	Belirtilmemiş
25	06.10.2017	Rusya'dan korkutan iddia: ABD'yi vurabilir	Sputnik
26	06.10.2017	Kuzey Kore'de sıradan vatandaşlara benzin satışı yasaklandı	Japon gazetesi Asahi Shimbun
27	01.10.2017	İtalya: Kuzey Kore Büyükelçisi ayrılmak zorunda	La Repubblica gazetesi
28	01.10.2017	Kuzey Kore'den ABD'ye: Alev denizine çevirirız	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA
29	29.09.2017	BM: Teknede 60'tan fazla kişi ölmüş olabilir	BM açıklaması
30	28.09.2017	Arakanlı Müslümanları taşıyan tekne alabora oldu	Uluslararası Göç Örgütü'nün sosyal medyadaki açıklaması
31	26.09.2017	Kuzey Kore ile ABD gerilimini tırmandıran animasyon	Belirtilmemiş
32	26.09.2017	ABD'den Kuzey Kore'ye yeni yaptırımlar	Belirtilmemiş
33	26.09.2017	ABD: Kuzey Kore'nin 'savaş ilanı suçlaması' gülünç	Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri Yong-ho'nun açıklaması BBC Türkçe
34	25.09.2017	Çin'den savaş açıklaması	Reuters
35	25.09.2017	Kuzey Kore'den ABD'ye 'uçaklarınızı vururuz' tehdidi	Kore Merkez Haber Ajansı (KCNA)

36	25.09.2017	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'den Kerkük referandumuyla ilgili savaş uyarısı	11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün açıklaması
37	24.09.2017	Kuzey Kore'den 'ABD'ye ölüm' sloganları yükseldi	Belirtilmemiş
38	23.09.2017	ABD savaş uçakları Kuzey Kore sınırında uçtu	Pentagon Sözcüsü Dana White'ın açıklaması
39	22.09.2017	ABD Başkanı Trump'tan Kuzey Kore liderine sert tepki	ABD Başkanı Donald Trump'ın twitter açıklaması
40	22.09.2017	Kuzey Kore Lideri Kim Jong-un: Trump'ın akli dengesi bozuk	Kuzey Kore devlet televizyonu
41	22.09.2017	Kim Jong-un'dan devlet televizyonunda Trump'a tehdit: Bedelini ödeyeceksin	Kuzey Kore Devlet televizyonu BBC Türkçe
42	22.09.2017	Kuzey Kore hidrojen bombası denemesi yapabilir	Yonhap ajansı
43	21.09.2017	Flaş gelişme! Trump, Kuzey Kore ile ilgili kararını açıkladı	Belirtilmemiş
44	21.09.2017	Kuzey Kore'den ABD Başkanı Trump'a ağır benzetme	Belirtilmemiş
45	20.09.2017	Kuzey Kore'den Trump'a sert yanıt: Yok etmeye hazırız!	ABD Başkanı Trump'ın BM genel kuruldaki konuşması
46	19.09.2017	ABD'den Arakan hamlesi	ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Heather Nauert'un yazılı açıklaması
47	19.09.2017	Kuzey Kore'nin Madrid Büyükelçisi 'istenmeyen kişi' ilan edildi	Belirtilmemiş
48	19.09.2017	Myanmar lideri Suu Çii: Neden göç ettiklerini anlamaya çalışıyoruz	Myanmar Lideri'nin BM Genel Kuruldaki Konuşması Uluslararası Af Örgütü'nün açıklaması
49	19.09.2017	Milli Savunma Bakanı Canikli: Daha büyük bir savaşın fitilini ateşler	T.C. Milli Savunma Bakanı Canikli'nin açıklaması
50	18.09.2017	ABD'den Kuzey Kore açıklaması: Konuyu Pentagon'a devredebiliriz	ABD'nin Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Temsilcisi Nikki Haley'in açıklaması CNN televizyonu
51	16.09.2017	Arakan'dan kaçan kadın Naf Nehri kıyısında ölü bulundu	Belirtilmemiş
52	15.09.2017	Türkiye'den Kuzey Kore'ye kınama	T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın resmi açıklaması
53	15.09.2017	BM Güvenlik Konseyi Kuzey Kore gündemiyle tekrar toplanıyor	Yonhap haber ajansı Japon devlet televizyonu NHK

54	15.09.2017	ABD'den Kuzey Kore açıklaması: Devam etmekte olan provokasyonlar...	Japon devlet televizyonu NHK
55	15.09.2017	Kuzey Kore bir kez daha füze fırlattı	Reuters
56	14.09.2017	AB, Kuzey Kore'ye yaptırımları ağırlaştırdı	Belirtilmemiş
57	13.09.2017	BM Genel Sekreteri Guterres'ten Arakan çağrısı	BM Genel Sekreteri Guterres'in Basın açıklaması
58	12.09.2017	BM'nin Kuzey Kore kararına Çin'den destek	Çin Dışişleri Bakanlığı'nın Sözcüsünün açıklamaları
59	12.09.2017	BM'den flaş Kuzey Kore kararı	ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Nikki Haley'in BM konuşması Rusya'nın BM Daimi Temsilcisi Vassily Nebenzia'nın açıklaması
60	12.09.2017	Fas Arakanlılar için acil insani yardım gönderdi	Fas Dışişleri Bakanlığı basın açıklaması
61	10.09.2017	NATO'dan Kuzey Kore açıklaması: Küresel tehdit!	İngiliz televizyon kanalı BBC
62	10.09.2017	Kim Jong Un hidrojen bombası için parti verdi!	Kore Merkez Haber Ajansı (KCNA)
63	10.09.2017	Emine Erdoğan Arakanlı Müslümanlara yardım dağıttı	Belirtilmemiş
64	09.09.2017	Macron, Trump ve Şinzo Abe ile Kuzey Kore'yi görüştü	Fransa Cumhurbaşkanlığı basın açıklaması
65	09.09.2017	ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Arakan açıklaması	ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Heather Nauert'in yazılı açıklaması
66	09.09.2017	Bangladeş'e sığınan Arakanlı Müslüman sayısı 290 bine ulaştı	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bangladeş Bölge Sorumlusu Vivian Tan'ın açıklaması
67	08.09.2017	Barzani: Her Kürdün Kerkük için savaşa hazır olduğunu bilsinler	BBC Farsça
68	07.09.2017	Emine Erdoğan Bangladeş'te yardım dağıttı	Belirtilmemiş
69	07.09.2017	ABD'den 'Kuzey Kore'ye petrol ambargosu' talebi	Sputnik
70	06.09.2017	Kuzey Kore'ye İran'dan destek	İran Cumhurbsşksnı Ruhani'nin açıklaması
71	06.09.2017	110 yaşındaki Arakanlıdan yürek burkan sözler	110 yaşındaki Abdur Rahman'ın açıklamaları

72	06.09.2017	Japonya Savunma Bakanı'ndan korkutan açıklama	Japonya Savunma Bakanı Itsunori Onodera'nın basın açıklaması
73	06.09.2017	Putin: Kuzey Kore'yi bir köşeye atmamak gerekir	Rusya Devlet Başkanı Putin'in Doğu Ekonomik Forumu'ndaki açıklaması Kuzey Kore Devlet Televizyonu
74	06.09.2017	Theresa May ve Donald Trump Kuzey Kore'yi görüştü	İngiltere Başbakanlık Ofisinin resmi açıklaması
75	05.09.2017	ABD Başkanı Trump'tan Kuzey Kore diplomasisi	Beyaz Saray yazılı açıklaması
76	05.09.2017	Çin'den çok sert 'Kuzey Kore' açıklaması!	Çin'in Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Temsilcisi Liu Jieyi'nin açıklaması
77	05.09.2017	Dolar fiyatlarına hidrojen bombası etkisi	Yeni Şafak gazetesi
78	05.09.2017	BM Genel Sekreteri Guterres: Endişelerimi BMGK'ya bildirdim	BM Genel Sekreteri Guterres'in açıklamaları
79	05.09.2017	BM: Türkiye'nin Arakan çağrısı cesaret verici	UNICEF'in açıklamaları
80	05.09.2017	BM'den Arakan açıklaması	BM yazılı açıklaması
81	04.09.2017	Çin'den Kuzey Kore açıklaması: Kaos ve savaşa asla izin vermeyeceğiz	Çin'in Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Temsilcisi Liu Jieyi'nin açıklaması
82	04.09.2017	ABD'den korkutan açıklama: Savaşın başlangıcını gösteriyor	ABD'nin Birleşmiş Milletler Büyükelçisi Nikki Haley'in BM konuşması
83	04.09.2017	Güney Kore'den flaş Kuzey Kore açıklaması: Nükleer füze testine hazırlanıyorlar	AP
84	04.09.2017	BM Güvenlik Konseyi Kuzey Kore için acil toplanacak	Kuzey Kore Devlet Televizyonu
85	04.09.2017	ABD'den Kuzey Kore'ye sert uyarı	ABD Savunma Bakanı James Mattis'in basın toplantısı
86	03.09.2017	ABD'den Kuzey Kore açıklaması: Çok düşmanca ve tehlikeli	ABD Başkanı Donald Trump'ın açıklamaları
87	03.09.2017	Dışişleri Bakanlığı'ndan Kuzey Kore'ye kınama	T.C. Dışişleri Bakanlığı resmi açıklaması
88	03.09.2017	Macron'dan Kuzey Kore'ye sert tepki	Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un resmi açıklaması
89	03.09.2017	Merkel ve Macron'dan Kuzey Kore'ye tepki	Belirtilmemiş
90	03.09.2017	ABD Başkanı Donald Trump'tan Kuzey Kore açıklaması	ABD Başkanı Donald Trump'ın twitter açıklaması

91	03.09.2017	İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson'dan Arakan çağrısı	İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson'ın açıklaması
92	02.09.2017	Arakan'daki katliam uzaydan bile görülüyor, ama dünya seyrediyor	İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün resmi video paylaşımı BM açıklaması
93	02.09.2017	Başbakan Yardımcısı Çavuşoğlu'ndan Arakan açıklaması	T.C. Başbakan Yardımcısı Çavuşoğlu'nun açıklaması
94	02.09.2017	Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Arakan için diplomasi trafiği	Belirtilmemiş
95	01.09.2017	Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Kimse konuşmasa da biz konuşacağız"	Belirtilmemiş
96	01.09.2017	Arakan'da 400 kişi hayatını kaybetti	BM açıklaması
97	01.09.2017	Çavuşoğlu'ndan Arakan diplomasisi	Diplomatik kaynaklar
98	01.09.2017	ABD, Arakan'daki şiddet nedeniyle Myanmar'ı uyardı	ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Nikki Haley'in yazılı açıklaması
99	31.08.2017	Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İslam ülkeleri liderlerine 'Arakan' çağrısı	Belirtilmemiş
100	31.08.2017	Arakan'daki katliamdan kaçıp nehirde boğuldular	Bangladeş yerel basını
101	30.08.2017	ABD Savunma Bakanı'ndan Başkan Trump'a Kuzey Kore cevabı	ABD Başkanı Trump'ın twitter açıklaması
102	29.08.2017	İngiltere BMGK'yı Arakan için acil toplantıya çağırdı	İngiltere'nin BM Daimi Temsilcisi Matthew Rycroft'un sosyal medya açıklaması
103	29.08.2017	İsveç Kuzey Kore için harekete geçti	İsveç Dışişleri Bakanlığının resmi açıklaması
104	29.08.2017	Kuzey Kore'den yine füze denemesi yine kriz!	Rusya Parlamentosunun Uluslararası Meseleler Komitesi Başkanı Konstantin Kosachev'in açıklaması Güney Kore Genelkurmay Başkanlığı'nın açıklaması
105	29.08.2017	Kuzey Kore yeni bir füze fırlattı	Belirtilmemiş
106	26.08.2017	Son dakika: Kuzey Kore tanımlanamayan roket fırlattı	Güney Koreli askeri yetkililer ABC News kanalı Güney Kore haber ajansı Yonhap
107	23.08.2017	Irak'ın kuzeyinde 7 terörist etkisiz hale getirildi	T.C. Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi açıklaması

108	23.08.2017	Bakan Çavuşoğlu'ndan kritik temas!	T.C. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun basın açıklaması
109	22.08.2017	ABD'den Ruslara ve Çinlilere Kuzey Kore yaptırımı	ABD Hazine Bakanlığı Yabancı Varlıkların Hazine Kontrol Bürosu (OFAC)'nun resmi açıklaması
110	16.08.2017	ABD: Kuzey Kore için tüm seçenekler masada	ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'in açıklaması
111	16.08.2017	Çavuşoğlu; Kuzey Irak'ta referandum iç savaşa kadar götürür	Belirtilmemiş
112	16.08.2017	Kolombiya'da 52 yıllık savaş sona erdi	Kolombiya Devlet Başkanı Juan Manuel Santos'un açıklaması
113	15.08.2017	Avrupa Birliği, ABD - Kuzey Kore geriliminde diplomasiden yana	AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin açıklaması
114	15.08.2017	ABD'den Kuzey Kore için 'savaş' açıklaması	ABD Savunma Bakanı Jim Mattis'in açıklaması
115	14.08.2017	Kuzey Kore'nin nükleer teknolojisi o ülkeden gelmiş	ABD Merkezli Uluslararası Stratejik Çalışmalar Merkezi'nin yayınladığı analiz raporları
116	14.08.2017	Kandil'de 21 terörist etkisiz hale getirildi	TSK'nın resmi açıklaması
117	14.08.2017	Çin, Kuzey Kore yaptırımlarını yürürlüğe sokuyor	Çin Ticaret Bakanlığı'nın resmi açıklaması Reuters
118	13.08.2017	Savaşa hazırlık yapıyorlar	ABD Başkanı Trump'ın açıklaması
119	12.08.2017	Kuzey Kore: 3.5 milyon kişi orduya katılmak istiyor	Reuters Kuzey Kore'nin resmi gazetesi Rodong Sinmun Resmi haber ajansı KCNA
120	12.08.2017	Donald Trump'tan Kim Jong-un'a: Gerçekten pişman olacak	ABD Başkanı Trump'ın twitter açıklaması
121	11.08.2017	Savaş rüzgarları eserken Rusya'dan dünyayı ürküten açıklama!	Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un açıklaması Çin Komünist Partisi'nin resmi yayın organı Global Times Kuzey Kore devlet televizyonu KCNA
122	11.08.2017	BM'den ABD ve Kuzey Kore'ye diplomasi çağrısı	Belirtilmemiş
123	11.08.2017	Amerika Başkanı Trump'tan Kuzey Kore'ye: Savaş seçeneği hazır	ABD Başkanı Trump'ın twitter açıklaması Kuzey Kore'nin resmi haber ajansı KCNA
124	11.08.2017	Trump: Belki de sözlerim yeterince sert değildi	Belirtilmemiş
125	10.08.2017	AB, Kuzey Kore'ye yaptırımları genişletti	Belirtilmemiş

126	10.08.2017	Kuzey Kore Guam'ı vuracağı tarihi açıkladı	Belirtilmemiş
127	09.08.2017	Kuzey Kore, ABD toprağı Guam açıklarına füze fırlatmaya hazırlanıyor	Kuzey Kore resmi haber ajansı KCNA
128	09.08.2017	Mesut Barzani: Referandumdan dönüş yok	Londra merkezli El-Hayat gazetesi
129	08.08.2017	Trump, Kuzey Kore'nin tehditlerine boyun eğmedi	Belirtilmemiş
130	07.08.2017	Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri'den ABD'ye gözdağı	Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri'nin yazılı açıklaması
131	05.08.2017	BM Güvenlik Konseyi'nden Kuzey Kore'ye yeni yaptırımlar	Belirtilmemiş
132	05.08.2017	ASEAN ülkelerinden Kuzey Kore'ye uyarı	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği üye ülkelerin dışişleri bakanlarının açıkladığı ortak bildiri
133	05.08.2017	Hizbullah: DEAŞ'a karşı Suriye cephe hattı açılacak	Lübnan'daki Hizbullah lideri Seyyid Hasan Nasrallah'ın açıklaması
134	02.08.2017	Rusya Başbakanı Medvedev: ABD ticaret savaşı ilan etti	Rusya Başbakanı Medvedev'in facebooktaki hesabından yaptığı açıklama
135	31.07.2017	Trump: Kuzey Kore'yi halledeceğiz	ABD Başkanı Trump'ın basın açıklaması
136	31.07.2017	ABD'den Çin'e 'Kuzey Kore' çağrısı	ABD'nin Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Temsilcisi Nikki Haley'in yazılı açıklaması

Haber Başlığı'na göre Kuzey Kore ve ABD arasındaki gerilen nükleer program konusu ekseninde ABD lideri Trump ile Kuzey Kore lideri Kim Jong Un'un açıklamalarının haberler başlıklar olarak sıkça atıldığını ve yer yer hedef kitleye son dakika haberleri olarak aktarıldığı görülmektedir. Kuzey Irak'taki bağımsızlık referandumu ile ilgili gelişmeler Türkiye, İran ve Irak Merkezi Hükümeti başta olmak üzere dünyadan gelen tepkilere ilişkin haber başlıkları farklı yerel ve uluslararası kaynaklardan gelen enformasyon paylaşımını fark edilmektedir. Yine tabloda ABD ile İran arasındaki gerginliğe, Türkiye-PKK terör örgütü arasındaki mücadelelere Suriye'deki iç savaş ile terör örgütleriyle mücadelelere, Somali'nin Terör Örgütü Eş Şebab ile mücadelesine, Balistik füze programının küresel ekonomiye olan etkilerine ilişkin haberlere yer verilerek savaş haberlerinin aktarımında göze çarpan başlıkların kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Haber Kaynağı kodlamasına göre haberlerde Türkiye'den ulusal basın kuruluşları ve uluslararası haber ajansları kaynak olarak gösterilmiştir. Bu kaynaklardan en fazla göze çarpanları ise ABD Başkanı Trump 10 defa, Kuzey Kore Devlet Televizyonu, Reuters Haber Ajansı ve ABD BM Temsilcisi Nikki Halley 5 defa, Kuzey Kore Devlet Televizyonu 5

defa, ABD BM Temsilcisi Nikki Halley 5 defa, BM Resmi Açıklaması ve Sputnik 4 defa şeklindedir. T.C. Genel Kurmay Başkanlığı 3 defa, ABD Savunma Bakanı Mattis, Çin BM Temsilcisi, BM Genel Sekreteri Guterres, Japon Devlet Televizyonu NHK, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Açıklaması, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, BBC Türkçe, Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri Yong-Ho, Kuzey Kore BM Temsilcisi 2 defa, Rusya Başbakanı Medmedev, Lübnan'daki Hizbullah Lideri, ASEAN Dışişleri Bakanlığı Ortak Bildirisi 1'er kez haberlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Haber Türleri kodlamasına göre, 31Temmuz 2017 – 31 Ekim 2017 tarihleri arasında Posta gazetesinde savaş haberleri ile ilgili çıkan haberlerden 79'u haber, 29'u kısa haber, 8'i analiz haber, 18'i basın bildirisi/açıklaması, 1'i basın toplantısı ve 1'i röportaj formatındadır.

Haber Sayısı kodlamasınaa göre Türkiye basınında savaş haberleri ile ilgili Posta Gazetesinde 31.07.2017 – 31.10.2017 tarihleri arasında toplamda 135 haber hedef kitleye aktarılmıştır. Bu haberler en çok 5 Eylül 2017'de 6, 3 Eylül 2017 6, 4 Eylül 2017 ve 6 Eylül 2017'de 5, 11 Ağustos 2017, 29 Ağustos 2017, 1 Eylül 2017, 15 Eylül 2017, 19 Eylül 2017 ve 22 Eylül 2017'de 4, 14 Ağustos 2017, 2 Eylül 2017, 9 Eylül 2017, 10 Eylül 2017, 12 Eylül 2017, 25 Eylül 2017, 15 Ekim 2017, 18 Ekim 2017 ve 23 Ekim 2017'de 3 defa, 31Temmuz 2017, 5 Ağustos 2017, 9 Ağustos 2017, 10 Ağustos 2017, 12 Ağustos 2017, 15 Ağustos 2017, 23 Ağustos 2017, 31Ağustos 2017, 7 Eylül 2017, 21 Eylül 2017, 1 Ekim 2017, 6 Ekim 2017, 10 Ekim 2017, 11 Ekim 2017, 16 Ekim 2017, 31 Ekim 2017'de 2 defa ve kalan diğer günlerde 1'er defa haber aktarımı söz konusudur.

Haberin Aktörleri kodlamasına göre 72 haberde Kuzey Kore, 32 haberde ABD, 21 haberde ABD Başkanı Trump, 20 haberde Arakanlı Müslümanlar, 10 haberde Myanmar Ordusu, 9 haberde Kuzey Kore Lideri Kim Jong Un, 6 haberde Güney Kore, Japonya ve ABD Savunma Bakanı Mattis, 5 haberde Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Güney Kore Çin, 4 haberde T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Terör Örgütü PKK ve PYD, 3 haberde Türk Silahlı Kuvvetleri, ABD BM Temsilcisi Haley, Esad Rejimi ve Suriye Hükümeti, Kuzey Kore Dışişleri Bakanı Ri Yong Ho, Savaş Mağdurları, Fransa Cumhurbaşkanı Macron, ABD Savunma Bakanı Mattis, Rusya, 2 haberde T.C. Dışişleri Bakanlığı, Rusya Devlet Başkanı Putin, Kuzey Kore BM Temsilcisi Kim İn Ryong 1'er kez aktör olarak okuyuculara iletilmiştir.

Tema Başlıkları kodlamasına göre haberlerde işlenen konuları dokuz farklı ana başlıkla toplayabiliriz. Bu başlıklardan en fazla ABD ve Kuzey Kore Arasındaki Nükleer Program Geliştirme Restleşmesine ilişkin haberler 89 kez, Arakanlı Müslümanların Myanmar Ordusu ve Budist Radikaller Tarafından Zulme ve Etnik Temizlik Operasyonlarına Maruz

Kalmasına İlişkin Haberler 27 kez, Kuzey Irak Bağımsızlık Referandumu İle İlgili Haberler 7 kez, Suriye'de, Türkiye Tarafından Terör Örgütü Olarak Tanınan PYD\PKK, DAEŞ ile Mücadeleye ilişkin ve Suriye İç Savaşına İlişkin Haberler 5 kez işlenirken, Türkiye'nin Terör Örgütü PKK İle Mücadelesine İlişkin Haberler 3 kez ile öne çıkmaktadır. Rusya ve ABD Arasındaki Ticari Gerginliğe İlişkin Haberler, İran ve ABD Arasındaki Gerginliğe İlişkin Haberler, Kolombiya İç Savaşına İlişkin Haberler 1'er kez takip etmektedir.

Fotoğraf Kullanımı kodlamasına göre haberlerde ağrılıklı olarak güncel, savaş haberlerinin sıcaklığını aktaran anlık fotoğraflara ve haberde yer alan aktörlerin güncel ve arşivden fotoğraflarına yer verilmiştir. Kullanılan fotoğraflarda Arakanlı Müslümanlara ait fotoğraf 19 kez kullanılmıştır. Haberlerde Kuzey Kore Devlet Başkanı Kim Jong Un'a ait 16 kez, Kuzey Kore'nin fırlattığı füzeye ait fotoğraf/infografik 11 kez, ABD Başkanı Trump'a ait fotoğraf veya paylaşımlar 9 kez, Kim Jong Un'un askerlerle fotoğrafı 8 kez, ABD Başkanı Trump ile Kuzey Kore Lideri Jong Un'un bir arada olduğu 6 fotoğraf, ABD bayrağına 6 fotoğraf kullanılmıştır.

Kavramlar kodlamasına göre haberlerde kullanılan kavramlardan en dikkat çekenleri arasında Balistik Füze Programı 19 kez ve Savaş 17 kez olmuştur. Haberlerdeki diğer kavramlar: Hidrojen Bombası 14 kez, Şiddet 12 kez, Ambargo/Yaptırım 10 kez, Saldırı 8, Nükleer Silah 6 kez, İç Savaş 5 kez, Savaş İlanı ve İnsan Hakları 4 kez. Roket Adam, Operasyon, Provokasyon 3 kez, Füze Saldırısı, Kınama, Ateş, Nükleer Felaket, Nükleer Füze, Öfke, Nükleer Bomba, Referandum, Kaos, İnsani Kriz, Soykırım/Katliam, Zulüm, Etnik Temizlik 2 kez, Dünya Savaşı, Nükleer Savaş, Ticaret Savaşı 1'er kez şeklinde tekrarlanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Savaşın insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu söylense de başlangıcından bugüne kadar geçirdiği evrimler olduğundan bahsedilmektedir. Çıkış noktası itibariyle savaş toplumların yaşadığı ekonomik ve sosyal hayatlarında meydana gelen değişimler dahilinde yedi ile dokuz bin yıl önce göçebe insanların birbirlerinden bir şey çalmayı öğrenmeleriyle başladığı tahmin edilmektedir. Ekonomik, toplumsal, siyasi sonuçlar doğurabilirken edebiyat, sinema gibi sanat dallarını da etkilediği söylenebilir. Savaş hem dahil olan ülkelerin hem de dahil olmayan ülkelerin ekonomilerine etkide bulunabilmektedir. İnsanları göç etmeye mecbur bırakabilmektedir. Ayrıca birinci ve ikinci dünya savaşlarında erkek nüfusunun cephede olmasından dolayı kadınlar sanayi başta olmak üzere birçok sektörde çalışmaya ve istihdam edilmeye başlanmıştır. Teknolojik gelişimeler savaşın yapıldığı coğrafyayı, savaşın büyüklüğünü ve sonuçlarını etkileyebil-

mektedir. Sanayi devrimi ve endüstrileşmeyle birlikte yaşanan gelişmeler nitekim birinci ve ikinci dünya harplerinin büyüklüğünü, dünya üzerine yayılımını ve ölen kişi sayısını ne denli etkilediği ortadadır.

Kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler dünyayı küresel köye çevirmiştir. Dünyanın neresinde bir durum olsa bu olay en ücra diyardaki kişilerin evlerine girebilmektedir. Geleneksel yayıncılıktan dijital yayıncılığa geçiş bu süreci daha da hızlandırmıştır. Gelişen olaylara ilişkin anlık veri akışından da söz etmek mümkündür. Günümüzde savaşların canlı olarak ekranlardan sunumu dahi yapılabilmektedir. Tam da bu noktada iliştirilmiş gazeteciliğin önemi ortaya çıkmaktadır. İliştirilmiş gazetecilik, bir gazetecinin savaşan taraflardan birinde yer alarak savaşı kamuoyuna içinde bulunduğu birliğin gözünden anlatması olarak literatürde yerini almıştır. Savaş haberlerinin basında işlenilmesinde iliştirilmiş gazetecinin edindiği izlenimlerin ve sahip olduğu deneyimlerin büyük bir payı vardır.

Tarih boyunca insanların sürekli daha konforlu bir yaşam sürdürme isteğine sahip olmaları, yer altı ve yerüstü kaynaklarını elde etme gibi birtakım nedenlerden dolayı savaştıkları görülmektedir. Yaşadığımız 21.yüzyılda savaşların hala devam ettiğini ancak farklı yöntem ve teknikler altında bunu sürdürdüğünü ifade etmek mümkündür. Özellikle 20. ve 21. yüzyıla kadar ülkelerin doğrudan birbirleriyle savaştığı görülürken günümüzde teknolojik savaşlar, terör örgütleriyle örtük savaşlar ve medya üzerinden çıkar savaşları yaşanmaktadır. Savaşta büyük bir role sahip olan medya, savaşın seyrinin değişmesine de yol açtığını söylemekte yarar vardır. 21. Yüzyılda yaşanan savaşlar, terör saldırıları, iç savaş, katliam, etnik temizlik gibi farklı adlandırılmalarla karşımıza çıkmaktadır.

Sözcü ve Posta gazetelerinde yer alan savaş haberleri incelendiğinde ekonomik ve nükleer silahlara sahip olan ülkelerin ve onların devlet yönetimindeki üst düzey yetkilerinin savaş söylemlerine başvurduğu görülmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump'ın haberlerin önemli bir bölümünde baş aktör olduğu ve Kuzey Kore, İran gibi ülkelere medya üzerinden baskı yaptığını ifade edebiliriz. ABD Başkanı Trump medya yoluyla bahse konu ülkelerin ABD'nin söylemlerinin yerine getirmesi gerektiği ve eğer bunun gerçekleşmezse savaş ile cebren yapılabileceğine dair sıkça demeçleri yer almıştır. Öyle ki haber başlıklarına bakıldığında *"ABD'den 'savaş' açıklaması, Kuzey Kore birkaç ay içinde vurabilir, Kuzey Kore savaş için yalvarıyor, sabrımız sınırsız değil, Kuzey Kore'ye karşı nükleer silah kullanmaya hazırız!, Trump tehdit etmeye devam ediyor!, ABD'den Kuzey Kore açıklaması: Konuyu Pentagon'a devredebiliriz, Trump: Kuzey Kore'yi halledeceğiz"* gibi örnekleri bunun somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki gazetenin tema başlıklarına bakıldığında *"ABD ve Kuzey Kore*

Arasındaki Nükleer Program Geliştirme Restleşmesine ilişkin haberler, Arakanlı Müslümanların Myanmar Ordusu ve Budist Radikaller tarafından zulme ve etnik temizlik operasyonlarına maruz kalmasına ilişkin haberler, Suriye'de, Türkiye Tarafından Terör Örgütü Olarak Tanınan PYD\ PKK, DAEŞ ile Mücadeleye ilişkin ve Suriye İç Savaşına İlişkin Haberlerin" en fazla yer verildiği görülmektedir.

Sözcü ve Posta gazetelerinde *"nükleer bomba, nükleer başlık, nükleer felaket, atom bombası, dünya savaşı, hidrojen bombası, biyolojik bomba vb."* kavramlarıт sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum haber aktörlerinin savaş çığırtkanlıklarının boyutunu göstermekle birlikte yine Türk basınında savaş haberlerinin çok sıkı bir şekilde okuyuculara aktarıldığı söylenebilir. Yine örneklemde yer alan gazetelerin savaş haberlerinde resmi kurum ve kuruluşlar ile devlet yönetimindeki yetkililerin açıklamaları haberlerin temel kaynağını oluşturmuştur.

Sonuç itibarıyla Türk basını Dünya'da gelişen savaş durumlarını ve haberlerini yakından takip ederek okuyucularına aktarmıştır. Ancak basının ilgi çekici başlıkları kullanarak insanlar üzerinde etkide bulunma isteği de görülmektedir. Türk basınına göre haberlerde daha çok askeri ve teknolojik açıdan güçlü olan ülkeler ve siyasi liderler dünya üzerinde hegemonyalarını devam ettirebilmek adına savaş çığırtkanlıkları yaptığını söylemek son derece yerinde olacaktır.

Kaynakça

Pendergast, T., & Pendergast, S. (2002). *World War I: Almanac.* United States of America: Gale Group.

Pfau, M., Haigh, M., Gettle, M., Donnelly, M., Scoff, G., Warr, D., et al. (2004). Embedding Journalists In Military Combat Units: Impact On Newspaper Story Frames And Tone. *J&MC Quarterly, 81*(1), 74-88.

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0li%C5%9Ftirilmi%C5%9F_gazetecilik. (2020, 11 6). https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0li%C5%9Ftirilmi%C5%9F_gazetecilik: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0li%C5%9Ftirilmi%C5%9F_gazetecilik adresinden alınmıştır

www.wikipedia.org. (2020, 11 6). www.wikipedia.org: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0li%C5%9Ftirilmi%C5%9F_gazetecilik adresinden alınmıştır

Altunbay, M., & Çakır, E. (2018). Çocuk Edebiyatı Ürünlerinde Savaş ve Göç Olgusu ("Uçurtma Avcısı" ve "Kuş Olsam Evime Uçsam" Adlı Eserler Örneklemi). *Sakarya University Journal of Education*, 96-110.

Bayer , R., & Rupert, M. (2004). Effects of Civil Wars on International Trade, 1950-92. *Journal of Peace Research, 41*(6), 699-713.

Bourke, J. (2001). *The Second World War A People's History.* Oxford: Oxford University Press.

Chandler, D., & Munday, R. (2018). *Medya ve İletişim Sözlüğü.* (B. Taşdemir, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Chaniotis, A. (2005). *WAR IN THE HELLENISTIC WORLD A Social and Cultural History.* Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Daver, B. (1992). Savaş ve Göç Üzerine. *Ankara Üniveristesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 181-186.

Eroğlu, M. (2020). Etnik Kimlik, Savaş ve Göç Olgularının Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Psikolojik Etkileri. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 94-105.

Feinstein, A., & Nicolson, D. (2005). Embedded Journalists in the IraqWar: Are They at Greater Psychological Risk? *Journal of Traumatic Stress, 18*(2), 129-132.

Ferrill, A. (1985). *The Origins of War.* Colorada, United States of America: Westview Press.

Gholz , E., & Press, D. (2007). The effects of wars on neutral countries: Why it doesn't pay to preserve the peace. *Security Studies*, 1-57.

Gündüz, U. (2012). Savaş Haberciliğinde ve Medya Terminolojisinde Yeni Bir Boyut: İliştirilmiş Gazetecilik. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* , 223-234.

Haigh, M., Pfau, M., Danesi, J., Tallmon, R., Bunko, T., Nyberg, S., et al. (2006). A Comparison of Embedded and Nonembedded Print Coverage of the U.S. Invasion and Occupation of Iraq. *Press/Politics 11*, 139-153.

Henry, R., & Peartree, C. (1998). Military Theory and Information Warfare. *Parameters*, 121-135.

Karanfiloğlu, M. (2019). SavaĢ, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği. *Muhakeme Dergisi*, 99-124.

Kuypers, J., & Cooper, S. (2005). A Comparative Framing Analysis of Embedded and Behind-the-Lines Reporting on the 2003 Iraq War. *Qualitative Research Reports in Communication*, 1-10.

Mandelbaum, M. (1998). Is major war obsolete? *Survival, 40*(4), 20-38.

Milward, A. S. (1970). *The Economic Effects of the Two World Wars on Britain.* London: MACMILLAN AND CO LTD.

O'Connell, R. L. (1989). *Of Arms And Men A History of War, Weapons, and Aggression.* Oxford: OXFORD UNIVERSITY PRESS.

Stamatel, J., & Romans, S. (2018). The Effects of Wars on Postwar Homicide Rates: A Replication and Extension of Archer and Gartner's Classic Study. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 287-311.

TDK. (2011). *Türkçe Sözlük* (11 b.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Sil Kurumu Yayınları.

Uğur, A. (1999). Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar. *İletişim Araştırma Dergisi İstanbul*.

Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Dergisi*, 116-117.

Webb, A. D. (2012). *Access to History for the IB Diploma Causes, Practices And Effects.* London: Hodder Education.

Wells, M. (2011). *History for the IB Diploma Causes, Practices and Effects.* New York: Cambridge University Press.

Yücedoğan, G. (2002). Terör, Savaş, Şiddet ve Medya. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* , 105-114.

Bölüm 20

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK ALGILARI

Hande ŞAHİN[1]
Aygen ÇAKMAK[2]

1 Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, **ORCID ID: 0000-0002-0012-0294**
2 Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, **ORCID ID: 0000-0003-0692-336X**

1.GİRİŞ

Engellilik, kişinin belirli faaliyetleri yerine getirmesini veya çevresi ile etkileşime girmesini güçleştiren herhangi bir bedensel veya zihinsel bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Center for Disease Control and Prevention, 2021). Her bireyin hayatlarının bir döneminde geçici veya kalıcı olarak engelli olabileceği bir gerçektir. Bir milyardan fazla insan bir tür engellilikle yaşamakta olup bu sayı giderek artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2011 yılında yapılan engelli araştırmasına göre; erişkin engellilik oranı tüm dünyada %15,6 iken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde %18,0'dir (Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti, 2011). Literatürde engellilik ile ilgili farklı tanımlamalar yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre engelliliğin üç boyutu bulunmaktadır:

1. Yetersizlik: Bir kişinin vücut yapısında/işlevinde veya zihinsel işleyişinde bozulma olarak tanımlanabilir. Örneğin; bir uzvun kaybı, görme kaybı veya hafıza kaybı.

2. Aktivite kısıtlaması: Örneğin; görmede, işitmede, yürümede veya problem çözmede sınırlılık

3. Katılım kısıtlaması: Çalışmak, sosyal ve boş zaman aktivitelerine katılmak, sağlık ve koruyucu hizmetler almak gibi normal günlük aktivitelere katılımın sınırlanması. (Center for Disease Control and Prevention, 2021).

Engellilik Nedenleri

İnsanlar pek çok nedenden dolayı engelli olabilmektedir. Bu nedenler dikkatle incelendiğinde çoğunun önlenebilir olduğu görülmektedir. Engellilik nedenleri; doğumdan önceki nedenler, doğum sırası nedenler ve doğumdan sonraki nedenler olmak üzere 3 başlık altında incelenebilir.

Doğumdan Önceki Nedenler (Prenatal Nedenler): Anneden kaynaklanan bir takım rahatsızlıklar sonucu ortaya çıkabilmektedir. Travmalar, beslenme bozuklukları, yoğun strese maruz kalma, erken yada geç yaşta hamilelik, hamileliğin ilk 3 ayında ateşli bir hastalığa yakalanma, viral ve bakteriyel enfeksiyonlar, doğum kanalındaki yapısal bozukluklar, kan hastalıkları, hormonal problemler, radyasyon ışınına maruz kalma, alkol ve sigara kullanımı, diğer maddelere olan bağımlılık, yakın akraba evlilikleri, kalıtım, kan uyuşmazlığı gibi hamilelik boyunca yaşanan bu olumsuzluklar, engelliliğe neden olmaktadır.

Doğum Sırası Nedenler (Natal Nedenler): Doğumun uygun olmayan sağlıksız ortamlarda uzman olmayan kişiler tarafından yapılması, kordon komplikasyonları, dar pelvis, yanlış vakum uygulamaları, geç yada erken doğum, çoğul gebelikler, bebeğin geliş pozisyonunun ters olması engelli-

liğe neden olabilmektedir.

Doğumdan Sonraki Nedenler (Postnatal Nedenler): Doğum sonrası engelliliğe neden olan etmenler arasında bebekte oluşan ateşli hastalıklar, menenjit, kızamık, suçiçeği, difteri, boğmaca, ansefalit, kızamıkçık, kızıl, sarılık, kalp rahatsızlıkları, çocuk felci, fenilketonüri, yetersiz ve dengesiz beslenme olarak sıralanabilir. Ayrıca iş, ev ve trafik kazaları, savaşlar, doğal afetler ve yaşlılık da engelliğin sebepleri arasında yer almaktadır (Timur, Ege ve Bakış, 2006).

Engelliliğin Sınıflandırılması

Engellilik çeşitlerini kesin sınırlar ile birbirlerinden ayırmak oldukça zordur. Bazı hastalıklar (serebral palsi vb) tedavi edilmediğinde veya tedavi edilse bile zihinsel bazı bozukluklara yol açmakta, bazı kişilerde ise aynı hastalık ortopedik bozukluklara veya her iki bozukluğa da sebep olabilmektedir. Bu nedenle engelli kişi açısından engele neden olan sebepler yerine bu sebepler sonucu kişide meydana gelen fonksiyon kaybı veya çalışma gücü kaybı dikkate alınmaktadır. Engelli bireyler;

Ortopedik engelliler

Görme engelliler

İşitme engelliler

Zihinsel engelliler

Ruhsal ve duyusal engelliler

Dil ve konuşma engelliler

Diğer engelliler/Süreğen hastalığı bulunanlar, şeklinde sınıflandırılmaktadır.

1. Ortopedik Engelliler

Yeterli hareketliliğe sahip olmayan, kol ve bacaklarında eksiklik ve kısıtlılığı bulunduğundan destek cihaz ve araçlarla hareket edebilen fiziksel engelli kişilerdir (TSE, 1991). Bir başkasının yardımına gereksinimi olmadan, bastonla veya koltuk değnekleriyle hareket edebilen kişiler ‘yürüyebilen ortopedik engelliler’, hiç yürüyemeyen, başkalarına bağımlı olarak hareket edebilen ortopedik engelliler ise ‘tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engelliler’ şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu gruba serebral palsi, spina bifida, felç olanlar, uzuv kaybı olanlar, multiple skleroz (MS), omurilik zedelenmeleri girmektedir.

2. Görme Engelliler

Bir veya iki gözünde tam veya yarı görme kaybı veya bozukluğu olan kişilerdir. Görme engeli bulunan kişiler, yaşadıkları görme kaybına göre

körler ve az görenler olarak derecelendirilmektedir (DİE, 2004). Kör, yapılan düzeltmelerden sonra görme keskinliği 20/200 ya da az görme alanı 20 dereceden az olan olarak belirtilirken, az görenler görme keskinliği 20/70 ile 20/200 arasında olan kişiler olarak ifade edilmektedir (Tuncer, 2005). Göz protezi kullananlar ve renk körlüğü bulunan kişilerde görme engelli sınıfına girmektedir (DİE, 2004).

3. İşitme Engelliler

İşitme yetisindeki azalmanın kişide ortaya çıkardığı yetersizlikler durumudur. Tek kulağında veya iki kulağında tamamen veya yarı işitme kaybı olan kişilerdir (MEB, 2013). Sağırlar ve ağır işitenler olarak iki gruba ayrılırlar. Derecesine göre işitme kaybı ise şu şekilde sınıflandırılmaktadır

Oluştuğu yere göre işitme kaybı ise;

- İletimsel İşitme Kaybı (Conductive Hearing Loss)
- Duyusal-Sinirsel İşitme Kaybı (Sensori-Neural Hearing Loss)
- Karışık Tip İşitme Kaybı (Mixed Hearing Loss) (Acar-Şengül, 2014).

4. Zihinsel Engelliler

Zihinsel fonksiyonların normal değerin altında olması nedeniyle ev içi faaliyetler, iletişim, kişisel bakım, sosyal ve akademik beceriler, sağlık ve güvenlik, boş zamanlar, iş gibi öğrenme ve sosyal uyum sağlayıcı davranışların bir kaçında sınırlılığa sahip olan kişilerdir (Özer, 2001).

Zihinsel engelliliğin sınıflandırması şöyledir (MEB, 2015):

Hafif derecede zekâ geriliği IQ 50-70

Orta derecede zekâ geriliği IQ 35–50

Ağır derecede zekâ geriliği IQ 20–35

Çok ağır derecede zekâ geriliği IQ 0–20

5. Ruhsal ve Duyusal Engelliler

Ruhsal olarak iyilik halinde olmamanın duygu, düşünce ve tutumlara sirayet ederek farklı şekillerde ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Bu grubun içerisinde olan engelli bireyler, günlük hayatlarını sürdürme ve toplumsal ilişkilerinde iletişim konusunda problemler yaşayanlardır. Örnek olarak depresyon ve şizofreni rahatsızlıkları verilebilir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2010: 14)

6. Dil ve Konuşma Engelliler

Konuşma yetisini kaybetmiş veya konuşmasının akıcılığında, ifadesinde, hızında sorun olan veya ses bozukluğu yaşayan kişilerdir. Bu grup

içine, duyduğu halde konuşamayanlar, kekemeler, gırtlağı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, afazi, dil-damak-dudak-çene yapısında bozukluk olanlar girmektedir (DİE, 2004).

7. Diğer Engelliler/Süreğen Hastalığı Olanlar

Sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklara sahip, iş yapma kapasitesi ve fonksiyonları engellenmiş olan kişilerdir. Bu gruba sinir sistemi, sindirim sistemi, solunum sistemi hastalıkları kan hastalıkları, kalp ve damar hastalıkları, HIV, ruhsal davranış bozuklukları, idrar ve üreme yolları ile ilgili hastalıklar, kanserler, endokrin ve metabolik hastalığı olanlar girmektedir (DİE, 2004).

Ülkemizde Engelli Nüfus

Birleşmiş Milletler, ülkelere "nüfus ve konut sayımı" yaparak ülkelerarası karşılaştırmalar yapmalarını önermektedir. Bu nedenle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından, Nüfus ve Konut Araştırmaları yapılmıştır. Türkiye genelinde engelli bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımlarını tahmin eden "2011 Nüfus ve Konut Araştırması'na göre 3 yaş ve daha yukarı yaşta en az bir engeli olan nüfusun oranı %6,9'dur. Bu oran erkeklerde %5,9 kadınlarda %7,9'dur. Yaş ilerledikçe en az bir engeli olan nüfus oranı artmakta ve en az bir engeli olan kadınların oranı erkeklere göre daha yüksektir. Engel grupları içerisinde yürüme, merdiven inme-çıkma ve taşıma-tutmada zorluk yaşayan grup yüksek orana sahiptir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020).

Engellilere yönelik kanun ve politika geliştiren kurum/kuruluşlar açısından engelli bireylerin sayılarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda "Ulusal Engelli Veri Sistemi" engelli nüfusa ait bilgilere ulaşılabilmesi için kamu kurum ve kuruşlardaki Engelli Sağlık Kurulu Raporları kapsamında oluşturulmuştur. Bu sisteme kayıtlı olan ve yaşayan engelli sayısı incelendiğinde; yaklaşık 1,5 milyon erkek ve yaklaşık 1 milyon kadın olmak üzere 2.511.950 engelli bireyin olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de sisteminde yer alan engelli birey sayısı (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021)

Engel Grubu	**Kişi Sayısı**	**Oran (%)**
Görme	215.076	9,53
İşitme	179.867	7.97
Dil ev Konuşma	33.686	1.49
Ortopedik	311.131	13.78
Zihinsel	385.313	17.07
Ruhsal ve Duyusal	170.927	7.57
Süreğen Hastalık	917.259	40.63
Diğer	44.248	1.96

Ulusal Veri Sistemine göre; ülkemizde en fazla engel oranı süreğen hastalığı olanlarda görülmektedir. Süreğen hastalığı olan engellileri sırasıyla; zihinsel, ortopedik ve görme engelli bireyler izlemektedir.

Engelli Bireylere Yönelik Algı

Algı; bireyin, kendi davranışlarını veya çevresindeki kişilerin davranışlarını nasıl algıladığı ile ilgili zihinsel bir süreci ifade etmektedir. Bireyler çevrelerinde bulunan toplumun etkisiyle belirli tutumlar geliştirmektedir. Bu tutumların olumlu ya da olumsuz yönde olmasını etkileyen ise bireyin algı düzeyidir. Toplumsallaşma sürecinde birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Gelişmiş bir sosyal algı düzeyi "iyiye" karşı olumlu bir tutum sergilemeyi sağlayacaktır (Atalay vd. 2013).

Engelli bireylerin yaşamlarında bir engel şeklinde ortaya çıkan engellilik algısı, geçmişten günümüze kadar olan süreçte varlığını sürdürmüştür. Engelli bireyler engelleri nedeniyle günlük yaşamlarında konutlarından başlayarak çeşitli alanlara ulaşımda çeşitli problemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak temelde yaşanılan sorunlar, engel türüne ve dolayısıyla engellilik algısına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Zihinlerinde oluşan engellilik algısı sonucu bireylerin davranışları da şekillenmektedir. Sıklıkla acıma, ötekileştirme ile ayrımcılık şeklinde kendini gösteren algı, engelli kişilerin hayatlarında bir engel daha meydana getirmektedir (Diğer ve Yıldız, 2021). Engelliler ile ilgili toplumsal algı sosyal temsiller tarafından şekillenmekte ve temelini toplumsal tutumlar oluşturmaktadır. Engelli bireylere yönelik olumsuz algı ve tutum, engelli bireylerin toplumsal olarak dışlanmasına sebep olabilmektedir (Aslan ve Şeker, 2011: 455). Aslan ve Şeker (2011) tarafından yapılan çalışmada daha çok zihinsel engelli bireylerin toplum tarafından dışlandıkları ve kişilerin engelli çocuğa sahip ailelere karşı büyük oranda acıyarak baktıkları belirlenmiştir.

Çalbayram-Çakırer ve arkadaşlarının (2018) üniversite öğrencilerinin engelli kişilere yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, engelliliği öğrencilerin göremeyen, konuşamayan ve yürüyemeyen olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Çalışmada her dört öğrenciden biri de kronik hastalık, dikkat dağınıklığı/hiperaktivite, şizofreni hastası olan kişileri de engelli olarak gördüğünü belirtmiştir.

Özellikle öğrenciler için düzenlenen farkındalık eğitimlerinin engelli bireylere karşı tutumlarda ve algılarda olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Karataş, 2020). Sarı ve Bozgeyikli (2003) yaptıkları çalışmada; engellilerle ilgili herhangi bir ders almamış öğretmen adaylarının özel eğitime muhtaç bireylerin eğitimine karşı daha olumsuz görüş ve düşüncelere sahip oldukları saptanmıştır. Engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal algı ve tutumlarda gerçekleşebilecek değişiklikler bu bireylerin

toplumsal yaşama katılımında da etkili olacaktır. Bu bilgilerden doğrultusunda, çalışmada; üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik algıların belirlenmesi ve bu bireylere karşı olumlu algı geliştirmeleri için önerilerde bulunmak amaçlanmıştır.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik algılarını belirlemeye yönelik bu araştırma tarama modelinde olup, çalışmada mevcut durum verilmeye çalışılmıştır (Karasar, 2008). Araştırmanın çalışma grubunu Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören toplam 338 öğrenci oluşturmuştur.

Tablo 2'de çalışma grubu ile ilgili tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışma grubuna ait tanımlayıcı bilgiler (n=338)

Değişken	Düzey	n	%
Sınıf	1. Sınıf	85	25.2
	2. Sınıf	78	23.1
	3.Sınıf	86	25.4
	4.Sınıf	89	26.3
Bölüm	Çocuk Gelişimi	146	43.2
	Sosyal Hizmet	192	56.8
Cinsiyet	Kız	293	86.7
	Erkek	45	13.3
Yaş	18-19	83	24.6
	20-21	263	44.0
	22 ve üzeri	74	31.4
Aile gelir durumu	Gelir giderin üstünde	49	14.5
	Gelir gidere eşit	255	75.4
	Gelir giderin altında	34	10.1

Tablo 2'de çalışma grubunun % 26.3'ü dördüncü sınıf, %56.8'i Sosyal Hizmet bölümü, % 86.7'si kız öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin %44'ü 20-21 yaş aralığında olup, % 75.4'ü aile gelir durumunu gelir-gidere eşit olarak belirtmişlerdir.

2.1.Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla "Genel Bilgi Formu" ve "Engellilik Algısı Ölçeği" nden yararlanılmıştır.

Genel Bilgi Formu: Üniversite öğrencilerin bazı sosyo-demografik özelliklerine (sınıf, bölüm, cinsiyet, yaş, aile gelir düzeyi) ilişkin sorular bulunmaktadır.

Engellilik Algısı Ölçeği: Engelli bireylere yönelik algı düzeyini ölç-

mek amacıyla Diğer ve Yıldız (2021) tarafından geliştirilen "Engellilik Algısı Ölçeği" kişilerin engelli bireylere yönelik algı düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek benimsemek, farkındalık, bireysel destek ve toplumsal çevre olarak dört boyuttan oluşan likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin ön uygulama formu Fırat Üniversitesi'nde öğrenimine devam eden 385 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda birinci kısımda 7 madde yer almakta faktör yük değerleri 0.75 ile 0.46, 6 maddenin yer aldığı ikinci kısımda maddelerin faktör yük değerleri 0.64 ile 0.51, üçüncü kısımda yer alan 4 maddenin faktör yükleri 0.67 ile 0.54 ve 3 maddenin yer aldığı dördüncü kısımda bulunan maddelerin faktör yükleri değerleri 0.77 ile 0.46 arasında değişmektedir. Engellilik algısını ölçmeye yönelik faktörlerin toplam varyansın %50'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.86'dır.

2.2.Verilerin Değerlendirilmesi

Analizlerde öncelikle verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş ve parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Tablo 3. Çalışma grubuna ait "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyutu puanlarına ilişkin normallik testi sonuçları

	Normallik Testi Sonuçları					
	Kolmogorov Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Kolomogorov-Smirnov İstatistiği	Sd	p	Shapiro-Wilk İstatistği	Sd	p
Benimsenmek	0.183	336	0.000	0.626	336	0.000
Farkındalık	0.117	336	0.000	0.972	336	0.000
Bireysel destek	0.091	336	0.000	0.983	336	0.000
Toplumsal çevre	0.207	336	0.000	0.476	336	0.000

Tablo 3'te, "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyut puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p<.05$). Normallik testi sonucunda, gruplar öğrencinin devam ettiği bölüm ve cinsiyet değişkenlerinde Mann Whitney U Testi, öğrencinin devam ettiği sınıf, yaş ve aile gelir düzeyi değişkenlerinde Bonferroni düzeltmeli Kruskal Wallis- H Testi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3.BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin engellilik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin bölüm ve cinsiyete göre, "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyut puanlarına ilişkin Mann Whitney -U testi sonuçları

Alt boyutlar	Bölüm	N	S.O.	S.T.	U	MWU	
						Z	p
Benimsenmek	Çocuk Gelişimi	146	161.82	25884.50	12540.50	-1.565	.118
	Sosyal Hizmet	192	178.51	31068.50			
Farkındalık	Çocuk Gelişimi	146	168.74	24635.50		-.127	.899
	Sosyal Hizmet	192	170.08	32655.50	13904.50		
Bireysel destek	Çocuk Gelişimi	146	174.57	25312.50		-.918	.359
	Sosyal Hizmet	192	164.79	31640.50	13112.50		
Toplumsal çevre	Çocuk Gelişimi	146	167.99	24527.00	13796.00	-.250	.802
	Sosyal Hizmet	192	170.65	32764.00			
	Cinsiyet						
Benimsenmek	Kız	293	168.93	49327.00	6549.00	-.035	.972
	Erkek	45	169.47	7626.00			
Farkındalık	Kız	293	173.36	50795.00	5461.00	-1.872	.049*
	Erkek	45	144.36	6496.00			
Bireysel destek	Kız	293	166.11	48504.50	5726.50	-1.396	.163
	Erkek	45	187.74	8448.50			
Toplumsal çevre	Kız	293	172.90	50659.00	5597.00	-1.653	.098
	Erkek	45	147.38	6632.00			

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin devam ettikleri bölüm "Engellilik Algısı Ölçeği" puanları arasında anlamlı bir farklılık oluşturmazken ($p>.05$), cinsiyet ile "**Engellilik Algısı Ölçeği**" puanları arasında farkındalık alt boyutu puanı açısından anlamlı bir fark görülmektedir ($p<.05$). Tabloya göre kız öğrencilerin farkındalık boyutuna ait puanları erkek öğrencilerden yüksektir.

Tablo 5. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyine göre "Engellilik Algısı Ölçeği" alt boyut puanlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Engellilik Algısı Ölçeği	Sınıf	N	Sıra Ort.	Sd	X^2	p
	1	85	181.46	3	3.143	.370
Benimsenmek	2	78	162.01			
	3	86	157.94			
	4	89	173.84			
	1	85	155.29	3	2.480	.479
Farkındalık	2	78	172.78			
	3	86	174.39			

	4	89	175.47			
	1	85	188.39	3	5.470	.140
Bireysel destek	2	78	170.10			
	3	86	162.43			
	4	89	155.79			
	1	85	152.82	3	15.780	.001*
Toplumsal çevre	2	78	148.68			1,2-4
	3	86	172.19			
	4	89	**201.07**			

Tablo 5'te görüldüğü gibi, üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeylerinin, sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla yapılan "Kruskal Wallis-H" testi sonucunda sadece toplumsal çevre boyutu sıra ortalamaları arasındaki fark ($\mathbf{X^2}$ =15,780; p<.05) istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu farklılığı belirlemek için yapılan "Mann Whitney-U" testi sonucunda 4.sınıfa devam eden öğrencilerin puanlarının 1. ve 2.sınıfa devam eden öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşa göre "Engellilik Algısı Ölçeği" puanlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Engellilik Algısı Ölçeği	**Yaş**	**N**	**Sıra Ort.**	**Sd**	**X ²**	**p**
	18-19	83	191.66	2	6.380	.041*
Benimsenmek	20-21	149	158.22			1-2,3
	22+	106	166.62			
	18-19	83	160.66	2	2.480	.625
Farkındalık	20-21	149	173.11			
	22+	106	171.35			
	18-19	83	199.22	2	5.470	.003*
Bireysel destek	20-21	149	164.03			1-2,3
	22+	106	152.17			
	18-19	83	134.93	2	15.780	.000*
Toplumsal çevre	20-21	149	167.47			1-3
	22+	106	199.42			

Tablo 6 incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin engellilik algısı ölçeğinin benimsenmek ($\mathbf{X^2}$ = 6.380; p<.05), bireysel destek ($\mathbf{X^2}$ =5.470; p<.05) ve toplumsal çevre ($\mathbf{X^2}$ =15.780; p<.05) alt boyutları sıra ortalamalarında yaş değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere "Mann Whitney-U" testi sonucunda benimsenmek ve bireysel destek alt boyut-

larında 18-19 yaş aralığında olan öğrencilerin, toplumsal çevre alt boyutunda ise 22 yaş ve üzeri yaşa sahip olanların sıra ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksektir.

Tablo 7. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin aile gelir durumuna göre "Engellilik Algısı Ölçeği" puanlarına ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Engellilik Algısı Ölçeği	Aile gelir durumu	N	Sıra Ort.	Sd	X^2	p
	Gelir giderin üstünde	49	182.95	2	2.218	.330
Benimsenmek	Gelir gidere eşit	255	168.75			
	Gelir giderin altında	34	150.75			
	Gelir giderin üstünde	49	179.74	2	.882	.643
Farkındalık	Gelir gidere eşit	255	166.75			
	Gelir giderin altında	34	175.40			
	Gelir giderin üstünde	49	147.84	2	4.209	.122
Bireysel destek	Gelir gidere eşit	255	175.13			
	Gelir giderin altında	34	153.72			
	Gelir giderin üstünde	49	175.03	2	1.554	.460
Toplumsal çevre	Gelir gidere eşit	255	166.14			
	Gelir giderin altında	34	186.72			

Tablo 7'de görüldüğü gibi, üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeylerinin, aile gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla yapılan "Kruskal Wallis-H" testi sonucunda engellilik algı ölçeği alt boyutlarına ait sıra ortalamaları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

4.TARTIŞMA

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin engellilik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

Araştırma sonucunda öğrencilerin devam ettikleri bölüm "Engellilik Algısı Ölçeği" puanları arasında anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır. Özellikle Çocuk Gelişimi ve Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin engellilere yönelik algılarında farklılık olmaması engelli bireylere yönelik almış oldukları dersler, ders içeriklerinde bu konuların yer alması genel tutumlarının olumlu yönde değiştiğinin ve farkın oluşmamasının göstergesi olarak düşünülebilir.

Araştırmada cinsiyet değişkenine ait puanlar arasında yalnız farkındalık alt boyutu puanı açısından anlamlı bir fark saptanmıştır. Kız öğrencilerin farkındalık alt boyutuna ait puanları erkek öğrencilerden yüksektir. Özellikle kadınların erkeklere göre engelliliğe yönelik daha olumlu bir

tutum ve algıda olduklarını gösteren çalışmalar araştırma sonucumuzla paralellik göstermektedir (Hergenrather ve Rhodes 2007, Akyıldız 2017, Çalbayram-Çakırer ve ark. 2018, Gençtürk ve Korkut 2020). Diğer ve Yıldız (2018) üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeyinin belirlenmesine yönelik araştırmasında kadınların engellilik algısı farkındalıklarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu ancak bu farkın istatistiksel açıdan anlamlılık oluşturmadığını saptamıştır. Aslan ve Şeker (2011) engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanma konulu çalışmalarında; aile içinde engelli kişilerle daha çok kadınların ilgilendiğini, bu durumun aile bireyleri arasındaki geleneksel işbölümünü de yansıttığını, evdeki kadınların ailedeki kişilerin bakımı ve eğitiminden de sorumlu olduklarını belirtmektedirler. Bu sonuç özellikle çalışmamızda kız öğrencilerin engellilik algılarının erkek öğrencilere göre daha yüksek çıkmasını destekler niteliktedir.

Üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeylerinin sınıf değişkenine göre yalnız toplumsal çevre boyutu sıra ortalamaları arasındaki fark anlamlı olup, 4.sınıf öğrencilerinin puanlarının 1. ve 2.sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Gençtürk ve Korkut (2020) üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarını inceledikleri araştırmalarında sınıf değişkeninin engellilere yönelik puanlarda farklılık oluşturmadığını belirlerken; Vincent-Onabajo ve Malgwi (2014) ile Aşık vd. (2021)'nin çalışmalarında sınıf düzeyi yükseldikçe öğrencilerin engelliliğe yönelik tutumlarında artış olduğunu saptamaları çalışmamızı destekler niteliktedir. Çalışmamızda toplumsal çevre boyutundaki farkın anlamlı olması öğrencilerin engellilerle çalışma deneyimlerinin artması ve derslerde özel eğitim konularında ve engellilik ile ilişkili eğitim almalarının sonucu olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin engellilik algısı ölçeğinin benimsenmek, bireysel destek ve toplumsal çevre alt boyutlarında yaş değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturduğu, bireysel destek alt boyutunda 18-19 yaş aralığında olan öğrencilerin, toplumsal çevre alt boyutunda ise 22 yaş ve üzeri yaşa sahip olanların diğer gruplara göre engellilik algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Girli, Yıldırım Sarı, Kırkım ve Narin (2016) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada yaş değişkeni engelliliğe yönelik tutum puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmazken; Vural, Esentaş ve Işıkgöz (2018) yaş ve sınıf düzeyi düşük olan öğrencilerin üst yaş grubuna ve üst sınıflara göre engellilere yönelik daha olumlu bir tutum içerisinde oldukları belirlemişlerdir. Çalışmalardaki farklı sonuçlar kültürel farklılıkları ve yaşanılan yerleşim yeri ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Araştırmada gelir durumunun engellilik algısı ölçeği puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Çalbayram-Çakırer ve ark. (2018) çalışmalarında engellilik tutumuna ait eğitim ortamı, çalışma yaşamı, aile yaşamı ve kişisel özellikler faktörlerinde gelir durumunun anlamlı farklılık oluşturduğunu belirlerken, Alkan (2018) ile Gençtürk ve Korkut (2020)'un çalışmaları da bizim araştırma sonuçlarımızla paralellik göstermektedir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya alınan öğrencilerin % 26.3'ü dördüncü sınıf, %56.8'i Sosyal Hizmet bölümü, % 86.7'si kız öğrencilerinden oluşmaktadır. Ayrıca öğrencilerin %44'ü 20-21 yaş aralığında olup, % 75.4'ü aile gelir durumunu gelir-gidere eşit olarak bildirmişlerdir.

Öğrencilerin devam ettikleri sınıf ile ölçeğin toplumsal çevre boyutu sıra ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda 4.sınıf öğrencilerin puanlarının 1. ve 2.sınıfa devam eden öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin yaşı ile engellilik algısı ölçeğinin benimsenmek, bireysel destek ve toplumsal çevre alt boyutları sıra ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Benimsenmek ve bireysel destek alt boyutlarında 18-19 yaş aralığında olan öğrencilerin, toplumsal çevre alt boyutunda ise 22 yaş ve üzeri yaşa sahip olan öğrencilerin sıra ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamına alınan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre engellilik algıları incelendiğinde; sadece farkındalık alt boyutu puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Kız öğrencilerin engelli bireylere yönelik farkındalıkları erkek öğrencilerden yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin gelir durumu, öğrenim gördükleri bölüm ile engellilik algı düzeyleri arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Bu bilgiler ışığında Türkiye'de engellilere yönelik tutumlar her geçen gün olumlu yönde artmaktadır. Engelli bireylerin de toplumun bir değeri olduğu gerçeği ile eğitimin her kademesinde yer alan müfredat içinde engelliliğe yönelik derslerin yer alması bireylerin engelliliğe yönelik farkındalıklarını ve tutumlarını da olumlu yönde etkileyeceği unutulmamalıdır. Bu farkındalığı artırabilmek için çeşitli proje, araştırma ve çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu araştırmanın çalışma grubu bir üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi ve Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören öğrencileri ile sınırlıdır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı örneklemlerde farklı ölçekler kullanılarak alan yazına katkı sağlanabilir.

KAYNAKLAR

Acar Şengül, E. (2014). İşitme engelli çocuklar. *Hasta ve Yaşlı Hizmetleri: Özel Gereksinimi Olan (Engelli) Bireyler ve Eğitimi* içinde (s.97-107). Vize Yayıncılık: Ankara.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2010). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf Erişim tarihi: 25.06.2021.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/73073/eyhgm_istatistik_bulteni_subat2021.pdf Erişim tarihi: 19.05.2021.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42250/istatistik-bulteni-2020-mart.pdf Erişim tarihi: 05.04.2021.

Akyıldız, S. (2017). Öğretmen adaylarının engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 17(39): 141-175 ISSN: 2148-9424.

Alkan, İ. (2018). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının öz yeterlilikleri açısından incelenmesi. Yüksek Lisan Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hatay.

Aslan, M. ve Şeker S. (2011). Engellilere Yönelik Sosyal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği). Sosyal Haklar Sempozyumu, Siirt Üniversitesi. https://acikerisim.siirt.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12604/699/aslanseker.pdf?sequence=1&isAllowed=y Erişim tarihi: 30.06.2021.

Aşık,E. Erdem,Y. Elibol,F. Çakmak,A. Akoğlu,G. ve Albayrak,S. (2021). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin engelliliğe yönelik tutumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi***,** 25 (1):105-116.

Atalay, A., Akbulut, A.K. ve Yücel, A. S. (2013). Bireylerin Sosyal Algı ve Sosyalleşme Düzeylerinin Gelişiminde Rekreasyonel Uygulamaların Önemi. Aile, Çocuk ve Eğitim Dergisi, 1(1): 18-29.

Center for Disease Control and Prevention (2021). Disability and Health Promotion. https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability.html

Çalbayram-Çakırer, N., Aker, M.N., Akkuş, B., Durmuş, F.K., Tutar, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumları. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 7(1): 30-40.

DİE (2004). Türkiye özürlüler araştırması 2002. (s.1). Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası: Ankara Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti 2011; http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/

Resources/4556871328710754698/YoneticiOzeti.pdf Erişim tarihi: 05.10.2019.

Diğer, H. ve Yıldız, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Fırat Üniversitesi örneği. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Diğer, H. ve Yıldız, A. (2021). Engelli Bireylere Yönelik Algı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 31, 2(807-822).

Gençtürk, Z. ve Korkut, G. (2020). Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***,** 19: 105-126.

Girli, A., Yıldırım Sarı,H., Kırkım,G. & Narin, S. (2016). University students' attitudes towards disability and their views on discrimination. International Journal of Developmental Disabilities. http://dx.doi.org/10.1179/2047387715Y.0000000008

Hergenrather, K. & Rhodes, S. (2007). Exploring Undergraduate Student Attitudes Toward Persons with Disabilities: Application of The Disability Social Relationship Scale. Rehabilitation Counselling Bulletin, 50(2), 66-75. DOI:10.1177/00343552070500020501

Karasar N. Bilimsel Araştırma Yöntemi (Scientific research methods). 15. Baskı. Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 15. Baskı. 2005, Ankara: Nobel Yayınevi.

Karataş, Z. (2020). Sosyal Hizmet ve İlahiyat Lisans Programı Öğrencilerinin Engelli Bireylere İlişkin Tutumları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*;15:65-79.

MEB (2013). Mesleki eğitimde bütünleştirme uygulamaları öğretmen kılavuz kitabı. (s.75) Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

MEB (2015). Zihinsel engelliler. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_ program_ modul / moduller_pdf/Zihinsel%20Engelliler.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021

Özer, D. (2001). Engelliler İçin Beden Eğitimi ve Spor. (Birinci Baskı). (s. 24) Ankara:Nobel Yayınları.

Sarı, H., & Bozgeyikli, H. (2003). Öğretmen adaylarının özel eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi: Karşılaştırmalı bir araştırma. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 183-203.

Tezbaşaran, A. (1996). Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.

Timur, S., Ege, E. & Bakış. E. (2006). Engelli kadınların üreme sağlığı sorunları ve etkileyen faktörler. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(1), 51-58.

TSE (1991). TS 9111 Özürlü İnsanların İkamet Edeceği Binaların Düzenlenmesi. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü Matbaası.

Tuncer, T. (2005). Görme yetersizliği olan çocuklar, özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş, Editör: Ayşegül Ataman. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. and Malgwi, W. S. 2014. Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. Disability and Health Journal, 8, 102–108.

Vincent-Onabajo, G. O. ve Malgwi, W. S. (2014). Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. *Disability and Health Journal*, 8, 102–108.

Vural, M., Esentaş, M., ve Işıkgöz, M.E. (2018). Engellilerde egzersiz ve spor eğitimi bölümü öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi (İnönü Üniversitesi Örneği) *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 13 (1), 1-11.

MEB (2015). Zihinsel engelliler. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_ program_ modul / moduller_pdf/Zihinsel%20Engelliler.pdf Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021

Bölüm 21

SURİYELİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR SOSYOEKONOMİK DURUM ARAŞTIRMASI: OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ[1]

Yasin ÇAM[2]
Kemal AYDIN[3]

1 Bu çalışma Yasin Çam tarafından Doç. Dr. Kemal Aydın danışmanlığında yürütülmüş olan "Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde Eğitim Gören Suriyeli Öğrencilerin Yaşadığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Üzerine Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yasincam@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6009-6233

3 Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, kemal.aydin111@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2013-7085

1. Giriş

İnanç, köken, dil ya da kültür farkına sahip pek çok insan dünya üzerinde birçok farklı bölgede ortaya çıkan doğal ya da yapay türlü olaylar sebebiyle yerinden edilmektedir. Yerinden edilmiş olan farklı özelliklere sahip bu kişiler çoğu zaman elde ettiği maddi ya da manevi kazanımlarını kaybetmekte ve yeniden başladığı farklı bir bölgede yer edinme sürecinde çeşitli sosyal, psikolojik ve ekonomik temelli sorunlarla karşılaşmaktadır. Göç edilen bölgedeki sosyal yapı, ekonomik durum ve politik kararlar yerinden edilmiş kişilerin orada bulunabilmesi ve yeniden yer edinme sürecinde belirleyici olmaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin yerleştiği bölgede iş hayatına katılım, sosyal ve kültürel hayata uyum gibi pek çok hayati faaliyet uluslararası sözleşmeler ve ülkelerin belirlediği göç yasaları çerçevesinde mülteci, sığınmacı, geçici koruma ya da göçmen olarak statü kazandırılıp hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli şartlar oluşturulmaktadır. Ancak ülkelerin ekonomik durumlarındaki değişkenlik ve sahip olunan sosyal yapıya bağlı olarak uygulanan politikaların kapsayıcılık ve yeterlilik konusunda ne denli başarılı olduğu sıklıkla tartışılmaktadır. Suriye Arap Cumhuriyeti'nde (Suriye) 2011 yılında toplumsal bir hareket olarak başlayan iktidar değişikliğine yönelik gösterilerin devamında ortaya çıkan çatışma ve şiddet olayları bölgede siyasal istikrarsızlık ve iç savaş ortamı oluşturmuştur. Bölgede ortaya çıkan farklı amaçlara sahip örgütlerin faaliyetleri, Suriye yönetiminin muhaliflere karşı şiddetli askeri ve politik tutumları, muhalif grupların örgütlenerek silahlanması, bölgede yaşayan milyonlarca insanın doğrudan ya da dolaylı olarak yerinden edilmesine sebep olmuştur. Yerinden edilen milyonlarca insanın hayatta kalabilmek adına bir kısmı Suriye sınırları içerisinde yer değişikliği yaparken bir kısmı ise Suriye sınırlarını aşarak başta sınır komşusu olan Türkiye Cumhuriyeti (Türkiye) olmak üzere başka ülkelere göç etmiştir. Suriye'den başlayan toplu göçlerin hedefinde olan ülkelerin bu kişilere karşı uyguladığı kabul, barınma, istihdam, eğitim vb. politikaların yeterlilik düzeyi ülkede toplu göçlerin bir sonucu olarak doğabilecek temel sorunların giderilmesinde önemli bir yere sahiptir. Dünya üzerinde en çok yerinden edilmiş Suriyeli kişinin bulunduğu ülke olan Türkiye, Suriye'ye komşu olması ve buradan başlayacak muhtemel göçlerde çekim potansiyeli sebebiyle sürecin en başından itibaren öngördüğü şekilde kabul, barınma, sağlık politikalarını uygulamıştır. Daha sonra sürecin devam etmesine bağlı olarak, Türkiye'de bu politikaların kapsam ve niteliği geliştirilmiştir. Öncelikle, ülkeye kabul edilen kişilerin statülerine yönelik olarak 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Korumu Kanunu yürürlüğe konulmuş devamında ise 2014 yılında Geçici Koruma Yönetmeliği çıkarılmıştır. Bu yönetmeliğin 37. maddesine (geçici barınma merkezlerinin kurulması, yönetimi ve işletilmesi) istinaden Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin barındırılmasına yönelik olarak

'geçici barınma merkezleri' adı altında ihtiyaca göre bazı illerimizde çadır bazı illerimizde ise konteyner kentler oluşturmuştur.

Suriye'den göçen bu kişilerin gittikleri ülkelerde sığınmacı, mülteci, göçmen statülerinden hangi kapsama girdiklerine dair tartışmalar ortaya çıkmış ve medya organlarınca bu kavramların tümü ülkesini terk eden Suriyeliler için kullanılmıştır. Göçlerin başladığı dönemde, Türkiye Cumhuriyeti daha önce imzalamış olduğu Cenevre Sözleşmesi'ne koydurduğu coğrafi çekinceden dolayı Avrupa sınırları dışarısından ülkeye gelen ve sığınma talep eden insanlara mülteci statüsü verememekteydi. Bu bağlamda, ülkemizde 14.09.1994 tarihinde kabul edilen ve 30.11.1994 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, 22127 sayılı "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" hükümlerine göre: Mülteci kavramı, "Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı" ifade eder. Aynı yönetmelik hükümlerine göre sığınmacı kavramı ise, "Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıdır." (Resmî Gazete, 30.11.1994).

İlgili sözleşmede tanımlanan koşullara uygun olmayan Suriyeliler adına başka bir statü oluşturma gereği duyulmuştur. Türkiye'yi statüye ilişkin yeni politikalar geliştirmeye iten sebep ise, Suriyeli insanların kısa süre içerisinde ülkelerine dönemeyeceği düşüncesi olmuştur. Bu bağlamda, süreç Türkiye'de daha kapsayıcı bir göç yasası hazırlamasının önünü açmıştır (Aktaş, 2018: s. 136). Türkiye, ülkeye gelen Suriyeli insanlara yönelik uyguladığı açık kapı politikasının neticesinde taraf olduğu "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Uluslararası Hukuk Teamülleri" gereği bu insanlara "geçici koruma" statüsü vermiştir (Seydi, 2014: s. 268). Bu kararın ardından ülkemizdeki Suriyeli insanlar halk nezdinde hala sığınmacı veya göçmen olarak dillendirilse de "geçici koruma altındaki yabancılar" olarak resmiyet kazanmıştır.

Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göç dalgaları 29 Nisan 2011 tari-

hinde 250 kişilik bir grubun Suriye'ye komşu olan Hatay ilimizde bulunan Cilvegözü sınır kapısından girmesiyle başlamıştır (Özdemir, 2017: s. 122). Suriye'de şiddetlenen iç çatışmaların etkisiyle yerinden edilen ve yıllar içerisinde elde ettikleri kazanımlarım çoğunu ya da tümünü kaybeden bu kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gittikleri ülkelerdeki kamusal destekler, ulusal ve uluslararası farklı kuruluşların destekleri önem arz etmektedir. Çocuk ve gençlerin eğitime katılımları, yetişkinlerin istihdam edilmeleri, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri, barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, gıda ve giyim ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, psikolojik çöküntülerini atlatabilmeleri adına uyum ve sosyal imkânlardan faydalanabilmeleri gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak ya da bu imkânlara erişimlerinin önünü açmak göç eden kişiler ve toplumun sağlıklı bir ilişki kurabilmeleri adına gerekli önemli politikalardır.

Çalışmanın örneklemini oluşturan Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinin bulunduğu il olan Osmaniye ilinin ekonomik ve demografik yapısı incelendiğinde ise; Osmaniye Türkiye'nin akdeniz bölgesinin doğusunda yer alan Suriye sınırına yakın bir ildir. 2018 verilerine göre 534.415 nüfusa sahip il, dönemsel olarak Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş illerine göç vermekte ve buralardan da göç almaktadır. Eğitim alanında ise 12.241 öğrenciye sahip Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi gerek yurt içi gerekse yurt dışından öğrencilerin tercih etmesiyle eğitim alanında kenti ileri taşımaktadır. Ekonomik olarak sanayisi daha çok gıda ürünleri ihracına dayanan ilde, hizmet sektöründe önemli bir yere sahiptir. Kentteki büyük işletmeler ise daha çok metal sektörü üzerine üretim yapmaktadır. Ekonomisinde tarımsal üretimin önemli bir yere sahip olduğu Osmaniye, özellikle mısır, tahıl, yer fıstığı ve zeytin üretiminde önemli bir yere sahiptir. Suriye sınırına yakın olması sebebiyle, 2011 yılında Suriye'den başlayan göç dalgasından etkilenen kentte, 2019 verilerine göre 48.974 Suriyeli insan yaşamaktadır. Kent nüfusunun %9,16'sına denk gelen bu oran kentin demografik yapısına etkisi bakımından önemlidir (osmaniyetso.org.tr, 2019). Uluslararası öğrencilerin de tercih ettiği Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK)'ndan edinilen veriler kapsamında 2019-2020 eğitim öğretim döneminde toplam 182 yabancı öğrenci öğrenim görmekteyken bunların 111'ini Suriye uyruklu öğrenciler oluşturmaktadır (https://istatistik.yok.gov.tr/). Çalışmada Suriyeli 111 öğrencinin 10'u ile derinlemesine görüşme, 73'ü ile anket yapılarak toplamda 83 öğrenciye ulaşılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde Osmaniye'de öğrenim göre Suriyeli öğrencilerin kentteki ekonomik ve sosyal durumlarına ilişkin olarak önemli bulgulara ulaşılıp, sorunları çözümü adına farklı destekleyici yöntemler önerilmiştir.

2. Suriyelilerin Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Görünümleri

Suriye'den Türkiye'ye 2011 yılı itibariyle gerçekleşen göçler dönem-

sel ve kitlesel olarak gerçekleşmiştir. Kitlesel göçlerin en önemli özelliği şüphesiz hedef noktalarında büyük farklı ekonomik ve sosyal etkiler ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda Suriyelilerin Türkiye'ye yaptığı göçler sonucunda özellikle Suriye sınırındaki kentlerimizde toplumsal düzeyde farklı ekonomik ve sosyal etkileşimlerin açığa çıktığı bilinmektedir. Göçmen, sığınmacı veya mültecilerin, göç edilen ülkeye yerleşebilme ve uyum sağlayabilmelerinin olumlu veya olumsuz sonuçlanması ise ilgili ülkedeki hükümet veya halkın göçmenlere yönelik tutumlarına, göç politikalarına, göçmenlere ilişkin destek ve yerleştirme politikalarına, göçmen veya mültecilerin fiziki ve psikolojik durumlarına ilişkin şartlara bağlıdır (Akkaş, 2015: s. 108).

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'nın Türkiye'deki Suriyeliler konusuna yönelik olarak 2015 yılında yayınladığı 195 No'lu raporunda Suriyeli sığınmacıların sebep olduğu en önemli sosyal sorun evli veya bekâr, genç ya da yaşlı fark etmeksizin Türk erkeklerin genç Suriyeli sığınmacılarla evlenmeleridir. Bu tür olayların en sık yaşandığı kentler ise sığınmacı yoğunluğunun fazla olduğu Hatay, Kilis ve Şanlıurfa'dır. Bu durumun artması, o bölgede başta kadınlar olmak üzere yerel halktan tepkiler yükselmesine ve aile birliğinde bozulmalara sebep olmaktadır. Yayınlanan ilgili çalışmada bu üç kentte de Suriyeli gelinler sebebiyle boşanma vakalarının artmış durumda olduğu belirtilmektedir. Suriyeli sığınmacıların yoğunlukta olduğu kentlerde ortaya çıkan bir diğer sosyal sorun ise ekonomik zorluktan dolayı maddi kazanım elde etmek adına yaygınlaşan çocuk işçiliğidir. Geçici barınma merkezi içerisinde eğitime katılım oranı %92 iken, bu merkezler dışında bulunanların eğitime katılım oranı ise %56'dır (Karasu, 2018: s. 56). Dolayısıyla kampların dışında yaşamını sürdüren Suriyeli çocukların az bir kısmı eğitim görebilmekte ve çocukların çoğu aileleri tarafından çalışma hayatına itilmektedir. Bu durum ise sığınmacı yoğun bölgelerdeki istihdam dengesini bozmaktadır. Türkiye'nin Suriye'ye yakın kentlerinde yaşayan insanların bir diğer çekincesi ise ilerleyen zamanlarda kentte demografik olarak bir değişimin ortaya çıkması ve bunun açığa çıkardığı yabancılaşma ve güvensizlik hissidir. Sığınmacı nüfusun aşırı artmasıyla azınlık durumuna düşmek istemeyen halk tedirginlik yaşamaktadır. Bu etki özellikle Hatay, Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa kentlerinde görülmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015: s. 16-17).

Bir başka araştırmaya göre ise Türkiye'de, Türk halkından ötekileştirme, kötü muamele, dışlanma gibi davranışlara maruz kaldıklarını bildiren Suriyeliler mevcuttur. Bazı Suriyeliler ise Türkçe bilmedikleri için kendini toplumdan soyutlayan bir hayat yaşamakta ve toplumla etkileşime girmekten uzak durmaktadırlar. Bunun sonucunda ise, genel olarak kendi ailesinden kişilerle ve diğer Suriyeli sığınmacılarla görüşmekte, karşılaşılan

sorunlar aile üyelerinin çabası ve diğer Suriyeli sığınmacıların haberdar edilmesiyle çözüme ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Sosyal dışlanma sadece sosyal hayatı değil aynı zamanda eğitim, iş, barınma gibi diğer alanlardaki fırsatlardan yararlanmayı da kısıtlamakta, kişilerin hayatlarını, kontrol duygularını zedelemekte ek olarak maddi ve manevi sorunların açığa çıkmasına sebep olmaktadır (Güneş Aslan ve Güngör, 2019: s. 1622-1623).

Süleymanov (2013) sığınmacı ve göçmenlerin sosyal uyumuna ilişkin karşılaşılan olumsuz sürece yönelik düşüncelerinde şunları vurgulamaktadır: Göçmenler yeni yerleştikleri yerlerde uzun bir müddet yerel halk için yabancı görülmelerinden kaynaklı sıkıntılar ve psikolojik olarak arada kalmışlık hissini yaşamaktadırlar. Kitlesel göçlerde hedef noktada iki farklı kültürün karışımı sebebiyle yeni bir karma kültür doğmakta, ikinci ve üçüncü kuşaklar kimlik karmaşası yaşamaktadırlar. Suleymanov (2013) bu durumu "ne oralı ne buralı olma, her iki ülkede de ev sahibi olup da evsiz olma ve her iki taraftan da dışlanma, itilme" durumu olarak ifade etmektedir. Kimi göçmenler ise nasıl olsa döneceğim diyerek düzenli bir hayat kuramamakta ve yer yurt edinmekte zorlanmaktadır. Barınma, iş, kültürel çatışmaların yanı sıra yerel halkın göçmenleri farklı isimlerle tanımlamaları, dışlamaları uyum sürecine olumsuz etki eden diğer önemli etkenlerdir.

Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar konusu ele alındığında, birçok insanın aklına doğrudan ekonomi gelmektedir. 2019 yılında ülkemizde tartışılmaya başlanan ekonomik darlık düşünüldüğünde bu sürecin bazı insanların kafalarında belirsizlik ve iş kaybı endişesi bıraktığı aşikârdır. Ekonomik süreç yerel olarak ele alındığında, sığınmacı yoğun kent ekonomilerinde meydana gelen değişimler insanları doğrudan etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle, Suriye sınırımıza yakın bölgelerde yaşamaya başlamış olan yoğun Suriyeli nüfusu fırsat bilen konut sahipleri, bu süreci fırsat bilerek kiralarda ve konut fiyatlarından aşırı artışa gitmişlerdir. Özellikle Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep gibi Suriyelilerin yoğun bulunduğu sınıra yakın büyükşehirlerde konut fiyatlarındaki artıştan dolayı yerel halk büyük ölçüde etkilenmiş ve mağdur olmuşlardır. Bu bağlamda, Suriye sınırındaki kentlerimizde hayatın pahalandığı, ekonomik yaşamın zorlaştığı önemli bir gerçektir. Bu şehirlerde, Suriyelilerin gelmesiyle beraber ürünlere olan taleplerin artmasından dolayı gerek gıda ürünleri gerekse ev fiyatlarında yükselmeler meydana gelmiş, sonuç olarak Kilis ve Gaziantep gibi şehirlerimizde enflasyon oranı ülkemiz ortalamasının üzerinde çıkmıştır (Orhan ve Gündoğar, 2015: s. 17).

Türkiye'de Suriyelilerin durumuna istihdam açısından bakıldığında ise ülkemizin farklı şehirlerine dağılmış olan bu kişilerin birçoğunun çeşitli alanlarda üretim yapan fabrika ve atölyelerde kayıt dışı bir şekilde çalıştırıldığı görülmektedir. Çalışma izni olanların haricindeki bu kişiler düşük ücretler karşılığında çeşitli alanlarda işverenler tarafından istihdam

edilmektedir. Ancak işverenler tarafından cazip ve masum olarak görülen bu durum ekonomik istihdam dengeleri açısından zararlar doğurmaktadır. İşveren için çok uygun ücretler karşılığında çalıştırılabilen bu sığınmacılar, yerel halktan kişilerin istihdam edilmesini zorlaştırmaktadırlar (Koç vd. 2015: s. 88). İşverenler çalışanına sigorta yapmak ve Türkiye'de geçerli asgari ücreti vermektense, günlük, haftalık yevmiyeyle veya aylık düşük ücretlendirme ile sigortasız bir şekilde sığınmacıları çalıştırmayı tercih etmektedirler. Bu da yerel halkta istihdam ve ekonomik yetersizlik sorunu açığa çıkarmaktadır.

ORSAM ve TESEV'in yapmış olduğu çalışmaya göre Suriye sınırına yakın ketlerimizde istihdam açısından iki farklı görüş açığa çıkmıştır. Bölgedeki işverenler ve yerel halkın görüşlerinin bu noktada ayrıldığı görülmektedir. İşverenlere göre Suriyeli sığınmacılar bölge halkının istihdam fırsatlarını ellerinden almamakta, aksine vasıfsız işlerde çalışacak ucuz işgücü açığını kapatmaktadırlar. Halk ve bölgedeki işçilere göre ise yerel halktan olan işçilerin işlerinden çıkartılarak yerlerine ucuz işgücü olan Suriyeli sığınmacıların alındığı ve böylelikle bölgedeki işçilerin mağdur olduğu düşünülmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015: s. 18).

Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de ekonomik olarak yalnızca olumsuz etkiler ettiğini söylemek yanlış bir yaklaşım olmaktadır. Yapılan bazı araştırmalar neticesinde Suriyeli sığınmacıların yaptıkları bazı ekonomik girişimler sonucunda belli bölgelerde istihdam yarattığı ve ihracatı arttırdığı bulgularına ulaşılmıştır. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)'nın 2019 yılında Suriyelilerin Türkiye'de açtığı işletmeler üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda ekonomik açıdan önemli bulgular elde edilmiştir.

Bu araştırmaya göre, Suriye'den gelerek ülkemizde herhangi bir işletme kuran girişimcilerin Türkiye'de bulunan 3 milyon 500 bin civarı Suriyelinin %7'lik kısmına geçim kaynağı sağladığı belirtilmektedir. Türkiye'de farklı kentlerde bulunan Suriyelilerin toplam 10.000'den fazla işletme kurduğu ve bu işletmelerde %60'ı Suriyelilerden oluşan ortalama 7 kişinin çalıştığı büyük veya küçük işletmeler olduğu açığa çıkmıştır. Suriyelilerin hane halkının ortalama 6 kişiden oluştuğu vurgulanan çalışmada kesin olmamakla beraber yaklaşık olarak Türkiye'de bulunan Suriyelilerden 250.000 kadarının farklı sektörlerde hizmet veren bu işletmelerin sunduğu istihdamdan yararlandığı belirtilmiştir (TEPAV, 2019).

Türkiye'deki Suriyeli girişimcilerin ekonomik olarak olumlu etkiler de yaptığı belirtilen ilgili çalışmada, bu girişimcilerin işletme yönetiminde karşılaştıkları bazı engellerden de bahsedilmektedir. Bu engellerden öne çıkanlar ise finansmana erişim, iş kanunları ve vergi oranları olarak belirtilmiştir. Buna ilişkin olarak TEPAV'ın raporunda "Suriyelilerin istihda-

mı ile ilgili mevcut yasa ve düzenlemelerin, mülteciler tarafından kurulan şirketleri olumsuz yönde etkilediğini ve Suriyelilerin resmi iş piyasasına entegrasyonunu sınırladığına işaret etmektedir." ifadeleri yer almaktadır (TEPAV, 2019).

Sığınmacıların ülkemize yaptıkları etkileri, olumlu etkiler bazında ele aldığımızda ise bir diğer çalışma UTESAV (Uluslararası Teknoloji Ekonomi ve Sosyal Araştırma Vakfı) tarafından 2018 yılında yapılmıştır. Bu hususta hazırlanan raporda sığınmacıların bazı olumlu istihdam etkilerine ilişkin olarak, Türkiye'nin az gelire sahip ülkeler sınıfından orta düzeyde gelire sahip ülkeler sınıfına yükseldiği bir dönemde gelen Suriyeliler, ülkemizde önemli bir sorun olan sanayi, inşaat ve tarım sektörlerinde baş gösteren işgücü açığını büyük oranda kapatmışlardır. Dolayısıyla bu sektörlerde faaliyet gösteren iş verenlerin işçi bulamama sorunu büyük oranda çözülmüştür. Ülkemizin Suriye sınırındaki kentlerinde Suriyelilerin gelmesine paralel olarak ekonomik faaliyetler ve dış ticarette bir hareketlilik başlamış, devamında ise bölgede işsizlik oranlarında bir azalma eğilimi olduğu görülmüştür. Pek çok vasıfsız işte çalışan Suriyelilerin etkisi de doğal olarak vasıfsız işgücüne yönelik sektörlerde olmuştur. Aynı zamanda Suriyeliler vasıfsız iş sahalarında işverenler için işgücü maliyetinin düşmesine ve verimliliğe sebep oldukları vurgulanmıştır (Gür ve Tatlıyer, 2018: s. 10).

3. Suriyelilere Yönelik Sosyoekonomik Destek Politikaları

Türkiye'de bulunan, ekonomik ve sosyal anlamda desteğe ihtiyacı olan Suriyelilere yönelik destek politikalarına Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) öncülük etmektedir. BMMYK'nın Türkiye temsilciliği "Sosyal ve Mali Yardımlar" adı altında mültecilerin taşıdığı şartlara göre yardımlar sağlanmasına aracılık etmektedir. Mülteci ve sığınmacıların nasıl yardım alabileceklerine dair sürekli bilgilendirmeler yapan BMMYK, bu yardımları beş başlık altında toplamıştır. Sağlanan yardımlardan ilki olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), sığınmacı ve mülteciler bulundukları illerde en üst idari kurum olan valiliklerin koordine ettiği sosyal yardımlardan faydalanabilmektedirler. Valilik idaresi altında görev yapan SYDV; Bir sefere mahsus nakdi yardım, kömür yardımı, eğitim, sağlık, barınma, gıda harici ihtiyaç malzemeleri vb. yardım talebinde bulunanların hazırlamış olduğu dilekçeleri gerekli işlemler için teslim almaktadırlar. İkincisi ise Sosyal Hizmet Merkezleri'dir. Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri idaresinde çalışmalarını sürdüren Sosyal Hizmet Merkezleri, en kritik durumda olan sığınmacı ve mültecilere eğitim ve danışmanlık, psiko-sosyal destek, kritik ve hassas durumdaki kişilerin tespiti, bu kişilerin gerekli hizmet sağlayıcı birimlere yönlendirilmesi gibi çeşitli sosyal hizmetler sunmaktadırlar. Sosyal Hizmet Merkezleri her ilde birden fazla bulunabilmektedir, ilgili kişile-

rin bu merkezlere ulaşımı da oldukça kolaydır. Üçüncü yardım yöntemi ise belediyelerin imkânları ölçüsünde sunduğu bazı destekleme hizmetlerdir. İl ve ilçe belediyeleri sığınmacı ve mültecilere yönelik yardımda bulunabilmektedirler. Bu yardımlar her belediyenin mevcut kaynaklarına göre değişebilmektedir. Bu yardımların içeriği, gıda, giysi, kömür ve gıda dışı farklı ihtiyaçlar olabilmektedir. Yardımın kimlere sağlanacağının ölçütü de belediyelere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Dördüncü yardım ise SUY (Sosyal Uyum Yardımı Programı)'dur. SUY olarak kısaltılan bu çok amaçlı nakdi yardım programı ülkemizde uluslararası veya geçici koruma altında bulunan ve barınma merkezleri dışında kalan kritik durumdaki milyonlarca kişinin temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla planlanmıştır. ECHO (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operation-Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu) tarafından finansmanı sağlanan bu program Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türk Kızılayı ve WFP (Birleşmiş Milletler Gıda Programı-World Food Programme) ortaklığıyla uygulanmaktadır. Yardım için gerekli kriterleri sağlayan sığınmacı ve mülteci ailelere Kızılaykart-Suy verilmektedir. Bu karta söz konusu ailede yaşayan her birey için aylık olarak 120 TL yükleme yapılmaktadır. Kartta bulunan mevcut para ATM'lerden nakit olarak çekilebileceği gibi, alışveriş yapmak için mağaza ve marketlerde bulunan POS cihazlarında da kullanabilmek mümkündür. Beşinci yardım türü ise Eğitim İçin Şartlı Nakit Transferi'dir. Bu yardım türü 2003 yılından beri ülkemizde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından Türk vatandaşları ve Türkiye'de ikamet etmekte olan yabancılara uygulanan Ş.E.Y. programının genişletilmiş yeni türüdür. Barınma merkezleri dışında yaşamını sürdüren tüm mülteciler gerekli şartları sağladığı takdirde uyruklarına bakılmaksızın bu yardımdan yararlanabilmektedirler. Bu yardım için uygun bulunan ailelere, çocuklarının okula düzenli bir şekilde devam etmeleri (anaokulunda başlayıp 12. sınıftan mezun olana kadar kesintisiz olarak eğitimi sürdürmek) şartıyla bu ailelere nakdi yardım yapılmasına imkân sağlamaktadır (United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR Turkey, 2020).

4. Alan Araştırması

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın ne amaçla yapıldığı, hangi yöntemin benimsendiği, evren ve örneklemine dair hangi grup üzerinde araştırmanın yapıldığı, verilerin hangi metotla toplandığı, analizi ve yorumlanmasına dair bilgilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Tanıtımı

Araştırmanın Amacı: Araştırmada, Suriye'den zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan ve Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi (OKÜ)'nde öğrenim görmekte olan öğrencilerin üniversite eğitiminde yaşadıkları maddi, dil vb. kaynaklı sorunların tespiti ve bu kişilerin Osmaniye ilinde

içerisinde bulundukları ekonomik durumlarını (yaşamsal ve eğitimsel ihtiyaçları karşılayabilme, maddi gelir vb.), sosyal hayata katılımları ve uyum süreçlerini irdelemek amaçlanmıştır. Ayrıca, bu kişiler için yapılmış olan sosyoekonomik temelli politika ve uygulamalara alternatif üretebilmek de çalışmanın amaçlarındandır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi: Suriye'de yerinden edilmiş olup Türkiye'ye göç eden ve burada öğrenim gören Suriyeli üniversite öğrencilerinin günlük hayatlarında ve eğitim süreçlerinde yaşadıkları sosyal ve ekonomik sorunların irdelendiği bu çalışmanın evrenini Suriye'den göç eden üniversite öğrencileri, örneklemini ise Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde öğrenim gören Suriyeli öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırma Verilerinin Toplanması, Yöntemi, Analizi ve Yorumlanması: Yapılan derinlemesine görüşmeden elde edilen bulguların daha geniş bir kitle üzerinde doğruluğunun ya da eksik kalan yerlerin neler olduğuna dair devamında yapılan anketle beraber çalışmanın yöntemi karma yöntem olarak tasarlanmıştır. Karma yöntem olarak tasarlanan bu "çalışma kartopu tekniği ile iletişime geçilen 2 Suriyeli öğrencinin çalışmaya gönüllük esasına dayalı olarak diğer arkadaşlarını da dâhil etmesiyle 10 Suriyeli öğrenciyle yapılan derinlemesine görüşme ve devamında 73 öğrenciyle yapılan anket çalışmasıyla araştırma verileri toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan bir form ile öğrencilerin rızaları doğrultusunda ses kayıtları alınarak 14.03.2020 ve 18.03.2020 tarihleri arasında her öğrenciyle birer saatlik zaman diliminde derinlemesine görüşme çalışması yapılmıştır. Devamında ise 20 sorusu demografik bilgilere dayalı, 33 sorusu ise beşli likert ölçeğine uygun ifadelendirmeyle toplam 53 sorudan oluşan bir anket ölçeği tasarlanarak 20.03.2020 ve 30.03.2020 tarihleri arasında öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Hem öğrencilerin hem de ailelerinin ekonomik ve sosyal durumunun araştırılmasına yönelik olarak yapılan derinlemesine görüşme ve anket çalışmaları bulgularına göre, öğrencilerin ebeveynlerinin iş durumu, günlük harcama limitleri, temel ihtiyaçlarını karşılama yöntemleri, T.C. vatandaşlığına sahip olma durumları, cinsiyet ve yaşlarına ile sosyal hayata katılımları ve ekonomik sorunlara yaklaşımları arasında anlamlı fark olup olmadığına dair önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Anket çalışmasının verilerinin çözümü ve analizinde ise SPSS.20.00 istatistik paket programı kullanılmıştır. Anketten elde edilen verilere yönelik olarak frekans analizi, çapraz tablo analizi, tanımlayıcı analiz ve çeşitli fark analizleri uygulanmıştır. Fark analizlerinin uygulanması noktasında verilere ait yanıt seçeneklerinde verilen yanıtların tamamının $n>30$ koşulunu sağlaması durumunda yanıtların normal dağılım gösterdiği varsayılarak parametrik testlerden uygun olan alternatif (Bağımsız Örneklem t Testi) uygulanmıştır. Yanıt seçeneklerinde herhangi birinde dahi $n<30$ durumunun oluşması halinde ise uygun non-parametrik testler (K Bağımsız Ör-

neklem t Testi / Kruskal-Wallis Analizi; 2 Bağımsız Örneklem Testi/ Man Whitney-U Analizi) gerçekleştirilmiştir. Demografik bilgiler ile ölçek ifadelerine verilen cevaplar arasındaki ilişkilerden anlamsız olanları değişken olarak kabul edilmeyip çalışmaya dâhil edilmemiştir.

4.2. Araştırmanın Önemli Bulguları ve Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde OKÜ'de 2019-2020 eğitim öğretim döneminde kayıtlı olan 111 kişilik Suriyeli öğrenci grubundan 83'üne ulaşılarak toplanan verilerin analizi ve değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan önemli bulgulara yer verilmiştir.

4.2.1. OKÜ'deki Suriyeli öğrencilerin ekonomik sorunlara yaklaşımı cinsiyete göre farklılık arz etmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Ölçek İfadelerine Verdikleri Yanıt Ortalamaları

İfade	Cinsiyet	Ort. ± S.S.	Sd.	t	p
İmkânsızlıklardan dolayı üniversitede derslere devam etmediğim günler oluyor.	Erkek	2,67 ± 1,282	71	2,187	0,032
	Kadın	2,32 ±1,137			
Harcamalarımı genellikle sadece temel ihtiyaçlarım için yaparım.	Erkek	3,90±1,185	71	-2,058	0,034
	Kadın	4,42±0,848			
Ailem Türkiye'de sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamıyor.	Erkek	2,76±1,428	71	2,5	0,011
	Kadın	2,00±1,065			
Üniversite eğitimim bittikten sonra Türkiye'de çalışmak ve hizmet etmek isterim.	Erkek	3,40±1,17	71	-2,889	0,004
	Kadın	4,13±0,885			

t Testi

Anket verilerinin analizi sonucunda oluşturulan Tablo 1'de yer alan bilgilere göre katılımcıların ekonomik sorun olarak da nitelendirilebilecek bazı konulara yaklaşımları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin yaşadıkları ekonomik sıkıntılar sebebiyle belli dönemlerde üniversitedeki derslere devam edememe durumunun katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır ($p=0,032<0,05$). Yanıt ortalamaları incelendiğinde bu durumun kadın öğrenciler açısından daha az geçerli olduğu görülmektedir (ort.=2,32). Bu sonucu erkek öğrencilerin gerek kendileri gerekse ailelerinin maruz kaldığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle eğitime devam etmek yerine herhangi bir işte çalışmayı tercih etme durumunun daha fazla olması şeklinde yorumlamak mümkündür.

Öğrenciler açısından bir başka ekonomik unsur olan genelde sadece temel ihtiyaçları karşılamak adına harcama yapma durumunun da cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir

(p=0,034<0,05). Yanıt ortalamalarına göre kadınların sadece temel ihtiyaçlara yönelik harcama yapma durumlarının (ort.=4,42) erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir (ort.=3,90).

Sağlık hizmetlerinden katılımcıların ailelerimim faydalanabilme seviyesinin de katılımcıların cinsiyetine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür (p=0,011<0,05). Bu noktada erkek katılımcıların ailelerinin (ort.=2,76) kadın katılımcıların (ort.2,00) ailelerine göre bu sıkıntıyı daha yoğun yaşadığı görülmektedir.

Benzer şekilde istatistiksel olarak anlamlı farklılığın bulunduğu bir diğer durum ise üniversite eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'de yaşamaya ve çalışmaya devam etme ile ilgili olarak da söz konusu olduğunu söylemek mümkündür (p=0,004<0,05). Kadınların üniversite eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'de bir iş bulup çalışmak ve hayatlarına burada devam etmek konusundaki eğiliminin (ort.= 4,13) erkeklerden daha yüksek olduğu (ort.=3,40) saptanmıştır.

Yapılan derinlemesine görüşmede katılımcıların söylemleri de bu bulgularla örtüşmektedir. Öyle ki, görüşme yapılan 10 öğrenciden 9'u harcamalarını yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıklarını, kısıtlı olan gelirleriyle hayatlarını idame ettirmek adına ek harcama yapmadıklarını beyan etmişlerdir. Birçok sosyal ya da yaşamsal ihtiyaçlarından vazgeçmek zorunda kaldıklarını belirten katılımcıların, en azından bu faaliyetlerden yoksun kalarak hayati olan temel ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olmaları kendileri açısından olumlu görülmektedir.

4.2.2. OKÜ'deki Suriyeli öğrencilerin ekonomik sorunlara yaklaşımı günlük ortalama harcama limitlerine göre farklılık arz etmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Günlük Ortalama Harcamalarına Göre Ölçek İfadelerine Verdikleri Yanıt Ortalamaları

İfade	Günlük Ortalama Harcama	N	Sıra Ort.	sd	X^2	p
İmkânsızlıklardan dolayı üniversitede derslere devam etmediğim günler oluyor.	6-10 TL arası	12	45,04	4	9,759	0,045
	11-15 TL arası	24	42,06	4		
	16-20 TL arası	18	24,97	4		
	21-25 TL arası	9	39,78	4		
	26-30 TL arası	6	32,33	4		
	30 TL ve üzeri	4	25,38	4		

Şu an da yaşadığım kentte giyim ürünleri almakta zorlanıyorum.	6-10 TL arası	12	56,79	4	16,594	0,002
	11-15 TL arası	24	39,58	4		
	16-20 TL arası	18	26,61	4		
	21-25 TL arası	9	34,67	4		
	26-30 TL arası	6	32,67	4		
	30 TL ve üzeri	4	20,63	4		
Şu an da yaşadığım kentte gıda ürünleri almakta zorlanıyorum.	6-10 TL arası	12	51,00	4	11,863	0,018
	11-15 TL arası	24	41,67	4		
	16-20 TL arası	18	28,89	4		
	21-25 TL arası	9	30,67	4		
	26-30 TL arası	6	32,67	4		
	30 TL ve üzeri	4	24,25	4		
Şu an da yaşadığım kentte konut kiraları ailem için pahalıdır.	6-10 TL arası	12	39,13	4	17,317	0,004
	11-15 TL arası	24	43,54	4		
	16-20 TL arası	18	37,42	4		
	21-25 TL arası	9	40,61	4		
	26-30 TL arası	6	21,17	4		
	30 TL ve üzeri	4	5,13	4		

Kruskal-Wallis Testi

Araştırmada kullanılan ankete verilen yanıtlardan bazılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratan bir başka değişken de katılımcının günlük ortalama harcama miktarı olmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere özellikle derse devam etme, giyim ihtiyacını karşılama, gıda ürünlerine erişebilme, konut kiraları gibi alanlarda bu değişkene bağlı olarak günlük harcama limitlerine göre istatistiksel farklar saptanmıştır.

Örneğin imkânsızlıklardan dolayı üniversitedeki derslere devam edememe durumunda günlük ortalama harcama miktarına göre anlamlı bir fark oluştuğu görülmektedir ($p=0,045<0,05$). Bu anlamda en büyük sıkıntıyı günlük 6 TL- 10 TL arası harcama gücü olanlar (Medy.=0,045) ile 11 TL-15 TL arası ortalama harcama yapabilen grubun (Medy.= 42,06) yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu verilere göre katılımcıların günlük ortalama harcama yapabilme güçlerinin düşük olduğu durumlar günlük yol, yemek, sosyalleşme gibi alanlarda yapacakları harcamaları gerçekleştirememe durumları oluştuğu için üniversitedeki derslerine devam etmede sorun yaşadıkları yorumunu yapmak mümkündür.

Benzer şekilde yaşanılan kentte giyim ihtiyacının karşılanması ($p=0,002<0,05$) ve gıda ürünlerini satın alabilme gücü ($p=0,018<0,05$) noktasında da günlük ortalama geliri düşük olan katılımcıların sıkıtılar yaşadıkları görülmektedir. Her iki durum için de 6 TL-10 TL harcama yapabilenler (Medy.=56,79; 51,00) ile 11 TL-15 TL arası harcama gücü olanlar (Mey.=39,578; 41,67). Bu anlamda en çok sorun yaşayan katılımcı grubu olarak dikkat çekmektedir.

Yine bir başka ekonomik sıkıntı göstergesi olan yaşanılan kentteki konut kiralarının pahalı olarak algılanması noktasında da günlük ortalama harcama gücü açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farktan söz etmek mümkündür (p=0,004<0,05). Bu noktada da günlük harcama gücü artıkça, ekonomik koşulların daha iyiye gidiyor oluşuna bağlı olarak pahalılık algısı da azalmaktadır (30 TL ve üzeri harcama yapanlar Medy. =5,13).

Derinlemesine görüşme katılımcılarının söylemlerinden elde edilen bulgular kapsamında da öğrencilerin zaman zaman maddi kaynaklarının tükendiği yahut yetmediği durumlarda derslere gitme konusunda ya da kırtasiye ürünleri alma konusunda geri kaldıkları görülmektedir. Benzer şekilde yine katılımcıların yılda yalnızca bir ya da iki sefer giyim alışverişi yapabildikleri genelde aynı kıyafetleri özenli bir şekilde kullanmaya gayret ettikleri görülmektedir. Gıda ürünleri alışverişlerinde ise genelde yumurta, patates ve makarna gibi ucuz ürünler aldıklarını ve ekstra yeme içme davranışında bulunmamakta yahut dışarıda kafe-restoran gibi mekânlarda yemek yemeyi tercih etmemektedirler.

4.2.3. OKÜ'deki Suriyeli öğrencilerin ekonomik sorunlara yaklaşımı temel ihtiyaçlarını karşılama yöntemine göre farklılık arz etmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Ailelerinin Temel İhtiyaçlarını Karşılama Şekillerine Göre Ölçek İfadelerine Verdikleri Yanıt Ortalamaları

İfade	Ailenin Temel İhtiyacını Karşılama Yöntemi	N	Sıra Ort.	sd	X^2	p
Şu an da yaşadığım kentte yurt-ev ücretlerini karşılamakta zorlanıyorum.	Çalışarak	40	37,13	2	6,294	0,043
	Kamu yardımı yoluyla	17	45,41	2		
	Mevcut tasarruflarımızı kullanarak	16	27,75	2		
Harcamalarımı genellikle sadece temel ihtiyaçlarım için yaparım.	Çalışarak	40	32,44	2	6,064	0,048
	Kamu yardımı yoluyla	17	46,24	2		
	Mevcut tasarruflarımızı kullanarak	16	38,59	2		

Kruskal-Wallis Testi

Tablo 3'te yer alan verilere göre ailenin temel ihtiyaçlarının karşılanma şekline göre bazı ölçek ifadelerine verilen yanıtlarda istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluştuğu görülmektedir. Yaşanılan kentte yurt-ev ücretlerinin karşılamada zorlanma (p=0, 043<0,005) ve sadece temel ihtiyaçlara yönelik harcama yapma (p=0, 048<0,005) noktasında kamu yardımı alarak ailenin temel ihtiyaçlarını karşılayan katılımcıların diğer gruplara göre daha sıkıntılı süreçler geçirdikleri görülmektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan 10 öğrenciden 4'ü burs almakta, diğer öğrencilerin ise herhangi bir sabit geliri bulunmamaktadır. Öğrencilerin geneli yaz aylarında tercümanlık, dil eğitimi yahut bazı vasıfsız işlerde ça-

lışmakta ve hem kendilerinin eğitim dönemi için kaynak oluşturmakta hem de ailelerine destek olmaktadırlar. Öğrencilerden birinin ailesi birikmiş paralarını alarak gelmiş, bir öğrencinin ailesi halen Suriye'de yaşamakta, diğer 8 öğrencinin ailesi ise herhangi bir varlığı olmadan Türkiye'ye göç etmiştir. Herhangi bir malvarlığı olmayan bu ailelerinin 7'si ise Kızılay-kart-SUY yardımından faydalanmaktadırlar.

4.2.4. OKÜ'deki Suriyeli öğrencilerin ekonomik sorunlara yaklaşımı T.C. vatandaşlığına sahip olma durumlarına göre farklılık arz etmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların T.C. Vatandaşı Olma Durumlarına Göre Ölçek İfadelerine Verdikleri Yanıt Ortalamaları

İfade	Vatandaşlık	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Man Whit. U.	p
Şu an da yaşadığım kentte ulaşım fiyatları benim için pahaldır.	**Evet**	25,54	306,5	228,5	0,031
	Hayır	39,25	2394,5		
Şu an da yaşadığım kentte giyim ürünleri almakta zorlanıyorum.	**Evet**	25,79	309,5	231,5	0,037
	Hayır	39,20	2391,5		
Suriye'deki iç savaş sonlandığında ve ülke normale döndüğünde ülkeme geri dönmeyi isterim.	**Evet**	21,83	262	184	0,005
	Hayır	39,98	2439		

Man Whitney-U Testi

Tablo 4'te yer alan verilere göre ekonomik temelli bazı konularda T.C. vatandaşlığına sahip olup olmama durumunun istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratan bir değişken olduğu görülmektedir. Yaşanılan kentte ulaşım fiyatlarının pahalı algılanması ($p=0,031<0,05$), yaşanılan kentte giyim ürünlerinin satın alınmasında zorlanma ($p=0,037<0,05$) noktasında T.C. vatandaşlığı olmayan katılımcıların daha büyük zorluk yaşadığını söylemek mümkündür (Medy.= 39,25; 39,20). Ayrıca Suriye'deki iç savaşın sonlanmasının ardından ülkesine geri dönme konusuna T.C. vatandaşlığı olmayan katılımcıların daha olumlu baktığı görülmektedir ($p=0,005<0,05$; Medy.= 39,98).

4.2.5. OKÜ'deki Suriyeli öğrencilerin sosyalleşme ve iletişim kurmaya dair algıları yaşlarına göre farklılık arz etmektedir.

Tablo 5: *Katılımcıların Yaşlarına Göre Ölçek İfadelerine Verdikleri Yanıt Ortalamaları*

İfade	Yaş	Ort. ± S.S.	Sd.	t	p
Türkiye'de maddi imkânsızlığımdan dolayı sosyal etkinliklerde bulunamadığım zamanlar oluyor.	18-22 arası	3,44± 1,031	71	2,489	0,015
	23-27 arası	2,80±1,157			

Üniversitede hocalarımla iletişim kurmakta çekindiğim zamanlar oluyor.	18-22 arası	3,47±1,054	71	2,429	0,018
	23-27 arası	2,83±1,147			

t Testi

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcıların yaşına göre maddi imkânsızlıklardan dolayı sosyal etkinliklere katılamama durumu (p=0,015<0,05) ve üniversitede hocalar ile iletişim kurmakta zorluklar yaşama konusunda (p=0,018<0,05) istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluştuğu görülmektedir. Her iki duruma da katılımcıların yaşı küçüldükçe bu alanlarda yaşanan sıkıntılı durumun arttığı görülmektedir. Öğrencilerin genel durumu incelendiğinde üniversiteye başladıkları ilk yıllar iletişim kurmak ve kendini ifade etmekte zorlandıkları görülmektedir. İlerleyen yıllarda hem üniversitedeki diğer öğrencilere hem de üniversite hayatına alıştıkça iletişim kurmak, çevre edinmek konusunda rahatladıklarını söylemek mümkündür.

Derinlemesine görüşme katılımcılarının söylemlerine göre ise üniversitede eğitim görmeye başladıkları ilk yıllarda sosyalleşme konusunda çekimser kaldıkları, diğer öğrenciler ve öğretim üyeleriyle iletişime girmekte zorlandıkları görülmüş, bu çekimserliğin sebebi ise sahip oldukları istenmeme, tepki görme ve dışlanma korkusu olduğunu belirtmişlerdir. Ancak zaman içerisinde gerek diğer öğrencilerin gerekse öğretim üyelerinin kendilerine olan olumlu yaklaşımlarından dolayı bu sorunu ilerleyen öğrencilik yıllarında aştıkları görülmüştür.

4.2.6. OKÜ'deki Suriyeli öğrencilerin ekonomik sorunlara yaklaşımı babalarının Türkiye'deki işine göre farklılık arz etmektedir.

Tablo 6: Katılımcıların Babalarının Türkiye'deki İşlerine Göre Ölçek İfadelerine Verdikleri Yanıt Ortalamaları

İfade	**Babanın Türkiye'deki İşi**	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**
Üniversite için gerekli olan kitap, defter, kırtasiye ürünleri vb. almakta zorlanıyorum.	İşsiz	33	39,94	8	16,354	0,038
	İşçi	12	49,50	8		
	Memur	2	13,50	8		
	Çiftçi	1	5,50	8		
	Tüccar, esnaf ya da serbest meslek sahibi	7	32,50	8		
	Doktor	1	5,50	8		
	Öğretmen	4	29,50	8		
	Mühendis	2	13,50	8		
	Baba Türkiye'de değil	11	34,41	8		

Şu an da yaşadığım kentte giyim ürünleri almakta zorlanıyorum.	İşsiz	33	41,86	8	15,602	0,048
	İşçi	12	48,88	8		
	Memur	2	16,50	8		
	Çiftçi	1	16,50	8		
	Tüccar, esnaf ya da serbest meslek sahibi	7	28,93	8	15,602	0,048
	Doktor	1	16,50	8		
	Öğretmen	4	27,88	8		
	Mühendis	2	16,50	8		
	Baba Türkiye'de değil	11	29,09	8		
Kazandığımız aylık ücret geçinmemize yetmiyor. Kısıtlı maddi şartlar altında yaşıyoruz.	İşsiz	33	44,89	8	17,362	0,027
	İşçi	12	37,38	8		
	Memur	2	24,00	8		
	Çiftçi	1	7,50	8		
	Tüccar, esnaf ya da serbest meslek sahibi	7	35,86	8		
	Doktor	1	7,50	8		
	Öğretmen	4	15,75	8		
	Mühendis	2	12,50	8		
	Baba Türkiye'de değil	11	33,55	8		

Kruskal-Wallis Testi

Katılımcıların anket sorularına verdikleri cevaplar incelendiğinde ekonomik unsurlar açısından fark yaratan bir başka değişkenin de babalarının Türkiye'de yaptığı iş olduğu saptanmıştır. Tablo 6'da yer alan verilere göre örneğin üniversite için gerekli olan kırtasiye ürünlerini almakta zorlanma noktasında babanın Türkiye'deki işine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir ($p=0,038<0,05$). Bu konuda en büyük sıkıntıyı yaşayan grubun ise babası işçi olarak çalışanlar (Medy.=49,50) ve babası işsiz olanlar (Medy.=39,94) olduğunu söylemek mümkündür. (Analiz sonucunda anne mesleği değişkeni, ölçek ifadelerine verilen cevaplara göre anlamsız çıktığı için tabloya dâhil edilmemiştir.)

An itibariyle yaşanan kentte giyim ürünlerini satın alma noktasında da katılımcıların babalarının ülkemizdeki işlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p=0,048$). Tıpkı bir önceki değerlendirmede olduğu bu açıdan da en büyük sıkıntı yaşayan grubun babası işçi olanlar ile (Medy.=48,88) işsiz olanlar (Medy.=41,86) olduğu görülmektedir.

Kazanılan aylık ücretle geçinememe ve kısıtlı maddi şartlar altında yaşama ile ilgili olarak da babanın Türkiye'de yaptığı işe göre istatistiksel olarak anlamlı bir farktan bahsetmek mümkündür ($p=0,027<0,05$). Bu alanda da işçi çocukları (Medy.=48,88) ve babası işsiz olan katılımcıların (Medy.=41,86) en sıkıntılı grup olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Kitlesel olarak gerçekleşen göçlerin hedef noktasında ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlarda ortaya çıkardığı farklı etkileşimler sayısal olarak en fazla yerinden edilmiş Suriyelinin bulunduğu Türkiye'de de görülmüştür. Türkiye'de özellikle yerel nüfusa göre Suriyelilerin yoğunluğunun fazla olduğu kentlerde (Kilis, Hatay, Şanlıurfa vb.) ikili bir etkileşim ortaya çıkmıştır. Hem göç eden Suriyeliler hem de bu kentlerde yaşayan yerel nüfusun bir kültür çatışması içerisine girdiği görülmektedir. Süreç üniversite öğrencileri açısından ele alındığında ise zorunlu olarak sığındıkları ülkeye uyum sağlayabilme, geçinebilme gibi zorlu süreçlere ek olarak çeşitli dezavantajlarla eğitim hayatlarını devam ettirebilmeleri maddi ve psikolojik destekler sayesinde aşılabilmektedir. Vatandaş olmamanın ve tüm maddi kazanımlarını iç savaş neticesinde kaybetmenin getirdiği yaşam zorluğunun yanı sıra bir de eğitim sürecinin getirdiği harcama yükünü karşılayabilme mücadeleleri sığınmacı öğrencilerin motivasyonunu düşürdüğünü söylemek mümkündür.

OKÜ'de öğrenim görmekte olan Suriyeli öğrencilerin ebeveynlerinin Suriye'de iken yaptıkları iş yahut meslek Türkiye'deki durumlarını etkilemektedir. Öyle ki, uzmanlık gerektiren meslekler olarak tanımlanabilen doktor, öğretmen, mühendis vb. meslek dallarında çalışan kişilerin Türkiye'de de sağlanan fırsatlar kapsamında mesleklerini sürdürebilmektedirler. Dolayısıyla kaliteli istihdam edilmeleri daha kolay olmaktadır. Vasıfsız işlerde ya da uzmanlık gerektirmeyen mesleklerde çalışmış olan kişilerin Türkiye'deki istihdamında olumsuzlukların açığa çıktığını (kayıt dışı istihdam, düşük ücret, uzun mesai, işsizlik vb.) söylemek mümkündür. Bu bağlamda uzmanlık gerektiren mesleklerde çalışan ebeveynlerin çocuklarının ekonomik ve sosyal anlamda diğerlerine göre kısmen daha avantajlı olmaktadırlar.

Suriyeli öğrencilerin maddi anlamda zorluk yaşadığı birçok temel ihtiyacını karşılama noktasında sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Uluslararası kuruluşlardan burs alan öğrencilerin maddi anlamda daha rahat oldukları görülmektedir. Buna bağlı olarak öğrencilerin eğitim süreçleri içerisinde çalışma eğilimlerine sahip oldukları görülmektedir. Eğitim sürecinin tatile dönemine girdiği yaz aylarında ve eğitim öğretim dönemi içerisinde pek çok farklı işlerde çalışarak ailesine maddi anlamda yardımcı olan veya kendi eğitim masraflarını karşılamaya çalışan Suriyeli öğrencilerin sosyal hayata katılamamalarına sebep olan en önemli dezavantajların birisi de doğal olarak ailelerinin maddi durumlarının iyi olmayışıdır. Öğrencilerin ebeveynlerinin ya da kendilerinin ekonomik hayata katılımı ve mevcut ekonomik durumları açısından ortalama düzeye göre yetersiz oldukları ve öğrencilerin üniversite eğitimleri sürecinde okul-ev arasında bir yaşam sürdükleri, sosyalleşme amaçlı olarak kentsel mekânlardan ve

fırsatlardan genellikle yararlanamadıkları görülmektedir.

Öğrencilerin çoğunun gelecekleri açısından kaygı içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Kaygılı olmalarının altındaki temel sebepler ise Suriye'de henüz demokratik bir yönetimin kurulamamış olması, yaşanan tüm sürece rağmen Beşşar Esad'ın görevi bırakmamış olması ve ülkede halen terör örgütlerinin etkinliğini sürdürüyor olmasıdır. Suriye'de siyasi bir değişiklik olmaması halinde dönüş yapamayacaklarına inanan öğrencilerin, Türkiye'de de ilerleyen yıllarda kendilerine karşı gelişebilecek olumsuz politikalar ihtimalini sürekli düşünmekte, bu öğrencilerin gelecekte kendilerini ve ailelerini nasıl bir yaşamın beklediği konusunda oldukça endişelendirmektedir. Türk vatandaşlığı kazanmış olanların ise bu konuda daha rahat oldukları, en azından ilerleyen zamanlara ilişkin bir aidiyet garantilerinin olduğu bilinmektedir. Türk vatandaşlığı, Suriyelilere ileriye dönük yaşama ilişkin daha rahat plan yapabilme şansı tanımaktadır.

Öğrencilerin çoğu barınma sorunlarının öğrenci evleri yoluyla çözmektedir. Suriyeli öğrencilerin barındıkları öğrenci evlerindeki ev arkadaşları ve üniversite içerisindeki arkadaşlarının Suriyelilerden oluşuyor olması onların Türk öğrencilerle kaynaşmasını sınırlandırmakta, bir grup psikolojisi (biz ve ötekiler) açığa çıkarmaktadır. Öğrencilerdeki genel düşünce kira fiyatlarının yüksek olmasıdır. Dolayısıyla öğrenciler kira, gıda, giyim harcamaları konusunda temkinli ve tasarruflu davranmakta, bu bağlamda sadece zorunlu temel ihtiyaçlarını karşılamak için harcamalar yapmaktadır.

Öğrenciler sosyal hayata katılım konusunda sorunlar yaşamaktadırlar. Öğrencilerin sosyalleşmeye ilişkin algılarına yönelik olarak geldikleri kentte yerel halkın kendilerine karşı tutunduğu tavır ve alaka belirleyici etmenlerden biri olmaktadır. Öyle ki, öğrenciler market, kırtasiye, otobüs gibi günlük yoğun kullandıkları mekânlarda bazı insanların kendilerine karşı olumsuz söylemleri Suriyeli öğrencilerin kendilerini toplumdan soyutlamalarına zemin hazırlamakta ve uyum süreçlerini yavaşlatmaktadır. Benzer şekilde medyada herhangi bir Suriyelinin yapmış olduğu suç teşkil eden bir eylem üzerine medyada tüm Suriyelileri kapsayıcı şekilde nefret söylemlerine şahit olan öğrencilerin korktuğu zaman zaman dışarı çıkmaktan dahi çekindiği görülmektedir. Bu tür muamelelere maruz kalan öğrencilerin toplumdan uzaklaşması ve içine kapanık bir hayat sürmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Suriyeliler için tüm sorunların çözümü değilse bile birçok sorunun çözümü olarak uyumlarının gerçekleşmesi görülmektedir. Bu kişilerin başta sosyal ve kültürel alanlar olmak üzere birçok alanda toplumumuza uyum sağlamaları için, toplum içerisinde benzer davranışsal özellikler sergilemek, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal ve hukuki düzenine aşina olma-

ları, bölgesel örf, adet ve geleneklere, kültürel değerlere uygun davranmaları ve bu değerleri incitici eylemlerde bulunmamaları, günlük yaşamda kamusal alanlarda aşırı ve uç sayılabilecek davranışlar sergilememeleri sağlanmalıdır. Ayrıca, ülkemizdeki Suriyeli insanların sosyal gruplaşmaları, geçmişte örneklerini gördüğümüz hemşehri mahalleleri şeklinde yaşamalarını önleyici politikalar belirlenmelidir (bu tarz ortak yaşamlar içine kapalı, toplumla etkileşimden kaçınan bir yaşam kültürü oluşturmaktadır). Ek olarak sadece öğrencilerin eğitimi üzerinde durulmamalı, yetişkin Suriyeli insanlara da eğitimler verilmeli, verilen mevcut eğitimler ise daha da kapsamlı hale getirilmelidir. Bu eğitimlerin mesleki, kültürel, sosyal, psikoloji, dil, sağlık ve hukuk alanlarında olmaları önemli bir katkı olacaktır. Bu insanların plansız bir şekilde çocuk yapmaları, erken yaşta evlenmeleri, birden fazla eşle evlenmeleri vb. davranışlar sergilememelerinin sağlanması, her birinin belli bir alanda kendilerini geliştirerek birer meslek erbabı olmalarının sağlanması ve Türk hukuk sisteminde hangi davranışların suç teşkil ettiğini bilmeleri yapılacak eğitimler kapsamında bu kişilerin uyum süreçlerini kolaylaştırabilecektir. Ek olarak, Suriyeli öğrenciler ile Türk öğrencilerin kaynaşmasının sağlanabilmesi ve devamında topluma uyum sağlanabilmesi açısından her eğitim kademesindeki öğrencilerin, Gençlik ve Spor Bakanlığının gençlik faaliyetlerinden (doğa kampları, yarışmalar, sosyal sorumluluk projeleri vb. etkinlikler) yararlanmaları sağlanmalıdır. Özellikle Suriyeli öğrenciler ile Türk öğrencilerin beraber eğlenceli ve eğitici aktivite ve proje yapabilecekleri, kaynaştırıcı aktivitelerin yaygınlaştırılması uyum sürecini destekler nitelikte olacaktır.

Suriyeli öğrencilerin ebeveynlerinin ekonomiye ve üretime katılımlarına imkân vermek, sosyal hayatta yer edinmelerini sağlamak öğrenciler üzerinde de olumlu etkiler yapacaktır. Maddi ve manevi olarak sorun yaşayan öğrencilerin ailelerinin de bu alanlarda sorun yaşadıkları görülmüş, dolayısıyla aile olgusu bir bütünü temsil ettiğinden dolayı ailenin yaşadığı sorunlar öğrencilere de sirayet etmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin kaygı ve sorunlarına çözüm üretmek aynı zamanda öğrencilerinde birçok sorununa çözüm olacaktır. Ayrıca ülkemizde yıllardır süregelen iç ve dış göç hareketleri konusunda halkın daha hassas, donanımlı ve bilgili olabilmesi adına Türkiye'de ilkokul ve lise müfredatlarına göç ile ilgili kapsamlı bir ders eklenmesi olumlu bir yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

Akkaş, İbrahim. (2015). "Suriyeliler: Sınırlar Ötesindeki Yaşam Mücadelesi". Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 5(1), 92-114.

Aktaş, Murat (2018). "Türkiye'deki Suriyeliler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri". Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42), 129-154.

Güneş Aslan, G., Fethi Güngör (2019). "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Göç Sonrası Yaşadığı Sorunlar: İstanbul Örneği". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11(18): 1602-1632.

Gür, N., ve Tatlıyer, M. (2018). "Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak". (Haz. Bekir Berat Özipek). İstanbul: UTESAV (Uluslararası Teknolojik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı).

https://istatistik.yok.gov.tr/

Karasu, Mithat Arman (2018). "Türkiye'de Suriyeli Sığınmacıların Kentlerde Neden Oldukları Güvenlik Riskleri". Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36(2), 51-73.

Koç, M., İbrahim Görücü, Nihat Akbıyık (2015). "Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri". Birey ve Toplum Dergisi, 5(9): 63-93.

Orhan, O., Sabiha Senyücel Gündoğar (2015). "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri". Ankara: ORSAM-TESEV. Rapor No:195.

Osmaniye Ticaret ve Sanayi Odası (2019). Osmaniye Ekonomik Görünüm Raposu. https://www.osmaniyetso.org.tr/upload/2019/09/osmaniye-ekonomik-gorunum-raporu.pdf (11.03.2021).

Özdemir, Erol. (2017). "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri". Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1(3), 114-140.

Resmî Gazete (30.11.1994). Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 22127. (16.11.2019).

Seydi, Ali Rıza (2014). "Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar". Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014(31), 267-305.

Süleymanov, Abulfez (07.01.2013). Zorunlu Göç ve Psikolojik Etkileri. uskudar.edu.tr: https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/176/zorunlu-goc-ve-psikolojik-etkileri (20.06.2020).

TEPAV (26.08.2019). Türkiye'de Suriyeli Girişimciliği ve Mülteci İşletmeleri: Türkiye Tecrübesinden Nasıl Faydalanılabilir? tepav.org.tr: https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10024 (18.12.2019).

UNHCR Turkey. (t.y.). Sosyal ve mali yardım. help.unhcr.org: https://help.unhcr.org/turkey/tr/social-economic-and-civil-matters/social-and-financial-assistance/ (10.02.2020).

Bölüm 22

BAĞLANMA STİLLERİ İLE DUYGU DURUM, KAYGI VE KİŞİLİK BOZUKLUKLARI İLİŞKİSİNİN YAPILAN ARAŞTIRMALAR KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Ezgi KESER[1]
Hadiye KÜÇÜKKARAGÖZ[2]

1 Ezgi KESER Uzman Aile Danışmanı- Psikolog, https://orcid.org/0000-0002-8714-5688
2 Doç. Dr. Hadiye KÜÇÜKKARAGÖZ Dokuz Eylül Üniversitesi/EBE Aile Eğitimi ve Danışmanlığı AD, https://orcid.org/0000-0002-4576-0295

GİRİŞ

Günümüzde, ergen ve yetişkinlerde görülebilen birçok ruhsal sorunun çocukluk çağında belirlenen bağlanma örüntüleriyle ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Bağlanma kuramını ilk defa John Bowlby ortaya koymuştur (Esen, 2020). Onun kuramıyla birlikte anne ve bebek arasındaki duygusal bağın önemi ortaya çıkmıştır. Levine ve Heller (2017:27)'ın belirttiği üzere Bowlby'nin bağlanma kuramından önce, ebeveyn ve çocuk arasındaki bağın önemi bilinmiyordu. Annenin bir gıda kaynağı olması çocuk ve anne arasındaki bağın da kaynağı olarak düşünülüyordu. Çocuk, anne ve besini birbiriyle eşleştirmişti ve bu yüzden annenin varlığına ihtiyaç duyuyordu.

Bowlby yaptığı gözlemler neticesinde tüm beslenme ihtiyaçları karşılanmış olsa bile bir bağlanma figürüne sahip olmayan çocukların normal bir gelişim gösteremediği sonucuna varmıştır. Mesela, İkinci Dünya Savaşı'nda kurumlarda büyütülen çocuklar fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim açısından geride kalmıştı. John Bowlby, yaptığı çalışmada hırsızlık yapmış çocukların bebeklik ve erken çocukluk dönemlerinde annelerinden uzun süre ayrı kaldıklarını fark etmiştir (Thompson, 2002; akt. Kesebir vd., 2011). Ardından devam ettirdiği çalışmaları neticesinde çocukların annelerini sadece açlık ihtiyaçlarını karşıladıkları için sevdiği görüşlerine karşı çıkarak 1969 yılında bağlanma kuramını geliştirmiştir (Çalışır, 2009; Bowlby, 1979; Stevenson-Hinde, 2007; akt. Kesebir vd., 2011).

Bowlby, anne ve bebek arasında daha çok doğuştan olan, biyolojik ihtiyaçlarla yönlendirilen, emme, gülme, ağlama, izleme, çağırma gibi davranışlarla kendini gösterip sosyal ilişkilerin başlangıcını oluşturan, gelecek ilişkiler için şablon niteliği taşıyan bir ilişki tanımlamıştır, bu ilişki bağlanmadır (Bowlby, 1958). Bir başka deyişle bağlanma, çocuk ile bakım veren kişi arasındaki ilişkide kurulan, bakım verenle yakınlık arayışı ile kendini gösteren, özellikle stresli durumlarda belirginleşen, tutarlılığı ve sürekliliği olan duygusal bir bağdır (Thompson, 2002; akt. Kesebir vd., 2011).

Burada stresli durumlardan kasıt bebeğin fiziksel, biyolojik ve duygusal ihtiyaçlarının harekete geçtiği zamanlardır. Bebeğin acıkması, susaması, gök gürültüsünden ya da odaya giren bir yabancıdan korkması stresli durumlara örnektir. Bakım veren kişi genellikle anne olduğu için yazı boyunca birincil bağlanma objesine sıklıkla "anne "diye ithaf edilecektir. Anne; bebeğin rahatlaması ve kendini güvende hissetmesi için 'güvence üssü' işlevi görür (Esen, 2020). Bunun yanı sıra bağlanma süreci içerisinde anne: öğretebilen, bebeğin kendini tanımasında "ayna" görevi üstlenen bir kişi olarak da tanımlanmaktadır (Keskin ve Çam, 2007).

BAĞLANMA KURAMININ İLKELERİ

Bağlanma kuramının üç temel ilkesi vardır. Kesebir ve arkadaşları (2011) bu ilkeleri şu şekilde açıklamıştır: i) Bebekler emme, izleme, gülümseme, ağlama gibi bağlanmayı kolaylaştırıcı davranışlar ile doğarlar. Bu davranışlar bakan kişi ile kurulan düzenli ve tutarlı bir etkileşim sonucu giderek gelişmektedir. ii) Bağlanma hem annenin hem bebeğin yakınlaşma gereksinimini karşılar. Anne ve bebek arasındaki bağlanmanın kalitesi iki tarafın da birbirinin duygularına cevap verdiği oranda artmaktadır. iii) Anneyle yaşanan deneyimler sonucu çocuk kendine ve dış dünyaya ait şemalar oluşturur ve bunları yaşam boyu kuracağı yeni ilişkilerine geneller. Bu şemalar "içsel çalışma modelleri" olarak adlandırılmaktadır.

İÇSEL ÇALIŞMA MODELLERİ

Bowlby'a göre, içsel çalışma modellerinin içeriğini ebeveynlerin tutum ve davranışları oluşturmakta olup bu modeller kişinin kendisine yönelik ve yaşam boyu kuracağı yakın ilişkilerindeki düşünce, duygu, beklenti, inanç, tutum ve davranışlarını belirlemektedir (Kesebir vd., 2011). İçsel çalışma modelleri 1 yaşına doğru oluşmaya başlayıp 4-5 yaşlarında iyice şekillenmiş olmakla birlikte değişime dirençli hale gelmektedir.

İçsel çalışan modeller kendilik modeli ve diğeri modeli olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır: Kendilik modeli, bireyin kendisini ne kadar değerli ve sevilebilir olarak gördüğüne ilişkin algılarından oluşmaktadır. Diğeri modeli ise, ihtiyaç duyulduğunda yakın çevredeki insanların ne oranda yardımcı olabileceği ve bu insanlara ne oranda güvenilebileceğiyle ilgili algılardan oluşmaktadır (Goldberg,1991; Green ve Goldwyn, 2002; akt. Keskin ve Çam, 2007).

Diğerleri modelinin temelini bağlanma figürünün kim olduğu, nerede bulunabileceği ve nasıl tepki vereceğine dair beklentiler oluşturmaktadır. Kendilik modelinin temelini ise çocuğun kendisini bağlanma figürünün gözünden nasıl gördüğü oluşturmaktadır (Çalışır, 2009). Eğer çocuğun korunma, sevgi, bakım ve keşfetme ihtiyaçları karşılanırsa, çocuk kendisinin değerli, diğerlerinin de güvenilir olduğu yönünde bir şema geliştirecektir. Aksi halde yani çocuğun gereksinimleri karşılanmadığında ya da tutarsız bir şekilde karşılandığında çocuk kendisinin değersiz, diğerlerinin de güvenilmez olduğu yönünde bir şema geliştirecektir (Uytun vd., 2013; akt. Esen, 2020).

Kendilik modeli, süreğen, gerçekçi ve olumlu bir kimlik duygusunun kazanılmasında önemliyken, diğerleri modeli ise süreğen ve haz verici ilişkilerin kurulabilmesinde oldukça önemlidir (Diehl vd., 1998; akt. Çalışır, 2009).

BAĞLANMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bağlanma üzerinde en belirleyici etken anne olarak görülse de anne ile bebek arasındaki bağlanmanın kalitesini ve bireyde oluşan bağlanma biçimini etkileyen birçok etken vardır. Bu etkenler annenin kendi bağlanma biçimi, sosyal desteği, eşiyle ilişkisinin kalitesi, bebeğin mizacı, babanın rolü, yaşantısal deneyimler ve kültürel farklılıklar olarak sıralanabilir (Bowlby, 1969; akt. Kesebir vd., 2011).

Anne kendi anne ve babası ile sevgi ve ilgiye dayanan güvenli bir bağlılık ilişkisi kurmuşsa bu durum aynı şekilde eşiyle ve çocuğuyla ilişkisine de yansıyacaktır (Zeanah vd., 1997; akt. Kesebir vd., 2011). Baba ile kardeşlerin katılımı ve desteği anne ile bebek arasındaki güvenli ilişkiyi kuvvetlendirmektedir (Keskin ve Çam, 2007).

Birincil bağlanma objesi genellikle annedir ancak çoğu bebekte temel bağlanma anneyle olduğu gibi babayla da olur (Biller, 1993; akt. Kesebir vd., 2011). Kesebir ve arkadaşları (2011)'na göre her iki ebeveynin de uyarıcı kaynağı olabildiği durumlarda bebekte ikisine karşı da güvenli bağlanma gelişebilmektedir. Bu bebekler yanlarından annesinin ya da babasının ayrılması durumunda diğer güven kaynağının yanında olduğunu bildiğinden rahattır.

Bir diğer faktör bebeğin mizacıdır. Mizaç; kişinin doğuştan getirdiği özellikleridir. Kesebir ve diğerleri (2011)'ne göre bebeğin zor mizaçlı olması duygusal ve fiziksel ihmal için zemin hazırlayabilmektedir. Bağlanma objesinin bebeğin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verme şeklinin yanı sıra bebeğin bu cevapları algılama şekli de önem kazanmaktadır ki bu durum bebeğin mizacıyla ilgilidir (Esen, 2020). Bazen aslında ilgi ve sevgi olmasına rağmen bebek bunu yokmuş ya da yetersizmiş gibi algılayabilir ya da tam tersi ilgi ve sevgi yetersizken bebek bunu yeterli görebilir ve güven konusunda sorun yaşamaz.

Yaşantısal deneyimler açısından bakıldığında kişinin diğerleriyle kurduğu ilişkilerde olumsuz hatta bazen travmatik deneyimler yaşaması, bu durumun birçok defa tekrarlanması geliştirilen güvenli bağlanma örüntüsünü bozabilir. Bu durumun tersi de mümkündür. Yani, kişide gelişen güvensiz bağlanma biçimi ebeveyn dışındaki yakın kişilerle kurulacak olumlumlu ilişkiler ve yaşanacak güzel deneyimler sonucu güvenli bağlanmaya dönüşebilir. Alan yazında belirtildiği üzere yetişkinlerin ortalama %70-75'i yaşamlarının farklı evrelerinde bağlanma stillerinin aynı kaldığını ifade etse de geriye kalan %25-30'u değişim olduğunu belirtmektedir. Araştırmacılar bu değişimi romantik ilişkilerin gücüne bağlıyor (Levine ve Heller, 2017: 128). Güvenli bağlanmaya sahip yetişkinler doğaları gereği partnerlerinden gelen sözlü ve sözsüz mesajları algılama, partnerleriyle ilgilenme ve onları sakinleştirme becerilerine sahiptir. Bu

kişilerin duyarlı ve teşvik edici olan bu tutumları güvenli bağlanan annenin bebeği üzerindeki etkisine benzer ve partnerlerinin bağlanma biçimini değiştirmek için yeterli olur (Levine ve Heller, 2017: 132).

BAĞLANMA VE PSİKOPATOLOJİ

Literatüre göre bakım verenle kurulan sağlıksız ilişki sonucu kişide güvensiz bağlanma gelişir ve güvensiz bağlanma duygusal, sosyal, fiziksel, zihinsel gelişim alanlarında aksamalara sebebiyet verebilmektedir (Kesebir vd., 2011). Buna bağlı olarak, güvensiz bağlanma bazı psikopatolojik bozukluklar ile de ilişkilendirilmektedir. Psikopatoloji insanın düşünce, duygu ve davranışlarındaki anormallikleri inceleyen bilim dalıdır. Anormallikten kasıt duygu, düşünce ve davranışlarda değişik düzeylerde tutarsızlık, yetersizlik, aşırılık ya da uygunsuzluk görülmesidir.

BAĞLANMA BİÇİMLERİ, PSİKOPATOLOJİ VE BUNLARIN BİRBİRİ İLE İLİŞKİSİNİN AİLE DANIŞMANLIĞI ALANINDAKİ ÖNEMİ

Psikopatolojik hastalıklar aileden kaynaklanabileceği gibi aile içi çatışmalara da sebep olabilmektedir. Mesela, depresif ataklar aile üyelerinin sorumluluklarını ve görevlerini yerine getirmesini engelleyebilir. Kişinin diğer aile üyeleriyle birlikte vakit geçirmesini, ev işlerini yapmasını, eşine ve çocuklarına ilgi göstermesini, işe gidip para kazanmasını engelleyebilir. Kaygı bozuklukları olan birisi sürekli eşini ve çocuklarını kontrol etme, onların yaptıklarına müdahale etme davranışlarında bulunabilir. Bazı korkuları sebebiyle sosyal etkinliklerden kendisini ve ailesini mahrum bırakabilir. Olumsuz ve zarar verici kişilik özellikleri ise doğrudan ilişkilere zarar verebilmektedir.

Bağlanma biçimleri ile psikopatolojik bozukluklar birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir (Kesebir vd., 2011). Ebeveynlerin sahip oldukları ruhsal bozukluklar çocuğun güvensiz bağlanma geliştirmesine yol açabilir. Güvensiz bağlanma biçimine sahip bu çocuk da ileride çeşitli ruhsal bozukluklara yatkın hale gelebilir. Örneğin, bipolar bozukluğu olan annenin çocuğuna karşı olan tutarsız-dengesiz tutum ve davranışları çocuğun kaygılı bağlanma geliştirmesine sebep olabilir. Bu bağlanma örüntüsüne sahip bireyde de ilerleyen yaşlarda kaygı bozukluğu ortaya çıkabilir.

Aile dişli çark sistemine benzetilebilir. Dişli çarkların her biri diğer çarkları etkiler veya diğer çarklardan etkilenir. Aile üyelerinden birinde meydana gelen problem sistemin çökmesine de sebep olabilir. Aile danışmanlığında, aile üyelerinin bağlanma stillerini anlamak problemin kendisini, oluşması ve sürmesinde etkili olan faktörleri, çözümleri ve müdahale yöntemlerini belirlemeye yardımcı olur. Bu nedenle, bu konunun alanda çalışılması önem taşımaktadır.

Kitabın bu bölümünde bağlanma stilleri ile psikopatolojik hastalığın türlerinden olan duygu durum, kaygı ve kişilik bozuklukları ilişkisi yapılan araştırmalar kapsamında incelenmiştir. Bulguların ve sonuçların alan dışındaki okuyucular tarafından da rahatlıkla anlaşılabilmesi için yazının devamında öncelikle bağlanma biçimleri ve bahsedilen üç tür psikopatolojik hastalık hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından bulgular, sonuçlar ve öneriler kısmına değinilmiştir.

BAĞLANMA BİÇİMLERİ

Mary Ainsworth (1989) – Bağlanma Biçimleri

Amerikan-Kanadalı gelişim psikoloğu Mary Ainsworth bağlanma stillerini keşfeden ilk kişidir (Levine ve Heller, 2017:14). Tanım olarak **bağlanma biçimi**, yaşamın erken yıllarında şekillendiği ve süreklilik gösterdiği düşünülen, kişinin diğer insanlarla ilişki kurma örüntüsüdür (Keskin ve Çam, 2007). Bağlanma biçimlerinin her biri farklı kişilik özellikleriyle, farklı türde ve seviyede kişilerarası problemlerle ilişkilidir (Kesebir vd., 2011).

Mary Ainsworth çocuk ile annesi arasındaki bağlanma türünü belirlemek amacıyla Yabancı Durum Testi denilen bir gözlem prosedürü geliştirmiştir. Bu prosedürde 12-18 aylık bebekler, yirmi dört dakika boyunca bir oyun odasında gözlemlenir. Bu süre içerisinde bebeğin annesi/bakıcısı ile bir yabancı belirli aralıklarla odaya girip çıkmaktadır. Anne ve yabancının odaya girip çıkması durumlarında çocuğun çevreyi keşif davranışı ve annesinin gidiş ve dönüşlerine verdiği tepki olarak iki davranışı gözlemlenmiştir. Ainsworth yaptığı gözlemler sonucu güvenli, kaygılı ve kaçıngan olmak üzere üç tür bağlanma biçimi belirlemiştir (Kesebir vd., 2011).

Güvenli bağlanmaya sahip çocuklar, anneleri odadayken etraftı keşfetmeye çalışmış ve ara sıra annelerinin yanına gitmişlerdir. Anneleri odadan ayrıldığında ise ayrılık protestosu yapmalarına karşın geri döndüklerinde kolaylıkla yatışmışlardır (Soysal vd.,2005). Bu çocuklar annelerinden bekledikleri bakımı ve sevgiyi kesintisiz ve tutarlı bir şekilde alan çocuklardır. İhtiyaçları olduğu an annelerine ulaşabileceklerinden emin oldukları için çevreyi keşfetme davranışı gösterirler (Hayta, 2006).

Kaygılı bağlanmaya sahip çocuklar, ihtiyaçları olduğunda annelerine ulaşabileceklerinden emin olamadıkları için anneleri odadayken bile çevreyi keşfetme davranışında bulunmazlar (Esen, 2020). Ayrılığa dirençli olmak ve ayrılığı protesto etmekle birlikte anneleri geri döndüğünde kolaylıkla yatışmazlar (Soysal vd., 2005). Esen (2020)'e göre bu çocuklar annelerinden bekledikleri bakımı ve sevgiyi tutarsız bir şekilde alan çocuklardır. Annenin kontrol amacıyla çocuğu terk etme tehdidinde bulunması

da kaygılı bağlanmanın gelişmesinde rol oynamaktadır.

Kaçıngan bağlanmaya sahip çocuklar ise anneleri tarafından sıklıkla reddedilen ve ihtiyaçları karşılanmayan çocuklardır. İhtiyaç duymaları halinde annelerinin yardım edeceğine dair hiç güvenleri yoktur. Bu yüzden annelerinin varlığı ya da yokluğu onlar için fark etmez. Ayrılığa tepkisiz kalıp anneleri geri geldiğinde de yakın durmazlar (Esen, 2020).

Toplumumuzdaki herkes bahsedilen üç bağlanma kategorisinden birine girer veya nadiren de olsa son ikisinin (kaygılı ve kaçıngan) bir karışımıdır. İnsanların %50'den biraz fazlası güvenli, yaklaşık %20'si kaygılı, %25'i kaçıngan ve %3-5 arası kaygılı-kaçıngan bağlanma stiline sahiptir (Levine ve Heller, 2017: 16). Ainsworth'un belirlediği bağlanma biçimlerinin romantik ilişkilere yansıyışı ise şu şekildedir;

Güvenli bağlanan kişi: Güvenilir ve istikrarlıdır, kararları eşiyle birlikte alır, ilişkilere dair esnek görüşleri vardır, iletişim becerileri iyidir, tartışmalarda uzlaşmaya varabilir, bağlılıktan korkmaz, ilişkiyi zor bir iş olarak görmez, hislerini doğallıkla ifade edebilir, kıskandırmak gibi oyunlar oynamaz.

Kaygılı bağlanan kişi: Çok fazla yakınlık ister, ilişki içinde olmadığında mutsuzdur, sıklıkla güvensizliklerinden bahseder, reddedilmekten ve aldatılmaktan korkar, partnerinin ilgisini canlı tutmak için oyunlar oynar, kendisini rahatsız eden şeyleri ifade etmekte zorlanır ve eşinin tahmin etmesini bekler, küser, alıngandır, en ufak şeylerin ilişkiyi bitireceğini düşünür.

Kaçıngan bağlanan kişi: Karışık mesajlar verir, bağımsızlığına düşkündür, eşini değersizleştirebilir, sınırlara önem verir, ideal ilişki hayali vardır, suiistimal edilmekten korkar, ilişkiye dair görüşleri esneklikten yoksundur, niyetlerini net olarak belirtmekte zorlanır (Levine ve Heller, 2017: 67-68).

Mary Main ve Judith Solomon (1990) - Dezorganize Bağlanma

Ainsworth'un bağlanma biçimlerine daha sonradan Main ve Solomon tarafından dezorganize (dağınık/karışık) bağlanma türü eklenmiştir. Dezorganize bağlanma kaygılı ve kaçıngan bağlanmanın karışımıdır.

Dağınık bağlanma örüntüsünün en temel nedeni bakım verenden korkmadır (Kesebir vd., 2011). Esen (2020) bu bağlanma bozukluğunun sebeplerini şu şekilde sıralamıştır: Ebeveynlerin şizofreni ya da borderline gibi ciddi psikiyatrik bozukluklarının oluşu, alkol veya madde bağımlısı olmaları, kendi bağlanma figürleri ile çözülmemiş sorunlarının olması, çocuğun ebeveyn tarafından şiddet, istismar ya da ihmale uğraması.

Bu çocukların kafaları çok karışıktır. Dünyayı güvensiz bir yer ola-

rak görmekte ve kendilerini güvende hissetmek için ne yapacaklarını bilememektedirler. Yabancı durum deneyinde bu çocuklarda şaşkınlık, endişe, dikkatsizlik, yakınlık arayışının hemen ardından kaçınma davranışı, anneye doğru giderken birden başka yöne doğru gitme ya da bakma, bağlantısız duygusal tepkiler görülmüştür.

Erişkinlikte Bağlanma ve Bartholomew ve Horowitz (1991) - Yetişkin Dörtlü Bağlanma Modeli

Bartholomew ve arkadaşları, Bowlby'ın kuramında bahsettiği kendilik ve diğeri modellerinin olumlu ya da olumsuz olmasına göre 4 çeşit yetişkin bağlanma türü belirlemiştir: Güvenli bağlanma, saplantılı bağlanma, kayıtsız bağlanma ve korkulu bağlanma (Çalışır, 2009). Ülkemizde de, Sümer ve Güngör (1999) tarafından yapılan bir çalışmayla bu bağlanma biçimlerinin Türk örneklemi üzerinde geçerliliği ve güvenilirliği olduğu tespit edilmiştir.

Güvenli bağlanma biçimine sahip yetişkinlerin hem kendilik modeli hem de diğerleri modeli olumludur. Saplantılı bağlanmaya sahip olanların kendilik modeli olumsuz iken diğerleri modeli olumludur. Kayıtsız bağlanması olanların ise kendilik modeli olumlu iken diğerleri modeli olumsuzdur. Korkulu bağlananların ise hem kendilik modeli hem de diğerleri modeli olumsuzdur (Çalışır, 2009).

Güvenli bağlanmaya sahip birey kendisini değerli ve sevilebilir olarak algılarken diğerlerini de kabul edici ve cevap verici olarak algılamaktadır (Bartholomew ve Horowitz, 1991; akt. Kesebir vd., 2011). Bu kişiler yakın ilişkileri başlatmak ve sürdürmek için gerekli becerilere sahiptir, ilişkilerde özerkliklerini korurlar, esnek bir bakış açısına sahiptirler, gerektiğinde yardım istemeyi de etmeyi de bilirler, stresli durumlarda etkili problem çözme becerisine sahiptirler, zorlukların aşılabilir olduğunu bilirler, zorluğu ve duygularını kabul edip ifade edebilirler (Çalışır, 2009).

Saplantılı bağlanmaya sahip kişiler ise kendini değersiz ve sevilmez olarak görürken diğerleri hakkında olumlu tutumlara sahiptir (Kesebir vd., 2011). Bu nedenle bağlandığı kişiyi idealize eder ve ona bağımlı olur. Bu kişiler kendilerine güveni az olan, sürekli onay ve yardım ihtiyacı duyan, kendilerini açmaktan kaçınan, başkalarını destekleyici olarak algılayan ancak bu destekten olumlu bir şekilde faydalanamayan kişilerdir (Erözkan, 2004).

Kayıtsız bağlanmada ise kişi kendisini değerli ve sevilebilir olarak görürken diğer insanlara karşı olumsuz bir tutum ve beklenti içerisindedir (Kesebir vd., 2011). Bu nedenle bu kişiler, yakın ilişkileri gereksiz görüp yakınlıktan kaçınırlar, gerektiğinde yardım istemezler, bağımsızlıklarına çok düşkündürler.

Korkulu bağlananlar ise kendilerini değersiz ve sevilmez birisi olarak görmenin yanı sıra diğerlerini de güvenilmez ve reddedici olarak görürler. Bu kişiler, yakın ilişkiler kurmak istemelerine rağmen beklenen reddedilme ve incinmeyi yaşamamak için aşırı yakınlıktan kaçınırlar (Bartholomew ve Horowitz, 1991; akt. Kesebir vd., 2011).

Mary Ainsworth ve Mary Main- Judith Solomon ile Bartholomew ve Horowitz'in Kuramlarının Karşılaştırması

Güvenli bağlanma biçimi güvenli bağlanmaya; kaygılı bağlanma biçimi saplantılı bağlanmaya; kaçıngan bağlanma biçimi kayıtsız bağlanmaya ve dezorganize bağlanma ise korkulu bağlanmaya karşılık gelmektedir.

DUYGU DURUM, KAYGI VE KİŞİLİK BOZUKLUKLARI

Duygu Durum Bozuklukları

Duygulanımın şartlara ya da duruma göre abartılı, yetersiz ya da uygunsuz oluşudur. Duygu durumun mutsuzluk, üzüntü, keder yönünde gitmesi depresyon; neşe ve coşkunluk yönünde gitmesi ise mani olarak adlandırılır. Bu bölümde sözü geçen iki tür duygu durum bozukluğu unipolar ve bipolar bozukluktur.

Unipolar Bozukluk

Düşük özgüven ile birlikte şiddetli ve sürekli tekrarlanan depresyonların olduğu duygu durum bozukluğudur.

Bipolar Bozukluk (İki Uçlu Mizaç Bozukluğu)

Kişinin duygu durumunun mani ve depresyon kutupları arasında gidip geldiği ruhsal bozukluktur. Kişide sabit ve dengeli bir ruh hali gözlenemez.

Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları

Günlük hayatında kişinin kendini nedensiz ve engelleyemediği bir şekilde sürekli sinirli, gergin, endişeli ve huzursuz hissetmesidir. Bulgular kısmında yer alacak olan kaygı bozukluğu türleri aşağıda açıklanmıştır ("Mavitaç", 2017).

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB)

Obsesyon ve/veya kompulsiyonlar ile karakterize edilmiş bir kaygı bozukluğudur. **Obsesyon** kendiliğinden akla gelen, yineleyici, sıkıntı veren, kişinin saçma ve yanlış olduğunu bildiği düşünce, dürtü ya da imajlardır. **Kompulsiyon** ise obsesyonları engellemek için belirli kurallarla yapılan motorsal veya zihinsel eylemlerdir.

Panik Bozukluğu

Aniden gelişen, beklenmeyen ve tekrar eden çok şiddetli panik atakların olduğu kaygı bozukluğudur. Panik atak; çeşitli fiziksel ve duygusal belirtilerle ortaya çıkan, yaklaşan bir tehlikenin olduğu duygusunu yaratan, sürekli olmayıp ara sıra yaşanan, birkaç dakikada yoğunluğu en üst düzeye ulaşan kaygı hissidir.

Fobik Anksiyete (Özgül Fobi)

Belirli bir obje veya duruma karşı istikrarlı ve yoğun bir şekilde korku duyulması bunun sonucu olarak da o objeden veya durumdan kaçınılmasıdır.

Agorafobi

Tehlike anında kaçmanın/yardım almanın zor olabileceği ya da utanç verici duruma düşülebilecek ortamlardan kaçınılması durumudur. Agorafobisi olan kişiler otobüs, asansör, uçak, market, alışveriş merkezleri gibi ortamlardan kaçınırlar. Araba kullanmaktan, otobanda yolculuk yapmaktan ve yüksek yerlerde bulunmaktan da kaçınırlar. Evlerinden hiç çıkmayabilirler ya da yanlarında güvendikleri birisi olduğunda çıkabilirler.

Sosyal Fobi

Kişinin sosyal ortamlardan veya seminer vermek, konuşma yapmak gibi performans gerektiren durumlardan kaçınmasıdır. Bunun altında yatan sebep kişinin küçük düşürüleceğine, başarısız olacağına ya da aşağılanacağına dair aşırı ve gerçek dışı kaygılarıdır.

Kişilik Bozuklukları

Erdoğan (2010)'ın ifade ettiği üzere DSM IV'e göre **Kişilik bozukluğu,** kişinin kültürüne göre önemli ölçüde sapmalar gösteren ve sürekliliği olan düşünce, duygu ve davranış örüntüleridir. Kişilik bozukluğu tanısı için en önemli iki ölçüt; bireyin toplumsal uyumunda ve kişilerarası ilişkilerinde bozulmalar olması ile bu durumun uzun süredir devam ediyor olmasıdır.

A Kümesi Kişilik Bozuklukları

Paranoid Kişilik Bozukluğu

DSM-IV'e göre genel özellikleri: Kişinin, başkalarının davranışlarını kötü niyetli olarak yorumlayıp onlara karşı sürekli bir güvensizlik ve kuşku duymasıdır. Bu kişiler, dünyayı tehlikeli ve tehdit edici bir yer olarak algılamaktadır. Bu nedenle de diğer insanlardan uzak durup güçlü ve uyanık olmaya çalışmaktadırlar (Erdoğan, 2010).

Şizoid Kişilik Bozukluğu

DSM-IV'e göre genel özellikleri: Kişinin, diğer insanlara karşı ilgisiz olması, toplumsal ilişkilerden kopması, duygusal uyaranlara yetersiz tepki vermesi, başkalarıyla birlikte olunan ortamlarda duygularını ifade etmekten kaçınmasıdır (Erdoğan, 2010).

Şizotipal Kişilik Bozukluğu

DSM-IV'e göre genel özellikleri: Kişinin, yakın ilişkilerde aniden rahatsızlık duyması, yakın ilişkilere girebilme becerisinin azalması, zihinsel veya algısal çarpıklıklarının olması ve sıra dışı davranışlarının olmasıdır (Erdoğan, 2010).

B Kümesi Kişilik Bozuklukları

Antisosyal Kişilik Bozukluğu

DSM-IV'e göre genel özellikleri: Kişinin, kendisinin ve başkalarının hayatını hiçe sayması, onların haklarına saygı duymaması ve saldırmasıdır (Erdoğan, 2010).

Borderline (Sınırda) Kişilik Bozukluğu

DSM-IV'e göre genel özellikleri: Bireyin, kişilerarası ilişkilerinde, benlik-diğerleri algısında ve duygu durumunda tutarsızlıkların olmasıdır (Erdoğan, 2010).

Histrionik Kişilik Bozukluğu

DSM- IV'e göre genel özellikleri: Kişide, hemen hemen her alanda aşırı bir duygusallık ve ilgilenilme ihtiyacı vardır. Bu bireyler, kişilerarası ilişkilerinde tutarsız olabilir, diğerleri tarafından aşırı talep kar ve bağımlı olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 2010).

Narsisistik Kişilik Bozukluğu

Narsisizm; görkemlilik, kendini beğenmişlik, onaylanma ve beğenilme ihtiyacı, başkalarına karşı ilgisizlik ve empati yoksunluğu ile karakterize edilmiş kişilik bozukluğudur (İnan, 2015).

C Kümesi kişilik bozuklukları

Çekingen, bağımlı ve obsesif kompulsif kişilik bozukluklarından oluşmaktadır**.** Kaygı bozukluğu olan obsesif kompulsif bozukluk ile kişilik bozukluğu olan obsesif kompulsif bozukluk birbirinden farklıdır. DSM-IV'e göre obsesif kompulsif kişilik bozukluğunun genel özellikleri: Aşırı bir düzenlilik, mükemmeliyetçilik, detaycılık ve kontrol etme isteğidir (Erdoğan, 2010).

BULGULAR

Bağlanma Stilleri ile Duygu Durum Bozuklukları Arasındaki İlişki

Bağlanma stilleri ile depresyon arasındaki ilişki incelendiğinde depresyonun genellikle kaygılı bağlanma biçimiyle ilişkili olduğu söylenmektedir (Kesebir vd., 2011).

Örneklemin psikiyatrik tanı grubundan oluştuğu bir çalışmada kaygılı bağlananların güvenli ya da kaçıngan bağlananlara kıyasla daha fazla depresyon tanısı aldığı ya da belirtilerini gösterdiği bulunmuştur (Cole-Detke ve Kobak, 1996; akt. Sümer vd., 2009).

Depresif ve depresif olmayan üniversite öğrencileriyle yürütülen bir çalışmada, olumsuz benlik algısını içeren saplantılı ve özellikle korkulu bağlanma biçimlerinin depresyona yatkınlıkla oldukça ilişkili olduğu bulunmuştur (Carnelley vd., 1994; akt. Çalışır, 2009).

Üniversite öğrencileriyle yürütülen başka bir çalışmada diğerleri hakkındaki içsel modellere bakılmaksızın, olumsuz kendilik modelinin depresyonla ilişkili olduğu bulunmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre saplantılı ve korkulu bağlanması olan üniversite öğrencileri, depresif belirtiler açısından bakıldığında güvenli bağlanan öğrencilerden anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (Murphy ve Bates, 1997; akt. Çalışır, 2009).

Bilge tarafından üniversite öğrencileriyle yürütülen çalışmanın sonucunda da depresyonun hem kaygılı, hem de kaçıngan bağlanmayla pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (Bilge, 2019).

Birçok çalışmada kültürler arası fark olmaksızın doğum sonrası depresyonun annenin güvensiz bağlanma biçimiyle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Bifulco vd., 2004; McMahon vd.,2005; Sabuncuoğlu ve Berkem, 2006).

Kuramın kurucusu olan Bowlby de çocukluk ya da ergenlik yıllarında bağlanmada yaşanan kayıpların ve umutsuzluk duygularının ileride depresyona sebep olabileceğini belirtmiştir (Bowlby, 1980; akt. Sümer vd., 2009). Buradaki kayıp ve özellikle umutsuzluk terimleri kaçıngan bağlanmayı akla getirmiştir.

Sümer ve arkadaşlarının, bağlanma boyutları ile depresyon, panik bozukluk ve OKB ilişkisini incelediği çalışmasının sonucunda depresyon grubunun kaçıngan bağlanma puanları kontrol, PB ve OKB grubunun kaçıngan bağlanma puanlarından anlamlı derecede daha yüksek çıkmıştır (Sümer vd., 2009). Bu durumda depresyonun daha çok kaçıngan bağlanmayla ilişkili bulunduğu söylenebilir.

Bağlanma stilleri ile bipolar bozukluk arasındaki ilişki yapılan araştırmalar kapsamında incelendiğinde elde edilen veriler şu şekildedir:

Yakın tarihli bir çalışmanın sonucunda bipolar bozukluğu olan grubun korkulu bağlanma biçimi puanları duygu durumdan bağımsız olarak, hem depresif hem de mani dönemlerinde kararlılığını koruyarak, sağlıklı grubunkinden daha yüksek çıkmıştır (Morriss vd., 2009). Korkulu bağlanma Ainsworth bağlanma türleri açısından bakıldığında kaygılı ve kaçıngan bağlanmanın bir karışımıdır.

Ülkemizde yürütülen bir çalışmanın sonucunda bipolar vakaların kaçıngan bağlanma biçimi puanları sağlıklı bireylerinkinden daha yüksek çıkmıştır (Kökçü ve Kesebir, 2010).

Bağlanma Stilleri ile Kaygı Bozuklukları Arasındaki İlişki

Anksiyete (kaygı) bozuklukları genellikle kaygılı bağlanma ile ilişkilendirilmektedir (Kesebir vd., 2011).

Kapsamlı bir tarama çalışmasında genel olarak kaygı bozukluklarının yüksek düzeyde kaygı içeren saplantılı bağlanmayla ilişkili olabileceği belirtilmiştir (Dozier vd.,1999; akt. Sümer vd., 2009).

Warren ve arkadaşları(1997) bir çalışmalarında, kaygılı bağlanma geliştiren çocukların çocukluk ve ergenlik çağları süresince kaygı bozukluğu geliştirme bakımından yüksek risk altında olduklarını belirtmektedir(Akt. Kesebir vd., 2011).

Bowlby, agorafobiyi kaygılı bağlanma biçimiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre okul reddinde olduğu gibi agorafobinin de altında yatan sebep ayrılık anksiyetesi bozukluğudur (Tüzün ve Sayar, 2006).

Sümer ve arkadaşlarının çalışmasının sonucunda kaygı bozukluğu türlerinden olan panik bozukluk ve obsessif kompulsif bozukluğunun kaygılı bağlanmayla ilişkili olduğu bulunmuştur. PB ve OKB gruplarının kaygılı bağlanma puanları kontrol ve depresyon gruplarınınkinden anlamlı derecede yüksek çıkmıştır (Sümer vd., 2009).

Bilge tarafından üniversite öğrencileriyle yürütülen çalışmanın sonucunda da kaygılı bağlanma ile OKB ve anksiyete bozuklukları arasında pozitif yönde anlamlı korelasyon bulunmuştur. Fobik anksiyetenin ise hem kaygılı, hem de kaçıngan bağlanmayla pozitif yönde anlamlı korelasyona sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Bilge, 2019). Sonuçlar bu üç tür kaygı bozukluğunun şiddeti arttıkça kaygı ve/veya kaçınma puanlarının da doğru orantılı olarak arttığını göstermektedir.

Bağlanma Stilleri ile Kişilik Bozuklukları Arasındaki İlişki

Yapılan araştırmalarda güvensiz bağlanma biçiminin ergenlerde ve yetişkinlerde görülen kişilik bozuklukları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Kaygılı bağlanma türü daha çok geri çekilmeyle ve içe yönelik olan kişilik bozukluklarıyla ilişkilendirilirken kaçıngan bağlanma hem içe hem dışa yönelik olan türleriyle ilişkilendirilmektedir (Fonagy vd., 1996; Fonagy vd., 2000; akt. Kesebir vd., 2011).

Bilge tarafından üniversite öğrencileriyle yürütülen çalışmanın sonucu paranoid kişilik bozukluğunun hem kaygılı, hem de kaçıngan bağlanmayla pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir (Bilge, 2019).

Klinik gözlem sonucu narsistik kişilik örgütlenmesine sahip olan Bay R.'nin bağlanma stilinin korkulu olduğu saptanmıştır. Korkulu bağlanma ise kaygılı ve kaçıngan bağlanmanın bir karışımı niteliğindedir (İnan, 2015).

Kişilik bozukluklarıyla yetişkin bağlanma türleri ilişkisinin incelendiği bir çalışmanın sonucunda güvensiz bağlanmanın kişilik bozukluklarıyla orta düzeyde biniştiği görülmüştür. Kişilik bozukluğu gösterme oranının saplantılı ve korkulu bağlanmaya sahip olanlarda çok daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre korkulu bağlananların kişilik bozukluğu gösterme oranı güvenli bağlananlarınkinden yaklaşık dört kat daha fazladır (Brennan ve Shaver, 1998). Saplantılı ve korkulu bağlanmanın en önemli ortak yanı yüksek kaygı içermesidir.

Erdoğan'ın tez çalışmasının sonucunda da tüm kişilik bozuklukları çoğunlukla saplantılı ve/veya korkulu bağlanmayla istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkili bulunmuştur (Erdoğan, 2010).

Klinik örneklemler üzerinde yapılan bir başka çalışmanın sonucunda da kaygılı bağlanmanın kişilik bozukluklarıyla genel olarak ilişkili olduğu bulunmuştur (Meyer vd., 2001).

Bir başka çalışmada ise kaygılı bağlanmanın B kümesi (antisosyal, sınırda, histrionik ve narsisistik) ve C kümesi (çekingen, bağımlı ve obsesif-kompulsif); kaçıngan bağlanmanın ise A kümesi (paranoid, şizoid ve şizotipal) kişilik bozukluklarıyla ilişkili olduğu bulunmuştur (Crawford vd., 2006). Anlaşıldığı üzere DSM-5'de tanımlanan 10 kişilik bozukluğunun 7'si kaygılı bağlanmayla ilişkili bulunmuştur. Kişilik bozukluklarının çoğunlukla kaygılı bağlanma stiliyle ilişkili olduğu çıkarımı yapılabilir.

Bir diğer çalışmada ise bağımlı, obsessif kompulsif ve histirionik kişilik bozukluklarının saplantılı bağlanmayla; çekingen kişilik bozukluğunun saplantılı ve korkulu bağlanmayla; paranoid kişilik bozukluğunun

korkulu bağlanmayla; antisosyal, narsistik ve şizotipal kişilik bozukluklarının korkulu ve kaçıngan bağlanmayla; şizoid kişilik bozukluğunun yalnızca kaçıngan bağlanmayla; borderline kişilik bozukluğunun ise yönü belli olmayan dezorganize bağlanmayla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Lyddon ve Sherry, 2001). DSM-V'de tanımlanan 10 kişilik bozukluğunun 8 tanesinin saplantılı ve/veya korkulu bağlanma stiliyle ilişkili bulunduğu söylenebilir. Bu iki türün ortak özelliği yüksek kaygı içermesidir.

SONUÇLAR

Bağlanma Stilleri ile Duygu Durum Bozuklukları Arasındaki İlişki

Depresyon ve bağlanma stillerinin ilişkisine yönelik bu çalışmada bahsedilen toplam 8 araştırmanın 2'sinde depresyon kaygılı bağlanmayla; 2'sinde saplantılı ve korkulu bağlanmayla; 1'inde hem kaygılı, hem de kaçıngan bağlanmayla; 1'inde genel olarak güvensiz bağlanmayla; kalan 2'sinde ise kaçıngan bağlanmayla ilişkili bulunmuştur.

Korkulu bağlanmanın kaygılı ve kaçıngan bağlanma türlerinin bir karışımı olduğu bilinmektedir. Saplantılı ve korkulu bağlanmanın ortak bileşeni yüksek kaygıdır. Bunlar göz önünde tutulduğunda bahsedilen araştırmaların çoğunda depresyonun daha çok kaygılı bağlanma stiliyle ilişkili bulunduğu söylenebilir.

Bipolar bozukluk ve bağlanma stillerinin ilişkisine yönelik bu çalışmada bahsedilen toplam 2 araştırmanın 1'inde bipolar bozukluk korkulu bağlanmayla; diğerinde ise kaçıngan bağlanmayla ilişkili bulunmuştur.

Korkulu bağlanmanın kaçınganlık boyutunu da kapsadığı bilindiğine göre bipolar bozukluğun daha çok kaçıngan stille ilişkili olabileceği yorumu yapılabilir. Sonuçlar duygu durum bozukluklarının hem kaygılı hem kaçıngan bağlanmayla ilişkili olduğunu, ancak bipolar bozukluğun daha çok kaçıngan; unipolar (depresyon) bozukluğun daha çok kaygılı bağlanmayla eşleştirilebileceğini göstermektedir.

Kağıtçıbaşı (2005) ile Sümer ve diğerleri (2009)'nin ifade ettiği üzere depresyon ve kaygılı bağlanma arasındaki pozitif yönlü ilişkinin Türk kültürüne genellenemeyeceği düşünülmektedir. Bu çalışmada sözü geçen araştırmaların büyük bir kısmı bireyci kültüre sahip ülkelerde yürütülmüştür. Türkiye toplumsal bir kültüre sahiptir ve yakın ilişkiler kurmak, toplumun onayını almak ruhsal sağlık açısından önemlidir. Bizim kültürümüzde kaçıngan davranışlar sergilemek reddedilmeye ve dışlanmaya sebep olabileceğinden depresyona yatkınlık oluşturabilmektedir. Bipolar bozukluk ile kaçıngan bağlanmanın ilişkisi ise toplanabilen verilerle sınırlıdır. Bu araştırmaların çoğunda bağlanma biçimleri belirlenirken öz bildirime dayalı ölçekler kullanılmıştır. Bu durumun, sonuçların güvenilir-

lik oranını düşürebileceği ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Alan yazında bağlanma tarzlarının klinik görüşme yöntemiyle belirlendiği çalışmalara daha sık yer vermek faydalı olabilir.

Bağlanma Stilleri ile Kaygı Bozuklukları Arasındaki İlişki

Kaygı bozuklukları ve bağlanma stillerinin ilişkisine yönelik bu çalışmada bahsedilen toplam 6 araştırmanın 4'ünde kaygı bozuklukları kaygılı bağlanmayla; birisinde yüksek kaygı içeren saplantılı bağlanmayla; sonuncusunda ise kaygılı ve kaçıngan türlerin ikisiyle de ilişkili bulunmuştur.

Sözü geçen araştırmaların neredeyse tümünde kaygı bozuklukları sadece kaygılı bağlanmayla ilişkili çıkmıştır. Kaygı bozukluklarının altında kaygılı bağlanmanın yattığı söylenebilir.

Bağlanma Stilleri ile Kişilik Bozuklukları Arasındaki İlişki

Kişilik bozuklukları ve bağlanma stillerinin ilişkisine yönelik bu çalışmada sözü geçen toplam 8 araştırmanın 2'sinde kişilik bozuklukları kaygılı ve kaçıngan türlerin her ikisiyle de; 3'ünde saplantılı ve/veya korkulu; birisinde korkulu ve kalan 2'sinde kaygılı bağlanmayla ilişkili bulunmuştur.

Korkulu bağlanmanın kaygılı ve kaçıngan türlerin birleşiminden oluştuğu; saplantılı ile korkulu bağlanmanın ortak özelliğinin yüksek kaygı içermesi olduğu belirtilmiştir. Bunlar göz önüne alındığında kişilik bozukluklarının hem kaygı hem kaçınma boyutlarıyla ilişkili olduğu, ancak ağırlıklı olarak kaygılı bağlanmayla eşleştirilebileceği yorumu yapılabilir.

Bu çalışma için kullanılan kaynaklarla analiz yapıldığında, yürütülen çalışmaların sonucu kaygı ve kişilik bozukluklarının çoğunlukla kaygılı bağlanma biçimiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Duygu durum bozuklukları açısından incelendiğinde, bipolar bozukluğun daha çok kaçıngan bağlanmayla; unipolar bozukluğun (depresyonun) ise genellikle kaygılı bağlanmayla ilişkili olduğu görülmektedir.

Kaygılı bağlanmanın temel sebebi tutarsız, dengesiz, aşırı müdahaleci ve tehditkâr anne tutumudur. Kaçıngan bağlanmanın ana kaynağı ise sürekli reddedici, ihmalkâr ve mesafeli anne tutumudur (Esen, 2020). Bu sonuçlar neticesinde şu çıkarımı yapabiliriz; bir çocuğa ihmalkâr, reddedici ve soğuk tutumdan daha fazla zarar veren bir şey varsa o da dengesiz, tutarsız ve aşırı müdahaleci tutumdur. Sürekli reddedilen kişi öyle ya da böyle kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenebilir ve yüksek özgüven geliştirebilir. Sürekli kaygılı insan özgüveni düşük, yaşam enerjisi tükenmiş, odaklanma sorunu yaşayan, içine kapanık veya dışa bağımlı birisi haline gelebilir. Bu bağımlı yapısı diğer insanların ondan uzaklaşmasına

sebep olur ve hayatta en çok korktuğu şey kendini gerçekleştiren kehanet gibi tekrarlanıp durur.

ÖNERİ

Tüm bu anlatılanlar bize bağlanma biçiminin belirlenmesinde ebeveynlik becerilerinin ne kadar çok etkili olduğunu, bağlanma biçiminin psikopatolojik hastalıklar ile ilişkili olabileceğini ve bu tür hastalıkların aileyi farklı bakımlardan olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Bu sebeple tüm çiftlerin çocuk sahibi olmayı planladıkları dönemde, gebelik döneminde ve çocuklarını yetiştirirken desteklenmeleri ruhsal yönden sağlıklı nesillerin yetişmesi için önemlidir. Bu dönemlerde çiftlere etkili anne baba eğitimi vermek ve gerektiğinde psikolojik destek almalarını sağlamak önemlidir (Kesebir vd., 2011). Halk eğitim ya da özel psikolojik danışmanlık merkezleri topluma etkili ebeveynlik becerisi kazandırmada bir araç olabilir. Bu merkezlerde bağlanma kuramı konusunu da kapsayan etkili anne baba eğitimi verilebilir.

KAYNAKLAR/REFERENCES

Bifulco, A., Figueiredo, B., Guedeney, N., Gorman, L. L., Hayes, S., Muzik, M., ... Henshaw, C. A. (2004). Maternal attachment style and depression associated with childbirth: Preliminary results from a European and US cross-cultural study. *The British Journal of Psychiatry, 184*(S46), s31-s37.

Bilge, Y. (2019). Üniversite öğrencilerinde ruh sağlığı belirleyicisi olarak bağlanma stillerinin incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7*(16), 1-18. ORCID No: 0000-0003-2315-0055

Bowlby, J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *International journal of psycho-analysis, 39*, 350-373.

Brennan, K. A. ve Shaver, P. R. (1998). Attachment styles and personality disorders: Their connections to each other and to parental divorce, parental death, and perceptions of parental caregiving. *Journal of personality, 66*(5), 835-878.

Çalışır, M. (2009). Yetişkin bağlanma kuramı ve duygulanım düzenleme stratejilerinin depresyonla ilişkisi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar, 1*(3), 240-255.

Crawford, T. N., Shaver, P. R., Cohen, P., Pilkonis, P. A., Gillath, O. ve Kasen, S. (2006). Self-reported attachment, interpersonal aggression, and personality disorder in a prospective community sample of adolescents and adults. *Journal of personality disorders, 20*(4), 331-351. doi: 10.1521/pedi.2006.20.4.331.

Erdoğan, F. E. (2010). *Üniversite öğrencilerinde bağlanma biçemleri ve kişilik bozuklukları*. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi.(Tez No: 267986) Erişim adresi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Erözkan, A. (2004). Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ve yalnızlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(2), 155- 175.

Esen, E. Ö. (2020). Bağlanma kuramı ve psikopatolojiyle ilişkisi. Bağlanma kuramı ve psikopatolojiyle ilişkisi.Erişim adresi https://scholar.google.com.tr/scholar?q=ba%C4%9Flanma+kuram%C4%B1+ve+psikopatoloji+ile+ili%C5%9Fkisi.&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart Erişim tarihi: 20.10.2020

Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslam'da Allah tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi, 4*(12), 29-63.

İnan, E. (2015). Narsistik kişilik örgütlenmesinin bağlanma kuramı çerçevesinde ele alınması: Vaka örneği. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, 2*(1), 1-12. ISSN: 2148-4376

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of cross-cultural psychology, 36*(4), 403-422. doi: 10.1177/0022022105275959

Kesebir, S., Kavzoğlu, S. Ö. ve Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve psikopatoloji attachment and psychopathology. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry, 3*(2), 321-342. eISSN:1309-0674 pISSN:1309-0658

Keskin, G. ve Çam, O. (2007). Bağlanma süreci: Ruh sağlığı açısından literatürün gözden geçirilmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 23*(2), 145-158

Kökçü, F. ve Kesebir, S. (2010). İki uçlu olgular ve çocuklarında bağlanma biçiminin mizaç, kişilik ve klinik özellikler ile ilişkisi: Kontrollü bir çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi, 21*(4), 309-318.

Levine, A. ve Heller, R.S.F. (2010). *Bağlanma- Aşkı bulmanın ve korumanın bilimsel yolları* (4.Basım). (E. Güldemler, Çev.). İstanbul: Aganta. (2017).

Lyddon, W. J., ve Sherry, A. (2001). Developmental personality styles: An attachment theory conceptualization of personality disorders. *Journal of Counseling & Development, 79*(4), 405-414.

Mavitaç: Kaygı Bozuklukları. (2017, 15 Ekim). Erişim adresi https://mavitac.com/terapioku121-kaygi_bozukluklari.html Erişim tarihi: 30.12.2020

McMahon, C., Barnett, B., Kowalenko, N. ve Tennant, C. (2005). Psychological factors associated with persistent postnatal depression: Past and current relationships, defence styles and the mediating role of insecure attachment style. *Journal of affective disorders, 84*(1), 15-24. doi:10.1016/j.jad.2004.05.005

Meyer, B., Pilkonis, P. A., Proietti, J. M., Heape, C. L. ve Egan, M. (2001). Attachment styles and personality disorders as predictors of symptom course. *Journal of personality disorders, 15*(5), 371-389.

Morriss, R. K., van der Gucht, E., Lancaster, G. ve Bentall, R. P. (2009). Adult attachment in bipolar 1 disorder. Psychology and psychotherapy: *Theory, research and practice,82*(3),267-277.doi:10.1348/147608309X415309

Sabuncuoğlu, O. ve Berkem, M. (2006). Bağlanma biçemi ve doğum sonrası depresyon belirtileri arasındaki ilişki: Türkiye'den bulgular. *Türk Psikiyatri Dergisi, 17*(4), 252-258.

Soysal, A. Ş., Bodur, Ş., İşeri, E. ve Şenol, S. (2005). Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış. *Klinik Psikiyatri, 8*(2), 88-99.

Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örneklemi üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi, 14*(43), 71-106.

Sümer, N., Ünal, S., Selçuk, E., Kaya, B., Polat, R. ve Çekem, B. (2009). Bağlanma ve psikopatoloji: Bağlanma boyutlarının depresyon, panik bozukluk ve obsesifkompulsif bozuklukla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi, 24*(63), 38-45.

Tüzün, O. ve Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam, 19*(1), 24-39.

Bölüm 23

LİSANS ÖĞRENCİLERİNDE KAYGI VE MÜZİKLİ DİYALOG

E. Ceylan AKBULUT[1]
Melike CEYLAN[2]

1 Doç. Dr. E. Ceylan AKBULUT, Yıldız Teknik Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0001-5108-7386
2 Dr. Öğr. Üyesi Melike CEYLAN, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-8603-8912

İnsanın varoluşundan bu yana kaygı, zihnine yerleşmiş ve sempatik sistemin etkisi ile kendini korumaya almak adına devreye girmiştir. Kaygının yoğun ve işlevsiz hali fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Genel kaygılar herkeste olduğu gibi üniversite öğrencilerinde de görülebilmektedir. Bu durum çoğunlukla yeni bir eğitim sistemine adaptasyon, arkadaş ilişkileri, çevresel faktörler, ekonomik durumlar, bölgesel değişiklikler ve okul sınavları nedeniyle gerçekleşebilmektedir. Üniversite öğrencilerinin günlük yaşamında karşılaşabileceğimiz geçici kaygılanmalara örnek olarak geç kalma, sınav vb. sebepler gösterilebilir.

Formel eğitim ilkokuldan başlayarak üniversite sona kadar sürmektedir. Üniversite eğitimi "Lisans" olarak tanımlanmaktadır. Yükseköğretim kanununa göre; lisans, ortaöğretime dayalı en az sekiz yarıyıllık (4 yıl) programı kapsayan bir yükseköğretimdir. Lisans düzeyinde örgün, açık ve dışarıdan (ekstern) eğitim verilmektedir (2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu madde 170). Eğitim görülen konuda yetkinliğe ulaşmak olarak tanımlanabilmektedir. Seçilen alanla ilgili okutulan dersler pekiştirici nitelikte zorunlu, seçmeli skalasında olup dönemlik olarak değerlendirilmektedir. Yaşam boyu öğrenme sürecinin "Yetişkinlik Bölümü" nde mesleki olarak eğitilen zaman dilimini üniversite hayatı kapsamaktadır. Üniversitelerdeki lisans programına giren öğrenciler mezun olduklarında ilgili alanda çalışma imkânı bulabilmektedir.

Lisans öğrencilerinin yaşadığı kaygıların tespitine ve sonrasında bu kaygılarını azaltmaya yönelik çalışmalara ulaşmak mümkündür. Bu çalışmaların tıp, sanat ve eğitim gibi farklı alanlarda yapılmıştır. Bu alanlardan sanatın, terapötik etkisi en güçlü araç olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın duygularını sanat yolu ile dışa vurması hayat yolunda ufak esler verip ferahlamasına yol açmaktadır. Bazen bir şarkıyı söylerken, bazen bir şarkıya tempo tutarken, bazen de bir eseri dinlerken zihnimiz hep aktiftir. Beynimizde müziğin; sesi, melodik yapısı, temposu, türü, tonu, nüansları ve formu ile işlenmekle birlikte şarkı ise sözleri ile sürekli işlenmektedir ve hafızamızda yer etmektedir. Bu denli etkili ve etkin bir araç olan müzik kaygıyı gidermede kendimizi ifade etme açısından aktif rol alabilmektedir.

Müziğin terapötik amaçlı kullanımında da bireylere esenlik sağlamaktadır. Bu doğrultuda lisans öğrencilerinden kaygı düzeyleri yüksek olanlara yönelik yapılabilecek sözlü iletişim temelli psikoterapinin yanında ya da psikoterapi sürecine hazırlık amacıyla müzikli diyalog çalışmalarının yapıldığı uygulamalar bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Ülkemizde yeni olmamasına rağmen müziğin iyileştirici etkisinin çeşitli eğitimlerde, kliniklerde, hastanelerde insanlara esenlik oluşturmak için uygulamaların artması adına bu çalışmanın meraklılarına küçük bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Eğitim küçük yaşlardan itibaren başlayıp mesleğimizi seçeceğimiz uzmanlığımızı aldığımız üniversite eğitimi ile sonlanmaktadır. Lisans eğitimi esnasında yetişkinliğe adım atılan bir süreç olması nedeniyle hayata dair farklı görüşler oluşmaktadır. Bu görüşler öğrencinin kafasında şekillenirken hem güncel durumu ile ilgili hem de geleceğe dair kaygılar gözlemlenebilmektedir. Bu durumun en azından hafifletilebilmesine yönelik çalışmalar yapıldığında zihinsel, bilişsel, fizyolojik olarak rahatlama gerçekleşecektir.

MÜZİK

Müzik kelimesi periler anlamına gelen Yunanca kökenli "Muse" kelimesinden gelmektedir. Fransızca *Musique* kelimesinden dilimize geçmiştir. Müzik Osmanlıcada Musiki olarak ifade edilmiştir. Ezgisel, ritimsel olarak duygularımıza hitap eden seslere verilen addır. Doğumumuzda itibaren ninni, şarkı, türkü vb. türlerle hayatımızda yerini almaktadır. Sesler titreşimlerden oluşmaktadır. Vücudumuzda titreşimi algılamak çok kolaydır. İnsanın kendi sesi titreşimlerden oluştuğu için birincil çalgımızdır. İletişime dayalı konuşarak ve müzik yapmak için şarkı söyleyerek sesimizi kullanırız. Müziği ortaya çıkaranlar amatörler ya da profesyoneller olabilir. Müziğe katılım sağlamak insanlar için önemlidir. Tek başlarına ya da gruplar halinde şarkıya eşlik edebilirler. Bu şekilde solistin ya da enstrümancının duygularına ortak olurlar. Kendi duygularına da dönüp bazen geçmişe yolculuk yapabilirler.

Müziğin insan bedeninde fiziksel, ruhsal ve bilişsel etkiler yaptığına dair çalışmalar teknolojinin ilerlemesi ile son yıllarda klinik olarak tespit edilebilmektedir. Müzik, beynin birok fonsiyonunu aynı anda kullanan az sayda faaliyetten biri olduğu için, beyinde algılanması, yorumlanması ve oluşturulması açısından ilgi çekicidir (Zatorre, 2005: 434) Özellikle insan beyninde yarattığı etkiler çeşitli tıbbi cihazlarla ortaya çıkartılmış ve beyin plastisitesini arttırdığı kanıtlanmıştır (Schlaug, 2001: 281-299). Özellikle küçük yaşta müziğe başlamanın faydalarından her geçen gün bahsedilmektedir. Örneğin; sürekli dinlediği ninni veya ezgiyi doğum sonrasında duyan bebeklerin bunu anımsadığı, kalp atışlarının yavaşlayarak düzenli ve sakin bir hale geldiği görülmüştür (Bales, 1998). Piyano çalmanın beynin her iki yarım küresini birbirine bağlayan sinaptik bağlantıları arttırdığı, geliştirdiği yapılan araştırmalarla ispatlanmıştır. Ayrıca beynin birçok bölgesinin müzik ile uyarıldığında hafıza, hormonal durum ve motor becerilerle ilgili farklılıklara yol açtığı belirtilmiştir. Uzun süreli bellek o ana kadar yaşamış olduğumuz olayların ve edindiğimiz bilgilerin toplamıdır. Kısa süreli bellekten farklı bir yapıya sahiptir. Yapıdaki bu farklılıkların ilki uzun süreli belleğin beynin hücre yapılarında sürekli değişime dayalı olmasıyken, kısa süreli belleğin beynin elektrokimyasal etkinliğine dayalı olmasıdır (Engin, Calapoğlu ve Gürbüzoğlu, 2008). Yazı yazma, bisiklete binme, resim yap-

ma, enstrüman çalma gibi uzun süreli bellekte yer almaktadır (Ersanlı ve Uzman 2008). Enstruman öğrenme uzun süreli bellekte yer alması sebebiyle yıllar öncesi çalınan enstrümana dair motor ve bilişsel beceriler kısa sürede hatırlanabilmektedir. Müzik beyinde aynı anda birden fazla bölgeyi uyarabilmektedir.

Müzik çağlar boyu toplumlarda çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Doğumdan önce anne karnında sesleri dolayısı ile ninni ya da şarkıları duyabilen fetüs dünyaya geldiğinde bu sesleri tanıyabilmektedir. Tanıdık sesler yeni doğan bebeğe güven vermektedir. Daha önce dinlediği melodiyi hatırlayabilmekte ve sakinleşebilmektedir. Müzik ruhun gıdasıdır elbette ancak ne sıklıkla ne kadar süre dinleneceğine dair bireyler özgür tutulmalıdır. Dinlenilmek istenen türde müziğin de sabit kalmadığı durumlar olağandır.

Müziğin duygu durumu üzerindeki etkisi yadsınmamalıdır. Müzik her zaman sakinleştirici değildir. Müziğin bireyde olumsuz duyguları da ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir (Eyüboğlu ve ark.,2019). Bireyin alışık olunmayan ses aralıklarını duyması ya da enstrümantal olarak yoğun seslerin bir arada duyması, temponun yavaş ya da hızlı oluşu, hatta bazı enstrümanların frekanslarının çok tiz ya da pes gelmesi sonucunda mutsuz, rahatsız ve huzursuz hissedebilmesine neden olabilmektedir. Bu noktada tercihler devreye girmektedir. Kişinin alışık olduğu müzik türleri dışında müziğe adaptasyonun onun farklı olaylar karşısındaki adaptasyonu ile ilişkili olabilmektedir. Bir eylem esnasında, araba kullanmak, yürümek, alışveriş yapmak, duş almak vb. dinlenilen müzik o eylemi uygulamamızı doğrudan etkileyebilmektedir. Müziğin insan ruhu, bedeni, duyguları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri teknolojinin ilerlemesi ile yapılan klinik çalışmalarla gün be gün daha da netlik kazanmaktadır.

Müzik ve Beyin

Beynimizin koordine ettiği duyu organlarımız arasında kulaklarımız müziğin anne karnı itibariyle iletildiği organdır. Dünyaya geldiğimizde hem havadan hem kemikten iletim ile sesleri ve müziği duyarız. Konuşma dilimizi kullandığımız bölge ile müziği ifade ederiz. Beynin birçok merkezinde müzik işlenir ve beynimizin aynı anda birçok bölgesinde aktivasyon başlar. Schlaug (2001)' a göre, müzisyen olan ve olmayan kişilerin beyinlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre, daha fazla konsantre olunan gri bölge ki bu bölge veri işleme görevini yerine getirir ve genelde daha büyük beyincik olarak adlandırılmaktadır, (Levitin, 2015:257).

Müzik Terapi

Müzikli Diyaloğu gerçekleştirecek uygulayıcının, müziğin terapötik yönünü bilmesi, hatta bu alanda uzman olması danışan ya da hastaya zarar vermemesi için önem arz etmektedir (Orlowski, 2018). Bu nedenle uygu-

layıcının müzik terapinin anlamı ve kısa tarihçesi hakim olması gerekmektedir. Müzik terapi, onaylı bir müzik terapi programında eğitimini tamamlamış alanında uzman kişilerce, uygulamanın yürütüleceği hedef kitlenin ihtiyaç ve yeterlikleri göz önüne alınarak belirlenmiş bireysel hedeflere ulaşmak için uygulayıcı ve hasta arasındaki terapötik ilişki içerisinde müzik temelli etkinliklerin sistematik olarak uygulanması şeklinde tanımlanır (AMTA, 2016; Akt: Eren, 2016).

Pratikteki uygulamalar ve son yıllarda yapılan araştırmalara göre müzik terapinin sadece rahatlamaya ek olarak, birçok öğrenme ve davranışsal bozukluklarında gelişmelere yol açtığı bilinmektedir (Vladikovic, 2013:87). Psikiyatride müzik terapi; "Sosyal ilişkilerin geliştirilmesi, kendine güveni yeniden kazandırılması, fiziksel egzersizler ve motor kontrol koordinasyonunun arttırılması için tedavi programının bir öğesi olmuştur (Aktaran: Sezer, 2019). II. Dünya savaşında askerlerin tedavi edilmesi sürecinde kullanılan müzikle iyileştirme çalışmalarından alınan olumlu sonuçlar neticesinde Avrupa'da alanla ilgili enstitüler kurulmuş, dernekler ve sertifika programları açılmıştır. İlerleyen dönemde lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında eğitimler başlamıştır. Avrupa ve Dünya Müzik Terapi Birlikleri kurulmuş sahada çalışacak pek çok müzik terapist yetiştirilmiş, çeşitli klinikler, hastanelerde görev almaya başlamışlardır. Günümüzde de çalışmalar son hız devam etmektedir (Çoban, 2020).

Ülkemizde Sağlık Bakanlığı Onaylı Sertifika Programlarında Müzik Terapi Uygulayıcısı ya da Uzmanlığı belgesi almak mümkündür. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp kapsamında açılan ünitelerde de hastalar Müzik Terapiden faydalanabilmektedirler. Getat'a bağlı sertifikasyon programlarında ayrıca Homeopati, Sülük Uygulaması, Hipnoterapi, Aromaterapi, Akupunktur, Ozon Terapi, Kupa Terapisi, Fitoterapi, Proloterapi, Apiterapi, Osteopati, Refleksoloji, Larva Terapi ve Kayropraktik eğitimi verilmektedir. Günümüzde temel olarak adlandırılan: Güdümlü (Yönlendirmeli) Hayal Etme ve Müzik (Bonny Modeli), Analitik Müzik Terapi (Mary Priestley Modeli), Yaratıcı Müzik Terapisi (Nordoff-Robins Modeli), Doğaçlama (Serbest) Müzik Terapisi (Alvin Modeli), Bilişssel-Davranışçı Müzik Terapisi modelleri dışında birçok terapi modeli de bulunmaktadır.

DİYALOG

Diyalog kelimenin Yunanca 'içinden' anlamına gelen dia ile 'kelime' veya 'anlam' anlamına gelen logolar kökünden gelmektedir. İki ayrı kökün birleşimi ise içinden bir anlayış çıkacak olan iki veya daha fazla şeyin aralarında akan bir anlam akışı olarak yorumlanmıştır (Böhm, 1996; Gerard, 2005; Aktaran: Pruitt, 2011:82).

İnsanların birbirlerini karşılıklı dinlemesi ile fikir çatışması, anlaşması, yarışması belirlenmiş olmaktadır. Birden fazla kişinin sorunlarını iletmek, anlamak- anlaşılmak, duygularını ifade etmek, öğrenmek vb. zihinsel, duygusal, fiziksel aktarımlar için diyaloğa başvurulmaktadır.

Müzikli Diyalog

Birbirlerinin dilini anlamayan insanların, aynı müziği dinlediklerinde benzer duyguları yaşayıp müzikten hoşlandıkları ya da rahatsız oldukları bilinmektedir. Müzik dilini açıklayan notaları anlamak ta uluslararası uzlaşmayı gerektirir.

Müzik dil ile ifade edemediklerimizi aktarmada son derece güçlü bir araçtır. Müzik terapinin aktif ve pasif olarak iki farklı türü bulunmaktadır. Müziğin kişilere aktarımı dinleme ya da birlikte uygulama ile olabilmektedir. Müzik terapide, dinleme ve çalma farklı olarak değerlendirilmektedir. Dinleme reseptif, çalma ise aktif olarak nitelendirilmektedir. Hastaların müzik aletlerini, vücutlarını, seslerini kullanarak ve müzik deneyimleriyle düşüncelerini, kaygılarını anlatmaya teşvik edilmesi aktif müzik terapinin bir yöntemidir (Stanczyk, 2011). Aktif müzik terapide bireyin müzik yapması ya da müzik yapımına yardımcı olması, ayrıca müzik ritmine uyularak dans etmesini de kapsamaktadır (Gençel, 2006). Pasif müzik terapi ise dinlemenin ön planda tutulduğu ve terapistin yönlendirmesi ön plandadır. Bu teknikte seans boyunca bireyi rahatlatıcı müzikler seçilir ve dinletilir. Katılımcılardan, dinletilen müziğe odaklanmaları ve kendilerini müziğe bırakmaları istenmektedir (Wigram ve Groke, 2007). Bu seçimin, danışanın ve terapistin terapi sonucundaki hedefine göre aktif veya reseptif (pasif) uygulamalar tercih edilebilir ve belirlenebilir (Can ve Yılmaz, 2019).

Müzikli Diyaloğun Temel Prensipleri

Müzikli diyalog, duyguları müzik aracılığı ile aktarımdır. Danışan ve terapist arasında kurulan güven ortamı neticesinde sağlanmaktadır. Pasif müzik terapinin yarattığı etki ile danışan müzik hakkındaki izlenimlerini paylaşır, böylelikle terapiste duygu dünyasından ipuçları verir. Bu duygularını enstrümanlar veya kendi sesi ile seslendirdiğinde müzik ile dışa vurmuş olur. Müzik terapisinde danışan ya da hastaların müzik bilgisi ya da enstrüman çalma şartı kesinlikle yoktur. Ele alınan enstrümanların sadece tınılarını kullanarak aktarım yapmaları yeterlidir. Örneğin, Orff Çalgıları ile istediği şekilde ses çıkarabilmektedir. Eğer terapi odasında bir gitar var ise o gitarın tellerine ya da kasasına vurarak duygularını ifadelendirmek için tınılardan yararlanabilir. Odada piyano varsa sadece istediği tuşa ya da tuşlara gelişigüzel dokunarak/basarak hissettiklerini anlatabilir (Orlowski, 2018).

İnsan için kendi sesini müzikal olarak kullanmak her zaman kolay olmaz o sebeple müzik terapi seansında şarkı söylemek hedef değildir. Hedef belki de tek bir notada ses çıkararak sesin gürlük derecesi ile kendini açığa vurmaktır. Bedenimizi enstrümanlaştırmamız sadece sesimizle değil ellerimizi kullanarak perküsyon etkisi yaratmamızla da mümkün olacaktır. Ritmik çalışmalar da müzik terapinin bir parçasıdır. Bu çalışmalarda amaç ritim öğrenmek değil grup ya da terapistle karşılıklı aynalama yapıp etkileşimde bulunmaktır. Müzikli Diyalogda danışan/hasta arasındaki temel terapötik süreçler: yansıtma (aynalama), taklit etme kopyalama, eşleştirme, empatik doğaçlama ve yansıtma, odaklanma, tutma içerme, diyalog kurmak, eşlik etmek olarak sıralanabilmektedir (Sezer, 2019). Böylelikle terapi süreci müzikle dile gelmektedir. Terapi hedefleri doğrultusunda yapılan seanslar ile danışan/hasta süreç içerisinde gelişim gösterebilmektedir.

Müzik terapinin kişinin üzerindeki etkisini anlamak için bireyin yaşadığı duygulanımı anlamak da çok önemlidir. Bu nedenle müzik terapiyi uygulayacak kişinin mutlaka psikolojik bozukluklar hakkında bilgiye sahip olması ve bu alanda mümkünse uzmanlaşmış olması gerekmektedir. Bu nedenle öğrencilerin yaşadıkları kaygıyı anlamak, terapi sürecine büyük katkı sağlayacaktır.

KAYGI

Kaygı sözcüğü, eski Yunanca "anxsietas" kökenli olmakla birlikte, endişe, korku ve merak gibi bir anlamı bulunmaktadır (Kaya ve Varol, 2004). Kierkegaard (2003) kaygının günah kavramı ile değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca kaygının korku ile bağlantılı olmadığını bu nedenle de hayvanlarda kaygı duygusunun olmadığını söylemiştir. Büyüköztürk (1997) kaygıyı, bir tehdit altında hissedilen korku ve gerginlik olarak tanımlamıştır.

Endişeli olma hali, gergin hissetme gibi zihinsel, tansiyonun yükselmesi gibi fizyolojik belirtiler kaygıyı açıklamaktadır. Psikiyatride kaygı bozuklukları adı altında; panik bozukluk, yaygın kaygı bozukluğu, sosyal kaygı bozukluğu, özgül fobi, obsesif kompülsif bozukluk, agorafobi ve travma sonrası stres bozukluğu alt başlıkları Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından DSM V' de açıklanmıştır (Çoban, 2020:283-285).

Kaygıda Müzik Terapinin Kullanımı

Panik bozuklukta, Müzik Terapi stres hormonlarını azaltabileceği ve endorfini uyaracağı için kişide pozitif duygular uyandırarak, sakinleşip gevşemesine yol açabilmektedir. Panik atakları engellemeye yardımcı olmada kullanılmaktadır. Yaygın kaygı bozukluğunda ise müzik terapi, kendine güven ve özsaygı oluşumunda olumlu etkiler yaratmıştır. Uygun anılara çağrışım yaparak bilişsel düzenlemeler yapılmasında etkilidir. Sos-

yal Fobide Müzik Terapi özellikle ergenlerle yapılan çalışmalarda olumlu sonuçlar alındığı belirtilmiştir. Kendilik algısını oluşturmada faydalı olduğu ifade edilmiştir. BDT'ye eklendiği takdirde daha etkili olacağı görüşü bildirilmiştir. Obsesif kompülsif bozukluk üzerine pek çalışma yapılmamasına rağmen müzik terapi, dikkati başka yöne çevirterek obsesyonların hafiflemesine yönelik etkili olduğu görülmüştür. Travma sonrası stres bozukluğunda müzik terapi kan basıncı, solunum ritmi ve sayısını normale getirme halinde gevşetici etkisi nedeniyle zihni rahatlatabilmektedir (Çoban, 2020:283-297).

Kaygı durumu günümüz Covid-19 Pandemi sürecinde insanlar arasında yoğunlaşmıştır. Çoğu terapiler de karşılıklı görüşme yerine online görüşmelere çevrilmiştir. Bu farklı terapi oluşumunda kişilerle müziği terapötik olarak kullanmak internet, hoparlör olanakları nedeniyle sağlıklı yürütülemeyeceği görüşünden yola çıkarak bu tip çalışmaları etkin yapabilmek için yüz yüze görüşmelerin kesintisiz gerçekleşeceği zamanı beklemek yerinde olacaktır.

MÜZİK TERAPİ VE LİSANS ÖĞRENCİLERİNDE KAYGI

Yapılan bir çalışmada, 20 günlük eğitimi kapsayan bir çalışmada çocuklar, iki ayrı grupta incelenmiştir. İlk grup görsel sanatlar, ikinci grup uygulamalı sanatlara dağıtılmıştır. İki grup rastgele kontrollü bir çalışma içerisinde incelenmiştir (Zülkar ve ark., 2020). Bunun sonucunda müzik grubundaki öğrencilerin sözel zeka bakımından daha iyi performansta bulunduğu tespit edilmiştir (Zülkar ve ark., 2020:207). Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise, açık ve kapalı uçlu sorularla yarı yapılandırılmış uzaktan görüşme ile 30 kişiye niteliksel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Dokuz adet soru ile yürütülen bu çalışmanın hipotezi Covid-19 pandemi sürecinde müziğin insanların psikolojik durumu üzerinde pozitif etki yapacağı yönündedir. 18- 60 yaş aralığında üniversite mezunları kişilerle yapılan çalışmanın sonucunda insanların pandemide müzik dinlemesinin arttığının, genel olarak cep telefonları aracılığı ile dinlediklerinin tespiti yapılmıştır. Duygu durumlarında kendi seçtikleri müzik türüne göre pozitif yönde düzelme olduğunu belirtilmiştir. Dinlenilen müzikle iletişimde olmak insanlarda kaygı ve endişeyi azaltıp, rahatlama ve gevşemeye neden olduğu sonucuna değinilmiştir (Tanyıldızı, 2020).

Eyüboğlu ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında üniversite öğrencilerinde sınav başarısı ile ilgili kaygı düzeylerini gidermek amacıyla kontrol ve denek grupları oluşturulmuştur. Denek grubuna müzik terapi uygulaması yapılmıştır. Çalışmada "Hayati Bulgular" tabir edilen nabız, tansiyon, vücut ısısı, nefes alıp verme durumları da ölçülmüştür. Dört seans Müzik terapi haftada iki birer saat, bir seans müzik terapi ise sınav öncesi uygulanmıştır. 22 kişi ile de ayrıca 30-35 dakika süren üç oturumlu görüşme

yapılmıştır. Müzik terapi çalışmaları şarkı yazma, grupla oyun oynama, nefes egzersizleri şeklinde gerçekleşmiştir. Uygulamalar sonucunda elde edilen verilere göre müzik terapi çalışması kaygılarını düzeylerinde düşüş görülmemesinin yanı sıra hayati bulgular ölçümlerinde denek grubu kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermiştir. Müzik terapi çalışmalarının farklı öğrenci grupları ile yapılan çalışmalarla daha farklı sonuç vereceği düşüncesi eklenmiştir. Ancak bu çalışmada müzik terapisi uygulanmış olup, bu yöntem tamamıyla müzikli diyalog içermektedir. Karşılıklı müzikli etkileşim ile kaygılı öğrencilerin duyguları üzerinden çalışılmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Sadece sağlık alanındaki öğrenciler ile değil, farklı alanlarda okuyan öğrencilerle de çalışılıp konu ile ilgili farklı verilerin oluşturulması önem arz etmektedir.

Çifdalöz (2020)' ün yaptığı çalışmada ise, yaşlı bakım evlerinde hemşirelerin özellikle makamsal müzik dinleterek pasif müzik terapi uyguladıklarını ifade eden yüksek lisans tezleri olduğundan bahsetmektedir. İleri yaştaki insanlarda bir çeşit hemşirelik müdahalesi olarak yalnızlık duygusu, uyku düzeni ve iyi yaşam kalitesi başlıklarında pozitif etkiye neden olduğu gerekçesiyle belirli periyodik zamanlarda müzik dinletilmesinin müzik terapi olarak adlandırılamayacağı da vurgulanmıştır. Çam ve Altınköprü (2013), üniversite öğrencilerinin stresle başa çıkabilme durumu deneysel olarak incelenmiştir. Konservatuar öğrencilerinin örneklem olduğu çalışmada müzik dinlemenin ruhsal durumlarına etkisi araştırılmıştır. Klasik Türk Müziği bölümü 59 öğrenci başlayan çalışma 21 öğrenci ile sonlanmıştır. Beş gün boyunca birer saat dinletilen katılımcıların kaygı düzeylerinde azalmaya gözlemlenmiştir. Ayrıca uygulanan Beck depresyon ölçeği sonucunda da depresyon seviyelerinde azalma olduğu vurgulanmıştır.

Akbulut ve Taşcı (2020) tarafından 18-26 yaş arası üniversite öğrencileri ile bir çalışma yapılmıştır. Her seansta Merhaba ve Güle Güle şarkısı söylenmiştir. Nefes, ritim, hareket çalışmaları da uygulanmıştır. Öğrencilere 4 haftalık planlı bir Müzik Terapi uygulaması yapılmıştır. Çalışmada kaygı düzeylerini ölçmek amacıyla "Sürekli Kaygı Envanteri" uygulanmıştır. Öğrencilerin 4 haftalık seans sonrasında kaygı düzeylerinde azalma görülmüştür. Bu çalışmada öğrencilerin süreklilik gösteren kaygısı için kısa bir zaman diliminde ve az sayıda öğrenci ile müzikli diyalog çalışılmıştır. Ancak çalışma aktif müzik terapi yöntemi içermekte olup, daha çok öğrenci ile minimum 10 haftalık periyod içerisinde çalışıldığında anlamlı veriler alınacağı düşünülmektedir.

Müzik Terapi ve Dini Müzik isimli makalede İlahiyat Fakültesi ikinci sınıf öğrencilerinden ara sınavlarda notları en düşük olan 28 kişiden oluşan bir sınıfa sınav öncesi sözleri ile mizah yönü yüksek önceden hazırlanmış olan kısa parçalar dinletilmiştir. 2011-2012 eğitim-öğretim güz dönemi

final sınavlarında bu uygulama yapılmıştır. Yüzlerinde gülümse olduğu gözlemlenen öğrencilere sınav çıkışında duyguları sorulmuş ve "mutlu" olarak kendilerini ifade etmişlerdir. Sonrasında notlarına bakınca başarısız son sınıftan başarılı 2. Sınıf düzeyine geçtiklerinin tespiti yapılmıştır (Arslan, 2015:123).

Akbulut ve Taşcı tarafından yayınlanmış (2019) Final Sınavı Öncesi Müzik Terapi Uygulaması isimli çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Müzik ve Sahne Sanatları Müzik Toplulukları Ana Sanat Dalı ve Duysal (Ses) Sanatları Anabilim Dalı, Form Bilgisi ve Solfej lisans öğrencileri ile 2019 yılı Bahar yarıyılında yapılmıştır. Toplam öğrenci sayısı 22'dir. Çalışma Final sınav günü yapılmıştır. Araştırmanın amacı sınava dair kaygı duyan öğrencilerin Müzik Terapi uygulaması ile kaygılarının ne yönde değiştiğini gözlemlemek olmuştur. Bu nedenle Durumluluk Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilere uygulanan ölçek sonrası 15 dakika boyunca Aktif Müzik Terapi Yöntemi uygulanmıştır. Yaratıcı model kullanılmış, öğrenciler Orff Çalgıları ile duygularını aktarmıştır. Terapist öğrencilerle, aynalama, kabul etme, karşılık verme prensipleri ile müzikli diyaloğa girmiştir. Birlikte doğaçlama müzik yapılmıştır. Sonrasında *Zum Gali Gali* isimli Türkçe olmayan bir çocuk şarkısı dinletilmiş şarkı eşliğinde ayakta halka olup, sınıfta dolaşmışlardır. Öğrencilerde bazıları şarkıya eşlik etmiştir. Öğrencilere uygulanan manipülasyon biter bitmez Durumluluk Kaygı Ölçeği tekrar uygulanmıştır. Sonrasında Final sınavı yapılmıştır. Çalışma sonrasında öğrencilerin yüzünde ferahlama olduğu gözlemlenmiştir. Öğrencilere duyguları sorulduğunda olumsuz duygu bildirenlerin pozitif duygu aktarımda bulunduğu, olumlu ve hiçbir duygu belirtmeyenlerin ise aynı duyguda kaldıkları belirtilmiştir. Ölçek değerlendirildiğinde çalışmanın öğrencilerin kaygı seviyesini düşürdüğü tespit edilmiştir. İstatistiksel verilerin sonucunda öğrencilerin sayılarının azlığı nedeniyle Final sınavı öncesi Müzik Terapi uygulamasının öğrencilerin kaygı seviyesini azalttığına dair anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Araştırmanın istatistiksel olarak anlamlı olabilmesi için daha yüksek popülasyona kontrol grubu ile birlikte çalışılması önerilmiştir. Bu çalışma sadece müzik öğrencilerinle yapılmış olup, diğer alanlarda da uygulanması müzikli diyaloğun sınav kaygısını azaltma açısından olumlu ya da olumsuz sonuç doğuracağının tespiti açısından önemlidir. Profesyonel müzik bilgisine sahip öğrenciler üzerinde daha az etki yapıp yapmayacağı da ayrıca araştırılmalıdır. Bu çalışmada da aktif müzik terapi yöntemi ile öğrencilerin duyguları müzikli diyalog ile ortaya konulmuştur.

Tıp alanında, müzik ile kaygıyı azaltmaya yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Çınar ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışma, bir devlet hastanesinin koroner anjiyografi ünitesinde yürütülmüştür. Hastaların kaygı düzeyleri ve ağrı algılarının istatistiksel olarak farklarına ba-

kılan bu çalışmada, kontrol grubuna Uşşak makamı Klasik Türk Müziği eseri C.D. aracılığıyla kulaklıkla dinletilmiştir. Denek grubunun, kontrol grubuna göre daha düşük kaygı düzeyine sahip olduğu değerlendirmeler sonucunda tespit edilmiştir. Çınar ve arkadaşları (2015)' na göre, müzik terapisi kaygıyı ve ağrıyı azaltmada ilk kez intrakroner stent uygulanacak hastalarda etkili olmuştur. Buna göre, müzikli diyalog ile lisans öğrencilerinin süreklilik gösteren kaygı seviyesi azaltılmaktadır sonucuna varılabilmektedir.

Goli ve arkadaşları (2020), kasık fıtığı ameliyatı sonrası kaygıdan bahsedilmiş, bu sebeple cerrahi işlem öncesi kaygıyı azaltmaya ve ameliyat sonrası beklenmeyen sonuçları ortadan kaldırmaya yönelik hastalara "Turnagagası" bitkisi aroma ve müzik terapi çalışmaları uygulamıştır. Aromaterapide "Turnagagası" bitkisi esansı koklatılmış, müzik terapide Kitaro'dan rahatlatıcı enstrümental müzik kulaklıkla dinletilmiştir. Araştırmanın sonucunda ise düzeyinde aromaterapi ve müzik terapi alan hastalarda kaygı düzeylerinde azalma gözlemlenmiştir. Ameliyat öncesi hiçbir yan etkisi olmayan bu iki uygulamadan aromaterapi müzik terapiye göre daha iyi sonuç vermiştir. Araştırmacılar, güvenli ve maliyetsiz buldukları bu terapilerin kısa ameliyatlar öncesi kullanılmasının hastaların ameliyat öncesi ve sonrası kaygı düzeylerine olumlu etkileri olacağını belirtmişlerdir.

SONUÇ

Müzik karşılıklı diyaloğun yerini alabilir mi? Müzik genç insanların kendilerini ifade etmesinde rol oynar mı? Müzikal diyalog ile konuşma dili gelişme gösterir mi? soruları akla geldiğinde yapılan uygulamaların gün be gün arttığı gözlemlenmektedir. Müzik profesyonel olamayan insanlar için çoğunlukla dinlemeye dayalıdır. Dinleme, işitme olmadığı için müzik, konuşmadan farklı analiz edilir beyinde. Beynimizin salt müzik dinlerken son derece aktif olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Beynin neredeyse tüm alanları müzik dinlediğimizde uyarılmaktadır. Böylelikle günümüzde artık bilinmektedir ki müzik beyin için güçlü bir uyarıcıdır. Müzik dinleme konusunda tercihlerimizin olması kaçınılmazdır. Bu tercihlerimize göre, farklı zaman dilimlerinde, farklı dönemlerde, farklı olaylar nedeniyle başka başka müzikler dinleyebilmekteyiz. Kimilerine iyi gelen müzik diğerine son derece sıkıcı gereksiz gelebilir. Gürültülü olarak addedilen müzikler belli yaş grupları için son derece anlamlı olabilmektedir.

Müziğin terapötik etkisi yüzyıllardan beri bilinmekte olup insanlar üzerindeki etkisi son yıllarda sıklıkla araştırılmaya başlanmıştır. Çok çeşitli tıbbi ya da psikolojik rahatsızlıklarda müzik dinletilerek hastaların yaşam kalitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Müzik dinleme Müzik Terapi olmayıp tıbbi ya da klinik uygulamalar çerçevesinde yapıldığında Müzik Tıbbı olarak adlandırılmaktadır. Müzik Terapi ve Müzik Tıbbının halen ka-

rıştırıldığı çalışmalar olup, uygulama örnekleri arttırıldıkça bu karışıklığın giderileceği düşünülmektedir.

Müzik sadece eğlence, dinlence, keyif amaçlı değil, kişileri rahatlatmada teorik ve sistemli çalışmalarda bir yardımcı araç olarak kullanılmaktadır. Planlı, organize, hedefli, terapötik olan müzik terapi çalışmaları sadece hastalıklarda değil, günlük olumsuz duygular için de başvurulan bir yöntemdir. Müzik Terapinin aktif yöntem başlığının altındaki "Müzikli "Diyalog" hem aktif hem pasif müzik terapi seanslarında danışan/hasta ve terapist arasındaki ve artı olarak varsa grupla olan etkileşimdir. Müziğin hayatımızın ayrılmaz bir parçası olduğu göz önüne alındığında, insanlar için neden vazgeçilmez olduğu ister istemez merak konusu olmaktadır. Müzik dinlemek iyi oluş hali kazandırabilir. Bu iyi oluş hali terapötik bir sürece dönüştürüldüğünde ise bazı rahatsızlıkların giderilmesinde etkili olduğu yapılan araştırmalarla ispatlanmıştır. Günümüz toplumlarında insanlar üzerindeki bazı baskı ya da beklentiler nedeniyle kaygı seviyesi artmaktadır. Lisans programları bireyleri hayata hazırlayan son okul olduğu için bu öğrencilerde de kaygı görülmesi son derece olağandır.

Çağlar boyu insanlar belirli sınavlardan geçmiştir. Yiyecek bulmada, eş bulmada sonrasında modern olarak adlandırılan toplumlarda okula gitmede, iş bulmada ve daha birçok eylemde hep değerlendirmeye tabii tutulmuşlardır. Bu değerlendirmelerin sonuçları önceden bilinmediği için kaygıya neden olmuştur. Mesleki hayata geçişe köprü görevi gören Lisans eğitim süreci de öğrenciler için kaygı sebebi olabilmektedir. Lisans öğrencilerinin kaygı nedenleri birçok sebeple olabilir. Literatürde kaygının müzikli diyalog ile ilişkisine yönelik bulunan üç çalışmadan ikisinin sınava dair anlık kaygıyla ilgili çalışmalar, birinin de genel kaygıyı ölçmeye dayalı çalışma olduğu gözlemlenmiştir. İki çalışmada uygulama yapılan öğrencilerin okuduğu alanlar tek, diğer çalışmada daha çeşitlidir. İki çalışmanın örneklemi az olduğu için istatistiksel yönden anlamlı bulunamamış, diğer çalışmanın verileri ise istatistiksel yönden anlamlı çıkmıştır.

"Kaygı düzeyi yüksek olan birey öğrenme, düşünme, yargılama, karar verme ve problem çözme yeteneği olumsuz etkilenir" (Öz, 2004:157-178; Aktaran: Tayfun ve Korkmaz, 2016: 536). İnsanlar doğaları gereği kaygılanabilmektedirler. Kaygı sürekli olduğunda bireyin yaşamını olumsuz etkiler. Her yaştan birey hayatının belirli dönemlerinde kaygı yaşamışlardır. Lisans öğrencilerinin kaygılanma nedenleri diğer eğitim gördükleri kademelere göre çok farklıdır. Öğrencilerin okudukları bölümü tercih etme sıraları kaygılarını azaltmaktadır. Seçecekleri mesleğe yönelik kaygılarının düşmesi akademik başarıları arttıkça azalmaktadır. Öğretmenlikle ilgili bir meslek seçmişlerse ailesinde öğretmen olan adayların, ailesinde öğretmen olmayan adaylara göre kaygıları düşük olarak tespit edilmiştir. (Kanma, Kumral ve Saracaloğlu, 2009:52)

Lisans öğrencilerinin kaygılanmasında doğrudan okudukları sınıf, bölüm, başarı durumları, çalışma durumları, iş bulma durumları yanı sıra cinsiyet, medeni durum, ekonomik durum gibi değişkenler de etken olabilmektedir. Öğrencilerin bir yakının kaybetmesi de kaygı düzeylerini arttırabilmektedir. Bu çalışmanın konu başlığı olan lisans öğrencilerinde kaygının müzikli diyalogla giderilip giderilmediğine dair literatürde 3 araştırmaya ulaşılması son derece manidardır. Kaygı tüm dünyada çoğu toplumda sıklıkla görülen psikolojik bir durumdur. Psikiyatrik rahatsızlığa ulaşmadan önce geçici günlük olumsuz olaylarla kendini gösterir. Öğrenciler için okula gitmek her zaman kaygılı bir süreç olmasa da sınava girmek kaygıya neden olmuştur. Bu durum öğrencileri eğitimlerinin her kademesinde olumsuz etkileyebilmektedir. Hatta yaşam boyu gelişim sürecindeki tüm evrelerinde yakasını bırakmamaktadır. Müzikli diyalog ile lisans öğrencilerinin kaygısına istinaden çok az çalışma yapıldığı bu çalışma ile fark edilmiştir. Çalışmaların her üçünün de Türkiye'de yapıldığı gözlemlenmiş, dünyanın başka ülkelerinde lisans öğrencilerinin kaygısına yönelik müzik ile yapılmış çalışmanın olamaması da konunun eğitim yeterliliğine ve geleceğe dair güvenle ilişkisi olup olmadığını akla getirmektedir.

Sonuç olarak, lisans öğrencilerinde kaygı durumu ve müzikli diyalog konusuna yönelik ülkemizde çok fazla çalışma olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra müzikli diyalog ile ilgili çalışmaların arttırılması, lisans öğrencilerinde kaygı düzeylerini azaltmaya yönelik müdahaleler açısından fayda sağlayacaktır. Geleceğinden emin, güvenli, sağlıklı, topluma yararlı çalışanların olabilmesi için bu alanda çalışmalarının arttırılması temennimizdir.

KAYNAKÇA

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, madde 170.

Akbulut Ünal, C; Taşcı, S. (2019). Final Sınavı Öncesi Müzik Terapi Uygulaması. *Uluslararası Sanad Kongresi Bildiri Kitabı,*489-494 Ankara: Gece Akademi

Akbulut Ünal, C; Taşcı, S. (2020) Müzik Terapi ile Tanışalım Atölyesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* Cilt 13 Sayı:74 302-308

Arslan, H. (2015). Müzik Terapi ve Dini Müzik, *Düşünce –Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi.*C:8, Sayı:16,103-127.

Bales, D. (1998). Building Baby's Brain: The Role of Music. Athens, GA, US: University of Georgia, College of Family and Consumer Sciences.

Büyüköztürk, Ş. (1997). Araştırmaya Yönelik Kaygı Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Eğitim Yönetimi* Yıl 3, Sayı 4, S:453-464

Can, Ü. K. ve Yılmaz, B. (2019). Türkiye'de müzik terapi uygulamalarında kullanılan müzikler OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 13(19), 592-620. DOI: 10.26466/opus.584795

Çam, O. ve Altınköprü, H. (2013). Üniversite Öğrencilerinde Müziğin Ruhsal Duruma ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Üzerine Etkisi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi /* 2013-2 S:262-272

Çınar, D., Olgun, N., Duran, S. ve Arat, S. (2015). Klasik Türk Müziğinin Ağrı ve Kaygı Düzeyine Etkisi: Girişimsel Kardiyolojide Randomize Kontrollü Bir Çalışma, *Turkiye Klinikleri J Nurs Sci, 8*(2):140-5

Çifdalöz, U.B. (2020). Music therapy in Turkey: Historical background and current perspectives on dementia and end-of-life care. Approaches: *An Interdisciplinary Journal of Music Therapy,*1-9.

Çoban, A. (2020) Müzikterapi Ruh Sağlığı için Müzikle Terapi, İstanbul: Timaş Yayınları

Engin A.O., Calapoğlu M. ve Gürbüzoğlu S. (2008). Uzun süreli bellek ve öğrenme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences Sayı Number 2, Sonbahar Autumn 2008,251-262

Eren, B. (2016). Bir Müzik Terapi Yaklaşımı Olarak "Orff": Kim, Kimle, Ne, Nerede, Nasıl?". Kütahya, *VII. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu*. 65-78.

Eyüboglu,G; Baykara,G.Z; Çalışkan,N; Eyikara,E; Ersöz, Ceren; Budak,Nesrin; Öztürk, İbrahim; Öz, Bahar (2019) Araç Kullanırken Müzik Dinlemek, Sürücü Dürtüselliği, Trafik Ortamının Risk Seviyesi ile Sürücü Davranışları ve Risk Algısı Arasındaki İlişki. *TUAD*, 2(1), 30–50

Gençel, Ö., (2006). Müzikle tedavi, Kastamonu Eğitim Dergisi, 14(2), 697- 706.

Goli, R; Arad, M; M-Q, Mohsen; P. N. (2020). Comparing the effects of geranium aromatherapy and music therapy on the anxiety level of patients undergoing inguinal herniasurgery:A clinical trial. *Explore,* 000.1-7.

Kanma, A; Kumral, O; Saracaloğlu, A.S. (2009). Ortaöğretim Sosyal Alanlar Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Yeterlikleri, Kaygıları ve Akademik Güdülenme Düzeyler. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Volume 6, Issue 2 ss:38-54.

Kierkegaard, S. (2003). Kaygı Kavramı, Çev: Türker Armaner. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Levitin, J.D. (2015). Müziğin Etkisindeki Beyin.Bir Saplantının Bilimsel İncelemesi, Çeviren:Ali Sinan Çulhaoğlu; İstanbul: Pegasus Yayınları.

Orlowski, D. D. (2018). Kreatif Müzik Terapi Duyguların Tınısı, Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.

Pruitt, L. (2011). Creating a Musical Dialogue for Peace. *International Journal of Peace Studies*. Vol.16, No.1s: 81-103

Schlaug, G. (2001). Annals of the New York Academy of Sciences, 930, 281-299.

Stanczyk, M. M., (2011). Music therapy in supportive cancer care. Reports of Practical Oncology and Radiotherapy. 1(6), 170–172.

Sezer, F. (2019). Müzikle Terapi.Tarihi-Etkileri Model ve Teknikler, Ankara: Nobel Yayınları.

Tanyıldızı, İ.N. (2020). Musical Communication and Epidemic: The Role of Music in the Covid-19 Epidemic.*Inonu University Journal of Culture and Art.*Cilt 6 Sayı:2,35-44.

Tayfun T.A. ve Korkmaz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Volume 8, Issue 17, 534-558.

Vladikovic, J. (2013). Gifted Learners, Dyslexia, Music, and the Piano: Rude, Inattentive, Uncooperative, or Something Else? Degree Doctor of Musical Arts Arizona State University

Wigram, T. ve Grocke, D. (2007). Receptive methods in music therapy. UK ve USA:Jessica Kingsley Publishers.

Zatorre, R. (2005). Music the food of neuroscience?, Nature, 434, 7031; ProQuest Science Journals.

Zülkar, Y., Söyünmez, S., Gürhopur T. ve Dilek, F. (2020). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Müzik Etkinliklerinin Sosyal ve Bilişsel Gelişim Üzerine Etkilerinin Nörofizyolojik Kurama Temellendirilerek İncelenmesi. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi.* (3):2,203-210.